

CİLT : 10 SAYI : 26 ARALIK 2018

VOLUME : 10 ISSUE : 26 DEC. 2018

ISSN 1309-1387

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL
BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

aralık
december

Mehmet Akif Ersoy University Journal of Social Sciences Institute

2018
BURDUR

PLATFORM ve DİZİNLERİ TARAFINDAN TARANMAKTADIR

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Adına Sahibi

Chief on behalf of Burdur Mehmet Akif Ersoy University

Prof. Dr. Adem KORKMAZ

Rektör

Editör / Editor

Prof. Dr. Murat KAYALAR

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Editör Yardımcıları / Co-Editors

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan KALAĞAN

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Öğr. Gör. Behiç ÇETİN

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Adnan DİLER

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Prof. Dr. Belkıs ÖZKARA

Afyon Kocatepe Üniversitesi

Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ

University of Central Florida

Prof. Dr. Havva İŞKAN IŞIK

Akdeniz Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet GENÇTÜRK

Süleyman Demirel Üniversitesi

Prof. Dr. Mithat ÜNER

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN

Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Nurullah GENÇ

İstanbul Ticaret Üniversitesi

Prof. Dr. Oğuz TEKİN

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Zeynep KOÇEL ERDEM

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Murat KAYALAR

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim Atilla ACAR

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Prof. Dr. Levent AYTEMİZ

Karabük Üniversitesi

Doç. Dr. Osman TUĞAY

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan KALAĞAN

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Zafer YILDIZ

Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ummuhan KAYGISIZ

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Öğr. Gör. Behiç ÇETİN

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Bu Sayının Hakemleri / Academic Referees of This Issue

- Prof. Dr. Bülent ÇUKUROVA *Dokuz Eylül Üniversitesi*
Prof. Dr. İsa İPÇİOĞLU *Şeyh Edebali Üniversitesi*
Prof. Dr. İsmail BEKÇİ *Süleyman Demirel Üniversitesi*
Prof. Dr. Levent AYTEMİZ *Karabük Üniversitesi*
Prof. Dr. Mustafa Zihni TUNCA *Süleyman Demirel Üniversitesi*
Prof. Dr. Nazmi AVCI *Süleyman Demirel Üniversitesi*
Prof. Dr. Ömer TEKŞEN *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi*
Doç. Dr. Bekir ZENGİN *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*
Doç. Dr. Erdoğan ÖZTÜRK *Karabük Üniversitesi*
Doç. Dr. Harun KIRILMAZ *Sakarya Üniversitesi*
Doç. Dr. Korhan KARACAOĞLU *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi*
Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN *Gaziantep Üniversitesi*
Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK *Süleyman Demirel Üniversitesi*
Doç. Dr. Nilüfer ŞAHİN PERÇİN *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi*
Doç. Dr. Ömer Kürşad TÜFEKÇİ *Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi*
Doç. Dr. Özlem TAGAY *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi*
Doç. Dr. Şevkiye KAZAN NAS *Akdeniz Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Buğra HAMŞIOĞLU *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Aslı YÖNTEN BALABAN *Ondokuz Mayıs Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Baki ÇAKIR *Kırklareli Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Cemile Burcu KARTAL *Atatürk Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Ece Naz ERMİŞ *İstanbul Kültür Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Elif Türkan ARSLAN *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Eylem BAYRAKÇI *Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Ezgi ÖREN *Atatürk Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Gül ALTIN *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Fevzi KAÇER *Bingöl Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Firdevs SAVI ÇAKAR *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Haşim KAFALI *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KALELİ *Süleyman Demirel Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Kasım KİRACI *İskenderun Teknik Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Murat KAYA *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Onur Kemal BAZARKAYA *Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Resul BABAOĞLU *Siirt Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Taner GÜNEY *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Utku ONGUN *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Vedat BAYDAR *Muş Alparslan Üniversitesi*

İÇİNDEKİLER - CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ - RESEARCH ARTICLES

Ehli Salib'e Karşı Türkiye'nin Mutabakat Metnini Yazan Akif'i, Küresel Taarruzların Arttığı Günümüzde, Yeniden Okumak/Anlamak - Re-Reading And Re-Understanding Akif, Who Composede The Compromise Document Of Turkey Against Ehl-I Salib, In The Lights Of Recent Global Attacks 722-735
Arif AYTEKİN

Üniversite Öğrencilerinin Sigara Bağımlılığında Sosyal Öğrenmenin Rolü Üzerine Nitel Bir İnceleme - A Qualitative Study On The Role Of Social Learning In Cigarette Addiction To University Students 736-753
Mehmet Enes SAĞAR

Liyakat Temelli Bürokrasi: Kore Kamu Sınavları (Gwageo) (958-1894) - The Merit-Based Bureaucracy: The Civil Service Examination (Gwageo) In Korea (958-1894) 754-769
Murat KAÇER

İşyerinde Mizah Yoluyla Başa Çıkma Ölçeği: Türkçe'ye Uyarlanması, Güvenilirlik Ve Geçerlilik Çalışması - Questionnaire Of Occupational Humorous Coping: The Study Of Adaptation Into Turkish, Reliability And Validity 782-797
Zeynep OKTUĞ, Tülay TURGUT, Zeynep Merve ÜNAL

Sağlıkta Dönüşüm Programının Değerlendirilmesi Nitel Bir Araştırma - Evaluation Of Health Transformation Program Practices: A Qualitative Research On Academics..... 798-810
Yasin ÇİLHORUZ, İlknur ARSLAN

Türk Havaalanı Sektörünün Uluslararası Rekabetçilik Analizi - International Competitiveness Analysis Of Turkish Airport Industry 811-831
Temel Caner USTAÖMER, Ferhan ŞENGÜR

Sosyal Medyanın Hedonik Satın Alma Davranışlarına Etkileri Üzerine Bir Araştırma - A Study On The Effects Of Social Media Over Hedonic Shopping Behaviors 832-854
Büşra MEYDAN, Mustafa Zihni TUNCA

Mondros'tan Lozan'a Kadar Olan Dönemde Kıbrıs Ve Kıbrıs Türkleri - Cyprus And The Turkish Cypriots From Armistice Of Mudros To Lausanne Peace Treaty 855-870
Mehmet BALLYEMEZ, Fuat İNCE

Borsa İstanbul İşletmelerinin Veri Madenciliği İle Kümelenmesi - Clustering The Companies Listed On Stock Exchange Istanbul By Data Mining 871-886
Meltem KARAATLI, Ece ALTINTAŞ

Göçmen Girişimcilik Bağlamında Suriyeli Göçmenlerin Hatay İline Olan Ekonomik Katkıları - Economic Contributions Of Syrian Immigrants To The Hatay Province In The Context Of Immigrant Entrepreneurship 897-909
Gökhan ÖZKUL, Sevdagül DENGİZ

Sosyal Güvenlik Hizmetlerinin Finansman Yöntemleri: Türkiye'de Ve Dünyada Sosyal Güvenliğin Finansmanına Kısa Bir Bakış - Financing Methods Of Social Security Services: Social Security Financing In The World And Turkey A Brief Overview 910-923
Mehmet ÖÇAL, Namka BOYACIOĞLU

Otel İşletmelerinde Öğrenilmiş Güçlülük Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma - A Research On Determining The Level Of Learned Resourcefulness In Hotel Businesses 924-932
Betül ÇETİN

Muhasebede Bilgisayar Kullanımından Kaynaklanan Kontrol Problemleri Ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Araştırma - A Research On Control Problems And Sugestions Of Solution Caused By Using Computer On Accounting..... 933-943
Arzu MERİÇ, Recep GÜNEŞ

Merkez-Çevre Paradigması Bağlamında Adalet Ve Kalkınma Partisi İktidarının Yargı Ve Yükseköğretim Bürokrasisi İle İlişkileri - In The Context Of Center-Periphery Paradigm The Relationships Of The Justice And Development Party Power With Judgement And Higher Education Bureaucracy 944-966
Emre SAVUT

Otomobil Satın Alma Probleminde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Bir Uygulama - An Application With Multiple Criteria Decision Making Methods In Car Purchasing Problem..... 967-987
Metehan YAYKAŞLI, Orhan ECEMİŞ

DERLEME MAKALESİ - REVIEW ARTICLE

Sağlığın Dijitalleşmesi - Digitalization Of Health 710-721
Şenol DEMİRCİ

İslam'ın Turizm'e Yansıması: Helal Turizm - Reflectıon Of Islam To Tourısm: Halal Tourısm..... 770-781
Savaş YILDIZ, Zafer YILDIZ

SAĞLIĞIN DİJİTALLEŞMESİ

DIGITALIZATION OF HEALTH

Şenol DEMİRCİ¹

Öz

Teknolojideki gelişmeler bireylerin teknolojik araçlara ve uygulamalara olan erişimini artırma ve bireylerin dijital ortamda faaliyetlerini yerine getirmesine neden olmuştur. Dijital teknolojiler insanları birçok şekilde etkisi altına almış durumdadır. Sağlık ve sağlık hizmetlerini de etkisi altına alan bu teknolojilerin, iş verimliliğini arttırmak, hizmet kalitesini yükseltmek ve güvenli bir hizmet çevresi oluşturmak gibi etkileri bulunmaktadır. Bu teknolojiler veri yönetimi ve analizi, mobil teknolojiler, sosyal ağlar, internet, e-mail, giyilebilir veya vücuda yerleştirilebilir yüksek düzeyli uygulamaları ve araçları kullanarak insan sağlığının geliştirilmesini amaçlamaktadır. Bu teknoloji ve uygulamalar bireyin sağlık durumu hakkında doktora ya da ilgili diğer sağlık çalışanına gerçek zamanlı veriler sağlayarak bireyin sağlık durumunun sürekli kontrol altında tutulmasına imkan sağlamaktadır. Çevresel, davranışsal, psikolojik ve fiziki açıdan bireyin sağlık durumunu izlemeye imkan veren bu teknolojiler daha kontrol edilebilir, verimli ve etkili bir sağlık sisteminin oluşumuna öncülük etmektedir. Çalışmada, günümüz sağlık hizmetlerinde ve sağlık hizmetleri kullanıcıları tarafından kullanılmaya başlanan ve gelecek yıllarda kullanımının yaygınlaşması beklenen dijital sağlık teknolojileri ve uygulamalarından, faydalarından, sakıncalarından ve ülkemizdeki mevcut durumdan bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Dijital Sağlık, Sağlığın Dijitalleşmesi, Dijital Sağlık Hizmetleri, Dijital Tıp*

Abstract

Developments in technology have increased the access of individuals to technological tools and applications, and have enabled individuals to perform their activities in a digital environment. Digital technologies have affected people in many ways. These technologies which affect health and health services have effects such as increasing work efficiency, improving service quality and creating a safe service environment. These technologies aim to improve human health through data management and analysis, mobile technologies, social networks, the Internet, e-mail, wearable or high-level applications and tools that can be placed on the body. These technologies and practices allow the individual's health status to be kept under constant control by providing the physician or other health care worker with real-time information about the individual's health status. These technologies which allow the individual to monitor the health status of the individual in terms of environmental, behavioral, psychological and physical, pioneer the formation of a more controllable, efficient and effective health

¹ Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, senoldemrci@gmail.com

system. The study will talk about digital health technologies and their applications, benefits, disadvantages and the current situation in our country which are being used in today's healthcare services and healthcare users and expected to be used in the coming years.

Keywords: Digital Health, Health Digitalization, Digital Health Services, Digital Medicine

1.GİRİŞ

Geçtiğimiz yüzyılda sağlık ve sağlık hizmetlerindeki olağanüstü gelişmeler, birey ve toplum sağlığında hayal edilemeyecek derecede önemli değişimlere neden olmuştur. Geçmişe bakıldığında sağlık ve sağlık hizmetlerinin evrimine yeni keşifler, gelişmeler ve fırsatlar katkı sağlamıştır. Sağlığın gelişimini sağlayan itekleyici güç unsurlarından en önemlisi de, teknoloji ve teknolojiadaki gelişmelerdir (Timmis ve Timmis, 2017, s.1084).

Teknolojideki gelişmeler ve maliyetlerin düşmesi bireylerin teknolojik araçlara ve uygulamalara olan erişimini arttırmıştır. Teknolojiye olan bu kolay erişim insanların, fiziki olarak bir yerde bulunmadan bilgisayarlar, akıllı cep telefonları, tabletler, gerekli hizmetlere erişim sağlamaya yardımcı diğer sistemler ve araçlarla dijital ortamda faaliyetlerini yerine getirmesini sağlamıştır. Dijital platformlar üzerinden bireyler; bankacılık, kamu hizmetleriyle ilgili bilgi edinme, alışveriş, bilgi ve belge işlemleri gibi birçok işlemi rahatlıkla yapabilmektedir. Birçok alanda karşımıza çıkan bu dijital uygulama ve araçlar, insanların dijital bir varlığa dönüşmesine neden olmuştur.

Dijital teknolojiler insanların yaşama şeklini, boş zamanlarında ne yapacağını, nasıl çalışacağını, diğer insanlarla olan ilişkilerini ve düşünme şekli gibi birçok konuda etkilemektedir. İnsan üzerindeki etkisinin yanı sıra birçok sektörü de etkisi altına alan dijital teknolojiler, özellikle sağlık sektörü üzerinde derin bir etkiye sahiptir (Dorn, 2015, s.516). Dijital sağlık teknolojileri ve uygulamaları, sağlık ve sağlık hizmetlerini geliştirmek için modern bilgi ve iletişim teknolojilerinin dönüştürücü gücü konumundadır (World Economic Forum, 2011). Sağlık hizmetleri, iş verimliliğini arttırmak, hizmet kalitesini yükseltmek ve güvenli bir hizmet çevresi oluşturmak için dijital dönüşümden faydalanmaktadır (Haggerty, 2017, s.7).

Dijital sağlık teknolojileri ve uygulamaları, kişinin kendi sağlık durumunu kendisinin kontrol ettiği, uygulanan tedavi protokollerine uyum göstermesini sağlayan, koruyucu sağlık faaliyetlerini teşvik eden; birey ve sağlık çalışanı arasında iletişimi sağlayan sistemler ve araçlar bütünü olarak tanımlanmaktadır (Lupton, 2013, s.257). Dijital sağlık çevresi, karmaşık ekipmanların bulunduğu, hizmetin mevcudiyetinin ve erişiminin bazı zamanlarda ve yerlerde zor olduğu sağlık çevrelerinden tamamen farklıdır (Herselman vd., 2016, s.1-2). Bu teknolojiler veri yönetimi ve analizi, mobil teknolojiler, sosyal ağlar, internet, e-mail, giyilebilir veya vücuda yerleştirilebilir yüksek düzeyli uygulamaları ve araçları kullanarak insan sağlığının geliştirilmesini amaçlamaktadır (Hudes, 2017, s.1).

Dijital sağlık; hasta, tüketici, vatandaş, sağlık çalışanları, yatırımcılar, organizasyonlar ve benzeri yapılanmalar arasındaki sınırların yeniden tanımlanmasını ve bu sınırların genişletilmesini sağlayarak sağlık sisteminin tamamında emsalsiz bir değişim sağlamaktadır (Herselman vd., 2016, s.2). Dijital teknolojiler aynı zaman da hastalar, sağlık çalışanları, paydaşlar ve sağlık sistemi içerisindeki şirketler arasında dijital bağlantıyı geliştirmek için bütünleşmiş bir sağlık sisteminin oluşumuna öncülük etmektedir (Hudes, 2017, s.1).

Engelli, kronik rahatsızlığı ve herhangi bir sağlık sorunu bulunan bireylerin tedavi sürecine kendisinin de dahil olduğu sağlık durumlarını izlemeye imkan veren bedenlerine yerleştirilmiş biyosensörler, giyilebilir teknolojiler, kablosuz mobil cihazlar; tıbbi danışmanlığın verildiği dijital medya araçları; diğer bireylerle sağlıklı

ilgili veri ve deneyimlerin paylaşılmasına, terapi, tedavi, sağlık ve hastalıkları hakkında bireylerin sorunlarının çözülmesine yardımcı olan dijital teknolojiler; hastalarla etkileşim ve sundukları hizmet hakkında sağlık çalışanlarının bilgi vermek amacıyla kullandıkları sosyal medya siteleri; bireyin gen haritasının çıkarılmasını sağlayan teknolojiler; dijital tıbbi görüntüleme cihazlarının tamamı dijital sağlık uygulamaları ve araçlarının kapsamını oluşturmaktadır (Lupton, 2013, s.257).

Bu teknoloji ve uygulamalar bireyin sağlık durumu hakkında doktora ya da ilgili diğer sağlık çalışanına gerçek zamanlı veriler sağlayarak bireyin sağlık durumunun sürekli kontrol altında tutulmasına imkan sağlamaktadır. Çevresel, davranışsal, psikolojik ve fiziki açıdan bireyin sağlık durumunu izlemeye imkan veren bu teknolojiler daha kontrol edilebilir, verimli ve etkili bir sağlık sisteminin oluşumuna öncülük etmektedir.

Çalışmamızda, günümüz sağlık hizmetlerinde ve sağlık hizmetleri kullanıcıları tarafından kullanılmaya başlanan ve gelecek yıllarda kullanımının yaygınlaşması beklenen dijital sağlık teknolojileri ve uygulamalarından, faydalarından, sakıncalarından ve ülkemizdeki mevcut durumdan bahsedilecektir. Bu konuyla alakalı uluslararası literatürde birçok çalışma bulunmasına karşın Türkçe literatürde çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmanın konuyla ilgili literatürdeki eksikliği dolduracağı düşünülmektedir.

2. DİJİTAL SAĞLIK TEKNOLOJİLERİ VE UYGULAMALARI

Dijital sağlık teknolojileri ve uygulamaları kapsamına giren araçlar ve uygulamalar şunlardır (Asi ve Williams, 2017, s.2-5; Bhavnani vd., 2017, s.2700):

- Giyilebilir teknolojiler,
- Sanal gerçeklik teknolojileri,
- Tele-Tıp,
- M-Sağlık,
- E-Sağlık,
- 3D Yazıcılar.

2.1. Giyilebilir Teknolojiler

Giyilebilir teknolojiler, vücuda yapıştırılabilen, elbise ya da aksesuarların içine yerleştirilebilen tüm elektronik cihazlar olarak tanımlanmaktadır. Giyilebilir cihazlar, bilgisayar ve akıllı cep telefonlarının yapabildiği pek çok işlemi yürütebilmektedir. Bazı durumlarda ise giyilebilir cihazlar birçok teknolojik cihazdan daha fazla işlem yürütebilmektedir; biyolojik geri bildirim ve psikolojik durumların izini sürme, algılama ve izleme gibi akıllı cep telefonları ve bilgisayarların yapamadığı birçok işlemi kolaylıkla yapabilmektedir (Tehrani vd., 2014).

Saatler, bileklikler, gözlükler, lensler, e-tekstil ürünleri, akıllı kumaşlar, kafa bantları, yüzükler ve işitme cihazları gibi takılar günümüzde kullanılan giyilebilir cihazlardır. Giyilebilir teknolojiler daha iyi beslenme, egzersizlerin kontrolü, tıbbi bilgiye erişimi geliştirme, hastaların ve bireylerin klinik karar aşamasına katılımını sağlama ve hastalık ya da sağlık sorunlarının daha doğru teşhis edilmesini sağlamaktadır. Bu teknolojiler sayesinde kullanıcılar kendi sağlıklarını kontrol etme ve yönetme imkânı da elde edebilmektedir. Sağlık kuruluşları ise hastaları uzaktan izleyebilecekleri cihazlar sayesinde potansiyel olarak maliyetlerini düşürme, hizmetlerini geliştirme ve verimliliklerini artırma imkânı elde edebilmektedir (PwC, 2014).

Giyilebilir teknolojiler sayesinde fizyolojik verilerin uzun süre izlenmesi kardiyovasküler hastalıklar, hipertansiyon, diyabet ve obezite gibi rahatsızlıkların/hastalıkların erkenden teşhis edilmesini ve buna yönelik acil tedavilerin geliştirilmesini sağlayabilecektir (Bonato, 2010, s.2023). Giyilebilir cihazların elde ettiği verilerle oluşturulacak veri tabanlarıyla toplum sağlığının geliştirilmesine katkı sağlayacak epidemiyolojik bilgilerin

depolanmasının önü açılacaktır. Bunlara ek olarak sağlık hizmet maliyetlerinin düşürülmesi sağlanabilecek, salgın hastalıkların önceden tespiti mümkün olabilecektir (Pentland, 2004, s.43).

Geniş bir kullanım imkanı sunan giyilebilir teknolojiler, tıpta yaygın şekilde kullanılmaya başlanmasıyla klinik dışında teşhis ve tedavi mümkün hale gelebilecektir. Tıp eğitiminde de kullanılabilen bu cihazlar tıp öğrencilerine daha gerçekçi öğrenme şansı vererek malpraktis oranlarının da azaltılmasını sağlayabilecektir (Bostanci, 2015, s.550).

2.2 Sanal Gerçeklik Teknolojileri

Sanal gerçeklik, sanal çevrede kişiye herhangi bir durumun içinde onu yaşıyormuş hissi vererek ekstra bir boyut sağlamaktadır. Genel mana da sanal gerçeklik, kurgu ve teknolojiyle gerçek ve hayalin birleştirilmesidir (Fuchs vd., 2011, s.3). Bir başka tanımda ise fiber optik data eldiven ve video gözlük yardımıyla kişinin içerisinde hareket edebildiği alternatif bir dünya olarak tanımlanmaktadır. Sanal gerçekliğin yaşanmasını sağlayan bu cihazlar; bilgisayar, gözlük, kulaklık ve hareket algılayıcı sensörlerin birleşimiyle oluşan bir donanımdır (Steuer, 1992, s.74-75).

Bilgisayar yardımıyla oluşturulan bu alternatif dünya kişiye gerçekmiş hissi vermektedir. Oluşturulan bu sanal dünya da kontrol tamamen kullanıcının elinde bulunmaktadır. Bu sanal dünya kullanıcıya kendini test etme, alıştırmalar yapma ve çevresini değerlendirme imkanı da sunmaktadır. Uçak simülatörleri gibi sanal çevreler oluşturan teknolojilerin aksine sanal gerçeklik teknolojileriyle oluşturulan çevrede kullanıcı kolay şekilde kontrol edemediği durumlarla gerçekten yaşıyormuş gibi karşı karşıya kalarak kendini değerlendirebilmektedir (Rizzo ve Kim, 2005, s.119)

Sanal gerçeklik teknolojileri, sağlık hizmetlerinin birçok alanına katkı sağlamaktadır. Bu alanlardan bazıları: cerrahi işlemler (uzaktan kontrollü cerrahi işlemler, artırılmış gerçeklikle cerrahi işlemler ve ameliyattan önce işlemlerin planlanması ve simülasyonu), tıbbi tedavi, koruyucu sağlık hizmetleri, hasta eğitimi, tıbbi eğitim, devasa tıbbi verilerin görselleştirilmesi, kabiliyetlerin artırılması veya iyileştirilmesi ve sağlık hizmet tesislerinin mimari tasarımı gibi alanlardır (Moline, 1997, s.3).

2.3. Teletıp

Teletıp, sağlık hizmet sağlayıcısına ya da sağlık kuruluşuna ulaşma imkanı bulunmayan bireye sağlık hizmetini sunmak için bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılmasıdır (Roine vd., 2001:765). Bir başka tanım ise teletıp, sağlık hizmetinden faydalanmaya zamanı olmayan ya da uzakta olan bireylere tıbbi teşhis, tedavi ve izlemek amacıyla bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı olarak tanımlanmaktadır. Teletıp uygulamaları tıbbi hizmet sunumuna ek olarak, sağlık hizmetlerinde eğitim ve yönetim faaliyetlerinde de kullanılabilir (Hersh vd., 2006, s.3). Teletıp hizmet sunumu, video bağlantısı olan ya da olmayan kablosuz mobil cihazlar, akıllı telefonlar, telefonlar ve çeşitli telekomünikasyon cihazlarıyla sağlanmaktadır (Dorsey ve Topol, 2016, s.154).

Teletıpın temel amacı, kırsal alanlarda, hapishanelerde ve sağlık kuruluşlarına ulaşımın zor olduğu bölgelerdeki bireylerin sağlık hizmetlerine erişimini sağlamaktır. Diğer amaçları ise; hizmete erişim artar iken maliyetlerin azaltılmasını sağlamak, akut ya da kronik tüm şikayetlere anında müdahale etmek ve hizmet sunumunu sağlık kuruluşlarından sunmak yerine teletıp sayesinde sağlık çalışanının evine kurulacak uydu klinikler veya akıllı telefonlar üzerinden sağlamaktır (Dorsey ve Topol, 2016, s.154).

Teletıp uygulamalarının bireyler ve sağlık çalışanları için faydaları (Asi ve Williams, 2017, s.3; Gagnon vd., 2004, s.6; Moffatt ve Eley, 2010, s.279; Roine vd., 2001, s.765):

- Sağlık hizmetine erişim imkanı bulunmayan bireylere sağlık hizmeti sunum imkanı sağladığı için sağlık hizmetlerinin her bireye eşit şekilde sunulması ilkesinin uygulanması,

- Uzmanlık gerektiren alanlarda hizmet sunumunu kolaylaştırması,
- Sağlık okuryazarlığının artırılması,
- İstenilen her yerden sağlık hizmetine erişim sağlanması ve sağlık hizmetine olan erişimin artması,
- Hizmetin sunumunun koordineli ve sürekli olmasından ötürü hizmet kalitesinin ve hasta memnuniyetinin artması,
- Telekonferanslar ve online eğitim sunumları aracılığıyla sağlık çalışanının eğitim ve profesyonel gelişiminin devam ettirilmesi,
- Sağlık hizmet sunumunun koşul ve şartlarının geliştirilmesi,
- Sağlık çalışanlarının bilgi ve iletişim teknolojileriyle alakalı bilgi ve yeteneklerinin geliştirilmesi,
- Yapılacak telekonferanslar ve grup toplantılarıyla sağlık çalışanlarının işbirliği düzeylerinin artırılması,
- Profesyonel ve uzman sağlık çalışanlarıyla birebir etkileşim imkanı olduğu için sağlık çalışanlarının bilgi ve birikiminin artması gibi faydaları bulunmaktadır.

2.4. Mobil Sağlık (M-Sağlık) Teknolojileri

m-Sağlık; akıllı cep telefonları, hasta takip cihazları, kişisel dijital asistan görevi gören cihazlar ve bazı diğer kablosuz cihazların GPRS (Genel Paket Radyo Hizmeti), üçüncü, dördüncü ve beşinci nesil telekomünikasyon sistemleri (3G,4G ve 5G), GPS (konum belirleme), Bluetooth, kısa mesaj ve sesli mesajlaşma gibi işlev ve uygulamaları kullanarak sağlık hizmetinin sunumunu sağlayan ya da kolaylaştıran araçlar olarak tanımlanmaktadır (World Health Organization, 2013, s.5). m-Sağlık uygulamaları çoğunlukla akıllı telefonlarda kullanmak için geliştirilen bireyin sağlığını geliştirmeye katkı sağlayacak uygulamaları içermektedir.

Mobil sağlık uygulamaları genellikle, kalori ve nabız ölçme, adım sayma, ilaç takibi, su içme hatırlatması, fitness alıştırmaları, iyilik halinin devam ettirilmesi, bulaşıcı hastalıkların ve kronik rahatsızlıkların bireysel olarak takibini yapmak için kullanılmaktadır. Kullanılan bu programlar genel olarak sağlık eğitimi ve sağlığı koruyucu önlemleri içermektedir (Tezcan, 2016, s.45). Bu uygulamalar, bireyin kendi sağlık durumunu kontrol altında tutmasını sağlamakla birlikte sağlığıyla ilgili önemli bilgilere istediği zaman istediği yerden ulaşma imkanı da vermektedir. Aynı zaman da bireyi hekimiyle ve sağlık kuruluşuyla sürekli iletişimde tutarak sağlığıyla alakalı istenilmeyen bir durumla karşılaşılması halinde müdahale edilmesini ve sağlıklılık halinin devam ettirilmesi sağlanmaktadır (Güler ve Eby, 2015, s.46).

Birey ve toplum sağlığının geliştirilmesine önemli katkıları bulunan m-Sağlık teknolojilerinin muhtemel faydaları (Deloitte Center for Health Solutions, 2012, s.11; Özdamar Keskin, 2010, s.245):

- Hizmet kalitesini arttırırken, maliyetlerinde azalmasına katkı sağlamaktadır,
- Gerçek zamanlı bilgi ve mesaj paylaşım aracı olarak hizmet vermektedir,
- Sağlık hizmetini eve getirerek bireyin izole olmasının önüne geçen bir izleme aracı olarak görülmektedir,
- Hastanın sağlık durumunu sürekli izleyerek bu durumun raporlanmasını sağlamaktadır,
- Video konferans yaparak sağlık çalışanı ve hastanın etkileşime geçmesini sağlamaktadır
- Hastanın ilaçlarını almasını veya egzersizlerini yapması için hatırlatma aracı olarak görev yapmaktadır,
- Kronik hastalıkların yönetimini ve müdahale gerektiren durumlarda anında müdahale edilmesini sağlamaktadır,
- Hasta memnuniyetini ve yaşam kalitesini arttırmaktadır,
- Evde sağlık hizmeti uygulamalarını geliştirmektedir,
- Sağlık çalışanlarının iş yükünü azaltırken performanslarının artmasına katkı sağlamaktadır.

2.5. E-Sağlık

e-Sağlık, sağlığın korunması ve geliştirilmesini amaçlayan sağlık kuruluşu, sağlık çalışanları, hasta ve hasta yakınları tarafından kullanılan sağlık hizmetine erişimini, hizmet kalitesini, etkililiği, verimliliği ve sağlık kuruluşunun iş sürecini etkileyen internet uygulamaları ve internetle ilgili teknolojiler olarak tanımlanmaktadır (Broderick ve Smaltz, 2003, s.1). Teletıp, tele-sağlık, dijital hasta kayıtları ve sağlık bilgi teknolojilerinin birçoğu e-Sağlık konu alanına girmektedir (Arni ve Laddha, 2017, s.44). e-Sağlık kısa mesaj, görüntülü arama, tıbbi hizmet

sunan web siteleri, sağlık bilgi sistemleri, bireyin sağlık bilgilerinin bulunduğu uygulamalar ve sistemlerle sağlanmaktadır. Bunlara ek olarak e-Sağlık hizmet sunumunda eşit, verimli, kaliteli ve etik ilkelere uygun hizmet sunulması gibi işlevleri de yerine getirmektedir.

e-Sağlık uygulamaları sınırlı kaynaklar ve uzmanlık gerektiren konularda hastanın hastaneye ulaşma imkanı bulunmadığı durumlarda internet üzerinden muayene işleminin gerçekleşmesini sağlamaktadır. Doktora sağlık kuruluşunun içinde ya da dışında hastanın sağlık bilgilerine, tanı ve tetkikleri erişerek sağlık sorununu teşhis etme imkanı tanımaktadır. Aynı zaman da internet üzerinden bağlantı sağlandığından kendisinin yetersiz olduğu durumlarda diğer doktorlarında görüş ve önerilerini alarak kesin teşhis de bulunmasını sağlamaktadır (Broderick ve Smaltz, 2003, s.3).

Duruma hasta ve sağlık hizmeti almak isteyen birey açısından bakıldığında ise e-Sağlık, bireyin internet üzerinden bir doktor ya da sağlık çalışanıyla kontak kurmasını sağlamakta, hastalığı ya da rahatsızlığı hakkında bilgi sahibi olmasını sağlayarak alanında uzman doktorların hangileri olduğunu öğrenerek muayene olmasına yardımcı olmaktadır. Daha sonrasında kendisine uygulanan tedavileri ve tedavinin sonuçlarını yine internet üzerinden oluşturulmuş tıbbi bilgiler içeren sayfalardaki muhtemel sonuçlarla karşılaştırarak ne durumda olduğunu anlamasına yardımcı olabilmektedir (Andreassen vd., 2007, s.5).

Toplum sağlığı açısından bakıldığında tüm nüfusu kapsamı içerisine alıp sağlık kuruluşlarının tamamıyla entegre bir e-Sağlık sistemi, tüm vatandaşların sağlık verilerinin tek bir sistemde toplanıp salgın, aşılama, sağlık sonuçlarının epidemiyolojik takibi, hizmetin değerlendirilmesi, bölgelere ve illere göre analizlerin yapılması ve istatistiklerin oluşturulmasına imkan vermektedir (Asi ve Williams, 2017, s.3).

2.6. 2.6. 3D Yazıcılar

3D yazıcılar, günümüzde kullanılan iki boyutlu çıktıların alındığı yazıcıların gelişmiş versiyonlarıdır. 3D yazıcılar sağlık hizmetleri, otomotiv, uzay ve savunma endüstrileri dahil birçok sektörde kullanılmaktadır. Özellikle 3D yazıcıların, sağlık sektöründeki uygulamaları artmaktadır. Bilgisayarlı tomografi ve MR gibi tıbbi görüntüleme cihazları aracılığıyla elde edilen dijital görüntülerin 3D modellemeleri geliştirilerek fiziki materyallere dönüştürülmesi sağlanmaktadır. Sağlık hizmetlerinde 3D yazıcılar, implantlar ve protezlerin oluşturulmasında, tıbbi modellemeler ve tıbbi cihazların geliştirilmesinde kullanılmaktadır (Dodziuk, 2016, s.283).

Sağlığın geliştirilmesi ve sağlık hizmetlerinde birçok kullanım alanı bulunan 3D yazıcılar yardımıyla birçok organ ve doku oluşturulmaktadır. Bu organ ve dokuların bazıları şunlardır (Kaur, 2012, s.362-363):

- Duyma problemi yaşayan bireyler için kulak tasarlanması,
- 3D tarayıcılar yardımıyla kemiklerin kopyalanması,
- Diş hekimlerinin kullanımı için köprü, dolgu, protez ve kronların oluşturulması,
- Hamile bayanlar için fetüsün 3D şeklinin gösterilmesi,
- Hastaların organ nakli beklemesi yerine kendileri için uygun olacak organın oluşturulması için kullanılması,
- Uzunlarını kaybeden bireyler için yapay uzuvların geliştirilmesi,
- Bireye özel ilaç geliştirilmesi,
- Çenesi kırılan bireyler için yeni çene geliştirilmesinde kullanılmaktadır.

Çin'de bir grup hekim kafatası zarar gören bir hastanın bilgisayarlı tomografi yardımıyla kafatası taramasını yaparak 3D yazıcıyla kafatasının zarar gören kısımlarını yazıcıdan elde edilen materyali implant ederek onarmışlardır (Maxey, 2013). Hasselt Üniversitesi'nden Dr. Jules Poukens tarafından 83 yaşındaki bir hastaya 3D yazıcıyla titanyumdan üretilen alt çene implant edilmiştir. İmplant sonunda hasta çok kısa bir sürede sağlığına kavuşmuştur (BBC, 2012). Sağlık hizmetlerinde daha çok implant ve protezlerin üretiminde kullanılan 3D yazıcılar henüz sağlık hizmetleri için gelişim aşamasında bulunmaktadır (Branch, 2015, s.4).

3. DİJİTAL SAĞLIK UYGULAMALARI VE TEKNOLOJİLERİNİN FAYDALARI

Dijital sağlık teknolojileri ve uygulamaları, maliyet etkili hizmet sunumu sağlamasının yanında sağlıklı davranışları (sigara bırakma, sağlıklı beslenme, fiziksel aktivite) teşvik etme, kardiyovasküler, ruhsal ve diyabet gibi kronik rahatsızlıkların tedavisinde, bedensel ve ruhsal sağlık sorunlarının teletıp, m-Sağlık ve e-Sağlık gibi uygulamalar aracılığıyla terapi edilmesinde geniş çaplı kullanılmaktadır. Bunlara ek olarak dijital teknoloji ve uygulamaları kullanan bireylere sağlık durumları hakkında daha iyi bilgi sağlama, benzer durumdaki bireylerle deneyimlerini paylaşma, bireylerin beklenti ve bilgi düzeylerini artırma, belirli sağlık durum ve davranışları izleme ve değerlendirme, ilaçları değerlendirme, uygun tedavi yöntemine karar verme ve hastayla sağlık çalışanı arasında iletişimi geliştirmek gibi faydaları bulunmaktadır (Murray vd., 2016, s.843-844).

Şekil 1. Dijital Teknolojinin Faydaları

Hasta Perspektifinden

7/24 sağlık hizmetine erişim

Teşhis ve tedavi işlemlerinin hızlandırılması

Bütüncül veya kişileştirilmiş sağlık hizmeti yaklaşımı

Sağlık okuryazarlığını artırma

Hastalığın şiddetini azaltma

Tedavi hizmetlerinin geliştirilmesi

Tüm toplum eşit hizmet sunumu

Sağlık Çalışanları Perspektifinden

Bilgi ve beceri gelişimi için zaman arttırma

Teşhis ve tedavi için sağlık teknolojileri geliştirme

En yeni klinik bilgiye kolay şekilde erişim sağlama

İş tatminini arttırma

Sağlık Hizmet Sistemi Perspektifinden

Sağlık hizmetlerinin entegrasyonu

Öz kaynakların geliştirilmesi

Tıbbi işlemler için kapasite arttırma

Toplum sağlığını tehdit eden durumlara karşı etkinliği ve hızı arttırma

Kamu-Özel işbirliğini geliştirme

Sağlık politikalarını gerçekleştirme

Sağlık hizmetinin içeriğini ve kapsamını geliştirme

Paydaşlar Perspektifinden

Yönetim ve tedavi maliyetlerinde azalma

Sağlığın korunması, tedavi ve teşhisi kolaylaştıracak cihazların geliştirilmesi

Kaynak: Timmis ve Timmis, 2017, s. 1091

Sağlık sistemi içerisindeki hastalar, sağlık çalışanları, paydaşlar ve sistemi düzeyler için önemli faydaları bulunan dijital sağlık teknolojileri ve uygulamalardan yararlanmayı engelleyen bazı durumlarda bulunmaktadır. Bunlardan ilki bireylere ait bilgiler internet aracılığıyla belirli araçlar ya da sistemler üzerinde depolanmaktadır. Depolanan bu bilgiler bireyler hakkında önemli sağlık ve kişisel bilgileri içermektedir. Olası bir veri hırsızlığı ya da teknik problemler bireylere ait bu bilgilerin herkes tarafından erişilir hale gelmesine neden olabilmektedir. Sistem güvenliğinin yeterli düzeyde olmaması ve verilerin korunamaması, hem kullanılan araçlar hem de birey için tehdit oluşturabilecektir (Blumenthal, 2017, s.15).

Dijital sağlık teknolojilerinden faydalanmaya engel durumlardan biri de, bireylerin sağlık durumları hakkında bilgi sahibi olması, sağlıklarıyla alakalı kararlar alabilmesi ve bu bilgileri kullanmalarını sağlayan sağlık okuryazarlığı bilgisi ve buna ek olarak bilgisayar teknolojileri kullanım düzeyidir. Bilgisayar teknolojilerini kullanım ve sağlık okuryazarlığı yeterli düzeyde olmayan bireyler m-Sağlık, e-Sağlık ve teletıp gibi uygulamaları kullanmakta zorluk çekecek sonucunda ise dijital sağlık teknolojilerinin efektif kullanılmamasına ve bireylerin bu teknolojilerden yeterli düzeyde faydalanamamasına neden olacaktır (Mackert vd., 2016, s.13-14).

Bir diğer dijital sağlık teknolojilerinden faydalanmayı engelleyen durum, birey ve sağlık çalışanın bağlantısını sağlayacak internet ve teknoloji altyapısının yetersizliğidir. Bu yetersizlik sağlık çalışanı ve birey arasında etkileşimin gerçekleşmesine engel olarak dijital sağlık teknolojilerinin önemli bir özelliği olan uzaktan bağlantı sağlayarak sağlık hizmeti sunulmasına engel olabilmektedir (Ajami ve Bagheri-Tadi, 2013, s.132-133).

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sağlığın dijitalleştirilmesi, dijital sağlık uygulamaları ve teknolojileriyle alakalı yapılan birçok araştırmada insan sağlığının geleceği olarak görülmektedir (Hudes, 2017, s.5). Dijital sağlık teknolojileri, sağlık çalışanlarının ve hastaların teşhis, tedavi ve rehabilitasyon sürecinde ortak hareket etmesini sağlayarak tedavide başarıya ulaşma şansını yükseltmekte, sağlığın korunması ve geliştirilmesi aşamasında ise bireylere sağlık durumlarını kendi başlarına takip etme ve alternatif çözüm yolları sunma fırsatı sağlamaktadır (Bhavnani vd., 2017, s.2710).

Büyük ve yeni hastaneler yapmak yerine dijital sağlık teknolojilerine yatırım yapan ülkeler, sunulan sağlık hizmetinin kapsamını ve alanını genişleterek daha geniş kitlelere ve sağlık çalışanlarının bizzat ulaşmasının zor olduğu alanlara sağlık hizmetinin ulaştırılmasını sağlamaktadır. Bu sayede yer ve zaman sınırı ortadan kaldırılarak tüm bireylere sağlık hizmeti sunulmaktadır. Dijital sağlık teknolojileri ve uygulamaları sayesinde geleneksel sağlık yaklaşımından (hastane tabanlı hizmet sunumu), bireysel sağlık yaklaşımına (birey tabanlı hizmet sunumu) doğru dönüşüm gerçekleşmektedir (Kılıç, 2017, s.204).

Dijitalleşen sağlık ve sağlık hizmetleri sayesinde hastaneye başvuru sayılarında azalma, hizmet kalitesinde artış, hastanede kalış sürelerinde azalma, acile başvurularda azalış, hastaya daha hızlı müdahale ve maliyetlerde azalma meydana gelmektedir. Özellikle dezavantajlı grup olan yaşlı bireylerde, bu teknolojiler yukarıda bahsedilen faydalara ek olarak aile üyelerinin de bakım yükünün azaltılmasına katkı sağlamaktadır (DelliFraine ve Dansky, 2008, s.65; Kalender ve Özdemir, 2014, s.54).

Geliştirilen fitness, oyun ve bireyin sağlık durumuyla ilgili bilgi veren mobil uygulamalar sayesinde, insanlar sağlık durumlarını kontrol altında tutabilmekte ve sağlıklı davranışları alışkanlık haline getirebilmektedir. Dijital uygulamalar, fiziksel aktiviteleri teşvik ederek kardiyovasküler hastalıklarla mücadelede bireylerin sağlıklı davranışları edinmesini, bu aktiviteleri sürekli tekrar etmesini ve kontrol edilmesini sağlamaktadır. Bunlara ek olarak bu teknolojiler hipertansiyon, diyabet ve obezite gibi hastalıklara sahip bireylere, sağlık kuruluşlarına uzak olmaları durumunda ya da rahatsızlıklarından dolayı ulaşma imkanı bulunmamalarından ötürü; sağlık durumlarıyla alakalı verileri ilgili hekime ulaştırarak hastaların sürekli izlenmesine ve kontrol altında tutulmasına da yardımcı olmaktadır (Krittanawong vd., 2017, s.1; Omboni vd., 2016, s.187).

Dijital sağlık teknolojileri ve uygulamalarının gün geçtikçe kullanım oranları artmaktadır. Tıp eğitiminin daha etkili verilmesi, toplum sağlığının geliştirilmesi, sağlık davranışlarını teşvik etme, sağlık çalışanları ve hasta arasında bilgi paylaşımı gibi birçok faydası bulunan ve sağlık hizmetlerinin birçok alanında kullanılan bu teknolojilerin yakın gelecekte sağlık hizmetlerinin olmazsa olmazları arasına gireceği düşünülmektedir (Lupton, 2014, s.1355). Geliştirilen bu teknolojilerin yakın gelecekte sağlık hizmetlerinde önemli olacağı düşünülse de kullanıcıların veri güvenliği, veri hırsızlarına karşı hastaların verilerinin korunması, izinsiz olarak verilerin kullanılması, merkez ve kullanıcı arasında kesintisiz internet bağlantısı sağlanamaması, internet bağlantısının olmadığı bölgelerin bulunması ve bazı diğer etik sorunlar bu teknolojilerin çözüm bekleyen sorunları arasında yer almaktadır. Bunlardan ötürü dijital sağlık uygulamaları ve teknolojilerinin hala gelişim aşamasında olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Dijital sağlık teknolojileri ve uygulamalarıyla alakalı ülkemizde de bazı çalışmalar yapılmaktadır. Sağlık Bakanlığı'nın Tele-Tıp, e-Sağlık, e-Nabız, e-Reçete, dijital hastane, Ulusal Sağlık Veri Sözlüğü ve elektronik hasta kayıtlarının oluşturulması gibi sağlığın dijitalleştirilmesine yönelik çalışmaları bunlardan bazılarıdır. Sağlık Bakanlığı'nın 2013-2017 yıllarına ait stratejik planında dijital sağlık uygulamalarının yaygınlaştırılması ve erişiminin artırılmasına yönelik hedefler bulunmaktadır. Yapılan çalışmalara bakıldığında ülkemizde de henüz gelişim aşamasında olan bu teknolojilerin ve uygulamaların yakın gelecekte yaygınlaşacağı ve sağlık sistemimize önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Önemli faydaları bulunan dijital sağlık teknolojileriyle ilgili uluslararası yazında birçok çalışma bulunmasına karşın, ulusal yazında çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Dijitalleşmenin sağlık ve sağlık hizmetleri için artık kaçınılmaz olduğu ve Sağlık Bakanlığı'nın stratejik planlarında bu alanla ilgili politikalar geliştirmesi, bu alanda yapılacak çalışmaların hem ülke hem de sağlık hizmetleri alanına ciddi faydaları olacağı düşünülmekte ve dijital sağlık uygulamalarının geliştirilmesi tavsiye edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ajami, S., & Bagheri-Tadi, T. (2013). Barriers for adopting electronic health records (EHRs) by physicians. *Acta Informatica Medica*, 21(2), 129-134.
- Andreassen, H. K., Bujnowska-Fedak, M. M., Chronaki, C. E., Dumitru, R. C., Pudule, I., Santana, S., . . . Wynn, R. (2007). European citizens' use of E-health services: a study of seven countries. *BMC public health*, 7(1), 1-7.
- Arni, P., & Laddha, S. (2017). Adoption of Digital Marketing in Health Industry. *SIES Journal of Management*, 13(1), 38-53.

- Asi, Y. M., & Williams, C. (2017). The role of digital health in making progress toward Sustainable Development Goal (SDG) 3 in conflict-affected populations. *International journal of medical informatics*, 1-7.
- BBC. (2012). Transplant jaw made by 3D printer claimed as first. Erişim 10 Ocak 2018 <http://www.bbc.com/news/technology-16907104>
- Bhavnani, S. P., Parakh, K., Atreja, A., Druz, R., Graham, G. N., Hayek, S. S., . . . Rumsfeld, J. S. (2017). 2017 Roadmap for Innovation—ACC Health Policy Statement on Healthcare Transformation in the Era of Digital Health, Big Data, and Precision Health: A Report of the American College of Cardiology Task Force on Health Policy Statements and Systems of Care. *Journal of the American College of Cardiology*, 70(21), 2696-2718.
- Blumenthal, D. (2017). Data Withholding in the Age of Digital Health. *The Milbank Quarterly*, 95(1), 15-18.
- Bonato, P. (2010). *Advances in wearable technology and its medical applications*. Paper presented at the Engineering in Medicine and Biology Society (EMBC), 2010 Annual International Conference of the IEEE.
- Bostanci, E. (2015). *Medikal Alanda Kullanılan Giyilebilir Teknolojiler: Uygulamalar, Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. Paper presented at the Tıp Teknolojileri Ulusal Kongresi, Muğla.
- Branch, C. (2015). 3D Printing In Healthcare. *The Review: A Journal of Undergraduate Student Research*, 16(1), 1-4.
- Broderick, M., & Smaltz, D. H. (2003). *E-Health Defined*. Paper presented at the Proceedings of Student Research Day, Pace University.
- DelliFraine, J. L., & Dansky, K. H. (2008). Home-based telehealth: a review and meta-analysis. *Journal of telemedicine and telecare*, 14(2), 62-66.
- Deloitte Center for Health Solutions. (2012). mHealth in an mWorld: How mobile technology is transforming health care.
- Dodziuk, H. (2016). Applications of 3D printing in healthcare. *Kardiochirurgia i torakochirurgia polska= Polish journal of cardio-thoracic surgery*, 13(3), 283-293.
- Dorn, S. D. (2015). Digital Health: Hope, Hype, and Amara's Law. *Gastroenterology*, 149(3), 516-520.
- Dorsey, E. R., & Topol, E. J. (2016). State of telehealth. *New England journal of medicine*, 375(2), 154-161.
- Fuchs, P., Moreau, G., & Guitton, P. (2011). *Virtual reality: concepts and technologies*: CRC Press.
- Gagnon, M.-P., Cloutier, A., & Fortin, J.-P. (2004). Quebec population and telehealth: a survey on knowledge and perceptions. *Telemedicine Journal and e-Health*, 10(1), 3-12.
- Güler, E., & Eby, G. (2015). Akıllı Ekranlarda Mobil Sağlık Uygulamaları. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 45-51.
- Haggerty, E. (2017). Healthcare and digital transformation. *Network Security*, 2017(8), 7-11.
- Herselman, M., Botha, A., Toivanen, H., Myllyoja, J., Fogwill, T., & Alberts, R. (2016). *A digital health innovation ecosystem for South Africa*. Paper presented at the IST-Africa Week Conference, 2016.

- Hersh, W. R., Hickam, D. H., Severance, S. M., Dana, T. L., Krages, K. P., & Helfand, M. (2006). Diagnosis, access and outcomes: Update of a systematic review of telemedicine services. *Journal of telemedicine and telecare*, 12(2_suppl), 3-31.
- Hudes, M. K. (2017). *Fostering innovation in Digital Health a new ecosystem*. Paper presented at the Microelectronics Symposium (Pan Pacific), 2017 Pan Pacific.
- Kalender, N., & Özdemir, L. (2014). Yaşlılara Sağlık Hizmetlerinin Sunumunda Tele-Tıp Kullanımı. *Journal of Anatolia Nursing and Health Sciences*, 17(1), 50-58.
- Kaur, S. (2012). How is "Internet of the 3D Printed Products" going to Affect Our Lives? Pushing frontiers with the first lady of emerging technologies. *IETE Technical Review*, 29(5), 360-364.
- Kılıç, T. (2017). e-Sağlık, İyi Uygulama Örneği; Hollanda. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(3), 203-217.
- Krittanawong, C., Aydar, M., & Kitai, T. (2017). Pokémon Go: digital health interventions to reduce cardiovascular risk. *Cardiology in the Young*, 1-2.
- Lupton, D. (2013). The digitally engaged patient: Self-monitoring and self-care in the digital health era. *Social Theory & Health*, 11(3), 256-270.
- Lupton, D. (2014). Critical perspectives on digital health technologies. *Sociology Compass*, 8(12), 1344-1359.
- Mackert, M., Mabry-Flynn, A., Champlin, S., Donovan, E. E., & Pounders, K. (2016). Health literacy and health information technology adoption: the potential for a new digital divide. *Journal of medical Internet research*, 18(10), 1-16.
- Maxey, K. (2013). Chinese Dr. Creates 3D Printed Skull Implant. Erişim 10 Ocak 2018 <https://www.engineering.com/3DPrinting/3DPrintingArticles/ArticleID/6292/Chinese-Dr-Creates-3D-Printed-Skull-Implant.aspx>
- Moffatt, J. J., & Eley, D. S. (2010). The reported benefits of telehealth for rural Australians. *Australian Health Review*, 34(3), 276-281.
- Moline, J. (1997). Virtual reality for health care: a survey. *Studies in health technology and informatics*, 3-34.
- Murray, E., Hekler, E. B., Andersson, G., Collins, L. M., Doherty, A., Hollis, C., . . . Wyatt, J. C. (2016). Evaluating Digital Health Interventions: Key Questions and Approaches. *American Journal of Preventive Medicine*, 51(5), 843-851.
- Omboni, S., Caserini, M., & Coronetti, C. (2016). Telemedicine and m-health in hypertension management: technologies, applications and clinical evidence. *High Blood Pressure & Cardiovascular Prevention*, 23(3), 187-196.
- Özdamar Keskin, N. (2010). Akıllı telefonlar ve tablet cihazlar için geliştirilen mobil sağlık uygulamalarına genel bakış. *İçinde TV Yüzer, GT Yamamoto, ve U. Demiray Türkiye'de e-Öğrenme: Gelişmeler ve Uygulamalar IV*, 243-261.
- Pentland, A. (2004). Healthwear: medical technology becomes wearable. *Computer*, 37(5), 42-49.
- PwC, H. (2014). Health wearables: Early days. *Pricewaterhousecoopers, Top Health Industry Issues. Wearable Devices*.

- Rizzo, A. S., & Kim, G. J. (2005). A SWOT analysis of the field of virtual reality rehabilitation and therapy. *Presence: Teleoperators & Virtual Environments*, 14(2), 119-146.
- Roine, R., Ohinmaa, A., & Hailey, D. (2001). Assessing telemedicine: a systematic review of the literature. *Canadian medical association journal*, 165(6), 765-771.
- Steuer, J. (1992). Defining virtual reality: Dimensions determining telepresence. *Journal of communication*, 42(4), 73-93.
- Tehrani, Kiana, & Michael, A. (2014). Wearable Technology and Wearable Devices Everything You Need to Know. Erişim 14 Ocak 2018 <http://www.wearabledevices.com/what-is-a-wearable-device/>
- Tezcan, C. (2016). Sağlığa Yenilikçi Bir Bakış Açısı: Mobil Sağlık. In: İstanbul: TÜSİAD-T.
- Timmis, J. K., & Timmis, K. (2017). The DIY Digital Medical Centre. *Microbial biotechnology*, 10(5), 1084-1093.
- World Economic Forum. (2011). Amplifying the impact: examining the intersection of mobile health and mobile finance. In: WEF Geneva.
- World Health Organization. (2013). mHealth: new horizons for health through mobile technologies. Global Observatory for eHealth series, Vol. 3, 2011. In.

**EHLİ SALİB'E KARŞI TÜRKİYENİN MUTABAKAT METNİNİ YAZAN AKİF'İ,
KÜRESEL TAARRUZLARIN ARTTIĞI GÜNÜMÜZDE, YENİDEN
OKUMAK/ANLAMAK**

**RE-READING AND RE-UNDERSTANDING AKİF, WHO COMPOSED THE
COMPROMISE DOCUMENT OF TURKEY AGAINST EHL-I SALİB, IN THE
LIGHTS OF RECENT GLOBAL ATTACKS**

Arif AYTEKİN¹

Öz

Toplum ve millet ile ilgili her gelecek tasarımı geçmişi hesaba katmayı gerektirir. Hatta bu bakımdan toplum ve millet meseleleri ile ilgili tarih yazımları paradoksal bir biçimde geleceği dikkate alarak geçmişin yeniden yorumlanması ve geleceğe ışık tutması açısından önemsenir. Bu minvalde Yahya Kemal'in veciz ifadesi "geçmişteki ati" motto deyişi dikkate değerdir. Bu çalışmada sondan geriye doğru başta İsmet Özel'in "İstiklal Marşı Derneği" çatısı altında sarf ettiği düşüncelerinden kalkarak, Nurettin Topçu üzerinden Mehmet Akif Ersoy'a doğru kesintisiz milli bir düşünce çizgisinin izi sürülmektedir. M. Akif'te "tek dişi kalmış canavar" metaforu ile biçimlenen modern dünya eleştirisi, Nurettin Topçu ve İsmet Özel'de "dünya sistemi" çerçevesinde, ulus-devletlere yönelen küresel baskılar bağlamında daha sistematik anti emperyalist bir düşünceye evrilmiştir. İstiklal Harbi'nin kazanılmasında çok önemli bir motivasyon kaynağı olan ve "kahraman orduya" atfedilen "İstiklal Marşı"nın aynı zamanda günümüzde toplum ve millet olarak karşı karşıya olduğumuz küresel taarruzları geri çevirebilecek fikri tohumları içinde barındırdığı düşünülmektedir. Bu çerçevede Akif'in Fikirlerinin billurlaştığı İstiklal Marşı, Türkiye toplumunun toplumsal bütünleşmesinde bir "istinat yeri" ya da "mutabakat metni" olarak en üst ve geniş çerçevede toplumsal uzlaşma çatısı olarak yeniden değerlendirmeye sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İstiklal Marşı, Toplumsal Bütünleşme, İslam, Millet.*

Abstract

Every vision of the future necessitates a consideration of the past - so much so that historical writing about social and national matters are paradoxically deemed important in terms of their reinterpretation of the past by taking the future into account. The famous metaphor "a future rooted in the past" of Yahya Kemal, in this respect, is remarkable. Taking thoughts of İsmet Özel expressed under "İstiklal Marşı Derneği" as a starting point, a continuous intellectual line is traced back through Nurettin Topçu to Mehmet Akif Ersoy in this work. While

¹ Dr. Öğr. Üyesi., Akdeniz Üniversitesi, arifaytekin@akdeniz.edu.tr

Mehmet Akif uses the metaphor "single-fanged monster" for his criticism of the modern world, this criticism, within the frame of "world system" and context of global pressures against the nation states, evolves into a more systematic anti-imperialist notion in the eyes of Nurettin Topçu and İsmet Özel. Attributed to "the heroic army" and being a source of motivation for the ultimate victory achieved in the Turkish War of Independence, the İstiklal Marşı is thought to be encapsulating intellectual seeds that would challenge the global attacks the Turkish nation have gone through lately. For the social cohesion of the Turkish nation, the İstiklal Marşı is proposed to be reconsidered as the mainstay or "comprise document."

Keywords: National Anthem, Social Integration, Islam, Nation.

1. GİRİŞ

Mehmet Akif Ersoy'un hayatı ve kişiliği hakkında çok sayıda çalışma yapıldığından bu çalışmada böyle bir başlığa yer verilmemektedir. Doğrudan Akif'in düşüncesinin ete kemiğe büründüğü İstiklal Marşının günümüzde Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı toplumsal bütünleşme sorunun çözülmesinde ne tür fikirler barındırdığı bağlamında metin analizine tabi tutulmaktadır. Bu bakımdan İstiklal Marşı metninin iç bağlamı kadar metnin dış bağlamı da onun anlaşılmasında önemsenmektedir. Hermeneutik bir ilke olarak elbette kontekst metnin, yapının anlaşılmasında önemlidir, ancak İstiklal Marşı için metnin içinde doğduğu tarihi, toplumsal, siyasi ve askeri koşullar Ersoy'un birçok konuşmasında bilhassa belirttiği gibi fazlasıyla önem arz etmektedir. Gadamer'in "Yorumsama dairesi" veya "Hermeneutik daire" kavramı ile açıkladığı parça ile bütün arasındaki ilişkide, "Bütünü ayrıntılar, ayrıntıları bütün bağlamında anlamak zorundayız" ilkesi İstiklal Marşının anlaşılması ve gösterdiği hedeflerin bilinmesinde önemli imkânlar sunmaktadır (Erol Göka, 1995, s. 50).

Ersoy'un içinde bulunduğu ve onu İstiklal Marşını yazmaya mecbur bırakan tarihi şartlar – Kapitalizm ya da dünya sistemi olarak nitelenen düzenin daha rahat yerkürede hareket alanı bulması önündeki engellerin, yani imparatorlukların ortadan kaldırılması dönemi – bugün için de aynı amaçla ulus-devletlerin kapitalin yerkürede işlem akışkanlığını yavaşlatan engeller olarak görülmesi sebebiyle aynı bağlamda değerlendirmek mümkündür. 20. yüzyılın başında dünya sistemi ile imparatorluklar arasındaki gerilim olduğu gibi 21. yüzyılda dünya sistemi ile ulus-devletler arasında görülmektedir. Bir bakıma imparatorluk yapılarının ortadan kalkması için dünya sistemi tarafından geliştirilen, önerilen bir siyasal yönetim biçimi olarak ulus-devletlerin bir yüzyıl sonra, yani 21. yüzyılın başında yine aynı sistem tarafından miadını doldurduğu düşüncesiyle hesaba çekilmektedir. Bu sebeple bu çalışmada arada yaklaşık bir yüzyıllık zaman geçse de İstiklal Marşının yazılmasına sebep tarihi şartların günümüzde de geçerli olduğu tezi ileri sürülmektedir. İstiklal Harbinde İstiklal Marşının sağladığı motivasyonun günümüzde bir "Beka sorunu" ile karşı karşıya kalan Türkiye Cumhuriyeti devletinin bütünlüğünü sağlamada ve bir çıkış yolu bulmasında da geçerli olacağı düşünülmektedir.

Ulus-devletlerin iktidar ve egemenlik alanlarının, birçok işlevini tedricen uluslararası büyük örgütlere devredildiğini, küreselleşme üzerine yazılan metinlerden çok, artık yanı başımızdaki komşu ulus-devletlere yapılan müdahalelerden edindiğimiz bireysel tecrübelerimizle de görebilecek kadar aşikâr olmuştur. Zygmunt Bauman bu durumu şöyle izah etmektedir:

Küreselleşme sahnesine çıktığında ulus-devlet striptiz yapmaya başlar, gösterisinin sonunda üzerinde yalnızca çıplak acil ihtiyaçları, yani baskı güçleri kalır. Maddi temeli tahrip olmuş, egemenliği ve bağımsızlığı iptal edilmiş, politik sıfatı silinip kaybolmuş ulus-devlet, mega şirketlerin basit bir güvenlik birimi haline gelir...

Dünyanın yeni efendilerinin doğrudan yönetmeye ihtiyacı yoktur. Ulusal hükümetler onlar adına işleri yoluna koyma görevini üstlenmiştir... (Bauman, 2010 , s. 77).

Bir ulus-devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti devletinin günümüzde yaşadığı sorunların büyük bir kısmı gerek mikro milliyetçilik ve gerekse dini cemaat üzerinden başına gelenler, dünya sistemi veya kapitalizm dediğimiz küresel sermayenin talepleri ile ulus-devletin bu talepleri karşılayıp karşılamaması ekseninde ortaya çıkan gerilimden kaynaklandığı açıktır. İşte bu zeminde veya gerilimde ortaya çıkan sorunların aşılmasında İstiklal Marşının gösterdiği hedeflere ya da ideolojiye sarılmanın Türkiye için önemli stratejik imkânlar barındırdığı düşünülmektedir. Türk toplumunun ana kültür omurgasının İslam kültürü olduğu gerek sezgisi kuvvetli şairler tarafından gerekse ciddi araştırmalar tarafından tescil edilmiştir. Bu durum Mehmet Akif, Ziya Gökalp, Necip Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç ve İsmet Özel gibi şair ve düşünürümüz tarafından çok ciddi olarak tartışılmıştır. Bunun yanında Kemal Tahir, Atilla İlhan gibi sol diyebileceğimiz şairlerimiz tarafından da önemsenmiştir. Bu sebeple İstiklal Marşı üzerinde toplumsal uzlaşmanın yüksek bir derecede olduğu düşünülmektedir. Hatta küresel baskının arttığı ve birçok toplumsal kesim tarafından fark edildiği 2010 yılından bu yana Türkiye siyasasında birbirinden tamamen farklı ve çoğu zaman zıt olarak algılanan bazı siyasal çevrelerin ciddi bir işbirliğine girdiği müşahede edilmektedir. Türkiye Cumhurbaşkanı verilen desteğin gerek radikal sol ideolojiye dayanan siyasal partilerde gerekse ona zıt milliyetçi ideolojiye dayanan partilerde aynı anda görmek şaşırtıcı olsa da açık bir durumdur. Bu uzlaşımın sebebi, küresel sermayenin yani dünya sisteminin ulus-devlet üzerinde oluşturduğu baskının içerde meydana getirdiği tesianüt duygusunda aramak gerek.

İstiklal Marşı yazarının da ifade ettiği gibi o, benim değil milletimin yazdığı bir metindir diyerek ta başta, bu metnin bireysel bir sanat eseri olmanın ötesinde Türkiye toplumunun ortak duygu ve düşüncesini yansıttığına dikkat çekmiştir. Onu yazmak için “o günleri görmek, o günleri yaşamak lazım” diyerek metnin içinde doğduğu koşullara göndermede bulunmaktadır. “O şiir artık benim değildir. O, milletin malıdır.” Sözleri ile İstiklal Marşını şahsi tasarrufların ötesinde bir bütün olarak millete, Türk toplumuna tevdi etmektedir. Bir sanatçı, mücahit sorumluluğu ile “Benim millete karşı en kıymetli hediyem budur... Onu millete hediye ettim” sözleri çerçevesinde, onun sadece bir şiir ya da marş olmadığını, aynı zamanda toplumun, milletin kurtuluşu için bağlanması gereken değerleri de temsil ettiğine dikkat çektiği düşünülmektedir. Metin Boyacıoğlu’nun Ersoy’un Kastamonu günleri bağlamında derlediği şu sözleri bu düşünceleri pekiştirmektedir: “Artık o, milletindir. Benimle alakası kesilmiştir. Zaten o, milletin eseri, milletin malıdır. Ben yalnız gördüğümü yazdım.” (Boyacıoğlu, 2011, s. 21-22)

İstiklal mücadelemizde, matbaasıyla beraber şehir şehir dolaşarak halkı irşat eden, vaaz eden, nutuk veren İstiklal Marşı’nın şairi, orduda bir nefer gibi yaptığı milli hizmetten ayrıldıktan sonra, semalarını iman ve seveda ile doldurduğu yurdundan uzaklaştı (Topçu, Bütün Eserleri 10 Mehmet Akif, 2010, s. 16). Karakoç’un ifadesiyle İstiklal Savaşı’nda, adeta aç ve cephanesiz kalan orduya/askere Akif’in şiiri hem “Ekmek” hem de “Cephane” idi (Karakoç, 2016, s. 54). İstiklal Marşını, “tek dişi kalmış canavar” metaforu ile temsil edilen batıya karşı Türk toplumunu bir arada tutma kaygısı ile kaleme alan Ersoy ne yazık ki cumhuriyetin kurulmasından sonra başlayan radikal modernleştirme politikaları ve sonrasında polis gözetiminde “Sakıncalı” kişi muamelesiyle karşılaşması neticesinde - artık yeni “Habitus” milli mücadelenin en ön saflarında yer alan ve onun marşını yazan birinin bile nefes almasına imkân vermiyordu – yurt dışına çıkmaya mecbur kaldı. Kabaklı Akif üzerindeki baskının şiddetini tasvir ederken şu ilginç anekdotu aktarmaktadır: “Akif’i sevmek bir cesaret işiydi.” Akif Mısır dönüşünde ölüm döşeginde hasta yatarken istemelerine rağmen birçok kişinin onu ziyaret etmeye cesaret edemediğine dikkat

çekmektedir (Kabaklı, Mehmet Akif, 2012, s. 60). Berkes, Akif'in yurt dışına çıkma sebebini "Ulusal kurtuluş savaşının İslam devleti kurulmasıyla sonuçlanmayacağını anlamasına" bağlamaktadır (Berkes, 2009 , s. 546). Akif, çocuklarının eğitimi, hakkında söylenecek dedikodu vs. birçok şeye rağmen kendi vatanından zorunlu ayrılmayı şu sebebe bağlamaktadır:

Akif, büyük bir hüznün ve teessür içinde dedi ki: "Arkamda polis hafiyesi gezdiriyorlar. Ben vatanını satmış ve memlekete ihanet etmiş adamlar gibi muamele görmeye tahammül edemiyorum ve işte bundan dolayı gidiyorum" (Düzdağ, 2016, s. 60).

Batı yörüngesinde gelişen Cumhuriyet dönemi modernleştirme politikalarının Türk toplumunda açtığı makas küresel taarruzların hız kazandığı günümüz Türkiye'sinde Türkiye'nin tesianüt duygusunun zedelemenin ötesinde, ülke ve toplum olarak dışarıdan gelen tehlikeleri bertaraf etmek için eldeki stratejik imkânları da zaafa uğrattığı açıktır. Bu makasın açılması neticesinde Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı tehlikenin büyüklüğünün Türk siyasasındaki karar alıcılar tarafından fark edilmesiyle 2010'dan itibaren devlet ile toplumun ana omurgası arasında oluşan mesafenin kapatılması yönünde yapılan çalışmalar sadece siyasal iktidarla sınırlı olmadığı düşünülmektedir. Bir bakıma "Mazideki atı"nin fark edildiği ve köklere dönüş konusunda tereddütlerin ortadan kalktığına dair birçok olumlu işaret görülmektedir.

Toplum ve devlet arasında ya da İstiklal Marşının gösterdiği hedeflerle modernleştirme politikalarının aldığı biçim arasında oluşan makasın yarattığı sıkıntılar, daha önce şairler, filozoflar, sosyologlar tarafından ancak sezilebiliyordu. Ancak günümüzde bahse konu durum birçok toplumsal kesim tarafından sezilmenin ötesinde, parti politikaları olarak desteklenir bir aşamaya gelmiştir. Buda yeni bir "Habitus"un oluşmaya başladığına dair açık işaretler vermektedir. Bu bağlamda Cumhurbaşkanının bir konuşması, başta cumhuriyet yönetimince dışlanan Mehmet Akif Ersoy olmak üzere, Necip Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç, Nuri Pakdil, Cemil Meriç, Nurettin Topçu gibi şairlerin şiirleri ile süslediği gözlemlenmektedir. Bu da bir bakıma Şerif Mardin'in kavramlaştırmasıyla sosyoloji literatürümüze giren "Merkez-çevre" dikatomisi açısından cumhuriyet elitlerince çevrede tutulan ana toplumsal akımın yeniden merkeze taşınmasını imlemektedir.

2.MEHMET AKİF'İN DURUŞU VE DÜŞÜNCESİNİN TEMEL KODLARI

Akif'in metinlerinde en çok tartışılan, konuşulan ve vaaz edilen mesele elbette İslam dünyasının içinde bulunduğu fikri durağanlıktır. Batı karşısında yüzyıllarca en yüksekte tutulan İslam bayrağının Osmanlı'nın zayıflamasına koşut önemli merkezlerden, kalelerden indirilmesinin sonucunda toplumda oluşan karamsarlığı ortadan kaldırmak ve Anadolu'ya sıkışan Müslüman/Türklerin oradan da sürülmemesi için tutunacak dal, tütecek ocak arayan Akif, çarenin millet ve İslam'da olduğunu düşünüyordu. Nurettin Topçu, Akif'in en az otuz yıl bitmeyen bir aşk ve şevkle, toplumun içinde bulunduğu bu "Sefaleti terennüm" ettiğini ileri sürmektedir. "Âlemde ziya kalmasa, halk etmelisin, halk!/ Ey elleri böğründe yatan şaşkın adam, kalk! (Topçu, Bütün Eserleri 10 Mehmet Akif, 2010, s. 12). Akif'i Batıda Victor Hugo doğuda Sadi ile eş düzlemde gören Topçu, onun coşkusunu "Volkan püskürmesi" olarak nitelemektedir. Kendi isyan ahlakını Akif'te görür gibi Topçu, Akif'in zulme, haksızlığa tahammülünün olmadığını, bunlara karşı "Demir irade" sahibi olduğunu, İslam ahlakı ile mecz ve Allah'a sarsılmaz bir imanı olduğunu ifade etmektedir. Akif'in öne çıkan diğer önemli bir özelliği, sürekli vaaz veren ve cemaatin içinde olmasına rağmen büyük adamlara özgü hep "Münzevi" kaldığıdır.

Akif'in düşüncesinin veya paradigmasının oluşumuna dair kodları, sınırları belirlemek bir makale sınırlarını aşmaktadır. Ancak okuyucunun İstiklal Marşı özelinde Akif'e dair bir izlenim edinmesi için onun dört dile nüfuz eden ve bu dilleri ileri düzeyde okuyup, anlayabildiğini yakın arkadaşları tarafından hatıralarında, hayranlıkla anlatıldığını belirtmek, onun ufkunun genişliği hakkında bir fikir verebilir. "Akif'in, Arap şairleri arasında İbnülfâriz, Türk şairleri içinde Fuzuli, Farsça yazan şairler arasında Sadî ve Fransızca yazanlar arasında Lamartine'yi çok sevdiği ve okuduğu Mithat Cemal ve S. Nazif tarafından aktarılmaktadır (Kabaklı, Mehmet Akif, 2012, s. 49). Buradaki her bir dilin büyük bir kültürü ve medeniyeti temsil ettiğini bildirmekte fayda var. Bu çerçevede Akif'in Fransızca üzerinden batı düşüncesine, Arapça üzerinden İslam düşüncesine, Farsça üzerinden Acem kültür ve medeniyetine, Türkçe üzerinden Türk kültür ve medeniyetine nüfuz edip kendi fikir dünyasını oluşturduğu anlaşılmaktadır. Mevlana'nın pergel metaforu ile düşünersek, Akif'in pergelin bir ucunu "İslam" veya "Anadolu" üzerine koyduğu, diğer ucuyla bahse konu diller üzerinden geniş bir daire çizerek kendi paradigmasını oluşturduğu düşünülebilir.

Bunun yanında modern batı düşüncesini yakından takip eden Cemâleddîn-i Efgânî, Muhammed Abduh ve Muhammed İkbâl gibi düşünürleri de Akif'in çok yakından takip ettiği bilinmektedir. Özellikle Müslümanların uyanıp istiklallerini elde etmeleri ve bir halifenin etrafında "İslam Milletleri Topluluğu" halinde birleşmeleri fikrinin yayıcısı olarak ortaya çıkan ve(1839-1897) ile onun talebesi Mısırlı âlim Muhammed Abduh'un(1849-1905) yazılarından faydalandığı ve bu yazıların bir kısmını Türkçeye tercüme ettiği kayıtlarda mevcuttur (Düzdağ, 2016, s. 11).

Topçu, Akif'in düşüncesinin Kur'an ile biçimlendiğini, onun "Aşk ve ilham perisinin" Kur'an olduğunu, Akif'in ruhundaki feryatlara Kur'anın karıştığını ifade ederek; Edgar Poe'nun "Şiir ebediliğe açılan bir penceredir" düşüncesi ile "Akif'in şiirinde bu ilahi temaşanın penceresi Kur'ana açılmıştır" yargısı arasında bir ilişki kurar (Topçu, Bütün Eserleri 10 Mehmet Akif, 2010, s. 23). Toplumun içinde bulunduğu sıkıntıları, sorunları yansıtmaması konusunda Akif'in sanat ve şiir anlayışı "Toplumsal gerçekçi" diyebileceğimiz Stendhal, Balzac, Zola, Flaubert, Dostoyevski, Tolstoy romancılığı gibi algılansa da; Kur'andan aldığı ilhamı topluma verme konusunda onu idealist olarak nitelemek de mümkündür (Moran, 1994, s. 35). Bu karşıtlık veya zıtlık ilişkisini Topçunun, Nietzsche'den alıntılıdığı "Büyük ruhlar, büyük tezatların barındığı yerdir" önermesiyle doğrulamak/olumlamak da mümkündür (Topçu, Bütün Eserleri 10 Mehmet Akif, 2010, s. 18). Topçu, Akif'in idealizmini "Milliyet ve inkılap, din ve mistik davalarına çevrilmiş çok cepheli bir karakter taşıdığını imleyerek; onun sanatı başlangıçta "İçtimai inkılap için bir vasıta" olarak kullandığını, daha sonra ustalık denilebilen dönemde ise "Din ve ahlak ideallerine" cesurca ayak bastığını ifade etmektedir (Topçu, Bütün Eserleri 10 Mehmet Akif, 2010, s. 37).

Bu çerçevede Karakoç da Akif'in şiirini "Realist ve idealist" eğilimleri bir arada mezceden bir boyutunun olduğuna dikkat çekmektedir. Karakoç, Akif'in şiirinde İslam'ı; Şehri, insanı, sokağı, kahveyi, bütün sefaletiyle toplumu, şark ülkelerinin acı manzaralarını, bir taraftan delip öbür taraftan geçen ve bir projektör aydınlığında gösteren bir gün ışığı gibi görmektedir. Akif'in şiirinde İslam, bireyin dünyasına kazandırdıklarından öte, tarihin belli bir döneminde en trajik şartlarda yaşayan Müslüman bir milletin halini tespit için toplum hayatını bütün sosyolojik boyutları ile tarihi ve aktüel şartlarıyla yansıtmaktadır (Karakoç, 2016, s. 39). Öte yandan Karakoç Türk şiirinin realizmini, gerçekliğini yansıtmak bakımından Akif'in şiir ve sanat anlayışının, çağdaş Türk şiirinde toplumsal gerçekçi diye bilinen Nazım Hikmet ve Orhan Veli ekolünün, çok önünde olduğunu ifade etmektedir (Karakoç, 2016, s. 47). Hayatı gibi sanat anlayışını da milletine adayan Akif için "San'at san'at içindir düsturu ölmüştür. Cemiyete, hayata yaramayan san'at, yerin dibine batsın!..." (Düzdağ, 2016, s. 42)

Karakoç, Akif'in şiir ve düşüncesini anlamının en elverişli yolu onu, Yahya Kemal ile birlikte ele almakla mümkün olabileceğini ileri sürmektedir. İmparatorluğun batışında gelen ve şiir türlerinde tek kalan bu şairler, aynı medeniyetin ve ülkünün şairi olarak yan yana durdukları halde, ilk bakışta şiirlerinin özü ve biçimi bakımından doğu ve batı kadar ayrılıyorlar. Detaylı incelendiklerinde; Akif'in ülküden kalkarak kendi estetiğini kurduğu, Yahya Kemal'in de estetiği başlangıç noktası olarak ülküye ulaştığı söylenebilir. Diğer tarafta Yahya Kemal, masallaşmış bir geçmiş zamanın peşinde, Akif şimdiki zamanın şairi olarak karşısında duran cemaate kendi ülküsünü aşılamaktadır. Bu bakımdan Akif'in şiiri savaşa hazırlık için askerleri motive eden komutan sözlerine; Yahya Kemal'in şiiri ise savaş sonrasında şehit düşen askerlerin hatırası için dikilen anıt ve kitabe, o kahramanlığın destanı gibi görülmektedir:

Tarihin geniş açısı içinden, akışa bakan Yahya Kemal, eski, mükemmel vakitlere kayıyor ve o vakitlerin mermerden anıtını yapıyor. Böylece o üstün medeniyetin, tarihte olsun kurtulmasını sağlamaya çalışıyor. Mehmet Akif'se "Aktüel" in içinden bakarak, siperler kazıyor. Biri medeniyeti arka hatlarda, öbürü ön hatlarda koruyor. Biri yaşayanın ölmemesine, öbürü ise ölenin sanatta yaşamasına emek ve yürek sarf ediyor. Bütün bir Osmanlı İslam Medeniyeti, geride bir mermer kayası halinde duruyor. Şair ona dönüp içinden şanlı geçmişi sembolleştiren anıtlar çıkarıyor. Öbürü ise günlük medeniyet yaşantısını realist çizgilerle tespit ediyor. Biri geçmişin destanını, öbürü günün destanını, yazıyor (Karakoç, 2016, s. 49).

Meşhur Bülbül şiirindeki bu dizeler, Akif'in içinde bulunduğu ruh halini, hem Fars şiir geleneğinde hem de Selçuklu, Osmanlı'dan gelen Türk şiir geleneğinde çokça örneği bulunan bülbül metaforu üzerinden, bütün tezatlarıyla yansıtmaktadır. "Eşin var, aşyanın var, baharın var ki beklerdin; / Kıyametler koparmak neydi, ey bülbül, nedir derdin?... / Neden öyleyse matemlerle eyyamın perişandır? / Niçin bir damlacık göğsünde bir umman huruşandır?" (Topçu, Bütün Eserleri 10 Mehmet Akif, 2010, s. 30). Topçu'nun, Akif hakkındaki görüşlerinin benzerini Şerif Mardin'de de görmek mümkündür.

Mardin, Ersoy'u, "Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki bir İslami kültürel canlanışın teorisyeni" olarak tanımlar (Mardin, 2006, s. 131). Yaşadığı dönem Müslümanlarını hurafe ve atalet yönünden ciddi eleştirilere tabi tutan Akif, "Müslümanlık nerede! Bizden geçmiş insanlık bile... / Âlem aldatmaksat maksat, aldanan yok, nafîle/ Kaç hakiki Müslüman gördümse, hep makberdedir! Müslümanlık bilmem ammâ, galiba göklerde (Ersoy, Safahat, 1994, s. 288). Özel de benzer bir eleştiriyi her fırsatta salık vermektedir. "Müslümanlık bu değil, biz yolumuzdan saptık/ Tapacak bir putumuz yoktu, özendik, yaptık" (Ersoy, Safahat, 1994, s. 387). "Ya açar nazm-ı celilin, bakarız yaprağına; / Yahud üfler, geçeriz bir ölünün toprağına. / İnmemiştir hele Kur'an, bunu hakıyla bilin, / Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için! (Ersoy, Safahat, 1994, s. 160)

Ersoy, Anadolu topraklarında gelişen bin yıllık Selçuklu ve Osmanlı müktesebatı ile kazanılan ümmet zihniyetinin, millet anlayışının - Özel'e göre İstiklal Marşında geçen "İrk" kavramı da bu bağlamda değerlendirilmeli, çünkü Fransızcaya üst düzeyde hâkim olan Akif'in bu kavramı "Race" Türk milletinin "Karakter" özelliklerini nitelemek için kullandığı düşünülmektedir (Özel, Küfrün İhsanı Olmaz, 2013, s. 91)-değiştirilmemesi için Ziya Gökalp'e mektup yazmıştır. Memleketin tarihi fikri kaftanından soyup, ölçüsü ölçüsünü tutmayan ve tecrübesi yapılmamış olan bir başka libasın içine sokmanın mahzur ve tehlikelerini bildirmişse de müracaatı cevapsız kalmıştır (Ayverdi, 1976, s. 155). Cemil Koçak, cumhuriyet dönemi radikal modernleştirme politikalarının, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde oluşan ve İslam kültürü içinde biçim alan tarihsel rol ve

karakter özellikleri ile öne çıkan Türklük anlayışını aradan çıkararak, İslam öncesi biyolojik temelli Türklük anlayışlarının önünün açılmasını “Geçmişiniz itina ile temizlenir” kitabı ve kavramı ile nitelemektedir (Koçak, 2010).

Akif, kendi döneminde Türklerin İslam’dan koparılması projesinin batılı bir tez olduğunu sezmiş ve karşısında durmuştur. Ercan Yıldırım bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Türklerin istiklali ve kendi inançları doğrultusunda yaşama düzeni kurmaları İslam ile olmuştur (Yıldırım, 2016, s. 94). Günümüzde şair İsmet Özel’de de çok net vurgulanan bu tez: Tarihte dini denilince milliyeti, milliyeti denilince dini anlaşılan bir milletiz (Özel, Küfrün İhsanı Olmaz, 2013, s. 42), “İslam olmadan millet, Türk milletinden söz etmek imkânsızdır” şeklinde Akif tarafından ifade edilmiştir (Abdulkerim Abdulkadiroğlu, 1991, s. 100). Nihayetinde Akif’in hayatı ve düşüncesinin damıtılmış son gül yağı mesabesindeki eseri olan İstiklal Marşı, aziz milletin mutabakat metni ya da milli yemini olarak görülebilir. Düzdağ, bin yıldır İslam kültür ve medeniyeti ile yoğrulan Anadolu halkının “Kazandığı değerleri, yücelikleri ve güzellikleri” Akif’in İstiklal Marşıyla tespit edip kayda geçtiğini, milletin “Öz benliğini bulduğu” bu değerlerin aynı zamanda milletin gayesi ve ideolojisi olduğunu ifade etmektedir (Düzdağ, 2016, s. 50).

Meşrutiyet ilanından sonra padişah yetkileri sınırlandırılınca mevcut sistem tamamen değişmeye doğru bir seyir aldı. Bu arada yeni kadronun ne yapacağı veya hangi programı takip edeceği konusunda ciddi tereddütler ortaya çıkmıştı. Öne çıkan görüşler arasında, Batıcılık, Türkçülük ve İslamcılık vardı. Sezai Karakoç’a göre, Akif “İslamcılık” cereyanının tam ortasında idi. Eşref Edip, Said Halim Paşa gibi düşünürlerle birlikte bu akıma “Sırat-ı Müstakim” ile omuz verdiler. Karakoç İslamcılık akımını şöyle özetlemektedir:

İslamcı düşünce, halk ve devlet yapısından çok, kişilerin ahlakındaki değişiklik ve genel hareketlerindeki bozukluk yüzünden varlığımızın tehlikeye girdiği, tekrar İslam’a dönmekle kurtulabileceğimiz tezini müdafaa ediyorlardı. İslam’ın ilerlemeye, teknik kalkınmaya aykırı olmadığını, karşı tarafın iddialarına cevap olarak, söylüyorlardı (Karakoç, 2016, s. 20).

Akif birçok metninde Anadolu’da oluşan Türklüğün/Müslümanlığın “Ötekisi” olarak hep “Ehli Salib” olarak nitelediği batı, tek millet olarak öne çıkmaktadır. Anadolu’da oluşan Türklüğün/Müslümanlığın ta başından beri batıyı gerileterek oluştuğunun farkındadır. “Tükürün Ehli Salib’in o hayâsız yüzüne!/ Tükürün onların asla güvenilmez sözüne! / Medeniyet denilen maskara mahlûku görün:/ Tükürün maskeli vicdanına asrın, tükürün (Ersoy, 1920, s. 188). Akif kendi yaşam tecrübesinden ve tarihi birikiminden mütevellit, Osmanlı bir şekilde geriletirse, Anadolu topraklarından sürülürse onun yerini dolduracak gücün batılı bir güç olacağına dair hiçbir şüphesi yoktur. “Artık ey millet-i merhume, sabah oldu uyan!/ Sana az geldi ezanlar, diye ötsün mü bu çan?” (Ersoy, Safahat, 1994, s. 192)

Akif ve birçok filozofun fark ettiği gibi, Anadolu dışındaki siyasal veya askeri bir oluşumun batı karşısında irade gösterip, onunla doğrudan çatışmayı göze alıp ona set olması pek mümkün görünmemektedir (Yıldırım, 2016, s. 111). Merkezinde kapitalizm ve dünya sistemi olan modern batı dediğimiz oluşum 12. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar bütün boyutları ile tarihsel olarak Türk karşıtlığı neticesinde oluşmuş bir yapı olduğu bilinmektedir. Halil İnalçık analizlerinde bu karşıtlığın izi takip edilebilir. Avrupa tarih boyunca Türkiyesiz olmamıştır. Avrupa’da kapitalizmin doğuşu, ticaret kapitalizminin ortaya çıkması, coğrafi keşifler, bilimsel ve teknolojik birçok gelişmenin temelinde Osmanlı ile Avrupa çatışmasının izi görülebilir (İnalçık, 2017, s. 169). Bu

karşıtlığın İstiklal savaşına denk gelen boyutlarını Akif'in metinlerinde, 21. yüzyılın başında küreselleşmeyle hızlanan boyutlarını ise İsmet Özel'in metinlerinden takip etmek mümkündür. Ona göre "Türk olmak, tarihi olarak kapitalizm karşıtlığıyla ispat-ı vücut eylemiş bir varlığa sahip çıkmaktır... Varlığım Türk varlığına armağan olsun" sözü bu meyanda anlam kazanır (Özel, Türk Olmadıysan Oldun Amerikalı, 2015, s. 21). Aytekin'in başka bir çalışmasında değindiği bu tarihi gelişim şöyle izah edilmektedir:

Kapitalizmin 14. yüzyıldan itibaren, İtalya site devletlerinde başlamasıyla daha sonra 17. Yüzyılda Hollanda (Amsterdam), 19. Yüzyılda İngiltere (Londra) ve 20. Yüzyıldan itibaren ABD (Washington / Wall Street) merkezi konumu işkâl etmesine kadar bütün bu dönemlerde; Türkler / Müslümanlar, dünyanın en gözde ve imrenilen yerlerinde mukim olmalarından dolayı batıyla tahterevallinin iki kolundan biri olma konumundaydılar. Bu bakımdan modernleşme denilen hadisenin Avrupa'da patlak vermesinin tesadüfî olmadığı, Türk tehdidi karşısında olduğu tezi Özel'in ısrarla vurguladığı bir husustur (Özel, Türk Olmadıysan Oldun Amerikalı, 2015, s. 178). Batı, Türkleri geriletebildiği oranda kapitalizmin yayılmasını sağlamıştır. Batıda kapitalizmin merkez üssü olmuş bugünün tabiriyle bütün megapollerin birincil karşıtı hep İstanbul olmuştur. İster 14. yüzyıl İtalya site devletlerinden Venedik, Cenova, Floransa, ister 17. Yüzyıl Hollanda'sının Amsterdam'ı, ister 19. Yüzyıl İngiltere'sinin Londra'sı olsun, bu megapollerin hepsinin birincil muhatabı, tahterevallinin öbür ve ağır kolu hep İstanbul olmuştur. Tartışma, 20. Yüzyılda II. Dünya Savaşından sonra kapitalizmin merkez üssü olma konusundaki durumu pekişen ABD'nin (Washington'un / Wall Street'in) muhatabının, Türkiye'nin / İstanbul'u olup olmadığı ile ilgilidir (Aytekin, 2016, s. 217).

Kabaklı, Akif'in emperyalizm ve sömürgeci anlayışa karşı duruşu ve yazdıkları, bilhassa milli mücadele döneminde yazdıkları Türk edebiyatından çıkarılırsa, "Milli mücadele edebiyatı boş ve anlamsız kalır" ifadesini kullanmaktadır (Kabaklı, Mehmet Akif, 2012, s. 8). Aynı zamanda Türk/İslam özdeşliği vurgusu, "İslamsız Türk ve Türksüz İslam'ın" muhal olduğu tezi Akif, Topçu ve Özel'de olduğu gibi Kabaklı'da da açıkça savunulmaktadır.

Akif üzerine söz söyleyenlerin göz ardı etmedikleri hususiyet, onun bir ahlaki tutarlılık abidesi olduğudur. Fikirleri, düşünceleri ve yaşantısı arasında en ufak bir farklılığı ne dostlarından ne de düşmanlarından kayda geçen olmamıştır. Sayısız şiirinde, vaazında Akif'in çevresindeki insanlara anlatmaya değer gördüğü ve yanındakilerde olmasını istediği de bu haldir. Nefret belki de "Buğz" ettiği tipolojiyi de kelimelerle şöyle resmetmektedir: "Zulme tapmak, adli tepmek, hakka hiç aldırılmamak / Kendi rahatsa dünya yansa başkaldırmamak..." (Kabaklı, Mehmet Akif, 2012, s. 59). Türkçe hitabet retorüğinde derin bir anlam ve açıklama imkânı bulan "Şiir gibi bir hayat yaşadı" sözü, Akif için kendi yazdığı şiirler gibi bir hayatı yaşadı demek yerinde bir tespit olur. Karakoç, "Türk edebiyatında Akif kadar, hayatı şiire ve şiiri hayata sokmuş şair yoktur" tespitinde bulunmaktadır (Karakoç, 2016, s. 37). S

Akif'in sağlam iradesi ile sarsılmaz bir dik duruş sahibi olduğu bilinmektedir. Ekâbir takımı olarak bilinen üst tabakanın tantanalı yaşantısına hayatı boyunca hiç tenezzül etmediği, milli mücadele boyunca bütün Anadolu halkı gibi birçok zorluğa göğüs germiştir. Mütevazı dergi odasında arkadaşı ile evden getirdiği "Kuru fasulye" yerken "Dâhiliye nezaretinden" gelen bir vazifeli "Nazırın selam ettiğini ve yazılarında o kadar ileri gitmemesi gerektiğini" söyleyince şu cevabı verdiği biliniyor: "Nazırına söyle, kendilerini düzelsinler! Bu gidiş devam

ettikçe bizi susturamazlar. Ben fasulye aşı yemeye razı olduktan sonra kimseden korkmam” (Düzdağ, 2016, s. 32). Akif’in, bu duruşunu Mısır’da yol parası bulamadığı günlerde bile bozmadığı hatıralarından bilinmektedir.

3. MEHMET AKİF’İN MİLLET ANLAYIŞI

Millet kavramı başka bir makalemizde² detaylı tartışıldığı için bu alt başlıkta doğrudan Akif düşüncesindeki “Millet” kavramı tartışma konusu yapılmaktadır. Milliyet, en kısa ifadesiyle “Tarih ve toprak şuuru” olarak tanımlayan Topçu Bir milletin tarihi, fertlerinin elli altmış senelik ruh yapılarının nesilden nesle geçmesiyle asırlar içinde oluşumunu tamamlamış, beş yüz veya bin yıllık büyük ve tam olmuş bir ruh yapısını meydana getirir. Millet, tarih içindeki hadiselerin yoğurduğu bir varlıktır. Maziden hale doğru gelen ve bizden de akıp istikbale giden bir nehir gibidir. Bir milletin fertleri, uzvi yaşları elli altmış yaşında olsalar bile, ruhi yaşlarıyla, irade ve hürriyetleriyle, örfleri ve inanışlarıyla kendi yaşındadırlar. Akif’in millet anlayışında “Tarih, mazi, Mefahir, ecdat” gibi kavramlar kültürel genetik kod düzeyinde, Topçu’nun tabiri ile ondan ayrılmayan “içgüdü” gibi onda içsel bulunmaktadır. Akif’in millet, milliyetçilik anlayışının ikinci önemli karakteristik özelliği ise İsmet Özel’de “Mesuliyet”, N. Topçu’da “İsyan ahlakı” kavramıyla karşılık bulan “Ahlaki yapının” tamiri veya kurtarılması üzerine şekillenmiştir (Topçu, Bütün Eserleri 10 Mehmet Akif, 2010, s. 38)

Topçu’nun Anadoluçuluk anlayışının ilk ve güçlü örneği Mehmet Akif Ersoy’da görmek mümkündür. Akif’in Âsım romanı Anadoluçuluk akımının ilk eseri olarak düşünülebilir. Günümüzde İsmet Özel tarafından İstiklal Marşı Derneği bünyesinde geliştirilen, savunulan, “Türkün Müslümanlıktan, milliyetçiliğimizin İslam’dan ayrılmayacağı” tezi ilkin en güçlü haliyle Akif tarafından savunulmuştur (Topçu, Bütün Eserleri 10 Mehmet Akif, 2010, s. 41). Asım romanında “Asım” karakteri tıpkı Akif’in gençliğinin ideal ve coşkusunun romana yansımaları şeklindedir. Bu tipoloji, aynı zamanda Ziya Gökalp’in pozitivizm ekseninde, resmi ideoloji çerçevesinde geliştirdiği cemiyet ve fert anlayışının da bu topluma uymadığını haykırır niteliktedir.

Topçu, “Milliyetçi muhafazakârlık” kavramını Akif özelinde, “Millette, dinde, ahlakta, ekonomide, siyasette ve bütün içtimai hareketler sahasında, o hareketlerin dayandığı temellerin muhafazası” anlamında kullanılmaktadır. Çünkü milliyetçilik, millet hayatını kurmuş bulunan bütün temellerin, milleti kuruluşundan bugüne kadar millete hayat katan bütün kaynakların, vatanın, tarihin, dilin, dinin, herhangi bir yeniliğe feda ve terk edilmeyişi olarak görülmektedir (Topçu, Bütün Eserleri 10 Mehmet Akif, 2010, s. 43). Bu önermelerin, Batı yörüngesinde geliştirilen Cumhuriyet dönemi modernleştirme politikalarının Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden gelen İslam’ın millet oluşturmadaki kurucu vasfını silmeye yönelik tavırlarına karşı, sert bir eleştiriye barındırdığı izahıta varestedir. Bu bağlamda Akif batı ekseninde geliştirilen modernleştirme politikalarını köksüzlükle, köklerden uzaklaşarak “Taklitçilik” olarak nitelendirmektedir. Onun Topçu’da karşılık bulan ifadeleri şöyle özetlenebilir: “Esasen taklit kötü bir yenileşme usulüdür; benliği kaybettiricidir. İnkılabımızın aşısını yine kendi kendimizden almamız lazımdı. Mazide bizi yükseltmiş olan temeller yıkıldığı için çöküyoruz. Bizzat bu temelleri sağlamlaştırmakla işe başlamalıyız. Bir milletin varlığı yabancı temeller üstüne kurulamaz” (Topçu, Bütün Eserleri 10 Mehmet Akif, 2010, s. 47). Bu bağlamda kendi köklerimize döndüğümüzde; “Ruhu” Yunus’ta, “Aşk” Fuzuli’de, “Vatanı” Namık Kemal’de öğrenebiliriz ya da tersinden eğer tarihimizde bu düşünürlerimiz olmasaydı bu kavramları öğrenmemiz eksik kalırdı.

² Aytekin, Arif, “Global Söylemin Hâkim Gücüne Karşı Bir Ses Olarak İsmet Özel’in Millet Söylemi”, Mediterranean Journal of Humanities (Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi), 2017, S.7, ss. 61-77.

Yeni kurulan cumhuriyet yönetimi Türk toplumunun İslam ile irtibatını koparma konusunda “Ütopik Turancılık” ideolojisini kullanışlı bir kimlik çatısı olarak algıladığı görülmektedir. Şerif Mardin terminolojisi ile ifade edilirse Cumhuriyet Türkiye’si, “Ütopik-Pan Türkizmi”, Anadolu’da daha ciddi temelleri olan “Kültürel Türkçülük” ideolojisine tercih etmiştir (Mardin, Türk Modernleşmesi, 2011, s. 289). Türk toplumunun yeniden yapılanmasında fiziki antropoloji ile temellenen Türkçülük teşvik edilen bir ideoloji olarak görülmüştür.

“Fikr-i kavmiyeti tel’in ediyor Peygamber” diyen Akif’in milliyetçilik veya millet anlayışı, bir ulus-devlet inşa etme temelleri üzerinde geliştirilen Cumhuriyet dönemi modernleştirme politikalarıyla karşı karşıya geldiği gibi aynı zamanda; Turancılık ülküsü etrafında gelişen ve büyük ölçüde fiziki antropoloji bilimiyle temellenen diğer milliyetçilik anlayışlarıyla da tam cepheden karşı karşıya gelmektedir (Kabaklı, Mehmet Akif, 2012, s. 69). Topçu’nun da altını çizdiği bu durum bilhassa önemsenmektedir. Özellikle “Hakkın Sesleri” kitabında ayet ve hadis yorumları bağlamında düşüncelerini açıklayan Akif, Türk/İslam arasındaki kopmaz bağları açıklamaktadır. Bunun yanında Akif ile özdeşleşen “Sebilürreşad” dergisinde yöneticilik de yapan Eşref Edip aynı minvalde şunları zikretmektedir: “Milliyeti vücuda getiren unsurların hepsine din karışmıştır... Maddi manevi bütün hayatımızda din duygusundan uzak kalamayız. İtri’nin tekbirini hissetmeyen, Yunus Emre’nin İlahilerini dinlemeyen adamın Türklüğünden şüphe ederiz... Din duygusu Türkçülüğün dayandığı kuvvetlerin başındadır” (Kara, Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi III. (Metinler/ Kişiler, 1994, s. 46). Bu düşüncelerin kuvvetli vurgusunu olduğu gibi Topçu tarafından da savunulduğu bilinmektedir. Ruhi hayatımızın zirvesi, dini tasavvurların dünyasıdır. “İslam dininin, milletimizin kuruluşunda en büyük rolü oynadığını biliyoruz” (Topçu, Kültür Ve Medeniyet, 2010, s. 57).

Kabaklı, esprili bir dille, “Türkler artık Müslüman olmadıklarına” dair Vatikan’dan resmi belge dahi alsalar batıyı ikna edemezler şeklinde ifade etmektedir (Kabaklı, Müslüman Türkiye, 2006, s. 18). Batı literatüründe zaten Türk olmak Müslüman olmak ile eş anlamda uzun zamandan beri kullanıla gelmektedir. Topçu Akif’in bu kitabını (Hakkın Sesleri), “Orta Asya’dan ayrılan milli ruhumuzu bütünüyle Kur’andan çıkaran, Turancı çorak rüyadan uyanan Türklük şuurunu, yaşanmış bir tarih içerisinde Kur’an ruhundan fişkirtan milliyetçiliğimizin, romantik ifadesine bürünmüş beyannamesidir” şeklinde nitelemektedir (Topçu, Bütün Eserleri 10 Mehmet Akif, 2010, s. 64). Akif İslam’ı merkez, temel alan millet anlayışını, “Sıratı Müstakim” dergisinde, onunla birlikte aynı dergide yazan Ahmet Ağaoğlu ve Yusuf Akçura gibi Kafkas coğrafyasından gelen ve oralardaki Türklere hitap eden milliyetçilerin bulunduğu bir düşünce ikliminde açıklamaktadır. Kabaklı, dergi yönetiminde bulunan Eşref Edip’e dayandırarak, Türkiye cumhuriyetlerinde Akif tezlerinin çok ciddi karşılık bulduğunu ileri sürmektedir (Kabaklı, Mehmet Akif, 2012, s. 11).

Kabaklı da Topçu paralelinde, Akif’in millet anlayışının özünde “İslam” olduğu tezini ileri sürerek, Akif’in “Turancılık ve ırkçılık” düşüncesinin karşısında durduğunu ifade etmektedir (Kabaklı, Mehmet Akif, 2012, s. 69). Bu anlayışın aynı zamanda ne Osmanlı için ne de Türkiye için stratejik imkânlar sunmadığının altını çizmekte fayda vardır. Osmanlı döneminde dünya sistemi tarafından uluslar üzerinden büyük imparatorlukları küçültme programı tedavülde idi; günümüzde de aynı minval üzere uluslararası sermaye ile özdeşleşen dünya sistemi mikro milliyetçilikler üzerinden ulus-devletleri silikleştirme programını tedavüle sokmuştur. Her iki dönem açısından da “ırkçılık” söylemi üzerinden geliştirilen siyasal politikalar, kozmopolit bir toplumsal yapıya sahip olduğu düşünülen Anadolu coğrafyası için stratejik imkânlardan mahrum tezler olmaya mahkûmdurlar. Bu sebeple ırkçılık söylemini yadsıyan, Türklüğün ırk ve nesep bağıyla ilgisinin olmadığını hatta kültürel özelliklerin, kodların ötesinde, “Tarihi bir rol ve dava” bilinciyle “Millet” söylemi etrafında geliştirilebilen fikirler Türkiye’ye

güçlü stratejik imkânlar sunabilir. Bu çerçevede Özel, Kabaklı, Topçu ve Akif yakın tarihimizin ardışık düşünürleri olarak tamamen aynı tarihte yazmalarına rağmen, büyük ölçüde İslam ile Türklüğün birbirinden ayrı düşünülmeyeceği tezi, millet anlayışları itibariyle birbirleriyle mutabık göründükleri anlaşılmaktadır. Mehmet Akif'in İstiklal Marşı metni üzerinde billurlaşan bu düşünceler, Türkiye toplumunun ya da Türk toplumunun toplumsal uzlaşması, toplumsal bütünleşmesi bağlamında önemli bir "Mutabakat zemini" sağladığı ve bu potansiyel imkânların aynı zamanda Türkiye üzerine yönelen küresel taarruzları geri püskürtmede ciddi stratejik imkânlar barındırdığı düşünülmektedir. Mehmet Doğan da bu çerçevede İstiklal Marşı'nı milli mutabakat metni olarak görmektedir (Doğan, 2003, s. 102).

Kabaklı, milli benlik ve kültürü muhafaza etmenin, bir bakıma millet bilincine sahip olmanın yabancı güç ve otoriteye karşı kendi ülkesini, vatanını koruyabilmenin önemli bir stratejik imkân olduğunu ileri sürmektedir. İkinci Dünya savaşında Almanların Fransızların karşısında çok yüksek siyasi, ekonomik, askeri, teknik ve teknolojik güç sahibi olduklarını, birkaç gün içinde Fransa'yı işkâl ettiklerini belirtmektedir. Ancak milli ruh ve büyük kültür karşısında Almanların şaşkına döndüklerini, Fransız aydınları, aileleri şöyle dursun, fahişeleri bile Alman subaylarına yüz vermediklerini, Alman subaylarının Fransa sokaklarında ayakları birbirine dolanarak yürüdüklerini, bir tür cehennem hayatı yaşadıklarını ve sonunda pişman olup geri çekilmek zorunda kaldıklarını ifade etmektedir (Kabaklı, Kültür Emperyalizmi, 2014, s. 28). Kabaklı bunu, Fransızların millet bilincine sahip olmalarına ve güçlü kültürlerine bağlamaktadır.

Kültür üzerindeki çalışmalarla öne çıkan Erol Güngör, milli devletlerin milli kültür politikaları ile tarihte güçlü ve saygın bir yer edinebileceklerine vurgu yapmaktadır. Ona göre, milli tarih şuuru, millete ait tarihin basit vakalar yığınlarından ibaret değildir. Millet in veya devletin hem bugün hem de geleceğinin kaderini çizen manalı bir zincirin halkaları gibi anlaşılması gerekir (Güngör, 2006, s. 75).

Milletler topla, tüfekte, zırlı ordularla, tayyarelerle "yıkılmıyor, yıkılmaz. Milletler ancak aralarındaki bağlar çözümlenerek, herkes kendi başının derdine, kendi havasına, kendi menfaatini temin etmek sevdasına düştüğü zaman yıkılır (Hilmi, 2009, s. 49) . Akif de veciz ifadeyle "Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez; Toplu vurdukça yürekler, onu top sindiremez" açıklamaktadır. Bir millete ayrımcılık fikirleri girmeden düşman giremez, millet bir oldukça, kalpler aynı heyecanla çarptıkça o milleti top, tüfek sindiremez. Milleti bir arada tutan da onun ortak kültür ve idealidir.

Akif, "Tek dışı kalmış canavar" metaforu ile batının emperyalist ve sömürgeci yönünü apaçık ortaya çıkarmanın yanında, bize "Kafası gâvur, kalbi Müslüman" nesiller lazım sözüyle batının bilim ve teknolojiye ilerlemeci yönüne de dikkat çekmektedir. Gökalp'in "Medeniyet" "Hars" kavramlarını çağrıştıran "Kafa" ve "Kalp" metaforları ile Akif batının gelişmesine sebep olan bilimsel düşünüş ve teknolojik gelişmesini yakalamak için çalışma ahlakımızı geliştirmemizin milletimizin kurtuluşu için elzem olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda Akif'in şu dizeleri açıklayıcıdır: "Çünkü milletlerin ikbali için evladım,/ Ma'rifet bir de fazilet, iki kudret lazım" (Kabaklı, Mehmet Akif, 2012, s. 72). Burada Ma'rifet kelimesi ile evrensel olan bilim/medeniyete; fazilet kelimesi ile de din/irfan/hars milli olana işaretler söz konusudur. Bu ilkeler ışığında Akif, Japonya örneğini başarılı bir model olarak önermektedir. Japonya'ya "Medeniyet yalnız fenni ile girebilmiştir. Batının maskaralıklarını kapıdan kovmuşlar" (Kabaklı, Türkiye'yi Yoğuranlar, 2017, s. 22) Bu görüşlerle Akif Tanzimat ve Cumhuriyet dönemi modernleşme politikalarının gelenek, görenek, örf, adet ve giyim kuşamla sınırlı olan biçimsel yönüne sert bir eleştiriyi de dile getirmektedir.

4. SONUÇ

Sezai Karakoç'a göre, İstiklal Harbi öncesinden savaş başlayıncaya kadar ortalıkta hep "Batıcı" ekolün sesleri vardı. Savaş içinde, ateş hattında hep İslamcılar konuştu; tek aksiyon ve motivasyon kaynağı onlardı. Ama savaş bitince, yani savaşın kazanılmasından sonra yeni devletin alacağı biçim ve toplumumuza verilecek şekil söz konusu olunca, batıcılar yine görünürlük kazandı ve liderleri çevreleyip siyasi aktörleri kuşatmaya başladılar. Devrimlerin karakteri batıcıların eliyle yön buldu (Karakoç, 2016, s. 29). Batı yörüngesinde geliştirilen modernleştirme politikalarıyla yerli İslam kültür ve ruhunun ihmal edilmesi şöyle dursun, itina ile temizleme operasyonları hız kazanmaya başladı. Türk toplumunun kendi tarihi ile olan bağları koparmanın yanında İslam dünyası ve İslam birliği ile ilgili bütün irtibatların koparılması yönünde devrimler hızla uygulanmaktaydı. Bu olaylar, Akif'in ruhunu bunaltıyordu. Topçu, "Mazinin budanmasına inkılap denmez" diyerek inkılapların İslam'ın Türk toplum hayatından silinmesi projesine tepki göstermekteydi (Topçu, Bugünkü Türkiye, 2000, s. 27).

Türk milleti kavramının oluşumunda İslami kültürün dozu asırlarca hep ağırlıklı unsur olarak olagelmıştır. Bunun yanında Anadolu coğrafyasının Türklerin/İslam'ın vatanı olmasında, 11. yüzyıldan 20. yüzyılda verilen İstiklal Harbine kadar, İslam'ın sağladığı motivasyon kaynağı hep etkili olmuştur. Dünyada ve bilhassa Avrupalılar tarafından asırlarca özenilen, imrenilen şehirler ve stratejik mekanlar bu motivasyon sayesinde, batıyı gerileterek ele geçirilmiş ve elde tutulabilmiştir.

Ancak kapitalist dünya sistemin hegemonyasının artmasına koşut, tarihsel olarak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İstiklal Harbi'nin başarıyla verilmesi neticesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bir İslam Devleti olarak kurulmasına ve "İstiklal Marşının" açık ideolojik hedeflerine rağmen, yeni kurulan cumhuriyetin ulus-inşa etme politikalarında asırlarca ağırlıklı unsur olan İslam kültürünün itina ile temizlenmesi, silinmesi yönünde politikalar uygulanmıştır.

Büyük ölçüde modernist, pozitivist düşüncelerin etkisinde kalan cumhuriyet elitleri, İslami geçmişe yönelik ciddi bir "inkârcılığı ve reddiyeyi" elverişli bir devlet politikası haline getirdiler. Bir bakıma Cumhuriyet dönemi yöneticileri, kendi söylemlerini temellendirmek için Osmanlı-Selçuklu kültür bakiyesini, daha doğrusu İslam dini ile bağlantılı geçmişe dair ne varsa hepsini "itina ile temizleme" yoluna gittiler.

İsmet Özel'in vurguladığı gibi, 20. yüzyılın başında, yani İstiklal Harbi'nde damgayı Türklük ve Müslümanlık birlikte vurdu. Cumhuriyet dönemi boyunca bu iki kavram arasına mesafe koyanlar, kendilerini gizleyip her ikisine birden karşı olanlardır (Özel, Türk Olmadıysan Oldun Amerikalı, 2015, s. 37). İslam'dan koparılmış Türkü veya Türkiye'yi tasvir ederken Ahmet Kabaklı "Bizi kökümüzden koparıp kuru kütükler gibi yol kenarına koydular" ifadesi ile dikkat çekmektedir (Kabaklı, Müslüman Türkiye, 2006, s. 22). Cumhuriyet dönemi elitleri, neredeyse sömürgeci yeni kurtulmuş bir siyasal yapının kendisini sömürcülere karşı aldığı garda benzer bir tutumu, İslam kültürüne karşı almıştır. Türk sanat müziğinin devlet eliyle yasaklanması ve daha birçok uygulama ancak bu zeminde anlaşılabilir.

Cumhuriyet dönemi boyunca Türkiye, İstiklal Marşının gösterdiği hedeflerin aksine bir siyasal, kültürel rota izlemiş, bir bakıma otokolonizasyon uygulamıştır. Cumhuriyet döneminin radikal modernleştirme politikalarının Türk toplumunda açtığı makas, Türkiye'de devlet ile toplumun ana gövdesi arasında büyük mesafe açtığı ve bunun sonucunda devletin beka sorununda ciddi yara aldığı çok sonradan siyasal karar alıcılar tarafında fark edildiği görülmektedir.

Akif'in, İstiklal Savaşının kazanılmasında önemi inkâr edilemeyen ve İstiklal Marşı ile temayüz eden fikirlerinin, aradan yaklaşık bir asır geçmesine rağmen bugünkü Türkiye devletinin küresel taarruzlar karşısında

çektığı sıkıntılarını aşılmasında da etkili olacağı düşünülmektedir. Birinci Dünya savaşını, Osmanlı Devleti özelinde İslam'ın dünyada siyasal bir organizasyon ve askeri bir güç olarak varlığına son vermek üzere başlatılan güç; bugün Türkiye özelinde aynı gaye ile kaldığı yerden saldırılarına devam ettiği gözlemlenmektedir.

Akif'in şiir ve düşüncesinde öne çıkan temel kavramlardan biri, bugünün terminolojisi ile söylersek, hiç kuşkusuz "özgürlüktür". O, şiirlerinde bugünkü özgürlük kavramının yerine daha çok "Hür" ve "Hürriyet" kavramlarını seçmiştir. "Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım" veya "Hürriyet olmayan yerde ibadet olmaz" (Düzdağ, 2016, s. 45) dizelerinde olduğu gibi. Bu durum, yani bağımsız ve özgür bir vatan sahibi olma hali aynı zamanda O'nun mücadelesinin de gerekçesidir. İsmet Özel bu anlayışı, "vatani olmayan Allaha kul bile olamaz" şeklinde formüle etmiştir. Şairlerinin hayatlarını şiire damıtarak oluşturdukları bu düşüncelerden kopuk bir toplumun veya siyasal organizasyonun Anadolu topraklarında beka sorunu yaşamaması muhaldir. Bu sebeple Cumhuriyet elitlerinin modernleştirme politikaları ile oluşan ve şairlerin sevgileri ile fark edilen Türkiye toplumundaki bel kırıklığının giderilmesi, Türkiye'deki toplumsal kenetlenmeyi arttıracak gibi, küresel taarruzlara karşı Türkiye'deki siyasal organizasyona stratejik imkânlar da sağlayacağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdulkerim Abdulkadiroğlu, N. A. (1991). Mehmet Akif'in Kur'an Tefsiri Mev'ıza Ve Hutbeleri . Ankara: Diyanet Şleri Başkanlığı Yayınları.
- Aytekin, A. (2016). Dünya Sisteminin Küresel Taarruzu Karşısında İsmet ÖZEL'de Dirilen Vatan Düşüncesi. Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 8(2), 217-228.
- Ayverdi. (1976). Abide Şahsiyetler. Ankara: Kültür Bakanlığı Kültür Yayınları.
- Bauman, Z. (2010). Küreselleşme (3. Baskı b.). (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berkes, N. (2009). Türkiye'de Çağdaşlaşma. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Boyacıoğlu, M. v. (2011). Mehmet Akif'in Kastamonu Günleri. Kastamonu: Kastamonu Belediyesi.
- Doğan, M. (2003). İslam Şairi İstiklal Şairi Mehmet Akif Ersoy. İstanbul: Yazar Yayınları.
- Düzdağ, M. E. (2016). Mehmet Akif Ersoy Safahat (4. Baskı b.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Erol Göka, A. T. (1995). Önce Söz Vadi. Ankara: Vadi Yayınları.
- Ersoy, M. A. (1920). Sebilürreşad, C. 18, no. 458, 12 Şubat.
- Ersoy, M. A. (1994). Safahat. İstanbul : Akçağ Yayınları.
- Güngör, E. (2006). Kültür Değişmesi Ve Milliyetçilik (14. Baskı b.). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Hilmi, T. L. (2009). Mehmet Akif Ersoy. (n. 4. Sebilürreşad C. 18, Dü.) İstanbul: Hip.
- İnalçık, H. (2017). Halil İnalçık Merceğinden Tarih Bilinci. İstanbul: Profil Kitap.
- Kabaklı, A. (2006). Müslüman Türkiye. İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yayınları.
- Kabaklı, A. (2012). Mehmet Akif (13. Baskı b.). İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı.
- Kabaklı, A. (2014). Kültür Emperyalizmi (6. Baskı b.). İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yayınları.
- Kabaklı, A. (2017). Türkiye'yi Yoğuranlar. İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı.
- Kara, İ. (1994). Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi III. (Metinler/ Kişiler. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Karakoç, S. (2016). Mehmet Akif (20. Baskı b.). İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Koçak, C. (2010). Geçmişiniz İtina İle Temizlenir. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2011). Türk Modernleşmesi (20. Baskı b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moran, B. (1994). Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi (Genişletilmiş 8. Baskı b.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Özel, İ. (2013). Küfrün İhsanı Olmaz. İstanbul: Tam İstiklal Yayıncılık Ortaklığı.

- Özel, İ. (2013). Türkün Dili Kuran Sözü. İstanbul: Tam İstiklal Yayıncılık Ortaklığı.
- Özel, İ. (2015). Türk Olmadıysan Oldun Amerikalı. İstanbul: Tam İstiklal Yayıncılık Ortaklığı.
- Özel, İ. (2015). Türkçeden İslama Giriş. Türkçeden İslama Giriş. İstanbul: İstiklal Marşı Derneği.
- Topçu, N. (2000). Bugünkü Türkiye. İstanbul: Ülke Kitapları.
- Topçu, N. (2010). Bütün Eserleri 10 Mehmet Akif. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Topçu, N. (2010). Kültür Ve Medeniyet (5. Baskı b.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Yıldırım, E. (2016). İslamcılığın İki Kurucusu. İstanbul: Pınar Yayınları.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN SİGARA BAĞIMLILIĞINDA SOSYAL ÖĞRENMENİN ROLÜ ÜZERİNE NİTEL BİR İNCELEME

A QUALITATIVE STUDY ON THE ROLE OF SOCIAL LEARNING IN CIGARETTE ADDICTION TO UNIVERSITY STUDENTS

Mehmet Enes SAĞAR¹

Öz

Bağımlılık yapan maddelerin en yaygınlarından biri de sigaradır. Sigara her geçen gün hem dünyada hem de ülkemizde hızlı bir biçimde yaygınlık kazanmaktadır. Bu bağlamda her yaş kesimi için önemli bir problem haline dönüşmüştür. Yaşam dönemleri bakımından her dönem için önemli bir sorun olmasına karşın gençlik dönemi sigaraya başlama ve bağımlılık bakımından daha riskli bir dönem olarak görülmektedir. Sigara bağımlılığında en riskli dönemlerden olan gençlik döneminde gençler sigara kullanımı davranışını çeşitli sebeplerle öğrenmektedirler. Bu öğrenme şekillerinden bir tanesi de sosyal öğrenme teorisi bağlamında model alma davranışı yolu ile öğrenmedir. Bu çalışma, üniversite öğrencilerinin sigara kullanma davranışında sosyal öğrenmenin rolünün etkisini araştırmak için yapılmıştır. Araştırma 15 üniversite öğrencisi ile gerçekleştirilmiş bir nitel araştırmadır. Veri toplama aracı olarak görüşme tekniğinden yararlanılmıştır. Sonuçlar içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular şunlardır: Sigara ile tanışma yaşının genellikle lise yıllarında olduğu ancak ilköğretim yaşına kadar da düştüğü görülmüştür. Üniversite öğrencilerinin sigaraya başlama nedenleri arasında en fazla arkadaşların etkili olduğu, sigara kullanımının en çok arkadaş ortamında arttığı ve öğrencilerin sigara kullanımını model alma bağlamında en çok arkadaşlarından etkilendikleri bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Üniversite Öğrencileri, Sigara Bağımlılığı, Sosyal Öğrenme, Model Alma Davranışı.

Abstract

One of the most common addictive substances is cigarettes. Smoking is gaining widespread popularity both in the world and in our country every passing day. In this context, it has become an important problem for every age group. Although it is an important problem for each period in terms of life periods, the youth period is seen as a more risky period in terms of starting smoking and dependence. During the youth period, which is one of the most risky periods in cigarette addiction, young people learn cigarette use behavior with various reasons. One of these learning styles is learned through modeling behavior in the context of social learning theory. This study is conducted to investigate the role of social learning in smoking behavior of university students. There

¹ Öğr. Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi, mehmetenes15@gmail.com

search is a qualitative research carried out with 15 university students. The interview technique is used as a data collection tool. The results have been evaluated by content analysis. Findings from the study are: It is seen that the age of meeting with cigarettes is generally in high school years, but it also declined until primary school age. It is found that the most common reason of smoking initiation among the university students is peer influence, the smoking increased most in entourage and the students are most affected by taking the model of smoking.

Keywords: *University Students, Cigarette Addiction, Social Learning, Modeling Behavior.*

1. GİRİŞ

İnsan doğumundan itibaren gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık dönemleri olmak üzere belli bir gelişim süreci içerisinde hayatını devam ettiren (Atkinson ve arkadaşları 1996) ve yaşamını toplum içinde sürdüren sosyal bir varlıktır (Bayhan, 1997). İnsanın gelişimini sürdürdüğü bu dönemleri Kulaksızoğlu (2000) çocukluk, ergenlik, yetişkinlik, orta yaşlılık, yaşlılık, ihtiyarlık olmak üzere altı dönemde incelerken, yine benzer bir biçimde Koç (2004) ise yaşam dönemlerini çocukluk, ergenlik-gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık şeklinde dört dönemde ele almaktadır.

Batı literatüründe “adolescent” diye isimlendirilen ve Latince “adolescere” fiilinin kökünden türeyerek; büyümek, olgunlaşmak anlamlarında olan ergen kelimesi literatürde; gençlik, adölesan, puberte gibi isimlerle de nitelendirilmektedir. Gençlik, biyolojik, psikolojik, zihinsel ve sosyal bağlamda bir gelişme ve olgunlaşmayı da içine alan çocukluktan erişkinliğe bir geçiş dönemidir (Yavuzer, 1999). Gençlik dönemi, biyolojik ve duygusal süreçlerde değişiklikler ile başlar ve cinsel ve biyolojik olgunluğa doğru ilerler, bireyin bağımsızlığını ve sosyal üretkenliğini kazanması ile sonlanır (Özbay ve Öztürk, 1992). Gençlik dönemi yaş aralıkları farklı coğrafyalara göre değişim göstermekte olup, yaş aralıkları esnek rakamlarla ifade edilmekte ve tam kesin sınırlarla olmamakla birlikte 12-21 yaş aralıklarını kapsamakta, Birleşmiş Milletler Örgütünün tanımına göre ise 15-25 yaşları arasında kabul edilmektedir (Yörükoğlu, 2007).

Genç yetişkinlik dönemi, gelişimsel krizlerin ve risklerin daha fazla olabileceği bir kimlik geliştirme dönemi olması sebebi ile içsel çatışmalar sık yaşanabilir ve risk etmenleri ile karşılaşılabilir. Bu durum gençleri riskli davranışlara sevk edebilmekte ve onları yardıma muhtaç duruma getirebilmektedir (Cimete, 2000).

Genç yetişkinlik döneminde bir kimlik arayışında olan gençler, kendilerine rol model arayışına girerler. Bu süreçte değişik kişilerin hareketlerini, tavırlarını ve davranışlarını taklit etme çabası içerisindedirler, bu bağlamda bir takım risk altında olup kendilerine yanlış modeller seçebilmektedirler (Yörükoğlu, 2007). Dolayısı ile model alma davranışı sonucunda gençler sigara veya çeşitli bağımlılık yapıcı maddelerin bağımlısı olma riski ile karşı karşıya kalabilmektedirler. Peterson ve arkadaşları (2003) sigara içme, alkol veya madde kullanımını gençlik dönemindeki karşılaşılacak riskli davranışlar arasında değerlendirmektedirler. Gençlerde riskli davranışlardan olan sigara bağımlılığında gençlerin sigara içmesini etkileyen risk faktörleri ailenin sosyoekonomik durumu, kültürel özellikleri ve sigara içme durumlarına ek olarak arkadaşların etkisi, sevilen veya önemsenen kişilerin sigara içmesi, okuldaki başarısızlıklar, yalnızlık duygusu, alkol-uyuşturucu madde kullanımı ve stres gibi sosyal ve psikolojik etmenler şeklinde sıralanabilmektedir (Erbaydar, Lawrence, Dağlı, Hayran, Collishaw, 2005); (Pıçakçıefe, Keskinoğlu, Bayar, Bayar, 2007); (Özcebe, 2008). Bunun dışında sigara kullanımı gibi riskli davranışlar göstermenin en önemli faktörü psikolojik haz sağlayan nikotin maddesinden ileri gelmektedir (Bektaş ve Öztürk, 2012). Ayrıca araştırmalar gençlerin merak etme, arkadaş baskısı, kendini kanıtlamak, maddenin kendisini olgunlaştıracağını düşünmek, kendine güvensizlikten, yalnızlık duygusundan, sıkıntı duygularıyla başa çıkamamaktan ve başa çıkma yöntemlerini bilmemekten, başarı, performans, enerjiyi artırma, kilo verme ve

yaratıcılığı artırma isteğinden kaynaklanan faktörlerle sigara ile tanışmakta ve sigaraya başlamakta olduğunu ortaya koymaktadır (Ögel ve Tamar, 1997). Kulaksızoğlu (2001) ve Özlü (2002) ise gençlerin; özenti, gösteriş için, taklit amaçlı, büyüme veya özgürlük ifadesi olarak sigaraya başladığını ve ardından bağımlısı haline geldiklerini belirtmişlerdir.

Herken ve arkadaşları (2000) her geçen gün sigara tüketim oranının toplumlarda arttığına değinmekte ve gençlerin sigara kullanma davranışında model alma davranışının etkisi altında kaldıkları hususuna dikkat çekmektedirler. Sigara kullanımı ve bağımlılığına yönelik çalışmaların önemli bir kısmı, sosyal ve bilişsel öğrenme modellerine dayalı olarak sürdürülmektedir (Beck, Wright, Newman, Liese, 1993).

Özcebe'ye (2008) göre sigara kullanımında ve bağımlılığın gelişmesinde gençlerde sosyal öğrenme ve model alma davranışı olarak; aile üyelerinin özellikle de anne ve babaların sigara kullanarak çocuklarına rol model olması, çocukların sigaraya başlamasında ve bağımlılık geliştirmesinde büyük bir etki oluşturduğunu ve ayrıca medyada yayınlanan sigara reklamlarının ve bunun yanı sıra televizyon programlarında ve dizi, film gibi yapımlarda sigara kullanımına teşvik eden yayınların olmasının da ergenlerin sigarayla ilgili rol ve model almasında önemli bir faktör olduğunu belirtmektedir. Kaşıkçı (2014) ise; arkadaş ve arkadaş gruplarının etkisinin aileden de ön plana geçerek daha çok etkisinin olduğunu saptamıştır. Lahiri ve Song'da (2000) benzer şekilde gençlerde sigara bağımlılığında akran grubundan ve aileden model alma davranışının rolü olduğunu vurgulayarak sigara kullanımı ve bağımlılığı konusunda sosyal öğrenme ile model alma davranışının ilişkisine dikkat çekmektedirler.

Ülkemizde gerçekleştirilen bir araştırmada gençlerde sigara kullanımına başlama nedenleri olarak sosyal öğrenme ile bağlantılı olan özenti, arkadaş etkisi ve anne babayı model alma davranışlarından kaynaklı olduğu sonucuna varılmıştır (Ersoy, 2015). Genel olarak yukarıda sunulan ilgili literatürdeki araştırma bulgularının ışığında, sigara kullanımı ve bağımlılığı konusunda sosyal öğrenme ve model alma davranışının ilişkili olduğu sonucuna varılmaktadır. Ancak araştırmalarda hangi kaynakların gençlerin sigara bağımlılığında sosyal öğrenme olarak model alma davranışlarında daha fazla etkili olduğuna, gençlerin sigaraya başlama nedenlerine sebep olan faktörlere, hangi ortamların sigara kullanımını tetiklediğine, medyanın, sosyal çevrenin, cinsiyetin ve ebeveyn eğitim durumlarının sigaraya başlamada ve model alma davranışına etkisine dair kapsamlı bilgilere pek fazla rastlanamamıştır. Bu sebeple bu araştırmaya ihtiyaç duyulmuştur.

Bu araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin sigara bağımlılığında sosyal öğrenmenin rolüne ilişkin görüşlerinin incelenmesidir. Bu çalışma doğrultusunda öğrencilerin sigara ile tanışma öyküleri, sigara kullanmayı tercih ettikleri ortamlar, sigara kullanımında model alınan kişiler, sigara kullanımında çevrenin, cinsiyetin ve ebeveynlerin eğitim düzeyleri odak grup görüşmesi ile derinlemesine araştırılmıştır.

2. YÖNTEM

Araştırmanın bu bölümünde çalışma grubu, çalışmada kullanılan veri toplama aracı, verilerin toplanması ve analizine yer verilmektedir.

Araştırma Türü

Araştırma nitel bir çalışma olup, yarı yapılandırılmış görüşme formu ile veriler toplanmıştır. Gençlerin sigara bağımlılığında sosyal öğrenmenin rolü hakkında derinlemesine bilgi edinmek amacıyla sosyal bir olguyu ayrıntılı bir şekilde incelemeye ve derinlemesine anlamlandırmaya çalışan nitel bir durum çalışmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Araştırmada derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır.

Araştırma Grubu

Araştırmada uygun örnekleme yolu izlenmiştir. Bu örnekleme yolunun seçilmesinde zaman, ekonomiklik ve iş yükünü azaltmak amaçlanmıştır (Büyüköztürk ve arkadaşları, 2009). Bu doğrultuda görüşmeler, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Çay Meslek Yüksekokulu'na devam eden sigara bağımlısı 15 üniversite öğrencisi araştırmanın çalışma grubunu oluşturmaktadır. Araştırma etiği çerçevesinde katılımcıların isimleri kullanılmamıştır. Bu nedenle sigara bağımlısı gençlerden erkekler; E1, E2, E3, E4, E5, E6, E7, E8, E9 şeklinde; kızlar; K1, K2, K3, K4, K5, K6 şeklinde kodlar ile isimlendirilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırma ile ilgili nitel veriler araştırmacı tarafından hazırlanmış 8 açık uçlu sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formuyla toplanmıştır. Görüşme formunun geliştirilmesi sürecinde önce ilgili alan yazın taranarak araştırma alanı ile ilgili genel bilgiler toplanmıştır. Bu bilgilerden yararlanarak açık uçlu sorulardan oluşan bir soru havuzu oluşturulmuştur. Daha sonra bu sorular taranarak ilk hazırlanan görüşme formu 12 soru ile hazırlanmıştır. Bu oluşturulan form uzman görüşüne başvurulmadan önce 2 üniversite öğrencisine uygulanmıştır. Bu aşamadan sonra eğitim bilimleri alanında bir uzmanın görüşleri de alınarak, görüşme formunda gerekli değişiklikler yapılmıştır. Yapılan değişikliklerden sonra görüşme formu 8 soru içerecek şekilde tekrar düzenlenmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formu pilot uygulama olarak dört üniversite öğrencisine uygulanmıştır. Pilot uygulamada yarı yapılandırılmış görüşme formundaki sorulara verdikleri yanıtlar doğrultusunda ölçme aracının araştırma için gerekli verileri toplayabileceği düşüncesine ulaşılmıştır.

Bu çalışma Afyon Kocatepe Üniversitesi, Çay Meslek Yüksekokulu'na devam eden sigara bağımlısı 15 üniversite öğrencisi ile gerçekleştirilmiştir. Görüşme yapılmadan önce telefonla ulaşılarak randevu alınmıştır. Araştırmacının katılımcılarla yüz yüze gerçekleştirdiği görüşmeler, ses kayıt cihazı ile katılımcıların onayı alınarak kaydedilmiştir. Görüşmeler grup görüşme şeklinde olup, iki grup halinde ayrı ayrı yapılmış ve görüşmeler yaklaşık 50-55 dakika sürmüştür.

Verilerin Analizi

Araştırmada gençlerden elde edilen verilerin analizinde içerik analizi yönteminden yararlanılmıştır. İçerik analizi, belirli kurallara göre kodlamalar yapılarak, bir metnin bazı sözcüklerinin daha içerik kategorileri ile özetlendiği bir teknik olarak belirtilmektedir (Büyüköztürk ve arkadaşları, 2009). Analiz sürecinde öncelikle, görüşme kayıtları ve yazılı formlar deşifre edilip çözümlenmeler bunlara göre yapılmıştır.

3. BULGULAR

A.Üniversite Öğrencilerinin Sigara İle Tanışma Yaşları Ve Öyküleri

Üniversite öğrencilerinin sigara kullanımında sosyal öğrenmenin etkisini incelemek amacıyla yöneltilen “Sigara İle Tanışma Öykünüzü Anlatır Mısınız ?” sorusuna verdikleri cevaplar kategorilere ayrılmış ve her bir öğrencinin sigara ile tanışma ortamları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Sigara ile Tanışma Ortamları

Katılımcılar	K 1	K 2	K 3	K 4	K 5	K 6	E 1	E 2	E 3	E 4	E 5	E 6	E 7	E 8	E 9
Merak/Deneme						X		X							
Arkadaş Ortamı		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Aile Ortamı	X									X					
Bir gruba ait olma ihtiyacı			X						X	X					
Psikolojik veya Ailevi sorunlar	X		X				X				X				
Çevre Etkisi							X								
Sınav Stresi									X						

Tablo incelendiğinde sigara ile tanışma yaşının genellikle lise yıllarında olduğu ancak ilköğretim yaşına kadar da düştüğü görülmektedir. Odak grup görüşmeleri analiz edildiğinde öğrencilerin genellikle ergenlik yıllarında çeşitli sebeplerle sigara kullanmaya başladıkları görülmektedir. Bu sebepler kategorileştirildiğinde öğrencilerin sigara ile tanışmasında birinci sırada yer alan arkadaş ortamını (f= 14) sırasıyla psikolojik veya ailevi sorunlar (f= 4), aile ortamı (f=2), merak/ deneme (f=2), bir gruba ait olma ihtiyacı(f=3),çevre etkisi (f=1) sınav stresi (f=1) nin takip ettiği görülmektedir.

Arkadaş ortamında sigara kullanmaya başlamanın nedenleri araştırıldığında arkadaş tarafından dışlanma korkusu ve arkadaşlar tarafından deneme ortamının sunulmasının etkili olduğu görülmektedir. Özellikle arkadaşlar arasında “bir tane iç al ya“, “bir şey olmaz bir kereden” gibi söylemlerin öğrencilerin sigaraya başlamalarında etkili olduğu söylenebilir. Dışlanma korkusu ve deneme ortamının sunulmasına yönelik ifadelerle ilişkin örnek ifadeleri şöyledir:

K2 kişisi: “Ben aslında sigardan nefret ederek büyüdüm. Babam 40 yıl sigara içmiş ve ailede ilk içen oydu. Tam böyle babama sigarayı bıraktırdım derken sonra arkadaş ortamına girdim. Ergenliğin ilk başlarında böyle şey içmeyen çok ilginç bulunuyor arkadaş çevresinde. Hani bu şey vardır: “Süt çocuğu” diye bende ona aldanarak artık “süt çocuğu olmayacağım”. Diyerek başladım. Eskisi gibi hani o şekilde başladım.”

E2 kişisi: “Lise yıllarının başlarında arkadaşlarla işte. Sigara içmiyordum aslında Sigaranın daha ne olduğunu bile bilmiyordum. Ağzımıza falan almadık. Çok da sevmezdim. Dumanı bile insanı boğuyordu yani. Sonra dedik bir alalım falan sonra aldık. İçiyorduk güzel güzel derken , sonra alıştık. Alışınca tabi paket almak zorunda kaldık.”

K3 kişisi: ”Ergenliğin ilk başlarında arkadaş çevresinde böyle bir şey içmeyen kişiyi ilginç buluyorlar. Ve tabiri caizse böyle kişilere “süt çocuğu “ diye adlandırıyorlardı. Bende buna istinaden ben süt çocuğu değilim diyerek ve gruba ait olmak amacıyla sigaraya başladım.”

Arkadaş ortamının yanı sıra kişinin bir gruba ait olma ihtiyacı yaşanan sınav stresi ve ailevi/ psikolojik sorunların çözümünde sigaranın çare bulucu olarak görülmesi, aile içinde sigara kullanan kişilerin bulunması ve onlar için özendirici olması sigara ile tanışmayı kolaylaştırmış diğer etkenler olabilir. Sigara kullanımında etkili olan diğer kategorilerle ilgili ifadeler şöyledir:

K1 kişisi: “Yani ailemde de akrabalarım içinde de içmeyen çok az kişi var. İster istemez bu da beni tetikledi. Başlangıçta sigaranın adını ağzına almayan bir insandım. Hani insanın bilinçaltına yerleşiyor ve bir zaman sonra doğrudan başlıyorsun yani. İster istemez başlıyorsun, psikolojik olarak.”

E4 kişisi:“6.-7. Sınıflarda sigaraya başladım. Bulduğum arkadaş grubum içiyordu o gruba ait olmak için sigaraya başladım. Ondan sonra ailevi sorunlar da yaşandı. Hani iyi bir şey sandım. Sorunu çözer ya da sorunu bastırır diyerek içmeye başladım. Sonra zaman geçtikçe dersler konusunda da sınav baskısı vardı. Ailenin sürekli ders çalış, ders çalış diyerek baskı yapması sonucunda sigaraya yönelmem daha da arttı.”

E3 kişisi:“Sigara ile 4 yıl önce arkadaş ortamında tanıştım. Bana uzattılar. Bir seferden bir şey olmaz şeklinde. Zaten ailemde içiyordu. Herkes içiyordu. Biraz onları örnek aldım. İlk önce istemiyordum karşı çıkıyordum. Babama, abime, ablama. İlk önce tiksiniyordum da sonra ben de alıştığımı fark ettim. 4 yıldır kullanıyorum. Sürekli arkadaş ortamından kopmamak için. Çünkü içmediğimde dışlanıyordum. Hani biz çıkıyoruz dışarı. Sigara içmeyen sen de geliyor musun? Benim gelmeme gerek yok tarzında şeyler oluyordu. Ben de arkadaş ortamından kopmamak için sigaraya bu şekilde alıştım.

B. Üniversite Öğrencilerinin Sigarayı Kullandıkları Ortamlar

Üniversite öğrencilerinin sigara kullanımında sosyal öğrenmenin etkisini incelemek amacıyla yöneltilen “Sigarayı Hangi Ortamlarda Daha Çok İçiyorsunuz?” sorusuna verdikleri cevaplar kategorilere ayrılmış ve her bir öğrencinin sigarayı en çok kullandığı ortamlar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Öğrencilerin Sigarayı En Çok Kullandıkları Ortamlar.

Katılımcılar	K 1	K 2	K 3	K 4	K 5	K 6	E 1	E 2	E 3	E 4	E 5	E 6	E 7	E 8	E 9
Arkadaş Ortamı	X	X	X					X	X			X			X
Alkol ve Müzikli Ortam							X				X				
Stresli Ortamlar				X	X					X					X

Tablo incelendiğinde öğrencilerin sigarayı en çok kullandıkları ortamlar genellikle arkadaş ortamı olduğu gözlemlenmiştir. Öğrencilerin cevapları kategorileştirildiğinde öğrencilerin sigarayı en çok kullandıkları ortam birinci sırada yer alan arkadaş ortamını (f=7) sırasıyla stresli ortamın (f=4), alkol veya müzikli ortamın (f=2) takip ettiği görülmektedir.

Öğrencilerin sigarayı en çok arkadaş ortamında kullanmalarının sebepleri araştırıldığında arkadaşlarının sigara içmesi ve kişinin buna özenmesi, vakit geçirme gereksinimi, alkol ya da müzikli ortamlarını kişiyi sigara içmeye yöneltmesi, kişinin kendini stresli veya mutsuz, yalnız hissettiği zaman sığınacağı liman olması, ailenin yanında sigara içilmesi hoş karşılanmadığı için kişi arkadaşlarının yanında daha rahat sigara içebildiği için genellikle arkadaş ortamı tercih edilmiştir.

Arkadaş ortamı, stres, alkol veya müzikli ortamların neden tercih edildiğine ilişkin örneklere şu ifadeler temsil gösterilebilir:

K2 kişisi: “En çok arkadaş ortamında içiyorum. Bir yere oturduğunda o sigara illa ki masanın üzerinde olacak. Sürekli içeceksin. Sınav zamanlarında ve çok stresli olduğum anlarda çok gidiyor. Evde de içeceğim lakin babamın bilmemesi ve bilse tepki vereceğinden babamın uyuduğu saatlerde alarm kurup o saatte kalkıp içtiğimde oluyor. Aslında her ortamda içiliyor. Ama arkadaş ortamı biraz daha fazla. İçiliyor.”

Müzikli Ortam:

E1 kişisi:“Ben müzik dinlemeyi çok severim. Saz da çalıyorum. Genelde müzik dinlediğim zaman sigara içmeyi mecburi görüyorum. Yani müzikli ortamlar beni etkiliyor.”

Alkollü ortamı tercih eden öğrencilerin görüşleri:

E5 kişisi: “Alkollü ortamlarda daha çok içiyorum. Alkollü ortamlar beni sigara içmeye daha çok yönlendiriyor.”

Stresli ortamları tercih eden öğrencilerin görüşleri:

E9 kişisi:“Arkadaş ortamlarında ve sinir stres beni etkilediği için çareyi sigarada arıyorum. Buda benim sigara içme sıklığımı arttırıyor. Stresli ortamlar beni etkiliyor.”

C. Üniversite Öğrencilerinin Sigara Kullanımında Medyadan Birisini Model Alıp Almadıkları Etkisi

Üniversite öğrencilerinin sigara kullanımında sosyal öğrenmenin etkisini incelemek amacıyla yöneltilen “Sigara Kullanımında Medyadan Birisini Model Almakta Mısınız?” sorusuna verdikleri cevaplar kategorilere ayrılmış ve her bir öğrencinin sigara kullanımında medyadan birisini model alma faktörü Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Sigara Kullanımında Medyadan Birisinin Model Alınması

Katılımcılar	K 1	K 2	K 3	K 4	K 5	K 6	E 1	E 2	E 3	E 4	E 5	E 6	E 7	E 8	E 9
Medyadan model almaktayım.			X				X			X					
Medyadan model almamaktayım.	X	X		X	X	X		X	X		X	X	X	X	

Tablo incelendiğinde öğrencilerin medyadan model alma özellikleri odak grup görüşmeleri analiz edildiğinde, genellikle öğrencilerin model almadıkları gözlemlenmiştir. Bu özellikler kategorileştirildiğinde medyadan model almamaktayım (f=11) kategorisini medyadan model almaktayım ifadesini (f=4) takip etmektedir.

Model almamaktayım görüşlerine ait ifadeler şunlardır:

K2 kişisi:“Bana medyanın etkisi olmadı. Daha çok önleyici şeyler olduğu için medya beni teşvik etmedi.”

K4 kişisi:“Ortaokul yıllarımda ne illet diyordum. Başlamam diyordum. Çok büyük konuşmuşum dediğim gibi. Arkadaş ortamı falan. Babam da içiyor. Olsa olsa aileden model alırım. Medyadan etkilenmedim herhangi bir karaktere de özenmedim.”

Model almaktayım ifadelerine ilişkin öğrencilerin ifadeleri şunlardır:

K3 kişisi:“Ben medyadan tam olarak model olmasa da özendiğim bir kaç şey oldu. Mesela ‘Konstantin’ diye bir film vardı. Orada başkahraman sürekli sigara içer. Ben onu izlediğimde o zaman bana havalı bir şey geldi. Oda beni özendirdi.”

E1 kişisi:“Hocam 'Kurtlar Vadisi'ni örnek verebilirim. 2003’te başlamış bir dizi. Eski bölümlerine bakıyorum. Dizi de fark ettiğim sigara içmeyen yok yani. Bu da bana büyük etken oldu.

Öğrencilerin ifadeleri incelendiğinde bazı film karakteri ile kendilerini özdeşleştirdikleri görülmektedir:

E2 kişisi:“Benim sigaraya başlamamın medyayla alakası var. İzlediğim diziler beni sigara içmeye özendirdi. Örneğin Behzat Ç. Var. Beni o karakter çok özendirdi. Bunun yanında yabancı dizilerde var.”

E3 kişisi:“Ben de Behzat Ç. Hayranıyım. Bu diziyi çok seviyorum. Ve oradaki oyuncuları kendime idol olarak gördüm. Erdal Beşikçi oğlu, İnanç Konukçu, Nejat İşler olsun filmlerinde sürekli sigara içiyorlar. Filmlerde hüzünlü sahneler olduğunda ben de kendim yakıp sigara içiyorum. İzlediğim bir bölümde 4-5 hatta ona kadar çıkıyor içtiğim sigara. Yabancı dizi “Breaking bad” “Jessi” karakteri de çok hoşuma gidiyor. Örnek alıyorum medyadan.”

D. Öğrencilerin Sigara kullanımında Aileden Model Alınması

Üniversite öğrencilerinin sigara kullanımında sosyal öğrenmenin etkisini incelemek amacıyla yöneltilen “Sigara Kullanımında Aileden birisini Model Almakta Mısınız?” sorusuna verdikleri cevaplar kategorilere ayrılmış ve her bir öğrencinin sigara kullanımında aileden birisinin model alınması faktörü Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Sigara Kullanımında Aileden Birisinin Model Alınması

Katılımcılar	K 1	K 2	K 3	K 4	K 5	K 6	E 1	E 2	E 3	E 4	E 5	E 6	E 7	E 8	E 9
Aileden model almaktayım.	X	X		X	X	X			X		X	X	X	X	X
Aileden model almamaktayım.			X				X	X		X					

Tablo 4 incelendiğinde; öğrencilerin daha çok aileden etkilendikleri aşikârdır. Tablodaki bu veriler kategorileştirildiğinde sigara kullanımında aileden birisini model alması (f=11) kategorisinin aileden model almamaktayım ifadesini (f=4)'ü takip ettiği görülmektedir.

Model almaktayım ifadesine katılan öğrencilerin ifadeleri şunlardır:

E5 kişisi: “Bende babamı model aldım.Bunu babam içiyorsa kötü değildir kanısına vardım. Ve sigara içmeye başladım.”

K2 kişisi:“Bense dayımı çok seviyorum ve dayımın sigara içişini de çok severim. Babam yerine koyarım dayımı, dayım içince benim daha çok içesim geliyor. Onu model olarak görüyorum. O bırakmadığı sürece ben de bırakmam.”

Model almamaktayım görüşüne katılan öğrencilerin ifadeleri ise şunlardır:

K3 kişisi:“Ben başlarken ailemden herhangi bir model almadım. Vicdanen kendimi rahatlatmak için; babam da içiyordu, abim de içiyor diye vicdanen kendimi rahatlatıyorum.”

E2 kişisi: “Ailemde kimse içmiyor. Sülalemde bir dayım bir de eniştem içer. Ailem sevmez, örnek aldığım kimse yok.”

E. Sigara Kullanımında Arkadaşlardan Model Alma

Üniversite öğrencilerinin sigara kullanımında sosyal öğrenmenin etkisini incelemek amacıyla yöneltilen “Sigara Kullanımında Arkadaşlarımızı Model Almakta Mısınız?” sorusuna verdikleri cevaplar kategorilere ayrılmış ve her bir öğrencinin sigara kullanımında arkadaşlarından model alma faktörleri Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Sigara Kullanımında Arkadaşlardan Model Alınması

Katılımcılar	K 1	K 2	K 3	K 4	K 5	K 6	E 1	E 2	E 3	E 4	E 5	E 6	E 7	E 8	E 9
Arkadaşlarım beni etkiliyor. Model alıyorum.	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X

Tablo 5 ‘te görüldüğü üzere öğrencilerin sigara kullanımında arkadaşlarından oldukça etkilendikleri görülmüştür. Bu bağlamda öğrencilerin en çok arkadaşlarını model aldıklarını söylenebilir.

Bu görüşe ilişkin öğrencilerin ifadeleri:

K3 kişisi:“Zaten arkadaş ortamıyla başlıyoruz. Tabi ki arkadaş ortamı en fazla. Evde üç tane içiyorsam okula gelince 6-7’yi buluyor. Yemekten sonra olmazsa olmazım tabi ki. Her türlü ortam, her türlü arkadaşlık, yalnızlıkta çok içirtiyor.”

K2 kişisi: “En çok arkadaş ortamında içiyorum. Bir yere oturduğunda o sigara illa ki masanın üzerinde olacak. Sürekli içeceksin. Sınav zamanlarında ve çok stresli olduğum anlarda çok gidiyor. Evde de içeceğim lakin babamın bilmemesi ve bilse tepki vereceğinden babamın uyuduğu saatlerde alarm kurup o saatte kalkıp içtiğimde oluyor. Aslında her ortamda içiliyor. Ama arkadaş ortamında daha fazla içiliyor.”

F.Sigara Kullanımında Çevrenin Etkisi

Üniversite öğrencilerinin sigara kullanımında sosyal öğrenmenin etkisini incelemek amacıyla yöneltilen “Sigara Kullanımında İçinde Yaşadığımız Çevrenin Sizin Üzerinizde Nasıl bir Etkisi Olduğunu Düşünüyorsunuz?” sorusuna verdikleri cevaplar kategorilere ayrılmış ve her bir öğrencinin sigara kullanımında çevrenin nasıl bir etkisi olduğu Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Öğrencilerin Sigara Kullanımında Çevre Faktörü

Katılımcılar	K 1	K 2	K 3	K 4	K 5	K 6	E 1	E 2	E 3	E 4	E 5	E 6	E 7	E 8	E 9
Çevrenin etkisi var. Çevreden etkileniyorum.				X			X	X			X	X		X	X
Çevrenin herhangi bir etkisi yok.													X		

Tablo 6 incelendiğinde öğrencilerin sigara kullanımında çevrenin etkisi oldukça büyük. Bu gibi özellikler kategorileştirildiğinde çevrenin etkisi var etkileniyorum (f=14) çevrenin etkili olmadığı ifadesi (f=1) şeklinde takip edildiği görülmektedir.

Çevrenin etkisi var ve etkileniyorum görüşüne ait öğrencilerin örnek ifadeleri şunlardır:

K3 kişisi:“Çevre benim en can alıcı noktalarından biri. Örnek olarak ben sigarayı bırakmak istesem bile 2-3 arkadaşım içtiği için bu durum beni etkiliyor. Al sen de iç, sende yak bir sigara derken böyle gidiyor.Hâlbuki iki hafta içmemiştim. Çevre içmemi istiyor. Etkiliyor yani. Hani hele bir de ilk başladığında çevren bunu kabul eden bir çevreyse daha çok kolay anlaşıyorsun.”

K5 kişisi:“Bana göre de çevre büyük oranda etkiliyor. Toplumdan ya da arkadaş çevremden oldukça etkileniyorum.”

Çevreden etkilenmiyorum görüşüne ise bir kişinin örneği mevcut o da şöyle:

E7 kişisi:“Çevreden çok aile etkili bana göre. Yani aile bir kere öğrendiği zaman çocuğuna da güveni kalmıyor. Ailenin çocuğuna güveninin kalmaması da çocuk açısından olumsuz etkilenebiliyor.”

Öğrenciler toplum yargılarından korktuklarını belirten ifadelere de yer vermişlerdir. Bu ifadeler:

K2 kişisi:“Toplum beni etkiliyor. Bir ortama girdiğimde en kuytu köşeyi seçiyorum. Orada sigarayı gizlice içiyorum. Çünkü başkaları gördüğünde bu kız kapalı sigara içiyor. Diye kötü bakacaklarını biliyorum. O yüzden çevreden gizli olarak sigara içiyorum. Bana çevrenin etkisi bu şekilde.”

K5 kişisi: “Toplum beni aşırı etkiliyor. Güzel bir şey olmadığımı bende biliyorum. Yolda bir bayanın elinde falan yakışmıyor. Onun için gezerken sigara içme gibi bir huyum yok. Sürekli olarak oturup kenarda içiyorum.”

G. Sigara Kullanımında Cinsiyetin Etkisi

Üniversite öğrencilerinin sigara kullanımında sosyal öğrenmenin etkisini incelemek amacıyla yöneltilen “Sigara Kullanımına Başlamanızda Cinsiyetin Etkili Olduğunu Düşünüyor Musunuz?” sorusuna verdikleri cevaplar kategorilere ayrılmış ve her bir öğrencinin sigara kullanımında cinsiyetin nasıl bir etkisi olduğu Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo7. Öğrencilerin Sigara Kullanımında Cinsiyetin Etkisi

Katılımcılar	K 1	K 2	K 3	K 4	K 5	K 6	E 1	E 2	E 3	E 4	E 5	E 6	E 7	E 8	E 9
Cinsiyetin etkisi vardır.		X	X	X		X							X		
Cinsiyetin etkisi yoktur.					X			X	X	X	X			X	X

Tablo 7 incelendiğinde genellikle kişiler, sigara kullanımında cinsiyetin etkisine katılmamışlardır. Bu faktörler kategorileştirildiğinde cinsiyetin etkisi vardır (f=5) ifadesini cinsiyetin etkisi yoktur ifadesi (f=7) takip ettiği görülmektedir.

Cinsiyetin etkisi yoktur görüşüne katılan öğrencilerin örnek ifadeleri:

E9 kişisi:“Hayır düşünmüyorum cinsiyetle alakası yoktur. Herkes sigara içebilir.”

E2 kişisi:“Bana göre cinsiyet ayrımı saçma. Herkes içer. Kimse kimsenin sigara içmesine karışamaz.”

Cinsiyetin etkisi vardır görüşüne katılan öğrencilerin örnek ifadeleri:

K1 kişisi:“Bayanlarda çok fazla. Geldiğim yerde de çok ama bir bayana yakışmıyor. Hoş durmuyor. Sonuçta ilerde biz anne olacağız. Ayrımcılık değil bayana görüntü olarak da yakışmıyor.”

E1 kişisi:“Bayanlar daha hanımefendi olmalı. Sakin olmalı. O yüzden kıza sigarayı yakıştıramam. Erkeğe de yakışmaz ama kız daha hanımefendi olduğu için kızlara yakıştırmıyorum.”

G. Sigara kullanımında Ebeveynlerin Eğitim Düzeylerinin Etkisi

Üniversite öğrencilerinin sigara kullanımında sosyal öğrenmenin etkisini incelemek amacıyla yöneltilen “Sigara Kullanımını Model Alırken ebeveynlerinizin Eğitim Düzeylerinin Etkili Olduğu Konusunda neler düşünüyorsunuz?” sorusuna verdikleri cevaplar kategorilere ayrılmış ve her bir öğrencinin sigara kullanımını model alırken ebeveynlerinin eğitim düzeylerinin etkisi Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Sigara Kullanımını Model Alırken Ebeveynlerin Eğitim Düzeylerinin Etkisi

Katılımcılar	K 1	K 2	K 3	K 4	K 5	K 6	E 1	E 2	E 3	E 4	E 5	E 6	E 7	E 8	E 9
Sigara kullanımında ailenin eğitim düzeyi etkilidir.								X					X		
Sigara kullanımında ailenin eğitim düzeyi etkili değildir.	X	X	X	X	X	X	X		X	X	X	X		X	X

Tablo 8 incelendiğinde öğrencilerin çoğu Sigara Kullanımını Model Alırken Ebeveynlerin Eğitim Düzeylerinin Etkisi konusunda eğitim düzeylerinin etkili olmadığı görüşüne katılmışlardır. Bu özellikleri kategorileştirildiğinde ailenin eğitim düzeyi etkilidir ifadesinin (f=2) eğitim düzeyleri etkili değildir görüşü (f=13)’ün takip ettiği görülmektedir.

Eğitim düzeyinin etkili olmadığı görüşüne katılan öğrencilerin örnek ifadeleri ise şöyledir:

K1 kişisi:“Etkileyeceğini sanmam. Babam ilköğretim mezunu. Annem lise terk ama hani hep engellemeye çalıştılar. Kötü olduğunu anlatmaya çalıştılar. Ailem eğitimsiz olsa da sigaranın zararları konusunda bilinçlidirler.”

K2 kişisi:“Annem üniversite mezunu. Mesela o da içmiş. Eğitimle ilgisi olsaydı öncelikle annem içmezdi. Ama sigara içeriyor. O da çok uyardı. Pek fazla eğitim düzeyi ile ilgisi yok.”

Eğitim Düzeyinin Etkili Olduğu Görüşüne Katılanları İfadeleri de Şöyle:

E7 kişisi: “Babam lise mezunu, annem ilköğretim mezunu ve sigara içmiyorlar. Beni de bu konuda uyarıyorlar. Ailenin bu konuda bilinçli olması da önemlidir.”

E2 kişisi:“Aynı bence de. Babam lise mezunu içmez. Ve bilinçlidirler. Beni de sigara konusunda ikaz ederler.”

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Tütün, günümüz koşullarında dünyadaki önlenebilir ölüm nedenleri göz önünde tutulduğunda birinci sırada yer almaktadır. Tütünün tüketiminde en yaygın şekli standart sigaralar olup yirminci yüzyılda, dünya çapında yüz milyon insanı öldürdüğü tespit edilmiştir. Ayrıca her yıl 5,4 milyon ölüme yol açmakla beraber bu rakamın 2030 yılında 8 milyonu aşacağı düşünülmektedir (WHO, 2008); (Öğüş, Özdemir, Kara, Şenol, Çilli, 2004). Bu veriler konunun son derece ciddi bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Üniversite öğrencilerin sigara ile tanışma dönemleri incelendiğinde daha çok lise yıllarında sigaraya başladıkları görülmekle beraber sigara ile tanışma zamanlarının ilköğretim seviyesine kadar düştüğü bulunmuştur. Literatür incelendiğinde sigara ile tanışmanın genellikle ergenlik yıllarında olduğu belirtilmekle birlikte bu çalışma ile benzer bir şekilde Atak (2011) araştırmasındaki katılımcıların beşte birinin sigara ile tanışmasının ilköğretim dönemlerinde başladığını saptamıştır. Korkmaz ve arkadaşları (2013) yaptıkları araştırmalarında sigaraya başlama yaşının 10 yaş ve altında olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca Yıldırım ve arkadaşları (2015) tarafından yapılan çalışma ile uyumlu olarak, engelli bireyler üzerinde yaptıkları araştırmalarında katılımcıların %57,4’ünün ilköğretim yıllarında sigara kullanımına başladığını bulmuşlardır. Bu bulgular da ilköğretim yıllarının, sigara ile tanışma ve bu davranışı rol model olarak sürdürme açısından riskli bir dönem olduğunu ortaya koymaktadır.

Öğrencilere sigara ile tanışma boyutu ile ilgili yöneltilen “sigara ile nasıl tanıştınız?” sorusuna verilen cevaplarda, kategorilere göre frekanslara bakıldığında öğrencilerin sigara ile en çok tanışma öyküleri sırasıyla: arkadaş ortamı (f= 14), psikolojik veya ailevi sorunlar (f= 4), aile ortamı (f=2), merak/ deneme (f=2), bir gruba ait olma ihtiyacı(f=3), çevre etkisi (f=1), sınav stresi (f=1) şeklinde sıralanmıştır.

Sigara ile tanışma faktörleri arasında en fazla yer alan arkadaş ortamı incelendiğinde sigara kullanmanın nedenleri arasında dışlanma korkusu ve arkadaşlar tarafından deneme ortamının sunulmasının etkili olduğu bulunmuştur. Sigara ile tanışmada en etkili faktörlerden birisinin arkadaş ortamı olduğu bulgusu çeşitli çalışmalar tarafından desteklenmektedir (Pekşen, Canbaz, Sünter, Tunçel, 2005); (Kutlu, Marakoğlu, Çivi, 2005); (İlhan, Aksakal, İlhan, Aygün, 2005); (Mayda, Tufan, Baştaş, 2007); (Kara, Yıldırım-Baş, Açıkalin, 2011); (Hassoy Ergin, Davas, Durusoy, Karababa, 2011); (Çivi ve Şahin, 1991). Sigara ile tanışma yaşının ilköğretim yaşına kadar düşmesi, sigaraya karşı eğitimin ilköğretim yıllarından önemini artırmaktadır (Doğan ve Ulukol, 2010). Öğrencilerin sigara ile tanışma faktörlerinden bir diğeri ise psikolojik sorunlar ve aile sorunlarıdır. Hassoy ve arkadaşları (2011) benzer bir şekilde üniversite öğrencileri üzerinde yaptıkları araştırmalarında sigara içenlerin sigaraya başlamada tetikleyici faktör olarak psikolojik sorunlar, stres ve duygusal boşluk olarak saptamışlardır. Ayrıca Slopen ve arkadaşları (2013) bu çalışma ile benzer olarak ailevi sorunlara sahip olanların sigara kullanma olasılığının yüksek olduğunu bulmuşlardır. Öğrencilerin sigara ile tanışmalarında etkili olan bir diğer faktör ise aile ortamıdır. Berk ve arkadaşları (2007)'ye göre kardeşi sigara içenlerin içmeyenlere oranla istatistik olarak anlamlı bir şekilde daha fazla sigara içtikleri saptanmıştır. Talay ve arkadaşları (2008) bu araştırma ile uyumlu bir biçimde üniversite öğrencileri üzerinde yaptıkları araştırmalarında sigara içenlerin içmeyenlere göre annelerinin, babalarının, kardeşlerinin ve tüm aile bireylerinin sigara içme sıklığının daha fazla olduğunu bulmuşlardır. Kara ve arkadaşları (2011) ve Bedir ve arkadaşları (2011) tarafından yapılan çalışmalarda aile bireylerinde sigara içen kişinin bulunmasının sigaraya başlamada etkili olduğunu bulmuşlardır.

Sigara ile tanışma öykülerinden dördüncü olarak merak/deneme kategorisi yer almaktadır. McArdele ve arkadaşları (1998); Kelleci ve arkadaşları (2011) ve Çivi ve Şahin (1991) yaptıkları çalışmalarda benzer bir biçimde merakın sigaraya başlamada etkili bir unsur olduğunu bulmuşlardır. Vatan ve arkadaşları (2009), Korkmaz ve arkadaşları (2013), Ulukoca ve arkadaşları (2013) sigaraya başlama nedenleri olarak merak duygusunun etkili olduğunu saptamışlardır. Sigara ile tanışma öykülerinden beşinci kategori olarak bir gruba ait olma ihtiyacı bulunmuştur. Bu bulgu ile uyumlu olarak Kelleci ve arkadaşları (2011) de araştırmalarında sigaraya başlama nedenlerinden birisinin de sosyal kabul görme ihtiyacından oluştuğunu saptamışlardır. Sigara ile tanışma öykülerinden altıncı kategori çevre etkisi olarak saptanmıştır. Mayda ve arkadaşları (2010) tarafından yapılan araştırmada da bu çalışma ile uyumlu bir biçimde sigaraya başlama nedenleri arasında çevre etkisinin olduğu bulunmuştur.

Sigara ile tanışma öykülerinden son kategori olarak da sınav stresi bulunmuştur. Zunhammer ve arkadaşları (2014) bu çalışmadan farklı olarak sınav stresi döneminde nikotin tüketiminde anlamlı bir değişiklik gözlenmediği bulunmuştur. Arbak ve arkadaşları (2000) ve Ansari (2012) yaptıkları çalışmada sigaraya başlamada stres faktörünün etkili olduğunu bulmuşlardır. Bu bağlamda çalışmanın sonucu ile paralellik göstermektedir.

Öğrencilere sigarayı içtikleri ortamlar ile ilgili olarak yöneltilen “Sigarayı Hangi Ortamlarda Daha Çok İçiyorsunuz?” sorusuna verilen cevaplar, kategorileştirildiğinde öğrencilerin sigarayı en çok kullandıkları ortamların sırasıyla arkadaş ortamı (f=7), stresli ortam (f=4) ve alkol veya müzikli ortam ise (f=2) olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin sigarayı en çok arkadaş ortamında kullandıkları görülmektedir. Tin-Arslan ve arkadaşları (2016) bu bulgu ile paralel bir şekilde ve Çilingir ve arkadaşları (2012) arkadaş ortamında bulunmanın sigara tüketimini artırdığını bulmuşlardır. Yine bu bulguyu destekleyen bir başka araştırma sonucuna göre öğrencilerin arkadaş çevrelerinde sigara içenlerin bulunmasının sigara kullanma durumları üzerinde etkili olabilir (Çalışkan, 2015).

Öğrencilerin sigara kullanmalarını tetikleyen ortam olarak ikinci sıra stresli ortam olarak bulunmuştur. Berk ve arkadaşları (2007), Talay ve arkadaşları (2008); Kara ve arkadaşları (2011); Topçu ve arkadaşları (2014) tarafından yapılan çalışmalar araştırma sonucunu desteklemektedir.

Öğrencilerin en çok sigara içtikleri ortam bakımından son sırada alkol veya müzikli ortam olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu ile paralel nitelikte Talay ve arkadaşları (2008) yaptıkları çalışmada alkollü alanlarda sigara içme sıklığının daha fazla olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca Sepe ve arkadaşları (2002) bar ve gece kulüpleri gibi müzikli ortamların arkadaş etkisi ile birlikte sigara kullanımına teşvik edici olduğunu saptamışlardır.

Öğrencilerin medyadan model alma durumları ile ilgili olarak yöneltilen “Sigara Kullanımında Medyadan Birisini Model Almakta Mısınız?” sorusuna verilen cevapların model almamaktayım (f=11) ve diğeri medyadan model almaktayım (f=4) şeklinde kategorileştirildiği görülmektedir.

Öğrencilerin medyadan birisini model almama durumları en fazla ifade edilen kategori olarak bulunmuştur. Bu görüşteki öğrencilerin medyanın sigara bağımlılığına yönelik önleyici bir rolü olduğunu ve model olarak medyanın değil de daha çok aile ve arkadaş gruplarının etkili olduğunu savunmaktadırlar. CDC, 2005 raporu bu çalışmayla uyumlu olarak medya unsurlarının sigara içme davranışını etkilemediğini bulmuştur. Flynn ve arkadaşları (1995) tarafından yapılan çalışmada gençlik dönemi boyunca iyi hedeflenmiş, yoğun ve uzun süreli medya programlarının sigara kullanımının önlenmesinde önemli olduğu bulgusu araştırma sonucunu desteklemektedir.

Öğrencilerin medyadan birisini model alma durumları da kategori olarak tespit edilmiş olup araştırmada üniversite öğrencilerinin sigara kullanımında televizyondaki film ve dizi karakterlerinden model aldıkları ortaya çıkmıştır. Berk ve arkadaşları (2007)'de bu çalışma ile uyumlu olarak çalışmalarında öğrencilerin sigaraya başlama nedenlerinde televizyondan etkilenenlerini ve medyadaki ünlü birisinden model alanlarını saptamışlardır. Yine Boyacı ve arkadaşlarının (2003) üniversite öğrencileri üzerinde yaptıkları bir araştırmada sigara içme konusunda model alma davranışı ile ilgili olarak reklamların özendirici bir etkiye sahip olduğunun ve medya okuma tarzının etkili olduğu sonuçları bu araştırmayı desteklemektedir. Bir başka uyumlu çalışma olarak Herken ve arkadaşları (2000) tarafından yapılan araştırmada gençlerin medyadan örnek aldıkları sanatçı, futbolcu, film yıldızı sigara kullanan erkek ve kızların daha fazla sigara kullandıkları bulunmuştur.

Öğrencilerin sigara bağımlılığında sosyal öğrenmenin etkisini incelemek amacıyla yöneltilen “Sigara Kullanımında Aileden Birisini Model Almakta Mısınız?” sorusuna verdikleri cevaplarda öğrencilerin daha çok aileden etkilendikleri saptanmıştır ve sigara kullanımında aileden birisini model alan (f=11) ve aileden model almayanlar (f=4) şeklinde bulunmuştur.

Öğrencilerden elde edilen bulgulara göre sigara kullanımında aileden birisini model almaktayım kategorisi yüksek olup, aile üyelerinden anne, baba, kardeş, dayı, abla, abi, enişteyi model aldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgularla uyumlu olarak; Hops ve arkadaşları (1990) anne-babanın sigara kullanımı ile çocuğun sigara kullanımı arasında bir ilişkinin olup olmadığını araştırdıkları çalışmalarında, anne ve babanın alkol ve sigara kullanmasının çocukların alkol ve sigara kullanması üzerine etkili olduğunu saptamışlardır. Kara ve arkadaşları da (2011) bu araştırma ile paralel olarak araştırmalarında üniversite öğrencilerinin sigara kullanımında en etkili faktörün ailesinin de sigara tüketmesi olduğu sonucunu bulmuşlardır.

Öğrencilerin aileden birisini model almama durumları ise diğer bir kategoridir. Bu görüşü savunan öğrencilerin kendi seçimleri ile, arkadaş etkisi ile ve kişisel problemlerden dolayı sigara kullanmaya başladıkları bulunmuştur. Bu sonuçla uyumlu olarak; Durmaz (2004), Çapık ve Özbıçakçının (2007) üniversite öğrencileri üzerinde yapmış oldukları araştırmalarda da aile bireylerinde sigara kullanımı ile sigara bağımlılık düzeyleri arasında ilişki bulunmamıştır. Sağar (2014) tarafından yapılan araştırmada da benzer bir biçimde katılımcıların anne ve babalarının sigara içme sıklıkları ile kendilerinin sigara bağımlılığına ilişkin tutumları arasında fark anlamsız bulunmuştur.

Üniversite öğrencilerinin sigara kullanımında sosyal öğrenmenin etkisini incelemek amacıyla yöneltilen “Sigara Kullanımında Arkadaşlarınızı Model Almakta Mısınız?” sorusuna verdikleri cevaplar kategorileştirildiğinde öğrencilerin arkadaşlarını beni etkiliyor ve onları model olarak alıyorum ifadesinin ön plana çıktığı görülmektedir. Öğrencilerin sigara bağımlılığında en fazla arkadaşlarından etkilendikleri ve onları model aldıkları saptanmıştır. Bu çalışma ile benzer olarak Açıknel ve arkadaşları (2004), Ceylan ve arkadaşları (2005), Atak (2011), Kara ve arkadaşları (2011), Bedir ve arkadaşları (2011), Korkmaz ve arkadaşları (2013), sigara bağımlılığında model alma bakımından arkadaş etkisinin olduğunu bulmuşlardır.

Üniversite öğrencilerinin sigara kullanımında çevrenin büyük bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Bu çalışma ile uyumlu olarak Mayda ve arkadaşları (2010) tarafından yapılan araştırmaya göre sigara ve alkole kullanımında çevrenin etkili olduğu saptanmıştır.

Üniversite öğrencilerinin “Sigara Kullanımına Başlamanızda Cinsiyetin Etkili Olduğunu Düşünüyor Musunuz?” sorusuna verdikleri cevaplara göre cinsiyetin etkisi vardır cinsiyetin etkisi yoktur ifadesi olup, öğrencilerin sigara kullanımında cinsiyetin etkisine katılmadıkları sonucu bulunmuştur. Literatür incelendiğinde

cinsiyetler arasında farkların olduğu çalışmalar mevcuttur. Harrell ve arkadaşları (1998) tarafından yapılan araştırmada erkeklerin sigara içme oranlarının kızlara göre daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Yazıcı ve Şahin (2005), üniversite öğrencilerinin sigara içme statüleri ile sigara içme tutumları arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla yaptıkları çalışmada, cinsiyet değişkenine göre kızların ve erkeklerin sigara içme tutumları arasında anlamlı bazı farklılıklar olduğunu saptamıştır. Kelleci ve arkadaşları da (2011) benzer bir biçimde cinsiyetler arasında anlamlı farklılıklar bulmuştur.

Literatürde cinsiyetlerin etkili olmadığına dair araştırmalar da mevcuttur. Pekşen ve arkadaşları (2005) ve Sağar (2014) araştırmalarında sigara içen ve içmeyen katılımcılar arasında cinsiyetin etkili olmadığını bulmuşlardır.

Üniversite öğrencilerine yöneltilen “Sigara Kullanımını Model Alırken ebeveynlerinizin Eğitim Düzeylerinin Etkili Olduğu Konusunda neler düşünüyorsunuz?” sorusuna verdikleri cevaplar ailenin eğitim düzeyi etkilidir ve eğitim düzeyleri etkili değildir şeklinde kategorileştirilmiş olup sigara kullanımında model alırken ebeveynlerin eğitim düzeylerinin etkili olmadığı görüşü öne çıkmıştır. Bu çalışma ile uyumlu olarak, Ceylan ve arkadaşları (2005) ve Çapık ve Özbıçakçı (2007), sigara kullanma alışkanlığı ile anne baba eğitim durumları arasında anlamlı bir fark olmadığını tespit etmişlerdir. Çapık ve Çingil (2013) tarafından yapılan bir başka çalışmada ise anne eğitimi ilköğretim ve altı olanların daha az sigara kullandığı, baba eğitimi ilk öğretim ve altı olanlar daha fazla sigara kullandığı sonucu bulunmuştur. Bu bulgu bu araştırmada bulunan sonuç ile tutarlılık göstermemektedir.

KAYNAKÇA

- Açıkel, C. H., Kılıç, S., Uçar, M., Yaren, H. ve Türker, T. (2004) “Sağlık Astsubay Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinde Sigara İçme Durumu ve Etki Eden Faktörler”, TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni, 3(8), ss.178-185.
- Ansari, U. (2012). Causes of Smoking Habit Among The Teenagers. Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business. January, VOL 3, NO 9.
- Arbak, P., Erdem, F., Karacan, Ö. ve Özdemir, Ö. (2000) “Düzce Lisesi Öğrencilerinde Sigara Alışkanlığı”, Solunum, 2, ss.17-21.
- Atak, H. (2011). Yetişkinliğe Geçiş Yıllarında Sigara İçme Davranışının Psikososyal Belirleyicileri ve Sigara İçmenin Yaşam Doyumu ve Öznel İyi Oluşla İlişkisi. Klinik Psikiyatri: 14:29-43
- Atkinson, R., Atkinson, C.R., Smith, E.E., Bem, D.J., and Nolen-Hoeksema, S. (1996). Psikolojiye Giriş. Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Bedir, S., Polat, D. ve Tural Dikmen, A. (2011). Atatürk Üniversitesi Narman Meslek Yüksek Okulu Öğrencilerinin Sigara Kullanımını Etkileyen Faktörler. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 2
- Bayhan, V. (1997). Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Beck, A.T., Wright, F.D, Newman, C.F, & Liese, BS. (1993). Cognitive Therapy of Substance Abuse. New York: Guilford.
- Bektaş, M., ve Öztürk, C. (2012). “Sigara Kullanımı Önleme Programının Geliştirilmesi ve Programın Etkinliğinin Değerlendirilmesi”, Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, C.34, S.12, İzmir, s.3

- Berk, S. Doğan, Ö.T. ve Nur, N. (2007). Ağrı-Doğubayazıt'da Lise Öğrencilerinin Sigara İçme Alışkanlıkları ve Sigaraya Karşı Tutumları. C.Ü. Tıp Fakültesi Dergisi 29 (4): 149-155.
- Boyacı, H., Çorapçıoğlu, A., Ilgazlı, A., Başyigit, İ. ve Yıldız, F. (2003). Kocaeli Üniversitesi Öğrencilerinin Sigara İçme Alışkanlıklarının Değerlendirilmesi. Solunum Hastalıkları; 14: 169-175
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2009). Bilimsel araştırma yöntemleri (4.baskı). Pegem A Yayıncılık, Ankara.
- Centers for Disease Control and Prevention (CDC). (2005). MMWR Morb Mortal Wkly Rep. (2005). Tobacco Use, Access, and Exposure to Tobacco in Media Among Middle and High School Students --- United States, Apr. 1;54(12):297-301
- Ceylan, E., Yanık, Medaim ve Gencer, M. (2005) "Harran Üniversitesi'ne Kayıt Yaptıran Öğrencilerin Sigaraya Karşı Tutumlarını Etkileyen Faktörler", Toraks Dergisi, Cilt:6, Sayı:2, ss.144-150.
- Cimete G. (2000). Adölesanlarda madde kullanımı. Hemşirelik Forumu, 5(1). 2-9.
- Cloyton, S. (1991). Genderdifferences in psycho - social determinants of Adolescent smoking. J Sch Health. 61(3):115-20.
- Çalışkan Ş. (2015). Üniversite öğrencilerinin sigara kullanımı etkileyen faktörler. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 22.
- Çapık, C. ve Özbuçakçı, Ş. (2007) "Hemşirelik Yüksekokulu Öğrencilerinin Sigara Bağımlılık Düzeyleri ve etkileyen Etmenler", Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi. Cilt: 4 Sayı: 2.
- Çilingir D, Hintistan S, Öztürk H. Sağlık Yüksekokulu öğrencilerinin sigara kullanma alışkanlıkları ve etkileyen faktörler. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi 2012; 1.
- Çivi, S. ve Şahin, T. H. (1991) "Selçuk Üniversitesi Tıp Fakültesi ve Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Sigara Konusundaki Bilgi, Tutum ve Davranışları", Aile ve Toplum Dergisi, sayı:1, Cilt:1, Yıl:1, ss.49-52.
- Doğan D.G., Ulukol B. (2010). Ergenlerin Sigara İçmesini Etkileyen faktörler ve Sigara Karşıtı İki Eğitim Modelinin Etkinliği, İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, Sh:179-85.
- Durmaz, A., (2004) Üniversitelerde Hemşirelik Eğitimi Alan Öğrencilerin Sigara Kullanımı ve Kişilik Özelliklerinin Saptanması, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Erbaydar, T., Lawrence S., Dagli E., Hayran O., Collishaw N.E. (2005). Influence of social environment in smoking among adolescents in Turkey. Eur J Public Health; 15:404-410.
- Ersoy, Ö. (2015). Kahramanmaraş İl Merkezindeki Lise Son Sınıf Öğrencilerinde Madde Bağımlılığı ve Etkileyen Faktörler. Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı.
- Flynn, B.S., Worden, J.K., Secker- Walker, R.H., Badger, G.J. & Geller, B.M. (1995). Cigarette Smoking Prevention Effects of Mass Media and School Interventions Targeted to Gender and Age Groups. Journal of Health Education, 26(2)45-51.

- Harrell, J.S., Bangdiwala, S.I., Deng, S., Webb, J.P., Bradley, C. (1998). Smoking initiation in youth: The roles of gender, race, socioeconomic, and developmental status. *Journal of Adolescent Health*. Volume 23, Issue 5, November, Pages 271–279.
- Hassoy, H., Ergin, I., Davas, A., Durusoy, R. ve Karababa, A.O. (2011). Sağlık Meslek Yüksek Okulu Öğrencilerinde Sigara, Nargile, Sarma Tütün Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Öğrencilerin Sigara, Nargile, Sarma Tütüne Başlama ve Sürdürme Konusundaki Görüşleri. *Solunum*: 13(2): 91–99
- Herken, H., Özkan, İ., Çilli, S.A., Telcioğlu, M., Kucur, R. (2000). Sigara Kullanma Davranışında Sosyal Öğrenmenin Etkisi. *Bağımlılık Dergisi*. 1(1). 38-40.
- Hops, H., Tildesley, E., Lichenstein Ary, D. ve Sherman, L. (1990) “Parent- Adolescent Problem Solving Interactions and Drug Use”, *Am J Drug Alcohol Abuse*, 16, ss.239-258.
- İlhan F, Aksakal NF, İlhan MN, Aygün R. (2005). Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Öğrencilerinin Sigara İçme Durumu. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*. 4(4):188-198.
- Kara, S., Yıldırım-Baş, F. ve Açıkalın, C. (2011). Sigara içme davranışları ve etkili faktörler: Tıp ve Diş Hekimliği Fakültelerinin ilk ve son sınıf öğrencileri üzerinde çalışma. *Smyrna Tıp Dergisi Araştırma Makalesi*
- Kaşıkçı, Ş. (2014). Ergenlik Döneminde Riskli Sağlık Davranışları. Yüksek Lisans Tezi. Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kelleci, M., Gölbaşı, Z., İnal, S. ve Kavakçı, Ö. (2011). Sigara İçen ve İçmeyen Üniversite Öğrencilerinin Stresle Başa Çıkma Tarzları: Cinsiyetin Etkisi. *Cumhuriyet Tıp Dergisi*. 34: 9-16.
- Koç, M. (2004). Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 17 Yıl: 2004/2 (231-256 s.)*
- Korkmaz, M., Ersoy, S., Özkahraman, Ş., Taşçı-Duran, E., Çetinkaya-Ulusoy, E., Orak, S. ve Orhan, H. (2013). Süleyman Demirel Üniversitesi öğrencilerinin tütün mamulleri-alkol kullanım durumları ve sigaraya yaklaşımları. *S.D.Ü. Tıp Fakültesi Dergisi*: 20(2)/34-42.
- Kulaksızoğlu, A., (2000). Ergenlik Psikolojisi. Remzi Kitabevi. İstanbul: 3.Basım.
- Kulaksızoğlu A., (2001). Ergenlik Psikolojisi, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kutlu, R., Marakoğlu, K. ve Çivi, S. Selçuk Üniversitesi Tıp Fakültesi Hemşirelerinde Sigara İçme Durumu Ve Etkileyen Faktörler. *C. Ü. Tıp Fakültesi Dergisi* 27 (1): 29 – 34.
- Lahiri, K. ve Song, J. (2000). The effect of smoking on health using a sequential self-selection model. *Health Economics*, vol. 9, issue 6, pages 491-511
- Mayda S.A., Tufan N, Baştaş S. (2007). Düzce Tıp Fakültesi Öğrencilerinin Sigara Konusundaki Tutumları ve İçme Sıklıkları. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*. 6(5):364-370.
- Mayda S.A., Gerçek, Ç.G., Gümüş, G., Demir, S., Deniz, M., Sürücü, Z.P., Konuk, M., Türkmaya, M., Taner, H. (2010). Düzce Üniversitesi ‘Orman fakültesi öğrencilerinde sigara, alkol ve madde kullanımı sıklığı ve kullanmaya başlama nedenleri. *Düzce Tıp Dergisi*, 12(3): 7-14. <http://www.tipdergi.duzce.edu.tr/dosya/20103/2.pdf> 4 Nisan 2013 tarihinde alınmıştır.
- McKee SA, Maciejewski PK, Falba T, Mazure CM. (1998). Sex differences in the effects of stressful life events on changes in smoking status. *Addiction*: 98: 847-55.

- Ögel K, Tamar D. (1997). Uyuşturucu madde kullanımının aile üstüne etkisi. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- Öğüş C, Özdemir T, Kara A, Şenol Y, Çilli A. (2004). Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi Dönem I ve VI Öğrencilerinin Sigara İçme Alışkanlıkları. Akciğer Arşivi; 5:139-142.
- Özbay, H., Öztürk, E. (1992). Gençlik. İstanbul: İletişim Yayıncılık A.S.
- Özcebe, H. (2008). “Gençler ve Sigara”, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Ankara, s.10.
- Özlu T., (2002). Sigara hakkında bilmek istedikleriniz. Beyaz Yayınları, İstanbul.
- Pekşen, Y., Canbaz, S., Sünter, A.T., ve Tunçel, E.K. (2005). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yaşar Doğu Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinde Sigara İçme Sıklığı ve Etkileyen Faktörler. Bağımlılık Dergisi: 6: 111-116
- Peterson F.L.,Walker L., Whatt T.J., RheinboldtK.,White C., Hogkinson M. (2003). Evidence – based sexualit yeduction. American Public Health Association. Annual Conference San Francisco, California. <http://apha.confex.com/apha/responses/131am/397.doc> 16.03.2005 tarihinde alınmıştır.
- Pıçakçıfe M., Keskinoglu P., Bayar B., Bayar K. (2007). Muğla sağlık yüksekokulu öğrencilerinin sigara içicilik sıklığı ve içiciliği arttıran nedenler. TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni. 6:4.
- Sağar, M.E. (2014). Lise Öğrencilerinin Madde Bağımlılığına Yönelik Tutumları İle Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Sepe, E., Ling, P.M., Glantz, S.A. (2002). Smooth Moves: Bar and Nightclub Tobacco Promotions That Target Young Adults. American Journal of Public Health: March 2002, Vol. 92, No. 3, pp. 414-419.
- Sloven, N., Kontos, E.Z., Ryff, C.D., Ayanian, J.Z., Albert, M.A. ve Williams, D.R. (2013). Psychosocial stress and cigarette smoking persistence, cessation, and relapse over 9–10 years: a prospective study of middle-aged adults in the United States. Cancer Causes Control DOI 10.1007/s10552-013-0262-5
- Talay, F., Kurt, B. ve Tuğ, T. (2008). Eğitim fakültesi sınıf öğretmenliği öğrencilerinde sigara içme alışkanlıkları ve ilişkili faktörler. Tüberküloz ve Toraks Dergisi. 56(2): 171-178
- Tin-Arslan, Y., Pirinççi, S., Okyay, P., Kacar-Döger, F. (2016). Adnan Menderes Üniversitesi Tıp Fakültesi Birinci Sınıf Öğrencilerinde Sigara Kullanımı ve İlişkili Faktörler. Meandros Medical Journal: 17:146-52
- Topçu, B., Ünsal, C., Gazeloğlu, C. ve Aktaş, S. (2014). Kapalı Mekanlarda Sigara İçme Yasağı ve Üniversite Öğrencilerinin Sigara İçme Alışkanlıkları Üzerine Etkisi. Int J Basic Clin Med. 2(1):24-31
- Ulukoca, N., Gökgöz, Ş. ve Karakoç, A. (2013). Kırklareli Üniversitesi Öğrencileri Arasında Sigara, Alkol ve Madde Kullanım Sıklığı. Fırat Tıp Dergisi/Fırat Med J.18(4): 230-234

- Vatan, İ., Ocakoğlu, H. ve İrgil, E. (2009). Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Öğrencilerinde Sigara İçme Durumunun Değerlendirilmesi. TAF Prev Med Bull. 8(1): 43-48
- Yavuzer, H. (1999). Çocuk psikolojisi, 18. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yazıcı, H. ve Şahin, M. (2005) “Üniversite Öğrencilerinin Sigara İçme Tutumları İle Sigara İçme Statüleri Arasındaki İlişki”, Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt:13, No:2, ss.455-466.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (6. Baskı). Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Yıldırım, E., Yıldız, A., Mutluay, F. ve Algun, C. (2015). Engelli Bireylerde Sigara Kullanımının Değerlendirilmesi. Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal, Vol 1, No Supply 1.
- Yörükoğlu A., (2007). Gençlik çağı, ruh sağlığı ve ruhsal sorunları. Özgür Yayınları, Ankara.
- Zunhammer, M., Eichhammer, P., Busch, V. (2014). Sleep Quality during Exam Stress: The Role of Alcohol, Caffeine and Nicotine. PLoS ONE 9(10): e109490. doi:10.1371/journal.pone.0109490.
- World Health Organization. (2008). WHO Report On The Global Tobacco Epidemic, Brazil.

**LİYAKAT TEMELLİ BÜROKRASİ: KORE KAMU SINAVLARI (GWAGEO)
(958-1894)**

**THE MERIT-BASED BUREAUCRACY:
THE CIVIL SERVICE EXAMINATION (GWAGEO) IN KOREA (958-1894)**

Murat KAÇER¹

Öz

Günümüzde devlet dâhil modern örgütlerin en belirgin yönü her türlü istihdamın liyakat ve ehliyet ekseninde olmasıdır. Geleneksel toplumlarda ise irsiyet ve statü ekseninde hükümdarlar, kendi akrabaları, yakın arkadaşları ve kendine yakın tebaası arasından istediği kişileri görevlendirmiş, bu kişileri istediği zaman da görevden uzaklaştırmıştır. Çin’de 6. yüzyıldan itibaren uygulanan bürokrasi sınavları ise bu gelenekte önemli bir istisnadır. Kore’de Çin’deki sınav sisteminin etkisiyle 958 yılında Koryo Hanedanlığı döneminde uygulanan ve 1894 yılında kaldırılmasına kadar 936 yıl devam eden Gwageo sınav sistemi de bu istisnai geleneğin bir parçası ve liyakat eksenli bürokrasi modelinin ilk ve erken dönem örneklerinden birisidir. Bu çalışmada Kore’de uygulanan ve Gwageo denilen bürokrasi sınavları ele alınmıştır. Türkiye’de, incelenen literatür ekseninde, bu sınav sistemini inceleyen herhangi bir çalışmanın bulunmadığı görülmektedir. Bu çalışmanın bu yönüyle özelde Kore, genel olarak Doğu Asya alanındaki çalışmalara bir katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kore, Çin, Doğu Asya, Bürokrasi, Sınav, Liyakat, Gwageo.*

Abstract

Today, the most prominent aspect of modern organizations, including the state, is that all kinds of employment are based on merit and competence. However, in the traditional societies, the rulers appointed the people they wanted among their relatives, close friends, and slaves. The bureaucracy examination system that implemented in the 6th century in China is an important exception in this tradition. The Gwageo examination system, which was conducted in Korea during the Koryo Dynasty in 958 and lasted for 936 years until its abolition in 1894 under the influence of the examination system in China, is also a part of this exceptional tradition and the one of the first and early examples of merit-based bureaucracy. This study examines the bureaucracy exams in Korea called Gwageo. In Turkey, a study on this system by itself, is absent, considering the literature reviewed. In this way, this work aims to provide a contribution to East Asian, especially Korean, studies.

Keywords: *Korea, China, East Asia, Bureaucracy, Examination, Merit, Gwageo.*

¹ Arş. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, muratkacer@hotmail.com

1. GİRİŞ

Tarih boyunca devletler kendi bünyesinde istihdam edeceği görevlilerin nasıl seçileceğiyle ilgili farklı yol ve yöntemler izlemiştir. Günümüzde devlet dâhil tüm modern örgütlerde her çeşit personel alımında bireylerin liyakat ve ehliyeti dikkate alınmaktadır. Geleneksel toplumlarda ise irsiyet ve statü ekseninde kral, kendi akrabaları, yakın arkadaşları ve kendine yakın tebaası arasından istediği kişileri seçip göreve getirmekte ve istediği zamanda koşulsuz ve gerekçesiz görevden alabilmekteydi. Bu durum dönemin şartlarında normal karşılanmıştır; çünkü statü, soy dayanışması, aile bağları herkes tarafından meşru görülmüştür (Seth, 2016, s. 105; Palais, 1991, s. 44).

Bununla birlikte Çin Sui Hanedanlığı zamanında başlayan ve kısa kesintiler olmasına rağmen 1905 yılına kadar 1300 yıldan fazla sürdürülen ve idari ve askeri kademelere yeteneklerine göre memurların alınmasını sağlayan bürokrasi sınavları, bu gelenekte önemli bir istisna oluşturmaktadır. Kore’de de Çin’deki sınav sisteminin etkisiyle 958 yılında Koryo Hanedanlığı döneminde Kral Gwangjong tarafından Çin’deki uygulamadan yaklaşık dört yüz yıl sonra uygulanan ve 1894 yılında kaldırılmasına kadar 936 yıl devam eden Gwageo sınav sistemi de bu istisnai geleneğin bir parçasıdır (Lee, S. M., 2004, s. 221).

Bu çalışmada hem kültürel bir alışveriş örneği hem de liyakat esasına dayalı memur alımının erken dönem örneklerinden olan Kore bürokrasi sınavları (*gwageo*) ele alınacaktır. Çalışmanın amacı, Kore’de 10. yüzyıldan itibaren başlayan kamu hizmetlerine sınav yoluyla memur alımlarının, modernleşmeyle birlikte yaygınlık kazanan liyakat temelli bürokrasinin erken ve önemli bir örneği olduğunu ortaya koymaktır. Türkiye’de, incelenen literatür ışığında, bu sınav sistemini inceleyen herhangi bir çalışma bulunmamaktadır.² Bu çalışmanın bu yönüyle özelle Kore, genel olarak Doğu Asya çalışmaları alanına bir katkı sağlaması hedeflenmektedir.

2. KORE’NİN TARİHÇESİ

Günümüzde Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti (Kuzey Kore) ve Kore Cumhuriyeti (Güney Kore) olmak üzere iki ayrı ve birbirine düşman devlet olan Kore’nin oldukça eski ve zengin bir tarihi vardır. Gutenberg’den yaklaşık 200 yıl önce ilk hareketli metal matbaayı kullanan Kore, Çin ve Japonya ile güçlü bir kültürel alışveriş içinde olmuş; böylece zengin bir Doğu Asya medeniyetinin oluşmasında önemli rol oynamıştır.

Kore yarımadasına ilk göçler iki bin ile on bin yıl önceki dönemler arasında gerçekleşmiştir. Bu tek bir göç dalgası halinde değil, benzer kültür ve dili paylaşan insanların tedrici olarak Yalu Nehri’nin kuzey ve güneyindeki bölgelere yerleşmesiyle gerçekleşmiştir. Çin ve Japonya’ya komşu olan bu Doğu Asya yarımadası, özellikle Çin ile önemli bir kültürel etkileşim içinde olmuştur. Çin karakterleri, Budizm ve Konfüçyüsçülük Çin’in Kore’ye en temel kültürel katkıları arasındadır. Kore, Çin kültüründen ciddi anlamda etkilendiği gibi, bunların

² Bu çalışma esnasında kitapyardu, idefix, nadirkitap gibi kitap alışveriş siteleri, Milli Kütüphane, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi online kataloglarının incelenmesi suretiyle yapılan literatür taramasında, Kore Savaşı ve Doğu Asya’da önemli bir ekonomi Güney Kore ile ilgili çeşitli telif kitap çalışmaları bulunmasına rağmen Kore tarihini bütüncül olarak işleyen kapsamlı telif kitap çalışmalarına rastlanılmamıştır. Türkçe’de bulunan *Doğu Asya Tarihi: Çin Japonya Kore* isimli kitap M. Murtaza Özeren tarafından çevirisi yapılan tercüme bir kitaptır, zaten Kore’yi başlı başına da ele almamaktadır. Yine *Kore Tarihi ve Kültürü* adlı kitap da Ali Rıza Balaman tarafından çevrilmiştir. *Kore Toplum, Kültürü, Siyaseti* adlı kitap, telif çalışması olmakla birlikte Kore’yi daha çok genel kültür düzeyinde ele alan rehber niteliğinde bir kitaptır. Binbaşı İbrahim Orga tarafından 1958 yılında yazılan *Kore* isimli kitap temelde Kore harbiyle ilgili olmasına rağmen giriş bölümünde birkaç sayfada Kore tarihine değinmektedir. Bunun dışında Kore Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçiliği tarafından *Kore Gerçeği, Kore Tarihi* isimlerini taşıyan çeşitli çeviri kitaplar da yayımlanmıştır.

Japonya'ya taşınmasında da aracı rolü oynamıştır (Peterson, 2009, s. 1).

Diğer Doğu Asya uygarlıkları gibi Kore'nin de uzun bir hanedanlıklar tarihi vardır; fakat hanedan sayısının görece az olduğu ve Kore'nin belirli hanedanlarca uzun süre yönetildiğini, bu yönüyle dikkat çekici bir sürekliliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. 7. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Kore'de sadece üç hanedanlık hüküm sürmüştür (Seth, 2015, s. 6).

Kore yarımadasında ortaya çıkan hanedanlıklar, Gojoseon, Koguryo, Paekche, Silla, Goryeo (Koryo), Joseon (Yi) Hanedanlığı olarak sıralanabilir.

Gojoseon Hanedanlığı, Budist bir keşiş olan Iryeon'un 13. yüzyılda yazdığı Samguk Yusa (Üç Krallığın Hatırası) adlı Kore tarihi hakkındaki ilk ve en önemli eserde bu hanedanlığın M.Ö 2333 yılında Dangun tarafından kurulduğu belirtilmektedir (Seth, 2015, s. 16). Hanedanlığın kuruluşu aynı zamanda Kore mitolojisinde de önemli bir yer tutmaktadır.³ Bununla birlikte Hanedanlığın kökeni ve doğasıyla alakalı hemen her şeyin belirsiz olduğunu söylemek gerekir. Hanedanlığın bir devlet yapısı göstermediği, daha çok bir kabile federasyonu olduğu da ihtimal dâhilindedir (Seth, 2015, s. 17). Bu hanedanlık M.Ö 108 yılına kadar hüküm sürmüş ve bu tarihte Çin'in Han Hanedanlığı tarafından fethedilmiştir.

Gojoseon Hanedanlığından sonra Kore yarımadasında eş zamanlı ve birbirleriyle sürekli mücadele içinde olan üç farklı hanedanlık var olmuştur. M.Ö 57- M.S 668 yılları arasındaki bu dönem, Üç Krallık Dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu üç hanedanlık Goguryeo (Koguryo), Paekche ve Silla'dır. Bununla birlikte her ne kadar "üç krallık" denilse de aynı dönemde Kaya, Tongye (Dongye), Okcho (Okjeo), Puyö (Buyeo) gibi gösterişsiz ve küçük devletlerin de olduğunu söylemek gerekir. Fakat bu devletler, kendilerini merkezi bir siyasi birime dönüştürmeyi başaramamış ve sonuçta komşuları olan diğer üç büyük hanedanlıklar tarafından hâkimiyet altına alınmıştır (Seth, 2015, s. 29).

Goguryeo (Koguryo) M.Ö 37 yılında Mançurya kabilelerinin bir devlete dönüşmesinin sonucu olarak kurulmuş, merkezileşmesi ve kralın otoritesinin pekişmesi ise 2. yüzyılda olmuştur. Kendi içinde istikrar sağlayan Koguryo, Çin ile mücadeleye girişmiştir. Koguryo, Çinli Sui Hanedanlığı ile 612 yılında yaptığı Salsu Nehri Muharebesi'nde açtığı su barajlarıyla birçok Çinli askerini boğulmasına yol açmış ve nihayetinde büyük bir zafer kazanmıştır. Bu dönemde devlet adına bir Budist tapınağı ve Konfüçyüs akademisi kurulmuştur. Budizm, hanedanlığı birleştiren manevi bir araç işlevi görürken, akademi de hanedanlığa sadık bir memur sınıfının yetişmesine katkı sağlamıştır. Bu hanedanlık 668 yılında yıkılmıştır (Peterson, 2009, s. 14-15, Kim, J., 2012, s. 32-34).

Paekche Hanedanlığı M.Ö 18'de Kore yarımadasının güneybatısında kurulmuştur. Paekche, 346-375 döneminde üç krallığın en güçlüsü haline gelmiştir. Bunda, Kore'nin en yoğun nüfuslu ve tarımsal açıdan en zengin bölümünü işgal etmesi de rol oynamıştır. Sahip olduğu stratejik coğrafya, aynı zamanda Paekche'nin gelişmiş nakliye teknolojisiyle uluslararası tanınmış bir ticaret ülkesine dönüşmesini de sağlamıştır. 384 yılında Budist bir devlet haline gelen ve Budizm'in Japonya'ya yayılmasında önemli rol oynayan Paekche, Koguryo ve Silla

³ Efsaneye göre tanrı Hwanin, isteği üzerine Hwanung adındaki oğlunu yeryüzüne indirdi. Bugünkü Kuzey Kore'nin başkenti Pyongyang'ın yakınlığında yaşamaya başlayan Hwanung'a, kendisinden insana dönüşmek istediklerini söyleyen bir kaplan ve ayı geldi. Hwanung, kaplan ve ayıdan 100 gün boyunca güneşten uzak durmaları, bir demet pelin otu ve 20 diş sarımsak yemelerini istedi. Bu koşullara dayanamayan kaplan pes ederken, ayı 21 gün sonra bir kadına dönüştü. Ungnyo adındaki bu kadın Hwanung ile evlenmiş ve bu evlilikten Gojoseon Hanedanlığını kuracak olan Dangun doğmuştur (Cartwright, 2016).

Hanedanlıklarıyla sürekli savaş halinde olmuş, Koguryo ile sonradan barışmakla birlikte Silla ile mücadeleleri devam etmiş ve nihayetinde 660 yılında yıkılmıştır (Peterson, 2009, s. 17-18, Kim, J., 2012 38-40).

Silla Hanedanlığı ise M.Ö 57'de Kore yarımadasının güney ve orta kısımlarında kurulmuştur. Goguryeo ve Paekche ile karşılaştırıldığında daha geç kurulmuş ve gelişmiştir. Aynı şekilde coğrafi izolasyon sebebiyle diğer hanedanlıklara göre Çin kültüründen daha az ve geç etkilenmiştir. Örneğin Paekche dördüncü yüzyılda Budist bir devlet haline gelirken, Budizm Silla Hanedanlığına beşinci yüzyılda ulaşmış, altıncı yüzyılda resmi olarak tanınmıştır. Bu hanedanlık 995 yılında yıkılmıştır (Peterson, 2009, s. 22; Kim, J., 2012 43-45).

Üç Krallık döneminde başta Budizm, Konfüçyüsçülük ve Hanca denilen Çin karakterleri olmak üzere Çin kültürü Kore yarımadasına tedrici olarak yayılmıştır (Peterson, 2009, s. 12-13). Yine bu dönem kadın-erkek rolleri açısından ilginçtir. Silla Hanedanlığı döneminde üç kadın, kraliçe olarak hanedanlığı yönetmiştir. Bu kraliçeler Jindeok (? – 654), Seondeok (632–647) ve Jinseong'dur (865–897) (Grayson, 1976, s. 31).

Koryo (Goryeo) Hanedanlığı 918'de Kuzey Kore'de bölgesel olarak güçlü olup, ticaretle uğraşan, denizci bir aileden gelen Wang Kon tarafından yönetilen bir isyan neticesinde kurulmuştur (Holcombe, 2016, s. 175). Batı dünyasının kullandığı "Korea" kelimesi de aslında bu hanedanlığın isminden gelir⁴ (Peterson, 2009, s. 32). Koryo hanedanlığı Kore tarihi için olduğu kadar medeniyetler tarihi için oldukça önemli bir yer tutar. Hem seramik alanındaki çalışmaları hem de dünyanın ilk hareketli metal matbaasını kullanmaları Koryo döneminin *Kore Aydınlanması* olarak nitelendirilmesine yol açmıştır (Kim, K. P., 2003). Bu çalışmanın konusu olan Gwageo denilen bürokrasi sınavları da Koryo döneminde 958 yılında uygulanmıştır. Koryo hanedanlığı 1392 yılında yıkılmıştır (Peterson, 2009, s. 71)

Joseon⁵ Hanedanlığı 1392 yılında Yi Songgye tarafından kurulmuştur (Peterson, 2009, s. 77). Bu nedenle Yi Hanedanlığı da denilmektedir. Joseon Hanedanlığının erken dönemleri birçok açıdan önemlidir. Her şeyden önce orta sınıftan gelen bilge memurlar/görevliler (sinheung sadaebu) yeni yönetici sınıf haline gelmiştir. İkincisi güçlü ve merkezileşmiş bir bürokratik sistem siyasal organizasyon modeli olmuştur. Ayrıca diğer sosyo-ekonomik gelişmelerin yanı sıra neo-konfüçyüsçülük, yönetici sınıf tarafından yeni ideoloji olarak kabul edilmiştir (Yi, Tae-Jin, 2004, s. 201). Konfüçyüsçülüğün güçlenmesinin etkisiyle bu hanedanlık için "Konfüçyüsçüleşmiş bir Kore" (a confucianized Korea) denilmiştir (Nahm, 1993, s. 94). Konfüçyüsçülük aileyi, toplumu ve sosyo-politik ilişkileri çok temelden etkilemiştir (Seth, 2015, s. 167). Yine bu hanedanlık döneminde yüzyıllarca kullanılan Çin yazı sisteminin yerine halkın okuryazarlığını artırmak için Kral Sejong'un talimatıyla bilim adamları tarafından 1443 yılının sonlarında Hangeul (Hangeul) adında Kore'ye özgü bir alfabe geliştirilmiştir (Peterson, 2009, s. 86-87). 20. yüzyıla gelindiğinde özelde Joseon hanedanlığı genel olarak Kore yarımadası için çok farklı bir dönemin başlangıcı olmuştur. Donghak Köylü İsyenlarıyla zayıflayan Hanedanlık 1897 yılında Kore İmparatorluğuna dönüşmüş, 1905 yılında bu imparatorluk Japonya'nın himayesine girmiştir (Kim, J., 2012, s. 295). 1910 yılında imzalanan Japonya-Kore Antlaşmasıyla Japonya, Kore'yi kendi topraklarına katmış ve 1945 yılına kadar Kore yarımadası Japon sömürgesi olmuştur (Peterson, 2009, s. 141-142; Buzo, 2004, s. 14; Duncan, 2000).

Japonya'nın II. Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkmasının ardından Kore, 1945 yılında ikiye bölünmüştür. Kuzey kesiminde Sovyetler Birliği, güney kesiminde ise Amerika Birleşik Devletleri'nin kontrol ettiği iki ayrı

⁴ Bazı yabancı dillerde Kore kelimesi: Corée (Fransızca), Coréia (Portekizce), Corea (İspanyolca ve İtalyanca), Korea (İngilizce, Almanca), Koreya (Rusça), Koreańska (Lehçe), Koreai (Macarca), Kūriyā (Arapça).

⁵ Korece isimlerinin Romanizasyonu farklı olabilmektedir. Kurucusu Yi Songgye dolayısıyla Yi Hanedanlığı da denilen Joseon için farklı kullanımlar: Choseon, Choson, Chosŏn (Kim & Park, 2010: 444).

bölge ortaya çıkmıştır. Yarımada tek bir devletin varlığı mümkün olmayınca 1948 yılına kadar oldukça belirsiz ve güç bir durum meydana gelmiştir. Daha sonra 1948 yılının Ağustos ve Eylül aylarında Sovyetlerin kontrolündeki kuzey kesimde Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti (Kuzey Kore), güneyde ise Kıta Avrupa'sının ve ABD'nin yardımıyla Kore Cumhuriyeti (Güney Kore) kurulmuştur (Kim, J., 2012, s. 367).

25 Haziran 1950 tarihinde Sovyetler Birliği'nden gerekli icazet ve desteği alan Kuzey Kore, Güney Kore'ye savaş açmıştır. Bu savaş üç yıl sürmüştür, her iki taraftan da ciddi anlamda can ve mal kaybı yaşanmıştır⁶. Bununla birlikte bu savaşın kazanımı da olmamıştır. 27 Temmuz 1953 yılında ateşkes imzalanmış olup, herhangi bir barış antlaşması imzalanmadığı için her iki ülkede teknik olarak savaş halindedir⁷ (Kim, J., 2012, s. 419).

3. BÜROKRASİ TEORİSİ

Bürokrasi, Fransızca bir terimdir. Terim, ilk defa 1745'te Fransız fizyokrat iktisatçı Vincent de Gournay tarafından kullanılmıştır. İki bileşeninden biri olan "büro" kelimesinin Latince aslı "burrus"tur ve koyu bir renk ifade etmektedir. Daha önce idari ve kamusal işler yapan memurların oturduğu masalar bir çuha ile kaplanmıştı, büro kelimesi de bu masalara izafe edilmiştir. İkinci bileşen olan "krasi" (cratie) Yunanca'dır ve iktidar güç anlamına gelir. Bu iki kelimenin birleşimi olan bürokrasi de "büroların hâkimiyeti", "büroların egemenliği" gibi anlamlara gelmektedir (Abadan, 1959: 8).

Bürokrasinin kuramsal olarak geliştirilmesi ve anlaşılmasında Max Weber'in büyük katkıları olmuştur. Weber'in çalışmaları genel olarak idari örgütlenmelerin analizi ve meşru otoritenin nasıl oluşup işlediğiyle ilgilidir. Bu açıdan Weber için bürokrasi bir örgütlenme şekli veya tercihidir. Otorite biçimleri ve bu otoritenin var olmasını sağlayan dinamikler aynı zamanda bürokrasinin niteliğini de belirlemektedir. Dolayısıyla iktidar biçiminin değişmesi halinde bürokratik yapı ve işleyiş de bu bağlamda farklılaşmaktadır. Weber, yasal-ussal, geleneksel ve karizmatik otorite olmak üzere üç ayrı otorite tipolojisi geliştirmiştir. Çalışmanın kapsamı düşünülerek bu bölümde liyakat temelli bürokrasinin yasal-ussal otorite ile geleneksel otorite arasında farklılaşmasına değinilecek, böylece liyakat temelli bürokrasi kavramına açıklık getirilecektir.

Öncelikle hem otorite boyutu hem de liyakat boyutu yönüyle yasal-ussal bürokrasi ve geleneksel bürokrasi birbirinden farklılaşmaktadır. Yasal-ussal bürokrasi modelinde otoritenin boyutuna bakıldığında; örgütlenmenin, açıkça tanımlanmış hiyerarşik bir düzen içinde gerçekleştiği, bürokratik yapı (bütün) içinde yer alan her dairenin (parça) normatif olarak açıkça tanımlı bir yetki ve görev alanı bulunduğu görülmektedir. Buna karşın, geleneksel bürokraside otorite, kurallara değil; belli bir geleneğe uygun olarak otorite makamına gelen "kişilere" uyulması biçiminde gerçekleşmektedir. Bu hiyerarşi içinde yer alan görevliler de şahsi hizmetçilerdir (Weber, 2013: 72).

⁶ 1950 yılında başlayan Kore Savaşı'na Türkiye de, asker gönderme kararı alan ABD'den sonraki ikinci devlettir. TBMM'nin izni olmadan asker gönderme kararı, Türkiye'nin Batı dünyasıyla yaklaşması ve NATO üyeliği için bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Toplamda yirmi binden fazla asker gönderen Türkiye'nin zayıyatı 721 şehit, 2147 yaralı, 234 savaş esiri ve 175 de muhabere kayıbdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Ed) Tuğtan, M. A. (2013). Kore Savaşı: Uzak Savaşın Askerleri. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

⁷ Bu iki ülke arasındaki gerilim 2017 yılının sonlarında Güney Kore'de düzenlenen Kış Olimpiyatları'na Kuzey Kore'nin de katılmasıyla yumuşamaya başlamıştır. Ayrıca iki ülke liderlerinin 2018 Nisan ayında bir görüşme yapması beklenmektedir.

Liyakat boyutu yönüyle de yasal-ussal bürokrasi ile geleneksel bürokrasi arasında farklar bulunmaktadır. Liyakat terim itibariyle, kamu hizmetlerine giriş ve yükseltmelerde ehliyet ve başarının esas alınmasıdır (Eryılmaz, 2008: 191). Geleneksel bürokraside işe adam alma, terfi ve atamalarda ailevi köken ve amirin kişisel tercihleri önemli rol oynamakta, işlerin gerektirdiği teknik liyakat ve yeterlilik aranmamaktadır. Memurlar otoritenin akrabaları ve kendine yakın tebaası arasında seçilmektedir (Heper, 1973: 72). Yasal-ussal bürokraside ise adaylar belli bir liyakat ve nitelik ölçüsüne göre seçilmektedir. Memurların görevleri aynı zamanda bir “kariyer basamağını” da ortaya çıkarmakta, çalışma süresi ve/ya başarı ölçüsüne göre oluşturulan bir “yükselme” sistemi işletilmektedir (Weber, 2013: 60-61).

4. ÇİN BÜROKRASI SINAVLARI

Çin bürokrasi sınavları, aile veya politik bağ ve referanslardan ziyade yeteneğe dayalı olarak yapılan, ahlak, edebiyat ve felsefe gibi farklı disiplinlerden soruların sorulduğu, başarılı olanların idari ve askeri memur olarak imparatorluk bünyesinde istihdam edildiği sınavlardır. Bürokrasi sınavları, kökenleri Han Hanedanlığına (206 [M.Ö]-220 [M.S]) kadar uzansa da imparatorluk destekli olarak Sui Hanedanlığı (581-618) döneminde 608 yılında yapılmaya başlanmış ve 1905 yılında modernleşmenin önünde bir engel olduğu düşüncesiyle sistem lağvedilmiştir (Kaçer, 2017).

Sınavlarla şekillenen Çin bürokratik yapısı “bilgin bürokratlar-bilge memuriyet (scholar-officialdom/ scholar officials) olarak adlandırılmıştır. Bu durum, bir anlamda Platon’un “filozofların kral ya da kralların filozof olması” gerektiği yönündeki politik felsefesinin “bürokratik” düzeyde gerçekleşmesidir denilebilir.

Dünya üzerinde rekabete dayanan yazılı sınavların ilk örneğini oluşturan bu sınav sistemi gündelik pratiklerden bireylerin tutum ve davranışlarına kadar çok farklı yönden tüm toplumu etkilemiştir. Birey, öncesinde bu sınavlara girecek bir adayken, ileriki dönemlerde memur, öğretmen veya çocuklarını sınavlara hazırlayan bir baba olarak devamlı olarak bu sürecin içinde olmaya devam etmiştir. Ayrıca bu sınavlar basit bir merkezi sınav olmaktan ziyade Çin siyasi sisteminin temel dinamiklerinden birisi olmuştur. Bürokrasi sınavları, devlet kademelerinde meritokratik bir geleneğin oluşmasına katkıda bulunmuş, aristokrasinin gücünü ve etkisini sınırlamış, aydın sınıfının devleti özümsemesini ve desteklemesini sağlamıştır. Ayrıca sınavlarda adayların Konfüçyüsçülük metinlerinden sorumlu olması “toplumun konfüçyüsçüleşmesini” (confucianization of society) de beraberinde getirmiştir (Kaçer, 2017).

5. GWAGEO: KORE’DE BÜROKRASI SINAVLARI

5.1. Kore’de Sosyal Yapı ve Sosyal Sınıflar

Kore tarihinde toplumsal yapı ve sosyal sınıflar bu çalışma açısından önemlidir. Çünkü Koryo döneminde uygulanan sınav sisteminden önce devlet kademelerine atamalarda toplumsal yapı önemli rol oynamıştır. Aynı şekilde sınav sistemine geçildikten sonra da sınıfsal yapının belirleyiciliği kısmen de olsa devam etmiştir.

Koryo hanedanlığından önceki Goguryeo (Koguryo), Paekche ve Silla’dan oluşan “üç krallık” döneminde toplumsal yapı incelendiğinde, bu devletlerde sosyal yapının birbirine benzemekle birlikte bazı farklılıklar taşıdığı görülmektedir. Bu dönemde "kemik sınıfı sistemi/bone-rank system" denilen aristokratik bir kıdem ayırımı vardır (bkz Tablo 1). Bu sisteme göre toplum, özellikle de aristokrasi sınıfı kalıtsal olarak kraliyet ailesine yakınlıklarına göre sınıflandırılmış, bu sınıflandırmaya göre de devlet kademesinde yetki ve görev sahibi olabilmişlerdir. Sınıflandırmanın irsi olduğunu, herhangi bir mobilizasyonun bu nedenle mümkün olmadığı belirtilmelidir. Ayrıca sınıflandırmanın sadece devlet kademesindeki görev ve yetkiyi değil; giyim, yiyecek ve yaşam alanlarının bile bu

eksende şekillendiğini söylemek gerekir. Koguryo hanedanlığında on iki sınıflandırma söz konusudur. Bunlar 1. taedaero 2. t'aedaehyong, 3. ulchol 4. t'aedasaja 5. choulidudaehyong 6. taesaja 7. taehyong 8. suwisaja 9. sosaja 10. sohyong 11. chehyong 12. Sonin'dir. Bu sınıflandırmada önem sırası birden başlayıp devam eder, burada en üstte "taedaero" bulunmaktadır (Lee, Ki-baik, 2007, s. 51; Han, 1970, s. 55-58).

Paekche hanedanlığında kemik sınıfı sistemi 3 dizi ve 16 sınıf şeklindedir. Diziler pembe, kırmızı ve mavi cüppeliler olarak adlandırılır. 1. sınıf ile 6. sınıf arasında olan pembe cüppeliler, 7. sınıf ile 11. sınıf arasında olanlar kırmızı cüppeliler ve 12. sınıf ile 16. sınıf arasında olan ise mavi cüppeliler olarak bölümlendirilir. 16 sınıf ise 1. chwap'yong 2. talsol 3. unsol 4. toksol 5. hansol 6. nasol 7. changdok 8. sidok 9. kodok 10. kyedok 11. taedok 12. mundok 13. mudok 14. chwagun 15. chinmu 16. Kugu'dur (Lee, Ki-baik, 2007, s. 51; Han, 1970, s. 55-58).

Silla hanedanlığında *Kolp'um* denilen daha organize ve kompleks bir *kemik sınıf sistemi* söz konusudur. *Kolp'um* sistemi 5 dizi ve 17 sınıftan oluşmaktadır. Diziler pembe, kırmızı, mavi ve sarı cüppeliler olarak kategorize edilmiştir. Bu dizilerin olduğu 17 sınıf ise 1. ibolch'an 2. ich'okch'an 3. chapch'an 4. p'ajinch'an 5. taeach'an 6. ach'an 7. ilgilh'an 8. sach'an 9. kuppolch'an 10. taenama 11. nama 12. taesa 13. saji 14. kilsa 15. tao 16. soo 17. Chowi'dir (Lee, Ki-baik, 2007, s. 51). Bu sınıflarda 1. Sınıf Kutsal Kemik (Sacred bone/ *seonggol*) olarak adlandırılmakta ve aynı zamanda cinsiyete bakılmaksızın tahta geçme hakkına da sahip olmaktadır. 1. sınıf ile 5. sınıf arasında kalanlar Pembe Cüppeliler (Gerçek Kemik Sınıfı/*Jingol/Chingol*); 6. sınıf ile 9. sınıf arasındaki üst sınıf Kırmızı Cüppeliler (*Yuktup'um*), 10. sınıf ile 11. sınıf arasındakiler Mavi Cüppeliler (*Odup'um*); 12. sınıf ile 17. sınıf arasında kalanlar ise Sarı Cüppeliler (*Sadup'um*) olarak sınıflandırılmıştır. (Kim, C. S. 1971, s. 47; Lee, S. M., 2004, s. 223-224; Han, 1970, s. 55-58; Lee, Ki-dong, 1980).

Tablo 1. Üç Hanedanlık Döneminde Kemik Sınıf Sistemi (Bone-rank System)

Sınıf	Goryeo (Koryo)	Paekche		Silla	
	İsim	Dizi	İsim	Dizi	İsim
1	Taedaero	Pembe Cüppeliler	chwap'yong	Jingol	ibolch'an
2	t'aedaehyong		talsol		ich'okch'an
3	ulchol		unsol		chapch'an
4	t'aedasaja		toksol		p'ajinch'an
5	choulidudaehyong		hansol		taeach'an
6	taesaja		nasol		ach'an
7	taehyong	Kırmızı Cüppeliler	changdok	Yuktup'um	ilgilh'an
8	suwisaja		sidok		sach'an
9	sosaja		kodok		kuppolch'an
10	sohyong		kyedok		taenama
11	chehyong		taedok		nama
12	Sonin	Mavi Cüppeliler	mundok	Sadup'um	Taesa
13			mudok		Saji
14			chwagun		Kilsa
15			chinmu		taeo
16			Kugu		Soo
17					

Koryo ve Joseon hanedanlığı döneminde toplumsal yapı önceki dönemlere göre biraz daha farklılaşmıştır. Koryo hanedanlığının son dönemlerinde ve Joseon Hanedanlığı boyunca toplumda dört temel sınıf vardır: yangban sınıfı, chungin (*jungin/ara sınıf*), sangmin (commoners/sıradan halk kitleleri) ve *ch'önmin* (alt tabaka). *Yangban* kelime anlamı itibariyle "iki sınıf" anlamına gelir ve sivil ve askeri görevleri yerine getiren kişilerin bulunduğu sınıf için kullanılmıştır. Statü ve prestijlerin tevarüs ettiği *Yangban* sınıfı, toprak ve refahın sağladığı eğitim,

akademik dereceler ve kamu görevleri gibi fırsatlara sahip olarak toplumsal tabakanın en üstünde yer almıştır. *Yangban* sınıfı idari zaman çizelgelerinin hazırlanması, yollar ve sulama projelerinin yapılması, mimarlar, mühendisler ve öğretmenler tarafından yürütülen kamusal hizmetlerin gözetilmesi gibi birçok siyasi, idari ve ekonomik faaliyetlerde önemli rol oynamıştır. Özellikle Joseon hanedanlığının “merkezileşmiş yangban bürokrasisi” olarak tanımlanması (Yi, Su-gon, 1986, s. 101) Yangban sınıfının sivil ve askeri alandaki hâkimiyetini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Aynı zamanda bu sınıf Joseon hanedanlığı döneminde Konfüçyüsçülük ve neo-konfüçyüsçülük düşüncesini de tekelinde tutmuştur.

Chungin (jungin/ara sınıf), hiyerarşik olarak yangban sınıfından sonra gelir. Bu sınıfa mensup kişiler doktorlar, mütercimler, hukuk adamları, astronomlar, muhasebeciler gibi günümüz beyaz yakalı çalışanlarına denk gelmektedir. *Sangmin sınıfı* (yangin/yangmin) toplumun çoğunluğunu oluşturan sıradan özgür halk kitlelerini ifade etmektedir. Bu sınıfa mensup kişiler herhangi bir ayrıcalığı olmayan ve vergilemenin yükünü çeken insanlardan oluşmaktadır. Küçük toprak parçalarına sahip köylüler bu kesimin çoğunluğunu oluşturur. Bu sınıf mensuplarının bir kısmı da ticaret ve sanatla uğraşır. *Ch’önmin sınıfı* ise toplumun en alt tabakasını oluşturmaktadır. Bu sınıf daha çok kölelerden meydana gelmektedir, şamanlar, kasaplar, ayakkabıcılar, hayat kadınları, büyücüler, yangban sınıfının evlilik dışı çocukları da bu gruba dahildir (Palais, 1991, s. 6; Kim, J., 2012, s. 138-141; Ch’oe, 1974, s. 613; Kim, B. W., 1982, s. 48-49; Kim, Yong-mo, 1986, s. 730).

Tablo 2. Koryo-Joseon Dönemi Sosyal Sınıflar

Sınıf	Açıklama
Yangban	Bilge-sınıf (sivil ve askeri görevliler/yönetici sınıf)-Konfüçyüsçülük Bilginleri
Chungin	Ara Sınıf-Beyaz yakalılar (Doktor, Mühendis, Mütercim, Hukukçular, Astronomlar)
Sangmin	Özgür halk kitleleri (köylüler, tüccarlar), asli vergi mükellefleri
ch’önmin (Cheonmin)	Alt tabaka-Köleler, soyluların evlilik dışı çocukları, şamanlar vs.

5.2. Sınavlar

Bir kültürel alışveriş örneği olan Gwageo sınavları, Çin’deki sınav sisteminin bir benzeri olarak 958 yılında Koryo Hanedanlığı döneminde Kore’de uygulanan bürokrasi sınavlarıdır. Bu sınavlar ile yetenek ve ehliyete dayalı olarak ahlak, edebiyat ve felsefe gibi farklı disiplinlerden yapılan sınavlarda başarıyla geçen erkek adaylar idari ve askeri memur olarak imparatorluk bünyesinde görev almıştır.

Bununla birlikte Kore’de devlet kademesine istihdamın tamamının sınav ekseninde olmadığını belirtmek gerekir. *Umsö* denilen "Mahfuz tayin sistemi" ile hanedanlığa hizmeti geçmiş yüksek sınıftaki ailelerin çocukları sınava tabi tutulmadan bir göreve atanması mümkündür. Sınavlardan başka ikinci bir istihdam ise "*chungö*" denilen sistem ile mevcut görevlilerin belli sayıdaki insanı belirli görevlere önermesidir. (Lee, S. M., 2004, s. 222; Lee, Ki-baik, 2007, s. 119; Nahm, 1993, s. 62). Böylece Kore’de devlet kademesinde görev alanların sınav, doğrudan atama ve muvazzafların önermesi olmak üzere üç şekilde seçildiği söylenebilir.

Gwageo denilen sınav sistemi; sivil memuriyet sınavları (*munöwa*), askeri sınavlar (*mugöwa*) ve teknik (karışık) sınavlar (*ch’apöwa/ japöwa*) olmak üzere üç ayrı kategoride yapılmıştır.

5.2.1. Sivil Memuriyet Sınavları (*Munöwa*)

Gwageo içerisinde sivil hizmet sınavları, diğer sınavlarla karşılaştırıldığında en prestijli olan sınavdır. Bu sınav sistemi, düşük düzeyli sınavlar (*saengjinköwa veya sökwa*) ve yüksek düzeyli sınavlar (*taeköwa*) olmak üzere iki alt bölüme ayrılmıştır (Ch’oe, 1974, s. 613; Seth, 2016, s. 144; Pak, Tong-so, 1986).

Düşük düzeyli sınavlar (saengjinkwa veya sokwa) iki farklı sınav türüdür. Bunlar Klasik Sokwa (saengwonkwa) ve Edebi Sokwa (chinsakwa) adlı sınavlardır. Klasik sınavlar adayın Konfüçyüsçü metinler ile ilgili bilgileri test edilmektedir. Konfüçyüsçülük metinleri Dört Kitap ve Beş Klasik denilen (Four Books and Five Classics) ve çeşitli öğretilerin yer aldığı kitaplardır. Dört Kitap: Analects⁸ (Konfüçyüs'ün Konuşmaları), Mensiyüs'ün Kitabı (Mencius), Büyük Bilgi (Great Learning) ve Orta Yol Doktrini (Doctrine of the Mean)'dir. Beş Klasik ise Dokümanlar Kitabı (Book of Documents), Şiirler (Classic of Poetry), Değişiklikler Kitabı (I Ching/Book of Changes), Ayinler Kitabı (Book of Rites) ve İlkbahar ve Sonbahar Yıllıkları (Spring and Autumn Annals)'dir.⁹

Edebi sınavlar ise şiir (shih), nesir (fu), kaside (övgü metinleri) (sung) ve ts'e denilen kompozisyonlardan oluşmaktadır. Edebi sınavlarda daha çok adayların düzyazı ve şiir türlerindeki yeteneklerinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Klasik sınavları geçenler *saengwon*, edebi sınavları geçen adaylar ise *chinsa* derecesi almıştır (Ch'oe, 1974, s. 614; Lee, Ki-baik, 2007, s. 180).

Yüksek düzeyli sınavlar (taekwa), hem nitelik hem de nicelik olarak diğer sınavlardan farklılaşır. Çünkü sınava giren aday sayısı daha az tutulduğu gibi, yapılan sınavlar da hem zor hem de kademeli ve çeşitlidir. Yüksek düzeyli sınavlarda, adaylar sınavları geçmek için üç aşamayı tamamlamak zorundaydı. Bu aşamalara *ch'osi*, *poksi* ve *chonsi* denilmektedir. *Ch'osi* ve *poksi* denilen ilk iki seviye sınavlar, düşük düzeyli sınavlar gibi, adayların Konfüçyüsçülük klasikleri hakkındaki bilgilerini ve yazarlık yeteneklerini ölçmeye dönüktür. Bu aşamaları geçen adaylar daha sonra son aşamaya geçerler. Son aşamaya (*chönsi*) gelindiğinde adaylar, Konfüçyüsçülük ile ilgili edindikleri teorik bilgileri siyasal problemlere uyguladıkları kompozisyon sınavlarına tabi tutulur. Her sınav döneminde az sayıda öğrenci bu aşamaya geçer. Bu aşamayı geçen adayların devletin üst kademesinde pozisyon edinmesi mümkündür. Ayrıca sınavda birinci olan aday (*changwon*) özel ödüller de kazanır (Ch'oe, 1974, s. 614; Seth, 2016, s. 145; Chan, 2018, s. 31).

Tablo 3. Munkwa Sınavları İle Alınan Memurların Sınıflandırılması (1393-1600)

Sınıflandırma	Kademe	Alınan Kişi Sayısı	Yüzdesi (%)
Kıdemli memurlar	1a-3A	1,583	36.7
Orta dereceli memurlar	3A-6B	2,295	53.3
Düşük dereceli memurlar	7A-9B	104	2.4
Belirsiz		327	7.6
Toplam		4,309	100.0

Kaynak 1: Ch'oe, Y. H. (1974). *Commoners in early Yi dynasty civil examinations An aspect of Korean social structure, 1392-1600.*, s. 612'den yazar tarafından uyarlanmıştır.

Tablo 2'de 1393 ile 1600 yılları arasında yapılan sivil hizmet sınavlarıyla (munkwa) ilgili istatistiki bilgiler gösterilmektedir. Buna göre bu dönemde toplamda 4309 kişi bu sınavlarla istihdam edilmiştir. Bunlardan 327 kişinin kıdem derecesi belirsizken, 104 kişi düşük dereceli, 2295 kişi orta dereceli, 1583 kişi de üst derece memuriyetlere atanmıştır.

5.2.2. Askeri Sınavlar (Mugwa)

⁸ Analektler, Konfüçyüsün temel öğretilerinin yer aldığı ölümünden sonra yazılan Konfüçyüsçülüğün en önemli metnidir (Wasserstrom, 2011:25)

⁹ Bu kitapların içeriği için bkz. Güç, A. (2001). Konfüçyüsçülük'te Kutsal Metinler. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi; Yıl: 2001 Cilt: 10 Sayı: 1.

Mugva denilen askeri sınavlar, askeri kademelere görevlilerin istihdamı için yapılan sınavlardır. Bu sınavlar genel olarak sivil hizmet sınavlarından daha önemsizdir. Askeri sınavlar genellikle üç yılda bir yapılmıştır. Sınav tüm yangban sınıfına ve sıradan halka (commoners) açıktır. Bununla birlikte yangban sınıfının gayri meşru çocukları veya diğer alt sınıflar (köleler vs) bu sınavlara girme hakkından mahrumdu. Askeri sınavlarda öncelikle fiziki yeterlik testleri yapılırdı. Bu testlerde başarıyla geçen adaylar askeriye ve Konfüçyüsçülük klasikleri ile ilgili teorik sınavlara tabi tutulurdu. Konfüçyüsçülük klasikleri için sivil hizmet sınavlarında olduğu gibi derinlikli ve ayrıntılı konular değil, daha ziyade temel konulardan sorular sorulurdu (Park, 2001, s. 3; Lee, Ki-baik, 2007, s. 181).

5.2.3. Muhtelif (Miscellaneous) Sınavlar (Ch'apgwa/ Japgwa/ Chapkwa)

Chapkwa denilen sınavlar farklı dört kategoride yapıldığı için “muhtelif” sınavlar olarak isimlendirilmektedir. Sivil ve askeri sınavlar dışında tercüme, tıp, hukuk ve ilahiyat ve astroloji alanlarında da çeşitli sınavlar yapılmıştır.

Tercüme sınavları dört farklı dilde yapılmıştır. Bu diller Kore'nin bulunduğu coğrafyada kendisine komşu olan medeniyetlerin dillerinde yapılan sınavlardır. Bu yönüyle oldukça işlevsel ve rasyoneldir. Adayların tabi tutulduğu yabancı diller Çince, Moğolca, Japonca ve Tunguzca (Curçen/Mançuca) dilleridir. Bu sınavlarda başarılı olanlar adaylar Tercüme Odasında (Office of Translators) görevlendirilmiştir (Nahm, 1993, s. 111).

Tıp alanında yapılan sınavlara (uigwa) denilmektedir. Bu sınavlar üç yılda bir düzenli olarak yapılmıştır. Bununla birlikte bazı zamanlarda düzensiz yapılan sınavlar da olmuştur. Toplumda hasta muayenesi için bu sınavlara girmek ve sertifika almak gibi bir zorunluluk yoktur. Bu sınavlar daha çok hanedanlık bünyesinde doktorluk yapmak için gereklidir. Bundan dolayı sınavdan seçilen aday sayısı oldukça azdır. Tıp sınavına girecek adaylar belli başlı tıp ders kitaplarını çalışmak zorundaydı. Sınavdan sonra adaylar aynı zamanda sözlü bir sınavdan da geçirdi. Adayların sorumlu olduğu kitaplardan bazıları, bir tıp ansiklopedisi (Jikjibang), Çin Yuan Hanedanı tıbbi üzerine bir kitap (Deukhyobang), Çin Song Hanedanı tıbbi üzerine bir kitap (Hwajebang), su çiçeği hakkında bir kitap (Changjinjib),obstetrik ve jinekoloji (Taesanjipyo), bitkisel ilaç (Gugeupbang), Boncho denilen genel tıp ders kitabıdır (Lee, N. H., 2015; Lee, K. L., 2015, s. 2-3).

Hukuk sınavları da yargılama ve ceza ile ilgilenen birimlerde istihdam sağlanması için yapılmıştır. Muhtelif sınavların sonuncusu ise ilahiyat ve astroloji gibi alanlarda yapılan sınavlardır. Bu sınavlardan mezun olan adaylar doğal olayların gözlenmesi, falcılık gibi konularda saray mensuplarının ihtiyaçlarını gidermek için istihdam edilmiştir (Lee, Ki-baik, 2007, s. 181; Peterson, 2009, s. 80-81).

5.2.4. Sınavların Uygulanması

Koryo hanedanlığı döneminde 958 yılından itibaren uygulanan ve 1894 yılına kadar yapılan Gwageo sınavlarında çok sayıda kişi sivil, askeri ve muhtelif alanlarda istihdam edilmiştir. Sınavlar düzenli olarak üç yılda bir (singnyeonsi) yapılmıştır. Bununla birlikte özel zamanlarda da (kralın Sungkyunkwan (akademi) ziyaretleri gibi) düzensiz yapılan sınavlar da söz konusudur.

Şekil 1. Gwageo Sınavına Giren Adaylar (Temsili)

Kaynak 2: http://www.koreatimes.co.kr/www/news/nation/2008/10/113_32184.html

Gwageo sınavları Şekil 1’de temsili olarak gösterildiği gibi açık alanda ve toplu halde yapılırdı (Seth, 2016, s. 146). Bu, sınava giren adayların, kopya ihtimaline karşı görevliler tarafından iyice arandıktan ve kimlikleri doğrulandıktan sonra küçük bir hücreye konulup hücrenin kapısı kapatıldığı Çin Keju sisteminden (Kaçer, 2017, s. 159) bu yönüyle de farklıdır.

Tablo 4. 1393-1900 Arası Sınavları Kazanan Adayların Sayısı

Yıl	Tahmini Nüfus	Dönem	Sivil sınavlardan Geçen Aday Sayısı	Askeri Sınavlardan Geçen Aday Sayısı
1393	5.6 milyon	1393-1499	1,913	3,615+
1500	9.4 milyon	1500-1599	2,386	10,980+
1600	11.7 milyon	1600-1699	2,898	40,664+
1700	14.4 milyon	1700-1799	3,628	36,393+
1800	18.4 milyon	1800-1894	3,782	37,470+
1900	17.1 milyon	-	-	-

Kaynak 3: Park, E. Y. (2001). *Military Examinations in Late Choson, 1700-1863: Elite Substratification and Non-Elite Accommodation*. *Korean Studies*, 25(1), 1-50

Tablo 4’te 1393 ile 1900 yılları arasında yapılan sivil hizmet ve askeri sınavlar ile ilgili veriler gösterilmektedir. Buna göre 1393, 1500, 1600, 1700, 1800 yılları arasında yapılan sınavlarda sivil hizmet sınavlarından yaklaşık 14.607; askeri sınavlardan 129 binden fazla aday başarılı olmuştur.

Tablo 5. Joseon (Choson) döneminde Gwageo Sistemi- Mungwa

Sınav Türü	Müfredat	Sınav Türü	Chosi (1. Kademe)	Hoesi (2. Kademe)	Jeousi (3. Kademe)
			Seçilen Aday Sayısı	Seçilen Aday Sayısı	Seçilen Aday Sayısı
Sivil Hizmet Sınavları (Mungwa)	Saengwonsi (Alt Derece)	Yerel Sınav	500	100	-
		Hanseongsi (Merkez) sınavı	200		
	Jinsasi (İkinci Derece)	Yerel Sınav	500	100	-
		Hanseongsi (Merkez) sınavı	200		
	Daegwa (Birinci Derece)	Yerel Sınav	150	33	33
		Akademi Sınavı	50		
		Merkez Sınavı	40		

Kaynak 4: Lee, Song Mu. (2004) "The Gwageo Examination System during the Goryeo and Early Joseon Periods." In Korean History: Discovery of Its Characteristics and Developments, edited by Korean National Commission for UNESCO. Elizabeth, N.J.: Hollym

Tablo 5'te Joseon (Choson) Hanedanlığı döneminde yapılan sivil hizmet sınavları gösterilmektedir. Buna göre adayların Saengwonsi ve Jinsasi derecelerini aldığı sınavlarda; Chosi denilen ilk kademe sınavlarından yerelde 500, merkezde yapılan sınavlarda ise 200 öğrenci seçilmektedir. Bu öğrencilerden ancak 100 tanesi Hoesi denilen 2. Kademe sınavlarını geçmektedir.

Adayların en son ve üst derece olan Daegwa kademini aldıkları sınavlarda ise Chosi denilen ilk kademe sınavlarından yerelde 150, akademi sınavlarında 50, merkezde yapılan sınavlarda ise 40 öğrenci seçilmektedir. Bu öğrencilerden 33 kişi Hoesi ve Jeousi denilen 2. kademe ve 3. kademe sınavlarından başarılı olmaktadır.

Tablo 6. Joseon (Choson) döneminde Gwageo Sistemi- Mugwa

Sınav Türü	Müfredat	Sınav Türü	Chosi (1. Kademe)	Hoesi (2. Kademe)	Jeousi (3. Kademe)
			Seçilen Aday Sayısı	Seçilen Aday Sayısı	Seçilen Aday Sayısı
Askeri (Mugwa)		Yerel	120	28	28
		Hullyeonwonsi	70		

Kaynak 5: Lee, Song Mu. (2004) "The Gwageo Examination System during the Goryeo and Early Joseon Periods." In Korean History: Discovery of Its Characteristics and Developments, edited by Korean National Commission for UNESCO. Elizabeth, N.J.: Hollym

Tablo 6'da Joseon (Choson) Hanedanlığı döneminde yapılan askeri sınavlar (Mugwa) gösterilmektedir. Buna göre Chosi denilen ilk kademe sınavlarından 190 öğrenci seçilmektedir. Bu öğrencilerden ancak 28 tanesi Hoesi ve Jeousi denilen 2. ve 3. kademe sınavlarını geçmektedir

Tablo 7. Joseon (Choson) döneminde Gwageo Sistemi- Chapkwa

Sınav Türü	Müfredat		Sınav Türü	Chosi (1. Kademe)	Hoesi (2. Kademe)	Jeousi (3. Kademe)
				Seçilen Aday Sayısı	Seçilen Aday Sayısı	Seçilen Aday Sayısı
Muhtelif Sınavlar (Chapkwa)	Çeviri	Çince	Yerel	22	13	-
			Sayeogwonsi (Akademi)	23		
		Moğolca	Sayeogwonsi (Akademi)	4	2	-
		Japonca	Sayeogwonsi (Akademi)	4	2	-
		Mançuca	Sayeogwonsi (Akademi)	4	2	-
	Tıp (uigwa)		Hanedanlık Kutlamaları	18	9	-
	Kozmoloji	Astronomi	Gwansanggamsi	10	5	-
		Coğrafya	Gwansanggamsi	4	2	-
		İlahiyat	Gwansanggamsi	4	2	-
	Hukuk		Hyeongjosi	18	9	-

Kaynak 6: Lee, Song Mu. (2004) "The Gwageo Examination System during the Goryeo and Early Joseon Periods." In Korean History: Discovery of Its Characteristics and Developments, edited by Korean National Commission for UNESCO. Elizabeth, N.J.: Hollym

Tablo 7’de Joseon (Choson) Hanedanlığı döneminde yapılan muhtelif sınavlar (chapkwa) gösterilmektedir. Buna göre tercüme alanında yapılan sınavlarda, Çince dilinde Chosi denilen ilk kademe sınavlarını 46 kişi, bunlardan 13 tanesi de Hoesi denilen 2. Kademe sınavlarını geçmektedir. Moğolca, Japonca ve Mançuca dilleri için yapılan sınavlarda Chosi denilen ilk kademe sınavlarından 4 kişi, bunlardan da 2 kişi Hoesi denilen 2. Kademe sınavlarını geçmektedir. Bu durum Kore’nin kültürel etkileşimin bir gereği olarak Çince’ye daha fazla önem verdiğini göstermektedir.

Uigwa denilen tıp sınavı ile hukuk alanındaki sınavlarda Chosi denilen ilk kademe sınavlarını 18 kişi, bunlardan da 9 tanesi Hoesi denilen 2. Kademe sınavlarını geçmektedir. Muhtelif sınavların son kategorisi içerisindeki kozmoloji alanında; Chosi denilen ilk kademe sınavlarında astronomiden 10 kişi, coğrafyadan ve ilahiyattan 4 kişi; Hoesi denilen 2. Kademe sınavlarında astronomiden 5 kişi, coğrafyadan ve ilahiyattan ise 2 kişi seçilmektedir. Saray mensupları için falcıların seçildiği astronomi sınavlarından, diğerlerine göre daha fazla kişi istihdam edildiği görülmektedir.

Koryo Hanedanlığı döneminde başlayan ve 936 yıl boyunca düzenli ve düzensiz aralıklarla uygulanan bu sınavlar 1894 yılının Temmuz ayında Joseon Hanedanlığı döneminde Kral Gojong tarafından yapılan Gabo (Kabo) Reformları¹⁰ kapsamında kaldırılmıştır.

6. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kamu hizmetlerine alımların liyakat esaslı olması ve yasal-ussal bürokrasi modeli modernleşmeyle birlikte yaygınlık kazanan bir olgudur. Çin’in etkisiyle Kore’de 10. yüzyıldan itibaren kamu hizmetlerine alımların sınavlarla yapılması (Gwageo) liyakat temelli bürokrasinin erken ve önemli bir örneğini oluşturmaktadır.

958 yılında başlayan ve 1894 yılında kaldırılmasına kadar 936 yıl devam eden Gwageo sınav sisteminin

¹⁰ Bu reformlar kapsamında Çin’den alınan Ay Takvimi kaldırılarak ülke genelinde Miladi Takvim kullanılmaya başlanmış, Çince yerine Korece resmi dil ilan edilmiştir (Chan, 2018: 173).

Kore medeniyetine çeşitli katkıları olmuştur. Öncelikle bu sınavlar aristokrasinin yüksek eğitilmiş bir hizmet soyluluğuna dönüşmesini sağlamıştır. Sınavlar aynı zamanda eğitim-öğretim sistemi ile bütünleşmiş, adaylar sınavlara hazırlanmak için çeşitli okullarda öğrenim görmüş, böylece zihinsel yetenek ve becerileri gelişmiştir. İkinci olarak, aristokrasinin gücünün belli oranda zayıflamasıyla birlikte merkezi yönetimi güçlenmiştir. Çünkü kralın etrafında onun gücünü sınırlayacak, ayrıcalıklar sağlamaya çalışacak güçlü bir sınıfsal yapının oluşması zorlaşmıştır. Üçüncüsü, sınavlarda standart bir işleyişin olması, sınav öncesi eğitim ve yapılan çalışmalar toplumdaki seçkinlerin kültürel olarak homojenleşmesini sağlamıştır. Adaylar aynı okullarda okumuş, aynı kitaplardan sınava hazırlık yapmış, aynı sınav sistemine muhatap olmuşlardır. Son olarak, sınav sistemi Çin kültürünün, özellikle de Konfüçyüsçülüğün yayılmasında bir kanal rolü oynaması açısından Kore tarihinde önemli bir gelişmedir. Konfüçyüsçülüğün toplumda gittikçe yerleşmesiyle toplumun konfüçyüsçüleşmesi söz konusu olmuş, bundan dolayı da Joseon hanedanlığının son dönemlerinde Budizm gittikçe zayıflamış ve Konfüçyüsçülük baskın öğreti haline gelmiştir (Seth, 2016, s. 105)

Bununla birlikte Kore'de geliştirilen sınav sistemi etkisi ve sonuçları itibarıyla Çin'den farklıdır. Altıncı yüzyıldan itibaren Çin'de uygulanan sınav sistemi kalıtsal aristokrasinin hâkimiyetini kırıp daha fazla sosyal hareketliliği sağlamış, aristokrasinin gücünde ciddi ve önemli bir azalma söz konusu olmuştur. Fakat Gwageo sisteminin teorik olarak toplumun büyük bir kesimine açık olmakla birlikte fiili olarak seçkinlerin¹¹ tekelinde bulunması, sınav dışı atama yöntemlerinin de varlığını korumaya devam etmesi nedeniyle güçlendirilmiş kalıtsal statü ve ayrıcalığı zayıflatmakla birlikte ciddi bir sınırlama getirememiştir. Özellikle yangban sınıfı üyelerinin ve çocuklarının fiili bir tekel meydana getirildiği belirtilmektedir (Seth, 2016, s. 105).

Sonuç olarak, Gwageo sınav sistemi, idari ve askeri mekanizmanın unsurlarının, mevcut otoritenin akrabaları, yakın arkadaşları ve kendine yakın tebaası arasından keyfi ve öznel olarak belirlendiği ve herhangi bir kurala bağlı olmaksızın istendiğinde görevden alındığı geleneksel toplumdaki patrimoniyal işleyişle kıyaslandığı zaman oldukça ayrık bir durumu ifade etmektedir. Benzer şekilde liyakat ve ehliyet merkezli örgütlenmenin modernleşmeyle birlikte yaygınlık kazandığı düşünüldüğünde, 10. yüzyıldan itibaren uygulanan Gwageo sistemi medeniyetler tarihi için de oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

- Abadan N. (1959). *Bürokrasi*, Ankara: Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Buzo, A. (2004). *The making of modern Korea*. Routledge
- Cartwright, M. (2016). Dangun. *Ancient History Encyclopedia*. Retrieved from <https://www.ancient.eu/Dangun/>
- Chan, R. K. (2018). *Korea-China Relations in History and Contemporary Implications*. Palgrave Macmillan
- Çolakoğlu, S., ve Çolakoğlu, B. E. (2008). *Kore Toplumunu, Kültürü, Siyaseti*, Ankara: Orion
- Duncan, J. B. (2000). *The origins of the Choson Dynasty*. Seattle, WA: University of Washington Press
- Eryılmaz, B. (2008). *Bürokrasi ve Siyaset: Bürokratik Devletten Etkin Yönetime*. İstanbul: Alfa
- Grayson, J. H. (1976). Some Structural Patterns of the Royal Families of Ancient Korea, *Korea Journal* 16, no. 6 , 27–32

¹¹ Ch'oe The Civil Examinations and the Social Structure in Early Yi Dynasty Korea: 1392–1600 adlı tartışmalı çalışmasında sınavların toplumdaki bazı kölelere bile açık olduğunu iddia etmektedir (akt. Seth, 2016)

- Güç, A. (2001). Konfüçyüsçülük'te Kutsal Metinler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*; Yıl: 2001 Cilt: 10 Sayı: 1
- Han, Woo-keun (1970). *The History of Korea*. Seoul: Euel-Yoo Publishing
- Heper, M. (1973). *Modernleşme ve Bürokrasi*, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği
- Holcombe, C. (2016). *Doğu Asya Tarihi Çin Japonya Kore*, (çev. M. Murtaza Özeren), İstanbul: Dergah Yayınları
- http://www.koreatimes.co.kr/www/news/nation/2008/10/113_32184.html
- Kaçer, M. (2017). Çin Bürokrasi Sınavları: Patrimonyal Bürokraside Rasyonel Bir Gelenek. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 145-166
- Kim, Bun Woong (1982). "Korean Bureaucracy in Historical Perspective." In Bun Woong Kim and Wha Joon Rho, eds. *Korean Public Bureaucracy: Readings*. Seoul: Kyobo Publishers, 46-62
- Kim, Taik-kyoo (1989). Civil and Military Administration: Government Structure in Pre-Modern Korea, *Senri Ethnological Studies* 25, 87–110
- Kim, J. (2012). *A history of Korea: from "Land of the Morning Calm" to states in conflict*. Indiana University Press
- Kim, K. P. (2003). *Goryeo dynasty: Korea's age of enlightenment, 918-1392* (No. 951.9). Asian Art Museum of San Francisco
- Kim, K., & Park, H. (2010). Family succession through adoption in the Chosun Dynasty. *The History of the Family*, 15(4), 443-452
- Kim, Yong-mo (1986). "Social Status and Social Class", in The National Academy of Sciences (ed.), *Introduction to Korean Studies*, Seoul: The National Academy of Sciences
- Kim, C. S. (1971). The Kolp'um system: basis for Sillan social stratification. *Journal of Korean Studies*, 1(2), 43-69
- Lee, Ki-baik, (2007). *A New History of Korea*. Translated by Edward W. Wagner, with Edward J. Shultz. Cambridge, Mass. Harvard University Press
- Lee, Ki-dong. (1980). Bureaucracy and Kolp'um System in the Middle Age of Silla. *Journal of Social Sciences and Humanities* 52: 31–58
- Lee, Song Mu. (2004) "The Gwageo Examination System during the Goryeo and Early Joseon Periods." In *Korean History: Discovery of Its Characteristics and Developments*, edited by Korean National Commission for UNESCO. Elizabeth, N.J.: Hollym
- Lee, N. H. (2015). Medical licensing examination (uigwa) and the world of the physician officers (uigwan) in Korea's Joseon Dynasty. *Journal of educational evaluation for health professions*, 12
- Lee, K. L. (2015). History of the medical licensing examination (uieop) in Korea's Goryeo Dynasty (918-1392). *Journal of educational evaluation for health professions*, 12
- Nahm, A. C. (1993). *Korea: tradition & transformation: a history of the Korean people*. Korea: Hollym
- Nahm, A. C. (1998). *Kore Tarihi ve Kültürü* (çev. Ali Rıza Balaman), İzmir: Ege Üniversitesi
- Orga, İ. (1958). *Kore*, İstanbul: Sulh Garan Matbaası
- Pak, Tong-so (1986). "Bureaucracy in Traditional Korean Society." *Introduction to Korean Studies içinde*. Seoul: The National Academy of Sciences

- Park, E. Y. (2001). Military Examinations in Late Choson, 1700-1863: Elite Substratification and Non-Elite Accommodation. *Korean Studies*, 25(1), 1-50.
- Palais, James B. (1991). *Politics and Policy in Traditional Korea*. Cambridge, Mass.: Harvard East Asian Monograph
- Peterson, M. (2009). *A Brief History of Korea*. Infobase Publishing
- Seth, M.J. (2006). *A concise history of modern Korea: From the neolithic period through the nineteenth century*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Tuğtan, M. A. (2013). *Kore Savaşı: Uzak Savaşın Askerleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Weber, M. (2013). *Bürokrasi ve Otorite*. Çev. H. Bahadır Akın, Ankara Adres Yayınları, 6. Baskı
- Yi, Su-gon (1986). The formation and development of Yangban Society In *Introduction to Korean Studies*. Seoul: The National Academy of Sciences, 89-112
- Yi, Tae-Jin. (2004). "Social Changes from the Late Goryeo to Early Joseon Periods." Korean National Commission for UNESCO, ed. *Korean History: Discovery of Its Characteristics and Developments içinde*. Elizabeth, N.J.: Hollym, 201-217

İSLAM'IN TURİZM'E YANSIMASI: HELAL TURİZM

REFLECTION OF ISLAM TO TOURISM: HALAL TOURISM

Savaş YILDIZ¹, Zafer YILDIZ²

Öz

Müslümanların artan nüfusunun yanı sıra Müslüman ülkelerin refah seviyesindeki olumlu gelişmelere bağlı olarak turizm amaçlı seyahat eden dini hassasiyete sahip Müslüman turist sayısı da artış göstermiştir. Yaşanan bu gelişmeler "helal" anlayışındaki öneminin artmasına yol açmıştır. "Helal" anlayışı ile ilgili artan farkındalık neticesinde birçok Müslüman ve Müslüman olmayan ülkeler Müslüman turistleri ülkelerine çekerek helal turizm pazarından paylarını arttırma çabası içine girmişlerdir. Geniş kapsamlı literatür taramasına dayanan bu çalışmada İslam dininde seyahatin yeri ile ilgili çeşitli Kur'an ayetlerinin ve hadislerin yanı sıra helal turizm yaklaşımı ile ilgili temel kavramlar ele alınmış ve dünyada helal turizmin ekonomik boyutu ve Türkiye'nin konumu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam, Turizm, Helal Turizm.

Abstract

Due to the increasing population of Muslims as well as the positive developments in the welfare of the Muslim countries, the number of Muslim tourists with religious sensitivity who travel for tourism has also increased. These developments have led to an increase in the understanding the concept of "halal". As a result of the growing awareness of "halal" understanding, many Muslim and non-Muslim countries have been made effort to increase their share of the halal tourism market by attracting Muslim tourists to their countries. In this study, based on extensive literature review, as well as the various verses of the Koran and hadiths about the place of travel in Islam and the basic concepts related to halal tourism approach and the economic aspects of halal tourism in the world and Turkey's position was examined.

Keywords: Islam, Tourism, Halal Tourism.

¹ Dr., savasyildiz77@gmail.com

² Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, zyildiz@kmu.edu.tr

1. GİRİŞ

11 Eylül 2001 yılında “İkiz Kulelere” olarak bilinen Dünya Ticaret Merkezi’ne yapılan saldırıdan sonra Batılı devletler ile Müslümanlar arasındaki ilişkilerin daha da zayıflaması, şüphesiz dünya turizmini de kapsayan küresel ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir. Zarar görmüş bu ilişkiler Amerika’nın terörizme karşı başlattığı savaş ile daha vahim bir hal almıştır. Söz konusu saldırıyı gerçekleştirenlerin Müslüman ve Arap kökenli olduğu gerekçesi Amerikan vatandaşlarının gözünde Müslüman Arapları ve İslam dininin aynı anlama gelmesine neden olmuş ve Müslüman Arapların Amerika’ya gelmeleri hoş karşılanmamıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak Müslüman ve Arap turistlerin Amerika ve Avrupa’ya seyahat tercihlerini diğer Ortadoğu ve Müslüman ülkelerden yana kullanmaya başlamışlar ve Ortadoğu bölgesinde ve diğer Müslüman ülkelerde turizm faaliyetleri hissedilir derecede artmıştır. Yaşanan bu gelişmeler neticesinde özel dini ve kültürel gereksinimlere ihtiyaç duyan Müslüman turistlerin oluşturduğu geniş pazar hem uluslararası turizm pazarındaki hem de helal turizm pazarındaki karar vericiler tarafından daha fazla göz ardı edilemez bir boyuta ulaşmış ve son zamanlarda önemi her geçen gün artan “İslami turizm”, “helal turizm”, “şeriat turizmi” gibi kavramlar ortaya çıkmıştır. Müslüman tüketicilerin şeriata uygun ürün ve hizmet tüketimindeki hassasiyetlerinin son dönemlerde daha da artması (Jafari and Scott, 2014: 8) bir başka ifadeyle Müslümanların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak sunulan ürün ve hizmetlerden helal olanların seçilmesi ile ilgili farkındalıkları artmıştır (Battour, vd., 2017: 52). Bu durum ise, turizm pazarındaki paylarını arttırmak isteyen Müslüman olmayan ülkelerin de dikkatini çekmiştir. Nitekim, Müslümanların helal ürün ve hizmet tüketimindeki hassasiyetlerini dikkate alan Japonya, Filipinler ve Brezilya gibi Müslüman olmayan ülkeler Müslüman turistler tarafından bir problem olarak görülen helal olmayan ürün ve hizmet konularında çeşitli Müslüman dostu çözüm ve seçenekler ortaya koymuşlardır. Örengin, Japonya Ticaret Odaları ve Filipinler Seyahat Acenteleri Birliği Müslüman turistlerin ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik seminerler düzenlemişlerdir (Ocampo, 2018). Japonya’da büyük havaalanlarında Müslümanlar için ibadet odaları ve helal yiyecek sunan helal restoranlar tahsis edilmiş ve helal yiyecek ve içecek sunan restoranların ve ibadet odalarının yer aldığı Müslüman dostu rehber kitapçıklar yayınlamışlardır (The National, 2014).

2. HELAL TURİZM İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

Helal turizm kavramının tam olarak anlaşılması için helal kavramının ve turizm kavramının tanımlarına değinmekte yarar vardır. “Helal” (yapılmasına izin verilen) kavramı, “farz” (yapılması zorunlu), “müstehap” (yapılması önerilen), “mekruh” (yapılması hoş olmayan), “haram” (yapılması yasaklanmış olan) gibi İslam dininde insani eylemlerin ahlaki açıdan sınıflandırılmasında kullanılan kavramlardan birisidir (Battour ve İsmail, 2015: 151). Batman (2016: 30) helal kavramını; “İslam dinine göre yapılması serbest olan fiiller olarak” açıklarken, Şahiner ve arkadaşları (2017: 464) yapmış oldukları çalışmada helal kavramının İslam inancına göre “izin verilebilir”, “yasal” kelimelerine karşılık geldiğini ve Müslümanlar tarafından uygulanması ve gözetilmesinin zorunlu olduğunu belirtmişlerdir.

Türk Dil Kurumuna göre helal; “din kurallarına aykırı olmayan, dini bakımdan yasak olmayan haram karşıtı” olarak tanımlanmıştır. Ancak belirtilmelidir ki, helal kavramı sadece yiyecek ve içecek ile sınırlı değil (Tresnam vd., 2016: 14) Müslümanların yaşamlarının tamamıyla ilişkilidir. İslam dininde haram ve helal sınırlarının sadece yeme ve içme ile ilgili olmadığını gösteren ayetlerden bazıları şunlardır;

“Ey iman edenler! Allah’ın size helâl kaldığı iyi ve temiz nimetleri (kendinize) haram etmeyin ve (Allah’ın koyduğu) sınırları aşmayın. Çünkü Allah, haddi aşanları sevmez.” (Maide Suresi 87).

“Allah’ın sizi rızıklandığı şeylerden helâl ve temiz olarak yiyin!” (Nahl Suresi 114).

“Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah’tan başkası adına kesilene haram kıldı. Ama kim mecbur olur da istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa, şüphesiz ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir” (Nahl Suresi 115).

“Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçın ki kurtuluşa eresiniz” (Maide Suresi: 90).

“Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?” (Maide Suresi: 91).

“Yiyin, için fakat israf etmeyin. Allah israf edenleri sevmez.” (Araf Suresi: 3).

Söz konusu bu ayetler, Müslümanların tarafından nelerin ne miktarda tüketilmesi gerektiğine açıklık getirirken turizm işletmelerinin ekseriyetinde bulundurulmuş alkollü içeceklerin yanı sıra kumarhaneleri de kesinlikle haram kılmıştır.

Helal turizm kavramının diğer boyutu olan turizm kavramını Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü şu şekilde açıklamıştır; “Turizm; eğlence, iş ve diğer amaçlar için birbirini takip eden bir yıldan fazla olmamak üzere, olağan çevrelerinin dışında kalan yerlere seyahat eden ve kalan kişilerin faaliyetlerini kapsamaktadır.” (Goeldner and Ritchie, 2009: 7).

Kozak ve arkadaşları (1997: 1) çalışmalarında turizm kavramını “turizm genel olarak devamlı yaşanan yer dışında tüketici olarak tatil, dinlenme, eğlenme gibi ihtiyaçların giderilmesi amacıyla yapılan seyahat ve geçici konaklama hareketleri” olarak açıklamışlardır.

Cook ve arkadaşları (2014: 3); “İnsanların normal çalışma ve ikamet yerleri dışında kalan destinasyonlara geçici hareketleri, bu destinasyonlarda kalış süreleri boyunca gerçekleştirdikleri faaliyetler ve ihtiyaçlarına cevap veren tesisler” olarak tanımlamışlardır. Cook ve arkadaşlarının yapmış oldukları tanımın ilk bölümünde insanların (turistlerin) çeşitli destinasyonlara hareketleri turizmin talep yönünü, turistlerin ihtiyaçlarının karşılama aktiviteler/tesisler ise turizmin arz yönünü ifade etmektedir.

3. İSLAM DİNİNDE SEYAHATİN YERİ

Turizmin varlık nedenlerinden birisi olan seyahatin önemini Akpınar (2017:7) “...Peygamberler, Allah’ın mesajını insanlara ulaştırmak için; İlim yolcuları, yeni şeyler öğrenmek ve bunları başkalarına öğretebilmek için; Kaşifler, ünlerine ün katan yeni buluşlar yapabilmek için; Seyyahlar, görüş ufuklarını genişleten yeni yerler görebilmek için; Şair ve edebiyatçılar, kainatın kitabının değişik sayfalarından güçlü ilhamlar alabilmek için; Lügatçiler, büyük eserlerini tamamlayabilmek için; Gazeteciler/ muhabirler, haberleri yerinde ve doğru bir biçimde alabilmek için; Aşıklar, maşuklarına kavuşup muratlarına erebilmek için; Tacirler, bereketli kazançlar elde edebilmek için seyahat etmişler ve seyahat etmeye devam etmektedirler” ifadesi ile açıklamaya çalışmıştır. Dolayısıyla seyahat olmadan turizmden bahsedilemez. Turizmin gerçekleşebilmesi bireyin mekânsal olarak yer değiştirmesine bağlıdır. Tekin (2014: 750-751) yapmış olduğu çalışmada din ile seyahat ilişkisini iki temelde açıklamıştır. Bunlardan ilki, insanların dini inançlarını gerçekleştirmek amacıyla dini açıdan önemli olan mekânları ziyaret etmeleri bir başka ifadeyle “inanç turizmi” ile ilgilidir. İkincisinde ise amaç dini açıdan önemli olan mekânları ziyaret etmek değil seyahat, konaklama, turlar gibi turistik sürecinde yer alan unsurların dini kurallara gözetilerek yerine getirilmesi ile ilgilidir. Kısaca ilkinde ziyaret edilen yer ön planda iken, ikincisinde turist turistik süreç unsurlarında dinin emir ve yasaklarını gözetmesi söz konusudur. İslam dininde seyahat Kur’an-ı Kerim’de yer alan ayetler ve Hz. Muhammed’in (S.A.V) hadisleri ile teşvik edilmiştir. Kur’an-ı Kerim’de yer alan ve seyahati teşvik eden ayetlerden bazıları şunlardır;

“Yeryüzünde dolaşın da Allah'ın başlangıçta yaratmayı nasıl yaptığına bakın...” (Ankebut Suresi: 20).

“De ki: “Yeryüzünde gezin dolaşın da (Peygamberleri) yalanlayanların sonu nasıl olmuş bir görün.” (En'am Suresi: 11).

“Yeryüzünde dolaşıp kendilerinden öncekilerin sonlarının nasıl olduğunu görmezler mi? Allah onları yere batırmıştır. Kâfirler için de onların benzeri vardır.” (Muhammed Suresi 10).

“Hiç yeryüzünde dolaşmadılar mı? Zira dolaşsalar da elbette düşünecek kalpleri ve işitecek kulakları olurdu.” (Hacc Suresi 46).

Hz. Muhammed (S.A.V.)'in seyahatle ilgili hadisleri şu şekildedir (Tekin, 2014: 751).

“Nesebinizden sıla-i rahim (akrabaları ziyaret) yapacaklarınızı öğrenin. Zira sıla-i rahim, akrabalarda sevgi, malda bolluk, ömürde uzamadır.” (Buhari, Edep/12).

“Şüphesiz benim ümmetimin seyahate çıkması Allah yolunda mücahede etmektir.” (Ebu Davud, Cihad/6).

“Bizler sefere çıkıp geri dönen, tövbekâr, âbid ve Rabbimize hamd eden kullarız.” (Müslim, Hac/425).

İslam dini açısından seyahat etmenin önemi günümüz alan yazınında “Muhafazakâr Turizm”, “Mütedeyyin Turizm”, “İslami Turizm”, “Şeriata Uygun Turizm” gibi kavramların ortaya çıkmasına yol açmış ve bu kavramlarla ilgili çeşitli araştırma ve çalışmalar yapılmasına zemin hazırlamıştır (Baysal, 2017: 91).

Arpacı ve Batman (2015: 75) yapmış oldukları çalışmada helâl turizmi; “konaklamadan doğan ihtiyaçların İslami kural ve inanışlara göre uygun şekilde karşılanması ile ilgi faaliyetler” olarak tanımlamışlardır.

Battour ve İsmail (2015: 152) helâl turizmi kavramını; “İslami öğretilerle uygun olan ve turizme katılan Müslümanların kullanmasında veya katılmasında sakınca olmayan herhangi bir turistik amaç ve eylem” olarak tanımlamışlardır.

Bir diğer tanıma göre helal turizm; “İslami öğretilere uyan Müslüman turistlerin farklı amaçlarla katıldığı seyahat faaliyetleridir” (Henderson, 2009: 207).

Geetanjali (2014: 45) helal turizme “İslam hukukuna uygun ağırlama hizmetleri veren bir turizm ürünü” şeklinde bir tanımlama getirirken Tekin (2015: 2047), “İslam'ın emir ve yasaklarına uygun bir şekilde yapılan turizm faaliyeti” olarak helal turizm kavramını tanımlamıştır.

Bir diğer çalışmada Mohsin, Ramli ve Alkhulayfi (2016: 138) helal turizmi, “İslami öğretilere uygun ibadet ve beslenme gereksinimini kolaylaştırmak için Müslüman gezginlerin ihtiyaçlarını karşılayan bir turizm ürünü ve hizmetinin sağlanması” şeklinde tanımlamışlardır.

Çetin ve Dinçer (2016: 66) yapmış oldukları çalışmada “Müslüman Dostu Turizm” kavramını ele aldıkları çalışmalarında Müslüman dostu turizm; İslami turizm, şeriata uygun turizm ve helal turizm olmak üzere üç başlıkta değerlendirmişlerdir. Buna göre İslami turizm; dini amaçlarla kutsal yerlere (örneğin hacı olmak için Mekke'nin) yapılan ziyaretleri kapsamaktadır. Şeriata uygun turizm ise, otelin kuruluşundaki sermaye türüne kadar dikkate alınan daha katı kriterleri dikkate alınarak yapılan seyahatleri kapsamaktadır. Helal turizm ise, şeriata uygun turizme nazaran biraz daha esnek olan ve bir Müslümanın temel gereksinimlerini (alkolsüz, domuz ürünlerinin kullanılmadığı, odalarda seccade bulunan ve kible yönü belirlenmiş olması gibi) karşılayan turistik amaçlı seyahatleri ve konaklamaları kapsamaktadır.

4. HELAL TURİZM, BİR TURİZM TÜRÜ MÜDÜR?

Batman (2016: 31) helal turizmi bir turizm çeşidi olarak değil “yumuşak (soft) turizm”, “sürdürülebilir turizm” gibi farklı bir yaklaşım tarzı olarak değerlendirmiştir. Helal turizm yaklaşımı ile dini hassasiyeti yüksek olan Müslümanların, İslam dininin belirlediği sınırlar içinde tüm turizm türlerine iştirak edebilmektedirler.

Batman'ın (2016) helal turizmi bir yaklaşım olarak değerlendirme konusunda destekleyen görüşe sahip olan Battour ve İsmail (2015: 152) yaptıkları çalışmada helal turizmi “*turizm endüstrisinde İslami öğretilere göre yapılmasına veya kullanılmasına izin verilen tüm turizm nesne veya aktivitelerinin Müslümanlar tarafından kullanılması veya iştirak edilmesi*” olarak açıklamışlardır. Bu tanımda, çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu hedef pazara helal oteller (şeriata uygun otel), helal resortlar, helal restoranlar ve helal turlar gibi turizm ürün ve hizmetlerinin dağıtımının temelinde de İslami yasaların (şeriat) göz önünde bulundurulduğu vurgulanmaktadır. Yapılan seyahat dini amaç dışında genel anlamda turizm aktivitelerine katılmada etkili motivasyon faktörlerinden herhangi biri de olabilmektedir.

Tekin ise (2014; 750-751) inanç turizminden yola çıkarak helal turizmin bir turizm türü değil tüm turizm türlerine dair bir yaklaşım olduğu konusunda Batman (2016) ve Battour ve İsmail'in (2015) aynı görüşü paylaşmıştır. Ona göre, inanç turizmi ile helal turizm açısından her ne kadar anlamsal bir yakınlık görünse de içerik açısından her iki kavram arasındaki fark oldukça derindir. Bu durumu ise Tekin (2014), inanç turizmini kişilerin inançlarını yerine getirmek amacıyla gerçekleştirdikleri kutsal yer ve mekan ziyaretleri olarak açıklarken, helal turizm kavramını ise kişilerin İslam dininin çizdiği sınırlar dâhilinde gerçekleştirdikleri tatil ve seyahat olarak açıklamıştır.

5. HELAL TURİZMİN EKONOMİK BOYUTU VE TÜRKİYE’NİN DURUMU

İslam ülkelerinde refah düzeyindeki artışın Müslüman ülkelerde yaşayan bireylerin eğitim düzeylerini de arttırması, teknolojik gelişmeler sayesinde küreselleşmenin hız kazanması ve seyahatlerin daha hızlı ve ucuz bir şekilde gerçekleştirilir hale gelmesi, gelişmiş iletişim araçlarının kullanımının ve elde edilmesinin daha kolay hale gelmesi Müslümanların dünyevi beklentilerinin artmasına neden olmuştur. İslam ülkelerinde refah seviyesindeki artış sonucunda dini hassasiyeti yüksek olan Müslümanların seyahat, dinlenme, eğlenme arzularını tatmin etmek istemeleri bir niş pazar olan helal turizmin küresel bir pazar haline gelmesine zemin hazırlamış, bu durum ise turizm işletmecilerinin ve pazarlamacıların iştahını kabartmıştır (Batman, 2017: 30). Nitekim 2014 yılında Müslüman turistlerin %75’i eğlence ve tatil, %10’u inanç, %10’u iş ve %1’den daha az bir kısmı da sağlık nedenleriyle seyahat etmişlerdir (COMCEC, 2016: 3).

Müslüman dünyasında yaşanan bu gelişmeler çeşitli araştırma şirketlerinin Müslümanlar ile ilgili çeşitli araştırmalar yapmaya sevk etmiştir.

Amerika’da bulunan araştırma şirketi Pew Research Centre’in yayınladığı rapora göre; 2010 yılında dünyada 1.6 milyar Müslüman ve 2.17 milyar Hristiyan nüfus söz konusu iken 2050 yılında Müslüman nüfusun 2.76 milyar ve Hristiyan nüfusun 2.92 milyar olması öngörülmektedir. Aynı raporda Müslüman nüfusun bu şekilde artmaya devam etmesi durumunda ise 2070 yılında dünyada ilk sırada yer alacağı belirtilmektedir (Rudguard, 2017). Müslüman nüfusundaki bu artış “helal” kavramın önemini de arttırmış ve Müslümanların yaşamlarında önemli bir yere sahip olan “helal” ürün ve hizmetlere olan talebin daha da artmasına zemin hazırlamıştır. Dinarstandard ve Thomson Reuters’in 2016 yılında yayınlanan “The State of the Global Islamic Economy Report 2016/17” araştırmasına göre Müslümanların harcamalarının 2015 yılında yaklaşık \$1.9 trilyon ve İslami finans sektörünün ise yaklaşık \$2 trilyon olduğu belirtilmiştir. Yine 2015 yılında Müslümanların yiyecek ve içecek harcamalarının \$1.17 trilyon, giyim harcamalarının \$243 milyar, medya ve rekreasyon için \$189 milyar, seyahat için \$151 milyar, kozmetik ürünleri için \$133 milyar harcadıklarına yer verilmiştir. Aynı çalışmada 2021 yılında İslami finans sektörünün \$3.5 trilyona ulaşacağına dair tahminlerin yanı sıra Müslümanların helal yiyecek ve içeceğe \$1.9 trilyon, helal seyahat için \$243 milyar, giyim için \$368 milyar, helal medya ve rekreasyon için \$262 milyar,

kozmetik ürünleri için \$213 milyar harcayacaklarına dair öngörülere yer verilmektedir (Dinarstandard & ThomsonReuter, 2016: 4-5).

Dünya genelinde Müslüman nüfusunda yaşanan bu artışın, helal turizm pazarının büyümesine katkı sağlayacak önemli aktörler olan yüksel gelire sahip eğitilmiş, genç seyahat etme konusunda istekli Müslüman nüfusu da barındırdığı söylenebilir.

Hacıoğlu ve Göral'ın (2017: 123) çalışmalarında ve CrescentRating (2018: 5) raporunda yer alan Müslümanların seyahat pazarının büyümesinin etkili olan faktörler şunlardır;

- a) Müslüman nüfusun artması,
- b) Büyüyen orta sınıf ve harcanabilir gelirdeki artış,
- c) Genç nüfus,
- d) İletişim teknolojilerine bağlı olarak seyahat bilgilerine erişimin yaygınlaşması,
- e) Müslümanlara dostu seyahat hizmetleri ve tesislerin sayısının artması.
- f) Helal turizm farkındalığının artmasına bağlı olarak helal turizm ürün sunumlarının Müslüman ve Müslüman olmayan ülkelerde yaygınlaşması.
- g) Gelecekte Ramazan ayı seyahatlerinin helal turizm pazarının önemli bir unsuru olacağına dair öngörüler.
- h) Müslüman ülkelerinin gelişen ekonomilerinin gelecekte iş seyahatlerinde artış yaratacağına dair güçlü tahminler.

2012 yılında helal turizm ekonomisi \$137 milyar, 2013 yılında \$140 milyar, 2014 yılında \$142 milyar ve 2015 yılında ise \$151 milyar olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılında ise helal turizm pazar büyüklüğünün \$243 milyar ulaşacağı öngörülmektedir (Dinarstandard & Thomson Reuters, 2016: 82). Dinarstandard ve Thomson Reuter (2016) verileri dikkate alındığında helal turizm kapsamında yapılan harcamaların her yıl artış gösterdiği ve gelecekte de bu artışın devam edeceği aşikardır.

2008 yılında kurulmuş olan ve seyahat eden Müslüman turistler ile ilgili çeşitli araştırmalar yapan ve helal turizm ile ilgili olarak çeşitli bulgular ortaya koyan CrescentRating'in 2015 raporunda göre Müslüman nüfusu 2020 yılında dünya nüfusunun %26.52'sini oluşturacağı öngörülmektedir. CrescentRating 2015 raporunda göre 2014 yılında 108 milyon Müslüman seyahat etmiş ve oluşan helal turizm pazarı ise \$145 milyardır. 2020 yılında ise seyahat eden Müslüman turist sayısının 150 milyona ulaşacağı ve buna bağlı olarak Müslüman turizm pazarının da \$200 milyar olacağı tahmin edilmektedir (CrescentRating, 2015: 4). 2016 yılında yayınlanan CrescentRating (2016: 4) raporuna göre ise 2015 yılında 117 milyon Müslüman turist seyahat etmiş ve bu sayının 2020 yılına kadar 168 milyon kişiye ulaşacağına dair öngörülere yer verilmiştir. 2017 yılında yayınlanan CrescentRating (2017: 3) 2016 yılında 121 milyon Müslüman seyahat etmiştir bu rakamın 2020 yılına kadar 156 milyon Müslüman yolcu ve helal turizm pazarının ise \$220 milyara, 2026 yılında ise \$300 milyara ulaşması öngörülmektedir. 2018 yılında yayınlanan CrescentRating (2018: 3) raporuna göre ise 2017 yılında 131 milyon Müslüman turistin seyahat ettiği tahmin edilmektedir.

Ülke bazında incelendiğinde, Müslümanların seyahat harcamalarının en fazla olduğu on ülke sırasıyla; Suudi Arabistan (\$19.2 milyar), Birleşik Arap Emirlikleri (\$15.1 milyar), Katar (\$11.7 milyar), Endonezya (\$9.1 milyar), Kuveyt (\$9 milyar), İran (\$7.2 milyar), Malezya (\$6.7 milyar), Rusya (\$6.6 milyar), Türkiye (\$5.3 milyar), Nijerya (\$4.8 milyar)'dır. Helal turizm kapsamında en fazla ziyaret edilen on ülke ise sırasıyla; Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Malezya, Türkiye, Singapur, Ürdün, Maldivler, İran, Lübnan, Umman ve Suudi Arabistan'dır (Dinarstandard & Thomson Reuters, 2016: 83-84).

Tablo 1'de yer alan veriler dikkate alındığında Türkiye'yi ziyaret eden Müslüman turist sayısının istikrarlı bir biçimde artış gösterdiği söylenebilir. Gelecekte de bu Türkiye'yi ziyaret edecek olan Müslüman turist sayısının

artış göstereceği öngörüldüğünde Türkiye'deki helal turizm konseptli turizm işletmelerinin oranının önem kazandığı açıktır.

Tablo1. Türkiye'yi Ziyaret Eden Müslüman Turist Sayısı

Ülke	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Arnavutluk	49 954	53 141	59 565	65 113	76 273	80 032	83 029	103 593
Azerbaycan	486 381	578 685	593 238	630 754	657 684	602 488	606 223	765 514
BAE	30 480	35 579	48 071	52 424	53 736	51 600	38 315	49 360
Bahreyn	9 375	9 712	13 342	16 230	24 305	32 476	41 505	59 442
Bangladeş	2 190	6 168	6 652	8 856	12 706	12 212	8 951	11 346
Cezayir	67 954	84 844	104 489	118 189	160 052	171 873	176 233	213 333
Endonezya	24 349	40 282	56 113	57 385	59 486	56 867	47 232	85 031
Fas	57 447	68 645	77 884	82 579	89 562	109 775	87 660	114 155
Irak	280 328	369 033	533 149	730 639	857 246	1094 144	420 831	896 876
İran	1885 097	1879 304	1186 343	1196 801	1590 664	1700 385	1665 160	2501 948
Katar	6 043	7 661	13 971	18 630	29 743	35 832	32 681	48 764
Kazakistan	247 784	315 907	380 046	425 773	437 971	423 744	240 188	402 830
Kırgızistan	35 665	41 197	42 866	64 905	81 941	88 369	88 877	104 911
Kuveyt	27 281	41 617	65 167	88 238	133 128	174 486	179 938	255 644
Libya	60 917	53 562	213 890	264 266	267 501	234 762	72 014	99 395
Lübnan	134 554	137 110	144 491	143 629	161 274	197 552	191 642	237 476
Malezya	32 458	36 222	41 169	55 139	69 968	69 616	49 255	61 166
Mısır	61 560	79 665	112 025	107 437	108 762	100 040	94 871	100 971
Özbekistan	68 124	85 011	105 976	129 292	143 354	143 331	134 330	195 745
Pakistan	22 540	26 735	28 394	34 170	48 420	59 700	52 023	77 464
Sudan	6 634	7 458	8 161	9 319	10 714	11 434	10 562	12 162
S. Arabistan	84 934	116 711	175 467	234 220	341 786	450 674	530 410	651 170
Tacikistan	17 737	16 822	22 823	27 174	34 678	31 917	24 768	30 532
Tunus	57 855	63 176	86 595	91 683	100 612	102 341	100 185	111 627
Türkmenistan	114 390	137 476	135 168	148 709	180 395	174 330	165 762	230 881
Ürdün	96 562	94 914	102 154	102 871	131 329	162 866	203 179	277 729
Yemen	6 344	8 066	11 826	17 354	26 033	24 237	25 325	28 491
Toplam	3 947 656	4 215 976	4 303 868	4 833 541	5 756 195	6 222 597	5 191 211	7 471 912

(Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1072.)

Tablo 2'de 25 Eylül 1969 yılında kurulan ve Türkiye'nin de aralarında yer aldığı toplam 57 ülkenin üye olduğu İslami İşbirliği Teşkilatı'nın 2016-2019 dönem başkanı olan Türkiye'nin, helal turizm potansiyeli teşkilat üyesi ülkeler arasındaki konumu ile ilgili olarak 2014, 2015, 2016 ve 2017 yıllarındaki durumları ortaya konmuştur. Tablo 2 ve Tablo 3'de ülkelerin sıralamasında ise Küresel Müslüman Seyahat Endeksi – KMSİ (Global Muslim Travel Index-GMTI) dikkate alınmıştır. 2016 yılına ait KMSİ endeksinde ülkelerin helal turizmde uygunluğu 3 ana ve 11 alt kritere göre değerlendirilmiştir. Bu kriterler (CrescentRating, 2016: 10);

1. Aile dostu tatil ve güvenli seyahat (KMSİ'ne etkisi %40): a) Aile dostu destinasyon, b) Müslüman yolcu ve genel güvenlik, c) Gelen Müslüman ziyaretçiler.

2. Destinasyondaki Müslüman dostu hizmet ve aktiviteler (KMSİ'ne etkisi %40): a) Yemek seçenekleri ve helal güvencesi, b) İbadethanelere ulaşım kolaylığı, c) Havaalanı imkânları, d) Konaklama seçenekleri.

3. Helal farkındalığı ve destinasyonun pazarlanması (KMSİ'ne etkisi %20): a) İletişim kolaylığı, b) Müslüman seyahat ihtiyaç farkındalığı ve bunların elde edilebilirliği, c) Havayolu bağlantısı, d) Vize gerekliliği

2018 yılına kadar yaşanan gelişme ve değişimlere bağlı olarak KMSİ kriterleri revize edilmiş ve ana kriter sayısı 4 ve alt kriter sayısı ise toplam 12 olmuştur. Buna kriterler (CrescentRating, 2018: 13):

1. Erişim (KMSİ'ne etkisi %10): a) Vize gerekliliği, b) Havayolu bağlantısı, c) Taşıma altyapısı.

2. İletişim (KMSİ'ne etkisi %15): a) Erişim, b) İletişim kolaylığı, c) Dijital varlık.

3. Çevre (KMSİ'ne etkisi %30): a) Güvenlik ve Kültür, b) Gelen ziyaretçiler, c) Uygun iklim

4. Hizmetler (KMSİ'ne etkisi %45): a) Temel ihtiyaçlar (helal gıda ve ibadet yerler gibi), b) Temel hizmetler (Oteller ve havaalanları gibi), c) Benzersiz deneyimler.

KMSİ açısından İslam İşbirliği Teşkilatı üyesi ülkeler arasında en fazla Müslüman turistini ziyaret ettiği ilk on ülke arasında Türkiye 2015 yılında ikinci, 2016 yılında üçüncü ve 2017 ve 2018 yılında ise 4. sırada yer aldığı görülmektedir. Tablo 2'de her ne kadar ilk on ülke arasında yer alsada Türkiye'nin sıralamadaki yerinin değişmesi Türkiye'nin helal turizme uygunluğu açısından çeşitli eksikliklerinin bulunduğunu ortaya koyduğu söylenebilir.

Tablo2. Müslüman Turistlerin En Çok Seyahat Ettiği İslam İşbirliği Teşkilatı Üyesi İlk 10 Ülke

2015				2016			
SIRA NO	KMSİ	İTT ÜYESİ ÜLKELER	SKOR	SIRA NO	KMSİ	İTT ÜYESİ ÜLKELER	SKOR
1	1	Malezya	83.8	1	1	Malezya	81.9
2	2	Türkiye	73.8	2	2	B.A.E	74.7
3	3	B.A.E	72.1	3	3	Türkiye	73.9
4	4	S. Arabistan	71.3	4	4	Endonezya	70.6
5	5	Katar	68.2	5	5	Katar	70.5
6	6	Endonezya	67.5	6	6	S. Arabistan	70.4
7	7	Umman	66.7	7	7	Umman	70.3
8	8	Ürdün	66.4	8	9	Fas	68.3
9	10	Fas	66.4	9	10	Ürdün	65.4
10	11	Brunei	64.3	10	11	Bahreyn	63.3
2017				2018			
SIRA NO	KMSİ	İTT ÜYESİ ÜLKELER	SKOR	SIRA NO	KMSİ	İTT ÜYESİ ÜLKELER	SKOR
1	1	Malezya	82.5	1	1	Malezya	80.6
2	2	B.A.E	76.9	2	2	Endonezya	72.8
3	3	Endonezya	72.6	3	2	B.A.E	72.8
4	4	Türkiye	72.4	4	4	Türkiye	69.1
5	5	S. Arabistan	71.4	5	5	S. Arabistan	68.7
6	6	Katar	70.5	6	6	Katar	66.2
7	7	Fas	68.1	7	8	Bahreyn	65.9
8	8	Umman	67.9	8	9	Umman	65.1
9	9	Bahreyn	67.9	9	10	Fas	61.7
10	11	İran	66.8	10	11	Kuveyt	60.5

(Kaynak: CrescentRating, 2015: 11; CrescentRating 2016: 13; CrescentRating, 2017: 13; CrescentRating, 2018: 18.)

Tablo 3'te ise İslami İşbirliği Teşkilatı üyesi olmayan ancak Müslüman turistler tarafından seyahat edilen destinasyonlar da söz konusudur. CrescentRating'in 2015, 2016, 2017 ve 2018 yıllarına ait verilerinden yola çıkılarak düzenlenen Tabloda 3'te ise 2015, 2016, 2017 ve 2018 yıllarında sırasıyla Singapur, Tayland, Birleşik Krallık ilk üç sırada yer almaktadır. İlk üç sıradan sonrasında ise Fransa, Güney Afrika, Hong Kong, Tayvan gibi

ülkelerin ise yıllara göre farklı sıralarda yer aldığı ve Belçika, Almanya, ABD, İspanya, Sri Lanka, Japonya ve Avustralya gibi ülkelerin ise bazı yıllarda ilk on ülke içinde yer aldıkları görülmektedir.

Tablo 3. Müslüman Turistlerin En Çok Seyahat Ettiği İslam İşbirliği Teşkilatı Üyesi Olmayan İlk 10 Ülke

2015				2016			
SIRA NO	KMSİ	İTT ÜYESİ OLMAYAN ÜLKELER	SKOR	SIRA NO	KMSİ	İTT ÜYESİ OLMAYAN ÜLKELER	SKOR
1	10	Singapur	67.3	1	8	Singapur	68.4
2	18	Tayland	61.8	2	20	Tayland	59.5
3	20	Birleşik Krallık	60.0	3	21	Birleşik Krallık	59.0
4	30	Güney Afrika	53.6	4	30	Güney Afrika	53.1
5	31	Fransa	53.2	5	31	Hong Kong	53.0
6	32	Belçika	52.8	6	31	Fransa	51.6
7	33	Hong Kong	52.4	7	33	Tayvan	50.1
8	34	ABD	52.1	8	34	Japonya	49.1
9	36	İspanya	48.8	9	35	Sri Lanka	49.0
10	37	Tayvan	48.6	10	36	ABD	48.9
2017				2018			
SIRA NO	KMSİ	İTT ÜYESİ OLMAYAN ÜLKELER	SKOR	SIRA NO	KMSİ	İTT ÜYESİ OLMAYAN ÜLKELER	SKOR
1	10	Singapur	67.3	1	6	Singapur	66.2
2	18	Tayland	61.8	2	16	Tayland	56.1
3	20	Birleşik Krallık	60.0	3	22	Birleşik Krallık	53.8
4	30	Güney Afrika	53.6	4	25	Japonya	51.4
5	31	Hong Kong	53.2	5	27	Tayvan	49.6
6	32	Japonya	52.8	6	27	Hong Kong	49.6
7	33	Tayvan	52.4	7	32	Güney Afrika	47.7
8	34	Fransa	52.1	8	35	Almanya	45.7
9	36	İspanya	48.8	9	36	Fransa	45.2
10	37	ABD	48.6	10	37	Avustralya	44.7

(Kaynak: CrescentRating, 2015: 13; CrescentRating 2016: 14; CrescentRating, 2017: 13; CrescentRating, 2018: 18.)

Türkiye’de helal turizm işletmeleri ile ilgili herhangi bir resmi istatistik bulunmamaktadır. Ancak Türkiye’deki helal konseptli otellerle ilgili olarak yapılan çalışmalardan yol çıkılarak Türkiye’de 2002 yılında sadece 5 otel helal konseptli hizmet ve ürünler sunan otelin varlığı söz konusuysen, bu tür otellerin sayısı 2015 yılında 207’ye ulaşmıştır. Oflaz (2015), yapmış olduğu çalışmada helal konseptli hizmet ve ürün sunan otelleri bölgesel olarak ele almıştır. Buna göre ülkemizdeki helal konseptli otellerin 25’i Akdeniz bölgesinde, 17’si Doğu Anadolu bölgesinde, 50’si Ege bölgesinde, 13’ü Güneydoğu Anadolu bölgesinde, 25’i İç Anadolu bölgesinde, 27’si Karadeniz bölgesinde ve 50’si Marmara bölgesinde yer almaktadır (aktaran. Akbaba ve Çavuşoğlu, 2017: 4).

Türkiye’de helal konseptli hizmeti ve ürünü sunan konaklama tesislerinin resmi olmayan sayılarının verildiği bir diğer çalışma ise Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği’nin (MÜSİAD) 2017 yılında yayınladığı “Türkiye Turizmi İçin Stratejik Bir Vizyon: Helal Turizm” isimli araştırmadır. Söz konusu araştırmada helal konseptli hizmet ve ürün sunan konaklama işletmeleri illere göre değerlendirilmiştir. Buna göre toplam sayının 63 olduğu tahmin edilen bu tesislerin illere göre dağılımı şu şekildedir; Antalya’da 29, Muğla’da 16, İstanbul’da 3, Bursa’da 3, İzmir’de 3, Yalova’da 3, Balıkesir’de 4, Kocaeli’de 1 ve Aydın’da 1 (Müsiad, 2017, 26). Türkiye nüfusunun inanç bakımından büyük bir çoğunluğunun Müslüman olması helal turizm bakımından avantajlı hale getirmesine rağmen helal anlayışı ile faaliyet gösteren konaklama işletmelerinin yeterli sayıda olmamasından yola çıkılarak Türkiye’nin helal turizm pazarından yeterli payı alamadığı söylenebilir.

5. SONUÇ

Uluslararası araştırma şirketleri tarafından gerçekleştirilen araştırmalar neticesinde Müslüman nüfusunun her geçen yıl artmakta olduğu ve buna bağlı olarak Müslümanların da dini hassasiyetleri çerçevesinde çeşitli motive edici faktörler neticesinde seyahat etme oranlarında geçmişten günümüze bir artışın var olduğunu ve gelecekte de bu artışın devam edeceğini öngörülmektedir. Müslümanların turizm amaçlı seyahatlerinde dini hassasiyetlerini de gözetmeleri her türlü turizm ürünü ve hizmetinde “helal” anlayışının artmasına neden olmuş hatta Müslüman olmayan ancak helal turizm pazarından pay almak isteyen birçok ülke de “helal” anlayışı ile ilgili olarak yaptıkları çeşitli çalışmalar neticesinde başta havaalanları olmak üzere ülkenin önemli destinasyonlarında da Müslüman turistlerin inançları çerçevesinde hayatlarını kolaylaştırabilecek düzenlemelerle Müslüman turistleri ülkelerine çekme çabası içine girmişlerdir. İlk bakışta nüfusunun büyük bir bölümü Müslüman olan Türkiye helal turizm pazarında avantajlı gibi görünse de çalışmada yer alan bazı araştırma sonuçları göz önüne bulundurulduğunda Türkiye'nin helal turizm pazarından hak ettiği payı alamadığı söylenebilir. Nitekim Türkiye'nin 2023 Turizm Stratejisi kapsamında helal turizmin geliştirilmesi ile ilgili herhangi bir plan veya stratejinin yer verilmemiş olması Türkiye'de helal turizmin gelecekteki öneminin anlaşılması ile ilgili olarak süregelen eksikliklerin var olduğunu ortaya koymaktadır.

Çeşitli inanışlara sahip birçok farklı ülkeden gelen turistleri ağırlayan Türkiye helal turizmden aldığı payı arttırmak amacıyla ilk olarak 2023 turizm hedeflerine uygun bir helal turizm politikası belirlemek, mevcut helal konseptli hizmet ve ürün sunan turizm işletmelerinin sayısını arttırmak ve bu alanda yatırım yapılmasını sağlayacak teşviklerin yanı sıra helal turizm kapsamında hali hazırda faaliyet gösteren işletmelere de çeşitli teşvik ve destekler sağlamak suretiyle helal turizmin Türkiye'de daha yaygın hale getirilmesi önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akbaba, A. ve Çavuşoğlu, F. (2017). *Türkiye'deki Helal Otel Sertifikasyonu İle İlgili Genel Bir Değerlendirme*. Erişim: 2 Eylül 2018, <https://www.researchgate.net/publication/325264784>.
- Akpınar, A. (2017). *Helâl Turizme Katkı Açısından Kur'ân Aydınlığında Seyahat*. (ss. 2-17). 1. Uluslararası Helal Turizm Kongresi. 07-09 Nisan 2017. Alanya, Türkiye.
- Arpacı, Ö. ve Batman, O. (2015). Helâl Konseptli Otel İşletmelerinin Yüksek Ve Düşük Sezonda Algılanan Hizmet Kalitesinin Müşteri Sadakati Ve Müşteri Değeri Üzerine Etkisi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 12(3), 73-86.
- Batman, O. (2017). *Sorularla Helâl Turizm / Helâl Turizm Nedir Veya Ne Değildir?*. (ss.30-33). 1. Uluslararası Helal Turizm Kongresi. 07-09 Nisan 2017. Alanya, Türkiye.
- Battour, M. and İsmail, M. N. (2015). Halal tourism: Concepts, practises, challenges and future. *Tourism Management Perspectives*, 19(Part B), 150-154.
- Battour, M., İsmail, M. N., Battor, M., & Awais, M. (2017). Islamic tourism: An empirical examination of travel motivation and satisfaction in Malaysia. *Current Issues in Tourism*, 20(1), 50-67.
- Kozak, N., Akoğlan, M. ve Kozak, M. (1997). *Genel Turizm İlkeler ve Kavramlar*, (3. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- MÜSİAD. (Mayıs 2017). *Türkiye Turizmi İçin Stratejik Bir Vizyon: Helal Turizm*. Erişim: 05 Eylül 2018, <http://iibf.sdu.edu.tr/assets/uploads/sites/271/files/helal-turizm-raporu-08102017.pdf>.
- Baysal, D. (2017). Türkiye'de Helal Turizm. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*. 36(36): 89-103.

- COMCEC. (2016). *Muslim Friendly Tourism: Understanding the Demand and Supply Sides in the OIC Member Countries, Standing Committee for Economic and Commercial Cooperation of the Organization of Islamic Cooperation*. Erişim: 10 Eylül 2018, <http://www.mod.gov.tr/Lists/RecentPublications/Attachments/100/Muslim%20Friendly%20Tourism%20in%20the%20OIC%20Member%20Countries.pdf>.
- Cook, R. A., Hsu, C. H., and Marqua, J. J. (2014). *Tourism: The business of hospitality and travel*. (5th Ed.). USA: Pearson education.
- Crescentrating. (2015). *MasterCard - CrescentRating Global Muslim Travel Index – 2015*. Erişim: 30 Ağustos 2018, <https://skift.com/wp-content/uploads/2015/03/MasterCard-Muslim-Index.pdf>.
- Crescentrating. (2016). *MasterCard - CrescentRating Global Muslim Travel Index -2016*. Erişim: 30 Ağustos 2018, <https://www.crescentrating.com/reports/mastercard-crescentrating-global-muslim-travel-index-gmti-2016.html>.
- Crescentrating. (2017). *MasterCard - CrescentRating Global Muslim Travel Index -2017*. Erişim: 30 Ağustos 2018 <https://www.crescentrating.com/reports/mastercard-crescentrating-global-muslim-travel-index-gmti-2017.html>.
- Crescentrating. (2018), *MasterCard - CrescentRating Global Muslim Travel Index -2018*. Erişim: 30 Ağustos 2018, <https://www.crescentrating.com/reports/mastercard-crescentrating-global-muslim-travel-index-gmti-2018.html>, 30.08.2018.
- Çetin, G. ve Dinçer M. T. (2016). Muslim friendly tourism (MFT): A discussion. *Journal of Tourismology*, 2(1), 65-67.
- Dinarstandard and ThomsonReuterç (2016). *State of The Global Islamic Economy 2016/17*. Erişim 18 Haziran 2018. <https://ceif.iba.edu.pk/pdf/ThomsonReuters-stateoftheGlobalIslamicEconomyReport201617.pdf>.
- Geetanjalı, R. C. (2014). Halal Tourism; A New Goldmine For Tourism. *International Journal Of Business Management &Research (IJBMR)*, 4(6), 45-62.
- Goeldner, C. R., & Ritchie, J. B. (2009). *Tourism: Principles, practices, philosophies*. (11th Ed.) New Jersey: John Wiley & Sons.
- Hacıoğlu, N. ve Göral. R. (2017). *Türkiye'nin Helâl Turizm Pazarındaki Yeri: Akdeniz Destinasyonlarıyla Karşılaştırmalı Bir Analiz*. (ss.119-134). 1. Uluslararası Helal Turizm Kongresi. 07-09 Nisan 2017. Alanya, Türkiye.
- Henderson, J. C. (2009). Islamic Tourism Reviewed. *Tourism Recreation Research*, 34(2), 207-211.
- Jafari, J., & Scott, N. (2014). Muslim world and its tourisms. *Annals of Tourism Research*, 44, 1-19.
- Mohsin, A., Ramli, N. and Alkhulayfi, A., B. (2016). Halal Tourism: Emerging Opportunities. *Tourism Management Perspectives*, 19 (2016), 137-143.
- Ocampo, R. (31 July 2014). *Philippines expands offerings to Muslim travellers*. Erişim: 4 Haziran 2018, <https://www.ttgasia.com/2014/07/31/philippines-expands-offerings-to-muslim-travellers/>.
- Rudguard, O. (1 March 2017). *Islam will be largest religion in the world by 2070, says report*. The Telegraph. Erişim: 4 Haziran 2018, <https://www.telegraph.co.uk/news/2017/03/01/islam-will-largest-religion-world-2070-says-report/>.

- Şahiner, A. vd., (2017). Helal Endüstrisine Global Yaklaşım. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(41), 462-468.
- Tekin, Ö. A. (2014). İslami Turizm: Dünyadaki ve Türkiye'deki Genel Durum Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(29): 750-766.
- Tekin, A. Ö. (2015). İslami Turizm Konseptinde Hizmet Veren Konaklama İşletmeleri Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 2046-2058.
- The National. (9 July 2014). *Japan woos Muslim travellers ahead of 2020 Olympic games*. Erişim: 4 Haziran 2018, <https://www.thenational.ae/world/japan-woos-muslim-travellers-ahead-of-2020-olympic-games-1.261206>.
- Tresnam, O. et al., (2016). *Halal Town As Innovation For Tourism*. (pp. 14-17). The IRES International Conference, Seoul, South Korea, 30th-31st December
- TUİK, (2017). Girişi Yapan Yabancı ve vatandaşlar. Erişim: 21 Haziran 2018, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1072.

İŞYERİNDE MİZAH YOLUYLA BAŞA ÇIKMA ÖLÇEĞİ: TÜRKÇE'YE UYARLANMASI, GÜVENİLİRLİK VE GEÇERLİLİK ÇALIŞMASI

QUESTIONNAIRE OF OCCUPATIONAL HUMOROUS COPING: THE STUDY OF ADAPTATION INTO TURKISH, RELIABILITY AND VALIDITY

Zeynep OKTUĞ¹, Tülay TURGUT², Zeynep Merve ÜNAL³

Öz

Bu çalışmada İşyerinde Mizah Yoluyla Başa Çıkma Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlama, güvenilirlik ve geçerlilik çalışmaları yapılmıştır. Öncelikle, Türkçe'ye çevrilen Ölçek maddeleri İngiliz dili uzmanları tarafından değerlendirilmiştir ve öneriler doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Ardından, Türkiye'de hizmet sektöründe çalışmakta olan 403 beyaz yakalı çalışandan veri toplanmıştır. Sonuçlara göre, Ölçek hem bir bütün olarak hem alt boyutları kapsamında yüksek bir iç tutarlılık katsayısına sahiptir. Doğrulayıcı faktör analizi, Ölçeğin hem dört boyutlu yapısını hem tek boyutlu yapısını desteklemiştir. Ölçekten elde edilen puanlarla, iki benzer ölçekten (Mizah Yoluyla Başa Çıkma Ölçeği ve Mizah Tarzları Ölçeği) elde edilen puanlar arasındaki korelasyon katsayıları ölçeğin ölçüt geçerliliğinin bulunduğunu göstermiştir. Bu araştırmanın sonuçları İşyerinde Mizah Yoluyla Başa Çıkma Ölçeği'nin güvenilir ve geçerli olduğunu göstermektedir; ancak Ölçek Türkçe'ye yeni kazandırılmış olduğundan, farklı örneklem gruplarında yeniden test edilmesi önerilmiştir. Ayrıca Ölçeğin alt boyutları ile farklı mizah tarzları arasındaki korelasyon katsayıları ışığında Tartışma bölümünde değerlendirmeler yapılmış, gelecek araştırmalar için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İşyerinde Mizah, Mizah Yoluyla Başa Çıkma, Mizah Ölçeği, Güvenilirlik, Geçerlilik.

Abstract

The purpose of this research is to adapt Questionnaire of Occupational Humorous Coping into Turkish and study the psychometrical features of the Turkish form of the questionnaire. Primarily, items translated into Turkish were evaluated by English language experts and necessary modifications were made according to the suggestions. Afterwards, data were collected from 403 white-collar employees working in the service sector in Turkey. According to the results, the scale –as a whole and with sub-dimensions- has a high internal consistency. Confirmatory factor analysis supported both the four-dimensional structure and the one-dimensional structure of the Scale. The high correlations between scores obtained from the Turkish form of Questionnaire of Occupational

¹ Doç. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi, z.oktug@iku.edu.tr

² Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, tturgut@marmara.edu.tr

³ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, zeynepmerveunal@gmail.com

Humorous Coping and two similar scales (Coping Humor Scale and Humor Style Scale) showed that the scale has a criterion validity. The results of this study showed that the Questionnaire of Occupational Humorous Coping is a valid and reliable instrument, however, since the scale is newly acquired to Turkish, it is suggested to be retested in different sample groups. Additionally, in the light of correlations between the sub-dimensions of the scale and different types of humor, evaluations and suggestions for future research were made in the discussion section.

Keywords: Humor in Workplace, Humorous Coping, Humor Scale, Reliability, Validity.

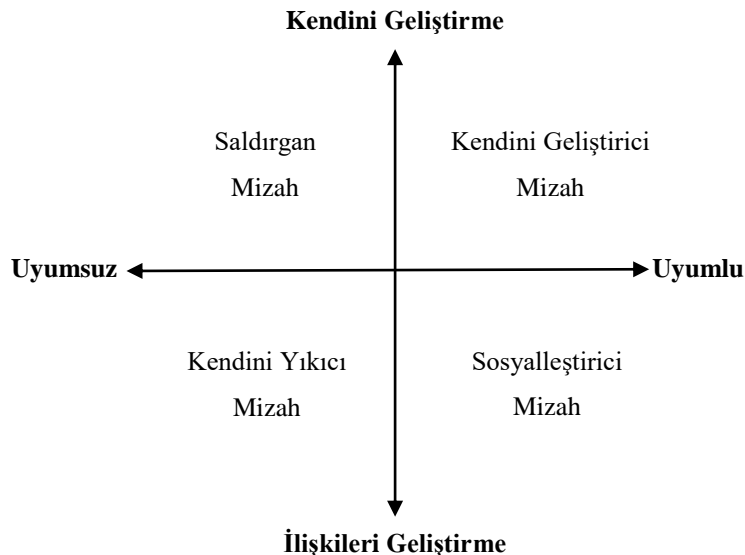
1. GİRİŞ

Mizah, edebiyat, felsefe, psikoloji, sosyoloji gibi pek çok farklı bilim dalının ilgi alanına giren bir kavramdır. Kökleri oldukça eskiye dayanmakla birlikte, mizahın gördüğü ilgi son yıllarda giderek artmıştır. Bunun önemli nedenlerinden birinin, insanın fiziksel ve zihinsel sağlığı üzerindeki olumlu etkisi olduğu düşünülebilir. Bu etkinin tam olarak nasıl gerçekleştiği ise hala incelenmekte olan bir konu olarak araştırmacıların karşısına çıkmaktadır.

Erken dönem mizah teorileri, bireylerin nelere gülmekte olduğundan yola çıkmış ve bu eğilimler, psikoanalitik kuram, uyuşmazlık kuramları, üstünlük kuramları olmak üzere üç ana başlık etrafında toplanmıştır. Psikoanalitik kurama göre insanlar, cinsellik, saldırganlık gibi bastırılmış duygularının bulunduğu alanlar etkilendiğinde gülmektedirler (Freud, 1960). Uyuşmazlık kuramlarına göre insanlar, birbirinden tamamen farklı olan iki ayrı durum ya da kavramın bir araya gelmesi ve bu farklılığın birdenbire fark edilmesiyle oluşan şaşkınlığa gülmektedirler (Kant, 1951). Üstünlük kuramına göre ise insanlar, başkalarının yaşadığı talihsiz durumlar karşısında kendilerini onlardan üstün hissetmekte, bu histen duyulan haz da gülmeye yol açmaktadır (Hobbes, 1968).

Güncel mizah teorileri, insanların neye, neden güldüklerine değil, mizahı kullanış tarzlarına odaklanır. Bu tarzların iki düzlem etrafında şekillendiği görülür. Birinci düzlem, kendini geliştirme ile başkalarıyla ilişkiyi geliştirmeyi kapsarken; ikinci düzlem, kimseye zarar vermeyen, uyumlu kullanım ile kendine ya da başkalarıyla ilişkiye zarar veren, uyumsuz kullanımı kapsamaktadır. Martin ve diğerleri (2003) bu iki düzlemi temel alarak, sosyalleştirici mizah, kendini geliştirici mizah, saldırgan mizah ve kendini yıkıcı mizah olmak üzere dört farklı mizah tarzı belirlemiştir.

Şekil 1. Mizah tarzları (Martin vd., 2003)

Sosyalleştirici mizah, kişilerarası ilişkilerdeki gerilimleri azaltmak ve ilişkileri kolaylaştırmak için kullanılırken, kendini geliştirici mizah, duruma ya da olaylara karşı bakış açısını değiştirerek durumun olumlu yönlerini görebilmeyi hedefler. Saldırgan mizah, başkalarını küçük düşürmeyi, aşağılamayı ya da utandırmayı içerirken, kendini yıkıcı mizah, başkalarından kabul görebilmek için kendini küçümsemeyi kapsar (Martin vd., 2003). Mizah tarzları dikkate alındığında, mizahın birey tarafından olumlu ya da olumsuz yönde kullanımının söz konusu olduğu görülmektedir. Olumlu ya da olumsuz kullanım, meydana getirdiği sonuçlar açısından fark etmekte, bu bağlamda bireyin hangi mizah tarzını benimsediği önem taşımaktadır. Mizahın olumsuz kullanımı, bireyin incinmesine, gücenmesine neden olabilmekte (Lyttle, 2007); diğer yandan, olumlu kullanımı, olumlu duygulanıma katkı sağlayarak psikolojik dayanıklılığı artırmakta, bireyin iyi oluşunu desteklemektedir (Cann ve Collette, 2014).

Mizah duygusu, tanımı güç ve karmaşık olmakla birlikte, Martin ve diğerleri (2003) tarafından, bilişsel bir yetenek, estetik bir tepki, alışkanlık haline gelmiş bir örüntü, mizaç, tutum, başa çıkma ya da savunma mekanizması olmak üzere, çok boyutlu bir çerçevede kavramsallaştırılmıştır. Mizah duygusu yüksek olan bireyler, yaşamdaki farklı olaylara daha olumlu ve gelişim odaklı yaklaşabilmektedirler (Kuijper vd., 1995). Abel (2002) üniversite öğrencileriyle yaptığı çalışmada, mizah duygusu yüksek olan grubun, düşük olan gruba nazaran, günlük sorunlar karşısında yeniden çerçeveleme ve problem çözme yöntemlerini daha fazla kullandığını ve daha az stres yaşadığını ortaya koymuştur. Benzer olarak, Martin (1996), mizah duygusu yüksek bireylerin başa çıkma yöntemlerinin, daha gerçekçi bir bilişsel değerlendirme yapabilmeleri sayesinde daha etkili olduğunu belirtmektedir. Martin ve Lefcourt (1983), olumsuz yaşam olayları ile karşı karşıya kalan bireylerden, mizah duygusu yüksek olanların, mizah duygusu düşük olanlara nazaran, daha az düzeyde duygu durum bozukluğu yaşadıklarını ortaya koymuşlardır.

Çalışan bireyler, günümüz iş koşullarının değişken ve rekabetçi özelliklerinden kaçınılmaz bir biçimde etkilenmekte ve farklı düzeylerde strese maruz kalmaktadırlar. Lazarus (1985) stresi bireyin dayanma gücü ile ilişkilendirmiş, dayanma gücünü aşan düzeyde stresin, birey tarafından tehdit edici olarak algılandığını ifade etmiştir. Bu noktadan hareketle, stresle daha etkin biçimde başa çıkabilen bir bireyin, stres yaratan durumu daha az tehdit edici olarak algıladığı düşünülebilir. Lefcourt ve diğerleri (1995), mizahı kullanabilen bireylerin, olumsuz etki yaratan olayların dışına çıkabildiklerini, mevcut durumun ciddiyetini hafifleterek deneyimlediklerini ve bu sayede olumsuz duygusal tepkilerini azaltabildiklerini göstermiştir. Mizahın, tehdit edici olarak algılanabilecek durumlar karşısında, durumun ciddiyetini hafifletmedeki bu rolü, stresle başa çıkma sürecinde oldukça önemlidir.

Barsoux (1996) mizahın, çalışanlar arasında alternatif bir iletişim kanalı oluşturduğunu ve işyerindeki karmaşayı daha katlanılabilir hale getirdiğini belirtmektedir. Mizahın, takım performansı üzerinde de olumlu etkileri görülmektedir (Lehmann-Willenbrock ve Allen, 2014). Liderin mizah tarzlarının, çalışanların yaratıcılıkları üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmasında Lee (2015), liderin kendini geliştirici mizah tarzı ile takipçilerinin yaratıcılıkları arasında pozitif yönde, liderin saldırgan mizah tarzı ile takipçilerinin yaratıcılıkları arasında ise negatif yönde bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Mizahın rolü, yalnızca lider ve takipçileri arasındaki ilişki açısından değil, örgütteki tüm çalışanların birbiriyle ilişkisi açısından önem taşır. Mizahın olumlu yönde kullanımı, işyerinde grup uyumunu sağlayan girişimleri destekler, iletişimi geliştirir (Meyer, 1997).

Günlük yaşamda olduğu kadar, işyerinde de önemli bir rol üstlendiği düşünülen mizah, örgüt ve çalışanlar açısından daha ayrıntılı biçimde incelenmesi gereken bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmada, mizahın

işyerinde başa çıkma yöntemi olarak kullanımını değerlendiren, İşyerinde Mizah Yoluyla Başa Çıkma Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması amaçlanmıştır.

1.1.İşyerinde Mizah Yoluyla Başa Çıkma Ölçeği

İşyerinde Mizah Yoluyla Başa Çıkma Ölçeği'nin gelişim süreci, mizah kullanımının ölçüm çalışmaları ile ilişkili olarak süregelmiştir. Başa çıkma tepkilerinin çoğu, hoş gitmeyen bir duygu durumunu bertaraf etme çabasını içermektedir. Mizah yoluyla başa çıkma, yalnızca olumsuz durumun bertaraf edilmesini değil, aynı zamanda olumluya çevrilebilmesini de kapsamaktadır (Doosje vd., 2010). Bu bağlamda, mizahın duygu yönetimi açısından incelenmesi de önem kazanır. Gross (2001), öncel odaklı ve tepki odaklı olmak üzere iki tür duygu regülasyonu tanımlamıştır. Duygu dışavurumunu bastırma olarak açıklanabilen tepki odaklı duygu regülasyonu, sağlık ve iyi oluşun zarar görmesiyle ilişkili bulunurken; bilişsel yeniden değerlendirme sürecini içeren öncel odaklı duygu regülasyonunda bu ilişki gözlenmemiştir (Gross, 2001). Mizah Yoluyla Başa Çıkma Ölçeği, Martin ve Lefcourt (1983) tarafından, stres yaratan durumlarda mizahın bir başa çıkma yöntemi olarak ne derece kullanıldığını belirlemek üzere oluşturulmuştur. Mizah yoluyla başa çıkmada kullanılan en önemli mekanizma, bilişsel yeniden değerlendirmedir (Kuiper vd., 1993). Öncel odaklı mizah yoluyla başa çıkma, önleyici işlevi olan bir mizah tepkisini içermekte, durumun artık stresli değil, eğlendirici olarak yeniden anlamlandırılmasını içermektedir. Tepki odaklı mizah yoluyla başa çıkma ise, mevcut durumun oluşturduğu olumsuz duygusal tepkiyi bastırmayı ya da ondan kaçınmayı kapsar. Öncel ve tepki odaklı mizah yoluyla başa çıkmadan farklı olarak, araçsal başa çıkma, bireyin duygularına değil, etkileşim halinde bulunulan diğerlerinin duygularına odaklanmaktadır. Martin ve diğerleri (2003), geliştirdikleri Mizah Tarzları Ölçeği'nde, başkalarına odaklanan sosyal amaçlı mizahı, sosyalleştirici ve saldırgan mizah olmak üzere iki başlık altında ele almıştır. Sosyalleştirici mizah, başkalarında uyanan olumsuz duyguları azaltmayı hedeflerken, saldırgan mizah, başkalarında olumsuz duygu uyandırmak suretiyle kendi olumsuz duygularını azaltmayı amaçlar. Mizahın ölçümüyle ilgili bu gelişmeler, mizahın işyerinde kullanımının değerlendirilmesinde temel bir çerçeve oluşturmuştur. İşyerinde Mizah Yoluyla Başa Çıkma Ölçeği, işyerinde stres yaratan durumlar karşısında bireylerin mizahı ne ölçüde bir başa çıkma mekanizması olarak kullandıklarını belirlemek üzere Doosje ve diğerleri (2010) tarafından geliştirilmiştir. Mizah yoluyla başa çıkmada olduğu gibi, Gross (2001) tarafından geliştirilen duygu regülasyonu modelinden yola çıkarak, öncel ve tepki odaklı başa çıkmayı birbirinden ayırmışlardır. Aynı zamanda, mizah tarzlarının ölçümünde ifade edilen (Martin vd., 2003) sosyalleştirici ve saldırgan başa çıkma biçimleri de temel alınmıştır. Hollanda'da 2094 sağlıklı çalışana uygulanarak faktör analizi gerçekleştirilen ölçek, öncel odaklı, tepki odaklı, araçsal sosyalleştirici ve araçsal saldırgan/manipülatif başa çıkma olmak üzere dört alt boyuttan oluşmaktadır (Doosje vd., 2010). Öncel odaklı başa çıkma, işyerinde meydana gelen stres yaratıcı olayları bilişsel olarak yeniden değerlendirmeyi kapsar. Tepki odaklı başa çıkma, işyerindeki stresli olaylar karşısında oluşan olumsuz duyguyu hafifletmek, ondan kaçınmak ya da onu azaltmak amacıyla mizahı kullanmaya odaklanır. Araçsal sosyalleştirici başa çıkma, işyerinde stresli durumlar oluştuğunda, diğer çalışanların olumsuz duygularını azaltmak üzere mizahı kullanmayı içerir. Araçsal saldırgan/manipülatif başa çıkma ise, işyerinde stres yaratan olaylar karşısında, diğer çalışanlarda olumsuz duygular uyandırarak kendi olumsuz duygularını azaltma yolunu seçmeyi ifade eder.

2.YÖNTEM

2.1.İşyerinde Mizah Yoluyla Başa Çıkma Ölçeği'nin Çeviri İşlemi

İşyerinde Mizah Yoluyla Başa Çıkma Ölçeği (Questionnaire of Occupational Humorous Coping) araştırmacılar tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Türkçe form, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünde görev yapan

beş öğretim üyesi tarafından, çeviri değerlendirme formu ve çeviri öneri formu ile değerlendirilmiştir. Çeviri değerlendirme formunda değerlendiriciler, her bir maddeyi, 0'dan 10'a uzanan bir skalada, orijinal maddenin anlamını karşılama derecesi açısından değerlendirmişlerdir. Değerlendirmede 8'in altında puan alan dört madde için yeniden çeviri işlemi yapılmıştır. Çeviri öneri formunda ise, mevcut çevirinin yerine geçebilecek, değerlendiricilere ait öneriler yer almıştır. Değerlendiriciler toplamda sekiz madde için alternatif çeviri önerisinde bulunmuşlardır. Sürecin sonunda, puanlama ve öneriler araştırmacılar tarafından incelenmiş, formda yer alan maddeler yeniden değerlendirilmiş ve ölçek son haline getirilmiştir.

2.2.Örnekleme

Bu araştırmanın örneklemini Türkiye'nin farklı şehirlerinde hizmet sektöründe çalışmakta olan 403 beyaz yakalı oluşturmaktadır. Katılımcıların tamamı üniversite mezunu olup, büyük bir çoğunluğu (%92,8) lisansüstü dereceye sahiptir. Cinsiyetleri bakımından dengeli bir dağılım söz konusu olan ($n_{kadın} = 193$, %47.9; $n_{erkek} = 210$, %52.1) katılımcıların yaşları 22 ile 71 arasında ($\bar{x} = 41$, $ss = 10$) ve çalışma süreleri 1 yıl ile 49 yıl arasında ($\bar{x} = 17$, $ss = 10$) değişmektedir. Ayrıca, katılımcıların büyük bir kısmı ($n = 352$; %87.3) kamu sektöründe çalışırken, %12.7'si özel sektörde çalışmaktadır ve %29.8'i ($n = 120$) yöneticilik pozisyonuna sahiptir.

2.3.Ölçme Araçları

2.3.1.İşyerinde Mizah Yoluyla Başa Çıkma (İMYBÇ)

İşyerinde mizah yoluyla başa çıkmayı ölçmek üzere Doosje ve diğerleri (2010) tarafından geliştirilen İMYBÇ Ölçeği kullanılmıştır. 23 maddeden oluşan ölçeğin, öncel odaklı başa çıkma (dokuz madde), tepki odaklı başa çıkma (dört madde), araçal saldırgan/manipülatif başa çıkma (yedi madde) ve araçal sosyalleştirici başa çıkma (üç madde) olmak üzere dört alt boyutu bulunmaktadır. Doosje ve diğerleri (2010) tarafından elde edilen bulgulara göre Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .73 ile .82 arasında değişmektedir. Test-tekrar test korelasyon katsayısı .71 olarak bulunmuştur. Ölçekteki maddeler 1 (*Hiçbir zaman*) ile 5 (*Çok sık*) arasında uzanan 5 basamaklı skala ile değerlendirilmiştir.

2.3.2.Mizah Yoluyla Başa Çıkma (MYBÇ)

Stresle başa çıkmada mizahın ne derece kullanıldığını ölçmek üzere Martin ve Lefcourt (1983) tarafından geliştirilen MYBÇ Ölçeği kullanılmıştır. Yedi madde ve tek boyuttan oluşan ölçekte puanın yüksekliği, kişinin stresli durumlar karşısında mizahı ne ölçüde bir başa çıkma stratejisi olarak kullandığını göstermektedir. Yerlikaya (2009) tarafından Türkçe'ye çevrilen ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .67 olarak belirlenmiştir. Ölçekteki maddeler 1 (*Kesinlikle katılmıyorum*) ile 5 (*Tamamen katılıyorum*) arasında uzanan 5 basamaklı skala ile değerlendirilmiştir.

2.3.3.Mizah Tarzları (MT)

Mizah tarzlarını ölçmek üzere Martin ve diğerleri (2003) tarafından geliştirilen MT Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, Yerlikaya (2003) tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. 32 maddeden oluşan ölçeğin, kendini geliştirici mizah, sosyalleştirici mizah, kendini yıkıcı mizah ve saldırgan mizah olmak üzere dört alt boyutu bulunmaktadır. Her boyut sekiz maddeden oluşmakta, 1-7-9-15-16-17-22-23-25-29-31 numaralı maddeler ters yönde puanlanmaktadır. Yerlikaya (2003) tarafından elde edilen bulgulara göre Cronbach alfa iç tutarlık katsayıları alt boyutlar için .67 ile .78 arasında değişmekte olup, ölçeğin tümü için .81 olarak belirlenmiştir. Test-tekrar test korelasyon katsayıları .83 ile .88 arasındadır. Ölçekteki maddeler 1 (*Kesinlikle katılmıyorum*) 5 (*Tamamen katılıyorum*) arasında uzanan 5 basamaklı skala ile değerlendirilmiştir.

3.UYGULAMA

Araştırmanın örnekleme, kolayda ulaşılabilir ve kartopu örnekleme yöntemleri ile ulaşılmıştır. Ölçüm araçları çevrimiçi hazırlanan bir anket sitesi aracılığıyla elektronik posta yöntemi ile katılımcılara ulaştırılmıştır ve onların da çevrelerindeki çalışanlara iletmesi ile örneklem sayısı arttırılmıştır. Anketin cevaplanma süresi 15-20 dakika arasında değişmektedir. İki ay içerisinde anketler 950 kişiye ulaştırılmış 403 kişiden yanıt gelmiştir. Anketin cevaplanma oranı %42,4'tür. Anketin ilk sayfasında katılımcıların cevaplarının saklı kalıp sadece bilimsel araştırma için kullanılacağına ve araştırmanın amacına dair bilgi verilmiştir.

4.BULGULAR

4.1.İMYBÇ Ölçeği'nin Madde Analizleri ve İç Tutarlılığı

İlk olarak, 23 maddelik İMYBÇ Ölçeği için Cronbach Alfa Güvenilirlik Analizi uygulanmış ve tüm ölçeğin yüksek bir iç tutarlılık katsayısına ($\alpha = .96$) sahip olduğu gözlenmiştir. Ölçeğin her bir maddesi için madde eleme tekniği ile Cronbach Alfa katsayısı ve düzeltilmiş madde - toplam korelasyonları hesaplanmıştır. Buna göre, Cronbach Alfa katsayıları .95 ile .96 arasında değişmekte; düzeltilmiş madde – toplam korelasyonları .48 ile .81 arasında değişmektedir (bkz. Tablo 1). Bu sonuçlar her bir maddenin toplam ölçekle korelasyonunun yeterli düzeyde olduğunu ve maddelerin aynı kavramı temsil etmek bakımından homojen olduklarını göstermektedir.

Tablo 1. İMYBÇ Ölçeği'nin Madde Analizi ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

	Madde Elendiğinde Ölçek Ortalaması	Madde Elendiğinde Ölçek Varyansı	Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyonu	Madde Elendiğinde Cronbach Alfa
Madde 1.Teknik sorunlar işime engel olduğunda, durumun komikliğine odaklanırım.	61.01	263.30	.59	.95
Madde 2.İş arkadaşımın davranışı canımı sıktığında, uygun bir şaka yoluyla ona bunu ima ederim.	60.69	264.09	.62	.95
Madde 3.İş arkadaşımın bir tartışmaya girdiğinde, durumun ciddiyetini hafifletmek için mizahı kullanırım.	60.77	261.93	.66	.95
Madde 4.Mizahı, işte stresli durumların oluşmasını engellemek için kullanırım.	60.31	258.81	.72	.95
Madde 5.İşim gergin hissetmeme yol açarsa, bu histen kaçınmak için şaka yaparım.	60.65	258.00	.71	.95
Madde 6.İşimde bir problemle karşılaştığımda, endişelerimi gülerken uzaklaştırmaya çalışırım.	60.81	259.72	.69	.95
Madde 7.Mizahı, işteki duygusal durumlara bakışımı hafifletmenin bir yolu olarak kullanırım.	60.59	257.11	.76	.95
Madde 8.Amirimin eleştirisinde sonradan komik bir yan bulabilirim.	61.08	260.51	.62	.95
Madde 9.İş arkadaşım sinirlerimi bozduğunda, onunla ödeşmek için mizaha başvururum.	61.20	260.63	.65	.95
Madde 10.Gergin ya da zahmetli durumlarda, gülecek bir şeyler bulmakta zorlanmam.	60.73	259.25	.64	.95
Madde 11.İşim çok zahmetli hale geldiğinde, farklı bir bakış açısı edinmek için mizah kullanırım.	60.70	258.30	.73	.95
Madde 12.Rahatsız edici durumlarda, espri yaparak duygularımı bastırmaya çalışırım.	60.79	259.32	.69	.95
Madde 13.İş arkadaşımın çatışma yaşadığında, durumu hafifletmek için mizahı kullanırım.	60.91	258.84	.74	.95

Madde 14.Bir şeyi bitirmek için daha fazla çaba göstermem gerektiğinde, durumun içerdiği mizahı görebilirim.	60.75	257.49	.74	.95
Madde 15.İşte yaptığım hataların yarattığı sıkıntıyı hafifletmek için mizaha başvururum.	60.96	258.24	.72	.95
Madde 16.İş arkadaşım bana kızdığında, onu güldürerek ruh halini değiştirmeye çalışırım.	60.99	260.56	.64	.95
Madde 17.Ekip çalışmasında bir sorunla karşılaştığımda, kızgınlığımı alaycı sözlerle yansıtırım.	60.94	264.67	.48	.96
Madde 18.Sunum yaparken kendimi gergin hissedersen, espri yaparak bu histen kurtulmaya çalışırım.	60.75	257.76	.69	.95
Madde 19.Mümkün ise, mizahı anlaşmazlığı sonlandırmak için kullanırım.	60.68	258.18	.73	.95
Madde 20.Eğer iş arkadaşımın benim için fazladan bir şey yapmasını istiyorsam, ona bunu yaptırmak için mizahı kullanırım.	60.86	260.17	.63	.95
Madde 21.İşte bir hata yaptığımda buna gülebilirim.	60.65	260.95	.61	.95
Madde 22.Mizahi bir bakış açısı, işteki taleplerden kaynaklanan baskıyla başa çıkmamı kolaylaştırır.	60.53	256.63	.76	.95
Madde 23.İşteki çatışmalarda mizahı, soruna farklı bir perspektiften yaklaşmak için kullanırım.	60.68	255.58	.81	.95

Ayrıca, ölçek maddelerinin ayırt edici gücünün bulup bulunmadığını tespit etmek için her bir maddenin ham puanları en yüksekten en düşüğe sıralanıp, üst %27 ve alt %27'yi oluşturan gruplar belirlenmiş ve bu iki grubun puan ortalaması bağımsız örneklem t-testi ile karşılaştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, her bir ölçek maddesi için üst ve alt grupların puan ortalamaları arasındaki farklar istatistiksel olarak anlamlıdır (bkz. Tablo 2). Bu sonuçlar, her bir maddenin ayırt edici güce sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Maddelerin Ayırt Edici Güçlerine İlişkin Bağımsız Örneklem t-testi Sonuçları

Madde no	t	p	Madde no	t	p	Madde no	t	p
1	28.074	.000	9	32.035	.000	17	37.129	.000
2	36.101	.000	10	42.862	.000	18	40.468	.000
3	33.700	.000	11	41.156	.000	19	41.217	.000
4	28.749	.000	12	38.156	.000	20	37.040	.000
5	42.362	.000	13	28.946	.000	21	41.878	.000
6	31.868	.000	14	37.384	.000	22	42.105	.000
7	42.105	.000	15	31.720	.000	23	43.077	.000
8	33.846	.000	16	33.111	.000			

Not: n = 218, SD = 216

Takibinde, İMYBÇ Ölçeği'nin alt boyutları için ayrı ayrı Cronbach Alfa Güvenilirlik Analizi uygulanmış ve her bir alt boyutun yüksek iç tutarlılık katsayısına sahip olduğu saptanmıştır (öncel odaklı başa çıkma için $\alpha = .91$; tepki odaklı başa çıkma için $\alpha = .85$; araçsal saldırgan/manipülatif başa çıkma için $\alpha = .87$; araçsal sosyalleştirici başa çıkma için $\alpha = .79$). Tablo 3'den izlenebileceği gibi düzeltilmiş madde – toplam korelasyonları öncel odaklı başa çıkma alt boyutu için .59 ile .78 arasında, tepki odaklı başa çıkma için .59 ile .75 arasında, araçsal

saldırgan/manipülatif başa çıkma için .51 ile .73 arasında, araçsal sosyalleştirici başa çıkma için .62 ile .66 arasında değişmektedir. Bu sonuçlar her bir alt boyuta ait maddelerin ilgili alt boyutun toplamıyla korelasyonlarının kuvvetli düzeyde olduğunu göstermektedir.

Tablo 3. İMYBÇ Ölçeği'nin Alt Boyutlarının Madde Analizi ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

	Madde Elendiğinde Ölçek Ortalaması	Madde Elendiğinde Ölçek Varyansı	Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyonu	Madde Elendiğinde Cronbach Alfa
Boyut 1: Öncel odaklı başa çıkma ($\alpha = .91$)				
Madde 1.	22.29	42.22	.59	.90
Madde 8.	22.36	40.99	.63	.90
Madde 10.	22.02	40.62	.63	.90
Madde 11.	21.99	40.39	.72	.90
Madde 14.	22.04	39.91	.75	.89
Madde 15.	22.24	40.76	.68	.89
Madde 21.	21.93	40.79	.65	.90
Madde 22.	21.82	39.78	.75	.89
Madde 23.	21.97	39.67	.78	.89
Boyut 2: Tepki odaklı başa çıkma ($\alpha = .85$)				
Madde 5.	8.45	6.73	.71	.80
Madde 6.	8.61	6.89	.72	.80
Madde 7.	8.39	6.71	.75	.78
Madde 12.	8.59	7.42	.59	.85
Boyut 3: Araçsal saldırgan/manipülatif başa çıkma ($\alpha = .87$)				
Madde 9.	16.15	22.80	.61	.85
Madde 13.	15.85	22.45	.68	.84
Madde 16.	15.94	22.37	.65	.85
Madde 17.	15.89	23.14	.51	.87
Madde 18.	15.70	21.87	.66	.85
Madde 19.	15.62	21.87	.73	.84
Madde 20.	15.81	22.02	.66	.85
Boyut 4: Araçsal sosyalleştirici başa çıkma ($\alpha = .79$)				
Madde 2.	6.02	3.01	.62	.74
Madde 3.	6.10	2.79	.66	.70
Madde 4.	5.64	2.68	.64	.72

4.2.İMYBÇ Ölçeği'nin Faktör Geçerliliği

Ölçeğin dört faktörlü yapısının uygunluğu Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) ile test edilmiştir. DFA ile öngörülen faktör yapısının istatistiksel olarak ne ölçüde desteklendiği analiz edilebilmektedir. Bunun yanı sıra alternatif faktör yapıları önermek ve bu alternatif yapıların uyumunu istatistiksel olarak karşılaştırmak da mümkündür. Bu analizde modelin kabul edilebilir olduğunun göstergesi ki-kare (χ^2) değerinin anlamsız çıkmasıdır. Örneklem sayısı ki kare değerinin belirlenmesinde önem taşımaktadır. Bundan dolayı, ki-kare SD

(serbestlik derecesi) oranının örneklem sayısının büyük olduğu durumlarda 2, 3 veya 5 olması modelin kabul edilebilir düzeyde olduğuna işaret etmektedir (Bollen, 1989; Hu ve Bentler, 1999; Kline, 1998). Ki-kare değeri örneklem sayısına oldukça duyarlı olduğu için CFI ve RMSEA endekslerinin daha güçlü göstergeler olduğu vurgulanmıştır (Hu ve Bentler, 1999). CFI değerinin .90 üzerinde olması beklenirken (Bentler, 1980) RMSEA değerinin .08'in altında olması beklenmektedir (Brown ve Cudeck, 1993).

Uygulanan DFA sonuçlarına göre İMYBÇ Ölçeği'ne ait faktör yükleri .50'den büyüktür (Wixom ve Watson, 2001) ve t-değerleri anlamlıdır (Chin, Gopal, ve Salisbury, 1997). İMYBÇ ölçeği için yapılan analizde, dört faktörlü model bütün maddelerin tek faktöre yüklendiği model ile karşılaştırılmıştır. DFA sonuçlarına göre elde edilen uyum değerlerini yazında kabul gören sınırlara çekebilmek amacıyla aynı boyutlar içerisinde hata varyansı birleştirilmeleri yapılmış ve ulaşılan nihai uyum değerleri $X^2(221, N = 403) = 649.10, p < .001, X^2/sd = 2.93, RMSEA = .069, CFI = .926, TLI = .915, SRMR = .043$ ölçeğin dört faktörlü yapısını doğrulamıştır. Ölçeğin tek faktörlü çözümünün uyum değerleri $X^2(222, N = 403) = 642.23, p < .01, X^2/sd = 2.89, RMSEA = .069, CFI = .927, TLI = .917, SRMR = .043$ ölçeğin tek faktörlü yapısını da doğrulamıştır. Tablo 4'te önerilen dört faktörlü çözümün tek faktörlü çözüm ile kıyaslandığı her iki analize ait sonuçlar ve görülen iyileşmeler izlenebilir.

Tablo 4. 4 Faktörlü Çözüm ile Tek Faktörlü Çözüm Modellerinin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Model	X ²	sd	p	X ² /sd	CFI	TLI	RMSEA	SRMR
4 faktör çözümü	649.100	221	.000	2.937	.926	.915	.069	.0436
Tek faktör çözümü	642.231	222	.000	2.893	.927	.917	.069	.0430

Not: CFI= Karşılaştırılmalı uyum endeksi; TLI = Tucker Lewis endeksi; RMSEA = Yaklaşık hataların ortalama karekökü; SRMR = Standartlaştırılmış kök ortalama kare hatası

Dört faktörlü ve tek faktörlü çözümün DFA sonuçları; standardize edilmemiş değerler ve maddelerin aldığı yükler Tablo 5'te gösterilmektedir. Modeldeki standardize edilmiş tüm faktör yükleri istatistiksel olarak anlamlıdır. Dört faktörlü çözümün madde yükleri araçsal saldırgan/manipülatif başa çıkma için .53 ile .79, öncel odaklı başa çıkma için .61 ile .83, araçsal sosyalleştirici başa çıkma için .69 ile .80 ve tepki odaklı başa çıkma için .68 ile .84 arasında değişmektedir. Tek faktörlü çözümde ise maddelerin aldığı yükler .51 ile .83 arasında değişmektedir (bkz. Tablo 5).

Tablo 5. Dört Faktörlü ve Tek Faktörlü İMYBÇ Ölçek Maddelerinin DFA Sonuçlarına göre Aldığı Yükler

Dört Faktörlü Çözüm			Tek Faktörlü Çözüm		
	DFA Madde Yükleri	t değeri	İMYBÇ	DFA Madde Yükleri	t değeri
1-İMYBÇ-Araçsal saldırgan					
Madde 9.	.68	14.33***	Madde 1.	.60	14.44***
Madde 13.	.76	16.50***	Madde 2.	.62	17.12***
Madde 16.	.69	14.54***	Madde 3.	.67	14.61***
Madde 17.	.53	10.69***	Madde 4.	.74	10.17***
Madde 18.	.73	15.60***	Madde 5.	.71	16.15***
Madde 20.	.70	14.83***	Madde 6.	.70	14.16***
Madde 19.	.79	-	Madde 7.	.78	17.40***
2-İMYBÇ-Öncel odaklı					
Madde 1.	.61	13.16***	Madde 8.	.63	13.06***
Madde 8.	.65	14.35***	Madde 9.	.65	13.99***
Madde 10.	.65	14.32***	Madde 10.	.64	14.20***

Madde 11.	.75	17.41***	Madde 11.	.74	17.15***
Madde 14.	.78	18.39***	Madde 12.	.69	17.85***
Madde 15.	.73	16.79***	Madde 13.	.74	16.98***
Madde 21.	.64	14.11***	Madde 14.	.76	13.95***
Madde 22.	.79	22.35***	Madde 15.	.73	22.42***
Madde 23.	.83	-	Madde 16.	.66	-
3-İMYBÇ-Araçsal sosyalleştirici					
Madde 2.	.69	14.43***	Madde 17.	.51	13.66***
Madde 3.	.75	15.83***	Madde 18.	.71	14.97***
Madde 4.	.80	-	Madde 19.	.75	17.09***
4-İMYBÇ-Tepki odaklı					
Madde 6.	.77	16.61***	Madde 20.	.64	15.99***
Madde 7.	.84	18.71***	Madde 21.	.63	18.66***
Madde 12.	.68	14.31***	Madde 22.	.78	15.72***
Madde 5.	.79	-	Madde 23.	.83	16.30***

4.3.İMYBÇ Ölçeği'nin Alt Boyutları Arasında Korelasyon Katsayıları

Alt boyutlar arasındaki ilişkilerin tespit edilmesi için Pearson korelasyon analizi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre alt boyutlar arasındaki korelasyonlar .71 ile .81 arasında değişmektedir. Buna göre, en yüksek korelasyon tepki odaklı başa çıkma ile araçsal sosyalleştirici başa çıkma arasında bulunmakla beraber, İşyerinde Mizah Yoluyla Başa Çıkma Ölçeği'nin tüm alt boyutları arasında kuvvetli pozitif ilişkiler söz konusudur.

Alt boyutlar üzerinden alınan ortalama puanlar ise 2.64 ile 2.96 arasında değişmekte olup en yüksek ortalama araçsal saldırgan / manipülatif başa çıkma alt boyutuna, en düşük ortalama puan ise öncel odaklı başa çıkma alt boyutuna aittir. Bununla beraber, ölçeğin cevap alternatiflerinin 5 basamaklı olduğu, yani ölçekten alınabilecek en yüksek ortalama puanın 5 olabileceği göz önüne alınınca, bu araştırmanın katılımcılarının mizahı işyerinde bir başa çıkma yöntemi olarak orta düzeyde kullandıkları anlaşılmaktadır. Tablo 6'da alt boyutlara ait ortalama puan, standart sapma ve korelasyon katsayıları yer almaktadır.

Tablo 6. Alt Boyutlara ait Betimsel İstatistikler ve Korelasyon Katsayıları

			2	3	4
Alt boyutlar	\bar{x}	ss	r	r	r
1- Öncel odaklı başa çıkma	2.64	0.79	.80	.75	.73
2- Tepki odaklı başa çıkma	2.76	0.78		.71	.81
3- Araçsal saldırgan /manipülatif başa çıkma	2.96	0.80			.73
4- Araçsal sosyalleştirici başa çıkma	2.84	0.85			

Not: $n = 403$; Tüm korelasyonlar $p < .001$ seviyesinde anlamlıdır.

4.4.İMYBÇ Ölçeği'nin Ölçüt Geçerliliği

İMYBÇ Ölçeği'nin ölçüt geçerliliği, benzer ölçeklerle elde edilen puanların korelasyon analizine tabi tutulmasıyla test edilmiştir. Bunun için Türkiye yazınında Türkçe'ye uyarlanmış iki mizah ölçeği olan MYBÇ Ölçeği ve MT Ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen Pearson korelasyon katsayıları, İMYBÇ Ölçeği'nin hem MYBÇ Ölçeği ($r = .70$; $p < .001$) hem de MT Ölçeği ($r = .68$, $p < .001$) ile istatistiksel olarak anlamlı, pozitif yönde ve kuvvetli düzeyde ilişkiye sahip olduğunu göstermektedir (bkz. Tablo 7). Bu sonuçlar İMYBÇ Ölçeği'nin ölçüt geçerliliğinin bulunduğunu göstermektedir.

Tablo 7. İMYBÇ Ölçeği'nin Benzer Ölçeklerle Arasındaki Korelasyon Katsayıları

				2	3
Alt boyutlar	\bar{x}	ss	α	r	r
1- İMYBÇ Ölçeği	2.80	0.73	.96	.70	.68
2- MYBÇ Ölçeği	3.20	0.71	.78		.68
3- MT Ölçeği	2.83	0.50	.88		

Not: $n = 403$; Tüm korelasyonlar $p < .001$ seviyesinde anlamlıdır.

Ayrıca, İMYBÇ Ölçeği'nin alt boyutlarının MT Ölçeği'nin alt boyutları ve yine MYBÇ Ölçeği ile korelasyonları da incelenmiştir. Tablo 8'de sunulan sonuçlara göre İMYBÇ Ölçeği'nin dört alt boyutunun da en yüksek korelasyon gösterdiği MT alt boyutu kendini geliştirici mizah'tır (korelasyonlar .59 ile .72 aralığındadır). Diğer iki MT alt boyutu olan sosyalleştirici mizah ve kendini yıkıcı mizah İMYBÇ Ölçeği'nin dört alt boyutu ile orta düzeyde pozitif ilişkiler göstermektedir (korelasyonlar .37 ile .44 aralığındadır). Dördüncü MT boyutu olan saldırgan mizah ise İMYBÇ Ölçeği'nin dört alt boyutu ile zayıf düzeyde pozitif ilişkiler göstermektedir (korelasyonlar .23 ile .32 aralığındadır). Diğer yandan, her iki ölçekte de benzer alt kavramları ölçmekte olan araçsal sosyalleştirici başa çıkma ile sosyalleştirici mizah arasında ($r = .43$; $p < .001$) orta düzeyde pozitif ilişki bulunurken; araçsal saldırgan / manipülatif başa çıkma ile saldırgan mizah arasında ($r = .26$; $p < .001$) zayıf düzeyde pozitif ilişki bulunmaktadır. Ayrıca, İMYBÇ Ölçeği'nin dört alt boyutu MYBÇ Ölçeği ile kuvvetli düzeyde pozitif ilişkiler göstermektedir (korelasyonlar .59 ile .67 aralığındadır).

Tablo 8. İMYBÇ Ölçeği'nin Alt Boyutlarının MT Ölçeği'nin Alt Boyutları ve MYBÇ Ölçeği ile Arasındaki Korelasyon Katsayıları

				İMYBÇ- Öncel odaklı başa çıkma	İMYBÇ- Tepki odaklı başa çıkma	İMYBÇ- Araçsal saldırgan / manipülatif başa çıkma	İMYBÇ-Araçsal sosyalleştirici başa çıkma
Alt boyutlar	\bar{x}	ss	α	r	r	r	r
MT- Kendini Geliştirici mizah	2.97	0.76	.86	.60	.72	.59	.68
MT- Sosyalleştirici mizah	3.65	0.73	.84	.38	.44	.42	.43
MT- Kendini yıkıcı mizah	2.45	0.67	.77	.44	.43	.37	.43
MT- Saldırgan mizah	2.25	0.56	.64	.32	.28	.26	.23
MYBÇ Ölçeği	3.20	0.71	.78	.60	.67	.59	.67

Not: $n = 403$; Tüm korelasyonlar $p < .001$ seviyesinde anlamlıdır.

5.TARTIŞMA

Bu araştırmada, Doosje ve diğerleri (2010) tarafından geliştirilen, İşyerinde Mizah Yoluyla Başa Çıkma Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlama, geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısının yüksek ($\alpha = .96$), düzeltilmiş madde-toplam korelasyonlarının yeterli düzeyde (.48 - .81 arası) olduğu tespit edilmiş, her bir maddenin yüksek temsil gücüne sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Ölçeğin alt boyutlarının da - öncel odaklı başa çıkma, tepki odaklı başa çıkma, araçsal saldırgan/manipülatif başa çıkma, araçsal sosyalleştirici başa çıkma- yüksek iç tutarlılık katsayılarına sahip oldukları gözlenmiştir. Ölçeğin dört boyutlu yapısı doğrulayıcı faktör analiziyle test edilmiş, dört boyutta da faktör yüklerinin .50 üzerinde olduğu ve istatistiksel olarak anlamlı

olduğu görülmüş, ölçeğin dört faktörlü yapısı doğrulanmıştır. Ölçekten alınan puanlarla, Türkiye yazınında daha önce Türkçe'ye uyarlanarak, geçerlilik, güvenilirlik çalışmaları yapılmış olan iki benzer ölçekten (Mizah Yoluyla Başa Çıkma Ölçeği, Mizah Tarzları Ölçeği) alınan puanlar arasındaki korelasyonlar incelenmiştir. Analiz sonuçları, istatistiksel olarak anlamlı, pozitif yönde, güçlü ilişkiler ortaya koymuştur (Mizah Yoluyla Başa Çıkma Ölçeği için $r = .70$; $p < .001$; Mizah Tarzları Ölçeği için $r = .68$; $p < .001$). Bu noktadan hareketle, ölçeğin ölçüt geçerliliğinin bulunduğu sonucuna varılmıştır.

Günümüzün çalışma koşullarında, stres, işe bağlanmada güçlük, çeşitliliğin ve iş gören devir hızının artması gibi bir takım unsurlar çalışanları ve yöneticileri zorlamaktadır. İşyerinde mizahın kullanımı, hem bu zorlukların yükünü hafifletmekte, hem de sağlıklı sosyal ilişkilerin oluşmasını desteklemektedir (Romero ve Cruthirds, 2006). Mizah, çalışanların iş doyumunu artırmanın yanı sıra (Decker, 1987), paylaşılan değerleri güçlendirerek, örgüt üyeleri arasında birliği de teşvik etmektedir (Meyer, 1997). Bu noktadan hareketle, mizah kullanımının, çalışanların iş yerindeki koşullarını iyileştirmeyi hedeflediği söylenebilir. Geliştirilen ölçeğin, Mizah Yoluyla Başa Çıkma Ölçeği ile yüksek korelasyonlar sergilemesi, bu yöndeki beklentinin doğrulandığını göstermektedir. Bunun yanında, Mizah Tarzları Ölçeği'nin bir alt boyutu olan kendini geliştirici mizah tarzının, geliştirilen ölçeğin tüm boyutlarıyla en yüksek korelasyonu ortaya koyması, mizahın işyerindeki iyileştirici niteliğini yine benzer yönde desteklemektedir.

Uyumlu (kendini geliştirici; sosyalleştirici) ve uyumsuz (kendini yıkıcı; saldırgan) olarak tanımlanan mizah tarzlarının (Martin vd., 2003), işyerinde mizah yoluyla başa çıkma ölçeği ile ortaya koyduğu ilişkilere bakıldığında, saldırgan mizah tarzı ile beklendiği şekilde düşük korelasyon sergilediği; ancak, kendini yıkıcı mizah tarzı ile, uyumlu mizah tarzlarıyla olduğu gibi, yüksek düzeyde korelasyon ortaya koyduğu gözlenmiştir. İşyerinde mizah yoluyla başa çıkmanın, uyumlu mizah tarzlarıyla yüksek, uyumsuz mizah tarzlarıyla düşük ilişki içinde olması beklenirken; kendini yıkıcı mizah tarzıyla yüksek korelasyon sergilemesi, bu tarzın farklı açılardan irdelenmesini gerekli kılmaktadır. Cann ve Collette (2014), mizah tarzları ile duygu durumu arasındaki ilişkileri inceledikleri çalışmalarında, yalnızca kendini yıkıcı mizah tarzının bireyin duygu durumu ile bir ilişki sergilemediğini, bu tarzın, yaşamdaki durum ya da olaylara bir tepki olarak değil, bireyin sahip olduğu genel olumsuz bakış açısıyla ortaya çıktığını bildirmişlerdir. Bu bağlamda, kendini yıkıcı tarzın, bireyin kendisiyle ve çevresiyle olan ilişkilerini de içine alacak şekilde, daha geniş bir perspektifte değerlendirilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir. Tucker ve diğerleri (2014), ruminatif düşünce biçimi ve kendini yıkıcı mizah tarzı arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, kendini yıkıcı mizah tarzının, bireyin kendisiyle ilgili olumsuz kanaatlerini, sosyal bağları içerisinde test etmesine olanak sağladığını öne sürmüşlerdir. Söz konusu olumsuz kanaat, çevredekilerin beklenen yöndeki tepkileriyle (gülme) de karşılaşsa, kanaatin doğru olmadığı yönündeki tepkilerle de karşılaşsa, bilişsel kaynaklar olumsuz kanaat için harcanmaya devam etmektedir. Bu da, bireyin gösterdiği bilişsel çabaya çevresindekileri ortak etmeyi sürdürmesini sağlamaktadır. Bu noktadan hareketle, kendini yıkıcı mizah tarzının, bireyin dahil olduğu gruplarla bağlantı kurmasını da beraberinde getirdiği söylenebilir. Bu çalışma kapsamında ise, işyerinde mizah yoluyla başa çıkmanın, uyumlu mizah tarzlarıyla olduğu şekilde, kendini yıkıcı mizah tarzıyla da yüksek korelasyon sergilemesinin, bireyin kendisiyle ilgili düşüncelerini, içinde bulunduğu sosyal çevreyle kurduğu ilişkiler çerçevesinde test etme ihtiyacına işaret ettiği ve bu ihtiyacın, bireyin iç dünyasıyla çevresi arasındaki uyum bağlamında değerlendirildiği düşünülebilir.

İşyerinde Mizah Yoluyla Başa Çıkma Ölçeği'nin iki alt boyutu olan öncel odaklı ve tepki odaklı başa çıkmanın, kendini geliştirici mizah tarzıyla, diğer mizah tarzlarına nazaran daha yüksek korelasyon sergilediği

görülmektedir. Duygu düzenleme stratejileri (Gross, 1999) çerçevesinde değerlendirildiğinde, iki temel duygu düzenleme stratejisi olan, bilişsel yeniden çerçeveleme ve duygu dışavurumunu bastırma, bireyin mevcut durumdaki duygularını yönetmesini sağlamaktadır. Birey, söz konusu durum herhangi bir duygu yaratmadan önce (öncel odaklı) bilişsel olarak durumu yeniden çerçeveleyebilmekte ya da duygu oluştuktan sonra (tepki odaklı) dışavurumunu bastırma yolunu seçerek, olumsuz duygunun sebep olabileceği durumları bertaraf edebilmektedir. İşyerinde mizah yoluyla başa çıkma söz konusu olduğunda, öncel odaklı başa çıkmada, mizah yoluyla mevcut durumun farklı açıdan yeniden değerlendirilmesi ve yaratabileceği stresin azaltılması; tepki odaklı başa çıkmada ise, olumsuz duyguların yaratabileceği istenmeyen sonuçların hafifletilmesi hedeflenmektedir. Duygu düzenleme stratejilerinin mizah kullanımındaki rolünün, bireyin kendini geliştirme sürecine katkı sağlaması beklenmektedir. İşyerinde mizah yoluyla başa çıkmada, öncel ve tepki odaklı yöntemlerin, kendini geliştirici tarz ile daha yüksek ilişki içinde olması da bu beklentiyi doğrular yöndedir.

Araştırmanın ilgi çekici bulgularından biri de, İşyerinde Mizah Yoluyla Başa Çıkma Ölçeği'nin, araçsal saldırgan / manipülatif başa çıkma boyutunun, saldırgan mizah tarzı ile, diğer mizah tarzlarına nazaran daha düşük bir korelasyon sergilemesidir. Mizah tarzlarının şekillenmesinde rol alan iki düzlem, kendini ya da başkalarıyla ilişkiyi geliştirme ve uyumlu ya da uyumsuz kullanım olarak belirtilmektedir (Martin vd., 2003). Buna göre, saldırgan mizah tarzı, başkalarıyla olan ilişkileri hedeflemekte ve uyumsuz kullanım olarak sınıflanmaktadır. Bu bağlamda, işyerinde mizahın kullanımı söz konusu olduğunda, araçsal saldırgan / manipülatif başa çıkma, çalışanın işyerindeki diğer bireylerle olan ilişkilerine yönelmektedir. Saldırgan tarzı benimseyenler, başkalarıyla alay ederek onlara sataşmakta, bu esnada, kendi negatif duygularını azaltırken karşı tarafın negatif duygularını artırmakta ve yabancılaşmasına yol açmaktadırlar (Vaughan vd., 2014). Araçsal saldırgan / manipülatif başa çıkmanın, saldırgan boyutunun yanında *manipüle edici* boyutunun, çalışan tarafından hangi şekilde kullanıldığına da önem taşıdığı düşünülmektedir. Doosje ve diğerleri (2010), saldırgan / manipülatif başa çıkma ile işe ilişkin olumsuz duyusal iyilik algısı arasında zayıf ilişkiler olduğunu tespit etmişlerdir. Başka bir deyişle, çalışanın mizahı, saldırgan / manipülatif yönde kullanımı, olumsuz duyusal iyilik algısıyla güçlü ilişkiler içinde değildir. Bu noktadan hareketle, saldırganlık öğelerinin çalışan üzerinde yaratabileceği olumsuz etkilerin, manipüle edici davranışlarının yarattığı etkiden daha güçlü olmadığı düşünülebilir. Manipülatif öğelerin etkisini irdelemek içinse *manipülasyon* kavramının anlaşılması önem taşımaktadır. Bowers (2003, s. 325) manipülasyonu, "Aldatma, zorlama veya hile kullanarak, başkalarının çıkarlarını veya ihtiyaçlarını göz önüne alınmaksızın, istenen bir hedefi elde etmek" olarak tanımlamaktadır. Potter (2006) ise, manipüle edici davranışların ne zaman ve neden işlevsiz olduğunun önem taşıdığını; manipülasyonun ne zaman ve nasıl ahlaki açıdan yanlış sonuçlara yol açtığına açıklığa kavuşturulması gerektiğini belirtmektedir. Bireyin kendisi için önem arz eden bir durumda, istediği sonucu elde etmek için, gizli araçlar kullanmasını içeren bu davranış biçimi, aynı zamanda kişinin kendi bireysel özelliklerini de ortaya koyduğu içsel bir süreç olarak da ifade edilebilir. Bu bağlamda, işyerinde mizah yoluyla başa çıkma, manipüle edici bir tarz ile gerçekleştiğinde, bunu sergileyen çalışan, istediği sonucu elde etmek için, belli etmediği birtakım stratejilerle, diğerlerini istediği biçimde davranmaya yönlendirecektir. Bu durumda, saldırgan tarzda olduğu gibi, bireyin kendi olumsuz duygularını, başkalarında olumsuz duygular uyandırarak aşma çabası ön planda olmayacaktır. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, araçsal saldırgan / manipülatif başa çıkmanın, hem karşı tarafı rahatsız durumda bırakarak olumsuz duyguların aşılmasını, hem de ulaşılmak istenen hedefe hizmet edecek şekilde diğerlerinin yönlendirilmesini kapsadığı söylenebilir. Çalışan, araçsal saldırgan / manipülatif başa çıkma yöntemini

sergilerken, hangi öğelerin, ne zaman, ne şekilde ağır bastığı ise, araştırılmaya devam edilmesi gereken bir konu olarak görülmektedir.

Araştırma kapsamında, İşyerinde Mizah Yoluyla Başa Çıkma Ölçeği'nin, faktör ve ölçüt geçerliliği bulunan, ayırt edici gücü yüksek, güvenilir bir ölçme aracı olduğu ortaya konmuştur. Ölçek Türkçe'ye yeni kazandırılmış olduğundan, farklı örneklem gruplarında yeniden test edilmelidir. Gelecek çalışmalarda, özellikle araçsal saldırgan / manipülatif başa çıkma boyutunun, saldırgan öğeleri ile manipüle edici öğeleri arasındaki dengenin nasıl şekillendiği derinlemesine irdelenmelidir.

KAYNAKÇA

- Abel, M. H. (2002). Humor, Stress and Coping Strategies. *Humor: International Journal of Humor Research*, 15(4), 365-381.
- Barsoux, J. (1996). Why Organizations Need Humor. *European Management Journal*, 14(5), 500-508.
- Bentler, P. M. (1980). Multivariate Analysis With Latent Variables: Causal Modeling. *Annual Review of Psychology*, 31, 419-456.
- Bollen, K. A. (1989). *Structural Equations with Latent Variables*. New York, NY.
- Bowers, L. (2003). Manipulation: Description, Identification and Ambiguity. *Journal of Psychiatric Nursing and Mental Health Nursing*, 10, 323-328.
- Browne, M. ve Cudeck, R (1993). Alternative Ways of Assessing Model Fit. In K. A. Bollen and J. S. Long (Eds.), *Testing Structural Equation Models* (pp. 136-162). Beverly Hills, CA: Sage.
- Cann, A. ve Collette, C. (2014). Sense of Humor, Stable Affect, and Psychological Well-Being. *Europe's Journal of Psychology*, 10(3), 464-479. doi:10.5964/ejop.v10i3.746
- Chin, W. W., Gopal, A. ve Salisbury, W. D. (1997). Advancing the Theory of Adaptive Structuration: The Development of a Scale to Measure Faithfulness of Appropriation. *Information Systems Research*, 8(4), 342-367.
- Decker, W. H. (1987). Managerial Humor and Subordinate Satisfaction. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 15(2), 221-224.
- Doosje, S., De Goede, M., Van Doornen, L. ve Golstein, J. (2010). Measurement of Occupational Humorous Coping. *Humor*, 23(3), 275-305.
- Freud, S. (1960). *Jokes and Their Relation to the Unconscious* (J. Strachey, Trans.). New York: W.W. Norton. Original work published 1905.
- Gross, J. J. (1999). Emotion Regulation: Past, Present, Future. *Cognition & Emotion*, 13, 551-573.
- Gross, J. J. (2001). Emotion Regulation in Adulthood: Timing is Everything. *Current Directions in Psychological Science*, 10, 214-219.
- Hobbes, T. (1968). *Leviathan*. Harmondsworth, UK: Penguin. Original work published 1651.
- Hu, L. ve Bentler, P. M. (1999). Cutoff Criteria For Fit Indices in Covariance Structural Analysis: Conventional Criteria Versus New Alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6, 1-55.
- Kant, I. (1951). *Critique of judgement* (J.H. Bernard, Trans.). New York: Hafner Publication.
- Kline, R. B. (1998). *Principles and Practices of Structural Equation Modeling*. New York: Guilford. Wiley.
- Kuiper, N. A., Martin, R. A. ve Olinger, L. J. (1993). Coping Humor, Stress, and Cognitive Appraisals. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 25, 81-96.

- Kuiper, N. A., McKenzie, S. D. ve Belanger, K. A. (1995). Cognitive Appraisals and Individual Differences in Sense of Humor: Motivational and Affective Implications. *Personality and Individual Differences*, 19, 359–372.
- Lazarus, A. A. (1985). Setting the Record Straight. *American Psychologist*, 40(12), 1418-1419.
- Lee, D. R. (2015). The Impact of Leader's Humor on Employees' Creativity: The Moderating Role of Trust in Leader. *Seoul Journal of Business*, 21(1), 59-86.
- Lefcourt, H. M., Davidson, K., Shepherd, R., Phillips, M., Prkachin, K. ve Mills, D. E. (1995). Perspective-taking Humor: Accounting For Stress Moderation. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 14, 373–391.
- Lehmann-Willenbrock, N. ve Allen, J. A. (2014). How Fun Are Your Meetings? Investigating The Relationship Between Humor Patterns in Team Interactions and Team Performance. *Journal of Applied Psychology*, 99(6), 1278-1287.
- Lyttle, J. (2007). The Judicious Use and Management of Humor in the Workplace. *Business Horizons*, 50, 239-245.
- Martin, R. A., Puhlik-Doris, P., Larsen, G., Gray, J. ve Weir, K. (2003). Individual Differences of Uses of Humor and Their Relation to Psychological Well-Being: Development of the Humor Styles Questionnaire. *Journal of Research in Personality*, 37(1), 48–75.
- Martin, R. A. (1996). The Situational Humor Response Questionnaire (SHRQ) and Coping Humor Scale (CHS): A Decade of Research Findings. *Humor: International Journal of Humor Research*, 9(3/4), 251–272.
- Martin, R. A. ve Lefcourt H. M. (1983). Sense of Humor as a Moderator of the Relation Between Stressors and Moods. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45(6), 1313-1324.
- Meyer, J. C. (1997). Humor in Member Narratives: Uniting and Dividing at Work. *Western Journal of Communication*, 61(2), 188–208.
- Potter, N. N. (2006). What is Manipulative Behavior, Anyway?. *Journal of Personality Disorders*, 20(2), 139–156.
- Romero, E. J. ve Cruthirds K. W. (2006). The Use of Humor in the Workplace. *Academy of Management Perspectives*, 20(2), 58-69.
- Tucker, R. P., Wingate, L. R., Slish, M. L., O'Keefe, V. M., Cole, A. B. ve Hollingsworth, D. W. (2014). Rumination, Suicidal Ideation, and the Mediating Effect of Self-defeating Humor. *Europe's Journal of Psychology*, 10(3), 492-504.
- Vaughan, J., Zeigler-Hill, V. ve Arnau, R. C. (2014). Self-esteem Instability and Humor Styles: Does the Stability of Self-esteem Influence How People Use Humor?. *The Journal of Social Psychology* 154, 299–310.
- Wixom, B. H. ve Hugh J. W. (2001). An Empirical Investigation of the Factors Affecting Data Warehousing Success. *MIS Quarterly*, 17-41.
- Yerlikaya, E. E. (2003). *Mizah Tarzları Ölçeği (Humor Styles Questionnaire) Uyarlama Çalışması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yerlikaya, E. E. (2009). *Üniversite Öğrencilerinin Mizah Tarzları ile Algılanan Stres, Kaygı ve Depresyon Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

SAĞLIKTA DÖNÜŞÜM PROGRAMI UYGULAMALARININ
DEĞERLENDİRİLMESİ: AKADEMİSYENLER ÜZERİNDE NİTEL BİR
ARAŞTIRMA*

EVALUATION OF HEALTH TRANSFORMATION PROGRAM PRACTICES: A
QUALITATIVE RESEARCH ON ACADEMICS

Yasin ÇİLHORUZ¹, İlknur ARSLAN²

Öz

1980'lerden sonra ortaya çıkan ekonomik sorunlar dünya genelinde bireylerin ve toplumun sağlık statüsündeki bozulmaları da beraberinde getirmiştir. Bunun sonucunda ülkeler daha iyi sağlık statüsüne ulaşmak adına birtakım politikalar üretmiştir. Türkiye de bu politikalara uzak kalmamış ve 1990'lı yılların başlarında politika geliştirmeye başlamıştır. Bu kapsamda, 2003 yılında en önemli atılımlardan biri olan Sağlıkta Dönüşüm Programı uygulamaya konulmuştur. Bu program, sağlık hizmetlerinin sunumunun yanı sıra sağlık personelinin istihdamını da içermektedir. Sağlıkta Dönüşüm Programı ile birlikte liberalleşmenin de etkisiyle sözleşmeli sağlık personellerinin işe alınması oldukça artmıştır. Sağlık Yönetimi alanında akademisyen olan katılımcıların Sağlıkta Dönüşüm Programı hakkında nasıl bir değerlendirmede bulduklarının öğrenilmesini amaç edinilen bu çalışmada, katılımcıların Sağlıkta Dönüşüm Programı'na bakış açıları nitel görüşme yoluyla incelenmiştir. Araştırmaya katılanların en çok üzerinde durduğu ve önemli olarak değerlendirdiği konular; SDP kapsamında sağlık hizmetleri sunumu, sağlık yöneticilerinin ihtiyaçları ve beklentileri olmuştur. Ayrıca, sevk sistemi ve aile hekimliği uygulamasının işlevini sağlayamadığına ve sağlık yönetimi alanında istihdamın yetersizliğine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Politikası, Sağlıkta Dönüşüm Programı, İstihdam.

Abstract

The economic problems that have arisen since the 1980s have brought about deterioration in the health status of individuals and society all over the world. As a result, countries have produced a number of policies in order to achieve better health status. Turkey has not been far from this policy and in the early 1990s, it has started

* Bu çalışma 29-31 Mart 2018 tarihlerinde gerçekleştirilen VI. Uluslararası Çin'den Adriyatik'e Sosyal Bilimler Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, yasincilhoroz@gmail.com

² ilkunn.arslann@gmail.com

to develop policies. In this scope the Health Transformation Program, one of the most important initiatives, was put into practice in 2003. This program includes the provision of health services as well as the employment of health personnel. Along with the Health Transformation Program, the recruitment of contracted healthcare personnel has increased considerably, under the influence of liberalization. This study which aims to give a critical evaluation about the Health Transformation Program by those who are academicians in the field of Health Management, have been examined through qualitative interviews on the points of view of Health Transformation Program. The most emphasized and assessed as importance issues that participants put forward have been the provision of healthcare services, the needs and expectations of healthcare providers within the scope of Health Transformation Program. In addition, it has been mentioned that the referral system and family medicine practice could not function and the inadequacy of employment in the field of health management.

Keywords: Health Policy, Health Transformation Program, Employment.

1. GİRİŞ

Ulusal sağlık politikaları belirlenirken toplumun sosyo-ekonomik yapısı ve demografik yapısı; kurumların finansmanı ve sürdürülebilirliği; bireylerin eğitim durumları ve beklentilerinin ve ayrıca çevre politikaları ve teknolojik altyapının da göz önünde bulundurulması gereklidir. Sağlık politikaları düzenlenirken, sağlık hizmetlerinin kimler tarafından üretileceği, nasıl sunulacağı, nasıl finanse edileceği, hizmetin kullanıcılara nasıl ulaştırılacağına bilinmesi önemlidir. Bu bağlamda alınan kararlar yasal dayanaklara göre belirlenmelidir. Oluşturulacak politikaların, dayanağı uluslararası anlaşmalara, anayasaya aykırı, insan hakları ve onurunu aşığılayıcı şekilde düzenlenmemesi gerekmektedir (Aykır, 2014).

Bir ülkede oluşturulan resmi sağlık politikalarının o ülkenin sağlıkla ilgili göstergelerinin en önemli belirleyicisi olduğunu söylenebilir (Sargutan, 2005). Sağlık politikalarının oluşturulması sürecinde “Sağlık politikasının amacı ne olmalıdır?” sorusu, politik aktörlerin sorması gereken en temel soru olmalıdır. Ancak, bu amacı sadece, “her hastaya tedavi olanağı sağlamak” şeklinde tanımlamak yeterli olmaz. Çünkü sağlam kişilerin hastalık ve kazalardan korunması, tedavi edilmeleri kadar önemli ve gereklidir. Günümüzde oluşturulan sağlık politikaları da dahil birçok alandaki politikaların, planlanması, uygulanması, denetlenmesi gibi birçok basamağı devlet ve hükümetler tarafından hazırlanmaktadır. Ancak sağlık sektörünün oldukça hassas bir yapıya sahip olmasından dolayı, devlet kontrolü olmaksızın sağlık politikaları hazırlanması düşünülemez (İleri vd., 2016).

Türkiye’de kamu sağlık politikaları bağlamında 2003 yılında başlatılan SDP, sağlık hizmetlerinin örgütlenmesi ve sunulmasında önemli değişiklikler önermektedir. Program sağlıkla ilgili bugüne kadar oluşan ülke birikimini dikkate alarak hazırlanmıştır. Bunun kanıtı olarak da Sağlık Bakanlığı’nın “Özlenen değişimi gerçekleştirmek için, mevcut yapıyı tahrip etmeden planlanan hedefe doğru dönüştürmek gerekir. Bu yüzden kamunun reform adı altında ümitsizliğe dönüşmüş olan arzularını yeniden alevlendirmek ve geniş katılımı tüm tarafların sahiplenebileceğı ve aktif rol alacağı bir eylem dizisini kararlılıkla başlatıyor ve bunu 'Dönüşüm Programı ' olarak adlandırıyoruz.” ifadesi gösterilmektedir. Dönüşüm programı, ülkenin sağlık konusundaki birikimi ve tecrübeleri dikkate alınarak hazırlanmış, hedefler konulmuş ve bu doğrultuda adımlar atılmıştır (Başol ve Işık, 2015).

Buna göre bu çalışmada, Türkiye sağlık politikalarının gelişim sürecinin önemli bir adımı olarak kabul edilen SDP, katılımcıların görüşleri ele alınarak kapsamlı bir şekilde değerlendirilecektir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sağlıkta dönüşüm programı konusuna detaylı bakabilmek için politika ve sağlık politikası kavramlarının bilinmesinde fayda vardır. Politika kavramının çok sayıda tanımı mevcuttur. Ancak daha kapsamlı olan tanımına göre politika, belirli amaçlara yönelik olarak örgütlerin faaliyetlerine rehberlik eden öneriler, programlar ya da örgütsel seçenekleri barındıran ve süreklilik arz eden kararlar ve ilkeler bütünüdür (Porche, 2012). Politika kavramı Türk Dil Kurumu (2017) tarafından ise, devletin etkinliklerini amaç, yöntem ve içerik olarak düzenleme ve gerçekleştirme esaslarının bütünü olarak tanımlanmaktadır. Politikalar, devletin sadece ne yapacağı ile değil aynı zamanda ne yaptığı ya da ne yapmadığı ile de ilgilenmektedir.

Politika çalışmaları kapsamında yapılan faaliyetlerde ortak amaç toplumun iyilik halinin sağlanması ve bunun sürekliliğidir. Alınacak olan kararlarla ve yapılacak olan uygulamalarla toplumun tamamında iyilik hali sağlanması göz önünde bulundurulmaktadır. Günümüzde yaygın olarak kavramsallaştırılan sağlık politikası genelde politika içeriğiyle eş anlamlı olarak görülmektedir. Öyle ki, belli siyasi partilerle ilgili belirli eylem planlarının avantaj ve dezavantajları üzerine odaklanmayan sağlık politikası tartışmalarını bulmak neredeyse imkansızdır. Bununla birlikte, gerçekte, sağlık politikası, pratik yönleri güç ve politika ile ayrılmaz bir biçimde bağlantılı olan daha geniş bir kamusal politika gündeminin parçasıdır (Bambra vd., 2005).

Sağlık politikası, en genel tanımıyla; sağlık sisteminin tüm kurumlarını, hizmetlerini ve finansman düzenlemelerini içinde barındıran uygulamaları ifade eder. Sağlık politikalarının kapsamında, sağlık hizmetleri sisteminin ötesinde sağlık üzerinde etkisi bulunan kamu sektörü, özel sektör ve kar amacı gütmeyen organizasyonların faaliyetlerinin tümü yer almaktadır. Bu açıdan bakıldığında sağlık politikasının, sadece sağlık hizmetleriyle değil aynı zamanda sağlık üzerinde etkisi bulunan çevre ve sosyo-ekonomik unsurlarla da ilgili olduğu ortaya konulmaktadır (Watt, 1994).

Dünya genelinde ülkeler 1980'lerden itibaren ekonomik krizle mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Gayri safi milli hasılanın düşmesi, işsizliğin artması, vergi ve prim toplamada zorluklar, sağlık sistemlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bunun sonucunda IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların desteğiyle sağlık politikalarında da reform ve iyileştirme faaliyetleri kendini göstermiştir (Keyder vd., 2011).

1980'lerden sonra Türkiye'de sağlık alanında yaşanan gelişmeler, devletin sağlık hizmetlerini aşamalı olarak özel kesime aktararak bu alandan çekilmeye başlaması ve hizmet üretenlerle hizmetten yararlananlar arasında tarafsız bir konum kazanması biçiminden çok, devletin bizzat özel kesimin desteklenmesinde aktif rol alması biçiminde olmuştur. Yani, sağlık hizmetlerinde neoliberal politikalar baskın hale gelmiştir. Bu konuda en iyi hazırlanmış belge olan 1987 tarihli ve 3359 sayılı Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu'nun çıkarılmasıyla kamu hastanelerinin merkezîyetçi yapısının ortadan kaldırılması, sağlık hizmetlerinin finansmanının iyileştirilmesi ve 1. basamak sağlık hizmetlerinin daha aktif çalışmasına yönelik birtakım öneriler ortaya atılmıştır (Soyer, 2009).

Belirtilen öneriler sonucunda 2004 tarihli ve 5227 sayılı bir Temel Kanun Tasarısı ile kamu yönetiminde sürekli gelişim, katılımcılık, saydamlık, hesap verebilirlik, öngörülebilirlik, etkinlik, adalet, hizmetlerde yerellik ve bilgi teknolojilerinden etkin bir şekilde yararlanmak gibi temel ilkeler gündem oluşturmuştur. Bu ilkelerin sağlık sektörüne yansımaları da Sağlıkta Dönüşüm Programı (SDP) ile olmuştur (Aktel vd., 2013).

SDP'nin amacı, sağlık hizmetlerinin etkili, verimli ve hakkaniyete uygun bir şekilde organize edilmesi, finansmanının sağlanması ve sunulmasıdır. Etkililik, uygulanacak politikaların halkın sağlık düzeyinin yükseltilmesi, hastaları tedavi etmek yerine insanların hastalanmasını önlemek amacıyla ilgili bir ölçüt olarak görülmüştür. Verimlilik, kaynakları uygun şekilde kullanarak maliyeti düşürüp, aynı kaynakla daha fazla hizmetin

üretilmesi olarak tanımlanmıştır. Hakkaniyet ise, tüm insanların sağlık hizmetlerine ihtiyaçları ölçüsünde ulaşmalarının ve hizmetlerin finansmanına mali güçleri oranında katkıda bulunmalarının sağlanması olarak ifade edilmiştir (Çirpici, 2010).

16 Kasım 2002 tarihinde açıklanan 58. Hükümetin Acil Eylem Planında “Herkesin Sağlık” başlığı altında sağlık alanında yürütülmesi öngörülen temel hedefler belirtilmiştir. Bunlar başlıca şu şekilde sıralanabilir:

Sağlık Bakanlığı’nın idari ve fonksiyonel açıdan yeniden yapılandırılması,

- Tüm vatandaşların genel sağlık sigortası kapsamı altına alınması,
- Sağlık kuruluşlarının tek çatı altında toplanması,
- Hastanelerin idari ve mali açıdan özerk bir yapıya kavuşturulması,
- Aile hekimliği uygulamasına geçilmesi,
- Anne ve çocuk sağlığına özel önem verilmesi,
- Koruyucu hekimliğin yaygınlaştırılması,
- Özel sektörün sağlık alanına yatırım yapmasının özendirilmesi,
- Tüm kamu kuruluşlarında alt kademelere yetki devri,
- Kalkınmada öncelikli bölgelerde yaşanan sağlık personeli eksikliğinin giderilmesi,
- Sağlık alanında e-dönüşüm projesinin hayata geçirilmesi (SB, 2015).

Belirlenen bu hedeflerin ardından, Türkiye’nin sağlık alanında dönüm noktası sayılabilecek “Sağlıkta Dönüşüm Programı” hazırlanmış ve 2003 yılı başında Sağlık Bakanlığı tarafından kamuoyuna duyurulmuştur. Hazırlanan SDP’nin 8 ana bileşeni vardır. Bunlar (Akdağ vd., 2008):

- Planlayıcı ve denetleyici Sağlık Bakanlığı,
- Herkesi tek çatı altında toplayan Genel Sağlık Sigortası, ,
- Yaygın, erişimi kolay ve güler yüzlü sağlık hizmet sistemi,
 - a) Güçlendirilmiş temel sağlık hizmetleri ve aile hekimliği,
 - b) Etkili ve kademeli sevk zinciri,
 - c) İdari ve mali özerkliğe sahip sağlık işletmeleri,
- Bilgi ve beceri ile donatılmış, yüksek motivasyonla çalışan sağlık insan gücü,
- Sistemi destekleyecek eğitim ve bilim kurumları,
- Nitelikli ve etkili sağlık hizmetleri için kalite ve akreditasyon,
- Akılcı ilaç ve malzeme yönetiminde kurumsal yapılanma ve
- Karar sürecinde etkili bilgiye erişim: Sağlık Bilgi Sistemi’dir

Türkiye’de sağlık hizmetleri konusunda büyük bir dönüm noktası olan SDP yoluyla sağlık hizmetlerinin etkin, verimli ve hakkaniyetli olarak sunulması ile birlikte sağlık hizmetlerinin finansmanın sağlanması ve sunulması hedeflenmiştir. SDP’nin oluşturulmasına temel olan ve rehberlik eden değerler ve ilkeler ise; insan merkezlilik, sürdürülebilirlik, sürekli kalite, ortaklık, uzlaşma, gönüllülük, güçler ayrılığı, özerk yönetim ve hizmette rekabet olarak belirlenmiştir (SB, 2007). Hazırlanan bu programla bölünmüş olan sağlık hizmetleri sunum sistemi problemlerine yönelik çok ciddi reform girişimleri başlatılmıştır. Bunlardan en dikkat çeken ise Sosyal Sigortalar Kurumunun (SSK) tesislerinin Sağlık Bakanlığı’na devredilmesi olmuştur (Şahin vd., 2009).

2003 yılından sonra Türkiye’nin reform çabaları, ülkenin sağlık sisteminin neredeyse tüm yönlerini etkilemiş ve kapsanan nüfusun ve hak edilen kaliteli hizmetlerin hızla genişlemesinin önü açılmıştır. Aynı zamanda mali koruma da artırılmıştır. Örneğin, 2003 öncesi %64 olan sigorta kapsamı neredeyse toplumun

tamamını kapsar hale gelmiş ve sağlık hizmetlerinin sunulmasından duyulan memnuniyet %39.5'ten yaklaşık olarak %80'e yükseltilmiştir. Bu önemli gelişmelere rağmen, Türkiye'nin hala vatandaşlarının sağlık sonuçlarını iyileştirmeye devam etmesi, özellikle birinci basamak sağlık hizmetlerini geliştirmeye yönelik adımların atılması ve aynı zamanda hizmet sunucusu memnuniyetinin de artırılıp bunların sürdürülmesi gerekmektedir (Aran ve Rokx, 2014).

3. YÖNTEM

Bu çalışma nitel araştırma yöntemini esas alan bir çalışmadır. Nitel araştırmalar, gözlem, görüşme ve doküman inceleme gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamında gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik sürecin izlendiği araştırmalardır (Karataş, 2015). Nitel araştırmalarda elde edilen sonuçlar evrene genellenememekle birlikte, elde edilen sonuçlar, konuya ilişkin bir bakış açısı sağlaması bakımından önemlidir. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada; karmaşık kişisel ve duygusal sorunların ortaya çıkarılmasına yardımcı olması, istenilen bilginin eksiksiz olarak ve derinlemesine elde edilebilmesi, alınan cevaplara anında dönüt vermeye imkân sağlaması, değişik ve anında değişebilen koşullara uyabilme esnekliğine sahip olması, soruların sayısı ve sırasını değiştirme serbestliği tanınması gibi özelliklerinden dolayı yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılmıştır (Topsakal vd., 2013).

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, sağlık yönetimi alanında akademisyen olan kişilerin Türkiye'de uygulanan sağlık politikaları özelinde SDP üzerine yaptıkları değerlendirmeleri incelemektir.

Türkiye'de uygulanan sağlık politikaları aslında hepimizi ilgilendirmektedir. Çünkü her zaman ihtiyaç duyacağımız hizmet türlerinden biridir. Bu açıdan sağlık hizmetlerinin nasıl sunulduğu, hastaların bu sistemde nelerle karşılaşabileceği, sağlık yönetimi adaylarının istihdam koşullarının neler olduğunu bilmek gerekmektedir. Bu kapsamda Türkiye'de hayata geçirilen SDP yukarıda bahsedilen alanlarda köklü değişiklikler içerdiğinden, bu programın ne olduğu ve neleri içerdiğinin bilinmesi önem arz etmektedir. Bu çalışma sayesinde sağlık yönetimi alanındaki birtakım problemler ve bunların olası çözümleri hakkında da bilgiler elde edilebilecektir. Ayrıca, sağlık yönetimi alanında eksik olan bir yöntem kullanıldığı için ilgilenenlere rehberlik edebilecektir.

3.2. Verilerin Toplanması

Araştırmaya ilişkin veriler 2017 yılı içinde bir yükseköğretim kurumunda akademisyen olan ve eğitim sürecinde Sağlık Politikaları üzerine en az bir ders alan 8 katılımcıdan yarı yapılandırılmış bir form ile elde edilmiştir. Yapılan derinlemesine görüşmeler yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler toplamda 378 dk. sürmüştür. Görüşme dokümanları toplam 31 Word sayfasından oluşmuştur. Araştırmacı, katılımcılara, yapılan çalışmanın amacı ve içeriği hakkında bilgiler vermiş ve yapılan çalışmanın bilimsel bir çalışma olduğu, tamamen bilimsel amaçlar için kullanılacağı ve katılımcıların kimliklerinin açıklanmayacağı yönünde bilgilendirmede bulunmuştur.

Ayrıca, araştırmanın geçerliği meslektaş teyidi yoluyla ve güvenilirliği ise, araştırma yönteminin detaylı olarak açıklanması ve literatür incelemesi yoluyla sağlanmıştır.

3.3. Katılımcılar

Katılımcılar, Ankara'da bir yükseköğretim kurumunda sağlık yönetimi alanındaki akademisyenlerden oluşmaktadır. Bu kişilerin seçiminde koşulların kontrol altına alındığı problemlerde evrenden yüzeysel olarak farklı olan, araştırma için önemli olan özellikler bakımından ortalama düzeyde bunlara sahip olunmasına dikkat edilerek bir örneklem seçilmesini öngören (Özen ve Gül, 2007), amaçlı örnekleme yöntemi içinde maksimum

çeşitlilik örneklemesine başvurulmuştur. Katılımcılardan alınan cevapların 8.kişiden itibaren tekrar etmeye başlamasından dolayı katılımcı sayısı 8 olarak belirlenmiştir.

Katılımcılara ait bazı demografik özellikler aşağıdaki tabloda (Tablo 1) sunulmuştur. Buna göre, katılımcıların en küçüğü 24 yaşındayken en büyüğü 30 yaşındadır. Çoğunluğunu (%62,5) erkeklerin oluşturduğu katılımcıların yarısı (%50) doktora eğitimi aşamasında ve diğer yarısı da yüksek lisans eğitimi aşamasındadır. Ayrıca, katılımcıların %75'i bekârdır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcı Adı	Yaşı	Cinsiyeti	Eğitim Durumu	Medeni Durumu
A	25	Erkek	Yüksek Lisans	Bekâr
B	32	Erkek	Doktora	Evli
C	28	Kadın	Doktora	Bekâr
D	24	Erkek	Yüksek Lisans	Bekâr
E	27	Kadın	Doktora	Evli
F	30	Erkek	Yüksek Lisans	Bekâr
G	25	Erkek	Yüksek Lisans	Bekâr
H	27	Kadın	Doktora	Bekâr

3.4. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde olguları tanımlamak ve ölçmek için sistematik ve objektif bir araç olan, belgeleri analiz etme yöntemi olarak da bilinen, araştırmacıya verilerin anlaşılmasını sağlamak için teorik konuları test etmesini sağlayan, bu sayede, kelimeleri daha az içerikle ilgili kategoriye ayırmanın mümkün olduğu, aynı kategoriye girildiğinde, sözcüklerin, cümlelerin ve benzerlerinin aynı anlamı paylaştığının kabul edildiğini ifade eden içerik analizi (Elo ve Kyngäs, 2008) ve betimsel analiz kullanılmıştır. İçerik analizi kadar sık kullanılan bir analiz yöntemi olmayan betimsel analiz, bağımsız nitel tanımlayıcı bir yaklaşım olarak, esasen "veri içindeki kalıpları (temaları) saptama, analiz etme ve raporlama yöntemi" olarak tanımlanmaktadır (Vaismoradi vd., 2013). Betimsel analizde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmaktır (Demirezen ve Akhan, 2013). Elde edilen veriler daha önceden belirlenen temalara göre özetlenmiş ve yorumlanmıştır. Analizlerin sunumunda katılımcıların görüşlerinden doğrudan alıntılar yapılmıştır.

3.5. Araştırma Problemleri

Araştırmanın bir temel problemi ve bunlara bağlı toplamda 3 alt problemi bulunmaktadır. Temel problem; Türkiye’de uygulanan SDP, belirlenen yükseköğretim kurumunda sağlık yönetimi bölümü akademisyenleri tarafından nasıl değerlendirilmektedir?

Alt problemler ise; genel olarak katılımcıların, Türkiye’de uygulanan sağlık politikaları özelinde SDP hakkında ne düşündükleri, (varsa) gördükleri sorunun/sorunların ne/neler olduğu ve SDP kapsamındaki bilgi ve beceri ile donatılmış, yüksek motivasyonla çalışan sağlık insan gücü içerisinde yer alan sağlık yönetimi bölümü mezunlarının istihdam olanakları hakkında neler düşündükleri ve belirtilen problemlere yönelik çözüm önerilerinin neler olduğu şeklindedir.

4. BULGULAR

Türkiye’de uygulanan sağlık politikalarına yönelik katılımcıların görüşleri aşağıda yer almaktadır. Bu aşamada aşağıdaki tabloda (Tablo 2) belirtilen temalara göre görüşler sunulacaktır. Görüşler sunulurken kişiler anonimleştirilerek kişilere harfler verilmiştir. Bunun nedeni kişilerin kimliklerini saklamaktır.

Tablo 2. Araştırma Kapsamında Oluşturulan Kod ve Tema Bileşenleri

Kod Bileşenleri	Tema Bileşenleri
Sevk sistemi	Sağlık Hizmetlerindeki Gelişim
Aile hekimliği	
Hizmet sunumu	
SDP	
Hizmete erişim	
Adalet	
Şehir hastaneleri	
Yetersiz istihdam	Sağlık Yöneticiliğinin Kanayan Yarası
Yaşam boyu öğrenme eksikliği	
Eğitim eksikliği	
Alanla uyumsuz kadrolar	
Eğitim	Sağlık Yönetiminde İhtiyaçlar
İşbirliği	
Bilinçlendirme	

4.1. Sağlık Hizmetlerindeki Gelişim

Bu tema altında katılımcıların görüşleri incelendiğinde, sağlık hizmetleri sunumu bakımından daha çok SDP'nin genel olarak iyi uygulandığı, birçok alanda iyileşmeler meydana getirdiği ancak tamamen bekleneni veremediği görüşü hakimdir. A kişisi: "SDP öncesi ile karşılaştırdığımız zaman bu program ülke sağlık sistemi adına gerçekten de faydalı şeyler getirdi. Örneğin herkesin tek bir sağlık sigortası kapsamına alınması ya da sevk zinciri oluşturmak adına aile hekimliklerinin kurulması. Ancak sevk zinciri hariç tüm bileşenler temel olarak hayata geçirilmiş olsa dahi halen çok ciddi sıkıntılar yaşanmaktadır." demiştir." Yine H kişisi: "Sağlıkta dönüşüm aslında sağlık ile ilgili daha önceden geliştirilen kalkınma planları kapsamında gelişmiş bir reform süreçlerinin devamı niteliğindedir. Bu anlamda baktığımızda sağlıkta dönüşüm programı sürekli kalite gelişimden insani merkezliliğe çok boyutlu ilkelerden yola çıkmıştır. Bunların bir kısmını Türkiye'nin imkânlarına göre gerçekleştirmekle birlikte henüz tamamlanmamış olduğunu düşünüyorum" şeklinde görüşünü ifade etmişlerdir.

Diğer vurgulanan kavramların ise sevk zinciri ve aile hekimliği olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca, hizmete kolay erişim, güler yüzlü hizmet ve hizmet alımında adalet kavramlarına da değinilmiştir. Katılımcılar sevk zinciri ve aile hekimliği sistemlerinin gereğince yerine getirilemediğinden bahsetmişlerdir. F kişisi: "Sağlıkta dönüşümün en fos çıkan bileşeni aile hekimliği olmuştur. Çünkü aile hekimliğinin temel amacı etili bir sevk zincirini getirmesidir. Sevk zinciri olmadan aile hekimliğini getirmek hiçbir işe yaramaz. Örneğin bunu en iyi uygulayan ülke olan İngiltere'de hastalar ikinci ya da üçüncü basamak sağlık kurumuna gitmek istediğinde muhakkak aile hekimine gitmesi gerekir. Şu halde bizde etkili bir sevk zinciri yok ama ilerde getirileceğine yönelik birtakım hükümet açıklamaları vardır. Akla şu soru gelir: etkili bir sevk zinciri uygulayamıyorsan aile hekimliğini neden getirdin?" Yine E kişisi: "Sevk sistemi hedeflenmiş olsa bile uygulamada istenen sonuç henüz alınmadı. Ancak uygulanması durumunda aynı sağlık hizmeti için kullanılacak kaynak miktarının daha az olacağı söylenebilir. Birinci basamakta çözülebilecek bir sağlık sorununun üniversite hastanesine taşınması, ekonomik olmadığı gibi bekleme süresi, ekstra tedavi ücreti gibi olumsuzlukları da beraberinde getirecektir." Ayrıca, B kişisi: "Aile hekimliğinin güçlendirilmesinin temel şartı bence sevk zinciri. Yoksa aile hekimleri reçete yazmanın ötesine geçemeyecektir. Aile hekimi başına düşen hasta sayısının makul düzeylere çekilerek aile hekimlerinin yetkisinin genişletilmesi üçüncü basamak hastanelerin de asıl işlerine dönebilmesine imkân sağlayacaktır. Bu durumun düzeltilmesi ile üniversite hastaneleri de mali açıdan bir nebze rahatlayacaktır." şeklinde görüşlerini bildirmişlerdir.

Bakıldığında aile hekimliği ve sevk sistemi kavramlarının genelde birlikte kullanıldığı görülmüştür. Bu durum belirtilen kavramların birbirlerinin tamamlayıcısı şeklinde düşünüldüğünden kaynaklanmaktadır.

Hizmete erişim ve güler yüzlü hizmet konusunda katılımcıların genel görüşü hizmet sunum ortamlarına erişimin kolay olduğu ve artık daha güler yüzlü hizmetin sunulduğu şeklindedir. G kişisi: “Artık halkın bilinçlenmesiyle doktorlar hemşireler diğer sağlık personelleri hastalara daha güler yüzlü davranmaktadır. Bu biraz külfet gibi görünebilir. Randevu sisteminin gelmesiyle hastanelere erişim artık kolay hale geldi. En kötü aile hekimlerine gidilebiliyor. Verilen hizmetlere erişim konusunda tabii sıkıntılar var. Ama ben İstanbul’da Bağcılar’da devlet hastanesine gidiyorum genelde ve orada MR gibi hizmetlere ulaşmada bir sorun olmuyor. Günün gününe hizmeti alabiliyorum ancak saati saatine göre değil.” Ayrıca F kişisi: “kamu hastanelerinde güler yüzlü hizmet almak hayaldir. Özellikle bu hastanelerde kadrolu olanlar bu konuya özen göstermemektedir. Ancak sözleşmeli olarak çalışanlar daha güler yüzlü hizmet sunmaya gayret etmektedir. Sağlık bakanlığı bu yüzden artık daha çok sözleşmeli personel alma yoluna gitmektedir. GSS sonrasında hastalar daha kolay sağlık hizmeti erişimi sağlamaktadır. Yine hastanelerin yatak sayılarının ve hekim sayılarının artırılması da erişimi kolaylaştırmaktadır.” gibi görüş bildirmişlerdir.

Adalet konusunda ise katılımcılar sigorta sisteminde yaşanan gelişmeler üzerinden görüşlerini bildirmişlerdir. Özellikle herkesi tek çatı altında toplayan Genel Sağlık Sigortası uygulamasının yapılması bu görüşlerde etkili olmuştur. G kişisi: “Çok iyi oldu. Üç başlılık vardır. Örneğin SSK’lılar Bağkur’lulara göre daha kötü hizmet alıyordu. Bunların bileştirilmesi eşit hizmet alımını beraberinde getirdi. Bu açıdan büyük bir gelişme sağladı.” Ancak, A kişisi ise: “Farklı sigorta kuruluşlarının tek çatı altında toplanması ile kişilerin sosyal güvencesi arasındaki fark minimize edildi ancak gelir testlerinde ciddi sıkıntılar yaşanmaktadır. Bunun sonucu olarak, gelir testi yaptırmamış olanlar, mezun olup iki yılı dolmasına rağmen iş bulamamış olanlar devlete kullanamadığı sağlık sigortası için ücret ödemektedir. Hatta gelir testi yapılsa dahi yanlış belirlenen, durumu olmadığı halde prim ödemek zorunda kalanlar ya da durumu iyi olduğu halde bir prim ödemeyenler bulunmakta. Bu noktada herkes için hakkaniyetli bir sağlık sigortası sisteminin kurulamadığını düşünüyorum.” Şeklinde görüş bildirmiştir.

Bunların dışında sağlık hizmetlerinin sunumu için hayata geçirilen şehir hastaneleri projesi de katılımcılar tarafından değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelere daha çok belirsizlik kavramı hakim olmuştur. Projenin hizmet sunum kalitesini iyileştireceği ancak işleyişinin nasıl olacağı ve sağlık hizmetleri sunumuna neler katacağı konusunda ise belirsizlik olduğu belirtilmiştir. Bu konuda C kişisi: “Şehir hastaneleri projeleri oldukça devasa büyüklükte bir proje. Hastanın ve ailesinin ihtiyaç duyabileceği her şeyin bir sağlık kompleksinin içinde bulunabileceği fikri oldukça güzel. Ancak bu hastanelerin yönetiminin nasıl sağlanacağı, özel sektöre garanti edilen aylık hasta sayısına, çekilecek MR, BT sayısına nasıl ulaşılabileceği ve bu sayılara ulaşabilmek için vatandaş gereksiz yere radyoloji hizmeti verilip verilmeyeceği gibi soru işaretleri de mevcut.” İfadesini kullanmıştır.

4.2. Sağlık Yöneticiliğinin Kanayan Yarası

Katılımcıların bu tema altındaki görüşlerine bakıldığında, SDP kapsamındaki bilgi ve beceri ile donatılmış, yüksek motivasyonla çalışan sağlık insan gücü içerisinde yer alan sağlık yöneticiliği mesleğinin önündeki engellerin istihdam yetersizliği ve yaşam boyu öğrenme eksikliği olduğu göze çarpmaktadır. Sağlık yönetimi eğitimi alan kişilerin alanlarıyla alakalı iş bulmalarında problemler yaşanmaktadır. Yetersiz istihdam konusunda G kişisi: “Berbat durumda. Hepimizin en önemli sorunu. Bölüm açılıyor, kontenjanlar açılıyor ama istihdam olanağı kısıtlı olunca bir işe yaramıyor. Mesela Muş’a bölüm açılmış ama orda verilen eğitim lise seviyesinde. Orada okuyan öğrenciye de yazık. Hacettepe’den mezun olana da yazık çünkü aynı diplomayı

alacaklar. Kamuda istihdam çok dar. Özelde ise alsa bile hasta danışmanı olarak çalışmaya başlıyor. Devlet kamuda istihdamı artırmazsa bölüme başvuru azalacaktır. Başlayıp bırakanlar da olacaktır. Tanıdığım birçok arkadaşım var bu durumda.” Yine C kişisi: “Sağlık yönetimi mezunu kişiler kamu sektöründe diğer bölüm mezunlarının da başvurabildiği KPSS B grubundaki Veri Hazırlama Kontrol İşletmeni (VHKİ) statüsünde istihdam edilmektedir. Bunun yanı sıra KPSS A grubunda sınırlı sayıdaki uzmanlık alanlarında (sosyal güvenlik uzmanlığı gibi) da istihdam edilebilmektedirler. Ancak kamu sektöründeki bu istihdam olanaklarının oldukça yetersiz olduğu kanaatindeyim. Kamu sektöründe olduğu gibi özel sektörde de sağlık yönetimi mezunlarının istihdam olanakları oldukça kısıtlıdır. Mezunların çoğu özel hastanelerde hasta danışmanı olarak görev yapmaktadır.” Şeklinde görüş bildirmektedirler. Ancak, bu konuda umutlu olanlar da var elbette. E kişisi: “Yeni kamu işletmeciliği anlayışı, kamu kurumlarında örgütlenme tarzında değişimlere yol açmıştır. Özellikle devletin istihdam ettiği personelin çalıştırılma rejiminde belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Eleman bulunmasında güçlük çekilen yerler ve hizmet dallarında sağlık hizmetlerinin etkili ve verimli yürütülebilmesi amacıyla sözleşmeli sağlık personeli istihdamı son dönemlerde gündemde sıkça konuşulmaktadır. Şehir hastanelerinin açılmasıyla sağlık alanında personel ihtiyacının daha da artacağı ve sözleşmeli birçok personel alımı yapılacağı öngörülmektedir.” şeklinde istihdamın artacağına yönelik bir ifade kullanmıştır.

Bunların dışında istihdam konusunda sağlık yöneticisi adaylarının yaşam boyu öğrenme eksikliğinden de bahsedilmiştir. Sağlık yöneticisi adaylarının sadece bu alandaki teorik eğitimle yetinmemeleri gerektiği vurgulanmıştır. D kişisi: “Aslında özel sektörde de kamu sektöründe de sağlığın yönetimi işinin yönetim bilen biz sağlık yönetimi okumuş kişiler tarafından yapılması gerekir. Tabii ki de mezuniyet diplomasıyla olmaz bu işler... Kişinin kendisini de ne kadar geliştirdiği, diplomasının yanına neler koyabildiği çok önemli. Yeni mezun olmuş adamı da tutup hastane yöneticisi koltuğuna oturtun da demiyoruz ama kişi kendini geliştirdiğinde sonunda yeterliliğe ulaştığında hastane yöneticisi, sağlık yöneticisi olabileceğini bilmeli” diyerek konuya vurgu yapmaktadır.

4.3. Sağlık Yönetiminde İhtiyaçlar

Katılımcılar bu tema altında bilgilendirme, eğitim ve işbirliği kavramlarına vurgu yapmışlardır. Kamunun gelişmelerden ve uygulamalardan haberdar edilmesi, eğitime daha fazla yatırım yapılması ve politika yapımcılarla alandan kişi ve kurumların ortak çabalarının olması üzerinde durulmuştur. A kişisi: “Öncelikle SDP’nin tam işler şekilde hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bunu yapabilmek içinse eğitimin olmazsa olmaz olduğuna inanıyorum. Gerek kamu spotlarıyla gerekse seminerler, sempozyumlar ile halkın bilgilendirilmesi gerektiğini düşünüyorum.” Yine F kişisi: “Kararlar alınırken siyasi kaygılarla değil de STK’lardan ve üniversitelerden de görüş alınarak hareket edilmelidir.” şeklinde görüş bildirirken, G kişisi de: “Eğitime daha fazla yatırım yapılmalıdır. Üst düzey siyasilerin bu konuda halkı bilgilendirmesi gerekiyor. Örneğin, bir Cumhurbaşkanı’nın verdiği bilginin reklamlarda yer alması daha etkili olabilir.” ifadesini kullanmaktadır.

5. TARTIŞMA

Bu bölümde yapılan analiz sonucunda elde edilen bulguların ve benzer çalışma bulgularının bir tartışması yapılmıştır.

Bu çalışmada Sağlıkta Dönüşüm Programı’nın sağlık hizmetlerine erişimi artırdığı, sağlık hizmeti almada adaleti sağladığı bulunmuştur. Elbek ve Adaş (2009) tarafından yapılan bir çalışmada Türkiye’de uygulamaya konulan Sağlıkta Dönüşüm Programı’nın, ilk planda sağlık birimlerini tek çatı altında toplayarak sağlığa erişimde hiyerarşik yapılanmayı çözen, eşitsizliği ortadan kaldıran bir sistem olarak görüldüğünü bulmuşlardır. Lamba ve

diğerleri (2014) tarafından yapılan başka bir çalışmada da Sağlıkta dönüşüm programı sayesinde hizmete erişim kolaylaştığı ve hizmet veren kurumların birleştirilmesiyle sunumda adaletin sağlandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmada Sağlıkta Dönüşüm Programı ile birlikte sağlık personelinin daha güler yüzlü hizmet sundukları bulunmuştur. Aksoy (2005) tarafından hastaların kalite konusunda görüşlerinin alındığı bir çalışmada hastaların sağlık hizmetinin kalitesini değerlendirirken, doktorun ve hemşirenin güler yüzlü olmalarının ne kadar bilgili olduklarından çok daha fazla önemsendiği bulunmuştur. Aksakal ve Bilgili (2008) tarafından hastaların hemşirelik hizmetleriyle ilgili memnuniyetlerinin değerlendirildiği bir çalışmada da, hastaların %34,8'i hemşirelik hizmetleri ile ilgili herhangi bir görüş bildirmezken, %17,0'si hemşirelerin güler yüzlü olmasını ve %15,2'si hemşirelerin daha ilgili olmasını istemiştir. Hastaların %33,0'ü hemşirelik hizmetlerinden memnun olduğunu belirtmiştir. Ancak, Oksay (2016) tarafından birtakım hastanelerin personeli ve o hastaneye gelen hastaları üzerinde yapılan bir çalışmada kişilere sağlık hizmetlerinde kalite ne demek sorusu sorulmuştur ve 220 hastanın 35'i ve 240 personelin de 15'i güler yüzlü hizmet yanıtını vermişlerdir. Ayrıca kaliteli hastane nasıl olmalıdır sorusuna ise hastaların 60'ı ve personelin de 27'si güler yüzlü personele sahip olma şeklinde karşılık vermişlerdir. Görünen o ki bu hastanelerde güler yüzlü hizmet sunulması çok önemli görülmemiştir. Bu konuda tam bir tutarlılık söz konusu değildir.

Bu çalışma kapsamında sağlık yöneticisi adayları, Türkiye'de uygulanan aile hekimliği ve sevk sistemlerinin doğru bir şekilde uygulanmadığını ve planlanan etkililiğin gerçekleştirilemediğini ifade etmişlerdir. Kerman ve Eke (2014) tarafından hastalar, yöneticiler ve hekimler üzerinde yapılan bir çalışmada hastaların aile hekimliğini %84,9 oranında (belirlenen 7 uygulama arasında 3.sırada) önemli gördükleri; yönetici ve hekimlerin ise %73,6 oranında (belirlenen 7 uygulama arasında 3.sırada) önemli gördükleri bulunmuştur. Hasta, yönetici ve hekimler bunun üzerine geliştirdikleri önerilerde ise aile hekimliğinin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Çelikay ve Gümüş (2011) tarafından vatandaşlara anket uygulanarak Türkiye'de uygulanan sağlık sistemine yönelik görüşlerinin alındığı bir çalışmada, birinci basamak sağlık hizmetlerinden arzu edilen ölçüde verimliliğin elde edilmesi ve sevk zinciri sisteminin etkin bir şekilde işleyebilmesi için, sağlıkta dönüşüm sürecinde yeni oluşturulan aile hekimliğinin kaliteli ve güvenilir hizmet üreten bir kurum haline gelmesi gerektiği, aksi takdirde, vatandaşlar herhangi bir sağlık problemi ile karşılaştıklarında sevk zincirinin ilk ayağı olan aile hekimliği tesisini tercih etmeyecekleri, devlet hastanelerine ya da özel sağlık kuruluşlarına yönelecekleri belirtilmiştir. Yine Akman (2014) tarafından yapılan bir çalışmada, aile hekimliği uygulamasının en zayıf noktasının sevk zincirinin işlememesi olduğu, sevk zinciri olmaksızın, etkili ve maliyet etkin birinci basamak sağlık hizmetlerinden bahsedilemeyeceği, aile hekimlerinin sağlık sisteminin ana giriş kapısı olması gerektiği ve sevk zinciri olmadığında aile hekiminin sağlık hizmetinin koordinasyonunu tam olarak sağlamasının oldukça zor olduğu bulunmuştur.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Katılımcıların verdikleri bilgiler ışığında SDP kapsamında sağlık hizmetlerinin sunumunda yaşanan gelişmeler hakkında yapılan değerlendirmelerin ağırlık kazandığı görülmüştür. Bu program sayesinde sağlık hizmetlerine erişimin daha kolay hale geldiği vurgulanmıştır. Sağlık hizmetleri sunumunda güler yüzlü sağlık personeli önemli bir unsur olmuştur. Yine herkesi tek çatı altında toplayan genel sağlık sigortası sistemi hizmet sunumunda adaleti sağlayıcı faktör olarak kabul edilmiştir. Ancak, aile hekimliği ve sevk sisteminde aksaklıkların olduğu belirtilmiştir. Etkili bir sevk sisteminin olmaması aile hekimliğinin de doğasına aykırı hale gelmiş ve aile hekimliği gereğince faaliyet gösterememiştir. Bu açıdan bakıldığında aile hekimliğinin etkili bir şekilde yerine

getirilmesi için sevk sisteminin doğru bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Bu konuda toplum daha fazla bilgilendirilmeli ve gerekirse aile hekimliklerinde verilen hizmetlerin, özellikle laboratuvar hizmetlerinin, kapsamı genişletilebilir. Bu sayede 2. ve 3. basamak sağlık kuruluşlarının iş yükleri azalacak ve daha verimli çalışabileceklerdir.

Sağlık yöneticiliğinde en büyük sorunlardan biri olarak istihdam yetersizliği görülmektedir. Hem kamu hem de özel sektörde uygulan istihdam politikaları bu alanda eğitim alanların beklentilerini karşılamamaktadır. Buna karşın tek eksiğin istihdam yetersizliği olmadığı da bir gerçektir. Çünkü sağlık yöneticisi adaylarının aldıkları teorik eğitimin alanda iş bulmalarına yetmediği ortaya çıkmıştır. Bu kişilerin yaşam boyu öğrenme potansiyelleri yetersiz kalmaktadır. Sağlık yönetimi alanında bu işin eğitimini alan kişilerin daha fazla istihdam edilmesi için hükümet politikaları geliştirilmelidir. Sağlık yöneticiliğinin meslekleşmesi için STK'lar, üniversiteler ve hükümet işbirliği içinde faaliyet göstermelidir. Ayrıca, bu alanda eğitim alan kişilerin de kendilerini daha fazla geliştirmeleri gerekmektedir.

Bu araştırmadan yola çıkarak, araştırmacılara hem sorulacak sorularda daha özgür davranma yolunu açması hem de araştırılmak istenen sorunun kök nedenine ulaşmaya daha fazla imkan vermesinden dolayı nitel araştırma deseni kullanılarak daha sonra yapılacak çalışmalarda sağlık yönetimi alanında daha farklı kişi ya da gruplarla derinlemesine görüşme yapılarak daha kapsamlı sonuçlara ulaşılabilir. Ayrıca, nicel araştırma tasarımını kullanarak çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için özellikle sağlık yöneticilerinin istihdam sorununun çözümüne yönelik çalışmalar yapmaları ve bu alandaki boşluğun doldurulmasına katkı sağlamaları faydalı olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Akdağ, R., Aydın, S. ve Demirel, H. (2008). *İlerleme Raporu: Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı*. Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Yayınları,.
- Akman, M. (2014). Türkiye'de Birinci Basamağın Gücü. *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 18(2), 70-78.
- Aksakal, T. ve Bilgili, N. (2008). Hemşirelik Hizmetlerinden Memnuniyetin Değerlendirilmesi; Jinekoloji Servisi Örneği. *Erciyes Tıp Dergisi*, 30(4), 242-249.
- Aksoy, R. (2005). Zonguldak'ta Ayakta Tedavi Tüketicilerinin Sağlık Hizmeti Kalite Değerlemesi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 92-104.
- Aktel, M., Altan, Y., Kerman, U. ve Eke, E. (2013). Türkiye'de Sağlık Politikalarının Dönüşümü: Sağlık Bakanlığının Taşra Örgütlenmesi Üzerinden Bir Analiz. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 33-62.
- Aran, M. ve Rokx, C. (2014). *Turkey on the Way of Universal Health Coverage Through the Health Transformation Program (2003-2013) (No. 91326)*. The World Bank.
- Aykır, E. (2014). *2002-2012 Sağlık Politikaları ve Sağlıkta Dönüşüm*. Yayımlanmış yüksek lisans tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bambra, C., Fox, D. ve Scott-Samuel, A. (2005). Towards a Politics of Health. *Health Promotion International*, 20(2), 187-193.
- Başol, E. ve Işık, A. (2015). Türkiye'de Sağlık Politikalarında Güncel Gelişmeler: Sağlıkta Dönüşüm Programından Günümüze Bazı Değerlendirme ve Öneriler. *International Anatolia Academic Online Journal*, 2(2), 1-26.
- Çirpici, E. (2010). *Türkiye'de Kamu Sağlık Hizmetlerinde Uygulanan Neo-Liberal Ekonomi Politikalarının Sağlık Personeli İstihdamı Üzerine Etkileri: Sözleşmeli Sağlık Personeli*

- İstihdamının Eleştirel Bir Değerlendirmesi*. Yayımlanmış Yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Çelikay, F. ve Gümüş, E. (2011). Sağlıkta Dönüşümün Ampirik Analizi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 66(3), 55-92.
- Demirezen, S. ve Akhan, N. E. (2013). İlköğretim Öğrencilerinin Ders Çalışma Üzerine Algıları. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(8), 169-284.
- Elbek, O. ve Adaş, E. (2009). Sağlıkta Dönüşüm: Eleştirel Bir Değerlendirme. *Türkiye Psikiyatri Derneği Bülteni*, 12(1), 33-44.
- Elo, S. ve Kyngäs, H. (2008). The Qualitative Content Analysis Process. *Journal of Advanced Nursing*, 62(1), 107-115.
- İleri, H., Seçer, B. ve Ertaş, H. (2016). Sağlık Politikası Kavramı ve Türkiye’de Sağlık Politikalarının İncelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 12, 176-186.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. *Sosyal Hizmet E-Dergi*, 1(1), 62-80.
- Kerman, U. Ve Eke, E. (2014). Sosyal Devletten Neoliberal Devlete Türk Sağlık Sektöründeki Paydaşların Sağlıkta Dönüşüm Algısı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 65-80.
- Keyder, Ç., Üstündağ, N., Ağartan, T. ve Yoltar, Ç. (2011). *Avrupa’da ve Türkiye’de Sağlık Politikaları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lamba, M., Altan, Y., Aktel, M. ve Kerman, U. (2014). Sağlık Bakanlığı’nda Yeniden Yapılanma: Yeni Kamu Yönetimi Açısından Bir Değerlendirme. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(1), 53-78.
- Oksay, A. (2016). Sağlık Hizmetlerinde Kalite Tam Olarak Ne Demek? *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(14), 181-192.
- Özen, Y. ve Gül, A. (2007). Sosyal ve Eğitim Bilimleri Araştırmalarında Evren Örneklem Sorunu. *KKEDF*, 15, 394-422.
- Porche, D.J. (2012). *Health Policy: Application for Nurses and Other Healthcare Professionals*. Massachusetts: Jones and Bartlett Learning.
- Sahin, İ, Ozcan, Y.A. ve Ozgen, H. (2009). Assessment of Hospital Efficiency Under Health Transformation Program in Turkey. *CEJOR*, 19, 19-37.
- Sargutan, A.E. (2005). Sağlık Sektörü ve Sağlık Sistemlerinin Yapısı. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 8, 401-428.
- SB. (2007). *21 Hedef’te Türkiye: Sağlıkta Gelecek*. Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayınları.
- SB. (2015). *Sağlıkta Stratejik Planlama: Türkiye Örneği*. Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayınları.
- Soyer, A. (2009). 1980’den Günümüze Sağlık Politikaları. *Praksis*, 9, 301-319.
- TDK. (2017). Erişim yeri: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=POL%C4%B0T%C4%B0KA
Erişim Tarihi: 13.11.2017.
- Topsakal, C., Merey, Z. ve Keçe, M. (2013). Göçle Gelen Ailelerin Çocuklarının Eğitim-Öğrenim Hakkı ve Sorunları Üzerine Nitel Bir Çalışma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(27), 546-560.

- Vaismoradi, M., Turunen, H. ve Bondas, T. (2013). Content Analysis and Thematic Analysis: Implications for Conducting a Qualitative Descriptive Study. *Nursing and Health Sciences*, 15, 398–405.
- Walt, G. (1994). *Health Policy: An Introduction to Process and Power. Atlantic Highlands*. London: Humanities Press International.

TÜRK HAVAALANI SEKTÖRÜNÜN ULUSLARARASI REKABETÇİLİK ANALİZİ

INTERNATIONAL COMPETITIVENESS ANALYSIS OF TURKISH AIRPORT INDUSTRY

Temel Caner USTAÖMER¹, Ferhan ŞENGÜR²

Öz

Havaalanları, hava taşımacılığı sisteminin temel taşlarından biridir. Türkiye'nin coğrafi konum açısından Asya, Avrupa ve Orta Doğu arasında geçiş noktası konumunda olması, son yıllarda imzalanan ikili havacılık anlaşmaları ve uygulanan liberal politikalar sayesinde havaalanı yolcu trafiği önemli ölçüde artmıştır. Havaalanı sektörünün uluslararası rekabetçilik düzeyini belirlemek sektörün geleceğini öngörmek ve Türkiye ekonomisi açısından son derece önemlidir. Bu çalışmada Michael Porter'ın Elmas Modeli'nden faydalanılarak Türkiye'deki havaalanı sektörünün uluslararası rekabetçilik düzeyi ortaya konulmaktadır. Ayrıca, Türkiye'de havaalanı sektörü için uygulanabilecek rekabetçi stratejiler ve politika önerileri getirilmektedir. Araştırmada nicel veri toplama araçlarından bir tanesi olan anket yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre Türk havaalanı sektörünün uluslararası rekabetçilik gücünü etkileyen faktörlerin ortalamaları şu şekildedir: Girdi koşulları faktörü (3,37), talebi etkileyen faktörler (3,53), sektördeki firmaların yapısı ve stratejileri (3,14), ilgili ve destekleyici kuruluşlar (3,41) ve devlet (2,85).

Anahtar Kelimeler: Hava Taşımacılığı, Havaalanı Sektörü, Havaalanı Yönetimi, Uluslararası Rekabetçilik, Elmas Modeli.

Abstract

Airports play a vital role for air transport system. Due to the geographical location of Turkey as a transit point between Asia, Europe and the Middle East, bilateral aviation agreements signed in recent years and liberal aviation policies, air passenger traffic at the airports has increased significantly. Determining the level of international competitiveness of the airport sector is extremely important in terms of forecasting the future of the industry and in terms of the Turkish economy. In this study, the international competitiveness level of the airport sector in Turkey is analyzed utilizing Michael Porter's Diamond Model. Moreover, competitive strategies and policy proposals are introduced for airport sector in Turkey. The survey method, which is one of the quantitative data collection tools, is used. According to the results of the analysis of the applied surveys, the averages of the factors affecting the international competitiveness of the Turkish airport sector are as follows: Factor conditions

¹ Arş. Gör., Anadolu Üniversitesi, temelcanerustaomer@anadolu.edu.tr

² Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, fkuyucak@anadolu.edu.tr

(3,37), demand conditions (3,53), firm strategy, structure and rivalry (3,14), related and supporting industries (3,41) and government (2,85).

Keywords: Air Transport,Airport Industry,Airport Management,International Competitiveness,Diamond Model

1. GİRİŞ

Havaalanları, hava taşımacılığı sisteminin önemli bir parçası olup; sistemde altyapı sağlayıcısı olarak faaliyet göstermektedirler. Bu önemli rollerinin yanında havaalanları aynı zamanda hizmet ettikleri bölgeler açısından da stratejik öneme sahiptirler. Coğrafi konumu bakımından Türkiye, Avrupa, Asya ve Orta Doğu arasında geçiş noktası olarak konumlanmaktadır. Özellikle son yıllarda Türkiye'nin imzaladığı ikili anlaşmalar ve uyguladığı liberal politikalar bu coğrafi alanı yolcu taşımacılığı açısından önemli bir merkez haline dönüştürmüştür. Son on yılda Türkiye'deki havaalanı yolcu trafiği kayda değer bir ölçüde artmıştır. Gerek hava taşımacılığı endüstrisi, gerekse Türkiye ekonomisi açısından endüstrinin gelişim dinamiklerini anlamak önem arz etmektedir.

Bu çalışmada Michael Porter'ın Elmas Modeli'nden yararlanılarak Türkiye'deki havaalanı sektörünün uluslararası rekabetçilik düzeyi analiz edilmektedir. Türkiye'deki havaalanı sektörünün rekabetçilik düzeyi belirlenerek, uygulanabilecek rekabetçi stratejiler ve politika önerileri getirilmektedir. Çalışmada alanyazın taramasını takiben dünyada ve Türkiye'deki havaalanı endüstrisinin genel durumu hakkında bilgi verilmiş, ardından çalışmada temel alınan Elmas Modeli incelenmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak nicel veri toplama araçlarından biri olan anket yöntemi kullanılmıştır. Havaalanı yöneticilerine ve hava taşımacılığı konusunda uzmanlara uygulanacak anket, Elmas Modeli ile ilgili alanyazın incelemesine dayalı olarak havaalanı sektörüne göre uyarlanmış ve uzman görüşlerine dayandırılarak geliştirilmiştir. Verilerin analizi ile yapılan değerlendirmeler ışığında Türk havaalanı sektörünün mevcut rekabetçilik durumu değerlendirilmiş, rekabetçi stratejiler ve politika önerileri getirilmiştir.

Alanyazındaki uluslararası rekabetçilik analizi ile ilgili çalışmalar incelendiğinde Porter'ın Elmas Modeli'nden yararlanılarak birçok çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalarda Türkiye'deki çeşitlik endüstrilerin Porter'ın modelinden yararlanılarak uluslararası rekabetçilik seviyeleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Ancak, Porter'ın modelinden yararlanılarak Türkiye'deki havaalanı endüstrisinin uluslararası rekabetçilik düzeyini belirlemeye yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle, Türkiye'deki havaalanı endüstrisinin uluslararası rekabetçilik düzeyini belirlemeye yönelik olan bu çalışmanın alanyazındaki ilk çalışma olarak önemli bir boşluğu doldurması umulmaktadır.

1.1. Literatür

Uluslararası rekabetçilik genellikle ülkelerarası karşılaştırmalarda sektörler düzeyinde ele alınan bir konudur. Uluslararası rekabetçilik konusundaki alanyazının ise hala gelişmekte olduğu görülmektedir (Rugman ve D'Cruz,1993; Curran,2000; Moon vd.,1998; Riasi,2015; Aghdaie vd., 2012; Liu ve Hsu, 2009; Rodrigus ve Khan, 2015). Bu konuda Türkiye'deki çeşitli sektörleri inceleyen alanyazın da gelişmektedir. Öz (1999) Porter'ın Elmas Modelini kullanarak Türkiye'deki cam, inşaat ile deri ve giyim endüstrilerini analiz etmiştir. Analiz sonucunda cam endüstrisi için talep faktörünün rekabetçiliği orta diğer faktörlerin rekabetçiliği ise yüksek olarak belirlenmiştir. İnşaat endüstrisi için faktör koşulları ile firma stratejisinin rekabetçiliği yüksek, talep faktörü ile ilişkili ve destekleyici kuruluşların rekabetçiliği orta, firma stratejisinin rekabetçiliği yüksek, devlet faktörünün rekabetçiliği ise düşük olarak belirlenmiştir. Deri ve giyim endüstrisi için faktör koşulları ile devlet faktörünün rekabetçiliği düşük, talep faktörünün rekabetçiliği orta, diğer faktörlerin rekabetçilikleri yüksek olarak

bulunmuştur. Bulu ve diğerleri (2006, 2007 ve 2008) Porter'ın Elmas Modelini kullanarak Türkiye'deki elektronik, gıda ve Bolu'daki turizm endüstrilerini analiz etmişlerdir. Yapmış oldukları analizler sonucunda elektronik endüstrisi için faktör koşulları ile firma stratejisinin uluslararası rekabetçiliği orta; talep faktörleri ile ilgili ve destekleyici endüstrilerin rekabetçiliği yüksek, devlet faktörünün rekabetçiliğini ise düşük bulmuşlardır. Gıda endüstrisi için talep faktörünün rekabetçiliğini yüksek diğer faktörlerin rekabetçiliğini ise orta olarak belirlemişlerdir. Bolu'nun turizm endüstrisi incelendiğinde ise tüm faktörlerin rekabetçiliği orta olarak ortaya konmuştur. Erarslan ve diğerleri (2007) Porter'ın Elmas Modelini kullanarak Türkiye'deki plastik endüstrisinin rekabetçilik düzeyini analiz etmişlerdir. Yapmış oldukları analiz sonucunda Türk plastik endüstrisi için talep faktörünün rekabetçiliği yüksek, devlet faktörünün rekabetçiliği düşük, diğer faktörlerin rekabetçiliği ise orta olarak bulunmuştur. Sellı vd. (2010) Türkiye'deki hayvancılık endüstrisinin rekabetçilik düzeyini analiz ettikleri çalışmalarında Türk hayvancılık endüstrisinin rekabetçilik düzeyini devlet faktörü açısından orta diğer faktörler açısından ise düşük olarak bulmuşlardır. Yıldız ve Alp (2014) ise, Porter'ın Elmas Modelinden yararlanarak Türkiye'deki kaşar peyniri endüstrisinin uluslararası rekabetçilik düzeyini analiz etmişlerdir. Yaptıkları analiz sonucunda kaşar peyniri endüstrisi için faktör koşulları ve devlet faktörünün rekabetçiliğini orta diğer faktörlerin rekabetçiliğini ise düşük bulmuşlardır. Gümüş ve Hızıroğlu (2015) Porter'ın Elmas Modelini kullanarak Türkiye'den seçtiği hizmet endüstrilerinin rekabetçilik düzeyini Avrupa Birliği ülkeleri ile kıyaslayarak incelemişlerdir. Araştırmanın sonuçlarına göre Türkiye turizm, inşaat ve ulaştırma endüstrilerinde Avrupa Birliği ülkelerine göre rekabetçi avantaja sahiptir. Bunun yanı sıra Türkiye'deki sigorta, finans, bilgisayar ve iletişim endüstrilerinin rekabetçiliği Avrupa Birliği ülkelerine göre zayıf olarak bulunmuştur.

Alanyazınında uluslararası rekabetçilik ile ilgili başka yöntemlerin kullanıldığı çalışmalara da rastlanmaktadır. Akgül vd.(2015) Türkiye'deki 14 konteyner limanlarının rekabetçiliklerini BCG (Boston Danışmanlık Şirketi) portföy analizi ile tespit etmişlerdir. Yapılan analiz sonucunda Marport, MIP ve Kumport rekabetçiliği en yüksek olan limanlar olarak bulunmuştur. Çınar ve Özçalık (2013) panel veri analizini kullanarak Türkiye'deki imalat sanayi sektörünün rekabetçiliğini incelemişlerdir. Yaptıkları analiz sonucunda şu önerilerde bulunmuşlardır; Türkiye imalat sanayide dış ülkelerle rekabetçi bir kur politikası takip etmeli; ihracatın yüksek oranda ithalata bağımlılığı azaltılmaya çalışılmalı ve üretimde ileri teknoloji kullanılan, yüksek katma değere sahip, tescilli marka ürünler yaratılarak kronik dış ticaret açıkları kapatılmalıdır. Nazarpouri vd.(2014) Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) yöntemini kullanarak İran'daki pil endüstrisinin rekabetçilik analizini yapmışlardır. Yöntem kapsamında uzman görüşlerinden yararlanarak Koreli şirketlerin İran'daki en fazla uluslararası rekabetçiliğe sahip şirketler oldukları sonucuna varmışlardır.

Türkiye'deki havacılık endüstrisinin rekabetçilik düzeyine yönelik alanyazındaki tek çalışmada havacılık endüstrisinin hava taşımacılığı sektörü bağlamında ele alındığı görülmektedir. Yazgan ve Yiğit'in (2013) Porter'ın Elmas Modelini kullanarak Türkiye'deki sivil havacılık endüstrisinin rekabetçilik düzeyini belirlemeye yönelik yaptıkları değerlendirmeye göre nitelikli işgücündeki eksiklikler ve yakıt maliyetleri Türk sivil havacılık endüstrisinin uluslararası rekabetçilik düzeyini olumsuz olarak etkilemektedir. Bunun yanı sıra yüksek iç talep, hızlı sektörel büyüme ve avantajlı coğrafi konum Türkiye'nin önemli avantajları olarak belirlenmiştir.

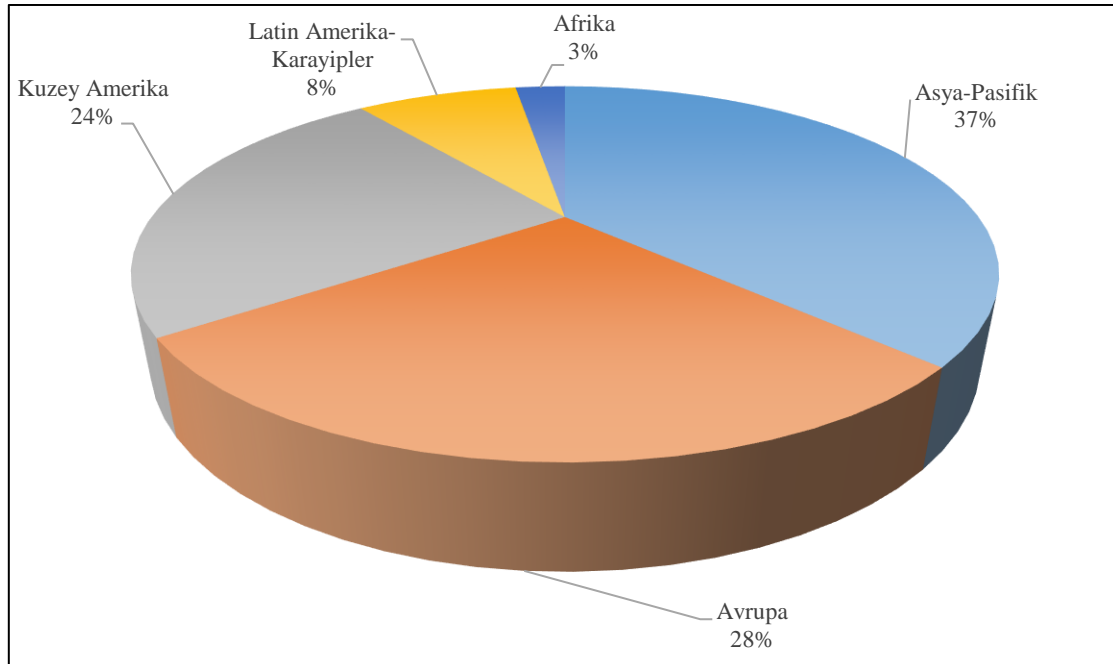
Türkiye'deki havaalanı endüstrisinin rekabetçilik düzeyinin belirlemeye yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle, Türkiye'deki havaalanı endüstrisinin uluslararası rekabetçilik düzeyini belirlemeye yönelik olan bu çalışmanın alanyazındaki ilk çalışma olarak önemli bir boşluğu doldurması umulmaktadır.

1.2. Dünya Havaalanı Endüstrisi

Havaalanları, ulaştırma sistemlerinin ve hava taşımacılığı sisteminin temel altyapı unsurlarından biri olarak hizmet ettikleri bölgeler için stratejik önemdeki unsurlardır. Günümüzde, havaalanları karayollarına ve hızlı tren sistemine entegrasyonu artmaktadır. Havaalanları, ekonomik gelişmeyi hızlandırma ve önemli sayıda istihdam olanağı sunma potansiyeline sahiptir. Diğer yandan, havaalanlarının çevre ve insanların yaşam kalitesi üzerinde çok önemli etkileri vardır. Genel çevre konuları ile ilgili artan duyarlılık havaalanları ile ilgili duyulan çevresel endişeleri artırmaktadır (Graham, 2014:2). Bu olumlu ve olumsuz faktörler arasında dengeyi sağlayacak bir havaalanı yönetimi anlayışı gitgide daha da önemli hale gelmektedir.

Dünyadaki havaalanı yolcu sayısı, 2017 yılında 2016 yılına göre %6,6 oranında artmıştır. Dünyadaki uluslararası yolcu sayısı ise 2017 yılında 2016 yılına göre %8,4 oranında artmıştır. 1998 yılından bu yana yıllık yolcu sayısı bakımından dünyanın en işlek havalimanı olan Uluslararası Atlanta Havalimanı incelendiğinde, 2016 yılına göre yolcu sayısı %0,3 düşmesine rağmen 2017 yılında da yaklaşık 104 milyon yolcusu ile dünyanın en yoğun havalimanı unvanını korumayı sürdürmüştür. Grafik 1 2017 yılında dünyada taşınan yolcuların bölgelere göre yüzdelik dağılımlarını göstermektedir (ACI, 2017). Şekle göre havaalanı sektörü, yolcu sayıları bakımından Asya/Pasifik, Avrupa ve Kuzey Amerika bölgelerinin hakimiyetindedir.

Grafik 1. Bölgelere Göre Havaalanı Yolcu Dağılımı (ACI Media Releases, 2017)

Dünyada havaalanı sektöründe önemli değişiklikler yaşanmaktadır. Havaalanı sektöründe şu üç önemli gelişme gözlemlenmektedir (Graham, 2014:8).

Havaalanlarının ticarileşmesi. Havaalanlarının devlet tarafından yönetilen kamu hizmeti algısı ticari yönetim felsefesinin benimsendiği ticari işletmeye doğru evrilmiştir.

Havaalanı özelleştirmesi. Havaalanlarının yönetimi ve sahipliği farklı yöntemler kullanılarak özel sektöre aktarılmaktadır. Bu yöntemlere örnek olarak stratejik ortaklıklar, hisse devri ve özel yönetim anlaşmaları verilebilir.

Havaalanı sahiplik çeşitlendirmesi. Farklı türlerde ortaya çıkan işletici ve yatırımcılar, altyapı şirketleri ve finansal yatırımcılar gibi, dünyadaki havaalanları ile ilgilenmektedir.

1.2.1. Havalimanlarının Sahiplik ve Yönetim Biçimleri

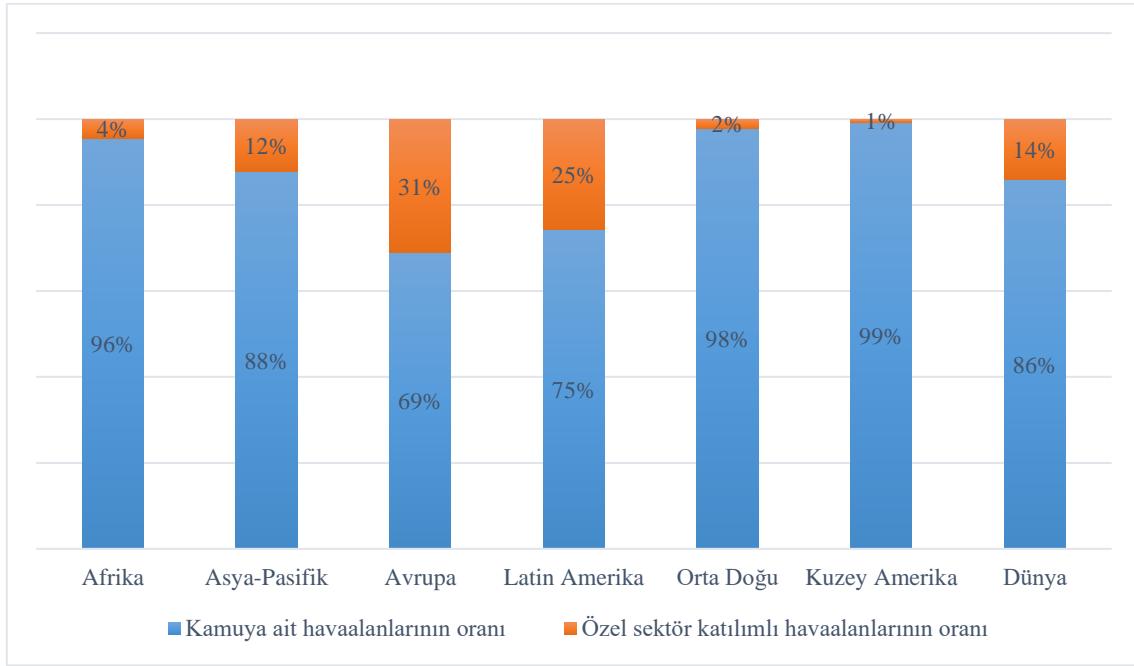
Havaalanlarının bazı temel ekonomik özellikleri şunlardır; ekonomik ve sosyal faaliyetler için katalitik bir etkiye sahiptir ve kapasitede yaşanan bir darboğaz ülkenin gelişimini engelleyebilir; kapasitede yaşanacak bir darboğaz aynı zamanda havayolu hizmetinin sağlanmasındaki rekabeti olumsuz yönde etkiler; havaalanı kapasitesini sürekli yükseltmek mümkün değildir. Bu nedenle zaman zaman düşük kullanım veya trafik sıkışıklıkları ortaya çıkabilir; önemli miktarlarda batık maliyet söz konusudur. Aynı zamanda havaalanı olanaklarının kullanım ömrü çok uzundur. Özellikle uçak gürültüsü gibi dışsallıklar yaratır ve; ölçek ekonomisi kaynaklı veya havaalanının çevresinin genişlemeye uygun olmaması sebebiyle doğal tekel konumunda olabilirler (Hooper,2002).

Yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı havaalanları kamu politikaları açısından önemli olarak görülmektedir. Bunun yanında havaalanları için gerekli yatırımın çok yüksek olması, nakit akış profilleri, risklerin doğası ve havayolları ile uzun süreli sözleşmelerin yapılabilmesinin zor olması nedenleriyle havaalanlarının finansal piyasalara ulaşması çok da kolay değildir. 1950’li, 1960’lı ve 1970’li yıllarda yeni uçak tiplerinin devreye girmesi ve hava taşımacılığına olan talebin yükselmesiyle birlikte büyük çaplı havaalanı yatırımlarına ihtiyaç duyulmuştur. O yıllarda bu yatırımları devletler gerçekleştirmiştir (Hooper,2002).

1980’li yıllarda ise havaalanlarına ilişkin kamu politikalarında değişim başlamıştır. Söz konusu yatırımlara özel sektörün de dahil edilmesi fikri kamu tarafından kabul edilmiştir. Böylece, havaalanları rekabete açılarak ve özel sektörün yönetim biçiminden yararlanılarak havaalanlarının etkinliğinin ve verimliliğinin artırılması hedeflenmiştir. Bununla birlikte sıklıkla devletler sadece finansal bağımlılıklarını azaltmak istemiştir. 1990’lı yıllardan itibaren havaalanlarının özelleştirilmesi dünya çapında hız kazanmaya başlamıştır (Hooper,2002).

1990’lı yıllara kadar havaalanı sahipliği genellikle büyük ve yerleşik havaalanı otoritelerinin (İngiliz Havaalanı Otoritesi (British Airport Authorities), Fraport vb.) kontrolü altındaydı. Avrupa’da havayolu endüstrisinin serbestleşmesiyle birlikte havaalanı özelleştirmeleri de görülmeye başlandı. Sonuç olarak üç tür havaalanı kategorisi ön plana çıktı: Mülkiyeti ve işletimi devlete ait havaalanları, devlet ve özel ortak mülkiyetinde ve işletimindeki havaalanları ile özel mülkiyete ait havaalanlarıdır. Şekil X’e göre dünyadaki havaalanlarının yaklaşık %14’ü devlet ve özel ortak mülkiyetinde ve işletimindeki havaalanlarıdır. Dünyadaki yolcu trafiğinin %41’i bu havaalanlarını kullanmaktadır. Bu durum özel sektörün çoğunlukla yatırımın daha fazla dönüş imkanı vermesinden dolayı büyük havaalanlarına yatırım yaptığına işaret etmektedir. Ancak, bu durumda kıtalar arası dağılımında farklılıklar mevcuttur: Avrupa’da yolcu trafiğinin %75’i bu kategorideki havaalanlarını kullanmaktadır. Latin Amerika’da bu oran %60 civarındayken Kuzey Amerika’da yalnızca %1 civarındadır. Havaalanlarının sayıları incelendiğinde Avrupa ve Latin Amerika sırasıyla %31,10 ve %25,80 oranlarıyla lider durumundayken Kuzey Amerika’nın oranı %1’den azdır (Bringmann,2018).

Grafik 2. Dünyadaki Havalimanı Sahiplik Yapısı (ACI, 2017)

1.2.2 Havaalanlarının Ticarileşmesi

Havaalanları uzun seneler boyunca devletin sahipliğinde ve sıkı kontrolü altında kamu hizmeti veren kuruluşlar olarak görülmüştür. Bu sebeple havaalanı yönetiminde ticari ve finansal uygulamalara fazlaca değer verilmemiştir. 1970’li ve 1980’li yıllarda hava taşımacılığı endüstrisinin büyümesi ve olgunlaşmasıyla havayolları özelleşmeye başlamış ve havaalanı yönetimine bakış açısında değişimler yaşanmıştır. Birçok havaalanı giderek daha fazla bir biçimde ticari işletmeler olarak kabul başlanmıştır. Havaalanlarının ticarileşme hızı dünyanın farklı bölgelerinde farklı farklı olmuştur. En hızlı ticarileşen havaalanları çoğunlukla Avrupa’daki havaalanlarıdır. Afrika ve Güney Amerika’daki havaalanları ise genellikle ticarileşme eğilimlerine karşı temkinli davranmışlardır (Graham,2008).

Havaalanlarının ticarileşmesini sağlayan birbirleriyle bağlantılı birkaç gelişme söz konusudur. İlk olarak, bazı havaalanları devlet sahipliği bağlarını gevşetmeye başlamıştır. Bu daha bağımsız havaalanı otoritelerinin kurulmasıyla mümkün olmuştur. Bu tip gelişmeler havaalanlarına daha fazla ticari ve operasyonel serbestlik sağlamış ve bazı durumlarda havaalanlarına özel sektör yatırım ve ortaklık kapılarını açmıştır. Havaalanı yönetiminde finansal yönetim, havacılık dışı gelir yaratma ve havaalanı pazarlaması gibi alanlara çok daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Bunun sonucunda, bu alanlara aktarılan kaynaklarda ve bu alanlarda istihdam edilen çalışan sayısında artışlar olmuştur. Havaalanlarının ticarileşmesinin en büyük göstergesi, havaalanlarının havacılık dışı veya ticari gelirlere daha fazla bağımlı hale gelmesidir. İniş ve yolcu ücretleri geleneksel olarak havaalanlarının en önemli gelir kaynağıydı. Özellikle Avrupa’daki havaalanlarında havacılık dışı gelirlerin oranı havacılık gelirlerinin oranını geçmiş bulunmaktadır. Örneğin, bu durum Amsterdam Havalimanı’nda ilk kez 1984 yılında gerçekleşmiştir. Amsterdam Havalimanı’ndaki bu gelişmenin temel nedeni havalimanında perakende satış mağazalarına daha fazla alanın ayrılmasıdır (Graham,2008).

1.3. Türk Havaalanı Endüstrisi

Coğrafi konumu nedeniyle Türkiye, Avrupa, Asya ve Orta Doğu arasında bir geçiş noktası konumundadır. Son yıllardaki gelişmeler, Türkiye'nin imzaladığı ikili anlaşmalar ve uyguladığı liberal politikalar nedeniyle bu coğrafya yolcu taşımacılığında özel bir merkez konumuna gelmiştir. Ancak, ülke çapında hala atıl durumda olan havaalanları vardır. Hava taşımacılığına duyulan ihtiyacın artmasıyla birlikte bu havaalanlarının da kullanımlarının artması ve Türkiye'ye önemli faydalar sağlaması beklenmektedir (Torlak, 2011:3397).

Grafik 2 2008 ile 2017 yılları arasında Türkiye'deki havalimanlarından taşınan yolcu sayılarını göstermektedir. Buna göre Türk hava taşımacılığı sektöründe 2017 yılında 2016 yılına göre %11.1 yükselişle toplamda yaklaşık 193 milyon yolcu taşınmıştır. Türkiye'deki ticari uçuş sayısı 2017 yılında yaklaşık 1.27 milyona ulaşmıştır. Bir önceki yıl ile kıyaslandığında ticari uçuş sayısındaki artış %3.1'dir. (DHMİ, 2017).

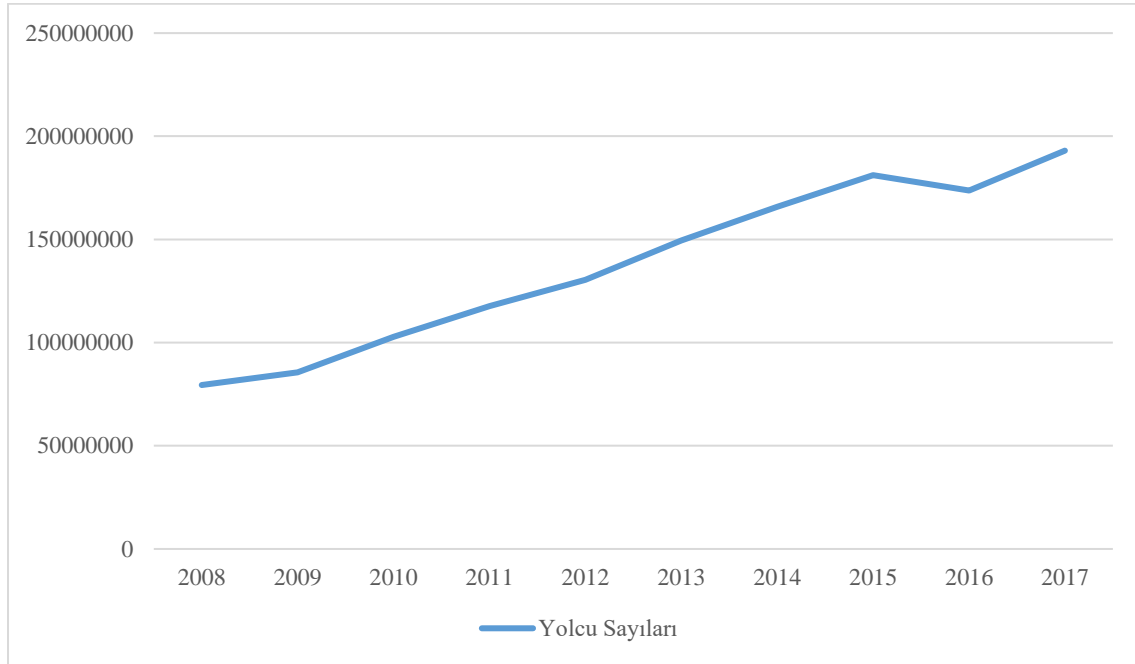
Türkiye'de 2018 yılı itibariyle toplamda 55 havalimanı faaliyettedir. Bu havalimanlarından 44'ü hem iç hatlara hem de dış hatlara hizmet vermektedir. Dış hatlara hizmet vermeyen havalimanlarının birçoğunun doğu illerinde (Ağrı Ahmed-i Hani, Hakkari Yüksekova Selahaddin Eyyubi, Iğdır Şehit Bülent Aydın, Kars Harakani, Muş, Siirt) olduğu gözlemlenmektedir. Türkiye'deki havalimanlarından Gazipaşa Alanya, Zonguldak Çaycuma, Aydın Çıldır ve Zafer havalimanları DHMİ denetimli özel şirket tarafından işletilmektedir. İstanbul Sabiha Gökçen Havalimanı Savunma Sanayi Müsteşarlığı denetiminde özel şirket tarafından, Eskişehir Hasan Polatkan Havalimanı ise Eskişehir Anadolu Üniversitesi tarafından işletilmektedir (DHMİ,2017).

Tablo 1. son üç yıla ait Türkiye'deki havalimanlarını kullanan iç hat, dış hat ve toplam yolcu sayılarını göstermektedir. Tablo incelendiğinde toplam yolcu sayısının 2016 yılında düştüğü gözlemlenmektedir. Bu düşüşün 2016 yılında dış hat yolcu sayısının 2015 yılına göre önemli ölçüde azalmasına neden olduğu anlaşılmaktadır. Bu düşüşün nedenleri ülkemizin güvenlik algısının yurtdışında bozulmasına neden olan bombalı saldırılar ve darbe girişimi olabilir. 2017 yılında dış hat yolcu sayısı önemli ölçüde artmasına rağmen 2015 seviyesini yakalayamamıştır. Tablodaki iç hat yolcu sayılarına bakıldığında ise iç hat yolcu talebinin birbirini izleyen üç yılda da sürekli arttığı görülmektedir.

Tablo 1. 2015-2017 Yılları Arasında Türkiye'deki Havalimanlarını Kullanan İç Hat, Dış Hat ve Toplam Yolcu Sayıları (DHMİ, 2017)

	2015	2016	2017
İç Hat	97.041.210	102.499.358	109.511.390
Dış Hat	84.033.321	71.244.179	83.533.953
Toplam	181.074.531	173.743.537	193.045.343

Grafik 2. 2008-2017 Yılları Arasında Türkiye’de Taşınan Yolcu Sayıları (DHMİ, 2017)

1.3.1. Türkiye’deki Havalimanlarının Sahiplik ve Yönetim Biçimleri

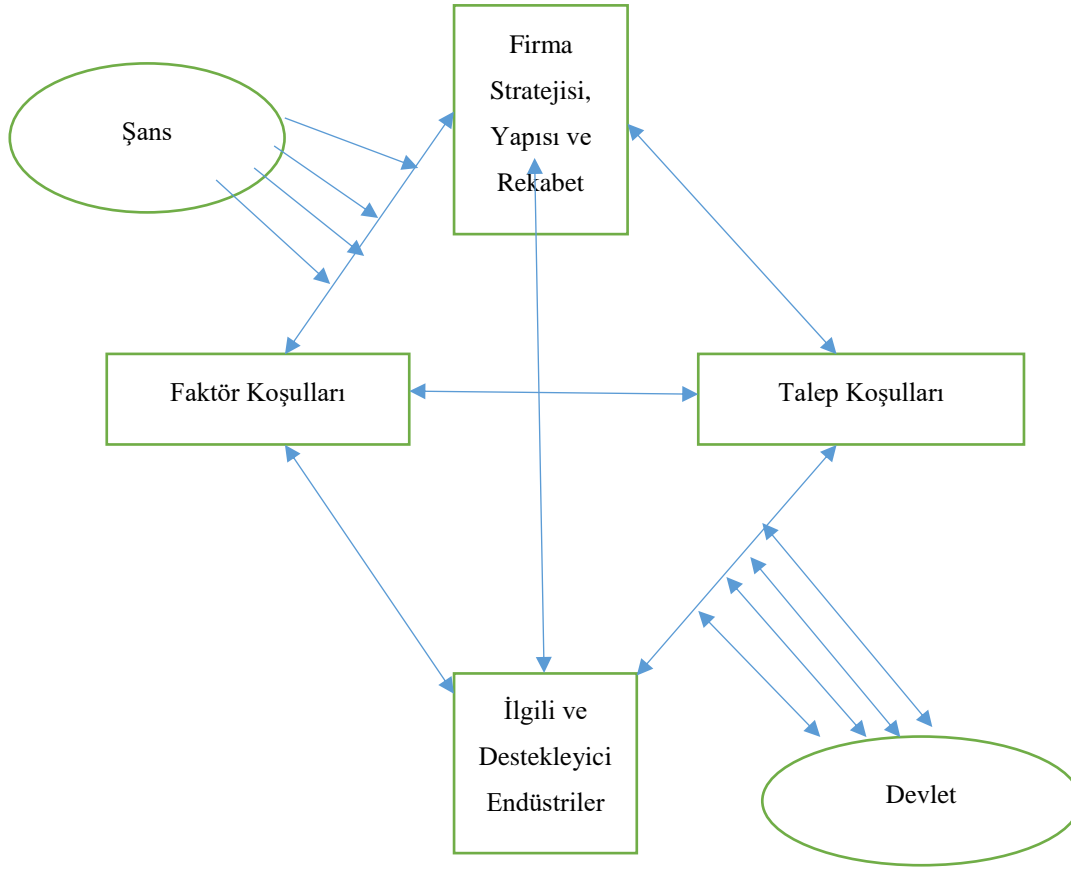
Türkiye’deki havaalanlarının büyük bir kısmı halen merkezi kamu mülkiyeti ve işletimi altındadır. Kamuya ait havaalanlarının işletilmesi ile Türkiye hava sahasındaki hava trafiğinin düzenlenmesi ve denetimi vazifesi Devlet Hava Meydanları İşletmesi (DHMİ) tarafından gerçekleştirilmektedir. DHMİ dışında farklı sahiplik ve yönetim yapısıyla işletilen az sayıda havaalanı vardır. Örneğin, Eskişehir/Hasan Polatkan Havalimanı Eskişehir Teknik Üniversitesi’ne, İzmir/Selçuk Efes Havaalanı ise Türk Hava Kurumu’na aittir (Kaya,2005).

Türkiye’de 1980 sonrası yaşanan ekonomik ve siyasi istikrar ve hızlı değişim, birçok ekonomik uygulamayı farklı boyutlara taşımıştır. Bu dönemde yaşanan en dikkat çekici gelişmelerden birisi altyapı yatırımlarında Yap-İşlet-Devret (YİD) modeliyle yapılan uygulamalar olmuştur. Bir yandan kamu finansmanındaki kısıtlar ve hantal bürokratik yapı, diğer yandan artan kapasite ve teknolojik yatırım ihtiyacı havaalanı yatırımlarında yeni arayışlara neden olmuştur. Başlangıçta özellikle yaz turizminin merkezi olan Antalya’da yaz aylarında çok yoğunlaşan yolcu trafiğini kaldıracak terminalin çok hızlı biçimde yapılması, daha sonra da diğer havaalanlarında benzer uygulamaların denenmesi gündeme gelmiştir (Kaya,2005).

1.4. Elmas Modeli

Michael Porter (1990) neden bazı ülkelerin belirli endüstrilerde diğer ülkelere göre daha başarılı olduklarını anlayabilmek için yeni bir paradigmaya ihtiyaç duyulduğunu açıklamak üzere, on ülkeyi analiz ederek ‘Elmas Modeli’ olarak adlandırdığı modeli ortaya koymuştur. Bu ülkelerin birçoğu gelişmiş ülkelerdir (Almanya, İsveç, ABD, Danimarka, İtalya, İsviçre, Japonya ve İngiltere). Porter’in incelediği ülkeler arasında gelişmiş ülke tanımına uymayan Singapur ve Güney Kore yeni endüstrileşmiş ülkeler olarak kabul edilebilirler. Grafik 3’te ortaya konulan Porter’in Elmas Modeline göre, bulunulan ülke işletmelerin rekabetçi avantaj elde etmesinde önemli rol oynamaktadır.

Grafik 3. Elmas Modeli (Porter, 1990:127)

Porter, belirli bir ülkenin dört niteliğinin –*talep koşulları, faktör koşulları, işletmenin stratejisi, yapısı ve rekabet ile ilgili ve destekleyici endüstriler*- yerel işletmelerin rekabetçi avantaj kazanmasında ve sürdürmesinde önemli rol oynadığını ifade etmektedir. ‘Devlet’ ve ‘şans’ da bu dört niteliğin işleyişini etkilemektedir. Bu nitelikler aşağıdaki paragraflarda özetlenmektedir.

Faktör Koşulları. Faktör koşulları başlığı altında işgücü, toprak ve sermaye faktörleri yer almaktadır. Örneğin, bir ülkede eğitimsiz bir işgücü yoğunsa uluslararası alanda rekabet edebileceği ürünler emek-yoğun olacaktır. Porter’a göre ülkeler, rekabetçi konumlarını devam ettirebilmek için faktör koşullarını yenilemek durumundadırlar (Luigi, 2007:10).

Talep Koşulları. Porter, ülkelerin rekabet üstünlüklerinde işletmelerin ürettikleri ürüne veya hizmete olan iç talebin güçlü ve bilinçli olmasının önemini vurgulamaktadır. Güçlü ve bilinçli bir iç talebin birçok faydası vardır. Bunlardan birincisi satıcıların, alıcıların ne almak istediklerini anlamalarına yardımcı olur. İkinci fayda ise işletmenin müşterilerin beklentilerinde ortaya çıkabilecek değişimleri erken fark ederek bunlara uluslararası rakiplerden daha erken cevap verebilmesi fırsatını sunar (Frasineanu, 2008:3495).

Firma Stratejisi, Yapısı ve Rekabet. Ulusal şartlar bir ülkede şirketlerin kurulmasını, örgütlenmesini ve yönetilmesini etkilemektedir. Bir endüstrinin rekabetçi olabilmesi yönetim uygulamaları ve endüstrideki rekabetçi avantaj kaynaklarının bir noktada birleşmesine bağlıdır. İşle ilgili bireysel motivasyon ve yetenekler de rekabetçi avantajın elde edilebilmesi için gereklidir. Bir ulusta üstün yetenek nadir bir kaynaktır. Bir ulusun başarısı

yetenekli insanların eğitime, bağlılığına ve çabasına bağlıdır. Güçlü yerel rekabetin olması rekabetçi avantajın oluşturulmasında ve sürdürülmesinde önemli rol oynamaktadır (Boja, 2011:38).

İlgili ve Destekleyici Endüstriler. Bir ulusta uluslararası rekabetçiliğe sahip ilgili ve destekleyici endüstrilerin bulunması rekabetçi avantajın yaratılmasına ve sürdürülmesine katkıda bulunmaktadır. Benzer girdileri, yetenekleri, teknolojileri, dağıtım kanallarını veya müşterileri paylaşan rekabetçi ilgili endüstriler üç nedenden dolayı yararlıdır. İlki, benzerlikleri teknolojik dışsallığı artırır. İkincisi, iş ile ilgili bilgilerin daha geniş bir ortamda yayılması işletmelerin yeni iş fırsatlarını görmesine yardımcı olur. Son olarak, ilgili endüstrilerden gelecek ileri veya geri dikey büyüme tehditleri mevcut işletmelerin rekabetçi avantajını daha da geliştirmesi için baskı unsuru olur (Porter, 1990:80).

Devlet ve Şans. Micheal Porter bir endüstrinin uluslararası rekabet gücünün gelişiminde ‘devletin rolü’nü önemli ancak dolaylı olduğuna inanmaktadır. Porter’a göre devletin görevi rekabetçi avantajı yaratmaya çalışmak değil, Elmas Modeli’nin dört ana bileşenini meydana getiren ana unsurlar çerçevesinde endüstriyi desteklemektir. Şans faktörleri ise kontrol edilemeyen ancak yine de endüstriyi etkileyip rekabet ortamındaki göreceli pozisyonları değiştirebilen olaylar olarak kabul edilmektedir. Savaşlar ve doğal afetler şans faktörüne örnek olarak verilebilir (Öz,1999).

Elmas Modeli’ndeki her bir faktör birbiriyle ilişkilidir ve karşılıklı olarak birbirlerinden etkilenmektedir. Bu durum, modelin yapısını dinamik hale getirmektedir. Aynı zamanda, modelin sistematik doğası, herhangi bir ülkenin diğer bir ülkenin endüstrisindeki uygulamaları olduğu gibi kopyalayabilmesini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, rekabet avantajının, yalnızca bir faktör yerine tüm sisteme dayandırılması gereklidir. Porter’ın Elmas Modeli çeşitli endüstrilerdeki rekabetçiliğin anlaşılmasında kullanılan önemli araçlardan biri olmuştur.

2. YÖNTEM

Anket hızlı, güvenilir ve sistematik bilgiye ulaşmak için önemli bir araçtır. Bu çalışmada kullanılan anket alanyazın incelenerek ortaya çıkmıştır. Anket, yapılandırılmış ve yapılandırılmamış sorulardan meydana gelmektedir. Yapılandırılmış sorular Elmas Modeli’ni oluşturan faktörler ve alt değişkenler dikkate alınarak oluşturulmuştur. Anketteki yapılandırılmamış sorular ile sektörde çalışanların ve akademisyenlerin sektörün uluslararası rekabetçilik düzeyi ile ilgili fikirleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın ana kütlesi, Türkiye’deki havaalanlarında çalışan uzmanlar ve yöneticiler ile havacılık alanında çalışmaları olan akademisyenlerdir. Ancak, tüm bireylere ulaşılması imkan dahilinde olmadığından örnekleme yapılması zaruri görülmüştür. Kolayda örnekleme yöntemi örnekleme metodu olarak benimsenmiştir.

“Türk Havaalanı Sektörünün Uluslararası Rekabetçilik Analizi” adlı anketin değerlendirilmesi havaalanlarında uzun yıllardır yöneticilik yapan bir yönetici ve havaalanı konusunda akademik çalışmaları olan bir akademisyenle yapılmıştır. Yöneticinin ve akademisyenin tavsiyeleri ile şekillenen anketin pilot çalışması ise 9-15 Şubat 2017 tarihleri arasında havacılık alanında çalışan akademisyenlerin, havaalanlarında çalışan yöneticilerin ve uzmanların katılımıyla gerçekleşmiştir. Bu pilot çalışma sonucunda anketteki katılımcılar tarafından anlaşılmayan ifadeler değiştirilmiş, ayrıca katılımcıların önerdiği maddeler eklenerek ankete son hali verilmiştir. Hazırlanan anket, 104 katılımcıya 16 Şubat-9 Nisan 2017 tarihleri arasında çevrimiçi ortamda uygulanmıştır. Ankete katılanlar, havacılık uzmanları, havaalanı yöneticileri ile havacılık alanında çalışmaları bulunan akademisyenler olarak temelde üç ana grupta toplanmıştır.

“Türk Havaalanı Sektörünün Uluslararası Rekabetçilik Analizi” anketi, Elmas Modelinin beş ana faktörünü içermektedir. Anket, bu beş faktör altında yer alan kırk maddeden oluşmaktadır. Anketteki her bir madde

beşli Likert tipi ölçekle ölçülmüştür. Bu ölçekteki ifadeler şu şekildedir; ‘Kesinlikle Rekabetçi Bulmuyorum’(1), ‘Rekabetçi Bulmuyorum’(2), ‘Orta Derecede Rekabetçi Buluyorum’(3), ‘Rekabetçi Buluyorum’(4) ve ‘Kesinlikle Rekabetçi Buluyorum’(5).

3. BULGULAR VE YORUM

“Türk Havaalanı Sektörünün Uluslararası Rekabetçilik Analizi” anketi beş kısımdan meydana gelmektedir. Bu kısımlar sırasıyla; girdi koşulları, talebi etkileyen faktörler, sektördeki firmaların yapısı ve stratejileri, ilgili ve destekleyici kuruluşlar ve devlettir. Her bir kısım altındaki maddelerin aldığı ortalamalar ve kısım ortalamaları aşağıda ayrıntılı bir şekilde analiz edilmektedir.

3.1 Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 2, bu çalışmada kullanılan ölçek boyutlarının güvenilirliğini göstermektedir. Ölçek boyutlarının Cronbach alfa değerleri 0,749 ile 0,933 arasında değişmektedir. Alanyazında ölçeklerin güvenilirliği için bu değerler en az 0,7 olması gerektiği belirtilmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2014). Tablodaki değerler incelendiğinde Türk havaalanı endüstrisinin uluslararası rekabetçilik ölçeğinin güvenilir olduğu söylenebilir.

Tablo 2. Güvenilirlik İle İlgili İstatistikler

	Cronbach Alfa Değeri	Madde Sayısı
Girdi Koşulları	0,749	7
Talebi Etkileyen Faktörler	0,854	8
Sektördeki Firmaların Yapısı ve Stratejileri	0,846	8
İlgili ve Destekleyici Kuruluşlar	0,831	8
Devlet	0,933	9

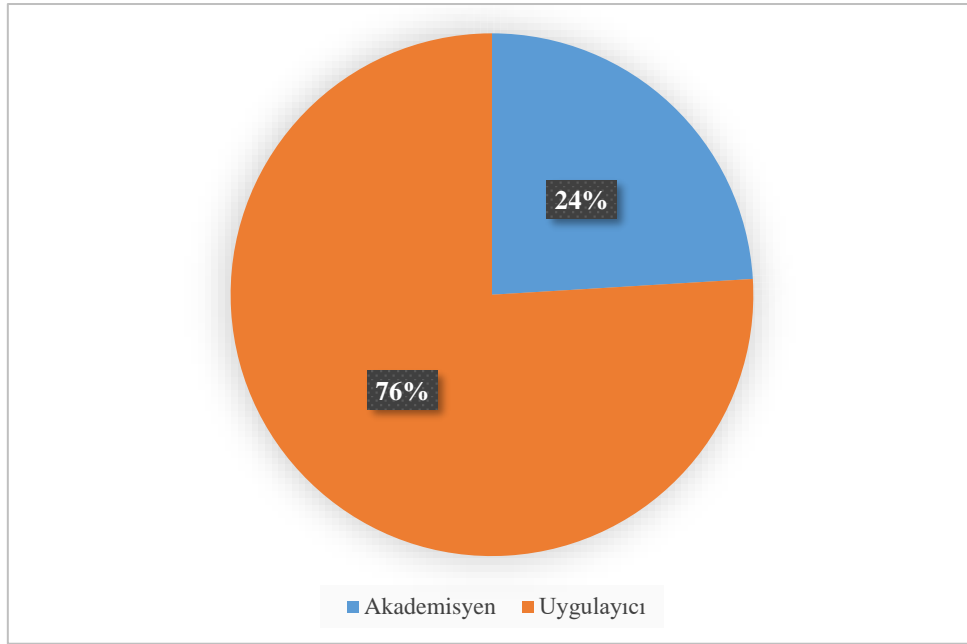
Tablo 3. anketin sonuçlarıyla ilgili tanımlayıcı istatistikleri göstermektedir. Bu sonuçlara göre Türk havaalanı sektörünün uluslararası rekabetçilik gücünü açıklayan faktörlerin aldığı ortalamalar şunlardır; girdi koşulları (3,37), talebi etkileyen faktörler (3,53), sektördeki firmaların yapısı ve stratejileri (3,14), ilgili ve destekleyici kuruluşlar (3,41) ve devlet (2,85). Tanımlayıcı istatistiklerdeki basıklık ve çarpıklık değerleri değişkenlerin normal dağılıp dağılmadığını ortaya koymaktadır. Tabachnick ve Fidell’e (2013) göre bu değerlerin -1.5 ile +1.5 arasında olması verilerin normal dağıldığını göstermektedir. Bu çalışmada tüm faktörlerin basıklık ve çarpıklık değerleri -1.5 ile +1.5 arasında değerler almıştır. Bu bizlere verilerin normal dağıldığını göstermektedir.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	Standart Sapma	Basıklık	Çarpıklık
Talebi Etkileyen Faktörler	3,53	0,69	0,814	-0,425
İlgili ve Destekleyici Kuruluşlar	3,41	0,69	1,25	-0,473
Girdi Koşulları	3,37	0,68	0,632	-0,498
Sektördeki Firmaların Yapısı ve Stratejisi	3,14	0,73	0,306	0,057
Devlet	2,85	0,92	-0,142	0,145

Grafik 4. anketi tamamlayanların mesleki dağılımını göstermektedir. Ankete katılanlar akademisyenler ve uygulayıcılar olarak sınıflandırılmıştır. Anket uygulanan akademisyenlerin seçiminde havacılık alanında çalışmaları olmak kriteri baz alınmıştır. Ankete katılan uygulayıcı sınıfındaki katılımcılar ise havaalanı yöneticileri, pilotlar, teknisyenler ve hava trafik kontrolörleridir. Ankete katılanların %76'sını uygulayıcılar oluştururken geri kalan %24'ünü akademisyenler oluşturmaktadır.

Grafik 4. Katılımcıların Mesleki Dağılımı

Elde edilen bulguların önem derecesine göre anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla ilerleyen bölümlerde faktörlerin genel ortalaması dikkate alınarak faktörler büyükten küçüğe doğru sıralanmaktadır. İlk olarak, en yüksek ortalamaya sahip olan talebi etkileyen faktörlerle ilgili bulgulara yer verildikten sonra onu sırasıyla ilgili ve destekleyici kuruluşlar, girdi koşulları, sektördeki firmaların yapısı ve stratejileri ile devlet faktörleri takip etmektedir.

3.2 Talebi Etkileyen Faktörler

Türk havaalanı sektörünün uluslararası rekabetçilik düzeyi, talebi etkileyen faktörler bağlamında analiz edildiğinde alt maddelerin 3,03 ile 3,82 aralığında değerler aldığı görülmektedir. Talebi etkileyen faktörlerin ortalaması ise 3,53'tür.

Tablo 4. Talebi Etkileyen Faktörlerin Ortalaması

	Maddelerin Ortalamaları	Standart Sapma
Nüfus Artış Hızı ve Yapısı	3,75	0,96
Ekonomik ve Sosyal Gelişmişlik	3,03	1,03
Sektörün Büyüme Durumu	3,75	0,88
İç Hat Yolcu Talebi	3,82	0,93
Dış Hat Yolcu Talebi	3,66	0,99
Transit Yolcu Talebi	3,77	1,08
Havayolu Uçuş Talebi	3,45	1,04
Yolcu Profili	3,07	1,07
Talebi Etkilen Faktörlerin Ortalaması	3,53	

3.3 İlgili ve Destekleyici Kuruluşlar

Türk havaalanı sektörünün uluslararası rekabetçilik düzeyi, ilgili ve destekleyici kuruluşlar faktörü bağlamında analiz edildiğinde alt maddelerin 2,93 ile 3,78 aralığında değerler aldığı görülmektedir. İlgili ve destekleyici kuruluşlar faktörünün ortalaması ise 3,41'dir.

Tablo 5. İlgili ve Destekleyici Kuruluşlar Faktörünün Ortalaması

	Maddelerin Ortalamaları	Standart Sapma
Havayolu Sektörü	3,36	0,99
Havacılık Eğitim Kurumları	2,93	1,04
Turizm Sektörü	3,63	1,07
Lojistik Sektörü	3,43	0,85

Havaalanı İnşaat Sektörü	3,78	1,17
Bakım ve Onarım Kuruluşları	3,33	1,00
Vergisiz Mağazalar (Duty Free) ve Diğer İmtiyaz İşletmeleri	3,49	1,08
Yer Hizmeti İşletmeleri	3,38	1,06
İlgili ve Destekleyici Kuruluşlar Faktörünün Ortalaması	3,41	

3.4 Girdi Koşulları

Türk havaalanı sektörünün uluslararası rekabetçilik düzeyi girdi koşulları faktörü bağlamında analiz edildiğinde alt maddelerin 3,01 ile 4,31 aralığında değerler aldığı izlenmektedir. Girdi koşulları faktörünün ortalaması ise 3,37'dir.

Tablo 6. Girdi Koşulları Faktörünün Ortalaması

	Maddelerin Ortalamaları	Standart Sapma
Fiziksel Altyapı	3,30	1,03
Finansman Maliyeti	3,12	1,02
Nitelikli İşgücü	3,01	1,08
İşgücü Maliyeti	3,46	1,33
İşgücü Verimliliği	3,14	1,07
Bilgi ve Teknoloji Altyapısı	3,28	1,04
Türkiye'nin Coğrafi Konumu	4,31	1,03
Girdi Koşulları Faktörünün Ortalaması	3,37	

3.5 Sektördeki Firmaların Yapısı ve Stratejileri

Türk havaalanı sektörünün uluslararası rekabetçilik düzeyi sektördeki firmaların yapısı ve stratejileri faktörü bağlamında analiz edildiğinde alt maddelerin 2,76 ile 3,43 aralığında değerler aldığı görülmektedir. Firmaların yapısı ve stratejileri faktörünün ortalaması ise 3,14'tür.

Tablo 7. Sektördeki Firmaların Yapısı ve Stratejileri Faktörünün Ortalaması

	Maddelerin Ortalamaları	Standart Sapma
Kapasite Kullanım Oranı	3,43	1,01
Havaalanı Yönetim Stratejileri	3,09	1,08
Sektördeki Firmalar Arası Rekabet	2,97	1,20
Sektörün Genel İmajı	3,35	0,95
Sektörün Küresel Pazar Payı	3,25	1,00
Stratejik Ortaklıklar	3,34	0,98
Kamu-Özel Sahiplik Yapısı	2,76	1,12
Kamu-Özel İşbirliği Uygulamaları	2,96	1,19
Firmaların Yapısı ve Stratejileri Faktörünün Ortalaması	3.14	

3.6 Devlet

Türk havaalanı sektörünün uluslararası rekabetçilik düzeyi devlet faktörü bağlamında analiz edildiğinde alt maddelerin 2,40 ile 3,26 aralığında değerler aldığı görülmektedir. Devlet faktörünün ortalaması ise 2,85'tir.

Tablo 8. Devlet Faktörünün Ortalaması

	Maddelerin Ortalamaları	Standart Sapma
Ulaştırma Politikaları	3,24	1,12
Havacılık Politikaları	3,23	1,16
Havaalanı Politikaları	3,26	1,23
Vergi Politikası	2,74	1,14
Denetim Fonksiyonu	2,71	1,13
Mevzuat ve Bürokrasi	2,40	1,07

Teşvikler	2,95	1,13
Politik İstikrar	2,58	1,30
Makro Ekonomik Göstergelerin İstikrarı	2,60	1,19
Devlet Faktörünün Ortalaması	2,85	

3.7 Değişkenler Arası İlişkilerin Analizi

Bu bölümde, meslek değişkeni ile faktörler arasındaki ilişkiler iki bağımsız örneklem ortalaması hipotez testi (independent samples t test) ile analiz edilecektir. Bu analize göre elde edilen sonuçlar aşağıda bulunmaktadır.

Katılımcıların girdi koşullarına ilişkin ortalamalarının mesleklere göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği 104 kişiden elde edilen veri üzerinden araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre akademisyenlerin ve uygulayıcıların girdi koşullarına ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($t(104)=-1,564$; $0,121$ ($p>0,05$)).

Katılımcıların talebi etkileyen faktöre ilişkin ortalamalarının mesleklere göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği 104 kişiden elde edilen veri üzerinden araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre akademisyenlerin ve uygulayıcıların talebi etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri arasından anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($t(104)=0,107$; $0,915$ ($p>0,05$)).

Katılımcıların sektördeki firmaların yapısı ve stratejilerine ilişkin ortalamalarının mesleklere göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği 104 kişiden elde edilen veri üzerinden araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre akademisyenlerin ve uygulayıcıların sektördeki firmaların yapısı ve stratejilerine ilişkin görüşleri arasından anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($t(104)=0,848$; $0,398$ ($p>0,05$)).

Katılımcıların ilgili ve destekleyici kuruluşlara ilişkin ortalamalarının mesleklere göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği 104 kişiden elde edilen veri üzerinden araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre akademisyenlerin ve uygulayıcıların ilgili ve destekleyici kuruluşlara ilişkin görüşleri arasından anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($t(104)=-2,130$; $0,036$ ($p<0,05$)). Uygulayıcıların ilgili ve destekleyici kuruluşlara ilişkin görüşlerinin ortalaması (Ort.=3,49; Standart sapma=0,64) akademisyenlerin ilgili ve destekleyici kuruluşlara ilişkin görüşlerinin ortalamasından (Ort.=3,16; Standart sapma=0,80) daha yüksek çıkmıştır. Bu sonuçlar, uygulayıcıların havaalanı endüstrisi için ilgili ve destekleyici kuruluşları akademisyenlerden daha fazla rekabetçi bulunduğunu göstermektedir.

Katılımcıların devlet faktörüne ilişkin ortalamalarının mesleklere göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği 104 kişiden elde edilen veri üzerinden araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre akademisyenlerin ve uygulayıcıların devlet faktörüne ilişkin görüşleri arasından anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($t(104)=-1,404$; $0,163$ ($p>0,05$)).

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Michael Porter'ın oluşturduğu Elmas Modeline göre bir endüstrinin rekabet gücünü belirleyen dört faktör bulunmaktadır. Bunlar: Girdi koşulları, talebi etkileyen faktörler, endüstrideki firmaların yapısı ve stratejileri ile ilgili ve destekleyici kuruluşlardır. Ayrıca, bu dört faktörün yanında devlet de modelde yer alan faktörler üzerinde

belirli düzeyde etkili olabilmektedir. Bu çalışmada Porter'ın Elmas Modeli kullanılarak Türkiye'deki havaalanı endüstrisinin uluslararası rekabetçilik düzeyi ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda hazırlanan anket endüstri çalışanlarına ve akademisyenlere uygulanmıştır.

Araştırmanın sonuçlarına göre Türk havaalanı endüstrisinin uluslararası rekabetçilik düzeyini ortaya koyan faktörler şu ortalamaları almışlardır; girdi koşulları (3,37), talebi etkileyen faktörler (3,53), firmaların yapısı ve stratejileri (3,14), ilgili ve destekleyici kuruluşlar (3,41) ve devlet (2,85). Bu çalışmada yer alan faktörlerin rekabetçilik düzeyleri ile yerli literatürde yer alan çalışmalar karşılaştırıldığında karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır: Çalışmada yer alan girdi koşulları faktörü açısından diğer çalışmalarla benzer olarak elektronik, gıda, plastik ve Bolu turizm endüstrilerinin rekabetçilik düzeyleri ortadır. Talebi etkileyen faktörler açısından diğer çalışmalarla benzer olarak cam, inşaat, deri ve giyim ile Bolu turizm endüstrilerinin rekabetçilik düzeyleri ortadır. Firmaların yapısı ve stratejileri açısından diğer çalışmalarla benzer olarak elektronik, gıda, plastik ve Bolu turizm endüstrilerinin rekabetçilik düzeyleri ortadır. İlgili ve destekleyici kuruluşlar açısından diğer çalışmalarla benzer olarak gıda, plastik, inşaat ve Bolu turizm endüstrilerinin rekabetçilik düzeyleri ortadır. Devlet faktörü açısından diğer çalışmalarla benzer olarak elektronik, plastik, inşaat ile deri ve giyim endüstrilerinin rekabetçilik düzeyleri düşüktür.

Araştırma bulgularına göre devlet faktörü (2,85) dışındaki tüm diğer faktörler 3'ün üzerinde ortalama değerlere sahiptirler. 3'ün üzerindeki bu faktörler katılımcılar tarafından orta derecede rekabetçi bulunmaktadır. Devlet faktöründeki maddeler ise genelde en düşük ortalamalara sahiptirler. Devlet bir endüstrinin uluslararası rekabetçilik düzeyi üzerinde doğrudan etkili olmasa da rekabetçiliği teşvik eden bir ortamın yaratılmasında oldukça önemli etkiye sahiptir. İlerleyen paragraflarda bu faktörlerin Türk havaalanı endüstrisinin uluslararası rekabetçilik düzeyine etkileri tartışılmakta ve öneriler getirilmektedir.

Girdi faktöründen katılımcıların en az rekabetçi bulunduğu madde 3,01 ortalaması ile nitelikli işgücü maddesidir. Katılımcıların girdi koşullarından en fazla rekabetçi bulunduğu madde ise 4,31'lik ortalaması ile Türkiye'nin coğrafi konumudur. Bu madde aynı zamanda tüm anketteki en yüksek ortalamaya sahip olan maddedir. Türkiye'nin Avrupa ile Asya arasında doğal bir köprü olması bu maddenin katılımcılar tarafından rekabetçi bulunmasını destekler niteliktedir. Faktörün diğer maddeleri katılımcılar tarafından orta derecede rekabetçi bulunmaktadır. Türk havaalanı endüstrisinin uluslararası rekabetçilik düzeyini girdi faktörü açısından yükseltilebilmesi için neler yapılması gerektiği katılımcılara açık uçlu bir soruyla sorulmuştur. Katılımcılar şu önerilerde bulunmuşlardır: Havaalanlarının şehir içi toplu taşıma ile olan bağlantısı geliştirilmelidir. Kargo taşımacılığının geliştirilmesi için bölgesel havalimanlarına yatırım yapılmalıdır. Demiryolu ve karayolu ulaşımı için işbirliği artırılmalıdır. Havalimanları her türlü uçuşa (yolcu, kargo, transit ve teknik inişler) hizmet verebilmelidir. Ayrıca, havacılık endüstrisindeki insan kaynağının daha rekabetçi olabilmesi için İngilizce dil bilgisi eğitimlerinin en başından itibaren sürekli geliştirilmelidir.

Talep faktöründen katılımcıların en az rekabetçi bulunduğu maddeler 3,03 ve 3,07 ortalamaları ile ekonomik ve sosyal gelişmişlik ve yolcu profilidir. Türkiye gelişmiş ülkeler ile kıyaslandığında hala nüfusunun önemli bir kısmının kırsal alanda tarım ile uğraştığı gözlemlenmektedir. 2017 yılında Türkiye'de çalışan nüfusun %19,4'ü tarımla uğraşmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2018). Ayrıca, sanayinin 2017 yılında Hayrisafî Yurtiçi Hasıla'daki payı olan %17,5 gelişmiş ülkelerin oranlarının altındadır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2018). Gelecekte bu alanlarda yaşanacak iyileşmelerin endüstrinin uluslararası rekabetçilik gücüne katkıda bulunacağı beklenmektedir. Transit yolcu talebinin (3,77) diğer maddelere göre nispeten yüksek bir ortalamaya sahip

olmasının nedeni Türk Hava Yolları'nın küresel uçuş ağı ile 5. ve 6. trafik haklarından yararlanarak İstanbul Atatürk Havalimanı'nı transit geçiş noktası olarak kullanması olabilir. İstanbul'daki yeni havalimanın tamamlanması ve Türkiye'nin güvenlik algısının iyileştirilmesi ile iç hat, dış hat, transit yolcu taleplerinde ve havayolu talebinde önemli ilerlemelerin olabileceği beklenmektedir. Katılımcıların talebi etkileyen faktörlerden en fazla rekabetçi bulunduğu diğer maddeler ise 3,82'lik ortalaması ile iç hat yolcu talebi ve 3,75'lik ortalaması ile nüfus artış hızıdır. Türkiye'nin son yıllarda nüfus artış hızı yavaşlasa da Türkiye dünyadaki birçok ülkeye göre genç ve dinamik bir nüfusa sahiptir. Bu olumlu özelliğin katılımcılar tarafından iç hat yolcu talebinin de rekabetçi bulunmasına neden olduğu düşünülmektedir. Türk havaalanı endüstrisinin uluslararası rekabetçilik düzeyini talep faktörü açısından yükseltmek için şu öneriler dikkate alınabilir: Yolcular üzerinden alınan vergiler azaltılmalı ve yer hizmetleri (handling) bedellerinde son yıllarda yapılan piyasa gerçeklerine aykırı tekelleşme uygulamaları önlenmelidir. Ayrıca, transit geçişlerde büyük oranda Atatürk Havalimanı'nın kullanılması sıkışıklıklara neden olarak havalimanı kullanıcılarını olumsuz etkilemektedir. Avrupa'dan Orta Doğu'ya ve Asya ülkelerine geçişlerde Antalya Havalimanı'ndan yararlanılması Atatürk Havalimanı'nın yükünün alınması açısından fayda sağlayacaktır.

Endüstrideki firmaların yapısı ve stratejileri faktöründen katılımcıların en az rekabetçi bulunduğu maddeler 2,76'lık ve 2,96'lık ortalamaları ile kamu-özel sahiplik yapısı ve kamu-özel işbirliği uygulamalarıdır. Bu ortalamalar, katılımcıların Türkiye'deki havaalanlarının birçoğunun devlet sahipliğinde ve yönetiminde bulunmasının endüstrinin uluslararası rekabetçilik düzeyini olumsuz olarak etkilediğine inandığını göstermektedir. Katılımcılar tarafından kapasite kullanım oranı, havaalanı yönetim stratejileri, endüstrideki firmalar arasındaki rekabet, endüstrinin genel imajı, endüstrinin küresel pazar payı ve stratejik ortaklıklar maddeleri ise orta derecede rekabetçi bulunmaktadır. Türkiye'de özellikle Atatürk Havalimanı'nda kapasite sorunları yaşanmaktadır. Aynı zamanda, Anadolu'daki birçok havaalanının kapasitesi atıl durumdadır. Kapasite kullanımının daha dengeli dağılımı sayesinde kapasite kullanım oranı gelecekte daha rekabetçi bir konuma yükselebilir. TAV'ın yurtdışındaki havaalanlarının inşası ve işletimi ihalelerini kazanması endüstrinin genel imajı ve küresel pazar payı açısından önemlidir. Özerk bir kuruluş olan DHMİ'nin de yurtdışındaki ihaleleri kazanması bu maddelerin gelecekte daha rekabetçi bir konuma yükselmelerine neden olabilir. Türk havaalanı endüstrisinin uluslararası rekabetçilik düzeyini endüstrideki firmaların yapısı ve stratejileri faktörü açısından yükseltmek için şu öneriler dikkate alınabilir: Havaalanı yatırımları yalnızca bugünün ihtiyaçlarını değil geleceğin ihtiyaçları da dikkate alınarak yapılmalıdır. Ayrıca, kamu özel işbirliği ile işletilen havalimanlarına talep yönlendirmesi yapılmaktadır. Kamunun işlettiği havaalanları ile özel işletilen havaalanı talep dağılımının homojen olması rekabeti artırmak için gereklidir.

İlgili ve destekleyici kuruluşlar faktöründen katılımcıların en az rekabetçi bulunduğu madde havacılık eğitim kurumlarıdır. Son yıllarda havacılık alanında ön lisans ve lisans seviyesinde eğitim veren kuruluşların sayısı hızla artmıştır. Niceliksel bu artışın nitelik ile desteklendiğini söyleyebilmek güçtür. Bu bölümlerin birçoğu akademik altyapıdan yoksun olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu kuruluşların en büyük eksiği alanında yetişmiş yeterli sayıda akademisyene sahip olmamalarıdır. Havacılık eğitim kurumlarının aldığı 2,93'lük ortalama ile girdi koşulları faktöründen nitelikli işgücünün aldığı 3,01'lik ortalama arasında anlamlı bir ilişki vardır. Havacılık eğitim kurumlarından kaliteli bir eğitim almadan mezun olan öğrencilerin endüstrideki nitelikli işgücünün uluslararası rekabetçilik düzeyini olumsuz yönde etkilediği değerlendirilmektedir. Ayrıca, bir katılımcı cevapladığı açık uçlu soruda şunu belirtmiştir: "Sivil havacılık endüstrisine nitelikli insan kaynağı sağlayan lisans ve ön lisans öğrenim imkânlarının bulunması olumludur ancak müfredatlar arasında farklılıkların bulunmaması

endüstri üzerinde olumsuz etkiler yapmaktadır”. Faktördeki diğer maddeler incelendiğinde özellikle havaalanı inşaat endüstrisi (3,78) ile turizm endüstrisinin (3,63) diğer maddelere göre katılımcılar tarafından daha fazla rekabetçi bulunduğu söylenebilir. Yap-işlet-devret uygulamaları havaalanı inşaatının devlete finansal bir yük getirilmeden tamamlanmasına olanak vermektedir. Türkiye’de turizm endüstrisinde gerçekleşen altyapı yatırımları ülkeyi turistler açısından cazibe merkezi haline getirmekte bu da hava ulaşımına olan talebin artmasına neden olarak havaalanı endüstrisinin uluslararası rekabetçilik düzeyine katkıda bulunmaktadır.

Devlet faktörü incelendiğinde katılımcıların en az rekabetçi bulduğu madde mevzuat ve bürokrasidir (2,40). Bu ortalamanın aynı zamanda anketteki en düşük ortalama olması düşündürücüdür. Katılımcılar Türkiye’de havaalanları ile ilgili vergi politikasını, denetim fonksiyonunu ve teşvikleri rekabetçi bulmamaktadır. Aynı zamanda, yalnızca havaalanı endüstrisini değil ülkedeki tüm endüstrileri etkileyen politik istikrar ve makroekonomik göstergelerin istikrarı da katılımcılar tarafından rekabetçi bulunmamaktadır. Katılımcılar tarafından orta derecede rekabetçi bulunan maddeler ise ulaştırma, havacılık ve havaalanı politikalarıdır. Türk havaalanı endüstrisinin uluslararası rekabetçilik düzeyini devlet faktörü açısından yükseltmek için şu öneriler dikkate alınabilir: Güvenlikte ve pasaport kontrolündeki bekleme süreleri kısaltılmalıdır. Özellikle iç hat uçuşlarda Türk sermayeli havayollarına eşit haklar tanınmamakta ve ayrıca havaalanı fiyatlandırma politikası tam rekabetçi konumda değildir. Bu nedenle havayollarına fırsat eşitliği tanınmalıdır. Havaalanları ile ilgili mevzuatlar tekrar gözden geçirilerek bürokrasi azaltılmalı ve yapılan işlemler daha kısa sürede sonuçlanabilmelidir. Havayollarını bölgesel jet kullanımına yönlendirerek daha küçük (kapasite, pist koşulları vb.) havalimanlarının da kullanımı artırılabilir. Ayrıca, iç hatlarda çapraz uçuşların artırılması da bu bağlamda değerlendirilebilir.

Bu araştırmadaki en büyük kısıt, 104 katılımcıya kolayda örnekleme yöntemiyle ulaşılmıştır. Bu nedenle bu araştırmanın sonuçlarını genelleyelemek mümkün değildir. Ayrıca, anketin bilgisayar yoluyla uygulanması, katılımcıyı cevaplamaya yeterince güdülemede sorun yaratmakta ve aynı zamanda uygulamanın sadece böyle bir teknoloji ve kültüre sahip kişilerle gerçekleşmesine neden olmuştur. Bununla birlikte havaalanı sektörünün gitgide önemini arttığı bir dönemde sektörün uluslararası rekabetçiliğini sektörün önde gelenlerinin görüşleri doğrultusunda ortaya koyma açısından çalışmanın önemli olduğu ve sonraki çalışmalar için bir başlangıç noktası teşkil edeceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- ACI (2017), “ACI Media Releases”, <http://www.aci.aero/News/Releases/Most-Recent/2017/09/18/Animal-spirits-unleashed--Aviation-grows-in-spite-of-the-looming-backdrop-of-protectionism-and-policy-uncertainty> (20.07.2018)
- Aghdaie,S., Seidi,M. ve Riasi,A. (2012), “Identifying the Barriers to Iran’s Saffron Export By Using Porter’s Diamond Model”, *International Journal of Marketing Studies*, 4(5), s.129-138
- Akgül,E.,Fışkın,C.,Düzalan,B.,Erdoğan,T. ve Çetin,Ç.(2015), “Liman Rekabetçiliği ve Etkinlik: Türkiye’deki Konteyner Limanları Üzerine Bir Analiz”, *2. Ulusal Liman Kongresi, İzmir*
- Bulu, M., Erarslan, H., ve Kaya, H. (2006), “Türk Elektronik Sektörünün Rekabetçilik Analizi”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9
- Bulu, M. ve Erarslan, H.(2008), “Bolu İli Turizm Sektörünün Uluslararası Rekabetçilik Analizi”, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 1
- Bulu, M., Erarslan, H. ve Barça, M.(2007), “Türk Gıda Sektörünün Uluslararası Rekabetçilik Düzeyinin Analizi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 9(1), s.311-335

- Curran, J. (2000), "Competition in UK Higher Education: Competitive Advantage in the Research Assessment Exercise and Porter's Diamond Model", *Higher Education Quarterly*, 54, s.386-410.
- Çınar,S. ve Özçalık,M.(2013), "İmalat Sanayi Sektörünün Rekabetçilik Analizi: Türkiye ve G-8 Ülkeleri Panel Veri Analizi", *EconAnadolu 2013, Eskişehir*
- DHMI (2017), "İstatistikler", <http://www.dhmi.gov.tr/istatistik.aspx> (11.10.2017)
- Erarslan, H., İpçioğlu, I, Hasit, G. ve Erşahan, B.(2008), "Bilecik Bölgesi Mermer Sektörünün Uluslararası Rekabetçilik Analizi: Sektörel Sorunlar Ve Çözüm Önerileri", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(10), s.193-217
- Erarslan, H., Karataş, A. ve Kaya, H.(2007), "Türk Plastik Sektörünün Rekabetçilik Analizi", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, s.203-219
- Frasineanu,L.(2008), "The Porters Theory Of Competitive Advantage", *Economic Sciences Series*, 7(36), s.3495-3498.
- Gümüş, A. ve Hızıroğlu, M.(2015), "Measuring And Explaining Turkey's Competitiveness In Services Using Balassa Index And Diamond Model", *Journal of Business Research Turk*, 7(2), s.195-213
- Gürbüz, S. ve Şahin, F.(2014), *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: Felsefe-yöntem-analiz*, Seçkin: Ankara
- Graham, A. (2014), *Managing airports: an international perspective*, Routledge: Londra
- Kaya,e.,Başar,M.,Gerede,E.,Kuyucak,F. ve Sürmeli,A.(2005), *Havaalanlarında Yap İşlet Devret Uygulamaları: Antalya ve Atatürk Havalimanlarındaki Uygulamaların Değerlendirilmesi*, Anadolu Üniversitesi: Eskişehir
- Liu,D. ve Hsu,H. (2009), "An International Comparison of Emprical Generalized Double Diamond Model Approaches to Taiwan and Korea", *Competitiveness Review: An International Business Journal*, 19(3), s. 160-174
- Luigi,D.(2007), "Development Of The Firm's International Competitiveness", *Studies in Business and Economics*, 2(2), s.8-15
- Moon,H., Rugman,A. ve Verbeke,A. (1998). "A Generalized Double Diamond Approach to the Global Competitiveness of Korea and Singapore", *International Business Review*, 7(2), s.135-150
- Nazarpoori,A.,Hakkak,M. ve Mohammadi,M.(2014), "Analysis and Identification of Competitive Positions of Companies Operating in Iranian Battery Industry Using Hierarchical Analysis, *Journal of Asian Scientific Research*, 4(12), s.741-756
- Öz, Ö . (1999), *The Competitive Advantage Of Nations: The Case Of Turkey*, Ashgate
- Porter, M.(1990), *The Competitive Advantage Of Nations*, Harvard Business Review
- Riasi, A. (2015), "Competitive Advantages of Shadow Banking Industry: An Analysis Using Porter Diamond Model", *Business Management and Strategy*, 6(2), s.15-27
- Rodrigues, G. ve Khan, R. (2015), "Competitiveness of Clothing Industry Based on Porter's Diamond Model: SAFTA Countries", *Proceedings of Academics World International Conference, United States*, s.18-23
- Rugman,A. ve D'Cruz,J. (1993), "The 'Double Diamond' Model of International Competitiveness: The Canadian Experience", *Management International Review*, 33, s.17-39.

- Selli, F., Erarslan, H., Chowdhury, D. ve Sukumar, A.(2010), “International Competitiveness: Analysis Of Turkish Animal Husbandry: An Emprical Study In GAP Region”, *Enterprise Risk Management*, 1(1), s.100-114
- Tabachnick, B. ve Fidell, L.(2013). *Using Multivariate Statistics*, Pearson, Boston
- TAV (2015), “TAV Havaalanı Holdingi 2014 Yıllık Raporu”, http://www.tavyatirimciiliskileri.com/tr-TR/Lists/Annual%20Reports/Attachments/10/TAV_FRAT_NIHAI.pdf (20.07.2018)
- Torlak, G., Şevkli, M. ve Zaim, S. (2011), “Analyzing Business Competition By Using Fuzzy TOPSIS Method: An Example Of Turkish Domestic Airline Industry”, *Expert Systems with Applications*, 38, s.3396-3406
- Türkiye İstatistik Kurumu (2018), Temel İstatistikler, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (25.07.2018)
- Yazgan, A. ve Yiğit, S.(2013), “Türk Sivil Havacılık Sektörünün Uluslararası Rekabetçilik Düzeyinin Analizi”, *The Journal of Social and Economic Research*, 25, s.421-445
- Yıldız, S. ve Alp, S.(2014), “Bir Kümelenme Örneği Olarak Kars Kaşar Peyniri Endüstri Kümesi”, *H.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(1), s.249-272

SOSYAL MEDYANIN HEDONİK SATIN ALMA DAVRANIŞLARINA ETKİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

A STUDY ON THE EFFECTS OF SOCIAL MEDIA OVER HEDONIC SHOPPING BEHAVIORS

Büşra MEYDAN¹, Mustafa Zihni TUNCA²

Öz

Günümüzde sosyal ağların kullanımının giderek artması sonucunda işletmeler de pazarlama faaliyetlerinde yeni açılımlara yönelmektedir. Bunun sonucunda, sosyal ağlarda sunulan içerikler ve dijital pazarlama faaliyetleri tüketici davranışlarını şekillendirmektedir. Ayrıca, sosyal ağlar ve dijital pazarlama sayesinde ürün/hizmetler nihai tüketicilere hızlı ve ucuz olarak ulaşabilmektedir. Hedonik davranış, psikolojik bir olgu olarak bireylerin hoşuna giden şeylere sahip olmaktan doğan keyif verici duygu olup tüketici davranışlarına önemli etkilere sahiptir. Bu çalışmada, hedonik satın alma davranışlarına sosyal medyanın etkilerini ölçebilmek amacıyla sosyal ağları kullanım sebepleri, sosyal ağların satın alma sürecinde rolü, hedonik alışveriş motivasyonu ve sosyal reklamların ürün tercihine etkilerini ortaya koyan faktörlerin tespit edilmesi için bir anket çalışması gerçekleştirildikten sonra çalışmanın bulguları detaylı olarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya Pazarlaması, Hedonizm, Hedonik Tüketim

Abstract

Nowadays, as result of the increase in the use of social networks, companies are heading to new approaches. As a result, the contents of social networks, and digital marketing activities shape consumer behaviors. Besides, goods and services could reach consumers fast and cheaply thanks to social networks and digital marketing. Hedonic behavior, as a psychological phenomenon, is a pleasurable feeling that has the pleasure of having things that people enjoy and has a significant impact on consumer behavior. In this study, after conducting a questionnaire to determine the reasons of social network use, the role of social networks in purchasing process, hedonic shopping motivation and the effects of social advertisements on product preference in order to measure the effects of social media on hedonic purchasing behaviors, the findings of the research have been given in details.

Keywords: Social Media Marketing, Hedonism, Hedonic Consumption

¹ meydanbusra32@gmail.com

² Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, mustafatunca@sdu.edu.tr

1.GİRİŞ

Sürekli gelişen iletişim ve bilgi işlem teknolojileri sayesinde, firmaların pazarlama iletişimi ve müşteri ilişkileri süreçleri farklılaşmaktadır. Küresel rekabet ortamının arttığı günümüzde, işletmeler mevcut ve potansiyel müşterilerin yer aldıkları bütün alanlarda seslerini duyurabilmek amacıyla sosyal medyada çeşitli pazarlama, reklam ve tanıtım faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Tüketiciler tarafından İnternet ve sosyal medyanın farklı amaçlarla yoğun bir biçimde kullanılması işletmelerin bu platformlarda giderek artan oranlarda reklam içerikli paylaşımlarda bulunmalarına yol açarak mevcut ve potansiyel tüketicilerle daha sıkı bağlantılar ile interaktif bir iletişim kurabilmelerini sağlamaktadır.

Tüketici davranışlarını etkileyen sosyo-kültürel, demografik ve psikolojik etkenler sosyal medya ortamında da geçerliliğini muhafaza etmekle birlikte, sosyal medyanın yaygınlaşması neticesinde tüketici davranışlarında önemli değişiklikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla güçlenen ve gelişen iletişim ve etkileşim olanakları neticesinde tüketiciler talep ettikleri ürün veya hizmetler hakkında sağlıklı geri dönütler verebilmekte, memnuniyetlerini veya memnuniyetsizliklerini dile getirebilme şansı elde edebilmektedir. Bunun neticesinde, firmalar sosyal medya vasıtasıyla bulunan müşterilerini çeşitli demografik özelliklere; öğrenme, güdülenme ve kişilik gibi psikolojik faktörlere; aile, referans grubu ve kültüre göre bölümlendirme yapılarak daha nitelikli sosyal medya pazarlama çalışmaları yürütebilmekte ve işletmelere hedeflerine ulaşma gibi avantajlar sunmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde sosyal medya pazarlaması hakkında genel bilgiler sunulduktan sonra takip eden bölümde hedonizm ve hedonik tüketim kavramları üzerinde durulmuştur. Takip eden bölümde ise hedonik satın alma davranışlarına sosyal medyanın etkilerini ölçebilmek amacıyla sosyal ağları kullanım sebepleri, sosyal ağların satın alma sürecinde rolü, hedonik alışveriş motivasyonu ve sosyal reklamların ürün tercihine etkilerini ortaya koyan faktörlerin tespit edilmesi için 456 katılımcı üzerinde bir anket çalışması gerçekleştirilmiş ve elde edilen bulgular detaylı olarak değerlendirilmiştir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde, sosyal medya pazarlaması, hedonizm ve hedonik tüketim kavramlarına ilişkin temel bilgiler sunulmaktadır.

2.1. Sosyal Medya Pazarlaması

Teknolojinin çok hızlı gelişmesi ve İnternet'in kullanım hızı ve kapsamının artması ile beraber sosyal alanlarda ve iş yaşamında alışkanlıkların ortaya çıkmaya başlayan değişimler insanoğlunun birçok yeniliklerle tanışmasına da vesile olmuştur. Bu yeniliklerden bir tanesi de sosyal medya kavramıdır. Sosyal medya, çevrimiçi bir platformda toplanan insanların karşılıklı etkileşim olanaklarından faydalanarak bilgi, düşünce ve birikimlerini birbirleriyle paylaştıkları, gerçekleştirdikleri çeşitli aktiviteleri ve sergiledikleri davranışları içerisine almaktadır (Safko ve Brake, 2009: 6).

XXI. yüzyılın en çok dikkat çeken teknolojik gelişmelerinden birisi olan sosyal medya, kullanıcılar arası paylaşım ve etkileşime olanak tanıyan web siteleri ve mobil uygulamalardan oluşmaktadır (Akar, 2010: 10). Bu siteler ve uygulamalarda üyeler kendi kişisel profillerini oluşturarak diğer kullanıcılara sunarlar. Diğer bir ifade ile sosyal medya, bireylere interaktif iletişim yeteneği sunmaktadır. Sosyal ağ platformlarında etkileşim sağlayan bu gelişme, topluluklar için yeni bir platform oluşmaktadır (Enders vd., 2008: 201).

İnsanların iletişim kurma, eğlenme, vakit geçirme, bilgilenme, sosyalleşme gibi arzularına etkileşim boyutuyla yanıt veren sosyal medya bugün çok yaygın kullanılan ve insanları kolaylıkla etkileyen bir araç

konumuna gelmiştir (Hazar, 2011: 153-154). Sosyal medya aynı zamanda sosyalleşen bireyler tarafından psikolojik açıdan bir iletişim aracı şeklinde de kullanılmaktadır. Sosyal medya, göz önünde olmayı çok fazla sevmeyen veya böyle bir yeteneği kendisinde göremeyen kişilerin, özgüven açısından yetersizliklerini giderdiğini hissettiği ve yaptığı paylaşımlarla kendini ifade etme, açıklama ve tanıtma gibi imkânların sağlandığı bir platform olarak da görülebilir (Akkaya, 2013: 6).

Sosyal medya, çevrimiçi platformlarda bir araya gelen kullanıcıların karşılıklı etkileşim fırsatlarından yararlanarak bilgi, düşünce ve birikimlerini birbirleriyle paylaştıkları ve gerçekleştirdikleri çeşitli aktiviteleri ve sergiledikleri davranışları kapsamaktadır (Safko ve Brake, 2009: 6).

Temel olarak sosyal medya, interaktif web siteleri ile mobil uygulamalardan oluşmaktadır (Akar, 2010: 10). Bu site ve uygulamalarda üyeler kendi kişisel profillerini oluşturarak diğer kullanıcılara sunarlar. (Enders vd., 2008: 201). İnsanların iletişim kurma, eğlenme, vakit geçirme, bilgilenme ve sosyalleşme gibi arzularına etkileşim boyutuyla yanıt veren sosyal medya günümüzde çok yaygın kullanılan bir etkileşim aracı konumuna gelmiştir (Hazar, 2011: 153-154). Sosyal medya aynı zamanda sosyalleşen bireyler tarafından psikolojik açıdan bir iletişim aracı şeklinde de kullanılmaktadır (Akkaya, 2013: 6).

Sosyal medya, bireyler tarafından bir paylaşım ve etkileşim aracı olarak kullanılmasının yanı sıra, işletmeler için de çeşitli fırsatlar sunan bir iletişim ve etkileşim platformu durumuna gelmiştir (Yavuz ve Haseki, 2012: 127). Sosyal medyanın yaygın olarak kullanılmaya başlamasından önce yararlanılan radyo, televizyon, gazete ve dergi gibi geleneksel haberleşme ve iletişim kaynakları durağan ve tek yönlü bir niteliğe sahip iken günümüzde işletmeler ve tüketiciler bu yeni platform sayesinde daha sosyal ve daha güçlü etkileşim ortamına sahip olmuştur (İşlek, 2012: 20-21).

Sosyal medya tekdüze bir etkileşim içeren gazete ya da televizyon reklamı gibi değil, bilginin oluşturulduğu, paylaşıldığı ve farklılaştırıldığı işbirlikçi süreçlere sahiptir (Evans, 2012: 33). Bunun sonucunda da, İnternet teknolojisinin beraberinde getirdiği bu imkânların bir neticesi olan sosyal medya, bireylerin topluluklara yayınladıkları monologları sosyal medya diyaloglarına dönüştürerek, insanların sosyalleşmesine katkı sağlayan etkileşimli bir kitle iletişim aracı olarak öne çıkmaktadır. Sosyal medya, bilgi ile haberin özgür bir şekilde ifade edilmesine yardımcı olmakta, bireyleri içerik tüketicileri olmaktan kurtarıp içerik üreticisi haline getirmektedir (Yavuz ve Haseki, 2012: 127).

Pazarlama bakış açısı ile ele alındığı zaman sosyal medya araçları müşteriler ve müşteri adayları ile etkili ilişkiler ve bağlantılar kurulmasına imkân veren özelliklere sahiptirler (Safko, 2010: 5). Müşterilerin sunulan ürünlere yönelik düşünceleri, bunun yanında ürünler ile müşterilerin nasıl bir etkileşim içine girdiklerini görmek işletmelere ek faydalar sağlamaktadır. Böylelikle sosyal medya araçları pazarlama dünyasında tüketicilerin de söz hakkına sahip oldukları bir platform haline gelmektedir. Sosyal medyada tüketicilerin pazarlama sektörü ile iç içe olmaları ve ürünlere ilgi göstermeleri sosyal medyanın pazarlama ile iç içe olmasını geliştirmektedir.

Sosyal medya pazarlaması; farkındalık ve tanınmasını artıran, markaya, işletmeye, ürüne veya kişiye hareketlilik sağlayan ve bloglar, mikrobloglar, sosyal ağlar, sosyal işaretleme ve içerik paylaşımı gibi sosyal web araçları ile yapılan her türlü pazarlama faaliyetlerini kapsamaktadır (Gunelius, 2011: 10 akt İşlek, 2012: 64-65).

Sosyal medya pazarlaması; insanlara birtakım sosyal çevrimiçi kanallar vasıtasıyla ulaşılmasını sağlayan bir süreç olup, bu süreçte ulaşılması oldukça güç olan büyük topluluklara bile ulaşmak mümkün hale gelmektedir (Weinberg, 2009: 3). Diğer bir tanıma göre sosyal medya pazarlaması “sosyal medya olarak tanımlanan siteleri kullanarak, işletmelerin İnternet üzerinden görünürlüklerini artırma, mal ve hizmet tutundurma faaliyetleri”

şeklinde tanımlanmaktadır (Akar, 2010). Sosyal medyada pazarlama faaliyetleri kapsamında ürünleri ve hizmetleri sunmak amacıyla gerek şirket gerekse de organizasyonlar İnternet üzerinden görünürlüklerini artırma çabası içine girmektedirler (Akar ve Topçu, 2011: 41).

Temel özellikleri göz önünde bulundurulduğu zaman, sosyal medya üzerinden gerçekleştirilen pazarlama faaliyetlerinin mümkün olduğu kadar şeffaf, güven kazanma ve güvenilirliği arttırmaya yönelik olması gerektiği belirtilmektedir. İşletmeler tüketiciler ya da toplum içerisinde aktif olan bireyler ile karşılıklı olarak konuşmalı, sahip oldukları ikili ilişkileri düzenleme konusunda istekli ve gönüllü olmalıdırlar (İşlek, 2012: 65).

Sosyal medya gücünü kullanıcı sayıları ile kanıtlamış, sosyal medya kullanıcılarının artması tüketici davranışlarını etkilemede önemli bir hale gelmiştir. Sosyal medyada yer alan reklamların maliyet açısından düşük olmaları sosyal medyanın popülerliğini arttırmıştır. Bunun yanında tüketiciler tarafından ürün ya da hizmetlere yönelik şikayetlerin kolay iletilebilmesi, sosyal medya pazarlamasında yer alan uzmanlar tarafından hızlı bir biçimde yanıtlanmaktadır.

2.2. Hedonizm ve Hedonik Tüketim

Bireylerin biyolojik, sosyal ve psikolojik açıdan yaşamlarını devam ettirebilmeleri için ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri gerekmektedir. Haz insanın yaratılışında var olan doğal bir eğilimdir. İnsan mutlu olmak için kendisine haz verecek eylemlere yönelir. Haz yaşamın amacı olup, insanın bilgeliğinden, ruh derinliğinden ve korkusuzluğundan oluşmaktadır (Çalışkan, 2007: 69; Odabaşı, 2006: 108).

Hazı ahlak ilkesi olarak kabul eden, yaşamın anlamını hazda bulan görüşe hazcılık denir. Felsefe terimi olarak 'Bir şeyden duyusal veya manevi sevinç duyma', genel anlamıyla hoş giden, eğlendiren, insanda hoşnutluk duygusu uyandıran şeydir. Ayrıca acının karşısında yer alan ve psikolojik bir olgu olarak, hoşumuza giden ve bizi çeken bir şeye sahip olmaktan doğan tatlı ve keyif verici duygudur (Hançerlioğlu, 2004: 153; Odabaşı, 2006: 108).

Hedonizm çoğu zaman bencillik ile açıklanmaktadır. Bencillik, bireyin önceliği kendine vererek, kendisi için en iyiyi araması olarak açıklanır. Bencillik ve hedonizmin birlikteliği, insanın yapısı gereği kendisi için en yüksek iyiyi, hazzı arayacağı noktasına odaklanır. İnsanın nihayetsiz ihtiyaç ve isteklerinin olacağını varsayan, kabullenen ekonomik davranış daima "daha fazla" tüketmeye ve sahip olmaya odaklanmaktadır (Odabaşı, 2006: 110).

Hedonizmin derecesi, bireye, topluma ve duruma göre farklılıklar gösterebilir. Ana düşünce olarak, insan yaşamının temel unsuru olan mutluluğu oluşturan hazzın ya da tatminin en üst düzeye çıkarılması kabul edilmektedir. Hedonist birey, iyilik düzeyinin ancak kendisinin arzuladığı hazzı ulaştığında değerlendirilebileceğini savunur. Hedonizm, hazzı götüreceği ve acıdan sakınılmasını sağlayacak her yolun iyi ve güzel olduğunu söyler. İnsan, yaratılışı gereği acı veren şeylerden kaçınıp hazzı yönelen ve hazzı elde etmek için peşinden koşandır. Hedonizmde, hedonist bireyin "anında tatmini" ön plana alma özelliği ortaya çıkmakta ve sabır ve "ertelenmiş tatmin" yerine çabuk ve hemen tatmin isteği baskındır. Düş ve hayal kurma tüketime gerçek anlamda katkısı olmadan düşsel boyutta haz alınmasını sağlar (Odabaşı, 2006: 111-112).

Geleneksel olarak, felsefi ve psikolojik hedonizm olmak üzere iki türlü hedonizmden söz edilebilir. Felsefi hedonizme göre hazzın en yükseğe getirilmesi her bireyin ulaşmak istediği bir amaçtır ve birey bunun için çaba harcar. İkinci tür hedonizm, psikolojik hedonizmdir ve güdülenme ile açıklanmaya çalışılır. Birey hazzı ulaşmak için arzularına göre hareket etmeye çalışır ve çaba harcar (Odabaşı, 2006: 109).

Hedonik tüketim, tüketicinin davranışlarıyla ilgili, tüketicinin çoklu duyum, fantezi ve duygusal özellikleriyle ilişkili olan faktörleri belirtir. Hedonik tüketim açısından ürünler nesnel semboller değil öznel semboller olarak görülür ve ürünün ne olduğu değil ne sunduğu belirtilir.

İnsanlar yaşamlarını devam ettirmek için gerekli olan temel ihtiyaçlarıyla beraber doğup doğuştan olmayan başka gereksinimleri de vardır. Haz almayı yaşamın erişilebilir amacı olarak öneren tüketimcilik, sürekli olarak nesne veya ürünlerden elde edilebilecek hazları ön plana çıkarır. Hayattan zevk alma ya da ihtiyaçları karşılamak için değil, haz almak için tüketmek anlamına gelir. Tüketicilerin yaşamları, tüketme ile ilgili fantezi ve hayal kurma etrafında toplanmıştır. Bu anlamda, tüketiciler ilke olarak haz alma ile ilgilenen, bireysel ve genel olarak kendi amaçlarını gerçekleştirmeye çalışan kişiler olarak tanımlanır (Yanıklar, 2006: 102).

Tüketici satın aldığı ürünlerden sadece yarar sağlamak için alışveriş yapmamakta ve alışveriş yapma deneyimini bir zevk olarak görmekte ve bu zevki tatmin için de alışveriş yapmaktadır. Kişinin kendini tanımlaması için kullandığı tercihler, kişiye özel tercihleri ve hedonik tüketimin temel unsurlarıdır. Bireyin ürün hakkında birçok algı ve duyguları bulunmaktadır. Bireyler, sadece dış uyarıcılardan gelen izlenimlere cevap vermekle kalmayıp, aynı zamanda kendi içlerinde birçok algı oluşturarak tepki verirler. Duygusal tepki psikolojik ve fizyolojik özellikler taşımakla birlikte zihinde ve vücutta değişken durumlar meydana getirir. Kısaca hedonik tüketim, tüketicilerin ürün kullanımında çoklu algısal imajlarına, fantezilerine ve duygusal uyarımlarından kaynaklanır (Hirschman ve Holbrook, 1982: 92-101).

Hedonik tüketim görüşüne göre, ürünler nesnel varlıklar olarak değil daha çok öznel semboller olarak tanımlanırlar. Ürünün ne olduğundan çok neyi temsil ettiği ayrıca ürünün taşıdığı ve oluşturduğu imaj önemlidir. Esas ölçüt ise, anlamın öğrenilmesinden çok, tüketicinin duygusal tepkisidir. Bu yüzden de, hedonik tüketimin, gerçeğin düş gücüne dayanarak yapılanmasına bağlı olduğu söylenebilir. Hedonik tüketim tüketicinin neyi gerçek olarak bildiğine değil, gerçeğin nasıl olmasını istediğine bağlıdır. Hedonist tüketimde ürünlerin, sembolik boyutları önemli ve tüketilmelerinde tüketicilerin zihinsel gücü etkilidir (Odabaşı, 2006: 116-117).

Alışveriş ve satın almalarda beklentiler faydacı ve hedonik beklentiler olmak üzere iki türlü olabilir. Faydacı beklentilerde tüketici, ürünün işlevsel ve nesnel özelliklerine ağırlık verir. Hedonik beklentilerde ise duygusal tepkiler, duygusal hazlar ve estetik kaygılar ön plandadır. Alışverişten beklenenler sadece nesnel ve işlevsel yararlardan daha fazlasını içerir. Bu açıdan bakıldığında, hedonik beklentiler öznel olduğu kadar semboliktirler (Ceylan, 2007: 38).

Yapılan araştırmalar hedonik alışverişin çeşitli nedenlerle yapıldığını göstermiştir. Arnold ve Reynolds (2003: 80-81) hedonik alışverişin nedenlerini şu şekilde sınıflandırmıştır:

Maceracı alışveriş: Birinci kategori maceracı alışveriştir. Bu türdeki alışverişler arayışlar, uyarılma, macera ve başka bir dünyada olma hissini ifade etmektedir. Bu nedenle yapılan alışverişler, macera, heyecan, uyarılma, coşku ve heyecan verici görüntülerin, kokuların ve seslerin olduğu bir dünyaya giriş kelimeleriyle tanımlanabilir.

Rahatlamak için alışveriş: Bu kategorideki alışveriş nedenleri stresten kaçma, olumsuz bir ruh halini hafifletmek için alışveriş yapma ve kendini tedavi yöntemi olarak alışveriş ifadeleri ile açıklanabilir. Alışveriş deneyimi, sakinleşmek, rahatlamak, olumsuz bir ruh halinden kurtulmanın yolu olarak görülebilmektedir.

Sosyal amaçlı alışveriş: Bu grupta yapılan alışverişler arkadaşlarla ve aileyle yapılan alışverişten zevk alma, alışveriş yaparken sosyalleşme, alışveriş sırasında diğer insanlarla etkileşim kurma imkânı elde etme

şeklinde ifade edilmektedir. Bu türdeki alışveriş deneyimi, arkadaşlarla ve aile üyeleriyle vakit geçirme yolu olarak tanımlanabilir.

Fikir alışverişi: Bu gruptaki alışverişler, yeni eğilim ve modayı takip etmek, yeni ürün ve gelişmelerden haberdar olmak için yapılan alışverişlerdir. Belirli bir satın alma ihtiyacı veya kararı olmaksızın sadece bilgi toplama amacıyla yapılan alışverişlerdir.

Rol alışverişi: Kişilerin başkaları için alışveriş yaparken bireyin yaşadığı keyfi ve olumlu düşünceleri içermektedir. Birçok insan, arkadaşlar ve aileler için alışverişin birey için çok önemli olduğunu ve kendilerini iyi hissettirdiklerinden bahsederler.

Değer alışverişi: Bazı insanlar alışverişini sanki bir yarış heyecanı içinde yapmaktan zevk almaktadır. Ucuzluk dönemlerini beklemek, indirimleri takip etmek ve uygun malları bulmak amacıyla alışveriş yapmakta ve bu alışverişten büyük bir haz duymaktadırlar.

Son yıllarda, literatürde hedonik alışveriş ile ilgili çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Çalışmalarda farklı açılardan hedonik alışveriş davranışları incelenerek sonraki çalışmalara ışık tutacak nitelikte bulgular ortaya konulmuştur. Aşağıda son yıllarda hedonik alışveriş konusunda gerçekleştirilen bazı çalışma örnekleri yer almaktadır:

Okutan, Bora ve Altunışık (2013) çalışmalarında keşifsel satın alma eğilimi sergileyenler ve sergilemeyenler arasında satın alma davranışı bakımından anlamlı farklılıklar bulmuştur. Keşfedici/yenilikçi tüketiciler diğer tüketici grubuna kıyasla daha fazla plansız ve hedonik satın alma eğilimi gösterirken, kompulsif satın alma davranışı sergileyen tüketici grubunda ise keşifsel eğilimlerin görece daha az olduğu gözlenmiştir.

Doğan, Gürler ve Ağcadağ'a (2014) göre; cinsiyet, yaş, medeni durum ve eğitim durumuna göre hedonik tüketim yapma durumu istatistiki olarak farklılık gösterirken, aylık gelir ve meslek grupları bakımından farklılıklar görülmemiştir. Hedonik tüketimde, kadın tüketicilerin erkek tüketicilere göre daha fazla yer aldıkları görülmüştür.

Uygun, Mete ve Güner (2014), çalışmalarında tüketicilerin sahip oldukları alışveriş motivasyonları ile ağızdan ağıza iletişim davranış eğilimleri arasında önemli ilişkiler olduğunu ortaya koymuştur. Ağızdan ağıza iletişim davranış eğilimi açısından özellikle hedonik alışveriş motivasyonlarının öne çıktığı belirlenmiştir.

Güler'e (2014) göre yardımseverlik, kendine yönelme, gelenek, güç ve hedonizm değerlerinin hedonik tüketim alt değişkenleriyle ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Öz ve Mucuk'un (2015) yaptığı araştırmanın sonucuna göre plansız alışveriş üzerinde hedonik tüketimin etkisi olduğu belirlenmiştir. Yapılan analiz sonucunda erkeklerin kadınlara göre daha fazla plansız ve hedonik alışveriş davranışı sergilediği belirlenmiştir. Evli olan katılımcıların bekar olanlara göre daha fazla plansız alışveriş davranışı sergilerken hedonik alışveriş davranışının medeni duruma göre anlamlı bir farklılık olmadığı ortaya koyulmuştur.

Aytekin ve Ay (2015) çalışmalarında benzer duygular yaşayan hedonik tüketim ve anlık satın alma arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını ortaya koymayı amaçlamıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, bu iki tüketim şekli arasında pozitif yönde, zayıf fakat anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir. Ayrıca, hedonik tüketim eğiliminin cinsiyet, yaş ve gelir grupları açısından, anlık satın alma davranışının ise cinsiyet ve meslek grupları açısından farklılık gösterdiği saptanmıştır.

Eken ve Yazıcı'nın (2015) çalışmalarında devlet ve vakıf üniversitelerinde çalışan kadın akademisyenlerin hedonik satın alma davranışları arasında farklılıkların olduğu ortaya çıkmış ve hedonik satın alma davranışı motivasyonunun desteklediği ifade edilmiştir. Devlet üniversitesinde çalışan kadın

akademisyenlerin ihtiyaçları kadar satın alma davranışı yaptıkları, vakıf üniversitesinde çalışan kadın akademisyenlerin ihtiyaçlarından fazla satın alma davranışı yaptıkları sonucuna varılmıştır.

Bakırtaş, Bakırtaş ve Çetin'in (2015) sonuçlarına göre; hem faydacı hem de hazcı alışveriş değerinin, tüketici tatmini ve davranışsal yaklaşımı üzerinde pozitif bir etkisi olduğu ifade edilmiştir. Ancak hazcı alışveriş değerinin etkisi faydacı değere göre daha büyük bulunmuştur.

Sarıtaş ve Haşıloğlu'na (2015) göre satın alma kararında yarar faktörü ön planda iken hedonik tüketim ihtiyacı satın alma kararını kolaylaştırmakta ve satın alma miktarını arttırmıştır. Bu çalışmada temel olarak, çalışan kadınların özel alışveriş sitelerine yönelik davranışlarında hedonik faktörlerden daha çok faydacı faktörlerin daha etkili olduğu bulgusuna varılmıştır. Fayda ve haz odaklı değerlerin internet tüketicilerinin memnuniyetini ve özellikle tekrar satın almalarını önemli ölçüde etkilediği ortaya çıkmıştır.

Fırat ve Aydın'ın (2016) araştırmalarına göre gelir durumuna ve medeni duruma göre alışveriş davranışı açısından anlamlı bir fark bulunamamışken, cinsiyet bağlamında kadınların erkeklere göre daha fazla hedonik davranış eğilimi içerisinded oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre kadınlar daha fazla hedonik alışveriş davranış eğilimi gösterirken, erkekler alışveriş deneyiminden rasyonel fayda sağlama eğiliminde olduğu görülmüştür.

Arslan (2016), çalışmasında ankete katılan tüketicilerin hedonik alışveriş davranışları ile demografik özellikleri arasındaki ilişkileri incelemiş olup; cinsiyetin, medeni durumun, yaşın, eğitimin ve toplam aile gelirinin hedonik alışveriş davranışında farklılığa neden olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Külter Demirgüneş'e (2016) göre hedonik ve faydacı değer algılarının, e-sadakat ve ağızdan ağıza iletişim üzerinde önemli derecede etkili oldukları tespit edilmiştir. E-sadakat üzerinde faydacı değer algısı, pozitif ağızdan ağıza iletişimde ise hedonik değer algısı daha etkili olmaktadır. Ayrıca araştırmanın sonuçları, internet alışverişlerinde değer, hem hedonik hem de faydacı boyutunun olduğunu desteklemiştir.

Jha ve Adhikari (2016), yaptığı çalışmasında bir ürünün satın alınmasında faydacı ve hedonik nedenleri tahmin ederken, faydacı niteliklere hedonik özelliklerden daha fazla ağırlık verildiği görülmüştür. Hintli tüketicilerin hedonik özelliklerin daha önemli olduğu, gelişmiş ülkelerin tüketicilerinden farklı olarak bir ürünün faydacı yönü üzerinde daha fazla durduğu görülmüştür.

Akram vd. (2016), çalışmalarında mağaza atmosferinin plansız satın alma davranışı üzerinde pozitif bir ilişki ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yaşın plansız satın alma davranışı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu; cinsiyet ve eğitim gibi diğer değişkenlerin plansız satın alma davranışı ile önemsiz bir ilişkiye sahip olduğu görülmüştür.

Haq ve Abbasi (2016) yaptığı çalışmalarında hedonik tüketimin ve olumlu duyguların moda ve dürtü satın alma arasındaki ilişkiye tam olarak aracılık ettiğini ortaya koymuştur. Moda yöneliminin, hedonik tüketim ve toplu olarak duygu yönelimi yoluyla dürtü satın alma davranışı üzerinde önemli derecede olumlu bir dolaylı etki olduğunu tanımlamıştır.

Açıkalm ve Yaşar'a (2017) göre plansız satın alma ve hedonik tüketim eğilimlerinin kadınlarda, erkeklerden daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gösterişçi tüketim ve faydacı tüketim eğilimlerinde ise erkeklerin kadınlardan daha eğilimli oldukları görülmektedir. Hedonik tüketim, plansız satın alma davranışı ve gösterişçi tüketim eğilimlerinin birbirleriyle pozitif ilişki içerisinde olduğu ve bu üç değişkenin araştırmada yer alan diğer değişken olan faydacı tüketim eğilimiyle negatif ilişki içerisinde olduğu görülmektedir.

Wahyuddin, Setyawan ve Nugroho (2017), çalışmalarında erkek ve kadınlar arasındaki alışveriş davranışının farkını göstermiştir ve kadınlar, alışveriş yönelimi olarak hedonik değere yönelirken, erkeklerin faydacı yönelime sahip olma eğiliminde olduğu görülmüştür.

Öktem, Öktem ve Genç (2017) cinsiyet değişkenine göre, hedonik tüketim algıları açısından kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha yüksek ortalamaya sahip olduğunu ve bu nedenle, kadınların hedonik tüketim yapmak için erkeklerden daha istekli olduklarını bulmuşlardır.

3. HEDONİK SATIN ALMA DAVRANIŞLARINA SOSYAL MEDYANIN ETKİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

3.1. Metodoloji

Çalışmanın amacı, hedonik satın alma davranışlarına sosyal medyanın etkilerini ölçebilmek amacıyla sosyal medya kullanım sebepleri, sosyal medyanın satın alma sürecinde rolü, hedonik alışveriş motivasyonu ve sosyal reklamların ürün tercihine etkilerini ortaya koyan faktörlerin tespit edilmesidir. Araştırma kapsamında sosyal medya kullanımını etkileyen faktörler, satın alma öncesi ve sonrası sosyal medyadaki davranışlar, hedonik alışverişe motive eden faktörler ve sosyal reklamların ürün tercihine etkileri test edilmektedir.

Araştırmanın evreni Isparta ilinde ikamet eden 18 yaş ve üzeri tüketicilerden oluşmaktadır. Kolayda örnekleme yöntemi ile belirlenen katılımcılara uygulanan anket çalışmasına 508 kişi katılmış ve çeşitli nedenlerden dolayı 52 anket değerlendirmeye alınmayarak 456 anket değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anket sorularının hazırlanması sürecinde literatür taraması ışığında anket formu tamamlanmış olup 30 kişiye pilot çalışma gerçekleştirilmiştir. Anket formu, demografik sorularla beraber toplamda 90 sorudan oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde sosyal medya kullanımını etkileyen faktörleri ölçmeye yönelik 26 ifade, ikinci bölümde sosyal medyada satın alma öncesi tüketici davranışlarını ölçmeye yönelik 10 ifade, üçüncü bölümde sosyal medyada satın alma sonrası tüketici davranışını ölçmeye yönelik 9 ifade, dördüncü bölümde hedonik (alışveriş yapma isteği) alışveriş ölçeğini değerlendirmeye yönelik 23 ifade yer almaktadır. Beşinci bölümde sosyal ağlar ile ilgili sorular ve son bölümünde katılımcının demografik özellikler ile ilgili sorulara yer verilmiştir.

Anket sorularından sosyal medya kullanımını etkileyen faktörler Koçak'ın (2012) çalışmasından, sosyal medyanın satın alma sürecindeki rolü İşlek'in (2012) çalışmasından, hedonik alışverişini motive eden faktörler Arnold ve Reynolds'un (2003) çalışmasından, sosyal reklamların ürün tercihine etkileri ise Orhan'ın (2011) çalışmasından yararlanılarak geliştirilmiştir.

3.2. Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Elde edilen verilerin analizinde "SPSS 15.0 for Windows" paket programı kullanılmıştır. Ölçeklerden elde edilen veriler demografik değişkenlere göre karşılaştırılmadan önce verilerin normal dağılım gösterip göstermediği incelenmiştir. Normal dağılım kriteri olarak basıklık ve çarpıklık değerleri referans alınmış olup çalışmada kullanılan ölçeklerin faktörlerine ilişkin basıklık ve çarpıklık değerleri ilgili referans değerler arasında bulunması sebebiyle faktörlere ilişkin verilerin normal dağılım gösterdiği kabul edilmiş ve analizlerde parametrik testler kullanılmıştır. Katılımcıların cinsiyetlerine göre ölçek faktörlerinden aldıkları verilere ilişkin ortalamaların karşılaştırılmasında Bağımsız Örneklem T testi kullanılırken, yaş gruplarına, eğitim durumuna, meslek gruplarına ve gelir durumuna göre karşılaştırma yapmak için Tek Yönlü Varyans analizi kullanılmıştır. Yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda grupların arasında anlamlı farklılık çıkması durumunda, farklılığın hangi gruptan

kaynaklandığını belirlemek için Post Hoc Test olarak Tukey kullanılmıştır. Yapılan tüm analizlerde anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olarak belirlenmiştir.

3.3. Araştırmanın Hipotezleri

H1. Sosyal Medya Kullanımını Etkileyen Faktörlere Yönelik Hipotezler

H1.1: Sosyal medya kullanımını etkileyen faktörler, katılımcıların cinsiyetlerine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H1.2: Sosyal medya kullanımını etkileyen faktörler, katılımcıların yaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H1.3: Sosyal medya kullanımını etkileyen faktörler, katılımcıların eğitim durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H1.4: Sosyal medya kullanımını etkileyen faktörler, katılımcıların meslek gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H1.5: Sosyal medya kullanımını etkileyen faktörler, katılımcıların gelir durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H2. Sosyal Medyanın Satın Alma Sürecindeki Rolüne Yönelik Hipotezler

H2.1: Satın alma öncesi ve sonrası sosyal medya davranışları, katılımcıların cinsiyetlerine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H2.2: Satın alma öncesi ve sonrası sosyal medya davranışları, katılımcıların yaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H2.3: Satın alma öncesi ve sonrası sosyal medya davranışları, katılımcıların eğitim durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H2.4: Satın alma öncesi ve sonrası sosyal medya davranışları, katılımcıların meslek gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H2.5: Satın alma öncesi ve sonrası sosyal medya davranışları, katılımcıların gelir durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H3. Hedonik Alışveriş Yapma İsteğine Yönelik Hipotezler

H3.1: Hedonik alışveriş yapma isteği, katılımcıların cinsiyetlerine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H3.2: Hedonik alışveriş yapma isteği, katılımcıların yaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H3.3: Hedonik alışveriş yapma isteği, katılımcıların eğitim durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H3.4: Hedonik alışveriş yapma isteği, katılımcıların meslek gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H3.5: Hedonik alışveriş yapma isteği, katılımcıların gelir durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H4. Sosyal Reklamların Ürün Tercihine Etkilerine Yönelik Hipotezler

H4.1: Sosyal reklamların ürün tercihine etkileri, katılımcıların cinsiyetlerine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H4.2: Sosyal reklamların ürün tercihine etkileri, katılımcıların yaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H4.3: Sosyal reklamların ürün tercihine etkileri, katılımcıların eğitim durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H4.4: Sosyal reklamların ürün tercihine etkileri, katılımcıların meslek gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H4.5: Sosyal reklamların ürün tercihine etkileri, katılımcıların gelir durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

3.4. Bulgular ve Yorum

Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin veriler Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

F		F	
Cinsiyet		Meslek grupları	
Erkek	197	Kamu Personeli	105
Kadın	258	İşçi	48
Boş	1	Özel Sektör Çalışanı	116
Toplam	456	Öğrenci	102
Yaş grupları		Esnaf	22
18-30	249	Emekli	16
31-40	121	Ev Hanımı	29
41-50	56	Diğer	18
51-60	28	Toplam	456
61 ve üstü	2	Gelir durumları	
Toplam	456	1.300'den az	168
Eğitim durumları		1.301-2.000	137
İlköğretim	19	2.001-3.000	81
Lise	123	3.001-5.000	58
Üniversite	229	5.001 ve üzeri	11
Yüksek Lisans – Doktora	85	Diğer	1
Toplam	456	Toplam	456

Tablo 1’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan kadınların sayısı daha fazla olup en fazla katılım 18-30 yaş arası katılımcılardan oluşmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu 31-40 yaş ve altındadır. Eğitim durumlarına göre en fazla katılım üniversite mezunlarından olurken, en az katılım ilköğretim mezunlarından oluşmaktadır. Ayrıca meslek gruplarında ise katılımcıların büyük çoğunluğu kamu personeli, özel sektör çalışanı ve öğrencilerden oluşmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu 1.301-2.000 TL ve daha az gelire sahiptir.

Araştırma sorularında yer alan sosyal medya kullanımını etkileyen faktörler 26 maddeden oluşmakta olup, faktör analizi sonucunda sekiz madde şartları sağlamadığı için çıkarılmıştır. Faktör analizi sonucunda KMO değeri 0,905, Bartlett test değeri ise 3433,847 olarak bulunmuştur. Tablo 2’de sunulan faktör analizi sonuçlarında

görüldüğü üzere, sosyal medya kullanımı *kendini gerçekleştirme*, *sosyal etkileşim* ve *eğlence* olmak üzere üç faktörden oluşmaktadır. Ölçeğin toplam açıkladığı varyans 61,744'dür. Cronbach's Alpha değeri toplam puan faktöründe 0.887 olarak hesaplanmış olup bu değer sosyal medya kullanımını etkileyen faktörlerin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Sosyal Medya Kullanımına Yönelik Faktör Analizi Sonuçları

Faktör adları	Maddeler	Faktör yükü	Açıkladığı varyans	Cronbach's Alpha
Kendini Gerçekleştirme	Kendime güvenim artıyor	0,835	26,049	0,894
	Tepkilerimi özgürce ifade ederek bir değişim yaratabileceğime inanıyorum	0,806		
	Potansiyelimi keşfetmemi sağlıyor	0,794		
	Fikirlerimin dikkate alındığını düşünüyorum	0,781		
	Düşüncelerimi özgür bir şekilde ifade edebiliyorum	0,684		
	Toplumsal/siyasal konularda inançlarım ve değerlerim doğrultusunda tepki verebiliyorum	0,676		
	Kendimi özel ve önemli hissediyorum	0,647		
	Kendimi farklı bir kimlikle tanıtabiliyorum	0,641		
	Kendim gibi düşünen insanlarla bir araya gelebiliyorum	0,608		
Sosyal Etkileşim	Çeşitli etkinliklerden kolaylıkla haberdar oluyorum	0,835	16,207	0,823
	Güncel gelişmeleri sürekli takip edebiliyorum	0,806		
	Yakın çevremde olup bitenlerden haberdar oluyorum	0,794		
	Diğerlerinin hayatında olup bitenleri takip edebiliyorum	0,781		
	Arkadaşlarım ve tanıdıklarımla sürekli iletişim içinde olabiliyorum	0,684		
Eğlence	Günlük yaşamın stresinden uzaklaşıyorum	0,835	13,852	0,78
	Eğlenceli zaman geçiriyorum	0,806		
	Bos zamanlarımı değerlendiriyorum	0,794		
	Popüler şeyler ilgimi çekiyor	0,781		
Toplam			61,744	0,887

Tablo 3'te görüldüğü üzere, katılımcıların sosyal medya kullanımı düzeylerinin cinsiyetlerine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmemesi sebebiyle **H1.1 hipotezi reddedilmiştir** ($p>0,05$).

Tablo 3. Cinsiyete Göre Sosyal Medya Kullanımını Etkileyen Faktörlere İlişkin Hipotez Testi

Faktörler	Cinsiyet	N	X	t	p
Toplam puan	Erkek	181	3,15	0,137	0,891
	Kadın	226	3,14		

Tablo 4'te katılımcıların sosyal medya kullanımını etkileyen faktörlerin toplam puanı yaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir ($p < 0,05$). Bu sebepten dolayı **H1.2 hipotezi kabul edilmiştir**.

Tablo 4. Yaş Gruplarına Göre Sosyal Medya Kullanımını Etkileyen Faktörlere İlişkin Hipotez Testi

Faktörler	Yaş grupları	N	X	F	p
Toplam puan	18-30	227	3,25	5,363	0,000
	31-40	104	2,96		
	41-50	47	2,92		
	51-60	27	3,30		
	61 ve üstü	2	3,82		

Tablo 5'te sosyal medya kullanımı düzeylerinin eğitim durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmesi sebebiyle **H1.3 hipotezi reddedilmiştir** ($p > 0,05$).

Tablo 5. Eğitim Durumlarına Göre Sosyal Medya Kullanımını Etkileyen Faktörlere İlişkin Hipotez Testi

Faktörler	Eğitim durumları	N	X	F	p
Toplam puan	İlköğretim	18	2,78	1,998	0,114
	Lise	103	3,20		
	Üniversite	207	3,17		
	Yüksek Lisans - Doktora	79	3,10		

Tablo 6'da ise sosyal medya kullanım düzeylerine ait toplam puanların meslek gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmakta olduğu görülmektedir ($p < 0,05$). Bunun sonucunda **H1.4 hipotezi kabul edilmiştir**.

Tablo 6. Meslek Gruplarına Göre Sosyal Medya Kullanımını Etkileyen Faktörlere İlişkin Hipotez Testi

Faktörler	Meslek grupları	N	X	F	p
Toplam puan	Kamu Personeli	94	3,03	2,739	0,009
	İşçi	38	3,08		
	Özel Sektör Çalışanı	104	3,24		
	Öğrenci	95	3,29		
	Esnaf	21	3,02		
	Emekli	15	3,39		
	Ev Hanımı	25	2,92		
	Diğer	15	2,76		

Tablo 7'de görüldüğü üzere, katılımcıların sosyal medya kullanımı düzeylerinin gelir durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmemesi sebebiyle **H1.5 hipotezi reddedilmiştir** ($p > 0,05$).

Tablo 7. Gelir Durumlarına Göre Sosyal Medya Kullanımını Etkileyen Faktörlere İlişkin Hipotez Testi

Faktörler	Gelir durumları	N	X	F	p
Toplam puan	1.300'den az	148	3,18	1,548	0,187
	1.301-2.000	122	3,21		
	2.001-3.000	72	3,02		
	3.001-5.000	54	3,03		
	5.001 ve üzeri	11	3,35		

Araştırma sorularında yer alan sosyal medyanın satın alma sürecindeki rolü ile ilgili faktörler 19 maddeden oluşmakta olup, faktör analizi sonucunda bir madde şartları sağlamadığı için çıkarılmıştır. Faktör analizine ait KMO ile Bartlett test değerleri sırasıyla 0,989 ve 4173,987 olarak hesaplanmıştır. Tablo 8’de sunulan faktör analizi sonuçlarında görüldüğü üzere, elde edilen iki faktör satın alma öncesi davranışlar ve satın alma sonrası davranışlar olarak adlandırılmıştır. Ölçeğin toplam açıkladığı varyans 54,371, Cronbach’s Alpha değeri ise toplam puan faktöründe 0.916’dır. Bu bulgular ilgili faktörlerin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 8. Sosyal Medyanın Satın Alma Sürecindeki Rolüne Yönelik Faktör Analizi Sonuçları

Faktör adları	Maddeler	Faktör yükü	Açıkladığı varyans	Cronbach’s Alpha
Satın alma öncesi davranışlar	Satın alacağım ürün/hizmet ile ilgili sosyal medyada güvenilir bilgilere ulaşacağıma inanırım	0,794	25,043	0,868
	Satın alacağım ürün/hizmet ile ilgili sosyal medyada yer alan bilgi tüketici tarafından oluşturulmuşsa o bilgiye güvenirim	0,727		
	Sosyal medya araçlarında beğendiğim, takip ettiğim firmaların/markaların ürünlerini satın almayı tercih ederim	0,724		
	Satın alacağım ürün/hizmet ile ilgili sosyal medyada popüler olan (takipçisi, arkadaşı çok olan) kullanıcıların tavsiyelerine önem veririm	0,651		
	Sosyal medya siteleri tüketicilerin firma/markalarla iletişime geçmesi için uygun bir yerdir	0,648		
	Bir ürünü satın almadan önce o ürün/hizmet ile ilgili sosyal medyada araştırma yaparım	0,637		
	Satın alacağım ürün/hizmet ile ilgili sosyal medyada sadece daha önceden de tanıdığım kişilerin tavsiyelerine önem veririm	0,633		
	Sosyal medyada bir firmanın/markanın benimle iletişime geçmesi satın alma yönünde beni olumlu etkiler	0,629		
	Satın alacağım ürün/hizmet ile ilgili sosyal medyada yer alan bilgi satıcı tarafından oluşturulmuşsa o bilgiye güvenirim	0,593		
Satın alma sonrası davranışlar	Satın aldığım ürün/hizmetten memnun kalmazsam bunu sosyal medyada paylaşırım	0,822	29,328	0,911
	Satın aldığım ürün/hizmetten memnun kalmazsam bunu sosyal medyadaki şirket sayfalarında paylaşırım	0,816		

Satın aldığım ürün/hizmetten memnun kalmazsam sosyal medyada diğer kullanıcılara o ürünü almamalarını tavsiye ederim	0,759		
Satın aldığım ürün/hizmetten memnun kalırsam sosyal medyada diğer kullanıcılara o ürünü almalarını tavsiye ederim	0,751		
Ürün/hizmetinden memnun olduğum firma/markanın sosyal medyada beni fark etmiş olması memnuniyetimi artırır	0,729		
Satın aldığım ürün/hizmetten memnun kalırsam bunu sosyal medyada paylaşırım	0,704		
Satın aldığım ürün/hizmetten memnun kalırsam bunu sosyal medyadaki şirket sayfalarında paylaşırım	0,693		
Ürün/hizmetinden memnun olmadığım firma/markanın sosyal medyada beni fark etmemiş ve iletişime geçmemiş olması memnuniyetsizliğimi artırır	0,676		
Ürün/hizmetinden memnun olmadığım firma/markanın sosyal medyada beni fark etmiş ve benimle iletişime geçmiş olması fikrimi değiştirmeme sebep olabilir	0,664		
Toplam		54,371	0,916

Tablo 9’da görüldüğü üzere, satın alma öncesi ve sonrası tüketici davranışları cinsiyetlerine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık bulunmaması sebebiyle **H2.1 hipotezi reddedilmiştir** ($p>0,05$).

Tablo 9. Cinsiyete Göre Satın Alma Öncesi ve Sonrası Tüketici Davranışlarına İlişkin Hipotez Testi

Faktörler	Cinsiyet	N	X	t	p
Toplam puan	Erkek	186	3,14	0,176	0,860
	Kadın	243	3,13		

Tablo 10’da ise yaş gruplarına göre satın alma öncesi ve sonrası tüketici davranışlarına ilişkin istatistikler yer almaktadır. Satın alma öncesi ve sonrası tüketici davranışları toplam puanları ve satın alma öncesi puanları yaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık göstermemesi sebebiyle ($p<0,05$) H2.2 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 10. Yaş Gruplarına Göre Satın Alma Öncesi ve Sonrası Tüketici Davranışlarına İlişkin Hipotez Testi

Faktörler	Yaş grupları	N	X	F	p
Toplam puan	18-30	236	3,21	1,782	0,131
	31-40	116	3,03		
	41-50	52	3,10		
	51-60	25	2,90		
	61 ve üstü	1	2,50		

Tablo 11’de eğitim durumlarına göre satın alma öncesi ve sonrası tüketici davranışlarının istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir ($p>0,05$). Bu sonuca göre **H2.3 hipotezi reddedilmiştir**.

Tablo 11. Eğitim Durumlarına Göre Satın Alma Öncesi ve Sonrası Tüketici Davranışlarına İlişkin Hipotez Testi

Faktörler	Eğitim durumları	N	X	F	p
Toplam puan	İlköğretim	18	2,81	1,180	0,317

	Lise	117	3,11		
	Üniversite	213	3,15		
	Yüksek Lisans - Doktora	82	3,18		

Tablo 12’de meslek gruplarına göre satın alma öncesi ve sonrası tüketici davranışlarına ilişkin analiz sonuçları yer almakta olup katılımcıların satın alma öncesi ve sonrası tüketici davranışları toplam puanları meslek gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşması sebebiyle H2.4 hipotezi kabul edilmiştir ($p<0,05$).

Tablo 12. Meslek Gruplarına Göre Satın Alma Öncesi ve Sonrası Tüketici Davranışlarına İlişkin Hipotez Testi

Faktörler	Meslek grupları	N	X	F	p
Toplam puan	Kamu Personeli	99	3,15	2,586	0,013
	İşçi	48	3,01		
	Özel Sektör Çalışanı	109	3,32		
	Öğrenci	96	3,16		
	Esnaf	21	2,72		
	Emekli	12	3,23		
	Ev Hanımı	27	2,84		
	Diğer	18	2,94		

Tablo 13’te görüldüğü üzere, satın alma öncesi ve sonrası tüketici davranışları arasındaki farklılıklar istatistiksel olarak anlamlı düzeyde olmaması sebebiyle **H2.5 hipotezi reddedilmiştir** ($p>0,05$).

Tablo 13. Gelir Durumlarına Göre Satın Alma Öncesi ve Sonrası Tüketici Davranışlarına İlişkin Hipotez Testi

Faktörler	Gelir durumları	N	X	F	p
Toplam puan	1300'den az	159	3,12	0,319	0,865
	1301-2000	128	3,19		
	2001-3000	78	3,10		
	3001-5000	54	3,06		
	5001 ve üzeri	10	3,14		

Araştırma sorularında yer alan hedonik alışveriş yapma isteği ile ilgili faktörler 23 maddeden oluşmakta olup, faktör analizi sonucunda iki madde şartları sağlamadığı için çıkarılmıştır. Faktör analizi sonucunda KMO değeri 0,926, Bartlett test değeri ise 6303,566’dır. Tablo 14’te yer alan faktör analizi sonuçlarında görüldüğü üzere, hedonik alışveriş yapma isteği ölçeği macera ve haz alışverişi, sosyal amaçlı alışveriş, fiyat odaklı alışveriş, moda alışverişi ve rol alışverişi olmak üzere beş faktörden oluşmaktadır. Ölçeğin toplam açıkladığı varyans 74,186’dır. Cronbach’s Alpha değeri toplam puan faktöründe 0.941 olarak hesaplanmış olup bu değer hedonik alışveriş yapma isteği ölçeğinin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 14. Hedonik Alışveriş Yapma İsteğine Yönelik Faktör Analizi Sonuçları

Faktör adları	Maddeler	Faktör yükü	Açıkladığı varyans	Cronbach’s Alpha
Maceras ve haz alışverişi	Alışveriş benim için bir heyecan kaynağıdır	0,798	23,16	0,924
	Alışveriş bana kendi evrenimdeymişim gibi hissettirir	0,761		
	Alışverişi harekete geçirici bulurum	0,76		

	Moralim bozuk olduğu zamanlarda, kendimi daha iyi hissetmek için alışverişe çıkarım	0,758		
	Bana göre, alışveriş stres atmanın bir yoludur	0,754		
	Benim için alışveriş bir maceradır	0,752		
	Kendim için özel bir şey yapmak istediğim zaman alışverişe çıkarım	0,709		
Sosyal amaçlı alışveriş	Diğer insanlarla alışverişe çıkmak ilişkileri güçlendirici bir tecrübedir	0,773	14,481	0,841
	Alışverişteyken diğer insanlar ile sosyal ilişkiler kurmaktan zevk alırım	0,768		
	Bana göre, ailem ve arkadaşlarımla alışverişe çıkmak sosyal bir faaliyettir	0,729		
	Sosyalleşmek amacıyla alışverişe ailem ve arkadaşlarımla giderim	0,689		
Fiyat odaklı alışveriş	Alışverişteyken ucuzlukları kovalarım	0,862	14,099	0,867
	Çoğunlukla indirimler varken alışverişe giderim	0,808		
	Alışverişteyken indirimlere bakmaktan zevk alırım	0,764		
	İndirimli satışları yakalamak için alışverişe giderim	0,715		
Moda alışverişi	Son trendleri görmek için alışverişe giderim	0,797	11,707	0,921
	Yeni moda şeyleri takip etmek için alışverişe giderim	0,763		
	Piyasadaki yeni ürünleri görmek için alışverişe giderim	0,695		
Rol alışverişi	Arkadaşlarım ve ailem için alışverişten zevk alırım	0,853	10,74	0,814
	Hayatımdaki özel insanlara bir şeyler aldığımda kendimi iyi hissederim	0,819		
	Birileri için mükemmel hediye bulmak için etrafta alışveriş yapmaktan zevk alırım	0,677		
Toplam			74,186	0,941

Tablo 15'te görüldüğü üzere, cinsiyete göre hedonik alışveriş yapma isteğine ilişkin toplam puan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşması sebebiyle **H3.1 hipotezi kabul edilmiştir** ($p>0,05$).

Tablo 15. Cinsiyete Göre Hedonik Alışveriş Yapma İsteğine İlişkin Hipotez Testi

Faktörler	Cinsiyet	N	X	t	p
Toplam puan	Erkek	183	2,74	-6,017	0,000
	Kadın	230	3,24		

Tablo 16'da da benzer bir şekilde yaş gruplarına göre hedonik alışveriş yapma isteğine ait toplam puanları istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($p<0,05$). Bu anlamlı farklılık sebebiyle H3.2 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 16. Yaş Gruplarına Göre Hedonik Alışveriş Yapma İsteğine İlişkin Hipotez Testi

Faktörler	Yaş grupları	N	X	F	p
Toplam puan	18-30	232	3,18	5,119	0,000
	31-40	108	2,86		
	41-50	49	2,70		
	51-60	23	2,86		
	61 ve üstü	2	2,45		

Tablo 17’de ise hedonik alışveriş yapma isteğine ilişkin toplam puanlarının eğitim durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık göstermediği görülmesi sebebiyle **H3.3 hipotezi reddedilmiştir** ($p>0,05$).

Tablo 17. Eğitim Durumlarına Göre Hedonik Alışveriş Yapma İsteğine İlişkin Hipotez Testi

Faktörler	Eğitim durumları	N	X	F	p
Toplam puan	İlköğretim	19	2,97	2,163	0,092
	Lise	102	2,84		
	Üniversite	212	3,07		
	Yüksek Lisans - Doktora	81	3,13		

Tablo 18’de hedonik alışveriş yapma isteğine ait toplam puanın meslek gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmesi sebebiyle **H3.4 hipotezi kabul edilmiştir** ($p<0,05$).

Tablo 18. Meslek Gruplarına Göre Hedonik Alışveriş Yapma İsteğine İlişkin Hipotez Testi

Faktörler	Meslek grupları	N	X	F	p
Toplam puan	Kamu Personeli	96	2,86	2,485	0,017
	İşçi	44	3,08		
	Özel Sektör Çalışanı	103	3,15		
	Öğrenci	98	3,19		
	Esnaf	21	2,59		
	Emekli	14	2,88		
	Ev Hanımı	25	2,77		
	Diğer	13	2,96		

Tablo 19’da görüldüğü üzere hedonik alışveriş yapma isteği toplam puanları ile gelir durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık bulunmamasından dolayı **H3.5 hipotezi reddedilmiştir** ($p>0,05$).

Tablo 19. Gelir Durumlarına Göre Hedonik Alışveriş Yapma İsteğine İlişkin Hipotez Testi

Faktörler	Gelir durumları	N	X	F	p
Toplam puan	1300'den az	153	3,09	1,328	0,259
	1301-2000	124	3,07		
	2001-3000	74	2,85		
	3001-5000	51	2,97		
	5001 ve üzeri	11	2,75		

Araştırmada sosyal reklamların ürün tercihine etkileri ile ilgili sorulara ilişkin yararlanılan ölçekte yer alan 15 maddenin tümü analizlere dahil edilmiş olup KMO ile Bartlett test değerleri sırasıyla 0,899 ve 3237,578 olarak hesaplanmıştır. Tablo 20’de sunulan faktör analizi sonuçlarında görüldüğü üzere, elde edilen üç faktör güven ve tercih boyutu, bilgilendirme, marka imaj boyutu olarak adlandırılmıştır. Ölçeğin toplam açıkladığı varyans 62,296, Cronbach’s Alpha değeri ise toplam puan faktöründe 0.901’dir. Bu bulgular ilgili faktörlerin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 20. Sosyal Reklamların Ürün Tercihine Etkilerine Yönelik Faktör Analizi Sonuçları

Faktör adları	Maddeler	Faktör yükü	Açıkladığı varyans
Güven ve tercih boyutu	Reklamı yapılan ürünleri daha kaliteli olduğunu düşünüyorum	0,801	27,958
	Reklamı yapılan ürünlere daha fazla güveniyorum	0,761	
	Ürün tercihlerimde reklamların etkisi yüksektir	0,701	
	Diğer alternatif markaların yaptığı reklam faaliyetlerini beğenirsem markamı değiştiririm	0,668	
	Reklamlar doğru ürün markası tercihi yapmamı sağlıyor	0,655	
	Reklamı yapılan ürünlerin daha pahalı olacağı inancındayım	0,654	
	Kullanmakta olduğum ürünleri reklamlardan edindiğim bilgiler ışığında seçerim	0,632	
	Kullandığım marka ile ilgili kötü bir reklamla karşılaşırsam markamı değiştiririm	0,629	
Bilgilendirme boyutu	Sosyal reklam sayesinde farklı markalar arasında karşılaştırma yapabiliyorum	0,848	21,501
	Sosyal reklam sayesinde farklı ürünleri sağlıklı bir şekilde değerlendirebiliyorum	0,844	
	Sosyal reklam sayesinde farklı markalar hakkında bilgi sahibi oluyorum	0,79	
	Sosyal reklamlardan edindiğim bilgiler, hatalı tercih yapma olasılığımı azaltıyor	0,685	
Marka imaj boyutu	Kullandığım markadan memnun isem, o markayı başkalarına da tavsiye ederim	0,788	12,836
	Satın alma kararlarımda markanın etkisi yüksektir	0,636	
	Yeni bir marka piyasaya çıkarsa onu denemek isterim	0,61	
Toplam			62,296

Tablo 21’de görüldüğü üzere, sosyal reklamların ürün tercihine etkilerine ilişkin toplam puan cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaması sebebiyle **H4.1 hipotezi reddedilmiştir** ($p < 0,05$).

Tablo 21. Cinsiyete Göre Sosyal Reklamların Ürün Tercihine Etkilerine İlişkin Hipotez Testi

Faktörler	Cinsiyet	N	X	t	p
Toplam puan	Erkek	185	3,06	-1,48	0,14
	Kadın	250	3,16		

Tablo 22’de ise sosyal reklamların ürün tercihine etkilerine ilişkin toplam puanın yaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmekte olup **H4.2 hipotezi reddedilmiştir** ($p > 0,05$).

Tablo 22. Yaş Gruplarına Göre Sosyal Reklamların Ürün Tercihine Etkilerine İlişkin Hipotez Testi

Faktörler	Yaş grupları	N	X	F	p
Toplam puan	18-30	236	3,19	1,554	0,186
	31-40	118	3,06		
	41-50	52	3,02		
	51-60	28	3,00		
	61 ve üstü	2	2,47		

Tablo 23'te sosyal reklamların ürün tercihine etkilerine ilişkin toplam puanın eğitime göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık göstermediği görülmektedir ($p>0,05$). Bu yüzden **H4.3 hipotezi reddedilmiştir**.

Tablo 23. Eğitim Durumlarına Göre Sosyal Reklamların Ürün Tercihine Etkilerine İlişkin Hipotez Testi

Faktörler	Eğitim durumları	N	X	F	p
Toplam puan	İlköğretim	19	3,06	0,869	0,457
	Lise	120	3,19		
	Üniversite	214	3,06		
	Yüksek Lisans - Doktora	83	3,15		

Tablo 24 sosyal reklamların ürün tercihine etkilerine ilişkin toplam puanın meslek gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık göstermediğini göstermektedir ($p>0,05$). Bu sebepten dolayı **H4.4 hipotezi reddedilmiştir**.

Tablo 24. Meslek Gruplarına Göre Sosyal Reklamların Ürün Tercihine Etkilerine İlişkin Hipotez Testi

Faktörler	Meslek grupları	N	X	F	p
Toplam puan	Kamu Personeli	102	3,09	1,666	0,115
	İşçi	45	3,25		
	Özel Sektör Çalışanı	109	3,27		
	Öğrenci	98	3,03		
	Esnaf	21	2,93		
	Emekli	16	3,02		
	Ev Hanımı	29	2,91		
	Diğer	16	3,07		

Son olarak, Tablo 25'te sosyal reklamların ürün tercihine etkilerine ilişkin toplam puanın gelir durumlarına göre de istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık göstermediğini gözlenmesi sebebi ile **H4.4 hipotezi reddedilmiştir** ($p>0,05$).

Tablo 25. Gelir Durumlarına Göre Sosyal Reklamların Ürün Tercihine Etkilerine İlişkin Hipotez Testi

Faktörler	Gelir durumları	N	X	F	p
Toplam puan	1300'den az	162	3,08	0,324	0,862
	1301-2000	129	3,16		
	2001-3000	76	3,09		
	3001-5000	57	3,15		
	5001 ve üzeri	11	3,01		

Tablo 26'da araştırmada yer alan hipotezlere ilişkin analizlerin sonuçları toplu olarak sunulmuş olup sosyal medyanın kullanımını etkileyen faktörlere ilişkin yaş ve meslek gruplarına ait hipotezlerin kabul edildiği, satın alma öncesi ve sonrası sosyal medya davranışlarına ilişkin meslek gruplarına ait hipotez dışındakilerin reddedildiği, hedonik alışveriş yapma isteğine ilişkin eğitim ve gelir düzeyine ait hipotezlerin reddedildiği, Sosyal reklamların ürün tercihine etkilerine ilişkin ise tüm hipotezlerin reddedildiği görülmektedir.

Tablo 26. Araştırmada Yer Alan Hipotezler Testlerine İlişkin Toplu Sonuçlar

Hipotezler		KABUL/ RED
H1.1	Sosyal medya kullanımını etkileyen faktörler, katılımcıların cinsiyetlerine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.	RED
H1.2	Sosyal medya kullanımını etkileyen faktörler, katılımcıların yaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.	KABUL
H1.3	Sosyal medya kullanımını etkileyen faktörler, katılımcıların eğitim durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.	RED
H1.4	Sosyal medya kullanımını etkileyen faktörler, katılımcıların meslek gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.	KABUL
H1.5	Sosyal medya kullanımını etkileyen faktörler, katılımcıların gelir durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.	RED
H2.1	Satın alma öncesi ve sonrası sosyal medya davranışları, katılımcıların cinsiyetlerine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.	RED
H2.2	Satın alma öncesi ve sonrası tüketici davranışları, Satın alma öncesi ve sonrası sosyal medya davranışları, katılımcıların yaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.	RED
H2.3	Satın alma öncesi ve sonrası sosyal medya davranışları, katılımcıların eğitim durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.	RED
H2.4	Satın alma öncesi ve sonrası sosyal medya davranışları, katılımcıların meslek gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.	KABUL
H2.5	Satın alma öncesi ve sonrası sosyal medya davranışları, katılımcıların gelir durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.	RED
H3.1	Hedonik alışveriş yapma isteği, katılımcıların cinsiyetlerine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.	KABUL
H3.2	Hedonik alışveriş yapma isteği, katılımcıların yaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.	KABUL
H3.3	Hedonik alışveriş yapma isteği, katılımcıların eğitim durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.	RED
H3.4	Hedonik alışveriş yapma isteği, katılımcıların meslek gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.	KABUL
H3.5	Hedonik alışveriş yapma isteği, katılımcıların gelir durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.	RED
H4.1	Sosyal reklamların ürün tercihine etkileri, katılımcıların cinsiyetlerine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.	RED
H4.2	Sosyal reklamların ürün tercihine etkileri, katılımcıların yaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.	RED
H4.3	Sosyal reklamların ürün tercihine etkileri, katılımcıların eğitim durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.	RED
H4.4	Sosyal reklamların ürün tercihine etkileri, katılımcıların meslek gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.	RED
H4.5	Sosyal reklamların ürün tercihine etkileri, katılımcıların gelir durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.	RED

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi ve sosyal medya kullanımının yaygınlaşması sonucunda bireyler ürün ve hizmetler hakkında kolay ve hızlı bir şekilde bilgi sahibi olmakta ve o ürünü kullanan diğer tüketicilerinde görüş ve fikirlerine ulaşabilmektedir. Sosyal medya işletmeler açısından ise tüketiciler ile aralarındaki coğrafi sınırlar ile zaman-mekân sorununu ortadan kaldırarak tüketiciler ile etkileşimi en üst düzeye çıkarmıştır.

Bu çalışmada, hedonik satın alma davranışlarına sosyal medyanın etkilerini ölçebilmek amacıyla sosyal ağları kullanım sebepleri, sosyal ağların satın alma sürecinde rolü, hedonik alışveriş motivasyonu ve sosyal reklamların ürün tercihine etkilerini ortaya koyan faktörlerin tespit edilmesi amacıyla bir anket çalışması gerçekleştirilmiştir.

Yapılan faktör analizleri sonucunda sosyal medya kullanımını etkileyen faktörler sırasıyla kendini gerçekleştirme, sosyal etkileşim ve eğlence olarak sınıflandırılmıştır. Sosyal medyanın satın alma sürecindeki rolünü etkileyen faktörler satın alma öncesi davranışlar ile satın alma sonrası davranışlar olarak iki grup altında toplanmıştır. Hedonik alışveriş yapma isteği ile ilgili faktörlere ilişkin yapılan analizler sonucunda elde edilen beş faktör sırasıyla macera ve haz alışverişi, sosyal amaçlı alışveriş, fiyat odaklı alışveriş, moda alışverişi ve rol alışverişi olarak adlandırılmıştır. Sosyal reklamların ürün tercihine etkilerine ilişkin yapılan analizlerde elde edilen faktörler ise güven ve tercih boyutu, bilgilendirme ve marka imaj boyutu olarak adlandırılmıştır.

Demografik değişkenlere göre gerçekleştirilen hipotez testlerinde sosyal medya kullanımını etkileyen faktörler özellikle yaş ve meslek gruplarına göre istatistiksel olarak farklılık gösterirken, satın alma öncesi ve sonrası sosyal medya davranışların da meslek gruplarına göre istatistiksel olarak farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Hedonik alışveriş yapma isteği eğitim ve gelir düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterirken, sosyal reklamların ürün tercihine etkilerinin demografik faktörlere göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar göstermediği gözlenmiştir.

Çalışmanın küçük bir bölgede, sınırlı sayıda katılımcı üzerinde gerçekleştirilmesi sebebiyle genellenebilmesi mümkün olmaması sebebiyle daha kapsamlı bir örneklem seçilerek ulusal düzeyde gerçekleştirilmesi uygun olacaktır. Ayrıca, sosyal ağların birbirinden bağımsız olarak değerlendirilmesi çalışma bulgularının daha detaylı olarak incelenebilmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Açıkalm, S. ve Yaşar, M. (2017). Hedonik ve Faydacı Tüketim Bağlamında Tüketici Davranışlarının İncelenmesi: Gençlerin Hedonik Tüketim Eğilimlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(48), 570-585.
- Akar, E. (2010). Sosyal Medya Pazarlaması: Sosyal Webde Pazarlama Stratejileri. Ankara: Efil Yayınevi.
- Akar, E. ve Topçu, B. (2011). An Examination of the Factors Influencing Consumers' Attitudes Toward Social Media Marketing. Journal of Internet Commerce, 10(1), 35-67.
- Akkaya Talih, D. (2013). Sosyal Medya Reklamlarında Tüketici Algılarının Tutum, Davranış ve Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akram, U., Hui, P., Kaleem Khan, M., Hashim, M. ve Rasheed S. (2016). Impact of Store Atmosphere on Impulse Buying Behaviour: Moderating Effect of Demographic Variables. International Journal of u- and e-Service , Science and Technology, 9(7), 43-60.

- Arnold, M. J. ve Reynolds, K. E. (2003). Hedonic Shopping Motivations. *Journal of Retailing*, 79(2), 77-95.
- Arslan, B. (2016). Satın Alma Ortamının Hedonik Alışverişe Etkisi. N. Tüfekçi, (Ed.), *Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Kapsamında Stratejik Araştırmalar: Güncel Konular, Tartışmalar ve Uygulamalar* içinde, (101-124). Antalya, Lambert Academic Publishing.
- Aytekin, P. ve Ay, C. (2015). Hedonik Tüketim ve Anlık Satın Alma İlişkisi. Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(1), 141-156.
- Bakırtaş, H., Bakırtaş, İ. ve Çetin, M. A. (2015). Effects of Utilitarian and Hedonic Shopping Value and Consumer Satisfaction on Consumer Behavioral Intentions. *Ege Academic Review*, 15(1), 91-98.
- Ceylan, C. (2007). Hedonik Tüketimin Nedenleri Üzerine Bir Araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çalışkan, Ş. (2007). Hazcı (Hedonik) Tüketim Davranışlarında Televizyonun Rolü: SDÜ Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Enders, A., Hungenberg, H., Denker H-P. ve Mauch S. (2008). The Long Tail of Social Networking: Revenue Models of Social Networking Site. *European Management Journal*, 26(3), 199-211.
- Doğan, H. G., Gürler, A. Z. ve Ağcadağ, D. (2014). Hedonik Tüketim Alışkanlıkları Üzerine Etkili Faktörlerin Değerlendirilmesi (Tokat İli Örneği). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(30), 69-77.
- Eken, İ. ve Yazıcı, M. (2015). Hedonizmin Satın Alma Davranışına Etkileri: Çevrimiçi Alışverişlerde Kadın Akademisyenler. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 67-90.
- Evans, D. (2012). *Social Media Marketing An Hour A Day*. Wiley Publishing.
- Fırat, A. ve Aydın, A. E. (2016). Hedonik ve Faydacı Alışveriş Davranışı Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 1840-1846.
- Güler, Y. B. (2014). Values and Hedonic Consumption Behavior: A Field Research in Kırıkkale. *Asian Journal of Empirical Research*, 4(3), 159-171.
- Hançerlioğlu, O. (2004). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Haq, M. A. ve Abbasi, S. (2016). Indirect Impact of Hedonic Consumption and Emotions on Impulse Purchase Behavior: A Double Mediation Model. *Journal of Management Sciences*, 3(2), 108-122.
- Hazar, M. (2011). Sosyal Medya Bağımlılığı-Bir Alan Çalışması. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 32, 151-175.
- Hirschman, E. C. ve Holbrook, M. B. (1982). Hedonic Consumption: Emerging Concepts, Methods and Propositions. *Journal of Marketing*, 46(3), 92-101.
- İşlek, M. S. (2012). Sosyal Medyanın Tüketici Davranışlarına Etkileri: Türkiye'deki Sosyal Medya Kullanıcıları Üzerine Bir Araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Jha, S. ve Adhikari, A. (2016). Goal Congruence in Hedonistic and Utilitarian Reasons for Purchase and Features of a Product. *South Asian Journal of Management*, 23(2), 72-89.

- Koçak, N. G. (2012). Bireylerin Sosyal Medya Kullanım Davranışlarının ve Motivasyonlarının Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Bağlamında İncelenmesi: Eskişehir’de bir Uygulama. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Külter Demirgüneş, B. (2016). İnternet Alışverişlerinde Hedonik ve Faydacı Değer Algılarının Davranışsal Sonuçları: E-Sadakat ve Ağızdan Ağıza İletişim. Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(3), 246-269.
- Odabaşı, Y. (2006). Tüketim Kültürü: Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Okutan, S., Bora, B. ve Altunışık, R. (2013). Keşifsel Satın Alma Eğilimleri ve Bu Eğilimlerin Plansız, Kompulsif ve Hedonik Satın Alma Tarzlarıyla Olan İlişkisinin İncelenmesi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 8(3), 117-136.
- Orhan, T. A. (2011). Tüketicilerin Marka Tercihlerine İlişkin Tutumlarının Belirlenmesinde Reklamın Rolü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öktem, T., Öktem, G.ve Genç, H. İ. (2017). Review of the Hedonic Consumption Perceptions Based on Gender and Shopping Habits of Undergraduates: Manisa Celal Bayar University School of Physical Education and Sports Case. International Journal of Science Culture and Sport, 5(1), 20-26.
- Öz, M. ve Mucuk, S. (2015). Tüketici Satın Alma Davranışı Kapsamında Hedonik (Hazcı) Tüketimin Plansız Alışveriş Üzerine Etkilerinin İncelenmesi. Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi, 1(2), 37-60.
- Safko, L. ve Brake, D. K. (2009) The Social Media Bible: Tactics, Tools & Strategies For Business Success, John Wiley & Sons.
- Safko, L. (2010). The Social Media Bible: Tactics, Tools & Strategies For Business Success, John Wiley & Sons.
- Sarıtaş, E. ve Haşiloğlu, S. B. (2015). Çalışan Kadınların Özel Alışveriş Sitelerinden Satın Alımlarının Hedonik Amaçlı Tüketim Açısından İncelenmesi. İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi, 6(1), 53-62.
- Uygun, M., Mete, S. ve Güner, E. (2014). Tüketicilerin Alışveriş Motivasyonları ile Ağızdan Ağıza İletişim Davranışları Arasındaki İlişkiler. Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 6(1), 35-56.
- Wahyuddin, M., Setyawan A. A. ve Nugroho, S. P. (2017). Shopping Behavior Among Urban Women. Mediterranean Journal of Social Sciences, 8(1), 306-311.
- Weinberg, T. (2009). The New Community Rules: Marketing on the Social Web, New Jersey: O’Reilly Media.
- Yanıklar, C. (2006). Tüketimin Sosyolojisi. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Yavuz, M. C. ve Haseki, M. İ. (2012). Konaklama İşletmelerinde E-Pazarlama Uygulamaları: E-Medya Araçları Temelinde Bir Model Önerisi. Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(2), 116-137.

MONDROS'TAN LOZAN'A KADAR OLAN DÖNEMDE KIBRIS VE KIBRIS TÜRKLERİ

CYPRUS AND THE TURKISH CYPRIOTS FROM ARMISTICE OF MUDROS TO LAUSANNE PEACE TREATY

Mehmet BALYEMEZ¹, Fuat İNCE²

Öz

Osmanlı İmparatorluğu, stratejik öneminden dolayı Kıbrıs'ı ele geçirme planlarını 1571 yılında gerçekleştirmiştir. Kıbrıs, bu tarihten itibaren 307 yıl boyunca Osmanlı egemenliğinde kalmıştır. Bu süre boyunca Kıbrıs'ta yaşayan etnik ve dinî bakımdan birbirinden farklı toplumlar barış içinde birlikte yaşamışlardır. Ta ki 19'uncu yüzyıla kadar.

Osmanlı İmparatorluğu, XIX. yüzyıldan itibaren çöküş sürecine girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayrimüslim toplumlar özellikle Fransız Devrimi'nin etkisinde kalmışlar ve tek tek bağımsızlık mücadelelerine başlamışlardır. Buna ilave olarak emperyalist devletler, Sanayi Devrimi'nin de bir sonucu olarak ortaya çıkan hammadde ihtiyacı ve sömürgelerindeki çıkarlarını korumak amacıyla Osmanlı toprakları üzerindeki planlarını hayata geçirmeye başlamışlardır.

Kıbrıs Adası, XIX. yüzyıldaki gelişmelerden doğrudan etkilenmiştir. İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya Çarlığı arasında yapılan savaş sonrasında Ortadoğu başta olmak üzere Doğu Akdeniz'deki çıkarlarının tehlikeye düştüğünü fark edince Kıbrıs'ı ele geçirme planlarını yürürlüğe koymuştur. Bu kapsamda olmak üzere 1878 yılında imzalanan antlaşma sonucu Kıbrıs'ın yönetimi geçici olarak İngiltere'ye terk edilmiştir. Kıbrıs'taki İngiliz egemenliği I. Dünya Savaşı başına kadar emanetçi olarak devam etmiştir. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Almanya safında savaşa katılmasını gerekçe göstererek 5 Kasım 1914'te adayı ilhak etmiş ve emanetçi konumunu kalıcıya çevirmiştir.

Kıbrıs Türk toplumu, gerek adanın İngiltere'ye geçici olarak devredilmesinden sonra ve gerekse de ilhak sonrasında Rumların Enosis girişimleriyle karşı karşıya kalmışlardır. Kıbrıslı Türkler, Rumların Enosis faaliyetlerine karşı en başından itibaren fazla tepki göstermemişlerdir. Kıbrıs Türk toplumunun tepkisiz kalmasının altında yatan sebep ise Osmanlı Devleti'nin er ya da geç Kıbrıs'ı geri alacağı yönündeki değerlendirmesi olmuştur. Ancak bu düşünce önce 1914 yılındaki İngiliz ilhaki daha sonra ise I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması sonucu gelecek kaygısına dönüşmüştür.

¹ Dr. Öğr. Üyesi., Kıbrıs İlim Üniversitesi, mbalyemez89@gmail.com

² Dr., Isparta Şehir Hastanesi, incefuat@gmail.com

Kıbrıs Türk toplumu, bu gelişmeler karşısında kendi geleceklerini kendileri belirleme kararı almışlardır. Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Lozan Barış Antlaşması'na kadar olan dönemde önemli girişimlerde bulunmuşlar ve kendi gelecekleriyle ilgili alınacak kararlarda belirleyici olmak istemişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs Türkleri, İngiltere, I. Dünya Savaşı, Mondros, Lozan.

Abstract

Due to its strategic importance, Ottoman Empire made plans to conquer Cyprus in 1571. Cyprus has remained under Ottoman rule for 307 years from this date. During this time, different ethnic and religious communities living in Cyprus lived together in peace. It's up to the 19th century.

Ottoman Empire entered the decline process from the XIX. century. The non-muslim communities in Ottoman Empire were particularly influenced by the French Revolution, and they began their struggle for independence. In addition, the imperialist states have begun to imagine their plans on the Ottoman territories in order to protect the interests of the raw-material needs and the exploits that have emerged as a result of the Industrial Revolution.

Cyprus island was directly affected by developments in the XIX. century. Great Britain has implemented plans to seize Cyprus when it realizes that its interests in the Eastern Mediterranean, especially in the Middle East, have fallen into danger after the war between Ottoman Empire and the Russian Tsarist. In this context, the treaty signed with the Ottoman Empire in 1878, Cyprus administration was temporarily abandoned to Great Britain. British sovereignty in Cyprus continued as a custodian until the World War I. Great Britain cited Ottoman Empire's participation in the war in Germany, and annexed the island on 5 November 1914, and the custodian turned it into a permanent.

The Turkish Cypriot community, either after the temporary transfer of the island to the British management, or after the annexation, has faced the Enosis attempts of the Greek Cypriots. The Turkish Cypriots did not react much from the very beginning against the Enosis activities of the Greek Cypriots. The underlying reason for the unresponsiveness of the Turkish Cypriot community has been the assessment of Ottoman Empire that sooner or later Cyprus will be back. However, this idea first turned into an annexation of the British in 1914, and then the end of the Armistice of Mudros signed at the end of the World War I. In response to these developments, the Turkish Cypriot community decided to intervene in the process to determine their own future and they have made important initiatives in this direction.

The Turkish Cypriots has decided to determine their own future in the face of these developments. They had made important attempts during the period from the Armistice of Mudros to the Lausanne Peace Treaty, which ended the World War I, and they wanted to be decisive in decisions about their own future.

Keywords: The Turkish Cypriots, Great Britain, World War I, Mudros, Lausanne.

1. GİRİŞ

Kıbrıs, Anadolu kıyılarından sadece 70 km. uzaklıkta olup Sicilya ve Sardunya ile birlikte Akdeniz'deki üç büyük adadan biridir (Colonial Office List, 1915, s.167). Kıbrıs gerek sahip olduğu doğal kaynaklar gerekse coğrafi konumundan dolayı tarih boyunca sürekli olarak güçlü devletlerin ilgisini çekmiştir. Bu durum Kıbrıs'ın birçok devlet tarafından ele geçirilmesine sebep olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Kıbrıs'a ilgisi ise XV. yüzyılın sonlarına doğru başlamıştır. Fatih Sultan Mehmet'in, Akdeniz'de egemenlik kurma kararı sonrasında 1480 yılında Rodos seferi yapılmış, ancak başarılı olunamamıştır. Eğer Rodos seferinde başarı elde edilebilmiş olsaydı sıradaki hedef önce Kıbrıs sonra da Mısır olarak planlanmıştı (Zeki, 1970, s.55).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Kıbrıs'ı ele geçirme hedefi bu girişimden yaklaşık 100 yıl sonra gerçekleşmiştir. Osmanlı, Barbaros Hayrettin Paşa ve Turgut Reis'in Akdeniz'de hâkimiyet kurmak amacıyla yaptığı seferlerden zaferlerle dönünce Kıbrıs'ı fethetmeye karar vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu, Kıbrıs'ta konumlanan korsanların saldırılarını önlemek ve Katolik Hristiyan Venediklilerin baskısı altındaki Ortodoks Hristiyan Rumlara yardım etmek amacıyla başlattığı sefer sonucunda 1571 yılında adayı fethetmiştir (Zeki, 1970, s.55-59).

Kıbrıs, bu tarihten itibaren 307 yıl boyunca Türk egemenliğinde kalmıştır. Ada, bu süre boyunca Osmanlı'nın içinde bulunduğu ekonomik, askerî ve siyasi durumdan doğrudan etkilenmiştir. Özellikle XIX. yüzyıldaki gelişmeler hem Osmanlı'yı hem de dolayısıyla Kıbrıs'ı doğrudan etkilemiştir.

Avrupa devletleri XIX. yüzyıldan itibaren, sanayi devriminin de etkisiyle, sömürgeci dış politikalar takip etmeye başlamışlardır. Bu durum özellikle İngiltere ve Rusya'nın Doğu Akdeniz'deki menfaatlerinin çakışmasına sebep olmuştur. İngiltere'nin sömürgelerine giden yolun emniyetini sağlamak istemesiyle Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası Kıbrıs'ın geleceğini doğrudan etkilemiştir.

İngiltere, bu dönemdeki dış politikası gereği 1869 yılında açılan Süveyş Kanalı'nı kontrol etmeyi önemsemiştir. Süveyş Kanalı açıldıktan sonra ilk beş yılda kanalı en çok kullanan İngiltere'nin bölgesel çıkarları açısından Mısır ve Süveyş Kanalı önemli bir dış politika hedefi olmuştur (Gazioğlu, 1997, s.1). Ancak Fransa'nın da bu yerlere yönelik menfaatlerini dikkate alan İngiliz siyasetçileri dış politikanın önceliğini ve ana hedefini Kıbrıs'a kaydırmışlardır (Kurat, 1968, s. 10-11).

İngiltere'nin Kıbrıs'a ilgisinin arttığı bu dönemde Rusya Çarlığı'nın desteklediği Sırp 1876 yılı Temmuz ayında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş başlatmışlar, diğer Balkan prenslikleri de bunu fırsat bilerek ayaklanmışlardır. İngiltere, Rusya'nın bölgede üstünlük sağlayacağı ve kendi egemenlik alanlarını tehdit edeceği endişesiyle bu savaşa müdahil olmak istemiştir. İngiltere'nin arabuluculuğuyla 31 Mart 1877 tarihinde imzalanan Londra Protokolü'nde; Osmanlı Devleti'nin Sırbistan ve Karadağ arasındaki savaşı sona erdirmesi ile Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyanlara yönelik reform yapılması istenmiştir. Ancak Osmanlı Devleti, şartların ağır olduğu gerekçesiyle Londra Protokolü'nü reddetmiştir. Bunu bahane eden Rusya, 24 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir (Karal, 1995, s. 39-40).

Rusya, İngiltere'nin tarafsızlığını sağlamak amacıyla; Mısır, Süveyş, Boğazlar ve İstanbul'a yönelik herhangi bir girişimde bulunmayacağına dair güvence vermiştir (Erim, 1953, s.377). Rus orduları, 93 Harbi olarak da bilinen bu savaşta büyük başarılar elde etmiş doğuda Kars, Ardahan ve Batum gibi stratejik yerleri ele geçirmiş batıda ise İstanbul yakınlarına kadar gelmiştir. Osmanlı, Avrupa devletlerinin desteğini alamadığı bu savaşı kaybetmiş ve 31 Ocak 1878 tarihinde ateşkes antlaşması imzalamak zorunda kalmıştır. İngiltere ise Rusya'nın

Büyük Çekmece önlerine kadar gelmiş olmasından endişe etmiş ve 5 İngiliz savaş gemisini 13 Şubat 1878 tarihinde İstanbul'a göndermiştir (Gazioğlu, 1997, s.8).

Ayastefanos Antlaşması, İstanbul açıklarında demirlemiş Rus ve İngiliz savaş gemilerinin namlularının gölgesinde 3 Mart 1878'te imzalanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu için çok ağır şartlar içeren bu antlaşma, aynı zamanda İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarını da tehdit etmiştir. İngiltere, antlaşma şartlarını kabul etmemiş ve Rusya'ya karşı savaş hazırlıklarına başlamıştır. Bu kapsamda, Hindistan'dan getirilen 7 bin İngiliz askeri Malta'ya yerleştirilmiştir. Ancak İngiltere, Malta'dan hareket edecek savaş gemilerinin 4 günde İstanbul'a ulaşabilecek olmalarından dolayı daha uygun konumda olan Kıbrıs'ı yeni üs olarak belirlemiştir (Gazioğlu, 1997, s.10-11).

İngiliz Hükümeti, Avrupa devletlerinin Ayastefanos Antlaşması şartlarını tekrar görüştüğü sırada Kıbrıs'ı ele geçirme planlarını da yapmaya başlamıştır. Bu planlar doğrultusunda İstanbul Büyükelçisi Henry Layard ve Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit arasında yapılan gizli görüşmeler sonucunda 4 Haziran 1878 tarihinde Kıbrıs Konvansiyonu imzalanmıştır.³ Konvansiyona göre Rusya; Kars, Batum ve Ardahan'ı elinde tutmakta ısrar edip Doğu Anadolu'da saldırıya geçtiği takdirde, İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında yer alacak, buna karşılık gereken askerî yardımın etkili yapılabilmesi için Kıbrıs'ın yönetimi de geçici olarak İngiltere'ye bırakılacaktır (Atun, 2007, s.11; Yavuz, 1994, s.3; BOA, HR-SFR-3-0263-00025-001,2,3).

Kıbrıs Konvansiyonu ile adanın yönetimi geçici olarak İngiltere'ye bırakılmış, egemenlik hakları ise Osmanlı İmparatorluğu'nda saklı kalmıştır. Ancak İngiliz Hükümeti, adada kendi yönetimini tesis edebilmek için Osmanlı ile 1 Temmuz 1878 tarihinde Kıbrıs Konvansiyonu'na ek bir sözleşme daha imzalamıştır.⁴ İngiliz Hükümeti, Kıbrıs'ın idaresini ele geçirdikten sonra ilk iş olarak Sir Garnet Wolseley'i Yüksek Komiser olarak atamıştır. Yüksek Komiser Wolseley, 23 Temmuz 1878 tarihinde yayınladığı bildiride; Kıbrıs'ın yönetiminin İngiltere tarafından teslim alındığını, adanın maddi ve manevi refahını artıracak her türlü girişimin yapılacağını, ada toplumlarına adil davranılacağını ve hukuki güvenceden herkesin eşit olarak yararlanacağını ilan etmiştir. İngiltere, Kıbrıs'ta yürürlüğe soktuğu idari düzenlemeden sonra 6 Ağustos 1878 tarihinde, adanın işgalini tamamlayabilmiştir. İngiltere, bu tarihten sonra Kıbrıs'taki kendi idari sistemini kurmaya başlamıştır (Atun, 1997, s.12-13; Kurat, 1968, s. 91; BOA, HR-SFR-3-0263-00025-001; Gazioğlu, 1997, s.30).

³ "4 Haziran 1878'de Yıldız Sarayı'nda gizlice imzalanan ve Kıbrıs'ın yönetiminin İngilizlere devredilmesini öngören Osmanlı-İngiliz Savunma Konvansiyonu 2 maddeden oluşmuştur. Madde 1: Eğer Rusya; Kars, Ardahan, Batum ve bunlardan sadece birini elinde tutar ve eğer ileride herhangi bir zamanda Majeste Sultan'ın barış antlaşması ile kesin olarak saptanan Asya'daki topraklarından bir kısmını daha zapt etmeye kalkıştırsa İngiltere, bu yerlerin silah kullanılarak savunulması için Majeste Sultan'ın yardımına koşacaktır. Buna karşılık savunulması için Majeste Sultan, iki devlet arasında daha sonra kabul edilecek olan ve gerek hükümetle ilgili gerekse bahis konusu Doğu illerindeki Hıristiyan ve diğer vatandaşların korunması için gerekli reformların yapılacağını İngiltere'ye vaat eder. İngiltere'nin bu mukavelenin vecibelerini yerine getirebilmesi için gereken önlemleri alabilmesi maksadıyla Majeste Sultan, Kıbrıs Adasını İngiltere'ye devreder ve İngiltere tarafından yönetilmesini kabul eder. Madde 2: Bu mukavele tasvip ve tasdik olunduktan sonra bir ay veya mümkünse daha kısa bir zaman içinde taraflar arasında teati edilecektir.

⁴ 1 Temmuz 1878 tarihli ek sözleşme 6 maddeden oluşmaktadır. Kıbrıs Adası'nın ve yönetimi ile ilgili olarak aşağıdaki koşulları yerine getirmeyi İngiltere'nin kabul ettiği taraflar arasında kararlaştırılmıştır; Madde 1: Ada'da Müslüman halkın sadece din işlerine bakacak bir Şer'îye Mahkemesi varlığını sürdürmeye devam edecektir. Madde 2: Ada'daki camilere, okullara, mezarlıklara ve diğer dini kurumlara ait mal, arazi ve bağışları, İngilizlerce atanacak bir delege ile birlikte yönetmek için Osmanlı Evkaf İdaresi'nce Kıbrıs'ta oturan bir Müslüman kişi atanacaktır. Madde3: İngiltere son 5 yılın ortalaması esas alınarak ve Devlete ait arazilerin geliri istisna edilerek saptanacak gelir fazlalığını her yıl Bab-ı Âli'ye ödeyecektir. Bu miktarın 22.936 kese ettiği hesaplanmıştır. Madde 4: Bab-ı Âli, Kıbrıs'taki Osmanlı tahtına ve devletine ait olan ve geliri 3'üncü madde kapsamına girmeyen arazi ve sair mallarını (Araz-i Miri ve Emlâk-ı Hümayun) serbestçe satabilecek veya uzun süreler için kiralayabilecektir. Madde 5: İngiliz Hükümeti, kendi yetkilileri ve sair gelişme amaçlarıyla gerekli gördüğü arazi ve ekilmeyen toprakları zorunlu satışla ve uygun fiyatla satın alabilir. Madde 6: Eğer Rusya, Kars ve son savaşlarda Ermenistan'dan zapt etmiş olduğu diğer yerleri Devlet-i Âliye'ye geri verirse, İngiltere Kıbrıs Adasını boşaltıp terk edecek ve 4 Haziran 1878 tarihli anlaşma sona erecektir.

İngiltere, Kıbrıs'ta yönetimi devraldığına karşısında farklı yapıda olan iki ana unsur bulmuştur. Bir yanda XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Yunan milliyetçiliğinden etkilenmiş ve Yunanistan'la birleşmek isteğinin ifadesi olan Enosis ülküsünü sürekli gündemde tutan Rumlar, diğer yanda ise bir gün adanın gerçek sahibi Osmanlı'ya geri verileceği beklentisinde olan ve Müslüman olmakla birlikte Türk milliyetçiliği bilincine henüz tam olarak ulaşamamış Kıbrıs Türk toplumu yer almıştır (Gürel, 1984, s.160-161).

Kıbrıs Türk ve Rum toplumlarının İngiliz yönetimi tarafından kurulan sisteme tepkileri ise farklı olmuştur. Rumlar yeni düzenlemenin Enosis isteklerini gerçekleştirmek için uygun şartlar sağlayacağını değerlendirirken, Kıbrıs Türkleri ise toplumsal statülerinin eskisi gibi olamayacağını farkına varmışlar ve en azından Rum toplumuyla eşit siyasal/ kamusal haklara sahip olmak istemişlerdir (Hill, 1952, s.418; Gazioğlu, 1997, s. 19).

2. KIBRIS TÜRKLERİNİN İNGİLİZ YÖNETİMİNDE GELECEKLERİNE DAİR BEKLENTİLERİ

Kıbrıs Türk toplumu, adanın İngiliz yönetime geçtiği 1878 yılından itibaren toplumsal konumlarını yitirmeye başlamışlardır. Osmanlı toplum yapısının sonucu olarak Müslümanlar özellikle yönetim ve askerlikle ilgili kamusal görevlerde yer alırken gayrimüslimler ise ticaret başta olmak üzere diğer toplumsal görevleri yerine getirmişlerdir. Ancak İngiliz yönetimi adanın yönetimini ele geçirdikten hemen sonra yaptığı bazı düzenlemelerle kamusal görevlerde bulunan bazı Müslüman yöneticileri görevlerinden uzaklaştırmış, onların yerine ilk önce İngiliz daha sonra ise Ermeni ve Rumları getirmiştir. Kıbrıs Türk toplumu bu düzenlemeler sonucu bir yandan kamusal alandaki üstünlüklerini kaybederlerken diğer yandan Rumların yoğun Enosis girişimleriyle karşılaşmışlardır (Alasya, 1977, s.135-136; Sonyel, 1999, s. 135).

Kıbrıs Türkleri, toplumsal anlamda henüz örgütlü bir yapıya sahip olmadıklarından bu girişimler karşısında tepkilerini ancak dinî liderleri önderliğinde ilgili yerlere duyurmayı çıkar yol olarak kabul etmişlerdir. Kıbrıs Türk toplum lideri olan Müftü Esseyid Ahmet Asım Efendi, anayasal düzenlemelerin Türk toplumunun hak ve isteklerinin dikkate alınmadan yapıldığını belirten bir dilekçeyi 25 Mart 1882 tarihinde Sömürgeler Bakanlığı ve Bab-ı Âli'ye göndermiştir (aktaran Akgün, 2011, s.3). Buna ilave olarak Rumların enosis faaliyetlerine yönelik tepkilerini de dile getirmiştir. Kıbrıs Türk toplumu ayrıca Rumların Enosis girişimleri karşısında 12 Nisan 1881 tarihinde bir kez daha İngiliz Yüksek Komiserine ve Bab-ı Âli'ye birer telgraf göndererek tepkilerini ve kaygılarını dile getirmişlerdir. Kıbrıs Müftüsü Hacı Ali Rıfki Efendi, İngiliz Yüksek Komiseri'ne gönderdiği telgrafta aşağıdaki hususları ifade etmiştir (Hill, 1957, s. 498);

“...Kıbrıs'ın Yunanistan'a verileceği, inanılır bir şekilde etrafta söylenmektedir. Eğer bu gerçekleşse, böyle bir hareketin bizi mahvedeceği düşüncesindeyiz. Can ve şerefimizin korunması için Babı-Âli'ye başvurduk. Aynı başvuruyu etkin önlemler alması için İngiliz hükümetinden de yapıyoruz.”

Ancak Kıbrıs Türklerinin bu tepkilerine ne İngiliz yönetimi ne de Osmanlı İmparatorluğu olumlu bir cevap vermiştir. Buna ilave olarak 1896 yılında Girit'te başlayan Enosis isyanı sonrasında çıkan Osmanlı-Yunan savaşı da, Kıbrıs Türk toplumunun endişelerine yeni bir boyut kazandırmıştır. Yunanistan'ın Kıbrıs Konsolosu Philemon, Kıbrıs Rumları arasında başlattığı girişim sonrasında çok sayıda Rum genci Yunan ordusunda savaşmak için Girit'e gitmiştir (Gazioğlu, 1987, s.14; Hill, 1957, s.501-502).

Osmanlı-Yunan savaşı 10 Eylül 1897 tarihinde imzalanan İstanbul Antlaşması ile sona ermiştir. Osmanlı İmparatorluğu, savaşı kazanmasına rağmen İngiltere, Fransa ve Rusya'nın baskıları sonucu Girit'in yönetiminden

vazgeçmiştir. Girit, Osmanlı yönetiminde kalmış ancak Padişah'ın atadığı bir Hıristiyan vali tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Yapılan düzenleme sonucunda Yunanlı bir prens, Girit Yüksek Komiseri olarak atanmış, Girit hukuken olmasa da fiilen Yunanistan'ın yönetimi altına girmiştir. Ta ki, Girit Meclisi'nin 1908 yılında alacağı bir karar ile Yunanistan'a ilhak olana kadar. Bu gelişme Rumların Enosis girişimlerini artırmalarına yol açarken Kıbrıs Türk toplumunun kendi gelecekleriyle ilgili kaygılarını iyiden iyiye hissetmelerine neden olmuştur (İsmail, 1997, s. 73).

İngiliz yönetimi Rumların bu dönemde artan Enosis isteklerine karşı, adanın Osmanlı İmparatorluğuna ait olduğunu ileri sürmüş ve böyle bir kararın hukuken mümkün olmadığını altını çizmiştir. İngiliz yönetimi tarafından yapılan bu açıklama kısmen de olsa Kıbrıs Türklerinin gelecek kaygılarını gidermiştir. Ancak bu durum I. Dünya Savaşı başına kadar devam etmiştir. Şöyle ki, İngiltere, Osmanlı'nın Almanya safında savaşa girmesini bahane etmiş ve 5 Kasım 1914 tarihinde yayınladığı Krallık Emri ile Kıbrıs'ı ilhak etmiştir. Bu durum en çok Rumları sevindirmiştir. Çünkü Rumlar, Yunan dostu olan ve Girit'i Yunanistan'a kazandıran İngiltere'nin eninde sonunda Kıbrıs'ı da Yunanistan'a vereceğine inanmaya başlamışlardır. Nitekim Başpiskopos, ilhaktan 3 gün sonra, 8 Kasım 1914 tarihinde Yüksek Komiseriye gönderdiği mektupta; İngiliz yönetimini verdiği karardan dolayı kutlamış, "...*alınan kararı, Enosise ulaşmada bir adım olarak gördüklerini...*" belirtmiş ve adanın Yunanistan'a verilmesi halinde güvenlik endişesi duyacak Kıbrıs Türklerine ise İngiltere'nin garantör olmasını önermiştir (aktaran Gürel, 1984, s.68; Hill, 1957, s.521).

Osmanlı Devleti, ilhakı tanımamış, ancak verilen tepki de protesto etmenin ötesine geçememiştir (Alasya, 1977, s.134). Kıbrıs Türk toplumu, İngiltere'nin ilhakı karşısında karmaşık duygular içinde kalmıştır. Evkaf üyesi İrfan Bey, Kıbrıs Başkadısı Ali Rıfat Efendi, Nakibü'l-eşraf Kaymakamı Hacı Vehid Efendi, Dinî Ulemalar Müderrisi Hacı Münir Efendi ve Yorgancıbaşızade Sami Efendi gibi toplum ileri gelenleri İngiltere Kralına gönderdikleri telgraflarında ilhakı desteklediklerini belirtmişlerdir (Korkut, 2000, s. 64).

Elbette ki Kıbrıs Türk toplumunun ileri gelenleri arasındaki bu kafa karışıklığının en önemli nedenlerinden birisi de Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere'nin ilhak girişimine karşı yeterli tepki vermemesi olmuştur (Akgün, 2012, s. 24).

Kıbrıs'ta bir başka önemli gelişme ise Dünya Savaşı'nın birinci yılında yaşanmıştır. İngiltere, Yunanistan'ın Bulgarlara karşı savaştan müttefiki Sırbistan'a yardım etmesi halinde Enosisi kabul edeceğini Yunan Hükümeti'ne iletmiştir. İngiliz Sömürgeler Bakanı Bonar Law, Kıbrıs Yüksek Komiseri'ne 16 Ekim 1915 tarihinde gönderdiği yazıda konu ile ilgili olarak şu talimatı vermiştir (aktaran İsmail, 1997, s. 220);

"... Kıbrıs'ın Yunanistan'a önerildiğini Başpiskoposa ve diğer önde gelen kişilere bildiriniz ve kendilerine yinelenmesi uzak bir olasılık olan böyle bir avantajdan yararlanarak, Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasını sağlayabilmek için derhal Atina'ya giderek istekleri doğrultusunda Kral ve parlamento üzerinde baskı oluşturmalarını öneriniz..."

Ancak Yunan Hükümeti, dönemin şartlarını göz önünde bulundurmuş ve İngiltere'nin teklifini reddetmiştir.

Kıbrıs Türk toplumu, önce ilhak sonrasında ise Kıbrıs'ın Yunanistan'a önerilmesi karşısında gelecek kaygılarını daha yakından hissetmeye başlamışlardır. Kıbrıs Türkleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun 30 Ekim 1918 tarihinde çok ağır hükümler içeren Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayarak savaştan yenilgiyle ayrılması ve antlaşmanın henüz mürekkebi kurumadan topraklarının bir bir işgal edilmesi karşısında kendi gelecekleriyle ilgili önemli girişimler yapmaya karar vermişlerdir.

3. KIBRIS'IN GELECEĞİNE DAİR ENDİŞELERDEN KAYNAKLANAN ANADOLU'DAKİ İLK GİRİŞİM

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkması ve ağır hükümler içeren ateşkes antlaşması imzalaması Kıbrıslı Rumlar ve Türkler tarafından farklı algılanmıştır. Rumlar, bu gelişmenin Enosis için uygun şartları sağlayacağını değerlendirmiş ve Paris Barış Konferansı görüşmeleri öncesinde lobi faaliyetlerini artırmışlardır (İsmael, 1997, s.11-14).

Rumlar bu faaliyetlerde bulunurlarken Kıbrıs Türklerinin geleceklerini doğrudan belirleyecek olan ilk girişim Kıbrıs doğumlu Hüseyin Sırrı Bey⁵ ve arkadaşları tarafından yapılmıştır (Karagil, 1951, s.20-21). Gazeteci Nevzat Karagil'in, Hüseyin Sırrı Bellioğlu ile 13 Mayıs 1951 tarihinde gerçekleştirdiği röportajda aktarılan bilgilere göre, Hüseyin Sırrı Bey ile kendisi gibi Kıbrıs doğumlu olan Avukat Remzi Bey ve Nahid Sırrı Bey tarafından barış antlaşması şartlarının görüşüleceği Versay'a gidecek Sadrazam Tevfik Paşa'ya bir muhtıra verilmiştir (Karagil, 1951, s. 20).

Sadrazam Tevfik Paşa'ya verilen muhtırada savaştan önce çok önemli sorunların ilgililerce çözülemediği, hatta bunların konuşulmasına bile izin verilmediği belirtilmiş, sorunların savaştan sonra daha da arttığı, bu sorunların çözümünün Barış Konferansı'nda Şark Meselesi kapsamında olabileceğinin endişesi ifade edilmiştir (Karagil, 1951, s. 20-21). Muhtırada, önemli sorunlardan biri olarak kabul edilen Kıbrıs konusunda ise, adanın hangi şartlar altında İngiliz yönetimine terk edildiğinin açık olmasına rağmen İngiltere'nin bu şartları yerine getirip getirmediğinin ve Kıbrıs'taki kalış süresinin uzatılmasının hukuki olup olmadığının sorgulanması gerektiği vurgulanmıştır. Muhtıranın devamında; İngiltere'nin Kıbrıs'ı ilhak kararına karşılık olmak üzere aşağıdaki iki önemli teklifin gündeme getirilmesi ve bunların kabul ettirilmesine çalışılmasının Kıbrıs Türk toplumu için önemli olduğu ifade edilmiştir. Buna göre:

“a. İngiliz Hükümeti'nin adayı hibe, emanet, icar, vesayet, vekâlet gibi sebeplerle üçüncü ülkelere⁶ devretmesinin kesinlikle kabul edilmemesi gerektiği, İngiltere'nin herhangi bir sebeple adada kalmaktan vazgeçmesi halinde ise hiçbir şekilde müzakere edilmeden adanın gerçek sahibi Osmanlı Devleti'ne verileceğine dair ibarenin şimdiden kayıt altına alınması,

b. İngiltere adanın yönetimi devraldıktan sonra Osmanlı kanunları yerine İngiliz kanunlarını yürürlüğe soktuğu ve bu kapsamda Kıbrıs Türk toplumunun Evkaf ve Maarif işlerine müdahale ettiği, buna karşılık Rumların kendi milli ve dini işlerinde daha özgür olduğu, bu duruma son verilmesi ve ada halklarının dini ve milli konularda eşit muameleye tabi tutulmasının önemli olduğu” ifade edilmiştir.

Sadrazam Tevfik Paşa'ya verilen muhtırada ilave olarak, birbiri tamamlayan bu iki hususun bir sözleşmeyle kayıt altına alınmaması halinde anavatana göç edemeyip Kıbrıs'ta kalacak olan Türklerin Hıristiyanlık inancına geçecekleri de vurgulanmıştır.

Hüseyin Sırrı Bey ve arkadaşları tarafından Sadrazam Tevfik Paşa'ya verilen bu muhtıranın üzerinden yaklaşık 7 ay geçtikten sonra Damat Ferit Paşa başkanlığında oluşturulan bir heyet 23 Haziran 1919 tarihinde Barış Yüce Kurulu'na Osmanlı İmparatorluğu'nun görüşlerini içeren bir muhtıra sunmuşlardır. Muhtırada; Osmanlı halkının birlik ve bağımsızlık istediğinden bahsedilerek Osmanlı topraklarının bütünlüğünün korunmasının

⁵ Yüzbaşı Nuri Ağa'nın oğlu olan Hüseyin Sırrı Bey (Bellioğlu) Kıbrıs doğumludur. Sadrazam Kamil Paşa'nın teşvikiyle yükseköğretimine başladığı Mülkiye'den dereceyle mezun olmuştur. Öğrenimini müteakip Kastamonu'da memurluğa başlayan Hüseyin Sırrı Bey, 10 yıl görev yaptığı Kastamonu'dan sonra İstanbul'a dönmüş, çeşitli il ve ilçelerde kaymakamlık ve mutasarrıflık görevlerinde bulunmuştur. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde de görev yapmış ve Misâk-ı Milli'nin kaleme alınmasına katkıda bulunmuştur. Hüseyin Sırrı Bey, Milli Mücadeleye de aktif olarak katılmıştır.

⁶ Versay'da Osmanlı diplomatlarının bu görüşe itibar etmemelerine karşın 1955'te Londra Konferansı'na katılan Türk delegasyon heyeti argümanlarını bu temelde geliştirecektir (Bkz. Babaoğlu, 2018, s.323-347).

istendiği belirtilmiş, “Mısır ve Kıbrıs” ile ilgili bölümde de “Osmanlı Hükümeti, zamanı geldiğinde Britanya Majestesinin Hükümetiyle Mısır’ın ve Kıbrıs adasının siyasal statüsünü açıkça tanımlamak amacıyla görüşmelere başlamayı içtenlikle diler.” ifadesine yer verilmiştir. Muhtırada yer alan ifadelerden de anlaşılacağı üzere Hüseyin Sırrı Bey ve arkadaşlarının Sadrazam Tevfik Paşa’ya vermiş oldukları muhtıradaki hususların Osmanlı Devleti’nin Kıbrıs politikasına yansımadağı görülmektedir (Gürel, 1984, s. 161-162).

4. KIBRIS TÜRKLERİNİN İLK ULUSAL KONGRESİ: MECLİS-İ MİLLÎ

Kıbrıs Türkleri, savaş sonrasında kurulacak yeni düzenin şekillendiği bu dönemde önemli bir girişimde daha bulunmuşlardır. Kıbrıs’ın İngiltere’ye devredildiği 1878’den 1918 yılına kadar olan dönemde hiç yapılmamış bir girişim Mondros Ateşkes Antlaşması’nın imzalanmasından bir buçuk ay sonra gerçekleştirilmiştir. Meclis-i Millî’nin toplanma tarihinin bir başka önemi de Kıbrıs Türk toplumuna özgün olmasıdır. Çünkü daha Anadolu’da Millî Mücadele’nin askerî safhası başlamamış, bu mücadelenin temelini oluşturan kongreler toplanmamıştır. Kısacası çok uzun yıllar anavatanından ayrı yaşayan, Osmanlı İmparatorluğu’nun toplum ve sosyal yapısından dolayı hak arama mücadelesi geçmişi çok yeni olan Kıbrıs Türklerinin yaptığı bu girişim “*sui generis (nev’i şahsına münhasır)*” özelliğindedir.

Kıbrıs Türkleri, Osmanlı’nın I. Dünya Savaşı’ndan yenilgiyle çıkması ve topraklarının büyük bir kısmını kaybetmesinden dolayı adanın eski ve gerçek sahibine geri verileceğine dair inançlarını yitirmeye başlamışlardır. Bununla birlikte aynı dönemde Rumların Enosis girişimlerini artırması da bu durumu perçinlemiştir. Kıbrıs Türkleri, bu gelişmeler karşısında endişeye ve umutsuzluğa düşmüş, kurtuluş çareleri aramaya başlamışlardır.

Kıbrıs Müftüsü Hacı Hafız Ziyai Efendi ile Söz gazetesi sahibi Mehmet Remzi (Okan) Bey, Rum ve Yunan heyetlerinin enosis amacıyla yoğun girişimlerde bulunduğu bu dönemde izlenecek politikaları belirlemek amacıyla tüm ada Türklerinin temsil edileceği bir kongre toplanmasına karar vermişlerdir. Bu amaçla hazırlanan bildiri Kıbrıs’taki köy ve kasabalara gönderilmiş, kongre için belirlenecek temsilcilerin Lefkoşa’ya gelmeleri istenmiştir.

Kıbrıs Türk toplumunu temsil eden 200 kişi, 12 Aralık 1918⁷ tarihinde Müftü Hacı Hafız Ziyai Efendi’nin Lefkoşa’daki evinde toplanmışlardır. Toplantıda mevcut gelişmeler ve izlenecek yol haritası belirlenmiş, birlik ve beraberlik mesajları verilmiştir (İsmail ve Birinci, 1982, s.26; Korkut, 2000, s.29).

Kıbrıs Türklerinin ilk ulusal kongresi olarak da nitelendirilen Meclis-i Millî’nin amacı, Kongre düzenleyicilerinden Başöğretmen ve gazeteci Mehmet Remzi (Okan) Bey tarafından aşağıdaki şekilde vurgulanmıştır (İsmail ve Birinci, 1982, s. 32);

“... Kıbrıs Türklerinin milli şuura, milli seciyeye-hem de kuvvetli bir şekilde-sahip bulduklarını göstermek lazımdı. Çünkü savaş yılları boyunca sesi duyulmayan Kıbrıs Türkünün varlığını Ensosisçiler inkâra yelteniyor, İngilizler ise adadaki Müslüman ahalinin İngiliz idaresinde kalmaktan başka istekleri olmadığını ileri sürüyordu. Bu duruma son verilmeli idi. Etneki Etheryacıların da İngiliz emperyalistlerin de yanıldıklarını, Kıbrıs Türkünün umumi irade halinde bir mefkûresi olduğunu ispat etmeli idi...”

Meclis-i Millî’de yapılan görüşmeler sonrasında aşağıdaki kararlar alınmıştır (İsmail ve Birinci, 1982, s. 32);

⁷ Meclis-i Millî’nin toplanma günü olarak bazı kaynaklarda 10 Aralık 1918 tarihi verilmektedir. Bununla birlikte toplantıya bizzat katılan Fadıl Niyazi Korkut “Hatıralar” adlı eserinde bu tarihi 11 Aralık 1918 olarak belirtmiştir. Bu bilgilere rağmen Meclis-i Millî kararlarında toplantı tarihi 12 Aralık 1918 olarak belirtildiği için bu tarih esas alınmıştır.

“ Karar 1: Her fırsat düştükçe Cezire'nin Yunanistan'a ilhakı mes'elesini meydana getirerek Cezire-i Ahali-i İslamiyesini rencide eden Rum vatandaşlarımızın bu kerre dahi Sulh-u Umumi Daimi Kongresi'nin in'ikâd edeceği münasebetiyle o hissiyatı milliyelerini tekrar izhara kıyam ettiklerinden biz Kıbrıs Müslümanları, Rum vatandaşlarımızın iş bu hareket ve metalibatını şiddetle protesto eder ve buna mukabil, biz ahali-i Müslime dahi kendi hissiyat-ı milliyeye ve hamiyet-i vataniyemiz izhar ile cezirenin mukadderatı kongrede mevzu bahsi olduğu sırada cezirenin sahibi meşru olan ve Hilafet-i İslamiye ile Saltanat-ı Osmaniyeye'yi cami bulunan Devlet-i Âliye'mize terk ve iadesi yegâne amal-i milliyemiz olmak suretiyle temenni ve istirham eyleyiz.

Karar 2: 12 Kanun'u Evvel 1918 tarihinde içtima eden ve bilcümle Kıbrıs ahali-i Müslimesini temsil eyleyen biz umum vekiller dünkü içtima-i umumiyede ittihaz edilen karar mucibinde Rum vatandaşlarımızın hareket ve mutalebatı hakkında protestomuzu ve cezirenin Devleti Âliye'yi Osmaniyeye'ye terk ve iadesi hakkında lazım gelen Makamat-ı Âliye'ye i'sal ve isma eylemek ve bu bâbda iktiza edecek tedâbir ve teşebbüsâtı Osmanlı murahhaslarının vesait ve nasihatleri üzere icra etmek ve ledülhace Kongre'ye gidip ifâ-i vazife etmek üzere resi-i milletimiz olan Kıbrıs Müftüsü faziletli Mehmet Ziyaeddin Efendi Hazretleri'ni yegâne ve bilittifak vekil-i mutlak tayin eylediğimizi mâbeyyin iş bu vekâlet- name-i umumimiz tarafından imza edilmiştir.”

Meclis-i Millî'de alınan kararların ilkinde Rumların Enosis girişimlerinde bulunurken Kıbrıs Türk varlığının yok sayılmasının rencide edici olduğu belirtilmiş, ikincisinde ise Kıbrıs'ın Osmanlı İmparatorluğu'na geri verilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Müftü Hacı Hafız Ziyai Efendi, kongrede alınan kararların Paris Barış Konferansı'nda savunulması için Kıbrıs Türk toplum temsilcisi olarak görevlendirilmiştir. Ancak İngiliz yönetimi, Meclis-i Millî kararlarını öğrendikten sonra Müftü Hacı Hafız Ziyai Efendi'nin Kıbrıs'tan ayrılmasını yasaklamıştır (Sonyel, 1999, s.172-173). İngiliz yönetiminin bu kararı üzerine Müftü Hacı Hafız Ziyai Efendi Kıbrıs Türk toplumuna yaptığı çağrıda, kararın sükûnetle karşılanmasını önermiş ve bu durum karşısındaki çaresizliği de “Allah'a dua edin” diyerek ifade etmiştir (İsmail ve Birinci, 1982, s. 32).

Kıbrıs Türklerinin kendi geleceklerini belirlemek amacıyla yaptıkları bu girişim olumsuz sonuçlanmasına rağmen, milli bir bilinç yaratmış, Kıbrıs Türk toplumunun kendi geleceğini kendi belirlemek isteğini ortaya koymuş, sonraki dönemde izlenecek politikalar konusunda birlik ve beraberlik içinde hareket edileceğinin mesajlarını vermiştir.

5. KIBRIS TÜRKLERİNİN MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİ

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra Kıbrıs Türkleri tarafından hem Anadolu'da hem de Kıbrıs'ta yapılan iki girişim de başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bu sonuç gelecek kaygılarını yakından hisseden Kıbrıs Türklerinin ümitlerini kırmıştı. Çünkü kendi yaptıkları girişimler akamete uğrarken Rumların Enosis faaliyetleri her alanda artmaya başlamıştı. Üstelik Rumların bu faaliyetlerine Yunanistan destek verirken Kıbrıs Türkleri ise anavatandan hiç destek göremiyorlardı.

Ancak bu karamsar durum çok uzun sürmemiş, Anadolu'da başlayan Millî Mücadele Kıbrıs Türklerinin azalan umutlarının tekrar artmasına yol açmıştır. Kıbrıs Türk toplumunun bu dönemdeki amacı; İngiliz idaresinin zaman zaman zorluk çıkarmasına rağmen Millî Mücadele'ye destek vermek olmuştur (Gazioğlu, 1987, s.14). Kıbrıs Türklerinin Millî Mücadele'ye verdikleri destek; Millî Mücadele konusunda Kıbrıs Türk toplumunu bilgilendirmek, etkinlikler düzenlemek ve bu etkinliklerden elde edilen geliri Anadolu'ya göndermek suretiyle yapılmıştır. Kıbrıs Türk toplumu, bu faaliyetleri daha organize yapmak maksadıyla 1920 yılında “Muhacirin-i İslamiyeye Yardım Cemiyeti” isimli örgütü kurmuştur. Muhacirin-i İslamiyeye Yardım Cemiyeti'nin kuruluş amacı, Millî Mücadele'ye yardım maksadıyla toplanan

bağışlar ile çeşitli etkinlikler sonrasında toplanan paraların Anadolu'ya sorunsuz olarak ulaştırılmasını sağlamak olarak belirlenmiştir (İsmail ve Birinci, 1982, s.35).

Cemiyet'in kurulmasından sonra Millî Mücadele'ye destek maksadı ile yapılan yardımlar daha organize bir şekilde yapılmış, yardım maksatlı olmak üzere 1920-1922 yılları arasında çok sayıda piyes/oyun sahnelenmiştir (İsmail ve Birinci, 1982, s.43). İngiliz yönetimi, Kıbrıs Türk toplumunun bu girişimlerinden rahatsız olmuş ve toplanan paraların Anadolu'ya gönderilmesini engellemeye çalışmışsa da bu yardımlar İngiltere'deki Müslüman örgütler aracılığı ile Anadolu'ya ulaştırılmıştır (İsmail ve Birinci, 1982, s.48). İngiliz yönetimi, bu engelleme girişiminde ısrarcı olmamış, yardımların yerine ulaşmasına göz yummuştur. İngiltere'nin bu tutumunun altında yatan sebebin sömürgelerinde yaşayan çok sayıdaki Müslüman olduğu söylenebilir. İngiliz Hükümeti, böyle bir girişime engel olması halinde sömürgelerinde yaşayan Müslümanlardan gelebilecek tepkileri dikkate almış, böyle bir tepkinin olması halinde oluşacak hareketin büyümesi ile bölgesel çıkarlarının tehlikeye girebileceğini değerlendirmiş olabilir.

Kıbrıs Türklerinin Millî Mücadele'ye destekleri sadece maddi boyutta da kalmamıştır. Kıbrıs Türk gençleri, Millî Mücadele'ye bizzat katılmışlardır. Bunlardan bazıları ise gösterdikleri üstün başarıdan dolayı İstiklal Madalyası ile taltif edilmişlerdir (İsmail ve Birinci, 2000, s. 27-29).

6. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI VE KIBRIS TÜRKLERİ

Anadolu'daki Millî Mücadelenin askerî safhası 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanan Mudanya Mütarekesi ile sona ermiştir (Ertan, 2012, s.145-146). Mütarekenin imzalanmasından yaklaşık bir buçuk ay sonra 22 Kasım 1922 tarihinde barış antlaşması esaslarının ele alınacağı Lozan görüşmeleri başlamıştır. Lozan görüşmelerinde; Büyük Millet Meclisi (BMM) Hükümeti'nin uluslararası alanda tanınması, yeni devletin sınırlarının belirlenmesi ve her alanda "Tam Bağımsızlık" elde edilmesi amaçlanmıştır (Şimşir, 1990, s. 5).

BMM Hükümeti'ni temsilen Lozan'a giden Dışişleri Bakanı İsmet Paşa başkanlığındaki heyete yapılacak görüşmelerde dikkate alınması istenen hususları içeren bir talimat verilmiştir. Lozan Heyeti'ne verilen talimat,⁸ Osmanlı Mebusan Meclisi'nin 28 Ocak 1920 tarihli son toplantısında kabul edilen Misâk-ı Millî esaslarına dayandırılmıştır (Şimşir, 1990, s.xiv).

Lozan heyetine verilen talimatta, Kıbrıs ile ilgili bir husus yer almamıştır. Bununla birlikte, Meclis'te farklı günlerde Lozan hakkında yapılan görüşmelerde zaman zaman Kıbrıs ile ilgili hususlara temas edilmiştir. Lozan görüşmelerine katılan Trabzon mebusu Hasan Bey, Lozan'da görüşülen mali konular ve Düyun-ı Umumiye borçlanmaları hakkında bilgi verdiği toplantıda, Kıbrıs'ın daha önceden Anavatan'dan ayrıldığını dolayısıyla bir borç durumunun söz konusu olamayacağını belirtmiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1339, D.I, C.III, İS:III, 1).

Kıbrıs ile ilgili düşüncelerin ortaya çıkmaya başladığı bu dönemde Meclis'teki görüşmeler sırasında bazı vekiller ise, Kıbrıs'ın öneminin iyi anlaşılmadığını, Kıbrıs Türklerinin geleceği ile ilgili yeterli desteğin

⁸ Lozan'a gidecek olan TBMM Hükümeti Heyeti'ne verilen ve görüşmelerde dikkate alınması istenen hususlara ait talimat: **A. Doğu Sınırı:** "Ermeni Yurdu" söz konusu olamaz, olursa görüşmeler kesilecek. **B. Irak Sınırı:** Süleymaniye, Kerkük ve Musul livaları istenecek, konferansta başka bir durum ortaya çıkarsa hükümetten talimat alınacak. **C. Suriye Sınırı:** Bu sınırın düzeltilmesi için çalışılacak. **Ç. Adalar:** Duruma göre davranılacak, kıyılarına pek yakın olan adalar ülkemize katılacak, olmazsa Ankara'dan görüş alınacak. **D. Trakya Sınırı:** 1914 sınırının elde edilmesine çalışılacak. **E. Batı Trakya:** Misak-ı Milli maddesi istenecek. **F. Boğazlar ve Gelibolu Yarımadası:** Yabancı bir askeri kuvvet kabul edilemez, bu yüzden görüşmeleri kesmek gerekirse önceden Ankara'ya bilgi verilecek. **G. Kapitülasyonlar:** Kabul edilemez, bu yüzden görüşmeleri kesmek gerekirse gereken yapılacak. **Ğ. Azınlıklar:** Mübadele esas alınacak. **H. Osmanlı Borçları:** Bizden ayrılan ülkelere paylaştırılacak, Yunanistan'dan alınacak tamirat bedeline mahsup edilecek, olmazsa 20 yıl ertelenecek. Düyun-ı Umumiye idaresi kaldırılacak zorluk çıkarsa (Ankara'dan) sorulacak. **I. Ordu:** Ordu ve donanmaya Sınırlama konması söz konusu olamaz. **İ. Yabancı Kuruluşlar:** Yasalarımıza uyacaklar. **K. Bizden Ayrılan Ülkeler:** Misak-ı Milli'nin ilgili maddeleri esas alınacak. **L. İslam Cemaati ve Vakıfların Hakları:** Eski antlaşmalara göre sağlanacaktır.

verilmediğine yönelik eleştirilerde bulunmuşlardır (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1339, D.I, C.III, İS:III, s.106-112; TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1339, C.I, İ.200, s.1310). Bu eleştirilerde bulunan vekillerin başında Hüseyin Sırrı Bey yer almıştır. Muhafız Grup'ta yer alan Hüseyin Sırrı Bey, Lozan müzakerelerine katılan İsmet Paşa'yı Misâk-ı Milli esaslarına göre hareket etmediğinden dolayı Meclis'teki bazı birleşimlerde eleştirmiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1339, D.I, C.III, İS: III).

İtilaf Devletleri temsilcileri, BMM'de bu tartışmalar yaşanırken konferansın sonuçsuz bir şekilde dağılmasından endişe ettikleri için daha önce Paris'te hazırladıkları antlaşma taslağını 30 Ocak 1923 tarihinde Türk Heyeti'ne vermişlerdir. Antlaşma taslağı, 160 madde ve 9 bağlı projeyi içeren 150 sayfalık bir metinden oluşmuştur (Karacan, 1993, s.181). Müttefiklerin verdiği barış antlaşması taslağının "Ülkeye İlişkin Hükümler" başlığı altında Musul ve Kıbrıs'a ilişkin bir hüküm de yer almıştır. Taslakta Kıbrıs'la ilgili olan 19'uncu madde şöyle düzenlemiştir (Gürel, 1984, s.109);

"...Türkiye, İngiliz Hükümetince 5 Kasım 1914 tarihinde ilan edilen, Kıbrıs'ın (İngiltere'ye) katılımını tanıdığını bildirir. Kıbrıs Adasında doğmuş ya da oturan (Domicilié) Türk uyrukluları, Türk uyrukluğunu yitirerek, yerel kanun uyarınca, İngiliz uyrukluğuna geçeceklerdir..."

Türk Heyeti, teklif edilen antlaşma taslağındaki bazı hususlara itiraz etmiştir. İtiraz edilen hususlar arasında Musul yer alırken Kıbrıs ile ilgili herhangi bir ifade veya çekince bulunulmamıştır (Tuğluoğlu, 2013, s.304).

Türk Heyeti, müttefiklerin verdiği antlaşma taslağına karşılık olmak üzere kendi teklifini hazırlamış ve bunu müttefik devlet temsilcilerine 4 Şubat pazar günü vermiştir. İtilaf Devletleri temsilcileri, Türk Heyeti'nin teklifini incelemiş ve bazı hususların değiştirilmesini talep etmişlerdir. İsmet Paşa tarafından kabul edilmeyen değişiklik taleplerinin ardından İngiliz temsilci Lord Curzon, daha fazla görüşmeye gerek olmadığını söyleyerek İsmet Paşa'nın kesin cevap vermesini istemiştir. Fakat İsmet Paşa, Türk hâkimiyetine aykırı hiçbir hususu kabul etmeyeceğini söyleyerek Müttefik Devletlerin önerisini reddetmiştir. Lord Curzon, bu cevap üzerine Lozan'dan ayrılmış ve görüşmelerin birinci safhası 4 Şubat 1923 tarihinde fiilen kesilmiştir (Gürel, 1984, s.110; Tuğluoğlu, 2013, s.305).

Lozan görüşmelerine ara verilen dönemde, BMM gizli oturumlarında Kıbrıs'ın geleceği ile ilgili hususlar da tartışılmıştır. BMM'de 3 Mart 1923 tarihindeki oturumda, özellikle adaların durumu ile ilgili tartışmalar yaşanmıştır. Lozan görüşmeleri ile ilgili eleştirileri cevaplayan İsmet Paşa, Kıbrıs'ın geleceğini belirleyen 16'ncı madde⁹ ile ilgili olarak sadece " ...on altıncı madde feragati ifade ediyor..." demiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1339, D.I, C.IV, İS: III, s.70; Gürel, 1984, s.112). Aynı gün yapılan bir başka görüşmede, İtilaf Devletleri tarafından verilen taslak metinde yer alan 19'uncu madde¹⁰ ile düzenlenen Kıbrıs Türklerinin ait olmak istedikleri uyrukluğu belirlemelerine esas olan "Hakk-ı Hıyar (seçme hakkı)" için öngörülen 2 yıllık süreye İngiltere başlangıçta itiraz etmiş, fakat BMM Heyeti'nin ısrarları üzerine bu itirazından vazgeçtiğini bildirmiştir (Gürel, 1984, s.109).

⁹ Taslak metinde yer alan 16'ncı madde şöyle düzenlenmiştir: "Madde 16- Türkiye, işbu Antlaşmada belirtilen sınırlar dışında bulunan topraklar üzerindeki ya da bu topraklara ilişkin olarak her türlü haklarıyla sıfatlarından ve egemenliği işbu Antlaşmada tanımlanmış adalardan başka bütün öteki adalar üzerindeki her türlü haklarından ve sıfatlarından vazgeçmiş olduğunu bildirir; bu toprakların ve adaların geleceği (kaderi), ilgililerce düzenlenmiştir ya da düzenlenecektir. İşbu maddenin hükümleri, Türkiye ile sınırdış olan ülkeler arasında komşuluk durumları yüzünden kararlaştırılmış ya da kararlaştırılacak özel hükümlere hâlel vermez."

¹⁰Taslak metinde yer alan 19'ncü madde şöyle düzenlenmiştir: "Madde 19- Türkiye, İngiliz Hükümeti'nce 5 Kasım 1914 tarihinde ilan edilen, Kıbrıs'ın (İngiltere'ye) katılımını tanıdığını bildirir. Kıbrıs adasında doğmuş ya da oturan (Domicilié) Türk uyrukluları, Türk uyrukluğunu yitirerek, yerel kanun uyarınca, İngiliz uyrukluğuna geçeceklerdir."

Sonraki günlerde yapılan gizli oturumda görüşülen adalar konusunda söz alan Hüseyin Sırrı Bey; Kıbrıs Türklerinin Milli Mücadele'ye önemli katkıda bulduklarını, bu yüzden takdir de edildiklerini fakat bu özverilerine rağmen Anavatan'dan hak ettikleri karşılığı bulamadıklarını, Kıbrıs Türklerinin Rum ve İngilizlerin insafına terk edildiklerini, hiç olmazsa kendi gelecekleri ile ilgili olarak hükümetin keyfi karar almasını engelleyecek hükümlerin antlaşmaya dâhil edilmesini istemiş ve taslak metinde Kıbrıs'ın geleceği ile ilgili herhangi bir düzenlemenin olmayışını eleştirmiş,¹¹ bir bakıma savaş sonunda Sadrazam Tefvik Paşa'ya verilen muhtıradan yer alan hususları bir kez daha ifade etmiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.I, C.IV, İS:III, İ.5, s.112-124).

BMM'de Lozan ile ilgili tartışmalar devam ederken İtilaf Devletleri temsilcileri, 1923 yılı Mart ayı ilk haftasında BMM Hükümeti'ne yeni bir öneri daha vermişlerdir. BMM Hükümeti ise 8 Mart 1923 tarihinde karşı önerisini İtilaf Devletlerine iletmıştır. BMM Hükümeti karşı önerisinde yer alan ve Kıbrıs ile ilgili olan 19'uncu madde ise aşağıdaki gibi düzenlenmiştir (Gürel, 1984, s.110);

“Türkiye, İngiliz Hükümetince 5 Kasım 1914 tarihinde ilân edilen, Kıbrıs'ın (İngiltere'ye) katılımını tanıdığını bildirir. Türkiye, Kıbrıs gelirleri ile güvence altına alınmış Osmanlı borçlanmaları konusundaki bütün yükümlüklerinden ve borçlarından aklanmıştır. Kıbrıs adasında doğmuş ve bu adada oturan Türk uyrukluları, Osmanlı uyrukluluğunu yitirerek, yerel kanun uyarınca, İngiliz uyrukluluğuna geçeceklerdir. İşbu madde uyarınca İngiliz uyruğu olan kimseler, işbu Bölümün II kesiminde öngörülen genel hükümlere uygun olarak, Türk uyrukluluğunu seçebileceklerdir.”

Lozan görüşmelerinin ikinci safhası 23 Nisan 1923 tarihinde tekrar başlamıştır. İkinci safha görüşmelerinde, Türkiye'nin Kıbrıs'la ilgili yapmış olduğu öneri İtilaf Devletleri tarafından kabul edilmiştir.

Lozan Konferansı, tarafların anlaşmaları sonucunda, 24 Temmuz 1923 tarihinde barış antlaşmasının imzalanması ile tamamlanmıştır. Lozan Barış Antlaşması, 143 madde ve buna ek 4 bölüm ile 17 ayrı protokolden oluşmuştur. Antlaşmanın 20'nci ve 21'inci maddeleri doğrudan, 16, 27, 30, 31, 32 ve 33'üncü maddeleri ise dolaylı olarak Kıbrıs ile ilgilidir.

Lozan Antlaşması'nın Kıbrıs ile ilgili maddeleri şöyledir (Soysal, 1965, s.42-46);

“Madde 16 – Türkiye işbu Muahede musarrah hudutları haricinde kâin bilcümle arazi üzerinde ve bu araziye müteallik ve kezâlik işbu Muahede ile üzerlerinde kendi hakkı hâkimiyeti tanınmış olan adalardan gayri cezireler üzerinde - ki bu arazi ve cezirelerin mukadderatı alakadarlar tarafından tayin edilmiş ve edilecektir- her ne mahiyette olursa olsun haiz olduğu bilcümle hukuk ve müstenidatından feragat ettiğini beyan eyler. İşbu maddenin ahkâmı, mücaveret münasebetiyle Türkiye ile hemhudut memleketler arasında takarrür etmiş veya edecek olan ahkâmı hususiyeyi ihlâl etmez.”

¹¹ Hüseyin Sırrı Bey, 5 Mart 1923 tarihinde BMM'de yaptığı konuşmasında Lozan heyetine yönelik olarak yaptığı eleştirilerde şu sözleri söylemiştir: “...Gönlüm isterdi ki burada bu ahitname tanzim edilirken Hey'eti Murahasamız ve onunla beraber bu ahitnameyi tetkik eden Hey'eti Vekilemiz desin ki, bizden ayrılan memleketlerin hâkimiyetini sekenei mahalliyenin lehine terk ettik. İşte o vakit biz misakı millimizin mefadine muvafık hareket etmiş olurduk. Bunu yapmayıştık o ktaati, o milyonlarca Müslümanı, Hıristiyan esareti altına vermiş oluyoruz ve o da bizim elimizde oluyor. Hem bu kadar Müslümanın kanına giriyoruz ve hem de misak- millimizin mefadını öldürmüş oluyoruz... Şimdi bahşış olarak verilen memleketlerden birisi de Kıbrıs Adasıdır. Kıbrıs'ın mevkiî siyasisini benden daha ziyade Adana mebusları, Silifke mebusları takdir ederler. Birbirinin nefesini içecek kadar yakındırlar. Yani bu memleketin ehemmiyeti siyasiesini tarife lüzum görmüyorum, onları işhad ediyorum. Bu memleket ahali, ki sekenesinin de dörtte birisini Müslümanlar teşkil eder, azlığına, vatandaşlarının Rumlar gibi seffâk, gaddar bir kavim olduğuna, hâkimlerinin İngilizler gibi sibâ bir kavim olduğuna bakmaksızın Anadolu harekâtı milliyesine iştirak etmiş kerraren bu hükümetin mazharı takdiri olmuşlardır. Bu ada verilirken, vatanın selâmeti namına kurban edilirken, hiç olmazsa, sekenei İslâmiyenin hukukunu temin edecek bir madde konulmak yok mu idi? A mübarek adamlar, hiç olmazsa oradaki Müslümanların da hukuku beşer dahilinde hakka malikiyetini, hükümetin onlar üzerinde keyfemayeşa bir surette hareket edememeleri için bir madde, bir kayıt koymak yok mudur?... bu memleketin selâmeti namına bir kayıt vardı ki unutulmuş. O da bu adanın üçüncü bir devlete hibe, iane veya hiç bir suretle verilemeyeceği hakkında bir kayıt konulmalı idi.”

“Madde 20 – Türkiye, Britanya Hükümeti tarafından Kıbrıs'ın 5 Teşrinisani 1914'te ilan olunan ilhakını tanıdığını bildirir.”

“Madde 21 – 5 Teşrinisani 1914 tarihinde Kıbrıs adasında mütemekkin olan Türk tebaası, kanunu mahallinin tayin ettiği şerait dairesinde; İngiltere tâbiyetini iktisap ve bu yüzden Türk tâbiyetini zayi edecektir. Maahaza işbu Muahadenin mevkii mer'iyete vaz'ından itibaren, iki senelik bir müddet zarfında, Türk tâbiyetini ihtiyar edebileceklerdir. Bu takdirde Hakkı Hıyarlarını istimal ettikleri tarihi takip eden on iki ay zarfında Kıbrıs adasını terk etmeye mecbur olacaklardır. İşbu Muahadenin mevkii mer'iyete vaz'ı tarihinde Kıbrıs adasında mütemekkin olup da, kanunu mahallinin tayin ettiği şerait dairesinde vuku bulan müracaat üzerine, tarihi mezkûrda İngiltere tâbiyetini ihraz etmiş veya etmek üzere bulunmuş olan Türk tebaası dahi bundan dolayı Türk tâbiyetini zayi edeceklerdir. Şurası mukarrerdir ki, Kıbrıs Hükümeti, Türkiye Hükümeti'nin muvakkati olmaksızın Türk tâbiyetinden başka bir tâbiyeti ihraz etmiş kimselere İngiltere tâbiyetini tefvizden imtina etmek salahiyetini haiz olacaktır.”

“Madde 27 – Türkiye Hükümeti veya Türkiye memurini tarafından Türkiye arazisi haricinde işbu muahedeye vaziülünza diğer Devletlerin taht-ı hâkimiyetinde veya himayesinde bulunan arazi tebaası üzerinde siyasi, teşrii veya idari hususatta, her hangi bir sebebe müstenit olursa olsun, hiçbir salahiyet veya hakkı kaza istimal edilmeyecektir. Şurası mukarrerdir ki memurin mezhebiyei İslamiyenin vezaifi diniyelerine hâlel iras edilmiş değildir.”

“Madde 30 – İşbu muahedename ahkâmı mucibince Türkiye'den ayrılan arazide yerleşmiş Türk tebaası bihakkin ve Kavanin-i mahalliyece mevzu şerait dâhilinde işbu arazinin intikal ettiği tebaası olacaklardır.”

“Madde 31 – 18 yaşını müteceviz olup da 30'uncu madde ahkâmı mucibince Türk tâbiyetini zayi ve bihakkin yeni bir tabiiyet iktisap eden eşhas işbu muahadenin mevkii meriyete vaz'ı tarihinden itibaren iki sene müddet zarfında Türk tabiiyetini ihtiyar etmek salahiyetini haiz olacaklardır.”

“Madde 32 - İşbu muahedenameye tevfikân Türkiye'den ayrılan bir kısım arazide yerleşmiş ve mezkûr arazideki ekseriyeti ahaliden ırk itibarı ile ayrı olan 18 yaşını müteceviz eşhas, işbu muahadenin mevkii mer'iyete vaz'ından itibaren iki sene müddet zarfında ahalisinin ekseriyeti kendisinin ırkına mensup olan devletlerden birinin tabiiyetini, mezkûr devletin muvafakati şartıyla, ihtiyar edebileceklerdir.”

“Madde 33 - 31 ve 32'nci maddeler ahkâmına tevfikân hakkı hıyarlarını istimal eden eşhas, bunu takip eden on iki ay zarfında ikametgâhlarını, hakkı hıyarını lehine istimal ettikleri devlet arazisine nakle mecburdurlar. İşbu hakkı hıyarlarını istimalden mukaddem mukim buldukları diğer devletin arazisinde malik oldukları emvali gayri menkuleyi muhafaza etmekte serbest olacaklardır. İşbu eşhas her nevi emvali menkulelerini beraberlerinde götürebileceklerdir. Bundan dolayı kendilerine ne ihraç, ne ithal için hiçbir harç veya resim tarh olunmayacaktır.”

BMM Hükümeti, Lozan Barış Antlaşması ile İngiltere'nin 5 Kasım 1914 tarihinde tek taraflı olarak ilan ettiği Kıbrıs'ın ilhakını resmen tanımış, İngiliz uyrukluğunu ile ilgili kararı ise Kıbrıs Türklerinin tercihlerine bırakmıştır.

Kıbrıs Türk toplumunun Lozan Barış Antlaşmasına verdiği tepkiler dönemin Kıbrıs yazılı basınında yer almıştır. Hakikat gazetesinde 4 Ağustos 1923 tarihinde yayımlanan bir haberde, Lozan Barış Antlaşması'nın Kıbrıs Türkleri tarafından sevinçle karşılandığı, Larnaka ve Mağusa'daki Türk kulüplerinin coşkulu kutlamalar düzenlediği belirtilmiştir (Mağusa'da Sulh Şenlikleri, Hakikat, 4 Ağustos 1923, s.1'den aktaran Birmeç, 2005, s.57.) Ancak daha antlaşmanın mürekkebi kurumadan yapılan bu ve benzeri yorumlar uzun sürmemiş, gerçek durumla ilgili tespitler kısa bir süre sonra basında yer almaya başlamıştır. Hakikat gazetesinde 6 Ekim 1923 tarihinde yayımlanan bir haberde Kıbrıs Türklerinin Lozan Barış Antlaşması karşısındaki duyguları aşağıdaki gibi edilmiştir (Sulh ve Biz, Hakikat, 6 Ekim 1923, s.1'den aktaran Birmeç, 2005, s.59.)

“...Antlaşma senelerden beri çektiğimiz sıkıntıları, akıttığımız gözyaşlarını kesinlikle değiştirmedir. Büyük ümitlerle sulhu bekleyenlerin yüzlerinde ümitsizlik ve yas görülüyor..... Bizi esaretten kurtarmak için canlarını esirgememiş dindaş ve kardeşlerimiz her türlü ihtimali hesaba katarken Kıbrıs Müslümanlarını da hesaba dâhil ettiklerini biliyoruz. Ancak umduklarımız çıkmadı ve kurtuluş gününü göremedik. Bizim derdimize çare bulunamadı. Ancak elde ettiğimiz zaferlerden dolayı iftihar etmemek mümkün değil. Milletimizin meydana getirdiği bağımsız hükümet çok önemlidir. Lozan’da yapılan antlaşma hükümetimize doğrudan ulaşabilmek için önümüzdeki engelleri kaldırmamışsa da anavatanla aramızdaki istibdat zincirlerini koparabilmek için önemli bir durumdur. Milletimizin bu zaferi bize de buradaki dertlerimizin tedavisi için çalışmaya başlamak imkânını verdi. Kıbrıs ile Anadolu arasındaki din ve millet bağları koparılamaz. Bu bağlarımızı daha da kuvvetlendirmeliyiz.”

Bu haberde yapılan bir vurgu çok önemlidir. O da, Kıbrıs Türk toplum sorunlarının çözülmesi için umutsuzluğa kapılmadan harekete geçilmesi kararıdır. Kıbrıs Türkleri adanın yönetiminin geçici olarak İngiltere’ye devredildiği 1878 yılından itibaren haklarını elde etmek için bazı girişimlerde bulunmuşlar fakat başarılı olamamışlardır. Bu başarısızlığa sebep olan faktörlerin başında; adanın bir gün Türkiye’ye geri verileceği yönündeki beklentiler ile Kıbrıs Türk toplumunun örgütlü faaliyetler konusundaki yetersizlikleri ve toplum lideri konusundaki eksiklik yer almıştır (Mapolar, 2002, s. 6-7).

Kıbrıs Türkleri, Lozan Barış Antlaşması’nda umdukları sonucun gerçekleşmediğini görünce, toplumsal haklarını alabilmek için daha bilinçli ve örgütlü çalışmaları gerektiğinin farkına varmışlar ve sonraki dönemde yaptıkları hak arama mücadelesinin stratejisini buna göre belirlemişlerdir.

7. SONUÇ

Kıbrıs Türk toplumu, adanın İngiliz idaresine geçici olarak devredildiği 1878 yılından itibaren gelecekleriyle ilgili endişelenmişlerdir. Kıbrıs Türklerinin bu endişelerine sebep olan ana unsur ise Rumların enosis girişimleri ve bu kapsamda yaptıkları saldırılar olmuştur. Özellikle 1897 yılında Girit’te başlayan enosis isyanı ve sonrasında Girit’in dolaylı olarak elden çıkması ve 1908 yılında Girit Meclisi’nin Yunanistan’la birleşme kararı alması bu endişelerin artmasına yol açmıştır. Buna ilave olarak İngiltere’nin I. Dünya Savaşı başlarında Kıbrıs’ı ilhak etmesi ve 1915 yılında adayı Yunanistan’a önermesi de bu kaygıyı artırmıştır.

Kıbrıs Türk toplumunda oluşan kaygıların sebebi sadece İngiliz, Yunan ve Rumların girişimleri olmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan dolayı Kıbrıs’taki gelişmelere müdahale edememesi de bu endişelerin artmasına destek vermiştir.

Kıbrıs Türkleri, Osmanlı İmparatorluğu’nun I. Dünya Savaşı’ndan yenik ayrılması ve sonrasında İmzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması ile topraklarının bir bir işgal edilmesi karşısında geleceklerini ilgilendiren kararları kendi başlarına almak istemişlerdir. Bu kapsamda, henüz Anadolu’da fiilen başlamamış olan Millî Mücadele’den daha önce, 12 Aralık 1918 tarihinde Meclis-i Millî’yi toplamışlardır. Meclis-i Millî, Kıbrıs Türklerinin temsilciler aracılığıyla gerçekleştirdiği millî bir tepkidir. Toplantıda alınan kararlar her ne kadar uygulanamasa da Kıbrıs Türk toplumunda millî bilincin oluşmaya başladığının bir göstergesi olması bakımından önemlidir.

Mondros Ateşkes Antlaşması’nın imzalanmasından yaklaşık 7 ay sonra fiilen başlayan Millî Mücadele dönemi Kıbrıs Türkleri için de umut olmuştur. Kıbrıs Türkleri, Osmanlı’nın tarihe karışmasının arifesindeki bu mücadeleyi maddi ve manevi açısından desteklemişlerdir. Millî Mücadele’ye destek sadece Kıbrıs’taki Türkler tarafından verilmemiş Anadolu’da yaşayan Kıbrıs Türkleri de bunu desteklemişlerdir.

Millî Mücadele'nin siyasi safhasını Lozan Barış görüşmeleri oluşturmuştur. Kıbrıs Türk toplumu Lozan görüşmelerinde kendi gelecekleriyle ilgili kararların da alınmasını ummuşlardır. Ancak Lozan Barış Antlaşması sonucunda Kıbrıs'ta 1878'ten beri süregelen İngiliz idaresi sonlandırılmamıştır. Kıbrıs Türkleri sonraki dönemde kendi sorunlarının çözümüne yönelik önemli politikaları uygulamaya koymuşlar ve bu politikaların hayata geçmesinde genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin her türlü desteğini almışlardır.

KAYNAKÇA

• **ARŞİV**

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Hariciye Sefareti Londra Kalemî Belgeleri.
TBMM Gizli Celse Zabıtları.

• **KİTAP**

- Alasya, H. F. (1977). Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri, Ankara.
- Atun, A. (2007). Kıbrıs Andlaşmaları, Planları ve Önemli BM, AB Kararları (1571-1983), C.I, Mağusa Tarihi Araştırma ve Yazın Vakfı Yayını, No:26, Lefkoşa.
- Erim, N. (1953). Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), C.I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, TTK Basımevi, Ankara.
- Ertan, T.F. (2012). Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 2.nci Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Gazioğlu, A.C. (1997). İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II (1878-1952) Enosis Çemberinde Türkler, CYREP Yayınları, İstanbul.
- Gazioğlu, A.C. (1997). Kıbrıs Tarihi-İngiliz Dönemi (1878-1960), CYREP Yayınları, Lefkoşa.
- Gürel, Ş.S. (1984). Kıbrıs Tarihi (1878-1960) Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika, 1. Ba., C.I, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Hill, G. (1952). A History of Cyprus, Volume IV, The Otoman Province The British Colony, 1571-1948, (Ed.) by Harry Luke, Cambridge at The University Press, England.
- İsmail, S. (1997), İngiliz Yönetiminde Türk-Rum İlişkileri ve İlk Türk-Rum Kavgaları, Kıbrıs Türk Mücahitler Derneği Yayını: 5, Lefkoşa, 1997.
- İsmail, S.; Birinci, E. (1982). Kıbrıs'ta İki Ulusal Kongre, Lefkoşa.
- İsmail, S.; Birinci, E. (2000). Atatürk Döneminde Türkiye-Kıbrıs İlişkileri (1919-1938), Akdeniz Haber Ajansı Yayınları-8, Lefkoşa.
- Karacan, N. (1993). Lozan Konferansı ve İsmet Paşa, 3. Ba., Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Karal, E.Z. (1995). Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devri (1876-1907), C. VIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Korkut, F. (2000). Hatıralar, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları, Gazimağusa.
- Kurat, Y.T. (1968). Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877-1878, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Mapolar, H.A. (2002), 40 Yıllık Hatıraları I, Kıbrıs Güncesi, Galeri Kültür Yayınları, 1. Ba., Lefkoşa.
- Soysal, İ. (1965). Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Andlaşmaları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Şimşir, B. N. (1990). Lozan Telgrafları I (1922-1923), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Yavuz, B. (1994). Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri: Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Zeki, V. (1970). Kıbrıs Tarihi, Lefkoşa.

• **MAKALE**

Akgün, S. (2011). İngiliz Sömürge Yönetimine Karşı Kıbrıs Türk Toplumunun Tepkisi. 2011'de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, "Fırsatlar ve Tehditler", Sempozyumu Bildirileri, Ekoavasya, Ankara, 127-149.

Akgün, S. (2011). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Geçiş Sürecinde Kıbrıs Türk Aydınları ve Jön Türk Hareketi ile olan İlişkileri (1865-1918). History Studies, International Journal of History, Volume 3/3, 1-22.

Babaoğlu, R. (2018). Türkiye'nin Kıbrıs Politikasının Evriminde Bir Dönüm Noktası: Londra Konferansı (29 Ağustos-6 Eylül 1955), Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XVIII/36 (Bahar), s.323-347.

Gazioğlu, A. C. (1987). Sempozyuma Sunulan Tebliğler, Yeni Kıbrıs, 29-32.

Karagil, H. N. (1951). Eski Ekonomi Bakanı Sırrı Bellioğlu ile Kıbrıs Meselesi Hakkında Bir Konuşma", Yeşilada Dergisi, C. II, Sayı:6-7, 20-21.

Sonyel, S. R. (1999). Kıbrıs Türklerinin Varlık Savaşımı", Belleten, TTK, 59 (224), 133-187.

Tuğluoğlu, F. (2013). Ali Naci Karacan'ın Gözüyle Lozan Konferansı ve İsmet Paşa, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, C. XIII, Sayı:53 (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 285-328.

• **TEZ**

Birmeç, M. (2005). *Kıbrıs Türk Basını'nda Lozan Barış Antlaşması*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

BORSA İSTANBUL İŞLETMELERİNİN VERİ MADENCİLİĞİ İLE KÜMELENMESİ

CLUSTERING THE COMPANIES LISTED ON STOCK EXCHANGE ISTANBUL BY DATA MINING

Meltem KARAATLI¹, Ece ALTINTAŞ²

Öz

Günümüzde birçok kurum ve kuruluş tarafından çeşitli şekillerde toplanan bilgiler veri yığınları halinde saklanmaktadır. Veri madenciliği, veri tabanlarında saklanan verileri kullanarak tahminler yapabilen bir süreçtir. Veri madenciliği, birçok piyasada olduğu gibi hisse senetleri piyasasında da işletmeleri rakiplerinden avantajlı hale getirebilmektedir. Bu çalışmada, Borsa İstanbul'da işlem gören hisse senetlerinin günlük artış, azalış ve sabit kalma durumları göz önüne alınarak bir veri seti oluşturulmuştur. Bu veri setinin, anlamlı bir kümeleme oluşturması ve oluşan kümelerin sektör ve işletme açısından analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, veri madenciliği süreci kümeleme yöntemi algoritmalarından biri olan "beklenti maksimizasyonu" algoritması kullanılarak 134 işletme, hisse senedi fiyatları yükselişi "düşük", "orta düzeyde" ve "yüksek" olarak üç kümeye ayrılmıştır. Çalışmanın sonucunda işletmelerin bulunduğu kümeler sektör ve işletme açısından yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Veri Madenciliği, Kümeleme, Borsa İstanbul, Hisse Senetleri, Beklenti Maksimizasyonu.

Abstract

Nowadays, information, collected by many institutions and organizations is stored in the form of data stacks. Data mining is a process that can make estimates using data stored in databases. Data mining in stock markets is as advantageous as many other markets in terms of gaining competitive advantage. In this study, a data set was prepared considering the daily increase, decrease and steady state of stocks traded in Istanbul Stock Exchange. By using this dataset, it is aimed to be able to create meaningful clustering and to analyze the clusters formed in terms of sector and business. In this direction, 134 firms using the "maximization of expectation" algorithm, which is one of the data mining process clustering method algorithms, are divided into three groups as "low", "medium level" and "high" stocks. As a result, the clusters, are interpreted in terms of sector and business.

Keywords: Data Mining, Clustering, Istanbul Stock, Exchange Stocks, Expectation Maximization.

¹ Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, meltemkaraatli@sdu.edu.tr

² ecealtintas1116@gmail.com

1. GİRİŞ

Geçmişten günümüze insanlar çevresinden bilgiler edinme ve edindiği bilgileri etrafındaki insanlarla paylaşma faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Günümüzde bu bilgilerin dijital ortamlara aktarılmasıyla oluşan veri ambarlarının yaygınlaşması ile birlikte büyük miktarda bilginin güvenilir ve uzun süreli depolanması sağlanabilir duruma gelmiştir.

Depolanan verilerden anlamlı bilgiler çıkarmak için birçok yöntem kullanılabilir. Veri madenciliği ise, en çok tanınan ve kullanılan yöntemleri içerisinde barındırmaktadır. Bu yöntemler; sınıflama, regresyon analizi, kümeleme, birliktelik kuralları ve ilişki analizi olarak sayılabilir.

Veri madenciliği yöntemlerinin kullanımı günümüzde geniş bir alana yayılmıştır. Bu alanlardan birisi de içerisinde büyük veri tabanlarını barındıran menkul kıymet borsasıdır. Sermaye Piyasası Kurulu'nun izniyle halka arz olan hisse senetleri, sahiplerine işletmelerdeki paylarını göstermek için verilen kıymetli evraktır. Hisse senedi hem şirket açısından hem de yatırımcılar açısından önemlidir. Çünkü hisse senetleri çıkarmak şirketler için önemli bir sermaye kaynağı, yatırımcılar için ise gelir elde etme aracıdır.

Bu çalışmada, Borsa İstanbul'da işlem gören hisse senetlerinin günlük fiyat artış, azalış ve sabit kalma durumları göz önüne alınarak bir veri seti oluşturulmuştur. Bu veri setinin, anlamlı bir kümeleme oluşturması ve oluşan kümelerin sektör ve işletme açısından analiz edilmesi amaçlanmıştır.

2. LİTERATÜR

Literatürde hisse senetleri ve veri madenciliği ile ilgili yapılan çalışmalardan bazılarında aşağıda yer verilmiştir.

Aktürk çalışmasında, borsa ile ilgilenen kişilerin üzerinde oluşan risk düzeyini en aza indirmeyi amaçlamıştır. Hisse senetlerinin risk seviyelerini hesaplamak için Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'ndan alınan döviz kuru bilgileri, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası tarafından sağlanmış hisse senetleri ve endeks günlük kapanış değerleri kullanılmıştır. Çalışmada veri madenciliği, korelasyon ve volatilité hesaplamaları ile yapay zeka ve istatistiksel işlemler kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, hisse senetlerinden birbirine benzer olanlar bulunmuştur (Aktürk, 2008, 1-88).

Aktürk ve Korukoğlu çalışmalarında, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'ndaki 2005 yılı verileri ile Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'na ait verileri kullanarak fiyat değişimlerine paralellik gösteren hisse senetlerinin bulunmasına yönelik bir çalışma yapmışlardır. Çalışmada Ulusal 100 Endeksi referans olarak belirlenmiş, kural tabanlı algoritmalar kullanılmıştır. Fiyat değişkenlerine bağlı olarak değişen, benzerlik gösteren hisse senetleri belirlenmiştir (Aktürk, Korukoğlu, 2008, 113-119).

Küçüksille, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda 1995 - 2007/6 yılları arasında işlem gören 122 şirketin hisse senetleri aylık ortalama getirilerini kullanarak genetik algoritma yoluyla portföyler hesaplamıştır. Piyasanın risksiz faiz oranının altından getiri sağlamanın sebebi; Sharpe, Treynor ve Jensen performanslarının piyasanın üzerinde gerçekleşmesidir. Daha sonra ortaya çıkan portföy performansları, İMKB ulusal 100 Endeksi 2007/7 - 2008/12 dönemiyle karşılaştırmaya çalışılmıştır. İMKB'de işlem gören hisse senetlerinden oluşturulan portföylerin veri madenciliğiyle de hesaplanabileceği sonucuna varılmıştır (Küçüksille, 2009, 1-118).

Albayrak ve Yılmaz, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören sanayi ve hizmet sektöründeki 173 işletmenin 2004 - 2006 yılları finansal göstergelerini kullanarak veri madenciliği süreci karar ağacı tekniğini uygulamışlardır. Çalışmanın sonucunda hizmet ve sanayi sektörlerindeki firmaların birbirlerinden ayrılmasındaki

en önemli etmenler; stok devir hızı, ekonomik rantabilite, işletme sermayesinin net satışlara oranı olarak belirlenmiştir (Albayrak ve Yılmaz, 2009, 31-52).

Kılıç çalışmasında, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören 137 imalat firmasının gelir tabloları ve bilançoları ile finansal başarısızlıklarını ölçmeyi amaçlamıştır. Araştırmada, sınıflama yöntemlerinden olan karar ağacı yöntemi ve sinir ağları teknikleri kullanılmıştır (Kılıç, 2011, 1-84).

Gemici araştırmasında, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören 10 hissenin değerlerindeki değişimlere bakarak aralarında birliktelik olup olmadığını araştırmıştır. Bu çalışmada veri madenciliğinde kullanılan Apriori algoritması kullanılmış ve sonucunda belirli birliktelik kuralları elde edilmiştir (Gemici, 2012, 1-86).

İlarslan çalışmasında, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören 10 bankanın hisse senetlerinin günlük kapanış değerlerini kullanarak Markov Zincirleri ile gelecek fiyat hareketlerini tahmin etmiştir. Uygulama sonucunda Türkiye Sınai Katılım Bankası dışındaki diğer dokuz bankanın bir sonraki gün fiyat hareketi doğru bulunmuştur (İlarslan, 2014, 6185-6198).

3. VERİ MADENCİLİĞİ

Veri madenciliği, toplanan verilerden anlamlı bilgiler elde etmek için verilerde saklı olan bir takım örüntüleri ve eğilimleri tespit etmek isteyen, değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya çıkaran ve böylece karar vermeyi kolaylaştıran bir süreç olarak tanımlanabilir (Seyrek ve Ata, 2010, 71).

Veri madenciliği yöntemleri tahmin edici ve tanımlayıcı modeller olarak ikiye ayrılmaktadır. Tahmin edici modeller, sonuçları bilinen verilerden yararlanılarak bir model geliştirilmesi ve kurulan bu model kullanılarak sonuçları bilinmeyen veri kümelerinin tahmin edilmesidir. Tahmin edici modeller içerisinde sınıflama ve regresyon yöntemlerini barındırmaktadır. Tanımlayıcı modeller ise, mevcut verilerdeki örüntüleri bularak karar vermede rehberlik etmektedir. Tanımlayıcı modellere örnek olarak, birliktelik kuralları ve ilişki analiz ile kümeleme yöntemleri sayılabilir (Özekes, 2012, 67 - 68).

3.1. Kümeleme Yöntemleri

Kümeleme, verilerin benzer nesnelereki gruplara bölünmesini ifade eder. Küme olarak adlandırılan her grup, kendi aralarında benzer olan ve diğer gruplara kıyasla benzer olmayan nesnelere oluşur. Küme içindeki herhangi iki nesne arasındaki mesafe, küme içindeki ve küme dışındaki herhangi iki nesne arasındaki mesafeden daha azdır. Kümeleme yöntemi, veri noktalarının (ya da nesnelere) bir koleksiyonunun, özneliklerinin değerlerine dayanarak homojen kümelere ayrılarak içsel yapısını bulmayı amaçlayan tanımlayıcı bir veri analizi görevidir. (Manikandan vd., 2016, 311).

Kümeleme modelleri, sosyal bilimler, biyoloji, astronomi, istatistik, görüntü tanıma, dijital işleme, bilgi ve pazarlama gibi çeşitli disiplinlerde uzun süredir kullanılmaktadır (Altuntaş, 2006, 6).

Veriler kümelendirken belirli bir sistematik hareket etmektedir. Veri madenciliği kümeleme analizinde izlenen sistemli aşamalar bulunmaktadır. Bu aşamalar şu şekilde ifade edilir (Hasanlı, 2014, 24):

- Birimler arası var olan benzerliklerin belirlenmesi için kullanılacak olan ölçütlerin ve değişkenlerin saptanması,
- Birimler arasında var olan benzerlikler saptandıktan sonra birimlerin kümeleneceği,
- Meydana gelen kümelere uygun olup olmadığının belirlenmesi,
- Kümelere uygun olarak oluşturulduğu varsayımı altında istatistik geçerliliğinin ortaya konması şeklinde sayılabilir.

Kümeleme yönteminde birçok algoritma bulunmaktadır. Kümeleme yönteminde kullanılan algoritmalar şu şekilde sıralanabilir:

- Bölümlemeli Yöntemler
- Yoğunluk Tabanlı Algoritmalar
- Hiyerarşik Yöntemler
- Izgara (Grid) Temelli Algoritmalar

3.1.1. Bölümlemeli Yöntemler

Bölümlemeli yöntemler, hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemi olarak da bilinmektedir. Bölümlemeli yöntemler hiyerarşik yöntemlere göre daha büyük veri setlerine uygulanabilmektedir (Pektaş, 2013, 194).

Bölümlemeli yöntemler, “n” adet noktadan meydana gelen veritabanını giriş parametresi olarak karar verilen “k” adet bölüme (kümeye ($k \leq n$)) ayırmayı amaçlar. Veri tabanındaki her eleman belirlenen farklılıklarına göre k adet kümelerin birine dahil olur. Bölümlemeli yöntemlerin içinde K-Medoids, K-Means ve Clara-Clarans gibi algoritmalar yer almaktadır (Gülce, 2010, 22).

Bölümlemeli yöntemler hiyerarşik yöntemlere göre daha hızlı sonuç verir. Çünkü hiyerarşik yöntemlerdeki gibi benzerlik veya mesafe matrisi kullanmazlar. Bu sebeple büyük veri tabanlarının kümelenebilmesinde bölümlemeli yöntemler daha uygundur. Bununla birlikte verilen kriterlere uygun birden fazla sonuç çıkabilir ve en doğru sonucun bulunması zorlaşır. Böyle bir durumda, verilerin yerlerinin değiştirilip, dağıtılması ve tekrar sıralanması, algoritmanın tekrar koşutulması ve yeni sonuçlarla kıyaslanması gerekir. Bu durumda da zaman açısından ek bir maliyet ortaya çıkar (Dunham, 2003, 8).

3.1.2. Yoğunluk Tabanlı Algoritmalar

Amineh Amini ve Hadi Sabouhi, gerçek zamanlı veri akışı için DMM akışı olarak da adlandırılan bir kümeleme algoritması sunmuşlardır. Bu algoritma, gelişen veri akışı için kullanılan yoğunluk tabanlı kümeleme algoritmasıdır. Daha küçük yarıçaplı mikro kümelenebilir benzer mini mikro kümelenebilir tanıtmaktadır ve zaman komplikasyonu korurken kümelenebilir kalitesini arttıran doğru kümeyi tanımlamak için mesafe yöntemini kullanmaktadır. Bununla birlikte gerçek verilerden gelen gürültü için bir strateji sunmuşlardır ve bu deneyler gerçek ve karma veri seti üzerinde yürütülmüştür (Kazemi, 2017, 3).

Dağılmış veri tabanlarını yalnızca uzaklığı temel alan bölümleme algoritmaları açıklamak zordur. Çünkü uç noktalarda yer alan hiçbir kümeyle dahil olmayan veri tabanlarını bölümlemeli algoritmalarla kümelemek doğru sonuçlar ortaya çıkarmayabilir. Böyle durumlarda yoğunluk oluşturan verilerin kümelenebilmesine dayanan yoğunluğa dayalı algoritmalar kullanılabilir. Bu algoritmalar, DBSCAN, OPTICS ve DENCLUE algoritmaları örnek olarak gösterilebilir (Tapkan vd., 2011, 251).

3.1.3. Hiyerarşik Yöntemler

Hiyerarşik kümeleme yöntemleri, verileri ağaç yapısı şeklinde kümelemektedir. Bu metod verileri aşağıdan yukarıya veya yukarıdan aşağıya olmak üzere birleştirici ve ayrıştırıcı kümeler olarak iki gruba ayırmıştır. Hiyerarşik kümeleme yöntemleri küme sayısını belirtmekte kullanılan “k” değerine gerek duymaz ama ağaç yapısının ne zaman duracağını belirten eşik değerine gerek duyar (Erdoğan, 2004, 40).

Hiyerarşik kümeleme algoritmaları, her veri noktasını kendi başına bir kümeyle atayarak çalışmaya başlamaktadır. Daha sonrasında benzerlik ölçüsünü kullanarak, en benzer iki kümeyle tanımlar. Bunlar birlikte birleştirilir ve bu süreç gerekli sayıda kümeler oluşturuluncaya veya tüm kümeler bir kümenin parçası haline gelene kadar tekrarlanmaya devam eder. Bu sebeple tüm kümelenebilir öğeler arasında bir ağaç hiyerarşisi bulunmaktadır.

Hiyerarşik algoritmalar, aglomeratif veya bölücü olur. Bu yöntem, kümeleri oluşturmak için aşağıdan yukarıya bir yaklaşım kullanırsa, doğada aglomeratif olurlar. Başka deyişle, ayrı ayrı tek öge kümeleriyle başlayarak, her adımda iki kümenin birleştirilmesiyle daha büyük kümelerin oluşturulmasıdır. Eğer başlangıçta, gerekli kümeleri üretmek için her adımda ayrıştırılan tek, geniş, bütün-elementi kapsayan bir kümenin var olması durumunda bölücü devreye girmektedir ve yukarıdan aşağıya ayrılmaktadırlar (Saxena vd., 2015, 31).

3.1.4. Izgara (Grid) Temelli Algoritmalar

Izgara temelli algoritma, çok fazla miktarda alan gerektiren verilere kümeleme işlemi yapılabilmesi için numaralandırılmış çizgilerden meydana gelen hücresel yapılar kullanılarak kümeleme yapabilen yöntemdir (Silahtaroglu, 2013: 200).

Bu yöntem, ızgara kümeleme yapmak için veri noktaları yerine değer alanı ile ilgilenir. Bu şekilde ızgara kümeleme yöntemi öncelikle bir ızgara yapısı oluşturur, daha sonra hücre yoğunluğunu hesaplar ve sonrasında küme merkezlerini tanımlar. Izgara temelli kümelmenin avantajları, özellikle çok büyük veri kümelerini kümelemek için hesaplama karmaşıklığını azaltmaktır (Bano ve Khan, 2018, 135).

Bu yöntemin diğer avantajı, hızlı tamamlanması ve nesnelerin sayısından bağımsız olmasıdır. Bu metotlara örnek olarak Sting, Clique ve WaveCluster gösterilebilir (Işık, 2006, 9).

3.2. Beklenti Maksimizasyonu Algoritması

Bu çalışmada Beklenti maksimizasyonu (expectation maximization - EM) algoritması kullanılacağı için sadece bu algoritmanın detaylarına yer verilmiştir.

Beklenti maksimizasyonu, interaktif şekilde tekrar eden iki aşama olan B (beklenti) ve M (maksimizasyonu) üzerinden atama işlemi yapan bir algoritmadır (Sayın vd., 2017, 493).

Birinci aşama olan beklenti aşamasında, gözlenen değerler kullanılarak bir dizi regresyon denklemi elde edilir. Kayıp verilere başlangıç değerleri atanır. İkinci aşama olan maksimizasyon aşamasında, atama yapılan değerler kullanılarak yeni değerlere atama yapılır. Bu adımlar birçok kez tekrar edilerek B (Beklenti) ve M (Maksimizasyon) basamaklarından her adımda yeni değerler hesaplanmış olur. Ardışık M basamakları arasında değerler artık değişme göstermediğinde maksimum olasılık tahmini gerçekleşmiş olur. Beklenti maksimizasyonu, kullanılarak elde edilen standart hataların gerçek standart hatalarla tutarlı olmaması bu yöntemin dezavantajı olarak gösterilmektedir (Işıkoğlu, 2017, 13 – 14).

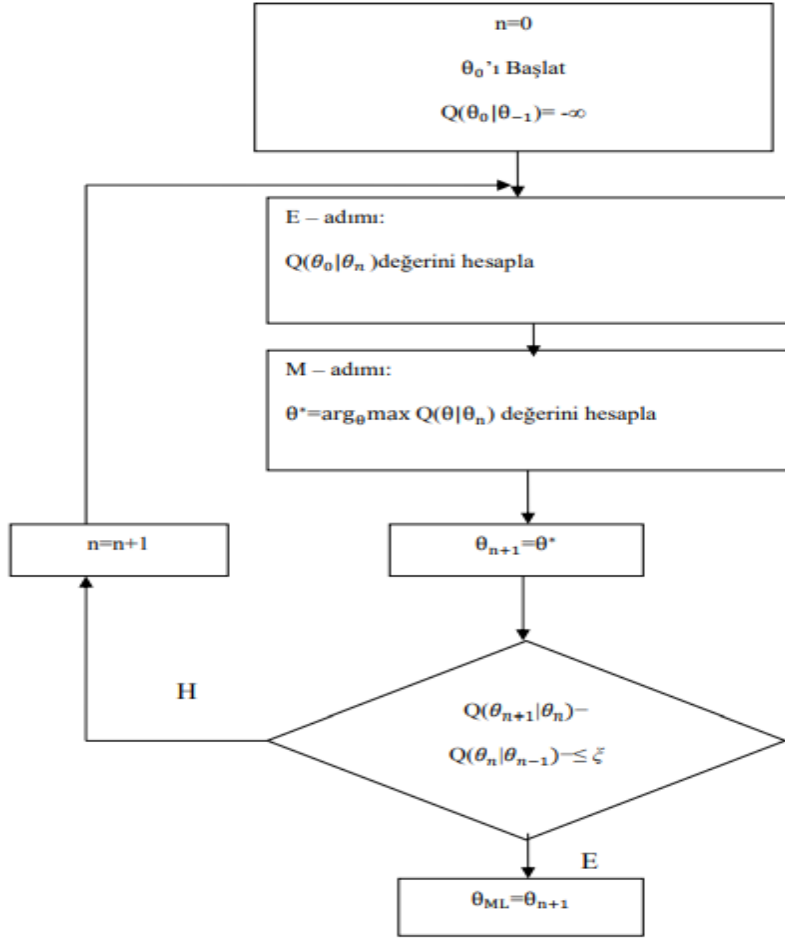
Sunulan bir $L(\theta; x, z)$ fonksiyonunda, θ : parametre vektörü, x : gözlem verisi ve z : eksik verileri temsil etmekte kullanılmaktadır. E-adımında, olasılık fonksiyonunun beklenen değeri denklem (1) kullanılarak hesaplanır. M adımında ise olasılık fonksiyonunu maksimum yapan parametreler denklem (2) yardımıyla hesaplanır.

$$Q(\theta_0|\theta_n) = E_{Z|x,\theta_n}[\log L(\theta; x, z)] \quad (1)$$

$$\theta^* = \arg_{\theta} \max Q(\theta|\theta_n) \quad (2)$$

Ortalama ve kovaryans matrisinin tahminleri beklenti maksimizasyonu yönteminde üç adımda gerçekleşmektedir. Birinci adımda, ortalama ve kovaryans matrisinin tahminleri kullanılarak eksik değerleri içeren verilerin regresyon parametreleri hesaplanır. İkinci adımda, eksik değerler, hesaplanan parametreler kullanılarak tamamlanmaktadır. Daha sonra ortalama ve kovaryans matrisi tamamlanmış veri seti kullanılarak yeniden tahmin gerçekleştirilir. Bu işlem yakınsama sağlanıncaya kadar devam eder ve sonucunda eksik veriler için en iyi tahmini değerler bulunmuş olur (Şahin, 2012, 19 - 20).

Şekil 1. Beklenti Maksimizasyonu Algoritmasının Akış Diyagramı

Kaynak: (Şahin, 2012, 20)

4. UYGULAMA

Bu bölümde çalışmanın amacı, kısıtları, yöntemi, modellemesi ve bulgularından bahsedilecektir.

4.1. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada, Borsa İstanbul'da 02/01/2017 – 30/06/2017 tarihleri arasında faaliyet gösteren 134 işletmenin hisse senetlerinin günlük artış, azalış ve sabit kalma durumları göz önüne alınarak bir veri seti oluşturulmuştur. Bu veri setinin, anlamlı bir kümeleme oluşturması ve oluşan kümelerin sektör ve işletme açısından analiz edilmesi amaçlanmıştır.

4.2. Çalışmanın Kısıtları

Çalışmada, Borsa İstanbul'da işlem gören tüm sektörlerdeki işletmelerin dikkate alınması hedeflenmiştir. Ancak, çalışmanın yapıldığı dönemde hisse senetlerinin bazılarının borsa tahtası kapanmış ya da farklı dönemde işleme açmış olması, bazı hisse senetlerinin de verilerinin eksik olmasından dolayı verilerine tam olarak ulaşılabilen on sektörde bulunan 134 işletme veri setine dahil edilmiştir. Uygulama aşaması için belirlenen on sektör; BIST banka, BIST gıda içecek, BIST inşaat, BIST elektrik, BIST ulaştırma, BIST turizm, BIST teknoloji, BIST tekstil deri, BIST ticaret ve BIST metal eşya makinedir.

Tablo 1'de çalışmada yararlanılan hisse senetlerinin sektörlere göre frekans dağılımı görülmektedir. Tablo 1'de görüldüğü üzere en çok işletme metal eşya makine ve gıda içecek sektöründe faaliyet göstermektedir. Daha sonra bu sektörleri içinde barındırdığı işletme sayısı bakımından ticaret, teknoloji, tekstil deri ve banka takip

etmektedir. İçerisinde en az işletme bulunan sektörler ise inşaat, ulaştırma, turizm ve elektrik olarak sayılabilmektedir.

Tablo 1. Hisse Senetlerinin Sektörlere Göre Frekans Dağılımı

Sektörler	f _i
Banka	13
Gıda İçecek	22
İnşaat	8
Elektrik	6
Ulaştırma	7
Turizm	7
Teknoloji	14
Tekstil Deri	13
Ticaret	18
Metal Eşya Makine	26
Toplam	134

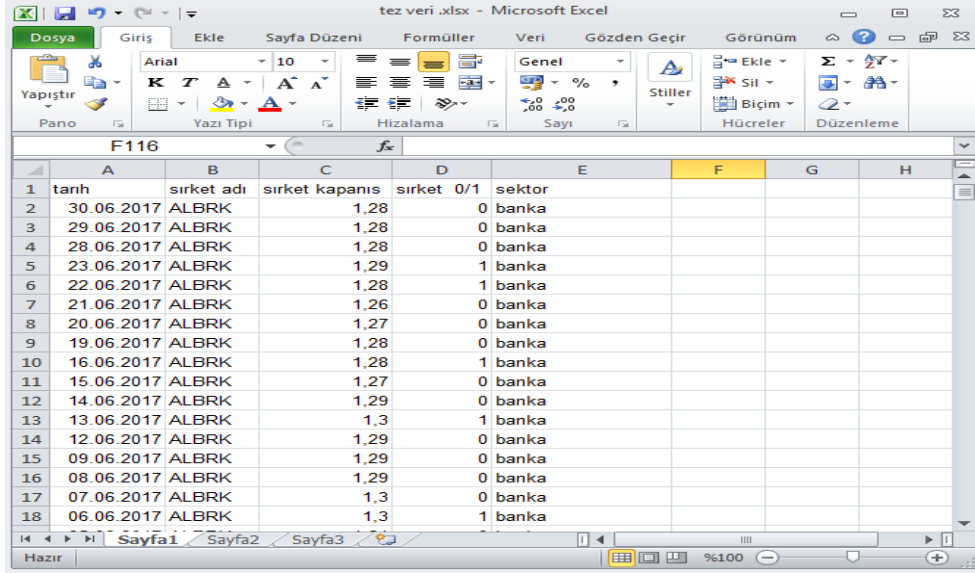
4.3. Çalışmanın Yöntemi

Uygulamada kullanılan hisse senetlerinin günlük son kapanış fiyatları, 02/01/2017 - 30/06/2017 dönemi resmi tatil ve hafta sonları çıkarılarak her işletme için 125 günlük veri seti olarak hazırlanmıştır.

Çalışmada, 134 işletmenin artış gösterdiği günlere göre kümelenmesi istenildiği için hisse senetleri fiyatlarının “artış” gösterdiği günler “1”, “azalış” ve “sabit durumda” olduğu günler “0” olarak kukla değişken (dummy) kullanılarak kodlanmıştır. Hisse senetlerinin artış, azalış veya sabit durumda bulunmasının tek tek kontrolü zaman alacağından dolayı kukla değişken (dummy) kullanılarak, artış gösteren günlere ilişkin veriler Microsoft Excel (2010) programında sıralanmıştır.

Örneğin, Şekil 2 incelendiğinde ALBRK şirketi 21/06/2017 tarihinde günü 1,26 ile tamamlamıştır. 22/06/2017 tarihinde ise günü “1.28” ile tamamlayıp artış gösterdiği için kukla değişkeni “1” olarak belirlenmiştir. ALBRK şirketi 23/06/2017 tarihi günü 1,29 ile tamamlayıp 28/06/2017 tarihinde ise 1,28’e düştüğü için kukla değişkeni “0” olarak belirlenmiştir. Son olarak ALBRK şirketi 29/06/2017 tarihinde günü 1,28 ile tamamlayıp 30/06/2017 tarihinde de günü 1,28 olarak tamamladığı için kukla değişkeni “0” olarak belirlenmiştir. Bu aşama 134 işletmenin hisse senetlerine sırayla uygulanmıştır.

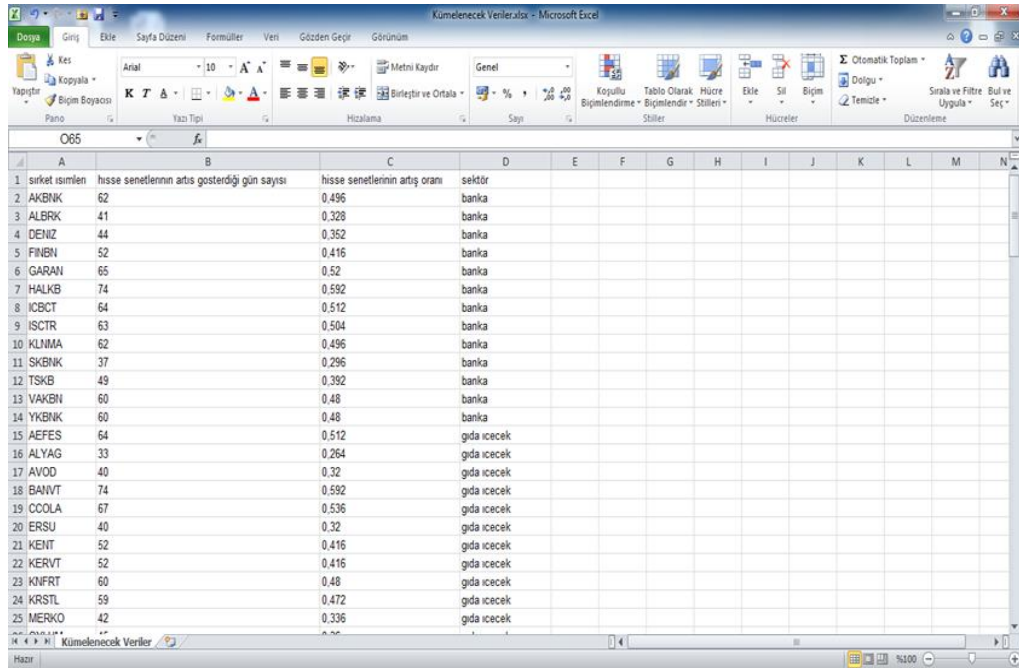
Şekil 2. Uygulama İçin Düzenlenecek Veriler (Kesit)

	A	B	C	D	E	F	G	H
1	tarih	şirket adı	şirket kapanış	şirket 0/1	sektor			
2	30.06.2017	ALBRK	1,28	0	banka			
3	29.06.2017	ALBRK	1,28	0	banka			
4	28.06.2017	ALBRK	1,28	0	banka			
5	23.06.2017	ALBRK	1,29	1	banka			
6	22.06.2017	ALBRK	1,28	1	banka			
7	21.06.2017	ALBRK	1,26	0	banka			
8	20.06.2017	ALBRK	1,27	0	banka			
9	19.06.2017	ALBRK	1,28	0	banka			
10	16.06.2017	ALBRK	1,28	1	banka			
11	15.06.2017	ALBRK	1,27	0	banka			
12	14.06.2017	ALBRK	1,29	0	banka			
13	13.06.2017	ALBRK	1,3	1	banka			
14	12.06.2017	ALBRK	1,29	0	banka			
15	09.06.2017	ALBRK	1,29	0	banka			
16	08.06.2017	ALBRK	1,29	0	banka			
17	07.06.2017	ALBRK	1,3	0	banka			
18	06.06.2017	ALBRK	1,3	1	banka			

Şekil 3'te kukla değişken kullanılarak oluşturulan tabloda her bir hisse senedinin 125 günlük durumu gözlemlenmektedir. Oluşturulan tabloda her bir hisse senedinin 125 günde kaç gün artış gösterdiği saptanmıştır. Ayrıca hisse senetlerinin artış oranları da hesaplanarak hisse senetlerinin artış gösterdiği gün sayısı ve hisse senetlerinin artış oranı uygulamada değişken olarak kullanılmıştır.

Şekil 3. Hisse Senetlerinin Artış Gösterdiği Gün Sayısı ve Artış Oranı (Kesit)

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N
1	şirket isimleri	hisse senetlerinin artış gösterdiği gün sayısı	hisse senetlerinin artış oranı	sektör										
2	AKBNK	62	0.496	banka										
3	ALBRK	41	0.328	banka										
4	DENİZ	44	0.352	banka										
5	FINBN	52	0.416	banka										
6	GARAN	65	0.52	banka										
7	HALKB	74	0.592	banka										
8	ICBCT	64	0.512	banka										
9	ISCTR	63	0.504	banka										
10	KLNMA	62	0.496	banka										
11	SKBNK	37	0.296	banka										
12	TSKB	49	0.392	banka										
13	VAKBN	60	0.48	banka										
14	YKBNK	60	0.48	banka										
15	AEFES	64	0.512	gıda içecek										
16	ALYAG	33	0.264	gıda içecek										
17	AVOD	40	0.32	gıda içecek										
18	BAIWT	74	0.592	gıda içecek										
19	COOLA	67	0.536	gıda içecek										
20	ERSU	40	0.32	gıda içecek										
21	KENT	52	0.416	gıda içecek										
22	KERVIT	52	0.416	gıda içecek										
23	KNFRT	60	0.48	gıda içecek										
24	KRSTL	59	0.472	gıda içecek										
25	MERKO	42	0.336	gıda içecek										

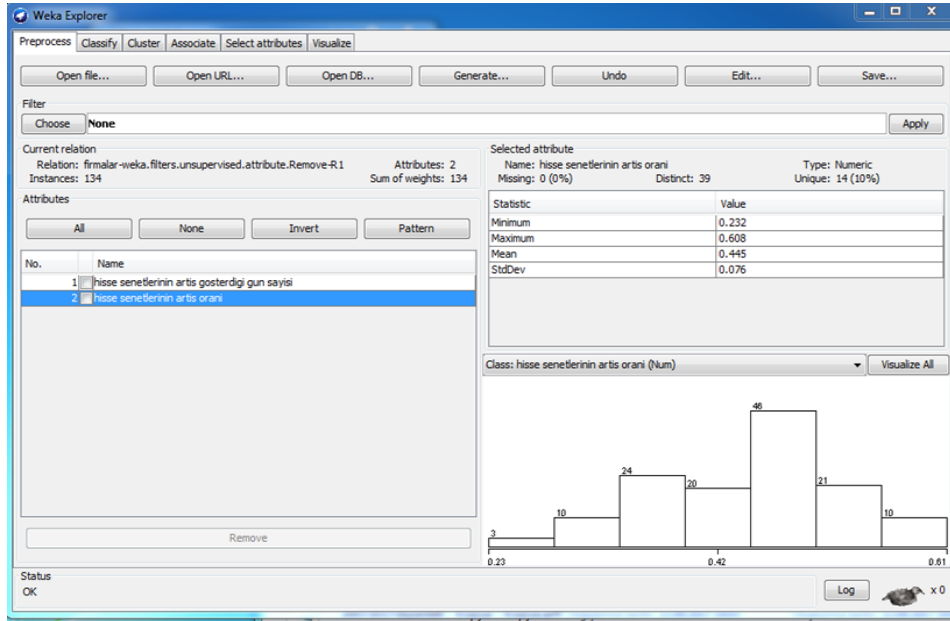
5. MODELLEME VE BULGULAR

Veri madenciliği tekniklerinden biri olan kümeleme yöntemini uygulayabilmek için WEKA programında bulunan algoritmalar tercih edilmiştir. WEKA programında kullanılan kümeleme yöntemlerinden biri olan “beklenti maksimizasyonu - expectation maximisation” algoritması kullanılmıştır. Bu algoritmada küme sayısı

kullanıcı tarafından belirlenmektedir. Çalışmada, dikkate alınan dönem içerisinde işletmelerin hisse senetleri yükselişi “düşük”, “orta düzeyde”, ve “yüksek” olarak değerlendirilmek istendiği için 3 kümeye ayrılmasına karar verilmiştir.

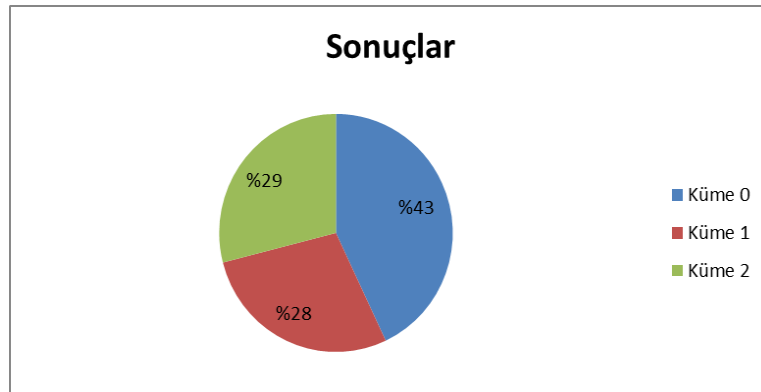
Verilerin WEKA programına yüklenmesinin ardından Şekil 4’te görüldüğü üzere temel istatistiksel analizler gerçekleştirilmiştir. Artış oranı değişkenine ait verilerin en düşük, en yüksek değerleriyle birlikte ortalama ve standart sapma gibi parametreleri ve frekans dağılımı da grafikte görülmektedir.

Şekil 4. Verilerin Düzenlendiği WEKA Arayüzü

Şekil 5’te ise WEKA programında oluşturulan modelin uygulamada elde edilen sonuçları daire grafiği üzerinde gösterilmiştir. Bu sonuçlara göre kümeleme yöntemi olan beklenti maksimizasyonu ile üç kümeye ayrılan 134 işletmenin; 57 tanesi (%43) “küme 0 - cluster 0”a, 38 tanesi (%28) “küme 1 - cluster 1”e, 39 tanesi (%29) “küme 2 - cluster 2”ye atanmıştır.

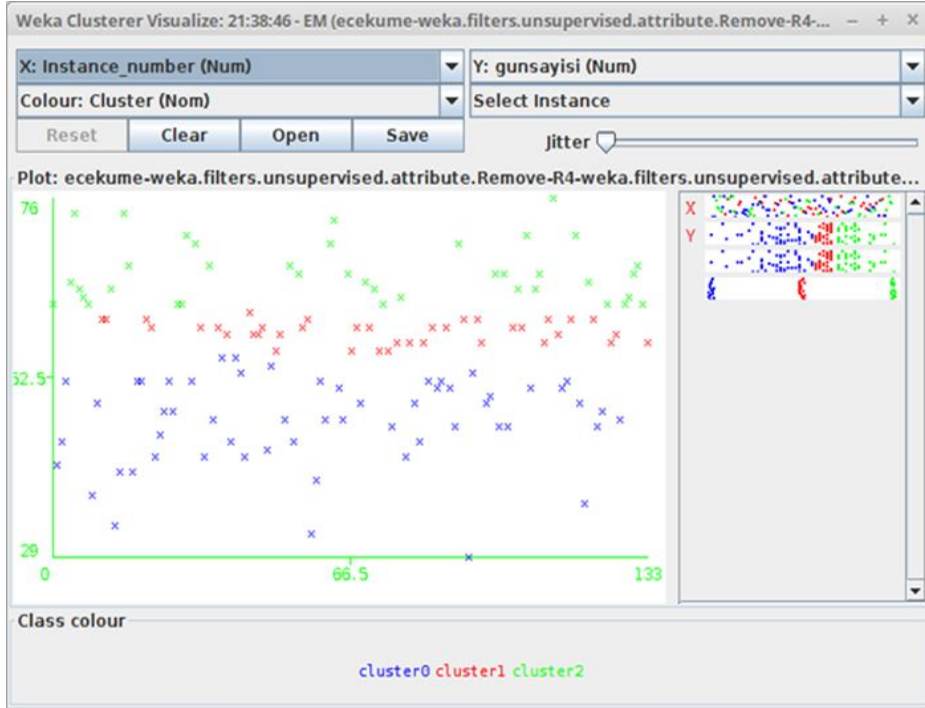
Şekil 5. Uygulama Sonuçlarının Daire Grafiğiyle Görselleştirilmiş Hali

Şekil 6’daki görselleştirme paneli incelendiğinde 3 kümenin değerleri birbirleriyle iç içe geçmemiştir. Dönem içinde hisse senetleri yükselişi düşük olan “küme 0”, diğer kümelere göre daha fazla işletmeyi

kapsamaktadır. “Küme 1”de yer alan işletmelerin değerleri birbirine daha yakındır. Fakat “küme 0” ve “küme 2” ye dahil olan işletmelerin değerleri daha dağınık bir dağılım göstermektedir.

Şekil 6. WEKA Sonuç Görselleştirme Paneli

Tablo 2’de uygulama sonuçlarına göre işletmelerin küme dağılımları görülmektedir.

Tablo 2. Şirketlerin Kümeleme Sonuçları

Küme 0	Küme 1	Küme 2
ALBRK (banka)	VAKBN (banka)	AKBNK (banka)
DENIZ (banka)	YKBNK (banka)	GARAN (banka)
FINBN (banka)	KNFRT (gıda içecek)	HALKB (banka)
SKBNK (banka)	KRSTL (gıda içecek)	ICBCT (banka)
TSKB (banka)	ULUUN (gıda içecek)	ISCTR (banka)
ALYAG (gıda içecek)	ENKAI (inşaat)	KLNMA (banka)
AVOD (gıda içecek)	ORGE (inşaat)	AEFES (gıda içecek)
ERSU (gıda içecek)	AKSEN (elektrik)	BANVT (gıda içecek)
KENT (gıda içecek)	AKSUE (elektrik)	CCOLA (gıda içecek)
KERVT (gıda içecek)	AYEN (elektrik)	PNSUT (gıda içecek)
MERKO (gıda içecek)	ODAS (elektrik)	TATGD (gıda içecek)
OYLUM (gıda içecek)	CLEBI (ulaştırma)	TBORG (gıda içecek)
PENG D (gıda içecek)	DOCO (ulaştırma)	ULKER (gıda içecek)
PETUN (gıda içecek)	AVTUR (turizm)	ANELE (inşaat)
PINSU (gıda içecek)	MAALT (turizm)	PGSUS (ulaştırma)
TUKAS (gıda içecek)	DESPC (teknoloji)	THYAO (ulaştırma)
VANGD (gıda içecek)	DGATE (teknoloji)	UTPYA (turizm)

EDIP (inşaat)	KAREL (teknoloji)	ALCTL (teknoloji)
KUYAS (inşaat)	LINK (teknoloji)	ASELS (teknoloji)
SANEL (inşaat)	NETAS (teknoloji)	INDES (teknoloji)
TURGG (inşaat)	ARSAN (tekstil deri)	KRONT (teknoloji)
YYAPI (inşaat)	BOSSA (tekstil deri)	LOGO (teknoloji)
AKENR (elektrik)	DERIM (tekstil deri)	ATEKS (tekstil deri)
ZOREN (elektrik)	KORDS (tekstil deri)	BIMAS (ticaret)
BEYAZ (ulaştırma)	YATAS (tekstil deri)	MGROS (ticaret)
GSDDE (ulaştırma)	BIZIM (ticaret)	PIMAS (ticaret)
RYSAS (ulaştırma)	DOAS (ticaret)	SELEC (ticaret)
MARTI (turizm)	INTEM (ticaret)	TKNSA (ticaret)
METUR (turizm)	SANKO (ticaret)	ALCAR (metal eşya makine)
NTTUR (turizm)	TGSAS (ticaret)	ARCLK (metal eşya makine)
TEKTU (turizm)	ASUZU (metal eşya makine)	BNTAS (metal eşya makine)
ARENA (teknoloji)	BFREN (metal eşya makine)	FROTO (metal eşya makine)
ARMDA (teknoloji)	DITAS (metal eşya makine)	JANTS (metal eşya makine)
ESCOM (teknoloji)	FMIZP (metal eşya makine)	OTKAR (metal eşya makine)
PKART (teknoloji)	KLMSN (metal eşya makine)	TMSN (metal eşya makine)
BLCYT (tekstil deri)	PARSNÂ (metal eşya makine)	TOASO (metal eşya makine)
BRMEN (tekstil deri)	PRKAB (metal eşya makine)	TTRAK (metal eşya makine)
DAGI (tekstil deri)	VESTL (metal eşya makine)	ULUSE (metal eşya makine)
HATEK (tekstil deri)		VESBE (metal eşya makine)
MNDRS (tekstil deri)		
SKTAS (tekstil deri)		
YUNSA (tekstil deri)		
ADESE (ticaret)		
BMEKS (ticaret)		
CRFSA (ticaret)		
KIPA (ticaret)		
MEPET (ticaret)		
MIPAZ (ticaret)		
PSDTC (ticaret)		
VAKKO (ticaret)		
EGEEN (metal eşya makine)		
EMKEL (metal eşya makine)		
GEREL (metal eşya makine)		
IHEVA (metal eşya makine)		
KARSN (metal eşya makine)		
MAKTK (metal eşya makine)		
SILVR (metal eşya makine)		

Küme dağılımlarına göre; belirlenen dönem içerisinde incelenen işletmelerin %43'ünün dönem içinde hisse senetleri yükselişi “düşük” olan kümede yer almış olması işletmelerin büyük bir bölümünün istikrarlı bir

artış göstermediği anlamını taşımaktadır. İşletmelerin %29'unun hisse senetleri yükselişi "yüksek" kümede yer almış olması yatırımcılarına daha yüksek kazanç sağlama imkanı sunmuştur. Ancak, farklı bir örneklem alındığında işletmelerin kümedeki yerleri değişiklik gösterebilir. Bu durumun ortaya çıkmasındaki en önemli nedenlerden biri mevsimsel etkidir. Örneğin, turizm veya ulaştırma sektörlerinde yaz aylarında diğer dönemlere göre, faaliyetlerinde artış fazla olacağı için bu sektörlerdeki işletmeler farklı dönemlerde değişik kümede yer alabilirler.

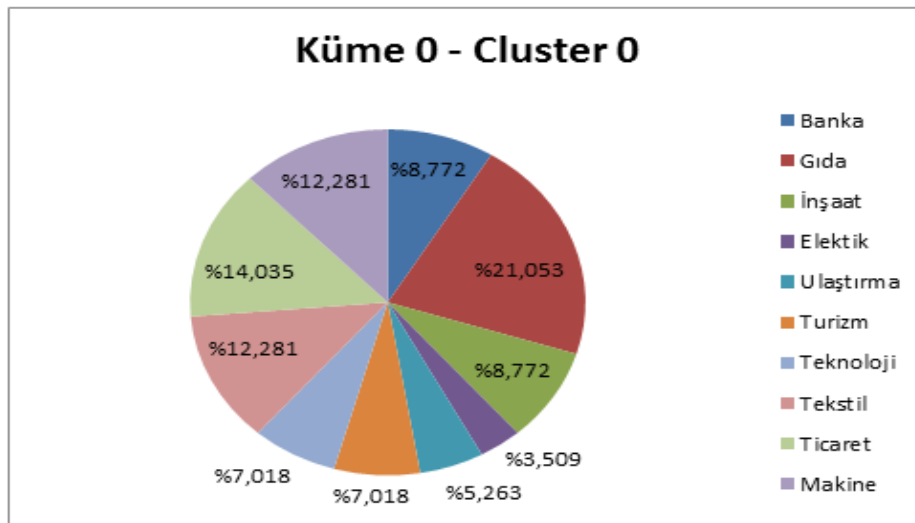
İşletmeler bağımsız olarak kümelenmesine rağmen sektörler göre incelemek de mümkündür. Çalışmada 10 farklı sektörde bulunan 134 işletmenin frekans dağılımlarına Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3. Kümeleme Sonuçlarının Sektörlere Göre Dağılımı

	Küme 0	Küme 1	Küme 2
Banka	5	2	6
Gıda içecek	12	3	7
İnşaat	5	2	1
Elektik	2	4	0
Ulaştırma	3	2	2
Turizm	4	2	1
Teknoloji	4	5	5
Tekstil deri	7	5	1
Ticaret	8	5	5
Metal eşya makine	7	8	11
TOPLAM	57	38	39

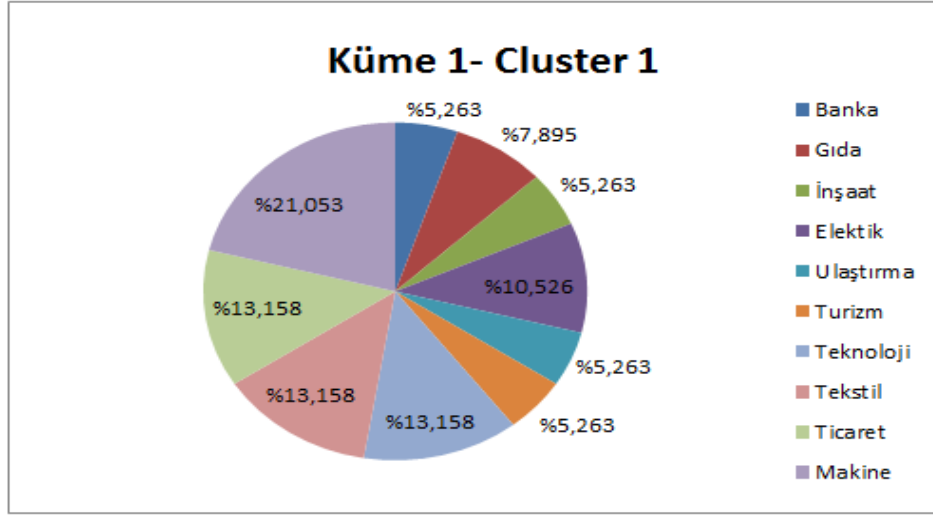
Şekil 7'de ise, her bir kümenin sektörler göre dağılımı görülmektedir. Bu sonuçlara göre, küme 0' da yer alan sektörlerden en fazla yere sahip olan %21,053 ile "gıda sektörü" ve en az yere sahip olan %3,509 ile "elektrik sektörü" dür. Hisse senedi yükselişi "düşük" olan küme 0'da yüksek yüzdeye sahip olan sektörler diğer sektörler göre daha istikrarsız olarak görülmektedir.

Şekil 7. Sektörlere Göre Küme 0 Daire Grafiği

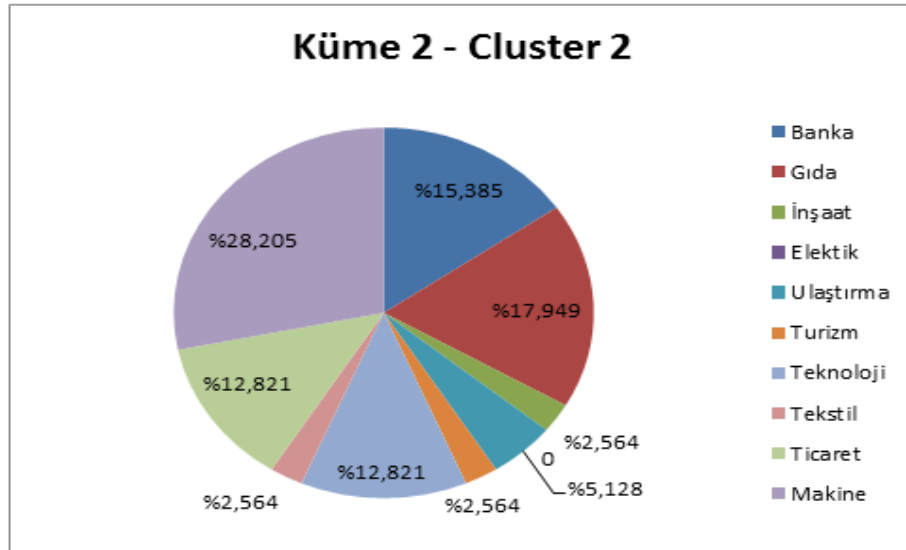
Şekil 8’de görüldüğü üzere, hisse senedi yükselişi “orta düzeyde” olan kümede makine sektörü %21,053 ile en yüksek orana sahiptir. Turizm, ulaştırma, inşaat, banka sektörü %5,263 ile en düşük oranlara sahiptir.

Şekil 8. Sektörlere Göre Küme 1 Daire Grafiği

Şekil 9 incelendiğinde, hisse senedi yükselişi “yüksek ” olan küme 2’de makine sektörü %28.205 ile en yüksek paya sahiptir. Bu kümede elektrik sektöründen hiç işletme bulunmadığı için yüzdeler diliminde yer almamıştır.

Şekil 9. Sektörlere Göre Küme 2 Daire Grafiği

Tablo 4’te kümelere yer alan işletmelerinin sektörlere göre dağılımı ve yüzdeler olarak hesaplanmasına yer verilmiştir. Üç kümenin yüzdeler dağılımı, sektördeki işletmelerin toplamının, kümelere de yer alan işletme sayısına oranıyla (*100) bulunmaktadır.

Tablo 4. Sektörlerin Bulunduğu Kümelerin Yüzdelerik Dağılımı (%)

	Küme 0	Küme 1	Küme 2	Toplam	Küme 0	Küme 1	Küme 2
Banka	5	2	6	13	38,462	15,385	46,154
Gıda içecek	12	3	7	22	54,545	13,636	31,818
İnşaat	5	2	1	8	62,500	25	12,5
Elektik	2	4	0	6	33,333	66,667	0
Ulaştırma	3	2	2	7	42,857	28,571	28,571
Turizm	4	2	1	7	57,143	28,571	14,286
Teknoloji	4	5	5	14	28,571	35,714	35,714
Tekstil deri	7	5	1	13	53,846	38,462	7,692
Ticaret	8	5	5	18	44,444	27,778	27,778
Metal eşya makine	7	8	11	26	26,923	30,769	42,308
Toplam	57	38	39	134	42,537	28,358	29,104

Şekil 10’da yer alan bilgilere göre banka sektöründeki işletmelerin %46,154’ü, metal eşya makine sektöründeki işletmelerin %42,308’i ve teknoloji sektöründeki işletmelerin %35,714’ü incelenen dönem içinde hisse senetleri yükselişi “yüksek” kümede yer almıştır. Seçili dönem içerisinde bu sektörlerdeki işletmelerin diğer sektörlerdekilere göre daha istikrarlı artış gösterdiği söylenebilir.

Elektrik sektörünün %66,667’si ve teknoloji sektörünün %35,714’ü hisse senetleri yükselişi “orta düzeyde” olan kümede yer alırken gıda sektörünün %54,545’i, inşaat sektörünün %62,5’si, ulaştırma sektörünün %42,857’si, turizm sektörünün %57,143’ü, tekstil sektörünün %53,846’sı, ticaret sektörünün %44,444’ü hisse senetleri yükselişi “düşük” kümede yer almıştır. Bu bilgilerden yola çıkarak seçili dönem içerisinde aynı sektördeki işletmelerin, farklı kümelerdeki dağılımlarından hareketle artış, azalış ve sabit kalma durumlarında işletmelerin sektör olarak birlikte hareket etmediği yorumu yapılabilmektedir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte veri tabanlarında saklanan verilerden anlamlı bilgiler çıkartılmaya başlanmıştır. Elde bulunan bu bilgilerin doğru şekilde kullanılması günlük yaşamda da karar almayı kolaylaştırmaktadır. Günümüzde hisse senedi almak isteyen yatırımcıların, hisse senetleriyle ilgili elde ettiği bilgileri doğru şekilde kullanması ve yorumlaması gelecekte kâr elde etme imkanı sağlayacaktır.

Bu çalışmada, Borsa İstanbul’da 02/01/2017 - 30/06/2017 tarihleri arasında işlem gören hisse senetlerinin günlük fiyat artış, azalış ve sabit kalma durumları göz önüne alınarak bir veri seti oluşturulmuştur. Bu veri setinin, anlamlı bir kümeleme oluşturması ve oluşan kümelerin sektör ve işletme açısından analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmanın uygulama aşamasında, 134 işletmenin altı aylık hisse senedi günlük son kapanış fiyatları kullanılarak, günlük “artış”, “azalış” ve “sabit kalma” durumları kukla değişken kullanılarak düzenlenmiştir. Kukla değişken kullanılarak oluşturulan veri setinde işletmelerin 125 günde kaç gün artış gösterdiği saptanmış ve daha sonra artış oranları da hesaplanarak değişken olarak kullanılmıştır.

Çalışmada, WEKA programı tercih edilmiş ve bu programda yer alan kümeleme yöntemi algoritmalarından biri olan beklenti maksimizasyonu uygulanmıştır. Çalışmada, dikkate alınan dönem içerisinde işletmelerin, hisse senetleri yükselişi “düşük”, “orta düzeyde” ve “yüksek” olarak değerlendirilmesi istendiği için üç kümeye ayrılması uygun bulunmuştur.

Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre 134 işletmenin 57 tanesi yani (%43) incelenen dönem içinde hisse senetleri yükselişi “düşük” olan kümeye, 38 tanesi yani (%28), “orta düzeyde” olan kümeye ve 39 tanesi yani (%29) “yüksek” olan kümeye dahil olmuştur. Hisse senetleri yükselişi “yüksek” olan kümede yer alan 39 işletmenin diğer kümelerde yer alan işletmelere göre daha istikrarlı artış gösterdiği görülmüştür.

Çalışmada, banka (%46,154), metal eşya makine (%42,308), teknoloji (%35,714) sektörlerinde yer alan işletmelerin büyük bir kısmı dönem içinde hisse senedi fiyat artışı “yüksek” olan kümede yer alarak diğer sektörlerdeki işletmelere göre daha istikrarlı artış göstermiştir.

Aynı sektörde bulunan işletmelerin, farklı kümelerdeki dağılımlarından hareketle artış, azalış ve sabit kalma durumlarında işletmelerin bağımsız olarak hareket ettiği, sektör olarak birlikte hareket etmediği sonucuna varılmıştır.

Gelecekte bu konuyla ilgili çalışacak olan araştırmacılar, iki farklı dönemde işletmeleri kümeleyip, işletmelerin farklı dönemdeki küme değişimlerini inceleyerek yorumlayabilir. Bunun dışında, daha fazla dönemi kapsayan bir inceleme yapılarak yükselişte, orta düzeyde ve düşüşte olan hisse senetleri analiz edilebilir.

KAYNAKÇA

- Aktürk, H. - Korukoğlu, S., (2008), Veri Madenciliği Teknolojisini Kullanarak Fiyat Değişimlerinde Paralellik Gösteren Hisse Senetlerinin Bulunması ve Risk Azaltılması, *Akademik Bilişim 2008 Konferansı Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale*, 113-119.
- Aktürk, H., (2008), *Borsa ve Döviz Verileri Üzerinde Veri Madenciliği Teknolojisini Kullanarak Zarar Riskini Azaltan Bir Uygulama Geliştirimi*, Ege Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Albayrak, A. S. - Yılmaz, Ş .K., (2009), Veri Madenciliği: Karar Ağacı Algoritmaları ve IMKB Verileri Üzerine Bir Uygulama, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 31-52.
- Altuntaş, S., (2006), *Ağırlıklı İlişkilendirme Kurallarına Dayalı Veri Madenciliği Algoritmalarını Kullanarak Tesis Yerleşimi: Simülasyon ile Analiz*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Bano, S., Kahn, M. N. A., (2018), A Survey of Data Clustering Method, *International Journal of Advanced Science and Technology*, 113, 133 – 142.
- Erdoğan, Ş. Z., (2004), *Veri Madenciliği ve Veri Madenciliğinde Kullanılan K-MEANS Algoritmasının Öğrenci Veri Tabanında Uygulanması*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Gemici, B., (2012), *Veri Madenciliği ve Bir Uygulaması*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Gülce, A. C., (2010), *Veri Madenciliğinde Apriori Algoritması ve Apriori Algoritmasının Farklı Veri Kümelerinde Uygulanması*, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- Hasanlı, H., (2014), *Çok Boyutlu Veritabanlarında Veri Madenciliği Yöntemleri Kullanılarak Bilgi Keşfi*, Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Işık, M., (2006), *Bölünmeli Kümeleme Yöntemleri ile Veri Madenciliği Uygulamaları*, Marmara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

- Işıkoğlu, M. A., (2017), *Kayıp Veri ile Baş Etme Yöntemlerinin Ölçme Değişmezliğine Etkisi Açısından Karşılaştırılması*, Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- İlarslan, K., (2014), *Hisse Senedi Fiyat Hareketlerinin Tahmin Edilmesinde Markov Zincirlerinin Kullanılması: İMKB 10 Bankacılık Endeksi İşletmeleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma*, Yaşar Üniversitesi, 9(35), 6186-6198.
- Kazemi, U., (2017), Clustering Methods in Big Data, *Journal of Embedded Systems and Processing*, 2(3), 1 – 5.
- Kılıç, Y., (2011), *Finansal Başarısızlık Tahmininde Veri Madenciliğinin Kullanılması: İMKB’de Bir Uygulama*, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.
- Küçükşille, E., (2009), *Veri Madenciliği Süreci Kullanılarak Portföy Performansının Değerlendirilmesi ve İMKB Hisse Senetleri Piyasasında Bir Uygulama*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta.
- Mynet Finans, (30.06.2017), <http://finans.mynet.com/>
- Özekes, S., (2003), Veri Madenciliği Modelleri ve Uygulama Alanları, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, 3(3), 65 – 68.
- Pektaş, a. O., (2013), *SPSS ile Veri Madenciliği*, (1. Baskı), Dikey Eksen Yayın Dağıtım.
- Saxena, A., Mittal, M., Goyal L. M., (2015), Comparative Analysis of Clustering Methods, *International Journal of Computer Applications*, 118, 30 – 35.
- Sayın, A., Yandı, A., Oyar, E., (2017), Kayıp Veri ile Baş Etme Yöntemlerinin Madde Parametrelerine Etkisinin İncelenmesi, *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 8(4), 490 - 510.
- Seyrek, İ. H. - Ata, H. A., (2010), Veri Zarflama Analizi ve Veri Madenciliği ile Mevduat Bankalarında Etkinlik Ölçümü, *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 4(2), 67-84.
- Silahtaroglu, G., (2013), *Veri Madenciliği Kavram ve Algoritmaları*, (2. Baskı), İstanbul, Papatya Yayıncılık Eğitim.
- Şahin, Ş., (2012), *Büyük Menderes Nehri Üzerindeki Akım Gözlem İstasyonlarında Eksik Verilerinin Tamamlanması*, Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Tapkan, P., Özbakır, L., Baykasoğlu, A., (2011), WEKA ile Veri Madenciliği Süreci ve Örnek Uygulama, *Endüstri Mühendisliği Yazılımları ve Uygulamaları Kongresi*, 247-262.

GÖÇMEN GİRİŞİMCİLİK BAĞLAMINDA SURİYELİ GÖÇMENLERİN HATAY İLİNE OLAN EKONOMİK KATKILARI*

ECONOMIC CONTRIBUTIONS OF SYRIAN IMMIGRANTS TO THE HATAY PROVINCE IN THE CONTEXT OF IMMIGRANT ENTREPRENEURSHIP

Gökhan ÖZKUL¹, Sevdagül DENGİZ²

Öz

Girişimcilere, ne oldukları ve ne yaptıkları hakkında farklı isimler ve terimler verilmektedir. Bu anlamda girişimcilere ilişkin verilen farklı isimlerden biri de göçmen girişimcidir. Göç ile ilişkili olan göçmen girişimci kavramı bir ülkede bulunan göçmen tüm gruplar tarafından icra edilen girişimcilik faaliyetleri olarak ifade edilmektedir. 2011 yılında Suriye’de yaşanmaya başlayan iç karışıklıkla birlikte Türkiye’ye 3,5 milyonu aşkın mültecinin göç etmesi göçmen girişimcilik kavramının Türkiye’de de popüler olmaya başlamasına neden olmuştur. Türkiye’de Suriyeli göçmenlerin en yoğun olarak yaşadığı bölgelerden biri ise Hatay ilidir. Bu göçmenlerin bir kısmı geçimlerini sağlamak için çeşitli sektörlerde girişimcilik faaliyetinde bulunmaktadır. Bu bağlamda çalışmada ilk olarak Suriyeli göçmen girişimcilerle girişimci olmayanlar arasındaki temel farklılıklar ele alınmıştır. Ardından ise Suriyeli göçmen girişimcilerin Hatay ekonomisine yapmış olduğu ekonomik katkı göçmen girişimcilerin bölgede yapmış olduğu yatırım miktarı ve yerli halka sağlamış oldukları istihdam açısından Logit modeliyle incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre Suriyeli göçmen girişimcilerin yatırım miktarı üzerinde göçmen girişimcinin medeni durumunun, cinsiyetinin, anne/babasının iş tecrübesinin ve cirosunun etkili olduğu bulunmuştur. Yine göçmen girişimcilerin yerli halka sağlamış olduğu istihdam üzerinde ise göçmen girişimcinin medeni durumunun, yaşamının büyük bir bölümünü geçirdiği yerin, aile işletmesi olmasının, diğer Suriyeli göçmenlerle iş birliği yapmasının, Türkçe bilmesinin, toplam istihdam sayısının ve cirosunun etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Göçün Ekonomik Etkileri, Göçmen Girişimcilik, Suriyeli Göçmenler, Hatay İli.

* Bu çalışma Dr.Öğr.Üyesi Gökhan ÖZKUL danışmanlığında Sevdagül DENGİZ tarafından hazırlanan “Göç Hareketlerinin Girişimcilik Faaliyetleri Üzerindeki Etkisi: Hatay İli Üzerine Bir İnceleme” başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, gokhanozkul@sdu.edu.tr

² sevdaguldengiz@gmail.com

Abstract

Entrepreneurs are given different names and terms about what they are and what they do. In this sense, one of the different names given to entrepreneurs is an immigrant entrepreneur. The concept of immigrant entrepreneur associated with immigration is expressed as entrepreneurship activities carried out by all groups of immigrants in a country. More than 3.5 million refugees immigrate from Syria to Turkey together with internal disturbance which started in 2011, immigrant entrepreneurship concept in Turkey has also been due to start to be popular. One of the regions where the most intense of Syrian immigrants is the Hatay province in Turkey. In this context, firstly, the main differences between Syrian migrant entrepreneurs and non-entrepreneurs are discussed. Then the economic contribution of the Syrian immigrant entrepreneurs to the economy of Hatay was examined with the Logit model in terms of the amount of investment made by immigrant entrepreneurs in the region and the employment they provided to the indigenous people. According to the findings, it was found that the marital status, gender, mother/father work experience and turnover of the entrepreneur embedding on the investment amount of Syrian immigrant entrepreneurs were effective. Furthermore, It was concluded that the entrepreneur's marital status, the place where he spent most of his life, being family business, cooperating with other Syrian immigrants, speaking Turkish, the total number of employment and the turnover were effective on employment that immigrant entrepreneurs have provided indigenous.

Keywords: *Immigration, Economic Impact of Immigration, Immigrant Entrepreneurship, Syrian Immigrants, Hatay Province.*

1.GİRİŞ

Göç, kapsam ve karmaşıklık bakımından dünyanın neredeyse tüm ülkelerini ve bölgelerini etkileyen ve giderek daha da büyüyen bir yer değiştirme hareketidir. Dolayısıyla bu yer değiştirme hareketinin ekonomiler üzerinde yaratacağı etkiler de kaçınılmazdır. Bu bağlamda göçün hem menşei ülke hem de ev sahibi ülke ekonomileri üzerinde yaratmış olduğu etkiler çoğunlukla gelişmiş ülkelerde olmak üzere literatürde geniş bir tartışma ortamı bulmaktadır (Aktaş, 2015: 197).

Göçmenlerin yaratacağı etkiler girişimcilik faaliyetleri ile daha da önemli bir boyuta gelmektedir. Dolayısıyla literatürde son yıllarda yeni bir girişimcilik sınıflandırması olarak göçmen girişimcilik kavramı popüler olmaya başlamıştır. Göçmen tüm gruplar tarafından icra edilen girişimcilik faaliyetleri olarak ifade edilen göçmen girişimcilik, ev sahibi ülke ekonomilerine birçok etkiler yaratmaktadır. Örneğin OECD ülkelerine bakıldığında göçmenlerin girişimcilik faaliyetlerini arttırmasının son yıllarda istihdam yaratma üzerinde önemli etkilere sahip olduğu gözlemlenmektedir (OECD, 2010). Bu anlamda göçmen girişimcilerin ekonomi üzerinde yaratacağı ilk ve en önemli etki emek piyasasında görülmektedir. Bununla birlikte göçmen girişimcilerin tüketime, gelir dağılımına, yatırım kararlarına ve üretim yapısına ciddi ölçüde etkileri söz konusudur. Bu etkiler uzun dönem içerisinde ekonominin yapısını etkileyerek kalkınma sürecini farklı boyutlara sokabilmektedir (Daşdemir, 2017: 745).

Türkiye; coğrafi konumu, tarihsel alt yapısı ve jeopolitik önemi ile tarih boyunca fiziki toplumsal hareketliliklerin merkezinde yer alan bir ülke olmuştur. Bu özelliği dolayısıyla savaşlar, doğal afetler ve diğer toplumsal bunalımların neden olduğu göç hareketlerine ve mülteci akınlarına maruz kalmıştır (Zabun ve Berber, 2017: 513). Suriye’de 2011 yılının Mart ayında başlayan ve hâlen devam eden iç savaş sonucu ülkemize sığınan Suriyeliler bunun son örneğidir (Ersoy Quadir ve Kabaklı Çimen, 2018: 328). İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün Ekim 2018 tarihli rakamlarına göre Türkiye’de 3 milyon 585 bin 738 Suriyeli mülteci

bulunmaktadır (<https://multeciler.org.tr>, 2018). Dolayısıyla bu kadar kalabalık bir insan gücünün Türkiye ekonomisi için büyük bir ekonomik yük oluşturması kaçınılmaz bir durumdur. Bu yükün azalmasına etki edecek unsurlardan biri Suriyeli göçmenlerin girişimcilik faaliyetlerine yönlendirilerek kendi geçimlerini sağlayabilmeleridir. Böylelikle Suriyeli göçmen girişimciler, mevcut ekonomik yapı içerisinde buldukları bölgelere de katkılar sağlayabilir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Hatay ilinde yaşayan Suriyeli göçmenler arasında girişimci olanlarla girişimci olmayanlar arasındaki temel farklılıkları ortaya koymak ve Suriyeli göçmen girişimcilerin Hatay ekonomisine yapmış olduğu katkıyı incelemektir.

Çalışmada özellikle Hatay ilinin seçilmesinin nedeni; Suriye'den gelen göçmenlerin bölgede yoğun yaşaması, araştırmacıların göçmen kitleye kolaylıkla ulaşabilmesi ve bölgede yaşayan halkın hali hazırda Suriye-Türkiye arası ilişkilerde önemli bir konuma sahip olmasıdır. Çalışmada Hatay ilinde yaşayan toplam 400 Suriyeli göçmene uygulanan anketler kullanılarak Logit analizi yapılmıştır.

Çalışmada mevcut amaç doğrultusunda öncelikle göç kavramı ve göçün ekonomik etkileri ele alınmıştır. Ardından göç ve girişimcilik kavramları arasındaki etkileşim sonucu ortaya çıkan göçmen girişimcilik kavramından bahsedilmiştir. Daha sonra ise Hatay ilinde Suriyeli göçmenler üzerine yapılan araştırma bulgularından bahsedilmiştir. Çalışma sonuç ve öneriler bölümüyle son bulmuştur.

2. GÖÇ KAVRAMI VE GÖÇÜN EKONOMİK ETKİLERİ

Göç genel olarak anlamlı bir uzaklık ve etki yaratacak kadar bir süre içinde gerçekleşen bütün yer değiştirmeler olarak tanımlanmaktadır. İnsanlık tarihine bakıldığında eskiden beri bu yer değiştirme hareketinin süregeldiği görülmektedir (Yılmaz, 2014: 1686). Dolayısıyla göç, ekonomik, siyasi veya toplumsal sebeplerle bireylerin veya toplumların, bir zaman dilimi içerisinde bir yerleşim yerinden başka yerleşim yerine veya bir ülkeden başka bir ülkeye gitme işi olarak tanımlanan önemli bir meseledir (Koçak ve Terzi, 2012: 164). Süresi, genel yapısı ve nedeni ne olursa olsun göç, bireylerin yer değiştirmesi sonucu meydana gelen nüfus hareketleri kapsamında değerlendirilmektedir. Bu hareketin sebepleri gönüllü ya da zorunlu olabilmektedir. Doğal olaylar, savaşlar, istihdam sorunları gibi sorunlar bireylerin yaşadıkları coğrafyayı terk etmelerine neden olabilmektedir (İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2015: 4-7).

Göçlerin hem toplumsal yapı hem de ekonomi ile alakalı büyük küçük birçok etkisi vardır. Bu anlamda göçün ekonomik etkilerine bakıldığında menşei ülkeler ve ev sahibi ülkeler şeklinde iki açıdan incelemek mümkündür.

2.1. Menşei Ülkeler Açısından Göçün Ekonomik Etkileri

Göçün menşei ülkelerdeki ekonomi ve refah üzerindeki etkileri çoğu zaman olumludur. Göç, yoksulluğu hafifletmekte, havale (para transferleri) gelirleri yaratmakta, tüketimi düzeltmekte, yeni bir iş kurmak için gerekli finansal kaynak ihtiyaçlarını karşılamakta, göçmen diasporasının uluslararası toplum tarafından sağlanan bilgi ve kaynaklara yönelmesini sağlamakta, göçmen havaleleri ile sağlık ve eğitim alanlarında daha fazla yatırım yapılmasına olanak tanımaktadır (Beine vd., 2009: 47). Bununla birlikte, göçün menşei ülke ekonomileri üzerindeki etkilerinin tamamı olumlu değildir. Göçmenlerin özellikle işverenlerce sömürülmesi ve vicdani olarak manipüle edilmeleri yaygın bir şekilde görülmektedir. Ayrıca göçmenlerin ailelerinden ayrılmaları, göçmenler için stres kaynağı olabilir ve büyük ölçekli göç, bir ulusun kimliğini ve egemenliğini etkileyebilir (Mohapatra vd., 2010: 3-4).

Göç, toplumlar için ekonomik, sosyal ve kültürel etkilere sahipken, göçmenlerin evlerine gönderdiği para transferleri belki de göç ve gelişme arasındaki en somut ve en önemli konudur (Ratha 2010: 2). Birçok çalışmada

göçmenlerin para transferlerinin hem makroekonomik düzeyde hem de hane halkı düzeyinde istikrar kazandıran bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur (Chami vd., 2003). Bununla birlikte yine birçok çalışmada göçmenlerin menşei ülkede ya da bölgedeki yakınlarına/akrabalarına gönderdikleri para transferleri orantısız dahi olsa kırsal alanda refah düzeyini arttırdığı bulgusuna ulaşılmıştır (Barham ve Boucher 1998, Anyanwu ve Erhijakpor 2010, Stark ve Taylor 1980).

Göçmenlerin sağladığı para transferleri yurtiçi tasarrufları arttırmakta ve finansal büyüme sağlayabilmektedir (Aggrawal vd., 2006: 2). Taylor (1992), Taylor ve Wyatt (1996), Woodruff ve Zenteno (2001) ve Adams (2006) gibi birçok çalışma göçmenlerin sağladığı para transferlerinin çiftlik ekipmanlarındaki varlıkların birikimini artırdığını, girişimcilik ve bireysel işletmelerin kurulmasına katkıda bulunduğunu ve küçük işletmelere yapılan yatırımları arttırdığını ortaya koymuştur. Bunun dışında göçmenlerin para transferleri menşei ülkeler için önemli bir döviz kaynağı olduğu için özellikle kriz dönemlerinde yatırımcıların panik halini azaltan ve cari işlemler hesabındaki ani geçişleri engelleyen bir unsurdur (Bugamelli ve Paterno, 2006: 34, Gupta vd., 2007: 11).

Göçmenlerin kurdukları diasporalar, göç veren ve göç alan topluluklar arasında bir bağ görevi görmekte, uluslararası finansmana erişim imkânlarını genişleterek, ağ oluşturmayı kolaylaştırmaktadır (Goldring, 2004: 802-803). Diaspora ile kurulan memleket dernekleri, okullar, yardım kuruluşları, tesisler, ortak kalkınma projeleri vb. birçok kuruma finansman yolu ile katkıda bulunabilmektedir (Orozco ve Garcia-Zanello, 2009: 15, UNDP 2009: 82). Carling (2005: 51), diaspora vasıtası ile iletişim içerisinde olan toplulukların göçmen alışverişi ile menşei bölge ya da göç edilen bölgeye kültürün, teknolojinin, bilginin ve nakit akışının aktarılabilirliğini, bu sayede de işletmelerin kurulmasında gerekli beceri ve bilgiye sahip olunmasının daha kolay olabileceğini ve bu yolla bir işletme kurmak için sabit maliyet ve bilgi gereksinimlerini düşürülebileceğini savunmaktadır.

Göç edilen bölgede kazanılan maddi sermayenin çokluğu ve para transferlerinin artması, göçmenlerin eğitim ve sağlık harcamalarını arttırmaktadır (Adams, 2005: 3, Adams, vd., 2008: 2; Valero-Gil; 2008: 1-2). Göçten kaynaklanan gelir artışı daha fazla eğitim almaya yönelik toplumsal normları teşvik etmekte ve bu yolla eğitime başlayan göçmenlerin, eğitimlerini tamamlama konusunda daha da istekli olmalarını sağlamaktadır (Cox-Edwards ve Ureta, 2003: 433). Yine göçmenler menşei ülkelerine geri döndüklerinde temiz su, sağlık gibi temel insani ihtiyaçların karşılanması ile ilgili iyileştirici uygulamaları teşvik edebilmektedir (UNDP 2009: 79).

Vasıflı göç veya beyin göçü, menşei ülkenin üretken kapasitesinin azalmasına ve özellikle küçük ekonomilerde iş ortamının kötüleşmesine neden olabilmektedir. Tecrübeli, vasıflı kişilerin göç etmesi, ciddi profesyonel çalışan eksikliği ile karşı karşıya olan küçük ülkelerdeki eğitim ve sağlık sektörlerinde ciddi eleman eksikliğine neden olabilir (Docquier vd., 2010: 49; Commander vd., 2004: 241). Bununla birlikte Dustmann vd. (2009:4), dönüş göçünün beyin göçünü hafifleteceğini ancak net bir beyin birikimi olmasa da geri dönen eğitimli göçmenlerin göç ettikleri toplumda ihtiyaç duydukları becerileri kazandığı düşünülerek ödenen ücretlerinde artışa neden olacağını belirtmişlerdir. Dahası, Mountford (1997: 9) ve Stark (2004: 16), gelişmiş bölgelere göçün yüksek öğrenime olan ilgiyi arttırdığını ve göç eden bireylerin yüksek öğretime geri döndüğünü, bunun da göç edilen bölgede ve menşei ülkede daha yetenekli kişilerin sayısını artırabileceğini öne sürmektedirler.

2.2. Ev Sahibi Ülkeler Açısından Göçün Ekonomik Etkileri

Göçün ev sahibi ülkeler açısından emek arzını arttırması, istihdama katkıda bulunması, üretim dolayısı ile GSYH'yi arttırması, inovasyona katkısı ile ekonomik verimliliği arttırması gibi birçok etkisi vardır (Van der Mensbrugge ve Roland-Holst, 2009: 19; Ortega ve Peri, 2009: 19; Mohapatra, vd., 2010: 6). Ancak göçün bu

faidalarına rağmen, göç unsurunun iş kaybına neden olacağı, kamu hizmetlerini zora sokacağı, sosyal gerginliği artırarak suç oranlarını yükseleceği gibi olumsuzluklarının olacağına ilişkin yüksek bir inanç da söz konusudur (UNDP, 2009: 77).

Gelen göçmenlerin mevcut işler için rekabet ortamını yoğunlaştıran işgücü piyasasına entegre edilmesi gerekmektedir. Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde genel kamuoyu ve politika yapıcılar, göçün yerlilerin fırsatlarına olumsuz etkileri konusunda daha fazla endişeli olma eğilimindedir (Mohapatra vd., 2010: 6). Bu konuda en yaygın düşünce göçmen işçilerin fazlalığı ile maaşlarda yaşanacak düşüştür. Ancak Longhi vd., (2005) OECD ülkeleri arasında yaptıkları çalışmalarda göçün ücretler üzerindeki etkisinin hem kısa hem de uzun vadede çok az olduğu sonucuna ulaşmıştır. Hatta Van der Mansbrugge ve Roland-Holst (2009) göçü azaltmanın, ev sahibi ülkelerdeki yerli işçiler için mutlaka daha yüksek ücretle sonuçlanmayacağını öngörerek daha düşük göç seviyelerinin, sermayenin görece dönüşünü azaltacağını ve ücretler üzerinde aşağı yönlü baskı oluşturacağını öne sürmüşlerdir.

Göçün olumsuz etkileri olmakla birlikte birçok olumlu etkisi de bulunmaktadır. D'Amuri ve Peri (2014), Lewis (2011), Peri ve Sparber (2009) gibi birçok araştırmacı göçmenlerin, yerli işçilerin yaptıkları işlerde uzmanlaşmalarını mümkün kılan yeni bilgi ve becerileri onlarla birlikte getirerek aynı zamanda yeni ekonomik fırsatlar yaratabilecekleri ve inovasyona teşvik edebileceklerine vurguda bulunmaktadır. Örneğin, çoğu OECD ülkesinde göçmenler yeni işe başlamak için yerlilere oranla daha heveslidir (OECD, 2011: 6). Ottaviano vd. (2013: 1932) İngiltere ekonomisinde yarım milyona yakın kişinin yabancı göçmenleri istihdam ettiklerini belirtmişlerdir. Göçmen istihdam eden firmaların göçmenlere ait olup olmamalarına bakılmaksızın, uluslararası göçün neden olduğu ticari maliyetlerindeki azalmanın yerli firmaların ihracatını arttırdığı ve göçmen istihdam eden firmaların dış pazarlarda ve iletişim maliyetlerinde olumlu katkıda bulunabileceklerini ileri sürmüşlerdir. Ancak göçün yarattığı ekonomik katkının yanında yerli işçilerin iş imkânlarını daralttığını da söylemek mümkündür (CREAM, 2014: 6). Sadece sunulan iş imkânını değerlendirmek açısından değil aynı zamanda göçmenlerin sağladığı iş imkânları da ekonomiye katkıda bulunabilmektedir (Gott ve Johnson 2002: 13-14). Bu katkıya rağmen göçmenlerin yerli işçiler için iş imkanı ve fırsatları azaltma ihtimali potansiyel bir problemdir (Hunt, 2011: 419).

3. GÖÇ VE GİRİŞİMCİLİK ARASINDAKİ ETKİLEŞİM: GÖÇMEN GİRİŞİMCİLİK

Ekonomik teoriye göre, girişimcilik sermayenin ve yeteneklerin etkin bir şekilde harekete geçirilmesine önayak olmakta, işsizliği azaltarak istihdam sağlamakta, ulusal ve bölgesel kalkınmayı desteklemektedir. Bu anlamda girişimciler özellikle daha az gelişmiş ve geri kalmış alanlarda işletmeler kurarak bölgesel farklılıkların ortadan kaldırılmasına yardımcı olmaktadır. Talepteki artış ve daha çok işletmenin ve girişimin kurulması ise bir bölgedeki kalkınma sürecini oluşturmaktadır (Rauhut ve Kompaniets, 2018: 19).

Girişimciler ekonomi üzerindeki bu işlevlerini yerine getirirken ne oldukları ve ne yaptıkları hakkında farklı isimler ve terimler almaktadır (Drucker, 1985: 68). Girişimcilere ilişkin verilen farklı isimlerden biri de göçmen girişimcidir. Göç ile ilişkili olan göçmen girişimci kavramı bir ülkede bulunan göçmen tüm gruplar tarafından icra edilen girişimcilik faaliyetleri olarak değerlendirilebilir (Nişancı, 2015: 6). Bir diğer ifadeyle göçmen girişimcilik doğduğu ya da vatandaşı olduğu ülke dışında bir başka ülkeye yerleşen bireylerin ev sahibi ülkede girişimde bulunmaları sürecidir (Kayalar ve Yıldız, 2017: 56).

Göç ve girişimcilik arasındaki ilişki birçok tanımlamada farklı şekillerde ele alınmaktadır. Bununla birlikte, genel olarak, belirli sosyo-kültürel veya etnik kökene sahip girişimcilerin üstlendiği küçük ve orta ölçekli işletmelerin faaliyetlerine atıfta bulunmaktadır (Masurel vd., 2002: 239). Bu bağlamında göçmen bir girişimci,

ekonomik inovasyon, organizasyon oluşturma ve kâr getirme faaliyetlerinde bulunan yabancı ebeveynlerden yaşadıkları ülke dışında doğan işletme sahipleri için kullanılan bir kavramdır (Vinogradov, 2008: 6).

Firmaların ekonomide oynamış olduğu merkezi rol göz önünde bulundurulduğunda, göçmen girişimcilik üzerindeki araştırma çabaları son yıllarda şaşırtıcı olmayan bir şekilde artmaktadır. Bu bağlamda literatür, özellikle yabancı kökenli sakinlerin bir diğer ifadeyle göçmenlerin, bir işletme sahibi olma veya bir iş kurma olasılığının daha yüksek olup olmadığına odaklanmaktadır. Yine göçmen girişimcilik ile ilgili çalışmalar göçmen girişimcilerin özellikle hangi sektörlerde faaliyet gösterdiği gibi göçmen işinin özelliklerini belirlemeye çalışmaktadır. Bunun dışında göçmen girişimcilerin faaliyet gösterdikleri bölgelere olan ekonomik katkılar da ilgi çeken alanlardan biridir. Son olarak, göçmenlerin ve işletmelerinin özellikle yüksek vasıflı göçlere odaklanarak inovasyon üzerine yaptıkları katkı konusunda da açık bir ilgi söz konusudur (Fornaro, 2018: 4-5)

Yerli ve göçmen girişimciler farklı güdülere ve itici güçlere sahiptirler. Literatür, göçmen kökenli bir insan için girişimci olmadaki itici güç olarak işsizlik ve ayrımcılığa işaret etmektedir. Yine bir iş kurmak için tavsiye ve destek ihtiyacı da yerli ve göçmen girişimciler arasında farklılık göstermektedir (Rauhut ve Kompaniets, 2018: 19). Bu bağlamda göçmenlerin girişimci olmak ile ücretli çalışmayı seçmeleri yetenek, sermaye ve motivasyona göre değişiklik göstermektedir (Subanova, 2013: 22).

Göçmen girişimciliği göçmen gruplar arasında işsizlik durumunun çözümünde büyük bir rol oynamaktadır. Bu özelliği itibarıyla, yerel ekonomilerin canlandırılması için önemli bir potansiyele sahiptir (Afewerki, 2015: 16). Göçmen girişimciliği, toplam işgücü arzında ve yerli iş gücünü sekteye uğratmadan göçmen istihdamında artışa neden olmaktadır. Göçmen girişimleri büyük taleplerin karşılanmasında etkili olabileceği gibi aynı zamanda piyasada talep de yaratabilir. Yine başarılı göçmen girişimciler genç göçmenlerin rol modelleri olarak hizmet edebilir. Dahası başarılı göçmen girişimciler, iki ülke arasında köprü görevi görürken ev sahibi ülke ile menşe ülkeleri arasındaki bağları güçlendirebilir (van Delft vd., 1999: 430-431).

Timmons'a (1996) göre, girişimsel eylem sürecinde değer yaratmak için belirleyici rol oynayan üç önemli güç vardır. Bunlar fırsat, kaynak ve takımdır. Bu güçler, girişimin başarılı olabilmesi için birbirine uyumlu ve dengeli olmalıdır. Göçmen girişimciliğini tanımlamak için Timmons'ın girişimcilik modeli kullanıldığında göçmenler tarafından ilk önce, piyasada fırsatlar tanımlanır. Daha sonra ise göçmen girişimci sermayeyi, gerekli insan gücünü ve materyaller gibi kaynakları bir araya getirip fırsatı değerlendirmek için harekete geçirir. Bu süreçte insan gücü genellikle başlangıçta aile üyeleridir. Böylelikle göçmen girişimci tarafından oluşturulan takım iş hedefine ulaşmak için çaba göstermektedir (Tamang, 2015: 10-11).

Göçmen girişimcilerin birçok özellikleri olmakla birlikte literatürde öne çıkan özelliklerine bakıldığında kısaca şu şekilde özetlenebilir:

- *Girişimcilik Oranı:* Göçmenler arasında girişimcilik oranı, yerliler arasındaki girişimcilik oranından daha yüksektir (Baycan-Levent ve Nijcamp, 2009: 378; OECD, 2011: 9). Birçok akademisyen bunun sebebinin risk konusunda tutumları, sosyal sermayeden yararlanabilmeleri, etnik pazar, ayrımcılık ve piyasa koşullarının olduğunu öne sürmektedir (Subanova, 2013: 24).
- *İşletme Ömrü:* Göçmen girişimlerin oranının yüksek olmasına karşın işletme ömürleri daha kısadır. Birçok çalışma göçmen girişimciler tarafından kurulan işletmelerin neredeyse yarısının ilk 5 yıl içerisinde kapandığına işaret etmektedir (Kumar, 2011). Ancak göçmen girişimler arasında hitap edilen pazarın doğrudan işletme ömrüne etkisi vardır. Kurulan işletmenin hitap ettiği pazar ne kadar büyürse işletme ömrü de o denli artmaktadır (OECD, 2011; Subanova, 2013: 24).

- *Sosyo-Demografik Yapının Farklılığı:* Her göçmenin girişimci olmaması, göçmenlerin aynı zamanda sosyo-demografik yapıları ile de ilgilidir. Girişimci bir göçmen ailenin çocuklarının girişimci olma ihtimali daha yüksektir. Göçmenlerin kaldıkları süre tecrübelerini direk etkileyeceği için bu durum girişimlerini de etkileyecektir. Daha uzun süre tecrübeye sahip göçmenler daha sonra gelen göçmenlere nazaran girişim konusunda daha cesur olabilirler (OECD, 2010). Asimilasyon, eğitim düzeyi ve göç ettikten sonra geçen süre göçmenlerin iş kurmasında önemli yer tutmaktadır (Baycan-Levent ve Nijcamp, 2009). Göçmenlerin cinsiyetleri de doğrudan girişimlerle alakalıdır. Girişimci kadınların oranı her zaman daha düşüktür. Göçmen girişiminde erkeklerin oranı daha yüksektir (OECD, 2011;Subanova, 2013: 25).
- *Girişimcinin Kökeni:* Göçmen girişimcilerin geldikleri etnik köken girişimin niteliği bakımından önemli bir role sahiptir. Örneğin Müslüman bir ülkeden gelen bir göçmen inançları doğrultusunda alkol gibi ürünlerin olduğu bir işletmeyi daha az tercih edecektir (Waldinger vd., 2000: 368). Bununla beraber girişimcinin geldiği coğrafya da girişimin niteliğini etkilemektedir. Örneğin ABD’de en yüksek girişimcilik oranını Asyalı göçmenler oluşturmaktadır.
- *Ev Sahibi Ülke Faktörü:* Göçmen girişimciler ev sahibi ülkenin sosyal-ekonomik ve kurumsal yapısından etkilenir. Göçmenlerin hedef ülkeye vardıklarındaki mevcut durum ve şartlar zorlu olabileceği gibi girişimin temelinde yatan fikir göç edilen ülke için uygun olmayabilir. Aynı zamanda ev sahibi ülke, girişimin niteliğini de belirleyen önemli bir unsurdur. Göçmenler geldikleri ülkelerde sahip oldukları denetim ve standartların daha üzerinde standartlara tabi olabilirler. Bu da girişimin niteliğinde değişime neden olur. Bu durumda girişimcinin bu standartları ve istenilenleri sağlama çabası, girişimin niteliğine yön vermektedir (Godley, 1994: 431; Wang ve Li, 2007: 168). Zhou ve Cho, (2010: 84-85) aynı zamanda girişimcilerin ev sahibi ülkede yerleştikleri şehir ve şehir yapısının da girişimi önemli ölçüde etkilediğini öne sürmüşlerdir.

4. ARAŞTIRMA

4.1. Araştırmanın Özellikleri

2011 yılında başlayan Suriye’deki iç karışıklık nedeni ile Türkiye’ye 3,5 milyondan fazla Suriyeliyi gelmiş durumdadır. Bu durum Türkiye ekonomisi için ciddi bir yük oluşturmaktadır. Bu yükün azalmasına etki edecek unsurlardan biri Suriyeli göçmenlerin girişimcilik faaliyetlerine yönlendirilerek kendi geçimlerini sağlayabilmeleridir. Üstelik bu faaliyetler hem Türkiye hem de Hatay ekonomisine olumlu katkılar sağlayacaktır. Çünkü Suriyeli göçmenler tarafından gerçekleştirilen girişimcilik faaliyetleri yeni firmaların doğmasını sağlamakta, yeni firmaların doğması ise yerel ekonomik kalkınmaya istihdam, vergi geliri artışı, bölgesel cazibenin yükselmesi, bölgesel canlanma ve hizmet sunumunun artışına paralel olarak bölgesel gelirin bölge içinde kalması gibi stratejik etkiler sağlamaktadır (Özkul, 2013: 442). Göçmenlerin girişimcilik faaliyetinde bulunması böylelikle onların hem Türkiye ekonomisi hem de Hatay ekonomisi üzerindeki yükünü/maliyetini azaltacak ve istihdam yaratmak suretiyle yerel halk açısından bölgedeki işsizlik problemine de katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla bu katkıların ortaya çıkmasını sağlayacak çarpan mekanizmasının başlamasında Suriyeli göçmen girişimcilerin Hatay ilinde yapmış oldukları yatırım miktarı ve işçi olarak yerli halkı mı yoksa göçmenleri mi tercih ettikleri oldukça önemlidir. Bu bağlamda araştırmanın amacı Suriyeli göçmenler arasında girişimci olanlarla girişimci olmayanlar arasındaki temel farklılıkları ortaya koymak ve Suriyeli göçmen girişimcilerin Hatay ekonomisine yapmış olduğu katkıyı incelemektir. Suriyeli göçmen girişimcilerin bölge ekonomisine katkısı göçmen girişimcilerin bölgede

yapmış olduğu yatırım miktarı ve yerli halka sağlamış oldukları istihdam açısından ele alınmıştır. Bu bağlamda araştırmada Suriyeli göçmen girişimcilerin yatırım miktarını etkileyen faktörler ve istihdam olarak yerli halkı/göçmenleri tercih etmelerini etkileyen faktörler incelenecektir.

Hatay İl Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün 2017 yılı verilerine göre Hatay ilinde geçici koruma kapsamında 457.106 Suriyeli göçmen bulunmaktadır. Araştırmada anakütle olarak bu sayı baz alınmış ve hedef kitledeki birey sayısı bilindiği için $n = N \cdot t \cdot p \cdot q / d^2 \cdot (N - 1) + t \cdot p \cdot q$ formülü kullanılarak örneklem hesaplanmaya çalışılmıştır. Formülde N: hedef kitledeki birey sayısı, n: örnekleme alınacak birey sayısı, p: incelenen olayın görülüş sıklığı (gerçekleşme olasılığı), q: incelenen olayın görülmeyiş sıklığı (gerçekleşmeme olasılığı), t: belirli bir anlamlılık düzeyinde, t tablosuna göre bulunan teorik değer, d: olayın görülüş sıklığına göre kabul edilen \pm örnekleme hatasıdır (Salant ve Dillman, 1994: 55). Yapılan hesaplama göre % 95 güven aralığında, \pm % 5 örnekleme hatası ile örneklem büyüklüğü 384 bulunmuştur. Araştırmada rasgele örneklem seçimi ile 200'ü girişimci, 200'ü ise girişimci olmayan toplam 400 Suriyeli göçmene ulaşılarak, hedeflenen örneklem sayısı geçilmiştir.

Araştırmada anket yöntemi kullanılmıştır. Anket için 15.03.2018 tarihinde Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, Göç Politika ve Projeleri Daire Başkanlığı'ndan gerekli izin alındıktan sonra, anket 15.03.2018 – 25.04.2018 tarihleri arasında yüz yüze olarak Suriyeli göçmenlere uygulanmıştır. Araştırmada anketlerin uygulanmasından sonra elde edilen verilerin analizi SPSS ve STATA programlarından yararlanılarak yapılmıştır. Araştırmada analiz yöntemi olarak betimleyici istatistik analizler ve lojistik regresyon (Logit) modeli kullanılmıştır. Logit modeli, bağımlı değişkenin sürekli veya nicel bir değişken olmadığı, bir diğer ifadeyle kategorik ya da sınıflamalı olduğu durumlarda kullanılan bir yöntemdir. Bu bağlamda Logit analizinin temel odağı, bireylerin hangi grubun üyesi olduğunu kestirmede kullanılacak bir regresyon denklemi oluşturmaktır. Logit modeli çoklu doğrusal regresyon modellerindeki temel varsayımların (normallik varsayımı gibi) karşılanmasını gerektirmemektedir. Bu nedenle kategorik veri analizlerinde diğer analizlere göre daha kullanışlıdır (Çokluk vd., 2012: 49-50).

Araştırmada Suriyeli göçmen girişimcilerin Hatay ekonomisine yapmış olduğu katkıyı incelemek amacıyla kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler aşağıdaki Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Bağımlı Değişken		Ortalama	n
Yatırım	20.000,00 TL ve üstü=1, diğer=0	0,45	200
Yerli Halk Tercihi	Yerli halk tercih ediliyorsa=1,diğer=0	0,48	200
Bağımsız Değişken			
Cinsiyet	Erkek=1, kadın=0	0,91	200
Yaş	34 yaşından büyük=1, diğer=0	0,44	200
Medeni durum	Evli=1, diğer=0	0,75	200
Eğitim	Üniversite mezunu=1, diğer=0	0,17	200
Yaşadığı yer	Kent=1, diğer=0	0,80	200
Türkçe	Türkçe biliyor=1, diğer=0	0,71	200
İş kurma tecrübesi	İş kurma tecrübesi var=1, yok=0	0,54	200
Aile işletmesi	Aile işletmesi=1,diğer=0	0,41	200
İşbirliği	İşbirliği yapıyor=1, diğer=0	0,58	200
İstihdam	2 kişiden fazla=1, diğer=0	0,43	200
Ciro	40000,00 TL'den fazla=1,diğer=0	0,37	200

Suriyeli göçmenlerin bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlatmasına ilişkin hipotezler şu şekilde kurabiliriz:

- Hipotez 1: Göçmen girişimcinin cinsiyeti bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlaması üzerinde etkilidir.
- Hipotez 2: Göçmen girişimcinin yaşı bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlaması üzerinde etkilidir.
- Hipotez 3: Göçmen girişimcinin medeni durumu bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlaması üzerinde etkilidir.
- Hipotez 4: Göçmen girişimcinin eğitim seviyesi bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlaması üzerinde etkilidir.
- Hipotez 5: Göçmen girişimcinin yaşamının büyük bir kısmını geçirdiği yer bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlaması üzerinde etkilidir.
- Hipotez 6: Göçmen girişimcinin Türkçe bilmesi bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlaması üzerinde etkilidir.
- Hipotez 7: Göçmen girişimcinin iş kurma tecrübesinin olması bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlaması üzerinde etkilidir.
- Hipotez 8: Göçmen girişimcinin firmasının aile işletmesi olması bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlaması üzerinde etkilidir.
- Hipotez 9: Göçmen girişimcinin Suriyeli göçmenlerle işbirliği yapması bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlaması üzerinde etkilidir.
- Hipotez 10: Göçmen girişimcinin istihdam sayısı bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlaması üzerinde etkilidir.
- Hipotez 11: Göçmen girişimcinin yıllık cirosu bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlaması üzerinde etkilidir.

4.2. Araştırma Bulguları

4.2.1. Demografik Bulgular

Araştırmada öncelikle ankete katılan 400 Suriyeli göçmen içinde girişimci olanlarla girişimci olmayanların demografik bilgileri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Tablo 2’de de görüldüğü üzere Suriyeli göçmen girişimcilerin %40,9’u kadın iken % 51,1’i erkektir. Girişimci olmayanların ise % 59,1 kadın iken % 48,9’u erkektir. Yaş aralığı açısından bakıldığında ise; hem girişimci olanlarda hem de girişimci olmayanlarda en kalabalık grup 25-34 yaş aralığı iken, en tenha grup ise 55+ grubudur. Girişimci ve girişimci olmayanlar medeni durum açısından değerlendirildiğinde girişimcilerin % 85,5’inin, girişimci olmayanların ise % 64’inin evli oldukları görülmektedir. Girişimci ve girişimci olmayanlar eğitim açısından değerlendirildiğinde girişimci olanların çoğu lise düzeyinde eğitim almışken (%47), girişimci olmayanların çoğu da aynı şekilde lise düzeyinde eğitim almıştır (%43). Girişimci ve girişimci olmayanlar yaşamlarının büyük bir bölümünün geçtiği yer açısından değerlendirildiğinde hem girişimci olanların hem de girişimci olmayanların yaşamlarının büyük bir bölümünü ilçe merkezlerinde geçirdikleri görülmektedir. Girişimci ve girişimci olmayanlar bildikleri diller açısından değerlendirildiğinde katılımcıların anadili Arapça olduğu için bilinen dillerde ilk sırada Arapça yer almaktadır. Arapça dışında her iki grup açısından en çok bilinen dil ise Türkçedir. Buna göre girişimcilerin % 70,5’i girişimci olmayanların ise % 72,5’i Türkçe bilmektedir. Girişimci ve girişimci olmayanlar aylık gelir açısından

değerlendirildiğinde girişimci olanların aylık geliri girişimci olmayanlara göre oldukça iyi durumdadır. Bu bağlamda girişimci olmayanların % 87,5'i 1000 TL'nin altında bir aylık gelire sahiptir.

Tablo 2. Girişimciler/Girişimci Olmayanlar Açısından Göçmelere İlişkin Demografik Bilgiler

		Girişimci Olanlar (%)	Girişimci Olmayanlar (%)
Cinsiyet	Kadın	40,9	59,1
	Erkek	51,1	48,9
Yaş	18-24	10,5	32
	25-34	45,5	53,5
	35-44	35	12
	45-54	8	2
	55+	1	0,5
Medeni durum	Evli	85,5	64
	Bekâr	14,5	36
Öğrenim durumu	İlkokul	23,5	9,5
	Ortaokul	12,5	36,5
	Lise	47	43
	Ön lisans	5	4
	Lisans	11	6
	Lisansüstü	1	1
Yaşamın büyük bir kısmının geçtiği yer	Köy	20	32
	İlçe	56	53,5
	İl	24	14,5
Konuşulan diller (Birden çok seçenek için)	Arapça	99,5	100
	Türkçe	70,5	72,5
	İngilizce	22,5	28
	Kürtçe	26	4,5
Aylık gelir	0 - 1000 TL	21	87,5
	1001 TL - 1500 TL	19,5	12,5
	1501 TL - 2500 TL	19,5	0,5
	2501 TL - 3500 TL	9,5	0
	3501 TL ve Üzeri	30,5	0

Suriyeli göçmen girişimciler ve girişimci olmayanlar Hatay'a göç nedenleri açısından incelendiğinde her iki grup açısından da en önemli neden savaştır. Girişimcilerin savaş dışında Hatay'a göç etmelerindeki diğer unsurlar sırasıyla % 96,5 ile coğrafi yakınlık, % 52 ile Türkiye Cumhuriyeti devletinin yönlendirmesi, % 23 ile ana dille iletişim kolaylığıdır. Girişimci olmayanlar açısından savaş dışında Hatay'a göç etme nedenlerine bakıldığında ise % 93 ile coğrafi yakınlık, %24 ile ana dille iletişim kolaylığı ve % 15 ile Türkiye Cumhuriyeti devletinin yönlendirmesi gelmektedir. Göçmenlere Suriye'ye geri dönme isteklerinin olup olmadığı sorulduğunda hem girişimcilerin (% 72) hem de girişimci olmayanların (% 78) çoğunluğunun tekrar Suriye'ye dönmek istemedikleri saptanmıştır.

Tablo 3. Girişimciler/Girişimci Olmayanlar Açısından Göç Nedeni ve Geri Dönme İsteği

		Girişimci olanlar		Girişimci Olmayanlar	
		Frekans	%	Frekans	%
Hataya geliş nedeni	Savaş	200	100	200	100
	Coğrafi yakınlık	193	96,5	186	93
	Ana dille iletişim kolaylığı	46	23	48	24
	Eş dost akrabasının olması	4	2	3	1,5
	T.C. Devleti'nin yönlendirmesiyle	104	52	30	15
	Daha önce iş bağlantılarım olduğu için	1	0,5	4	2
Geri dönme isteği	Evet	56	28	44	22
	Hayır	144	72	156	78

Suriyeli göçmen girişimciler ile girişimci olmayanlar arasındaki temel farklılıklar ortaya konduktan sonra Suriyeli göçmen girişimcilerin genel özellikleri incelenmiştir. Tablo 4'de de görüldüğü üzere Suriyeli göçmen girişimcilerin kurmuş oldukları firmaların hukuki yapısına bakıldığında % 97'si şahıs işletmesiyken, % 3'ü limited şirkettir. Araştırmaya katılan Suriyeli girişimciler arasında firmalarının hukuki yapısı açısından diğer türlere (kolektif, komandit, anonim vb gibi) ilişkin örnekler çıkmamıştır. Suriyeli göçmen girişimciler faaliyet gösterdikleri sektörler açısından incelendiğinde % 48,4'ü hizmet sektöründe, % 42'si ticaretle uğraşmakta ve % 9,6'sı üretim sektöründe faaliyet göstermektedir. Suriyeli göçmenlerin kurdukları firmaların genel niteliğine bakıldığında % 40,5'inin aile işletmesi olduğu % 59,5'inin ise aile işletmesi olmadığı görülmektedir. Göçmen girişimcilerin göç etmeden önce kendi ülkelerinde benzer bir girişimcilik faaliyetinde bulunma durumu incelendiğinde % 66'sı Suriye'de benzer bir girişimcilik faaliyetinde bulunduğunu, % 34'ü ise böyle bir faaliyetinin olmadığını belirtmiştir. Suriyeli girişimcilerin yaptıkları işlerde diğer Suriyeli göçmenlerle işbirliği yapma durumları incelendiğinde % 58'i işbirliği yaptıklarını belirtirken, % 42'si ise işbirliği yapmadığını belirtmiştir. Suriyeli göçmenleri girişimci olmaya yönelten nedenler incelendiğinde % 58'i Suriye'de zaten girişimci olduğu için, %19'u iş bulamadığı için, % 12,5'i elindeki sermayeyi kullanmak istediği için ve % 10,5'i ise ailesi ve arkadaşlarının zoruyla girişimciliğe yöneldiğini belirtmiştir. Suriyeli göçmen girişimcilerin firmalarını kurarken kullandıkları finansal kaynaklar incelendiğinde % 98'i kendi sermayesini kullanırken, % 33,8'i aile desteğinden faydalanmış, % 1,8'i ortak olarak finansal ihtiyacını gidermiştir. Banka kredisi, devlet desteği vb. gibi kaynaklardan yararlanan girişimciye ise rastlanmamıştır. Suriyeli göçmen girişimcilerin firmalarının kuruluş aşamasında yapmış oldukları yatırım miktarları incelendiğinde % 46'sının 11.000 TL-20.000 TL arası bir yatırım yaptığı görülmektedir. Araştırmaya katılan Suriyeli göçmen girişimcilerin ortalama yatırım miktarı ise yaklaşık olarak 20.000 TL civarındadır. Suriyeli göçmen girişimcilerin kurdukları firmalarda istihdam sayılarına bakıldığında % 54'ü 1-2 kişi, % 37,5'i 3-5 kişi ve % 8,5'i ise 6 ve daha fazla kişiyi istihdam etmektedir. Araştırmaya katılan Suriyeli göçmen girişimcilerin ortalama istihdam sayısı ise yaklaşık olarak 3 kişidir. Suriyeli göçmenlerin işçi seçiminde % 48'i işçi olarak yerli halkı tercih ederken % 52'si göçmenleri tercih etmektedir. Suriyeli göçmen girişimcilerin yıllık ciroları incelendiğinde ortalama yıllık ciro yaklaşık olarak 40.000 TL'dir. Bu anlamda araştırmaya katılan Suriyeli göçmenler arasında en büyük grup (%20,3) 0-20.000 TL arası bir ciroya sahiptir. Araştırmaya katılan Suriyeli göçmen girişimcilerin ortalama yıllık cirosu ise yaklaşık olarak 40.000 TL'dir.

Araştırmaya katılan Suriyeli göçmen girişimcilerin hiçbirinin ihracat yapmadığı, patentinin veya faydalı modelinin olmadığı ve Ar-Ge çalışmaları yapmadığı da bilinmektedir.

Tablo 4. Göçmen Girişimcilerin Genel Özellikleri

		Frekans	%
Firmaların hukuki yapısı	Şahıs işletmesi	194	97
	Limited şirket	6	3
Faaliyet gösterilen sektör	Hizmet	97	48,4
	Ticaret	84	42
	Üretim	19	9,6
Aile işletmesi	Evet	119	59,5
	Hayır	81	40,5
Suriye’de benzer bir girişimcilik faaliyetinde bulunma durumu	Evet	132	66
	Hayır	68	34
Yapılan işe ilişkin diğer Suriyeli göçmenlerle işbirliği yapma durumu	Evet	116	58
	Hayır	84	42
Girişimci olmaya yönelten nedenler	Suriye’de zaten girişimciydim	116	58
	İş bulamadım	38	19
	Elimdeki sermayeyi kullanmak istedim	25	12,5
	Ailem ve arkadaşlarımla zoruyla başladım	21	10,5
Firma kurarken kullanılan finansal kaynaklar	Kendi sermayem	196	98
	Aile desteği	68	33,8
	Ortaklık	4	1,8
Firmalarını kurma aşamasında yaptıkları yatırım miktarı	0 TL – 10.000 TL	47	23,6
	11.000 TL – 20.000 TL	92	46
	21.000 TL – 30.000 TL	38	19
	31.000 TL – 40.000 TL	15	7,2
	41.000 TL üstü	8	4
İstihdam sayısı	1 – 2 kişi	108	54
	3 – 5 kişi	75	37,5
	6 ve üstü	17	8,5
İstihdamda yerli halkı/göçmenleri tercih etme durumu	Yerli halkı tercih ederim	96	48,0
	Göçmenleri tercih ederim	104	52,0
Yıllık ciro	0 TL – 20.000 TL	41	20,3
	21.000 TL – 50.000 TL	28	14,1
	51.000 TL – 100.000 TL	27	13,8
	100.000 TL üstü	4	2

4.2.2. Göçmen Girişimcilerin Hatay Ekonomisine Katkılarına İlişkin Bulgular

Demografik bulgulardan sonra Suriyeli göçmen girişimcilerin Hatay ekonomisine katkıları Logit modeliyle incelenmiştir. İlgili analize geçmeden önce değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı problemi olup olmadığını incelemek açısından korelasyon analizi yapılmıştır. Bu bağlamda bağımsız değişkenler arasında güçlü korelasyon olmaması gerekmektedir. Bağımsız değişkenler arasında 0,80 ve üzerinde bir korelasyon varsa, bu durum çoklu bağlantı probleminin bir göstergesidir (Kalaycı, 2010: 367). Korelasyon analizinden elde edilen katsayı değerleri incelendiğinde değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununa yol açacak bir ilişki olmadığı söylenebilir. Tablo 5’e bakıldığında değişkenlerle bağımlı değişkenler (yatırım, istihdam) arasındaki ilişkinin yönü de görülmektedir.

yatırım miktarının artması üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir. Buna göre hipotez 1, hipotez 3, hipotez 8 ve hipotez 11 dışındaki hipotezler (2, 4, 5, 6, 7, 9, 10) reddedilmiştir. Modelde sabit terime bakıldığında % 1 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Suriyeli Göçmen Girişimcilerin Yatırım Miktarını Etkileyen Faktörler (Logit Analizi)

Değişken	Odds Ratio	Katsayı	Z	P>z
Cinsiyet	3,694 262	1,306781	2.05	0.041**
Yaş	1.582 339	,4589042	1.28	0.202
Medeni Durum	2.483 674	,9097389	1.69	0.091*
Eğitim	1.551 982	,4394745	0.98	0.326
Yaşadığı yer	.7494217	-,2884535	-0.70	0.485
Türkçe	1.295 579	-,0080433	-0.02	0.983
İş kurma tecrübesi	1.992 106	,2589574	0.70	0.481
Aile işletmesi	1.992 106	,6891934	2.00	0.046**
İşbirliği	1.455 981	,3756802	1.14	0.253
İstihdam	.7547513	-,281367	-0.87	0.386
Ciro	2.519 201	,9239419	2.77	0.006***
C		-3.099668	-3.66	0.000***
Log likelihood	-120,65288		Prob > chi2	0.0004
Number of obs	200		Pseudo R2	0.1233
LR chi2(11)	33,95			

* % 10 düzeyinde, ** % 5 düzeyinde, *** % 1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Suriyeli göçmen girişimcilerin yatırım miktarı üzerinde anlamlı etkiye sahip olan değişkenlerden ilki cinsiyettir. Buna göre Suriyeli göçmen girişimcilerin erkek olması yatırım miktarının artması üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Cinsiyetin göçmen girişimcilerin yatırım miktarları üzerinde etki genişliğini değerlendirmek için odds oranına bakıldığında erkek Suriyeli girişimcilerin kadın girişimcilere göre yatırım miktarının artması olasılığı 3,69 kat daha fazladır. Buna durum girişimcilerin cinsiyetinin, yatırım miktarını etkilemek suretiyle bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlamasında etkili olduğunu göstermektedir. Bir diğer ifadeyle hipotez 1 (*Göçmen girişimcinin cinsiyeti bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlamasında etkilidir*) kabul edilmektedir.

Suriyeli göçmen girişimcilerin yatırım miktarı üzerinde anlamlı etkiye sahip olan değişkenlerden ikincisi medeni durumdur. Buna göre Suriyeli göçmen girişimcilerin evli olması yatırım miktarlarının artması üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Medeni durumun göçmen girişimcilerin yatırım miktarları üzerindeki etki genişliğini değerlendirmek için odds oranına bakıldığında evli Suriyeli girişimcilerin diğerlerine göre yatırım miktarının artma olasılığı 2.48 kat daha fazladır. Bu da göçmen girişimcilerin medeni durumunun, yatırım miktarlarını etkilemek suretiyle bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlamasında etkili olduğunu göstermektedir. Bir diğer ifadeyle hipotez 3 (*Göçmen girişimcinin medeni durumu bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlamasında etkilidir*) kabul edilmektedir.

Suriyeli göçmen girişimcilerin yatırım miktarı üzerinde anlamlı etkiye sahip olan değişkenlerden üçüncüsü aile işletmesidir. Buna göre Suriyeli göçmen girişimcilerin işletmelerinin aile işletmesi olması yatırım miktarlarının artması üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Aile işletmesinin göçmen girişimcilerin yatırım miktarları üzerindeki etki genişliğini değerlendirmek için odds oranına bakıldığında firmaları bir aile işletmesi olan Suriyeli

girişimcilerin diğerlerine göre yatırım miktarının artma olasılığı 1.99 kat daha fazladır. Bu da göçmen girişimcilerin firmalarının aile işletmesi olmasının, yatırım miktarlarını etkilemek suretiyle bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlamasında etkili olduğunu göstermektedir. Bir diğer ifadeyle hipotez 8 (*Göçmen girişimcinin firmasının aile işletmesi olması bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlaması üzerinde etkilidir*) kabul edilmektedir

Suriyeli göçmen girişimcilerin yatırım miktarı üzerinde anlamlı etkiye sahip olan değişkenlerden dördüncüsü cirodur. Buna göre Suriyeli göçmen girişimcilerin cirosu yatırım miktarlarının artması üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Cironun göçmen girişimcilerin yatırım miktarları üzerindeki etki genişliğini değerlendirmek için odds oranına bakıldığında Cirosu 40.000 TL'den fazla olan Suriyeli girişimcilerin diğerlerine göre yatırım miktarının artma olasılığı 2.52 kat daha fazladır. Bu da göçmen girişimcilerin cirosunun, yatırım miktarlarını etkilemek suretiyle bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlamasında etkili olduğunu göstermektedir. Bir diğer ifadeyle hipotez 11 (*Göçmen girişimcinin yıllık cirosu bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlaması üzerinde etkilidir*) kabul edilmektedir.

Tablo 7. Suriyeli Göçmen Girişimcilerin İstihdam Olarak Yerli Halkı Tercih Etme Seviyesini Etkileyen Faktörler (Logit Analizi)

Değişken	Odds Ratio	Katsayı	Z	P>z
Cinsiyet	,5431468	-,6103756	-0,98	0,325
Yaş	1,158042	,1467302	0,39	0,693
Medeni Durum	,415224	-,8789373	-1,82	0,068*
Eğitim	1,052186	,05087	0,12	0,908
Yaşadığı yer	2,232191	,8029836	1,89	0,058*
Türkçe	,4573108	-,7823919	-2,16	0,031**
İş kurma tecrübesi	,8398106	-,1745789	-0,46	0,647
Aile işletmesi	1,841744	,6107128	1,76	0,078*
İşbirliği	,5518835	-,5944183	-1,81	0,070*
İstihdam	2,183785	,7810594	2,39	0,017**
Ciro	,3975146	-,9225236	-2,70	0,007***
C		1,237278	1,58	0,114
Log likelihood	-122.14393		Prob > chi2	0.0006
Number of obs	200		Pseudo R2	0.1179
LR chi2(11)	32.65			

* % 10 düzeyinde, ** % 5 düzeyinde, *** % 1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Suriyeli göçmenlerin istihdam olarak yerli halkı tercih etme seviyesine ilişkin yapılan Logit analizine göre 7 değişken Hatay ekonomisine katkı konusunda anlamlı bir etkiye sahiptir. Bunlar %10 düzeyinde medeni durum, yaşadığı yer, aile işletmesi olması ve işbirliği, %5 düzeyinde Türkçe bilme ve istihdam, % 1 düzeyinde ise cirodur. Diğer 4 değişken ise göçmen girişimcilerin istihdam olarak yerli halkı tercih etme seviyesi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir. Buna göre hipotez 3, hipotez 5, hipotez 6 hipotez 8, hipotez 9, hipotez 10 ve hipotez 11 dışındaki hipotezler (1, 2, 4, 7) reddedilmiştir. Modelde sabit terime bakıldığında anlamlı olmadığı da görülmektedir.

Suriyeli göçmen girişimcilerin istihdam olarak yerli halkı tercih etme seviyesi üzerinde anlamlı etkiye sahip olan değişkenlerden ilki medeni durumdur. Buna göre Suriyeli göçmen girişimcilerin evli olması istihdam

olarak yerli halkı tercih etme seviyesinin artması üzerinde negatif bir etkiye sahiptir. Medeni durumun göçmen girişimcilerin istihdam olarak yerli halkı tercih etme seviyesi üzerindeki etki genişliğini değerlendirmek için odds oranına bakıldığında evli Suriyeli girişimcilerin diğerlerine göre istihdam olarak yerli halkı tercih etme seviyesi artma olasılığı 0.41 kat daha azdır. Bu da göçmen girişimcilerin medeni durumunun, istihdam olarak yerli halkı tercih etme seviyesini etkilemek suretiyle bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlamasında etkili olduğunu göstermektedir. Bir diğer ifadeyle hipotez 3 (*Göçmen girişimcinin medeni durumu bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlamasında etkilidir*) kabul edilmektedir.

Suriyeli göçmen girişimcilerin istihdam olarak yerli halkı tercih etme seviyesi üzerinde anlamlı etkiye sahip olan değişkenlerden ikincisi yaşadığı yerdir. Buna göre Suriyeli göçmen girişimcilerin yaşadığı yer istihdam olarak yerli halkı tercih etme seviyesinin artması üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Yaşadığı yerin göçmen girişimcilerin istihdam olarak yerli halkı tercih etme seviyesi üzerindeki etki genişliğini değerlendirmek için odds oranına bakıldığında kentte yaşayan Suriyeli girişimcilerin diğerlerine göre istihdam olarak yerli halkı tercih etme seviyesi artma olasılığı 2.23 kat daha fazladır. Bu da göçmen girişimcilerin yaşadığı yerin, istihdam seviyesini etkilemek suretiyle bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlamasında etkili olduğunu göstermektedir. Bir diğer ifadeyle hipotez 5 (*Göçmen girişimcinin yaşamının büyük bir kısmını geçirdiği yer bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlaması üzerinde etkilidir*) kabul edilmektedir.

Suriyeli göçmen girişimcilerin istihdam olarak yerli halkı tercih etme seviyesi üzerinde anlamlı etkiye sahip olan değişkenlerden üçüncüsü Türkçe bilip bilmemesidir. Buna göre Suriyeli göçmen girişimcilerin Türkçe bilmesi istihdam olarak yerli halkı tercih etme seviyesinin artması üzerinde negatif bir etkiye sahiptir. Türkçe bilmenin göçmen girişimcilerin istihdam olarak yerli halkı tercih etme seviyesi üzerindeki etki genişliğini değerlendirmek için odds oranına bakıldığında Türkçe bilen Suriyeli girişimcilerin diğerlerine göre istihdam olarak yerli halkı tercih etme seviyesinin artma olasılığı 0.45 kat daha azdır. Bu da göçmen girişimcilerin Türkçe bilmesinin istihdam olarak yerli halkı tercih etme seviyesini etkilemek suretiyle bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlamasında etkili olduğunu göstermektedir. Bir diğer ifadeyle hipotez 6 (*Göçmen girişimcinin Türkçe bilmesi bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlaması üzerinde etkilidir.*) kabul edilmektedir.

Suriyeli göçmen girişimcilerin istihdam olarak yerli halkı tercih etme seviyesi üzerinde anlamlı etkiye sahip olan değişkenlerden dördüncüsü aile işletmesidir. Buna göre Suriyeli göçmen girişimcilerin firmalarının aile işletmesi olması istihdam olarak yerli halkı tercih etme seviyesinin artması üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Aile işletmesinin göçmen girişimcilerin istihdam olarak yerli halkı tercih etme seviyesi üzerindeki etki genişliğini değerlendirmek için odds oranına bakıldığında aile işletmesine sahip olan Suriyeli girişimcilerin diğerlerine göre istihdam seviyesinin artma olasılığı 1.84 kat daha fazladır. Bu da göçmen girişimcilerin aile işletmesinin, istihdam olarak yerli halkı tercih etme seviyesini etkilemek suretiyle bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlamasında etkili olduğunu göstermektedir. Bir diğer ifadeyle hipotez 8 (*Göçmen girişimcinin firmasının aile işletmesi olması bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlaması üzerinde etkilidir*) kabul edilmektedir.

Suriyeli göçmen girişimcilerin istihdam olarak yerli halkı tercih etme seviyesi üzerinde anlamlı etkiye sahip olan değişkenlerden beşincisi işbirliğidir. Buna göre Suriyeli göçmen girişimcilerin diğer göçmenlerle işbirliği yapıyor olması istihdam olarak yerli halkı tercih etme seviyesinin artması üzerinde negatif bir etkiye sahiptir. İşbirliğinin göçmen girişimcilerin istihdam olarak yerli halkı tercih etme seviyesi üzerindeki etki genişliğini değerlendirmek için odds oranına bakıldığında diğer Suriyeli göçmenlerle işbirliği yapan Suriyeli girişimcilerin diğerlerine göre istihdam olarak yerli halkı tercih etme seviyesinin artma olasılığı 0.55 kat daha

azdır. Bu da göçmen girişimcilerin işbirliği yapmasının istihdam olarak yerli halkı tercih etme seviyesini etkilemek suretiyle bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlamasında etkili olduğunu göstermektedir. Bir diğer ifadeyle hipotez 9 (*Göçmen girişimcinin Suriyeli göçmenlerle işbirliği yapması bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlaması üzerinde etkilidir*) kabul edilmektedir.

Suriyeli göçmen girişimcilerin istihdam olarak yerli halkı tercih etme seviyesi üzerinde anlamlı etkiye sahip olan değişkenlerden altıncısı istihdamdır. Buna göre Suriyeli göçmen girişimcilerin iki kişiden fazla personel çalıştırması istihdam olarak yerli halkı tercih etme seviyesinin artması üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. İstihdamın göçmen girişimcilerin istihdam olarak yerli halkı tercih etme seviyesi üzerindeki etki genişliğini değerlendirmek için odds oranına bakıldığında İşletmelerinde iki kişiden fazla personel çalıştıran Suriyeli girişimcilerin diğerlerine göre istihdam olarak yerli halkı tercih etme seviyesinin artma olasılığı 2.18 kat daha fazladır. Bu da göçmen girişimcilerin istihdamının, istihdam olarak yerli halkı tercih etme seviyesini etkilemek suretiyle bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlamasında etkili olduğunu göstermektedir. Bir diğer ifadeyle hipotez 10 (*Göçmen girişimcinin istihdam seviyesi bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlaması üzerinde etkilidir*) kabul edilmektedir.

Suriyeli göçmen girişimcilerin istihdam seviyesi üzerinde anlamlı etkiye sahip olan değişkenlerden yedincisi cirodur. Buna göre Suriyeli göçmen girişimcilerin cirosunun 40.000 TL den fazla olması istihdam seviyesinin artması üzerinde negatif bir etkiye sahiptir. Cironun göçmen girişimcilerin istihdam olarak yerli halkı tercih etme seviyesi üzerindeki etki genişliğini değerlendirmek için odds oranına bakıldığında Cirosu 40.000 TL den fazla olan Suriyeli girişimcilerin diğerlerine göre istihdam olarak yerli halkı tercih etme seviyesinin artma olasılığı 0.39 kat daha azdır. Bu da göçmen girişimcilerin cirosunun istihdam olarak yerli halkı tercih etme seviyesini etkilemek suretiyle bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlamasında etkili olduğunu göstermektedir. Bir diğer ifadeyle hipotez 11 (*Göçmen girişimcinin yıllık cirosu bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlaması üzerinde etkilidir*) kabul edilmektedir.

Suriyeli göçmen girişimcilerin bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlatmasına ilişkin hipotezler aşağıda tablo 8’de özet olarak verilmiştir. Buna göre Suriye göçmen girişimciler pek çok açıdan Hatay ilinde bölgesel kalkınmayı başlatacak süreçlerin başlamasında etkili olmaktadır.

Tablo 8. Hipotez Testi Sonuçları

Hipotezler	Yatırım		İstihdam	
	Test Sonucu	Kabul/Red	Test sonucu	Kabul/Red
Hipotez 1: Göçmen girişimcinin cinsiyeti bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlaması üzerinde etkilidir.	Anlamlı Pozitif	Kabul	Anlamsız Negatif	Red
Hipotez 2: Göçmen girişimcinin yaşı bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlaması üzerinde etkilidir.	Anlamsız Pozitif	Red	Anlamsız Pozitif	Red
Hipotez 3: Göçmen girişimcinin medeni durumu bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlaması üzerinde etkilidir.	Anlamlı Pozitif	Kabul	Anlamlı Negatif	Kabul
Hipotez 4: Göçmen girişimcinin eğitim seviyesi bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlaması üzerinde etkilidir.	Anlamsız Pozitif	Red	Anlamsız Pozitif	Red
Hipotez 5: Göçmen girişimcinin yaşamının büyük bir kısmını geçirdiği yer bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlaması üzerinde etkilidir.	Anlamsız Negatif	Red	Anlamlı Pozitif	Kabul

Hipotez 6: Göçmen girişimcinin Türkçe bilmesi bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlaması üzerinde etkilidir.	Anlamsız Negatif	Red	Anlamlı Negatif	Kabul
Hipotez 7: Göçmen girişimcinin iş kurma tecrübesinin olması bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlaması üzerinde etkilidir.	Anlamsız Pozitif	Red	Anlamsız Negatif	Red
Hipotez 8: Göçmen girişimcinin firmasının aile işletmesi olması bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlaması üzerinde etkilidir.	Anlamlı Pozitif	Kabul	Anlamlı Pozitif	Kabul
Hipotez 9: Göçmen girişimcinin Suriyeli göçmenlerle işbirliği yapması bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlaması üzerinde etkilidir.	Anlamsız Pozitif	Red	Anlamlı Negatif	Kabul
Hipotez 10: Göçmen girişimcinin istihdam seviyesi bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlaması üzerinde etkilidir.	Anlamsız Negatif	Red	Anlamlı Pozitif	Kabul
Hipotez 11: Göçmen girişimcinin yıllık cirosu bölgesel kalkınmayı sağlayacak süreçlerin başlaması üzerinde etkilidir.	Anlamlı Pozitif	Kabul	Anlamlı Negatif	Kabul

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Dünya tarihine bakıldığında eskiden beri insanlar ekonomik, siyasi veya toplumsal sebeplerle yaşadıkları coğrafyayı terk etmek zorunda kalmaktadır. Göç olarak adlandırılan bu terk etme olayı hem toplumsal yapı hem de ekonomik yapı ile alakalı büyük/küçük birçok etki yaratmaktadır. Son yıllarda göç ile girişimcilik arasındaki etkileşim göçmen girişimci kavramını ortaya çıkararak bu etkiyi hem göç alan hem de göç veren ülkeler açısından oldukça önemli bir noktaya getirmiştir. Bir ülkede bulunan göçmen tüm gruplar tarafından icra edilen girişimcilik faaliyetleri olarak tanımlanan göçmen girişimcilik Suriye’de 2011 yılında başlayan iç karışıklıkla birlikte Türkiye’de de popüler olmaya başlamıştır. Bugün Türkiye’ye gelen yaklaşık 3,5 milyonu aşkın Suriyeli mülteci göçmen girişimcilik açısından büyük bir potansiyel oluşturmaktadır.

Suriye’de yaşanan iç karışıklıkla birlikte Türkiye’ye gelen mülteciler ekonomik açıdan Türkiye’ye önemli bir yük durumundadır. Bununla birlikte son yıllarda az sayıda da olsa bu göçmenlerin bir kısmı girişimcilik faaliyetlerinde bulunmaya başlamıştır. Bu faaliyetler ise doğal olarak buldukları bölgelerde olumlu/olumsuz birçok etkileri de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda çalışmada, Türkiye’de en fazla Suriyeli göçmenin bulunduğu illerden biri olan Hatay’da göçmen girişimcilerin Hatay ekonomisine olan katkıları göçmen girişimcilerin bölgede yapmış olduğu yatırım miktarı ve yerli halka sağlamış oldukları istihdam açısından incelenmiştir.

Elde edilen bulgulara göre Suriyeli göçmen girişimcilerin yatırım miktarı üzerinde göçmen girişimcinin medeni durumunun, cinsiyetinin, anne/babasının iş tecrübesinin ve cirosunun etkili olduğu bulunmuştur. Bir diğer ifadeyle Suriyeli göçmen girişimcilerin erkek olması, evli olması, anne/babanın iş tecrübesinin olması ve cirosunun 40.000 TL'nin üzerinde olması yatırımları pozitif etkilemekte bu da doğal olarak Hatay ekonomisine olumlu bir katkı sağlamaktadır. Araştırmaya katılan Suriyeli göçmen girişimcilerin firmalarını kurarken yapmış oldukları yatırım miktarı ortalama olarak 20.000 TL civarındadır. Yapılan bu yatırım çarpan etkisi ile Hatay ekonomisinde çok daha büyük etkiler yaratacak, bölgede yerel halka önemli bir gelir oluşturmak suretiyle bölgesel gelişme açısından olumlu sonuçlar doğuracaktır.

Göçmen girişimcilerin yerli halka sağlamış olduğu istihdam üzerinde ise göçmen girişimcinin medeni durumunun, yaşamının büyük bir bölümünü geçirdiği yerin, aile işletmesi olmasının, diğer Suriyeli göçmenlerle

işbirliği yapmasının, Türkçe bilmesinin, toplam istihdam sayısının ve cirosunun etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Bir diğer ifadeyle Suriyeli göçmen girişimcilerin bekar olması, yaşadığı yerin kent olması, Türkçe bilmemesi, işletmesinin aile işletmesi olması, diğer Suriyeli göçmenlerle işbirliği yapmaması, işletmesinde 2 kişiden fazla kişi çalıştırması ve cirosunun 40.000 TL'nin altında olması istihdam olarak yerli halkı tercih etmelerini pozitif yönde etkilemektedir. Araştırmaya katılan Suriyeli göçmen girişimciler firmalarında ortalama olarak 3 kişiyi istihdam etmektedir. Bu istihdam içerisinde yerli halkında yer alması yerli halk açısından bir gelir yaratacak ve çarpan mekanizması tekrar işleyerek bölgesel gelişme açısından yine olumlu sonuçlar doğuracaktır.

Literatürde göçmen girişimcilerin ev sahibi ülkelerinde önemli sosyo-ekonomik katkılar yaptığı yer almaktadır. Fakat bu etkilerin daha çok gelişmiş ülkelerde yapılan çalışmalarda ortaya çıktığı da aşikârdır. Bununla birlikte Suriyeli göçmenlerin girişimcilik faaliyetlerinde bulunması Hatay ilinde yeni firmaların doğmasını sağlamakta, yeni firmaların doğması ise yerel ekonomik kalkınmaya istihdam, vergi geliri artışı, bölgesel cazibenin yükselmesi, bölgesel canlanma ve hizmet sunumunun artışına paralel olarak bölgesel gelirin bölge içinde kalması gibi stratejik etkiler sağlamaktadır. Fakat Türkiye'deki Suriyeli göçmen girişimciler, gelişmiş ülkelerdeki göçmen girişimciler gibi iş yaratmaya ve inovasyona çok büyük katkılar sağlamamaktadır. Araştırmaya katılan Suriyeli göçmen girişimcilerin hiçbirinin ihracat yapmaması, patentinin veya faydalı modelinin olmaması ve Ar-Ge çalışmaları yapmaması göçmen girişimcilerin bölgede arzu edilen seviyede bir etki yaratamamasına neden olmaktadır. Fakat üretmeyen veya herhangi bir katma değer yaratmayan yaklaşık 3,5 milyon Suriyeli göçmenin başlı başına Türkiye ekonomisi için büyük bir yük oluşturduğu unutulmamalıdır. Suriyeli göçmenlerin girişimcilik faaliyetinde bulunması onların hem Türkiye ekonomisi hem de Hatay ekonomisi üzerindeki yükünü bir nebze olsun azaltacaktır. Üstelik göçmen girişimciler ellerindeki sermayeyi ekonomiye kazandırdıkları için yerli halk açısından da istihdam ve yeni pazar alanı oluşturacaktır. Bu yüzden göçmenlerin, girişimciliğe yönlendirilmesi oldukça önem arz etmektedir.

Göçmen girişimciliğin bölge ve Türkiye ekonomisi için artıları kadar eksileri de söz konusu olabilir. Özellikle yerli girişimciler göçmen girişimcilerle de rekabet etmek zorunda kalacak, bu rekabet sonucunda belki de pazar paylarını kaybedeceklerdir. Burada unutulmaması gereken unsur rekabetin beraberinde etkinliği de getirdiğidir. Bu sayede belki de yerli girişimciler inovasyon ve Ar-Ge ye daha çok önem vereceklerdir. Göçmen girişimcilerin daha çok düşük katma değerli sektörlerde faaliyet gösterdiği düşünüldüğünde yerli girişimciler katma değeri daha yüksek olan sektörlerle yönelerek daha etkin olabileceklerdir.

Suriyeli göçmenlerin hem Hatay ekonomisi hem de Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerine baktığımızda risk ve fırsatlar iç içedir ve burada önemli olan riskleri fırsatlara çevirebilmektir. Bu da ancak politika yapıcıların, göçmenleri koordineli bir şekilde girişimciliğe teşvik etmesi ve desteklemesiyle olacaktır. Bu bağlamda ülke olarak etkin bir göçmen girişimcilik politikasının ortaya konulması gerekmektedir. Böylelikle göçmenler belirlenen alanlarda girişimcilik faaliyetlerinde bulunmak suretiyle hem yerli girişimciler açısından oluşabilecek olumsuzluklar kontrol altına alınmış olunacak hem de göçmen girişimcilerin ülke ekonomisine yaratacağı katma değer artacaktır.

KAYNAKÇA

- Adams, R.H. (2005). Remittances, Household Expenditure and Investment in Guatemala, Policy Research Working Paper Series, No. 3532, The World Bank. 1-34.
- Adams, R.H., Cueneccha, A. ve Page, J. (2008). Remittances, Consumption and Investment in Ghana, Policy Research Working Paper, No. 4515, World Bank.

- Adams, W.M. (2006). *The Future of Sustainability: Re-Thinking Environment and Development in the Twenty-First Century*.
- Afewerki, S. (2015). *Immigrant Entrepreneurship Towards the Realization of Immigrants' Entrepreneurial Performance and Success in Norway*. Master's Thesis In Entrepreneurship, Innovation and Society, Norwegian University of Science and Technology Faculty of Social Sciences and Technology Management, Trondheim.
- Aggrawal, R., Kunt, A.D. ve Peria, S.M. (2006). *Do Remittances Promote Financial Development?*, *Journal of Development Economics*, 1-10.
- Aktaş, T.M. (2015). *Ücret Odaklı Uluslararası İşgücü Hareketliliğinin İşgücü Piyasalarına Etkileri*, *Tesam Akademi Dergisi*, 2(2), 197-219.
- Anyanwu, J.C. ve Erhijakpor, E.O. (2010). *Do Remittances Affect Poverty in Africa?*, *African Development Review*, 22(1), 51-91.
- Barham, B. ve Boucher, S. (1998). *Migration, Remittances, and Inequality: Estimating the Net Effects of Migration on Income Distribution*, *Journal of Development Economics*, 55(2), 307-331.
- Baycan-Levent, T. ve Nijcamp, P. (2009). *Characteristics of Migrant Entrepreneurs in Europe*. *Entrepreneurship and Regional Development*, 21(4), 375-397.
- Beine, M., Docquier, F. ve Schiff, M. (2009). *International Migration, Transfers of Norms, and Home Country Fertility*, Policy Research Working Paper, No. 4925, The World Bank.
- Bugamelli, M. ve Paterno, F. (2006). *Workers' Remittances and Current Account Reversals*, Bank of Italy Economic Research Paper, No. 573, Bank of Italy, 3-63.
- Carling, J. (2005) *Migrant remittances and Development Cooperation*, PRIO Report 1/2005, Oslo, 1-80.
- Chami, R., Fullenkamp, C. ve Jahjah, S. (2003). *Are Immigrant Remittance Flows a Source of Capital for Development*, IMF Working Paper Series, WP/03/189, IMF, 3-41.
- Commander, S., Kangasniemi, M. ve Winters, L.A. (2004). *The Brain Drain: Curse or Boon? A Survey of the Literature*, In Baldwin, R.E., Winters, L.A. (eds.) *Challenges to Globalization: Analyzing the Economics*, National Bureau of Economic Research, 235-278.
- Cox Edwards, A. ve Ureta, M. (2003). *International Migration, Remittances, and Schooling: Evidence from El Salvador*, *Journal of Development Economics*, 72(2), 429-461.
- CRAM (Centre for Research and Analysis of Migration), (2014). *Centre for Research & Analysis of Migration, What do we know about migration?, Informing the debate*, 1-29.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları*, Pegem Akademi, Ankara.
- D'amuri, F. ve Peri, G. (2014). *Immigration, Jobs, And Employment Protection: Evidence From Europe Before And During The Great Recession*. *Journal Of The European Economic Association*, 12(2), 432-464.
- Daşdemir, E.N. (2017). *Göçün Piyasalara Etkisi ve Faktör Hareketliliğini Açıklama Gücü: Emek Piyasalarının Küreselleşmesi ve Maliyetleri*, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 19(2), 742-766.
- Docquier, F., Marchiori, L. ve Shen, L. (2010). *Brain Drain in Globalization: A General Equilibrium Analysis From the Sending Countries' Perspective*, CEPR Discussion Paper, No. 7682, 1-45.

- Drucker, P. 1985. The Discipline of Innovation, *Harvard Business Review*, 67-72.
- Dustmann, C., Fadlon, I. ve Weiss, Y. (2009). Return Migration, Human Capital Accumulation and the Brain Drain, 1-40.
- Ersoy Quadir, E. ve Kabaklı Çimen, L. (2018). Türk Vatandaşlarının Suriyeli Sığınmacılarla İlgili Görüşleri (Konya İli Örneği), *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 53(2), 327-345.
- Fornaro, P. (2018). Immigrant Entrepreneurship in Finland. The Research Institute of the Finnish Economy. ETLA Report No 83.
- Godley, A. (1994). Jewish Immigrants in London and New York: 1880-1914, *The Journal of economic History*, vol 54(2), 430-432.
- Goldring, L. (2004). Family and Collective Remittances to Mexico: A Multi-Dimensional Typology, *Development and Change*, 35(4), 799-840.
- Gott, C. ve Johnson, K. (2002). The Migrant Population in The UK: Fiscal Effects, RDS Occasional Paper 77, Home Office, UK, 1-38.
- Gupta, S., Pattillo, C. ve Wagh, S. (2007), Impact of Remittances on Poverty and Financial Development in Sub-Saharan Africa, *IMF Working Paper*, WP-07-38, IMF, 3-37.
- <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi>, Erişim 25 Ekim 2018.
- Hunt, J. (2011). Which Immigrants are Most Innovative and Entrepreneurial? Distinctions by Entry Visa. *Journal of Labor Economics*, 29(3), 417-457.
- İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, (2015), Göç Tasarım El Kitabı. Erişim 4 Eylül 2017, http://www.goc.gov.tr/files/files/goc_tasar%C4%B1m_icler.pdf.
- Kalaycı, Ş. (2010), SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- Kayalar, M. ve Yıldız, Ş. (2017). Uluslararası göç Sonrası Ortaya Çıkan Girişimcilik Türleri, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 56-62.
- Koçak, Y. ve Terzi, E. (2012). Türkiye’de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 3(3), 163-184.
- Kumar, S.U. (2011). The Linkages between cognition, Behavior, Culture, and Opportunity Among High growth Asian American Immigrant Entrepreneursi Phoenix Üniversitesi, pHD Thesis, Miami.
- Lewis, E. (2011). Immigration, Skill Mix, And Capital Skill Complementarity, *The Quarterly Journal of Economics*, 126(2), 1029-1069.
- Longhi, S., Nijkamp, P. ve Poot, J. (2005). A Meta-Analytic Assessment of the Effect of Immigration on Wages. *Journal of Economic Surveys*, 19(3), 451-477.
- Masurel, E., Nijkamp P., Tastan, M. ve Vindigni G. (2002). Motivations and Performance Conditions For Ethnic Entrepreneurship, *Growth and Change*, 33(2), 238- 260.
- Mohapatra, S., Ratha, D. ve Scheja, E. (2010). Migration and Remittances Unit, World Bank, for the Civil Society Days of the Global Forum on Migration and Development. <http://documents.worldbank.org/curated/en/617151468332982240/pdf/WPS5558.pdf>, Erişim 13 Eylül 2017.
- Mountford, D. (1997). Can a Brain Drain Be Good for Growth in the Source Country?, *Journal of Development Economics*, 53(2), 287-303.

- Nişancı, Z. N. (2015). Göçmen Girişimcilik Üzerine Pittsburgh'daki Türk Girişimciler. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 10(1), 1-28.
- OECD, (2010). *Entrepreneurship and Migrants*, Report by the OECD Working Party on SMEs and Entrepreneurship, OECD.
- OECD, (2011). *International Migration Outlook*.
- Orozco, M. ve Garcia-Zanello, E. (2009). *Hometown Associations: Transnationalism, Philanthropy, and Development*, *Brown Journal of World Affairs*, XV(II).
- Ortega, F. ve Peri, G. (2009). *The Causes and Effects of International Labor Mobility: Evidence from OECD Countries 1980-2005*, *Human Development Research Paper*, No. 6, United Nations Development Program (UNDP), New York, 1-46.
- Ottaviano, G.I.P., Peri, G. ve Wright, G.C. (2013). *Immigration, Offshoring, and American Jobs*, *American Economic Review*, 103(5), 1925-1959.
- Özkul, G. (2013). *Girişimsel Fırsat Tipleri Ve Belirleyici Unsurları: Firma Büyüme Performansı Ve Bölgesel Kalkınma Perspektifinde TR61 Bölgesi İmalat Sanayi Sektörü Üzerine Ampirik Bir Araştırma*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta.
- Peri, G. ve Sparber, C. (2009). *Task Specialization, Immigration, And Wages*, *American Economic Journal, Applied Economics*, 135-169.
- Ratha, D. (2010). *Impact of Migration on Economic and Social Development: Review of Evidence and Emerging Issues*, *Kunda Datar Memorial Lecture*, Gokhale Institute Of Politics And Economics, India, 1-19.
- Rauhut, D. ve Rauhut Kompaniets, O. (2018). *The Impact of Immigrant Entrepreneurship on Regional Development in Western Sweden*. *Romanian Journal of Regional Science*. 12(1), 18-42.
- Salant, P. ve Dillman, D.A. (1994). *How To Conduct Your Own Survey*, John Wiley & Sons, Newyork.
- Stark, O. (2004). *Rethinking the Brain Drain*, *World Development*, 32(1), 15-22.
- Stark, O. ve Taylor, J.E. (1980). *Relative Deprivation and International Migration*, *Demography*. 26(1), 1-14.
- Subanova, A. (2013). *Türkiye'deki Kırgız Ve Kazak Kökenli Göçmen Girişimciler Üzerine Bir Alan Araştırması*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Tamang, T. (2015). *Immigrant Entrepreneurship in Finland: Motivations, challenges and supports Case: Nepalese Entrepreneurs*. *Lapland University of Applied Sciences, Bachelor's thesis of the Degree Program in Business and Culture Business Management*.
- Taylor, J.E. (1992). *Remittances and inequality reconsidered: Direct, indirect and intertemporal effects*, *Journal of Policy Modelling*, 14(2): 187-208.
- Taylor, J.E. ve Wyatt, T.J. (1996). *The Shadow Value of Migrant Remittances, Income and Inequality in a Household-Farm Economy*. *The Journal of Development Studies*, 32(6), 899-912.
- UNDP (2009). *Overcoming Barriers: Human Mobility and Development*. *United Nations Development Program*, New York, 1-217.
- Valero-Gil, J. (2008). *Remittances and the Household's Expenditure on Health*, *MPRA Paper*, No. 9572, University Library of Munich, Germany, 1-27.

- van Delft, H. Gorter, C. ve Nijkamp, P. (1999). In Search of Ethnic Entrepreneurship Opportunities in the City: a Comparative Policy Study, *Environment and Planning C: Government and Policy*, 18(4): 429-451.
- Van der Mensbrugge, D. ve Roland-Holst, D. (2009). Global Economic Prospects for Increasing Developing Country Migration into Developed Countries, *Human Development Research Paper*, No. 50, United Nations Development Program (UNDP), New York, 1-42.
- Vinogradov, E. (2008). Immigrant Entrepreneurship in Norway. Bodø Graduate School of Business. Doctoral thesis, Bodø.
- Waldinger, R., Aldrich, H. ve Ward, R. (2000). Ethnic Entrepreneurs, Swedberg, R. (Ed.). *Entrepreneurship, The Social Science View*, Oxford University Press, New York, 356-390.
- Wang, Q. ve Li, W. (2007). Entrepreneurship, Ethnicity and Local Context: Hispanic Entrepreneurs in Three U.S. Southern Metropolitan Areas, *GeoJournal*, 68, 167-182.
- Woodruff, C.M. ve Zenteno, R. (2001). Remittances and Microenterprises in Mexico. UCSD, Graduate School of International Relations and Pacific Studies Working Paper, 1-40.
- Zhou, M. ve Cho, M. (2010). Noneconomic Effects of Ethnic Entrepreneurship: A Focused Look at the Chinese and Korean Enclave Economies in Los Angeles, *Thunderbird International Business Review*, 52(2), 83-96.
- Yılmaz, A. (2014). Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri, *Turkish Studies*, 9(2), 1685-1704.
- Zabun, B. ve Berber, Ş. (2017). Eğitimin Temel İşlevleri Bakımından Suriyeli Mültecilerin Eğitimi: Analitik – Eleştirel/ Teorik Bir Yaklaşım, O. Köse (Ed.), *Geçmişten Günümüze Göç I içinde* (513-518), Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.

SOSYAL GÜVENLİK HİZMETLERİNİN FİNANSMAN YÖNTEMLERİ: TÜRKİYE’DE VE DÜNYADA SOSYAL GÜVENLİĞİN FİNANSMANINA KISA BİR BAKIŞ

FINANCING METHODS OF SOCIAL SECURITY SERVICES: SOCIAL SECURITY FINANCING IN THE WORLD AND TURKEY A BRIEF OVERVIEW

Namıka BOYACIOĞLU¹, Mehmet ÖÇAL²

Öz

Evrensel ve insani bir hak olan sosyal güvenlik yıllardır dünyanın her yerinde farklı şekillerde uygulanmış bir politikalar bütünüdür. Uygulanan ülkelerde sosyal koruma ve refahın temel belirleyicisi konumunda olan sosyal güvenlik sistemi, uzun yıllardır farklı kaynaklı sorunlarla karşı karşıyadır. Bu noktada sosyal sigortanın finansmanı bahsedilen sorunların en önemlileri arasında yer almaktadır. Sosyal sigorta kurumunun toplamış olduğu primlerle beraber hizmetlerdeki devamlılığın sağlanabilmesi adına sigortalılara sağlamış olduğu risk faktörlerine göre finansman yöntemlerinin kullanılıyor olması gereklidir. Sosyal sigortanın finansman yöntemlerini saymak gerekirse; fon biriktirme yaklaşımına dayandırılan “Kapitalizasyon” yöntemi ve katkı yarar yaklaşımına göre “Dağıtım” yöntemidir. Türkiye’de sosyal güvenlik kurumları üç farklı biçimde bulunmakta ve ayrıca da farklı risk faktörlerine karşı sosyal güvenlik hizmetleri vermektedir.

Gerçekleştirilen çalışmada sosyal güvenlik sisteminin finansmanına ilişkin Türkiye ve dünyada genel bir değerlendirme yapılmış ve ülkemizdeki sistemin finansman özellikleri ve kurumun finansman durumu incelenerek genel bir değerlendirme ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamında SGK’nın finansman açığının sürekli arttığı görülmüş ve sosyal güvenlik sistemine ilişkin güncel erken emeklilik tartışmalarının bu açığı daha da arttıracacağı kanısına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Güvenlik, Sosyal Sigorta, Sosyal Koruma, Sosyal Güvenlik Hizmetlerinin Finansman Yöntemleri.

Abstract

Social security, a universal and human right, has for many years been a set of policies that have been implemented in different ways all over the world. The social security system, which is the main determinant of social protection and welfare in the countries applied, has been facing different problems for many years. At this point, the financing of social insurance is one of the most important problems mentioned. In order to ensure the continuity of the services together with the premiums collected by the social security institution, it is necessary to

¹ Dr., namikaboyacioglu@gmail.com

² Arş. Gör., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, mocal@mehmetakif.edu.tr

use the financing methods according to the risk factors provided to the insured. In order to count the methods of financing of social insurance; Capitalization method (Funding Method) based on fund accumulation approach and Distribution day method (Pay-as-you go system) according to contribution benefit approach. social security institutions in Turkey, are in three different formats, and also provide social security services against different risk factors.

Performed for financing the social security system in Turkey and a general assessment study carried out in the world and in our country the system of financing by examining the characteristics and availability of financing institutions have tried to put forward an overall assessment. Within the scope of the study, it was seen that the financing deficit of “SGK” has increased continuously and it has been concluded that the current early retirement discussions on the social security system will further increase this gap.

Keywords: Social Security, Social Insurance, Social Protection, Financing Methods of Social Security Services.

1. GİRİŞ

Günümüz sosyal devletlerinin ana gayelerinden bir tanesini hiç şüphesiz sosyal koruma oluşturmaktadır. Sosyal demokrasi ile yönetilen ülkeler, vatandaşlarının yaşam imkânlarını asgari refah seviyesine getirilmesini sağlamak için sözlü ve yazılı yasalar düzenleyerek, sosyal politikanın temel yapı taşı olan sosyal koruma kavramına verdikleri önemi göstermektedirler. Sosyal güvenlik ise sosyal korumanın sağlanmasında devletlerin üstlendiği temel vazifelerden bir tanesidir.

Toplum içinde yaşayan bireylerin hayatlarını idame ettiren yaşayacağı fizyolojik, sosyo-ekonomik ve mesleki risklerin devlet eliyle korunması devletin başlıca görevlerinden biridir. Devlet bu korumayı ancak örgütlenmiş bir mekanizma ile gerçekleştirebilir. İşte devletin kurmuş olduğu örgütlenmiş bu mekanizma sosyal güvenlik sistemini oluşturmaktadır. Sosyal güvenlik sisteminin en iyi şekilde işlemesi ve toplumdaki bireylerin tamamına ve her çeşit riske karşı adil olarak çözüm bulabilmesi için gelir akışının olması gerekir. Bu nedenle sosyal güvenlik sistemi gelir ve gider akışı olan ve bu gelirin transfer edildiği bir ekonomik mekanizmadır. O halde evrensel bir hak olan sosyal güvenlik hakkının insanca yaşam hakkına yakışır bir seviyede olması ve sürekliliğinin sağlanması için doğru ve güçlü finansal kaynaklar bulunmalı ve bu kaynaklar doğru, etkin ve verimli yöntemler kullanılarak hayata geçirilmelidir.

Toplumda bireylerin evrensel insan haklarına uygun, insan haysiyetine yakışır bir şekilde yaşamasını amaçlayarak kurulan sosyal güvenlik sisteminin finansal boyutu, ülke ekonomik koşulları, siyasi ideolojiler ve dönemsel olarak iktidar değişiklikleri ile olan doğrudan ilgisi nedeniyle ülkeden ülkeye ve aynı ülke içinde dönemden döneme değişkenlik göstermektedir. Bu nedenle sosyal güvenlik kurumlarının ekonomik yapısı kapsamlı ve karmaşıktır.

Sosyal güvenlik sisteminin etkin bir şekilde hizmet verebilmesi için doğru ve güçlü finansal kaynaklar bulunmalı, bulunan bu kaynaklar devamlılık arz etmelidir. Bu finansal kaynaklar bireylerin yaşayacağı risklerde adil ve etkin bir şekilde aktarılmalıdır. Bu hususta da Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)’nun 1952 yılı 102 sayılı sözleşmesinde sayılan dokuz sosyal sigorta risk ve bu riskler için sosyal sigorta kuruluşları gereği toplanmış olan primlerin değerlendirme yöntemleri çok önemlidir. Bu çalışmada genel olarak sosyal güvenlik sisteminin finansman kaynakları, kaynakların transfer yöntemleri, bu yöntemlerin olumlu ve olumsuz tarafları ve Türkiye’de kullanılan sosyal güvenlik finansman yöntemleri ve sistem içinde yaşanan sorunlar incelenecektir.

2. SOSYAL GÜVENLİK KAVRAMI

Sosyal bilimlere ilişkin diğer kavramlarda da olduğu gibi sosyal güvenlik kavramı da belirli bir süreç sonucunda ortaya çıkmıştır. Sosyal güvenlik kavramı olarak ilk defa ABD’de 1935 yılında “Sosyal Güvenlik Kanunu”nda kullanılmakla birlikte, temel, insani ve evrensel bir ihtiyaç olan ve insanoğlunun ilk yıllarından bu güne sosyal güvenlik ihtiyacının günümüzdeki anlamına ulaşması İngiltere’de ortaya çıkan endüstri devrimi ile yaşanmıştır. Bu şekilde sosyal güvenlik kavramı, yeni ekonomik ve sosyal yapının ortaya çıkardığı sosyal güvenlik ile ilgili sorunları, bu sorunların üstesinden gelmeye çalışan çözüm arayışları ve geliştirilen tedbirlerin tümünü ifade etmektedir (Alper, 2018, s. 210).

Geniş kapsamı ve uygulama farklılıkları sebebiyle kavramın net bir tanımını yapabilmek güçtür. Lâkin, sosyal ve güvenlik kelimelerinin bir araya getirilmesi ile meydana gelmiş kavram en genel anlamı ile, bir ülke halkının bugününü ve yarınını güvence altına almayı amaçlayan ve birbiri arasında sıkı ve uyumlu bir birliktelik kurulmuş olan kurumlar bütünü, gelir güvenliği sağlamayı gaye edinen bir tedbirler sistemidir. Bu sistem bireylerin yoksulluğa düşmesini ya da yaşlandıklarında muhtaç olmalarını önleyici ve koruyucu tedbirlerden oluşmaktadır. Gelirleri ne olursa olsun, insanlara belirli sosyal riskler karşısında sosyo-ekonomik güvence sağlama kapasitesine sahip kurum veya kuruluşlarca gerçekleştirilen eylemlerdir. Bu noktada sosyal devlet tarafından özellikle muhtaç ailelere yönelik yürütülen sosyal politikalar da sosyal güvenlik kapsamında değerlendirilebilmektedir (Tuncay ve Ekmekçi, 2015, s. 2; Seyyar, 2008, s. 432-433; Tutar, 2016, s. 174).

Sosyal güvenlik, insanların yaşamları boyunca karşılaşabilecekleri sosyal riskler sebebiyle, kişilerin mal varlığında ve gelirinde eksilmeye neden olabilecek tehlikelere karşı alınması gereken önlemlerin sağlanması amacıyla ortaya çıkan bir kavramdır. Bu riskler; hastalık, işsizlik, yaşlılık, ölüm v.b. risklerdir. Kişilerin söz konusu risklerden dolayı geçici veya sürekli olarak kazançlarını kaybetmeleri durumunda düşecekleri yoksulluğa karşı korunmaları için alınan tedbirler sosyal güvenlik sistemini oluşturur.

İnsanların modernleşmesi endüstriyel gelişmenin sınırsız bir şekilde artmasına neden olmuştur. Bu durumdan dolayı, çalışma hayatındaki kişilerin karşılaşma ihtimali olan mesleki, fizyolojik ve sosyo-ekonomik risklerin de şiddeti artmıştır (Ayhan, 2012, s. 42). Sosyal yaşam içinde artan sosyal risklerin zararlı etkilerine karşı korumaya yönelik olarak çıkan sosyal güvenlik sistemi ile, insanların ekonomilerinin güvence altına alınması ve gelecek endişelerinin ortadan kaldırılması hedeflenmektedir (Fırat, 2016, s. 319).

Sosyal güvenlik aynı zamanda, bir toplumdaki bireylerin maddi birikimleri ve toplumsal desteklerden veya yalnız kamusal ya da toplumsal fonlardan meydana gelen kaynaklardan sosyal içerikli, aynı ve nakdi her çeşit ödeme ve bağışlardır. Sosyal güvenlik, “sosyal hizmetler”, “sosyal yardımlar” ve “sosyal sigortalar” olarak adlandırılan organizasyonlar ile yürütülen, sınırlı şartlarda ve belirli niteliklerde yaşayan kesimleri içine alır (Yüksek Denetleme Kurulu, 2000, s. 29).

Alper (2003)’e göre sosyal güvenlik kavramı; “gelir dağılımını ve/veya gelirin dağılımını değiştirerek belli bir gelirden sağlanan tatmini arttıran ve bu sayede toplum hayatında fertler ile sosyal gruplar arasında çıkabilecek çatışmaları ve huzursuzlukları önleyerek sosyal hayatın devamlılığını ve bütünlüğünü sağlayamaya yönelik tedbirler ağı ve politikalar demeti olarak” tarif edilir.

Sosyal güvenliğin amacı özetle; kişileri ekonomik güvence altına almak, sosyal risklerin ortaya çıkmadan önce önlenmesini sağlamak ve böylece bireylerin kişisel ve mali gelişimlerine imkân vererek mutlu ve güvende olmalarını sağlamaktır.

Kişilerin sosyal risklere karşı korunmasını sağlayan birçok sosyal güvenlik teknikleri mevcuttur. Günümüzde çağdaş sosyal güvenlik tekniklerinden (sosyal sigorta, sosyal yardımlar, sosyal hizmetler ve devletçe bakılma vb.) yararlanılmasının yanı sıra, halen geleneksel sosyal güvenlik tekniklerinden (tasarruf, yardımlar, hukuki sorumluluk, yardımlaşma sandıkları, özel sigortalar vb.) de yararlandığı söylenebilir (Hadzimusic, 2017).

3. SOSYAL GÜVENLİĞİN FİNANSMANI

Finansman kısaca, işletmelerin ya da kuruluşların aktifleri ve diğer harcamaları için gerekli olan kaynağı sağlama işlevidir. Finansman sağlamak amacıyla elde edilen fon kaynağının etkin ve doğru bir şekilde kullanılması da oldukça önemli bir husustur. Sosyal güvenlik finansmanı, kişilere verilecek sosyal güvenlik hizmetleri için fon kaynakları yaratıp, bunları etkin, doğru ve verimli bir şekilde yönetmek ve sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilirliğini sağlamaktır.

Günümüzde sosyal hayat ortamında ve mesleki yaşamda bireylerin karşılaşması muhtemel sosyal risklerin hızının artması, sosyal güvenlik sisteminin kapsamının, bireyler ve riskler açısından genişlemesine ve sağlanan yardımların artmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bu durum sosyal güvenliğin finansmanının da önemli hale gelmesine neden olmuştur (Hadzimusic, 2017). Sosyal güvenlik sisteminin finansmanı iki türdür. Birincisi; sosyal güvenliğin finansmanının tamamen devlet tarafından karşılanması, ikincisi; kişilere sosyal sorumluluk bilinci altında, sosyal güvenliğin finansmanının işçi ve işverenden sağlanması durumudur (Hadzimusic, 2017). Sosyal güvenlik finansman kaynakları, işçi ve işverenden alınan primler, sosyal güvenlik kurumlarının açık vermesi durumunda devletin sağladığı katkılar, vergi indirimi ve dolaylı veya dolaysız alınan vergilerdir.

Sosyal güvenlik sisteminin finansman kaynaklarının sağlanması ne kadar önemli ise bu kaynakların doğru kullanılma yönetimi de bir o kadar önemlidir. Kaldı ki; yalnız kaynak sağlamak sistemin işleyişini devam ettirmek için yeterli değildir. Sistemin devamlılığı için kaynakların etkin, doğru ve verimli bir şekilde kullanılması ve yönetilmesi gereklidir. Bu da ülkenin ekonomik durumuna göre uygun finansman yöntemlerinin seçilmesi ile sağlanacaktır.

Primli sosyal güvenlik rejimleri olarak da adlandırılan sosyal sigorta kurumlarının temel gelir kaynağını sigortalı ve işverenler tarafından ödenen primler oluşturmaktadır. Bahsi geçen taraflara zaman zaman kamu otoritesi de doğrudan veya dolaylı prim ödeyerek ve/veya katkıda bulunarak katılmaktadır. Bahsi geçen primler sosyal güvenlik sisteminin en temel gelirini oluşturmaktadır. Primler bağımlı çalışanların ücret ve gelirleri üzerinden belirli bir yüzde olarak, kendi adına bağımsız çalışanlardan ise kurumca belirlenen gelir sınırları arasında kalmak şartıyla kendileri tarafından belirlenen miktar üzerinden tahsil edilmektedir. Bağımlı çalışanların primleri sigortalı ve işveren tarafından ödenirken, eğer devlet katkısı yok ise, kendi adına çalışanların tüm katılım primleri kendileri tarafından ödenmektedir (Alper, 2015, s. 165).

4. SOSYAL GÜVENLİĞİN FİNANSMAN YÖNTEMLERİ

Her finans kuruluşunda gelir-gider dengesi, kar maksimizasyonu, finansman kaynağının sağlanması ve sağlanan finansal kaynağın doğru, etkin ve verimli kullanılması, faaliyetlerini devam ettirebilmeleri ve sürdürülebilirlik açısından ne kadar önemli ise sosyal güvenlik sağlayan kurumların da amaçları doğrultusunda faaliyet gösterebilmeleri için, kullandıkları finansman yaklaşımlarıyla elde ettikleri finansman kaynaklarını aktarmayı etkin bir şekilde yapmaları da aynı şekilde önem taşımaktadır. Finansman yöntemi, kelime ve anlam

olarak; çok geniş ve oldukça karmaşıktır. Sosyal güvenlikle ilgili kurumların mali bakımdan gereksinimlerini bir kereye mahsus olarak sağlayabilmesi yeterli değildir. Önemli olan bu sağlanan mali kaynakların uzun, istikrarlı, devamlı ve en verimli şekilde kullanılmasıdır (Alper, 1990, s. 4; Yurdadoğ, 2002). Sosyal güvenlik kurumlarının sigortalı bireylere, ihtiyaç duydukları şekilde hizmet verebilmeleri adına, güçlü denebilecek ölçüde finansman yöntemine sahip olmaları ve sigortalı olan vatandaşları korumak amacıyla doğabilecek risk unsurları için doğru finansman yönteminin kullanılıyor olması gerekmektedir. Sosyal güvenlik kurumlarının elde etmiş olduğu finansman kaynağıyla, sosyal amaçların gerçekleşmesini hedefleyen sorumluluklarını en uygun biçimde yapmak ve devam ettirmek zorundadırlar. Bu durum için finansmanla ilgili uygulanmakta olan politikalarının ülkelerin ekonomilerinde ve sosyal koşullarında uyum gösterebilecek yöntemlerin hayata geçirilmesi, hayata geçen bu finansman yönteminin de kişilerin gelir ve gider finansmanları özelinde güçlü bir dengeyi sağlaması gerekmektedir (Güven, 1976, s. 50). Bu denge sağlanmaya çalışılırken de sosyal adalet ve eşitlik ilkesi göz önünde tutularak gelir dağılımı ayrımı yapılmadan tüm bireylerin sosyal güvenlik kapsamı altına alınmasına, bu kapsama alındıktan sonra da dağılım ve bölüşüm aşamasına gelindiğinde sosyal risklere maruz kalanların ve muhtaç durumdakilerin ihtiyaçları göz önüne alınarak sosyal adaletsizliklerin giderilmesine öncelik verilmesi gerekmektedir (Bayri, 2013, s. 41-42).

Sosyal güvenlik kurumlarının uygulamış oldukları finansman yöntemleri, ülkeden ülkeye değişkenlik gösterdiği gibi, kurumdan kuruma, programdan programa göre bile değişkenlik göstermektedir. Bazı ülkelerde, sigorta maliyetleri tamamen devlet katkısı ile sağlanırken, bazı ülkelerde ise devletin yanında işçi ve işverenden alınan primler ile sağlanmaktadır (Balcı, 2001, s. 92). Sosyal güvenlik kurumlarının finansmanını sağlayanın devletin olması veya çalışan ve işverenlerin olması önemli değil, önemli olan, elde edilen bu kaynakların o kurumun güvenlik sistemine uygun bir şekilde işleyen finansman yönteminin seçilmesidir.

Sosyal güvenliğin finansman boyutu 4 farklı yolla olabilir. Hangi yolla elde edileceği hususunda toplumların karar vermeleri gerekir. Bu dört farklı yolu başlıklar altında incelersek (Alper, 2015, s. 207):

- 1- Kurum öncelikle bir yılda yaratılan milli gelirden sosyal güvenlik için ne kadar pay ayıracağını tespit etmelidir.
- 2- Sosyal güvenlik sisteminin finansman kaynağı hangi gelirden elde edilecektir? Prim ile mi yoksa vergiler ile mi?
- 3- Sağlanan finansal kaynağın, dağıtım ve bölüşümü için hangi yöntem kullanılacaktır?
- 4- Kurulan sosyal güvenlik sisteminin finansman boyutunun tasarruf, yatırım, iktisadi büyüme gibi temel ekonomik kriterlere de olumsuz bir etki yaratmaması nasıl sağlanacaktır?

Yukarıda bahsedilen sorun olabilecek unsurları en aza indirgemenin yolu ise sosyal güvenlik içerisindeki katkı-fayda süreçleri, uzun vadede denge kurabilmeyi hedefleyen "kapitalizasyon" veya kısa vadede denge oluşturmayı hedefleyen "dağıtım" sistematığı şeklinde isimlendirilen iki ana finansman yöntemidir (Çelikoğlu, 1994). İki yöntemden biri tercih edilebileceği gibi iki yöntemin de bir arada kullanılabildiği karma bir yöntem uygulanabilir. Ancak ülkemizde sosyal güvenlik içerisinde önemli bir yeri bulunan sosyal sigorta kurumlarının sigortalılara sağlamış olduğu risklerde de her bir risk için farklı finansman yöntemlerinden bir tanesinin uygulandığı görülmektedir. (Çelikoğlu, 1994). Uygulanacak olan finansman yönteminin hangisi olacağını belirleyen öge, ayrılan karşılıklardır. Bu karşılıklar (Yurdadoğ, 2000):

- Matematik Karşılık: Sigortalı bireylere ve hak elde eden kişilere sağlanmış olan gelir ve maaşların ödenmesi için ayrılan ve ödenmekte olan söz konusu sosyal kazançların peşin miktarlarına gelen karşılıktır.
- Diğer Karşılıklar: Farklı ufak harcamalara bir iç sigorta fonu sağlamak için ayrılan karşılıklardır.
- Ödenmiş primler karşılığı: Gelecekte elde edilecek sosyal gelirlerin farklı bir bilanço tarihindeki değeri ile gelecekte ödenecek primlerin bugünkü değeri arasında ortaya çıkabilecek farklar için ayrılan karşılıklardır.
- Olağanüstü karşılıklar: Hesap yılı sonunda gelir ve gider arasında dengesizlik olması durumunda tedbir amacı ile ayrılan olağanüstü karşılıklardır.

Tablo 1. Seçilmiş Ülkelerin Sosyal Güvenlik Sistemi Finansman Türleri

Ülke	Uygulanan Plan	Finansman Yöntemi
Arjantin	Sosyal Güvenlik	Dağıtım Yöntemi
Avustralya	Kamu Primleri	Dağıtım Yöntemi
Avusturya	Sosyal Güvenlik Primleri	Dağıtım Yöntemi
Belçika	Sosyal Güvenlik Primleri	Dağıtım Yöntemi
Brezilya	Özel Sosyal Güvenlik	Kapitalizasyon Yöntemi
Şili	Bireysel Prim Hesapları	Kapitalizasyon Yöntemi
Çek Cumhuriyeti	Kamu Prim Hesapları	Dağıtım Yöntemi
Danimarka	Kamu Prim Sistemi	Dağıtım-Kapitalizasyon Yöntemi
Fransa	Eyalet Prim Hesapları	Dağıtım Yöntemi
Almanya	Eyalet Prim Biriktirme	Dağıtım Yöntemi
Yunanistan	Sosyal Güvenlik Primleri	Dağıtım Yöntemi
Meksika	Bireysel Fonlama Hesapları	Kapitalizasyon Yöntemi
İrlanda	Sosyal Güvenlik Sistemi	Dağıtım Yöntemi
Yeni Zelanda	Sosyal Güvenlik	Dağıtım Yöntemi
Peru	Özel Prim Sistemi	Kapitalizasyon Yöntemi
Türkiye	Kamu Prim Hesapları	Dağıtım Yöntemi
Portekiz	Sosyal Güvenlik	Dağıtım Yöntemi
İtalya	Sosyal Güvenlik Primleri	Dağıtım Yöntemi
Lüksemburg	Sosyal Güvenlik Primleri	Dağıtım Yöntemi
Portekiz	Sosyal Güvenlik	Dağıtım Yöntemi
Slovakya	Kamu Primleri	Dağıtım Yöntemi
İspanya	Sosyal Güvenlik Sistemi	Dağıtım Yöntemi
İsviçre	Eyalet Primleri	Dağıtım Yöntemi
Polonya	Kamu Prim Planları	Dağıtım Yöntemi
İzlanda	Sosyal Güvenlik Sistemi	Dağıtım Yöntemi

Kaynak: İsmail Güneş ve Soner Yakar, Sosyal Sigorta Finansman Yöntemleri ve Türkiye’de Sosyal Sigorta Kurumlarının Finansman Yöntemlerinin Değerlendirilmesi, 2004, 13(2), 133.

Tablo 1.’de görüldüğü üzere, dünyada sosyal güvenlik sistemi devlet tarafından yürütülen ülkelerde finansman yöntemi olarak Dağıtım Yöntemi uygulanmaktadır. Yalnızca, Danimarka her iki sistemi de uygulamaktadır. Sosyal güvenlik sistemini özelleştiren ülkelerde ise Kapitalizasyon (fonlama) sisteminin uygulandığı görülmektedir (Güneş ve Yakar, 2004, s. 132).

Küresel anlamda sosyal güvenliğin yaşlılık, sağlık, iş kazası ve meslek hastalığı gibi kısa ve uzun vadeli uygulamalarının kapsamının genişleme eğilimi ve 2009 yılından günümüze OECD ülkelerinde sosyal korumaya yönelik harcamaların ülkelerin milli gelirlerinin %20’ye yakın oranlarında artması gibi etmenler de göz önüne alındığında sosyal güvenliğin finansmanının bu durumdaki payı tartışmaya açılacaktır (ILO, 2014).

4.1. Kapitalizasyon Yöntemi

Kapitalizasyon yöntemi, gelecekte bir zamanda sosyal risk unsurlarından kaynaklanabilecek ödemeleri karşılayabilmek adına bir fon meydana getirilmesi esasına dayanan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır (Güzel ve Okur, 1999, s. 68). Fon biriktirme işlemi bireysel olabileceği gibi kollektif de olabilmektedir. Bireysel kapitalizasyon yönteminde, sigortalı adına ödenen primler, ileride aynı bireyin sosyal gelir giderlerinin karşılanması için, bireyin kişisel hesabında biriktirilmektedir. Kollektif kapitalizasyon yönteminde ise tüm sigortalılar tarafından alınan primler bir havuzda biriktirilerek, ileride oluşacak sosyal risklere karşı, sosyal sorumluluk ve dayanışma ilkesine dayandırılarak kaynak sağlanmaktadır (Yurdadoğ, 2000, s. 87). Günümüzde bireysel kapitalizasyon yöntemi kullanılmamaktadır. Çünkü sosyal risklerin kişiler arasındaki dağıtım ilkesine ters düşmektedir. Ayrıca kapitalizasyon yönteminde yukarıda bahsedilen karşılıklardan matematik karşılık ve ödenmiş primler karşılıkları ile fon yaratılmaktadır (Yurdadoğ, 2000).

Bu yöntem kapsamında, matematiksel hesaplara ve olasılık hesaplarına dayanmakta olan aktüeryal hesaplamalarıyla, sosyal güvenlikten faydalanacak kişilerin ödeyecek olduğu sabit bir prim veya katkı oranları netleştirilerek gelir ve giderlerin devamlı olarak denge içinde tutulması amaçlanmaktadır (Hazine, 2002).

Kapitalizasyon yöntemi kapsamında sigorta kurumunda, olası risk unsurlarının gelecek dönemlerde doğurabileceği ödemeleri karşılamak amacıyla fon oluşturulur (Şakar, 1992, s. 74). Aynı zamanda fon biriktirme diye adlandırılan kapitalizasyon yönteminde bireysel fon biriktirme terk edildiği için genellikle toplu fon biriktirme yöntemi kullanılır. Toplu fon biriktirme yönteminde, işçi ve işverenler tarafından ödenmekte olan primler, primlerin getirmiş olduğu faizler ve primlerin işletiliyor olmasından elde edilecek gelirler özel bir hesap içinde biriktirilir, toplanan söz konusu fonlar gelir sağlayacak alanlar için değerlendirilerek, gelecekte sigortalı kişilere yapılacak ödemelerin kaynaklarını meydana getirir (Modigliani vd., 2000; Tuncay, 2002, s. 151). Bu yöntem kapsamında birikimi olan fonlarda elde edilmiş olan gelirler, sistemin nakit gereksinimlerini minimize etmektedir. Aynı zamanda biriken fonlar başka yatırım alanlarında kullanılarak ülke ekonomisine de katkı sağlar (Gerek ve Oral, 2004). Bu sebeple dağıtım yöntemine göre fonlama yönteminin, mali açıdan çok daha esnek bir yöntem olduğu ifade edilmektedir (Modigliani vd., 2000). Bir diğer anlamda, kapitalizasyon yöntemi kapsamında esas olan, sigortalıların geleceklerini kendilerinin finanse etmesidir. Ancak bu yöntem istikrarlı ekonomisi olan enflasyonu normal seyreden ülkelerde başarı sağlamaktadır. Şöyle ki; enflasyonist ve devalüasyon yaşayan ve ekonomisi istikrarlı olmayan ülkelerde, paranın reel alım gücünün düşmesi biriken fonlar işletilse bile değer kaybına engel olamamaktadır (Gerek ve Oral, 2004). Bu nedenle birçok ülkede dağıtım yöntemi tercih edilmektedir.

4.2. Dağıtım Yöntemi

Kapitalizasyon yönteminin uygulanmasında enflasyonist ülkelerde yaşatacağı sakıncalar nedeniyle, bu tür ülkelerde uygulanmak üzere dağıtım yöntemi geliştirilmiştir. Dağıtım yöntemi, gelirler ile giderlerin arasında bir denge olması esasına dayanan bir yöntem olup, belirli bir yılın gelirleri ile söz konusu yılın giderlerinin karşılanması hedeflenmektedir. Söz konusu yöntem; aktif şekilde prim verenlerin pasif olanlara sağlamış olduğu yararların, gelecekte emeklilik zamanlarında eşit seviyede yarar kazanılmasını hedefleyen bir sistem olarak karşımıza çıkar (Pennachi, 2003; Modigliani vd., 2000). Bu yöntemde belirli bir yılda sağlanan gelirlerin giderleri karşılaması gerekir. Bu yüzden prim ödemeleri ilişkili dönemin giderlerine göre tespit edilmelidir. Dağıtım yöntemi sistemi içerisinde, içinde bulunan senenin gelirleriyle aynı ya da bir sonraki senenin gider kalemleri mukayese edilir ve bir dönem içinde sağlanan yararlar, aynı dönemde toplanan primlerle finanse edilir

(Dilik, 1992, s. 246; Pavard, 1979, s. 44). Dağıtım yöntemi, halen çalışmakta olan bireylerden emekli olmuş bireylere doğru bir fon aktarımını kapsadığı gibi, aynı zamanda gerek aynı kuşaklar içinde gerekse de aynı dönem içerisinde farklı yaş grupları içinde reel gelirin tekrardan dağıtımını temel alan bir sistem olduğu şeklinde ifade edilmektedir (Sheshinski ve Weiss, 1981, s. 190; Peker, 2003). Görüldüğü üzere dağıtım yöntemi sosyal gruplar arasında dayanışma esasına göre işlemektedir. Bu durumda sosyal güvenlik kurumlarının tahsis ettikleri primler ile ödenen yardım ve desteklerin denge halinde olması gerekmektedir. Eğer bu denge bozulursa, fon açığı ortaya çıkarak kurumun finansal krize girmesine sebep olur. Sosyal güvenlik finansmanında dağıtım yöntemini uygulayan az gelişmiş ülkelerde, son zamanlarda gerçekleşen olumsuz durumların artması sebebiyle, söz konusu ülkelerdeki sosyal güvenlik kurumlarının finans sıkıntısı çekme sonucu ortaya çıkmıştır. Bu duruma düşmüş ülkelerde devlet ya kendi bütçesinden ya da dolaylı vergilerden katkıda bulunmak zorunda kalmaktadır. Bu yüzden aslında dağıtım yöntemi, hastalık, analık ve iş kazası gibi geçici sosyal risklere yönelik sigortaya daha uygun düşen bir yöntemdir diyebiliriz (TOBB, 1994, s. 81).

Dağıtım yönteminde, kısaca, çalışanların ödemiş olduğu primlerle, emekliler mali olarak desteklenmektedirler (James, 2002). Dağıtım yöntemi kapsamında fonların birikmesi gibi bir durum bulunmamaktadır (Hazine, 2002). Bundan dolayı da, söz konusu yöntem fonlama yöntemine kıyasla tasarruf seviyesini çok daha az arttırmaktadır (Feldstein, 1974; Aurbach ve Kotlikoff, 1987; Modigliani vd., 2000; Mylonas ve Maisonneuve, 2004). Bu yöntemin uygun koşullar altında sağlıklı bir şekilde yürüyebilmesi için yedek akçe ayrılmakta ve yöntemin etkili bir biçimde uygulanabilmesi adına, gelirler ve giderler arasında kesin bir dengenin bulunması da sağlanmak zorundadır (Hazine, 2002). Aksi halde yani aktif sigortalıların sayısında azalma olması durumunda pasif sigortalılara yapılacak olan ödemelerde aksaklıklar yaşanabilir. Böyle durumlarda aktif çalışanların primlerinde artış yapmak ya da sosyal yardımlarda azaltma yoluna gitmek gerekecektir. Böyle durumlarda sosyal güvenlik finansman kaynağı olarak vergiler ve devlet katkıları devreye girecektir (Gerek ve Oral, 2004).

4.3. Karma Yöntem

Karma yöntem, sosyal güvenlik kurumlarının sosyal risk çeşitliliğine göre kapitalizasyon yöntemi ile dağıtım yönteminin bir arada benimsediği üçüncü bir yöntemdir. Karma yöntemde matematik karşılıkların ayrılmasına karşın, ödenmiş primler karşılığının ayrılmadığı bir durum söz konusudur (Dilik, 1992: 251). Karma yöntemde, enflasyon söz konusu ise ve sigortalılar primlerini düzenli olarak ödeyemiyorlarsa, bu durumda kapitalizasyon yönteminin işleyişi farklılık göstermektedir (Yurdadoğ, 2000, s. 91).

5. TÜRKİYE’DEKİ SOSYAL GÜVENLİK FİNANSMAN VE YÖNTEMLERİNİN İNCELENMESİ

1990’lı yıllarda Türkiye nüfusunun %80’inden daha fazlasının ya prim ödeyerek ya da bunların bakmakla yükümlü oldukları kişiler olarak sosyal güvenliğin kapsamı altında olduğu ifade edilmektedir. Fakat sistem her üç kurumun kapsamındaki kişilere yönelik emeklilik ve sağlık katkılarındaki önemli dengesizlikler sonucu büyük ölçüde eşitsiz ortaya çıkmıştır. Sistemin eşitsiz, korporatist niteliği sonucunda, sağlık hizmetlerine ulaşım, özellikle kendi hesaplarına çalışanlar için sorunlu hale gelmiştir. Ekonomik krizler ise bu sorunları sorunsallar haline getirmiştir. Yine dönemde emeklilik maaşlarının düşüklüğü, erken emeklilik gibi durumlar sigortalıları yaşlılıklarında mahrumiyet yaşamamaları için aile destek mekanizmalarına yöneltmiştir (Özmen, 2017, s. 614).

Bahsedilen problemlerin sorunsallaşması hükümetleri harekete geçirmiştir. Bir taraftan küreselleşme ve liberal ekonomi politikalarına yönelim, diğer taraftan pek çok ülkede sosyal güvenlik sistemlerinin yeniden yapılandırılması zorunlu tek basamaklı sistemlerden çok basamaklı ve ihtiyari ya da tamamlayıcı niteliklere sahip bireysel emeklilik sistemlerinin gelişimine sebep olmuştur. Bu dönemde ILO ile gerçekleştirilen projelerin sonuçları da dikkate alınarak kademeli olarak sistemde yeniden yapılanma süreci başlatılmıştır. Bu eylemlerden ilki 4447 sayılı kanun olmuştur. Bu kanun ile prime esas ücret tavanı, prim ödeme ve emeklilik aylıkları düzenlemeleri, emeklilik aylıklarının enflasyona endeksi gibi düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Yapılan en önemli yenilikler ise Sosyal Güvenlik Kurumu'nun kurulması ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası kanunu olmuştur (Gümü, 2010, s. 19).

2006 yılı Türkiye'deki sosyal güvenlik sistemi açısından bir milat olmuştur. 2006 yılına kadar her çalışan sosyal kesim için farklı sosyal güvenlik/sigorta oluşumu üzerinden örgütlenmiş çok merkezli bir yapı sisteme hakim iken, yılında yürürlüğe giren 5502 sayılı Kanunu ile, SSK, Bağ-Kur ve emekli sandığı olarak bilinen emeklilik ve sosyal koruma kurumları tek çatı altında toplanmıştır. Bu noktada bahsi geçen reformu gerekli kılan faktörler, sosyal sigortalardaki çok başlı ve karmaşık yapı, sosyal güvenlik sistemindeki ciddi finansal açık, aktif ve pasif sigortalı dengesinin sistem aleyhine çok fazla açık vermesi, erken yaşta emeklilik, kayıt dışı istihdamın yüksek olması gibi faktörler sıralanabilecektir. Sosyal güvenlik sisteminde gerçekleştirilen reform sebebiyle ülkemizdeki sosyal güvenlik sisteminin finansmanını 2006 yılı öncesi ve sonrası olarak değerlendirmek mümkündür.

2006 öncesi ülkemizde üç temel sosyal güvenlik kurumu bulunmaktadır. Bunlar; SSK, Emekli Sandığı ve Bağ-Kur'dur.

Emekli Sandığı'nın kurulduğu süreçte karşılıkların ayrılmasının öngörüsüyle kapitalizasyon yaklaşımının benimsenmiş olduğu ve fon sisteminin meydana getirildiği bilinmektedir. Daha sonraki dönemde, kapitalizasyon yönteminin gerektirdiği karşılıkların ayrılmaması, 1971 senesinde 1425 sayılı kanunun geçici 146. maddesi gereğince de bu sistemde birtakım sapmalar meydana gelmiştir. Bu yüzden Emekli Sandığı'na has nitelikte yasalar çıkartılarak devlet garantisıyla fiilen dağıtım yöntemine geçilmiştir (Yurdadoğ, 2002). Bu durumla beraber de, Emekli Sandığı'nın toplamış olduğu fonların devlet tarafından da kullanılabilirliği doğmuştur.

Yalnız Emekli Sandığı değil, bütün sosyal sigorta kurumlarının ilk kurulduklarında, finansman metotları olarak kapitalizasyon yöntemini benimsedikleri görülmektedir. Fakat zamanla sosyal güvenlik gelirlerini minimize eden gider kalemlerini de aynı oranda arttıran ve sonuç olarak fonları yok eden uygulamalar bu kurumları fiilen dağıtım usulüne göre çalışan sosyal sigorta kurumları sınıfına dönüştürmüştür. Bu dönüşüm ve biriken fonların azalması sosyal güvenlik kurumlarının sermaye piyasasına kaynak aktarmamasına ve yine sermaye piyasasında kurumsal yatırımcı olarak yer alamamasına neden olmuştur (Muter ve Gökbunar, 1998, s. 276).

SSK'nın uyguladığı finansman yöntemi incelendiği zaman, sigorta çeşidine göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Bu farklılıkların oluşmasındaki neden ise ödemelerin uzun ve kısa süreli olmasından kaynaklıdır. Örneğin iş kazası ve meslek hastalıkları sigortası kapsamında kaynaklı olarak doğan sürekli iş göremezlik geliri veya ölüm aylığı gibi uzun süreli ödemeler için kapitalizasyon yöntemi, kısa süreli sağlık yardımları ve geçici iş göremezlik ödemeleri açısından ise dağıtım yöntemi kullanılmaktadır (Gerek ve Oral, 2004). Ayrıca hastalık ve

analık sigortasında dağıtım yönteminin uygulandığı görülürken, yaşlılık, ölüm ve işsizlik sigortalarında da kapitalizasyon yönteminin uygulandığı görülmektedir (Göv, 1999, s. 207-208).

Bağ-Kur’un uygulamakta olduğu finansman yöntemi ise kapitalizasyon yöntemidir. Yöntemin kapitalizasyon yöntemi olduğu 1479 sayılı Kanunun 79. Maddesinde belirtilen her yıla ait gelirlerden matematik karşılık, ödenmiş primler karşılığı, olağanüstü karşılıklar ve diğer karşılıkların ayrılması ibaresinden anlaşılmaktadır. Ancak sayılan karşılıkların yeteri kadar ayrılmamasından dolayı kapitalizasyon sistemi tam ve doğru bir şekilde uygulanamamaktadır. (Yurdadoğ, 2000).

Türkiye’de faaliyet göstermiş üç sosyal güvenlik kurumunun da ortak sorunu finansman sıkıntısıdır. Sosyal güvenlik sisteminin finansmanında ortaya çıkan sıkıntının ilk nedeni, 1990’lı yıllara kadar devlet katkısının olmaması ve bu durumun sistemin devamlılığında sorunlar yaşatmasıdır (Gökbayrak, 2010, s. 154). Ayrıca işsizliğin giderek artması, kayıt dışı istihdam sorunu, ekonomik kriz nedeniyle primlerin düzenli tahsil edilememesi, siyasi yaklaşımlar sonucu erken emeklilik yasaları, denetim yetersizliği, isteğe bağlı sigortalılık ve prim affı gibi nedenler kurumların finansman sıkıntısı yaşamasına neden olmuştur (Fişek, vd., 1999). Söz konusu kurumların finans sıkıntısı çekmeden devamlılığını sürdürebilmesi için, uygulanan finansman yöntemine göre karşılıkların seçilip, ayrılması gerektirmiştir. Eğer benimsenen yöntemin gerektirdiği karşılıklar ayrılmıyor ise sistemin çökmesi kaçınılmaz olacaktır.

Somut olarak yaşanan sıkıntılara gelince; örneğin SSK’ nın problemi bilhassa uzun vadeli sigorta kolları bakımından elinde olması gerekli olan matematik karşılığın yeterli seviyede bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Matematik karşılık, ileride doğması muhtemel sigorta giderlerini gidermek maksadıyla fon oluşturulması anlamına gelmektedir. SSK’nın son dönemlerde matematik karşılıkları ayırabilme olanağı da en alt seviyelere kadar inmiştir. Bunun en önemli nedeni SSK alacaklarının tahsil edilememesi ve kurum kaynaklarının devlet tarafından kullanılması olarak ifade edilmiştir (Kristal ve İş, 2004).

5510 sayılı kanun ile devletin sağlayacağı uzun, kısa vadeli sigorta kolları hizmetleri ve genel sağlık sigortasının finansmanı için taraflardan prim alacağı vurgulanmış yine bu primlere katkıda bulunmaya bu kanun ile başlamıştır. Kanunda sosyal sigortaların finansmanı ile ilgili hükümler “Primlere İlişkin Hükümler” başlıklı dördüncü kısmında, 79-91 maddeleri arasında yer alan toplam 13 madde ise düzenlenmiştir (Alper, 2015, s. 166; Tuncay-Ekmekçi, 2015, s. 155).

Türkiye’de sosyal sigorta sistemi sigortalı, işveren ve devlet tarafından ödenen primlerle ve devlet katkıları ile finanse edilmektedir. Kısa ve uzun vadeli sigorta kolları ile genel sağlık sigortası ve işsizlik sigortası için sigortalılar %15, işverenler %22,5, devlet %1 olmak üzere toplam %38,5 oranında prim ödenmektedir. Türk sosyal güvenlik sistemi dünyanın en yüksek oranlı primlerle finanse edilen sistemlerinden birisidir. Ayrıca devlet uzun vadeli sigorta kolları ile genel sağlık sigortası için tahsis edilen primin ¼’ü oranında katkıda bulunmaktadır. Kamu otoritesi 1990’lı yılların başından itibaren prim ödeme ve katkı yapmanın yanı sıra sosyal güvenlik sisteminin finansal açığını da kapatmaya yönelik kurum bütçesinin %30’una yakın oranda gelir transferinde bulunmaktadır. Bahsedilenlerden yola çıkılarak Sosyal Güvenlik Kurumu, Türkiye’nin en büyük bütçe kalemine sahip kamu kurumudur (Alper, 2018, s. 244-245).

Tablo 2. Sosyal Güvenlik Kurumunun Yıllara Göre Gelir-Gider Dengesi (Milyon TL)

Yıllar	Gelir	Gider	Fark
2010	95.273	121.997	-26.724
2011	124.480	140.715	-16.235
2012	142.929	160.223	-17.295
2013	163.014	182.689	-19.675
2014	184.329	204.400	-20.072
2015	220.102	231.546	-11.444
2016	255.880	276.536	-20.655
2017	288.560	312.735	-24.175
2018*	244.651	259.006	-14.355

* 2018 yılı ilk yarısı verileri ortalamasıdır.

Kaynak: www.sgk.gov.tr., e.t., 09.10.2018

Türk sosyal sigorta sistemi 2017 yılı itibariyle 24 Milyar TL'yi geçen bir finansal açık ile karşı karşıyadır. Özellikle son 4 yıldır sistem finansal açığının sürekli artması sistemin işlevselliği ve verimliliğini tekrar tartışmaya açmıştır. Son yıllarda teknolojik gelişme ve gelişen refah imkânlarının ortalama yaşam sürelerini arttırması, ülke nüfusunun artması gibi faktörlerde sosyal sigortaların giderlerini 2010 yılından günümüze sürekli arttıran faktörler olmuştur.

Tablo 2.'de sunulan veriler değerlendirilirken sistemin gelir-gider dengesinin sağlanabilmesi hususunda 2011 yılında 6111 sayılı kanunla getirilen ve her yıl tekrarlanan prim borçlarının yeniden yapılandırılması ile ilgili düzenlemeler ve kayıt dışı istihdam ile mücadele gibi eylemler de hayata geçirilmiştir. Lakin gerek 1999 yılında 4447 sayılı kanunla gerekse 5502 ve 5510 sayılı reform kanunlarına rağmen kurumun gelir-gider dengesi oluşturulamamış, sistemin açıkları artarak devam etmiştir (Alper, 2018, s. 246).

Yukarıda sayılan ve daha da çoğaltılabilecek benzer nedenlerden dolayı hangi finansman yöntemi seçilirse seçilsin Türkiye'de sosyal güvenlik kurumlarının zamanla giderlerin gelirleri matematiksel olarak aşması nedeniyle sistem açık vermeye devam edecektir. Söz konusu açığın ortaya çıkması sonucunda bu açık devlet bütçesinden yapılan aktarımlarla kapatılmaya çalışılmaktadır. Ancak her ne kadar çaba gösterilse de halen sosyal güvenlik kurumlarının bütçesinde oluşan açık giderilememiştir (Fırat, 2016). Hatta Türkiye'de sosyal güvenlik sisteminin; sigorta kapsamının dar olması, aktif-pasif dengesi, prim toplamada güçlükler gibi olumsuzlukları finansman sorununu daha da derinleştirmektedir (Koray, 2008).

6. SONUÇ

Ülkemizde ve dünyada sosyal güvenlik hizmeti veren kurumların geleceğe yönelik sürekliliklerini sağlayabilmeleri için, en etkin ve en verimli finansman yöntemlerini seçmeleri gerekmektedir. Kurumların verdikleri sosyal sigorta hizmetleri risk açısından çeşitlilik gösterdiği için, uygulayacakları finansman yöntemi de risk doğrultusuna göre en uygun olan yöntem olmalıdır. Seçilen en doğru yöntem finansman sürdürülebilirliği açısından çok büyük önem taşımaktadır. Yanlış bir yöntem seçimi, kurumun finans açısından sıkıntı çekmesine, dolayısıyla sosyal güvenliği sağlanan kişi ve kurumların da zor durumda kalacağına sebep olacaktır.

Küreselleşme ve neo-liberal politikaların sebep olduğu değişim ve bu değişime ayak uydurmaya mecbur olan kitlelerin güvencesiz çalışma koşullarına itilmesi, sosyal güvenlik sistemlerinin erken emeklilik gibi siyasi eylemler ile aktüeryal dengesinin bozulması, bürokratik süreçlerin yoğunluğu gibi sorunlar Türk sosyal güvenlik sistemini sürekli baskılayan unsurlar olmuştur. Özellikle son yıllarda sosyal güvenlik sistemi açığının giderek

artması ve merkez bütçeden her geçen gün bu açığın kapatılabilmesi için daha fazla kaynak aktarımı sigorta sisteminin yanında cari açığı da etkileyen bir boyut kazanmıştır. Sosyal güvenlik sistemlerinin finansal sorunu elbette tüm dünyada sosyal devletlerin bir çoğunun karşı karşıya olduğu bir problemdir. Ancak bu sorunu ülkemizde daha da derinleştiren hızlandırıcılar da mevcuttur. Özellikle bu günlerde tekrar tartışma konusu olan erken emeklilik konusu bu duruma verilebilecek en büyük örnektir.

Bahsi geçen erken emeklilik uygulamalarının uygulanması durumunda hali hazırda ciddi yapısal ve finansal problemler ile karşı karşıya olan sosyal güvenlik sisteminin sorunlarını daha da ciddileşeceği ve finansal açığın artık içinden çıkılamayacak bir hal alacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alper, Y. (1990), “1990’lı Yılların Başında Türk Sosyal Güvenlik Sisteminin Karşılaştığı Temel Problemler”, *İşveren Dergisi*, 4(6).
- Alper, Y. (2003). *Türkiye’de Sosyal Güvenlik ve Sosyal Sigortalar*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Alper, Y. (2015). Sosyal Güvenlik Hakkı ve Sosyal Güvenliğin Finansmanı. *VII. Sosyal İnsan Hakları Sempozyumu*.
- Alper, Y. (2015). *Sosyal Sigortalar Hukuku*. Bursa: Dora Basım Yayın.
- Alper, Y. (2018). *Temel Sosyal Politika Sorunları: Sosyal Güvenlik*. (e.d. Tokol-Alper). Bursa: Dora Basım Yayın.
- Auerbach, A.J. ve Kotlikoff, L.J. (1987). *Dynamic Fiscal Policy*. Cambridge,U.K.: Cambridge University Press.
- Ayhan, A. (2012), “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Sosyal Güvenlik İlkeleri”, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 1(1), 41-55.
- Balcı, S. (2001), “Sosyal Güvenlik, Devlet, Haklar”, *Sosyal Güvenlik Dünyası Dergisi*, 4(10).
- Bayri, O. (2013), “Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sisteminin Kurum ve Kapsam Olarak Gelişimi ve Sosyal Güvenlik Adaleti”, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 3(2), 18-60.
- Çelikoğlu, İ. (1994). Sosyal Güvenlik Sistemlerinin Finansman Yöntemleri ve Türkiye Uygulaması, DPT Uzmanlık Tezi, Nisan, Ankara.
- Dilik, S. (1992). *Sosyal Güvenlik*, Ankara.
- Ertan, H. (1999), “Sosyal Güvenliğin Sosyal Sigorta Statüsünde Repartisyon Sistemi”, *Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dergisi*, 2(3).
- Feldstein, M. (1974), “Social Security, Induced Retirement, and Aggregate Capital Accumulation”, *Journal of Political Economy*, 82, 905–926.
- Fırat, M.S. (2016), “Türkiye’de Sosyal Güvenlik Kurumu Bütçesi ve Sosyal Güvenlik Açıkları”, *TBB Dergisi*, (127), 317-338.
- Fişek, A.G., Özsuca, Ş. ve Şuğle, M.A. (1999). *Sosyal Sigortalar Kurumu Tarihi: 1946-1996*. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını.
- Gerek, N. ve Oral, İ. (2004). *Sosyal Güvenlik Hukuku* (1.Baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayını.
- Gökbayrak, Ş. (2010), “Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Dönüşümü”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2.
- Göv, A. (1999), “Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sistemi Sorunları ve Çözüm Önerileri”, *Marmara Üniversitesi İİBF Öneri Dergisi*, 2(11).

- Gümüş, E. (2010), “Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sistemi: Mevcut Durum, Sorunlar ve Öneriler”, *Seta Analiz Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, 24(1), 4-20.
- Güneş, İ. ve Yakar, S. (2004), “Sosyal Sigorta Finansman Yöntemleri ve Türkiye’de Sosyal Sigorta Kurumlarının Finansman Yöntemlerinin Değerlendirilmesi”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 127-142.
- Güven, E. (1976), “Sosyal Sigortalar Genel Uygulama İlkeleri ve Sigorta Kolları”, *İktisadi Ticari İlimler Akademisi Yayınları*, 149(91).
- Güzel, A.R. ve Okur, A. (1999). *Sosyal Güvenlik Hukuku*. İstanbul: Yenilenmiş Beta Yayınları.
- Hadzimusic, A. (2017). Sosyal Güvenlik Hukuku. Erişim 30 Kasım 2018, https://pfk.edu.ba/v2/bs/studentska-služba/international-students/download/5081_f955db7c49c117894573131e466a7dde
- Hazine Müsteşarlığı (2002). Kamu Kesimi Genel Dengesi. Erişim 26 Eylül 2018, <http://www.treasury.gov.tr/arastirma/kamukesimigeneldengesi.pdf>
- ILO. (2014). *World Social Protection Report 2014/2015*. Geneva: ILO Publishing,.
- James, E. (2002), “Social Security Reform Around the World: Lessons from Other Countries”, *NCPA Policy Report*, 253.
- Koray, M. (2008). *Sosyal Politika*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kristal-İş (2004). SSK Raporu: Gerçekler Ve Yalanlar. Erişim 29 Eylül 2018, <http://www.kristalis.org.tr/arastirma.htm>
- Modigliani, F., Ceprini M.L. ve Muralidhar, A.S. (2000), “A solution to the Social Security Reform”, *Sloan Working Paper*, August (Fourt Revision).
- Muter, B.N. ve Gökbnar, R. (1998), “Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sisteminin Makro Sorunları ve Çözüm Önerileri”, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 14(1).
- Mylonas, P. ve Maisonneuve, C. (2004), “The Problems And Prospects Faced By Pay As You Go Pension Systems: Case of Study of Grece”, Erişim 25 Eylül 2018, <http://www.oecd.org/dataoecd/63/20/1878430.pdf>
- OECD. (2016), “Social Expenditure Update”, Erişim 10 Eylül 2018, www.oecd.org/social/expenditure.htm
- Özmen, Z. (2017), “Avrupa’da Sosyal Güvenlik Sisteminin Finansmanı: Farklı Refah Devletleri Üzerine Bir İnceleme”, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 600-620.
- Pavard, F. (1979), “Social Security Financing Through the Contribution Method”, *First Published Studies and Research*, No:15, Geneva: International Social Security Association.
- Peker, A. (2003), “Sosyal Güvenlik Sisteminin Yeniden Yapılandırılması Tartışmaları ve Çözüm Önerileri”, Erişim 20 Eylül 2018, www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/teblig/97/ayse/pdf
- Pennachi, L. (2003), “Behind of Tyranny of Cliches Pay As You Go Versus Funded Pensions”, Erişim 20 Eylül 2018, http://www.ucis.pitt.edu/cwes/CWES/CWES_Lectures/PDFs/Pennacchi_Tyranny.pdf
- Seyyar, A. (2008). *Sosyal Siyaset Terimler Sözlüğü*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Sheshinski, E. ve Weiss, Y. (1981), “Uncertainty and Optimal Social Security Systems”, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. XCVI, No.2.

T.C. Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu, Genel Raporu, (2000). *Sosyal Güvenlik Kuruluşları*.

Erişim 30 Ekim 2018

<https://www.sayistay.gov.tr/rapor/kamu/Kamu%20%C4%B0%C5%91řletmeleri%202000%20Y%C4%B1%C4%B1%20Genel%20Raporu.pdf>

TOBB, (1994). *Sosyal Güvenlik Özel İhtisas Komisyon Raporu* (2. Baskı). Ankara: TOBB Yayınları.

Tuncay, C. A. (2002). *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*. İstanbul: Beta Basım Yayınları.

Tuncay, C. A. (2015). *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*. İstanbul: Beta Basım yayınları.

Tutar, K. (2016). *Ekonomi ve Çalışma Hayatı Terimleri Sözlüğü*. Erişim 9 Eylül 2018, www.sgk.gov.tr
Ankara: Memur-Sen Yayınları.

Yurdadoğ, V. (2000), “Sosyal Güvenliğin Finansman Yöntemleri”, *Sosyal Güvenlik Dünyası Dergisi*, 2(7-8), 86-93.

Yurdadoğ, V. (2002), “Sosyal Güvenliğin Finansman Yöntemleri”, Erişim 24 Eylül 2018, www.canaktan.org/politika/anti_leviathan/diger-yazilar/volkansosyalguvenlik.Pdf

OTEL İŞLETMELERİNDE ÖĞRENİLMİŞ GÜÇLÜLÜK DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA*

A RESEARCH ON DETERMINING THE LEVEL OF LEARNED RESOURCEFULNESS IN HOTEL BUSINESSES

Betül ÇETİN¹

Öz

Bu araştırma otel işletmelerinde öğrenilmiş güçlülük düzeylerinin belirlenmesi ve otel çalışanlarının öğrenilmiş güçlülük düzeylerinin demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Araştırmada Rosenbaum tarafından geliştirilen “Öğrenilmiş Güçlülük Ölçeği” kullanılmıştır. Veriler Kapadokya bölgesindeki 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerindeki 360 çalışana uygulanan anket tekniğiyle toplanmıştır. Verilerin analizinde t-testi ve ANOVA kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda otel çalışanlarının öğrenilmiş güçlülük düzeylerinin orta düzeyde olduğu ve otel çalışanlarının öğrenilmiş güçlülük düzeylerinin demografik özelliklere göre değişmediği gözlemlenmiştir

Anahtar Kelimeler: *Otel İşletmeleri, Öğrenilmiş Güçlülük, Otel Çalışanları, Kapadokya Bölgesi.*

Abstract

The purpose of this study is to determine the level of learned resourcefulness in hotel businesses and whether learned resourcefulness levels of the hotel employees varied according to the demographic variables. In this study, the scale of “Learned Resourcefulness Schedule” previously developed by Rosenbaum was used. Data were collected from the 360 employees of four- and five-star hotel businesses in Cappadocia through questionnaires. The t-test and ANOVA were used in data analysis. At the end of the study, it was observed that the level of learned resourcefulness of the hotel employees was medium level and the learned resourcefulness levels of the hotel employees did not change according to the demographic characteristics.

Keywords: *Hotel Businesses, Learned Resourcefulness, Hotel Employees, Cappadocia Region.*

* Bu çalışma “Otel İşletmelerinde Öğrenilmiş Güçlülük Ve İş Stresi İlişkisinde Algılanan Sosyal Desteğin Düzenleyicilik Rolü: Kapadokya Örneği” adlı doktora tezinden türetilerek 2nd International EMI Entrepreneurship & Social Sciences Congress, 09-11 November 2018, Cappadocia ‘de sözlü olarak sunulmuştur.

¹ Dr, betulcetin51@gmail.com

1. GİRİŞ

Günümüzde artan rekabet koşulları, çalışma sürelerinin uzun olması, müşterilerin isteklerinin daha fazla olması gibi faktörler hizmet sektöründe çalışanları olumsuz yönde etkilemektedir. Çalışma ortamındaki sorunlar çalışanların strese maruz kalmalarına, örgütsel bağlılığın azalmasına, motivasyon düşüklüğüne ve işletme açısından istenilen düzeye ulaşamamalarına neden olmaktadır. Üretim ve tüketimin eş zamanlı olduğu, emek yoğun olan otel işletmelerinin de çalışanlarını tatmin edebilmeleri için çalışma ortamını ve şartlarını daha iyi bir hale getirerek çalışanlarla müşteri ilişkilerini geliştirmeleri otel işletmeleri açısından oldukça önemli bir hale gelmiştir. Bu anlamda stresli ve olumsuz durumlarla etkin bir şekilde baş etme konusunda öğrenilmiş güçlülük kavramı ortaya çıkmıştır.

Meichenbaum (1977)'a göre öğrenilmiş güçlülük, stresli ve sorunlu olaylar karşısında kontrolü sağlamak ve aynı zamanda içten gelen stres kaynaklarıyla etkin bir şekilde baş edebilmek için net davranışlar sergilemek anlamına gelmektedir. Çalışma ortamında stresin en aza indirilerek, sorunların etkin ve verimli bir şekilde yönetilebilmesi için çalışanların öğrenilmiş güçlülük düzeylerinin artırılması ile otel işletmelerinin olumlu yönde etkileneceği düşünülmektedir.

Kapadokya bölgesi turizm sektörü açısından önemli destinasyonlardan birisidir. Her yıl pek çok sayıda yerli ve yabancı turist bu destinasyonu ziyaret etmektedir. Turistlerin konaklama, yeme-içme ve rekreasyonel ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri otel işletmeleri de mevcuttur. Dolayısıyla turistlerin tatmin olmalarında ve destinasyonu tekrar ziyaret etmelerinin sağlanmasında otel çalışanlarının öncelikle kendi hayatlarındaki sorunların üstesinden gelebilmeleri gerekmektedir. Çalışanların öğrenilmiş güçlülük düzeylerini arttırdıklarında bu sorunlardan daha kolay kurtulacakları düşünülmektedir.

Literatür taraması yapıldığında öğrenilmiş güçlülük kavramının genellikle sağlık, eğitim ve psikoloji alanlarında ele alındığı; ancak turizm sektöründe çok fazla incelenmediği tespit edilmiştir. Bu bulgudan yola çıkarak bu çalışmayla Kapadokya bölgesindeki 4 ve 5 yıldızlı otel işletmeleri çalışanlarının öğrenilmiş güçlülük düzeylerinin değerlendirilmesi ve elde edilen bulguların ilişkilendirilmesi ile ilgili çalışma kısıtlılığı bu araştırmanın yapılmasını gerekli kılmıştır. Çalışma kapsamında öncelikle öğrenilmiş güçlülük kavramı açıklanmıştır. Daha sonra alan araştırması sonucu elde edilen verilerin analizi yapılarak ortaya çıkan bulgulara yer verilmiştir.

2. ÖĞRENİLMİŞ GÜÇLÜLÜK KAVRAMI

Öğrenilmiş güçlülük kavramı ilk olarak Meichenbaum (1977) tarafından stres aşılama eğitimi programında ortaya atılmıştır. Meichenbaum, öğrenilmiş güçlülük kavramını daha soyut bir bakış açısıyla tanımlarken (Zauszniewski, 1995a; Yıldız, 2014; TÜRESİN Tetik ve Köse, 2015; Çakır, 2018), Rosenbaum öğrenilmiş güçlülüğü baş etme stratejilerinin bir unsuru olarak daha somut bir tanımla ifade etmiştir. Öğrenilmiş güçlülük kavramını dört ana başlık altında toplamak mümkündür (Rosenbaum, 1980a): Duygusal ve fizyolojik tepkilerle başa çıkmak için bilişleri ve öz yönergeleri kullanma; planlama, problem tanımlama, alternatifleri değerlendirme ve sonuçları tahmin etme gibi problem çözme stratejilerini uygulama; hemen doyumunu erteleyebilme ve içsel olayları bireyin kendisinin düzenleyebileceği genel bir inanca sahip olma üzere. O halde, öğrenilmiş güçlülük, kişinin hedefe yönelik olan davranışlarının yerine getirilmesine engel olan duygu, acı veya biliş gibi içsel tepkileri düzenlemede kullandıkları çoğunlukla bilişsel olan davranış ve becerilerin birikimidir (Rosenbaum, 1983). Dağ (1991) ise öğrenilmiş güçlülüğü “bireylerin stresli bir durumla karşı karşıya kaldıkları ortamda bilinçli olarak bu durumdan kendilerini başarıyla kurtarabildikleri yetenektir” şeklinde tanımlamıştır. Rachman (1990)'a

göre ise öğrenilmiş güçlülük, sorunlarla başarılı bir şekilde baş edebilmek için kişinin bireysel ve sosyal kaynaklarını kullanabilme yeteneğidir.

Öğrenilmiş güçlülük hem doğuştan gelen hem de çevresel etkilerle öğrenilebilen bir yetidir (Rosenbaum, 1983). Farklı ortamlarda büyüyen bireylerin öğrenilmiş güçlülük becerileri de farklı gelişir (Ceyhan, 2006). Dolayısıyla öğrenilmiş güçlülük becerileri bireylere göre farklılık gösterebilmektedir (Rosenbaum ve Jaffe, 1983). Öğrenilmiş güçlülüğü yüksek olan bireyler stres kaynaklarından daha az etkilenebilmekte (Gintner vd., 1989); daha az psikolojik sorunlar yaşayarak (Dağ, 1992) depresyonla daha iyi baş edebilmekte (Simons vd., 1985; Siva, 1991; Flett vd., 1991; Zauszniewski, 1995a; Zauszniewski, 1995b; Huang ve Guo, 2009; Chung vd., 2012; Ngai ve Chan, 2012); çalışma ortamında daha başarılı olarak (Smith, 1979) kendini daha iyi kontrol edebilmekte (Frankel ve Merbaum, 1982); yeteneklerini daha iyi kullanarak (Rosenbaum ve Rolnick, 1983; Rosenbaum ve Ben-Ari Smira, 1986; Güloğlu ve Aydın, 2007) sorunlarla daha etkin bir şekilde mücadele edebilmektedir (Rosenbaum ve Palmon, 1984). Bu nedenle öğrenilmiş güçlülük becerileri her işletmede olduğu kadar otel işletmelerinde de önemi vurgulanması gereken ve farkında olunması gereken önemli bir araştırma konusu olarak görülmektedir.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

Bu çalışmanın temel amacı Kapadokya bölgesinde faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı otel işletmeleri çalışanlarının öğrenilmiş güçlülük düzeylerinin belirlenerek onların öğrenilmiş güçlülük düzeylerinin demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğini tespit etmektir. Bu kapsamda çalışmada şu sorulara yanıt aranmıştır:

- Otel işletmelerinde çalışanların öğrenilmiş güçlülük düzeyleri nedir?
- Otel çalışanlarının öğrenilmiş güçlülük düzeyleri demografik özelliklere göre farklılık göstermekte midir?

Bireylerin çalışma yaşantılarında başarılı ve etkin olmaları karşılıklarına çıkan sorunlarla nasıl başa çıktıklarıyla yakından ilgilidir. Hizmet sektörü olan otel işletmeleri çalışanlarının öğrenilmiş güçlülük düzeylerinin belirlenmesi bu anlamda önem taşımaktadır. Otel çalışanları üzerinde öğrenilmiş güçlülük kavramının çalışılmamış olması da bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı anlamına gelmektedir.

4. YÖNTEM

Bu çalışmada nicel yöntem esas alınmış, veri toplama aracı olarak da anket tekniğinden faydalanılmıştır. Bu çalışmanın amacı doğrultusunda Siva (1991) ve Dağ (1991) tarafından gözden geçirilerek güvenilirliği ve geçerliliği kabul edilebilir düzeyde bulunarak Türkçeye uyarlanan ve Rosenbaum (1980a) tarafından geliştirilen “Öğrenilmiş Güçlülük Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçekte öğrenilmiş güçlülüğe ilişkin 36 ifade yer almaktadır. Bu çalışmanın evrenini Kapadokya bölgesinde faaliyet gösteren dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinin çalışanları oluşturmaktadır. Nevşehir İl ve Kültür Turizm Müdürlüğü’nün 2017 yılı Ocak ayı verilerine göre Nevşehir’de toplam 21 adet dört ve beş yıldızlı otel olduğu tespit edilmiştir. Tespit edilen bu otellerde çalışanlar araştırma kapsamında incelenmiştir. Çalışmanın zaman ve maliyet kısıtları nedeniyle araştırma evreni üzerinde tamsayım yapmak mümkün olmadığı için örnekleme gidilmiştir. Araştırmada örnekleme yöntemi olarak tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden biri olan yargısal örnekleme yöntemi tercih edilmiştir (Burns ve Bush, 2014). Araştırma verileri anket tekniği ile Eylül 2017 ile Aralık 2017 tarihleri arasında elde edilmiştir. 390 katılımcıdan oluşan örneklemden elde edilen verilere öncelikle frekans analizi yapılmıştır. Daha sonra ölçeğe ilişkin yapılan

güvenilirlik analizi sonucunda ölçekte yer alan ifadelerin Cronbach Alpha değeri 0,694 bulunmuş ve ölçeğin orta düzeyde güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada doğruluğu test edilen araştırma soruları için hangi analizlerin yapılması gerektiğine karar vermek amacıyla otel çalışanlarının öğrenilmiş güçlülüklerinin ortalama, mod ve medyan değerleri ile çarpıklık ve basıklık değerleri incelenerek dağılımların normal olduğu görülmüştür. Ardından t-testi ve ANOVA testleri uygulanmış ve ortaya çıkan bulgular açıklanmıştır.

5. BULGULAR

Çalışma kapsamında katılımcıların demografik özelliklerine göre dağılımı Tablo 1.'de yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Özellikler	f	%	Özellikler	f	%
Cinsiyet			Medeni Durum		
Kadın	170	43,6	Evli	181	46,4
Erkek	220	56,4	Bekar	209	53,6
Eğitim Durumu			Sektörde Çalışma Süreleri		
İlköğretim	75	19,2	1 yıldan az	39	10
Lise ve dengi	147	37,7	1-5 yıl	167	42,8
Ön lisans	73	18,7	6-10 yıl	101	25,9
Lisans	65	16,7	11 yıl ve üzeri	83	21,3
Lisansüstü	30	7,7			
İşletmede Çalışma Süreleri			n= 390		
1 yıldan az	130	33,3			
1-5 yıl	197	50,6			
6-10 yıl	46	11,8			
11 yıl ve üzeri	17	4,3			

Tablo 1. incelendiğinde, katılımcıların 220'sinin (%56,4) erkek, 170'inin (%43,6) kadın olduğu; 209'unun (%53,6) bekar ve 181'inin (%46,4) evli olduğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumuna bakıldığında 147'sinin (%37,7) lise ve dengi; 75'inin (%19,2) ilköğretim; 73'ünün (%18,7); 65'inin (%16,7) ve 30'unun (%7,7) lisansüstü mezunu olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu katılımcıların sektörde çalışma sürelerine bakıldığında 167'sinin (%42,8) turizm sektöründe 1-5 yıl arası; 101'inin (%25,9) 6-10 yıl arası; 83'ünün (%21,3) 11 yıl ve üzeri; 39'unun (%10) ise 1 yıldan az bir süre çalıştığı tespit edilmiştir. Katılımcıların işletmede çalıştıkları süreye göre ise 197'sinin (%50,6) aynı işletmede 1-5 yıl arası; 130'unun (%33,3) 1 yıldan az; 46'sının (%11,8) 6-10 yıl arası ve 17'sinin (%4,3) 11 yıl ve üzeri çalıştığı görülmektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda ankete katılanların eğitim seviyelerinin çok yüksek düzeyde olmadığı sonucuna varılabilir. Ayrıca katılımcıların turizm sektöründe çalışma sürelerine göre 1-5 yıldan fazla çalışanların sayısı azalmaktadır. Bu durum turizm sektörünün emek yoğun olması, çalışma saatlerinin uzun olması, turizmin sezonluk olması ve işten ayrılmaların çok yaşanması gibi nedenlere bağlanabilir. Katılımcıların aynı işletmede çalıştıkları süreye bakıldığında da bu durumun çok değişmediği ve bu çalışmada değerlendirilen otel çalışanlarının aynı işletmede sabit olarak en çok 1 ve 5 yıl arası çalıştığı görülmüştür.

Bu çalışmayla otel çalışanlarının öğrenilmiş güçlülük ölçeğindeki ifadelerle katılıp katılmadıklarını ifade eden genel bir değerlendirme yapılmıştır. Tablo 2.'de otel çalışanlarının öğrenilmiş güçlülük düzeylerini ölçmek için öğrenilmiş güçlülük ölçeğine ilişkin betimsel istatistikler sunulmuştur.

Tablo 2. Öğrenilmiş Güçlülük Değişkenine Ait Betimsel İstatistikler

Değişken	Std. Sapma	Aritmetik Ortalama
Öğrenilmiş Güçlülük	0,36	3,43

İfadelere verilen yanıtların aritmetik ortalaması 3 (Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum) ve 4 (Katılıyorum) yanıtı arasındadır. Ölçekteki “Endişelendiğim bir iş olduğunda, nasıl üstesinden gelebileceğimi düşünürüm” (3,98); “Zor bir durumla karşılaştığımda sistematik bir şekilde çözüm üretmeye çalışırım” (3,97); “Yapılacak çok şey olduğunda genellikle işlerimi planlarım” (3,95); “Kötü bir alışkanlığımdan kurtulduğumda kendime olan güvenim artar” (3,89); “İşime odaklanmakta zorlandığımda, odaklanmayı arttırmak için yollar ararım” (3,86); “Sinirli ve gergin olduğumda, yanımdaysa sakinleştirici bir ilaç alırım” (2,67) ifadelerine verilen yanıtlarla otel çalışanlarının sorunların üstesinden gelebilme, çözüm odaklı olma, planlama ve akılcı davranma, dikkati ve duygularını yönlendirerek amaca yönelme, kendini yatıştırma, erteleme, ruh halini ve ağrıyı denetleyebilme gibi öğrenilmiş güçlülük becerilerine orta düzeyde sahip oldukları söylenebilir.

Tablo 3.’te otel çalışanlarının öğrenilmiş güçlülük düzeylerinin cinsiyet ve medeni duruma göre farklılık gösterip göstermediğine yönelik yapılan t-testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3. Otel Çalışanlarının Öğrenilmiş Güçlülük Düzeylerinin Cinsiyet ve Medeni Duruma Göre Karşılaştırılması (t-testi)

Cinsiyet/ Medeni Durum	N	Ort.	S.S.	s.d.	t	P
Kadın	157	3,5996	,58204	388	0,682	0,496
Erkek	203	3,5587	,59272			
Bekar	195	3,5960	,59314	388	-0,705	0,481
Evli	165	3,5540	,58216			

Tablo 3’e göre otel çalışanlarının cinsiyetlerinin ve medeni durumlarının öğrenilmiş güçlülük düzeylerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık yaratmadığı sonucuna varılmıştır ($p>0,05$). Dolayısıyla kadınlar erkeklere göre daha fazla öğrenilmiş güçlülük becerisine sahip ya da evliler bekarlara göre daha az öğrenilmiş güçlülük becerisine sahip diye bir çıkarım yapmak söz konusu değildir. O halde cinsiyetin ve medeni durumun katılımcıların öğrenilmiş güçlülük düzeyleri üzerinde herhangi bir etkisi yoktur denilebilir.

Tablo 4’te otel çalışanlarının öğrenilmiş güçlülük düzeylerinin eğitim durumu, sektörde çalışma süreleri ve işletmedeki çalışma süreleri açısından bir farklılık gösterip göstermediğine yönelik ANOVA sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 4. Otel Çalışanlarının Öğrenilmiş Güçlülük Düzeylerinin Diğer Demografik Özelliklere Göre Karşılaştırılması (ANOVA)

Demografik Özellikler	Ort.	S.S.	Kareler Toplamı	s.d.	F	P
Eğitim	3,5765	,58769	134,352	389	2,058	0,86
Sektörde Çalışma S.					0,982	0,494
İşletmede Çalışma S.					1,042	0,411

Tablo 4'e göre otel çalışanlarının öğrenilmiş güçlülük düzeylerinin eğitim durumuna, sektörde ve işletmede çalışma sürelerine göre de istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık yaratmadığı görülmüştür ($p>0,05$).

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmayla Kapadokya bölgesinde 4 ve 5 yıldızlı otel işletmeleri çalışanlarının öğrenilmiş güçlülük kavramı açısından mevcut durumları irdelenerek çalışanların öğrenilmiş güçlülük düzeylerinin demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığı üzerinde durulmuştur. Kapadokya bölgesinde otel işletmeleri açısından öğrenilmiş güçlülük kavramını inceleyen bir çalışmaya rastlanmadığı için de bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırma bulgularına göre otel çalışanlarının öğrenilmiş güçlülük ifadelerine verdikleri yanıtlarda öğrenilmiş güçlülük düzeylerinin orta bir düzeyde (3,43) olduğu görülmüştür. Kapadokya bölgesindeki otel çalışanlarının bazı öğrenilmiş güçlülük becerilerine sahip olduğu ve sorunların üstesinden nasıl gelecekleri konusunda strateji geliştirebildikleri; ancak bu düzeyin geliştirilmesi gerektiği söylenebilir. Öğrenilmiş güçlülük düzeyi yüksek olan bireylerin çalışma ortamında daha başarılı, sakin ve rahat oldukları (Smith, 1979; Rosenbaum 1980a; Rosenbaum, 1983; Rosenbaum ve Palmon 1984; Gintner vd., 1989); daha az sağlık sorunlarıyla karşı karşıya kaldıkları (Guloglu, 2016); daha az tükenmişlik sendromu yaşadıkları (Clanton vd., 1992; Yürür, 2011) göz önünde bulundurulursa çalışanların öğrenilmiş güçlülük becerilerine sahip olması ve bu düzeyi yükseltebilmesi işletmeler açısından rakiplerine fark yaratmada stratejik bir araç olabilir.

Rosenbaum (1990), öğrenilmiş güçlülüğün çevreden yaşam boyunca öğrenildiğini ancak bunun cinsiyete bağlı olmadığını ileri sürmektedir. Bu araştırmayla da öğrenilmiş güçlülüğün demografik özelliklere göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yaratmadığı tespit edilerek sonuçlar, bazı çalışmaların bulgularıyla da tutarlılık göstermektedir (Rosenbaum, 1980a; Edwards ve Riordan, 1994; Kennett ve Keefer, 2006; Güloğlu ve Aydın, 2007; Yürür ve Keser, 2010; Ceyhan ve Ceyhan, 2011). Öte yandan öğrenilmiş güçlülüğün cinsiyete ve eğitim düzeyine göre değiştiğini tespit eden çalışmalar da mevcuttur (Brewin vd., 1996; Goff, 2009; Huang vd., 2010; Chung vd., 2012; Türesin Tetik ve Köse, 2015; Karaçor ve Cengiz 2018).

Günümüzde otel işletmeleri gibi hizmet sektörü kapsamında olan işletmelerde çalışanlar, pek çok konuda strese maruz kalarak işletmenin istediği performansı sergilemede yetersiz kalabilmektedirler. Öğrenilmiş güçlülük, bireylerin çalışma yaşamında karşılaştığı psikolojik sorunların üstesinden gelerek yaşadıkları iş stresinin olumsuz etkilerinin azaltılmasında ve ortaya çıkabilecek psikolojik, sosyal ve psiko-somatik sorunların engellenmesinde etkili bir araç olarak değerlendirilebilir (Çakır, 2018). Dolayısıyla çalışanların öğrenilmiş güçlülük becerilerini geliştirip bu sorunların üstesinden gelebilmeleri son derece önemli bir hale gelmiştir. Bu anlamda otel işletmelerinin çalışma grupları oluşturarak çalışanlarını eğitmesi, onların farklı uğraşlar (Müzik, spor, sanatsal etkinlikler vs.) edinmelerine fırsat vermesi, çalışma koşullarında ve saatlerinde düzenlemeler yapması gibi yöntemlerle çalışanların öğrenilmiş güçlülük becerilerinin artması sağlanabilir.

Bu çalışma sadece Kapadokya bölgesinde faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerindeki çalışanlar ile sınırlanmıştır. Öğrenilmiş güçlülük ile ilgili bundan sonraki yapılacak benzer çalışmalarda öğrenilmiş güçlülük konusu farklı destinasyonlarda ve farklı turizm işletmelerinde (seyahat acentaları, yiyecek-içecek işletmeleri, ulaşım işletmeleri vb.) yürütülebilir. Ayrıca bu çalışmadan ayrı olarak otel yöneticilerinin öğrenilmiş güçlülük düzeyleri tespit edilerek çözüm önerili yaklaşımlar geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Brewin, C. R., Andrews, B. ve Hurnham, A. (1996). Intergenerational links and positive self-cognitions: Parental correlates of optimism, learned resourcefulness, and self-evaluation. *Cognitive Therapy and Research*, 20 (3), ss. 247-263.
- Burns, A. C. ve Bush, R. F. (2014). *Marketing Research*. Harlow: Pearson Education.
- Ceyhan, A. A. (2006). Üniversite öğrencilerinin geçmişte yaşadıkları ayrılık kaygısının öğrenilmiş güçlülük, kaygı ve psikolojik belirtileri yordama düzeyi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 6 (1), ss. 53-79.
- Ceyhan, A. A. ve Ceyhan, E. (2011). Investigation of university students' self-acceptance and learned resourcefulness: A longitudinal study. *High Educ*, 61, ss. 649-661.
- Chung, C. C., Lin, M. F., Ching, Y. C., Kao, C. C., Chou, Y. Y., Ho, P. H. ve Chang, H. J. (2012). Mediating and moderating effects of learned resourcefulness on depressive symptoms and positive ideation in hospital nurses in Taiwan. *Research in Nursing and Health*, 35, ss. 576–588.
- Clanton, L. D., Rude, S. S. ve Taylor, C. (1992). Learned resourcefulness as a moderator of burnout in a sample of rehabilitation providers. *Rehabilitation Psychology*, 37 (2), ss. 131-140.
- Çakır, Ö. (2018). Öğrenilmiş Güçlülük ve Çalışma Yaşamı. A. Keser, G. Yılmaz, S. Yürür (Ed.), *Çalışma Yaşamında Davranış: Güncel Yaklaşımlar* içinde, (4. Baskı), Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Dağ, İ. (1991). Rosenbaum'un öğrenilmiş güçlülük ölçeği'nin üniversite öğrencileri için güvenilirliği ve geçerliği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2 (4), ss. 269-274.
- Dağ, İ. (1992). Kontrol odağı, öğrenilmiş güçlülük ve psikopatoloji ilişkileri. *Psikoloji Dergisi*, 7 (27), ss. 1-9.
- Edwards, D. ve Riordan, S. (1994). Learned resourcefulness in black and white South African university students. *Journal of Social Psychology*, 134 (5), ss. 665-675.
- Flett, G. L., Hewitt, P. L., Blankstein, K. ve O'brien, S. (1991). Perfectionism and learned resourcefulness in depression and self-esteem. *Personality and Individual Differences*, 12 (1), ss. 61-68.
- Frankel, M. J. ve Merbaum, M. (1982). Effects of therapist contact and a self-control manual on nailbiting reduction. *Behavior Therapy*, 13, ss. 125-129.
- Gintner, G. G., West, J. D. ve Zarski, J. J. (1989). Learned resourcefulness and situation-specific coping with stress. *The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*, 123 (3), ss. 295-304.
- Goff, A. M. (2009). Stressors, academic performance, and learned resourcefulness in baccalaureate nursing students. Yayınlanmamış Doktora Tezi. The University of North Carolina at Greensboro.
- Guloglu, B. (2016). Mediating role of psychiatric symptoms on the relationship between learned resourcefulness and life satisfaction among Turkish university students. *Australian Journal of Psychology*, sayfa numarası yok.
- Güloğlu, B. ve Aydın, G. (2007). İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin öğrenilmiş güçlülük ve otomatik düşünce biçimi arasındaki ilişki. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33, ss. 157-168.
- Huang, C. Y. ve Guo, S. E. (2009). Stress, perceived support, resourcefulness and depressive symptoms in Taiwanese adolescents. *Journal of Clinical Nursing*, 18, ss. 3271–3279.

- Huang, C. Y., Guo, S. E., Hung, C. M., Shih, S. L., Lee, L. C. ve Huang, S. M. (2010). Learned resourcefulness, quality of life, and depressive symptoms for patients with breast cancer. *Oncology Nursing Forum*, 37 (4), ss. 280-287.
- Karaçor, M. ve Cengiz, Ş. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Öğrenilmiş Güçlülük Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir çalışma: Ulubey Meslek Yüksekokulu örneği. *Social Sciences Studies Journal*, 4 (13), ss. 10-17.
- Kennett, D. J. ve Keefer, K. (2006). Impact of learned resourcefulness and theories of intelligence on academic achievement of university students: An integrated approach. *Educational Psychology*, 26, ss. 441-457.
- Meichenbaum, D. (1977). *Cognitive-Behavior Modification: An Integrative Approach*. New York: Plenum Press.
- Ngai, F. W. ve Chan, S. W. C. (2012). 'Learned resourcefulness, social support, and perinatal depression in Chinese mothers. *Nursing Research*, 61 (2), ss. 78-85.
- Özdamar, K. (2001). *Paket Programlar ve İstatistiksel Veri Analizi (Çok Değişkenli Analizler)*. (4. Baskı). Eskişehir: Kaan Yayınları.
- Rachman, S. (1990). Learned Resourcefulness in the Performance of Hazardous Tasks. M. Rosenbaum (Ed.), *Learned Resourcefulness: On Coping Skills, Self-Control, and Adaptive Behavior* içinde. New York: Springer publishing company.
- Rosenbaum, M. (1980a). A schedule for assessing self-control behaviors: Preliminary findings. *Behavior Therapy*, 11, ss. 109-121.
- Rosenbaum, M. (1983). Learned Resourcefulness As a Behavioral Repertoire for The Self-Regulation of Internal Events: Issues and Speculations. M. Rosenbaum. C.M. Franks, Y. Jaffe (Ed.), *Perspectives on Behavior Therapy in The Eighties* içinde. New York: Springer.
- Rosenbaum, M. (1990). The Role of Learned Resourcefulness in The Self-Control of Health Behavior. M. Rosenbaum (Ed.), *Learned Resourcefulness: On Coping Skills, Self-Control, and Adaptive Behavior* içinde (3-30). New York: Springer.
- Rosenbaum, M. ve Jaffe, Y. (1983). Learned helplessness: The role of individual differences in learned resourcefulness. *British Journal of Social Psychology*, 22, ss. 215- 225.
- Rosenbaum, M. ve Rolnick, A. (1983). Self-control behaviors and coping with seasickness. *Cognitive Therapy and Research*, 7 (1), ss. 93-98.
- Rosenbaum, M. ve Palmon, N. (1984). Helplessness and resourcefulness in coping with epilepsy. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 52 (2), ss. 244-253.
- Rosenbaum, M. ve Ben-Ari-Smira, K. (1986). Cognitive and personality factors in the delay of gratification of hemodialysis patients', *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, ss. 357-364.
- Simons, A. D., Lustman, P. J., Wetzel, R. D. ve Murphy, G. E. (1985). Predicting response to cognitive therapy of depression: The role of learned resourcefulness. *Cognitive Therapy and Research*, 9 (1), ss. 79-89.

- Siva, N. A. (1991). İnfertilitede öğrenilmiş güçlülük, stresle başetme ve depresyonun incelenmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Nörolojik ve Psikiyatrik Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Smith, T. V. G. (1979). Cognitive correlatives of response to a behavioral weight control program. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Queen's University, Kingston, Canada.
- Türesin Tetik, H. ve Köse, S. (2015). Örgüt çalışanlarının paternalistik liderlik algıları ve öğrenilmiş güçlülük düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11 (26), ss. 29-56.
- Yıldız, D. (2014). Örgütlerde öğrenilmiş güçlülük kavramı ve insan kaynakları departmanı çalışanlarının öğrenilmiş güçlülük düzeylerinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yürür, Ş. (2011). Öğrenilmiş güçlülük, kıdem ve medeni durumun duygusal tükenmedeki rolü: Kaynakların korunması teorisi kapsamında bir analiz. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25 (1), ss. 107-126.
- Yürür, Ş. ve Keser, A. (2010). Öğrenilmiş güçlülük: Öğretmenler üzerinde bir uygulama. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 1 (1), ss. 59-70.
- Zauszniewski, J. A. (1995a). Learned resourcefulness: A conceptual analysis. *Issues in Mental Health Nursing*, 14, ss. 13-31.
- Zauszniewski, J. A. (1995b). Theoretical and empirical considerations of resourcefulness. *Journal of Nursing Scholarship*, 27 (3), ss. 177-180.

MUHASEBEDE BİLGİSAYAR KULLANIMINDAN KAYNAKLANAN KONTROL PROBLEMLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

A RESEARCH ON CONTROL PROBLEMS AND SUGESTIONS OF SOLUTION CAUSED BY USING COMPUTER ON ACCOUNTING

Arzu MERİÇ¹, Recep GÜNEŞ²

Öz

Araştırmada, işletmelerin muhasebe birimlerinde bilgisayar kullanımının, bilgisayar kullanıcıları açısından hile veya hata yapılmasına fırsat oluşturması sebebiyle muhasebe kontrol ortamları değerlendirilerek, riskler belirlenmiş ve uygun kontrol eylemleri oluşturmak için öneriler sunulmuştur.

Bu bağlamda; araştırma, hedef kitle olarak seçilen Kayseri ve Malatya illerinde faaliyette bulunan işletmelerde çalışan Serbest Muhasebesi ve Mali Müşavir ile bu işletmelerin muhasebe birimlerinde çalışan muhasebe elemanlarından basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile belirlenen 66 kişi üzerinde yapılmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre; yetkisiz kişilerin bilgisayarlara erişim imkânının olması, çalışanların yazılım ve donanım bilgisi yetersizliği, bilgisayarların kullanıcı avantajı doğrultusunda manipüle edilebilirliği, işletim sisteminin emniyet altına alınmamış olması, kullanılan yazılımların muhakeme gücünün olmaması, görevlerin ayrılığı ilkesine uyulmaması, bilgisayar ortamındaki verilerin kolaylıkla çalınabilmesi, değiştirilebilmesi ve kaybolabilmesi gibi sorunlar tespit edilerek katılımcıların görüşleri de değerlendirilerek çözüm önerileri oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İç Kontrol Sistemi, Kontrol Ortamı, Kontrol Problemleri.

Abstract

In this research, because of opportunities for fraud by using computers in department of accounting, risks are identified and suggestions are created for suitable control actions by evaluating accounting control environment.

In this regard prepared surveys were applied on 66 people whom are in the target group of dependent certified public accountants and members of profession in accounting departments in Kayseri and Malatya and whom are determined by using simple random sampling.

According to the results of the study, problems such as unauthorized people's access to computers, the employee's being lack of software and hardware knowledge, computers being manipulated in accordance with

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kayseri Üniversitesi, arzumeric@erciyes.edu.tr

² Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, recep.gunes@inonu.edu.tr

user's advantage, operating systems of computers not being in secure, computers lacks judgment, duties being concentrated within the computer, information being changed without physical traces, information being stolen and loosen is easy were identified. Suggestions of solution for these problems determined created by the way of evaluating participants' opinions.

Keywords: *Internal Control System, Control Environment, Control Problems.*

1. GİRİŞ

İşletmelerde hile eyleminin gerçekleşmesinde zayıf iç kontrollerin payı büyüktür. Etkin bir iç kontrol sistemi oluşturmak hileyi önlemede önemli bir aşamadır. Bu aşamada işletmelerin kendilerine uygun bir iç kontrol modeli oluşturması ve etkin bir şekilde işler hale getirmesi gerekmektedir.

Günümüzde tüm muhasebe faaliyetlerinin bilgisayar ortamlarında gerçekleştirildiği ve finansal verilerin de bu ortamda saklandığı göz önüne alındığında, bu faaliyetlere bağlı olarak ortaya çıkan riskleri önlemeye yönelik bir iç kontrol modeli oluşturmak gerekmektedir. Bu amaçla, öncelikle bilgisayar ortamında yürütülen faaliyetlerden kaynaklı riskleri anlamak, tanımlamak ve değerlendirerek kontrol önlemlerini almak gerekmektedir.

İşletmelerde hile yapan çalışanların konumlarına göre bir değerlendirme yapıldığında, hilenin en fazla muhasebe bölümünde çalışanlar tarafından yapıldığı, Sertifikalı Hile Araştırmacıları Kuruluşu'nun (ACFE) yayımladığı 1996- 2008 tarihleri arası rapor sonuçları ile gösterilmiştir. Günümüz bilgisayar teknolojileri kullanımı sonucu en fazla hile eyleminin gerçekleşebileceği tespit edilen muhasebe birimlerinde bilgisayar kullanımına dayalı işlemlerden kaynaklı riskleri tanımlamak ve kontrol önlemleri oluşturmak amacıyla anket yöntemi ile araştırma yapılmıştır.

Ülkemiz ekonomik dinamiklerinin öncüleri olan küçük ve orta ölçekli işletmeler üzerinde anket uygulanması uygun görülmüştür. Bu açıdan Kayseri ve Malatya illerindeki küçük ve orta ölçekli işletmeler üzerinde anket uygulanmıştır. Çalışmada, işletmelerin muhasebe birimlerinde bilgisayar kullanımından kaynaklı kontrol problemleri ve çözüm önerileri ifade edilerek katılımcıların algıları ölçülmüştür. Bu amaçla, işletmelerde bağımlı çalışan SMMM'ler ile muhasebe birimlerinde çalışan personellerin görüşleri değerlendirmeye alınmıştır.

2. KONTROL VE İÇ KONTROL KAVRAMLARI VE ÖNEMİ

Henry Fayol'un tanımladığı yönetimin beş temel fonksiyonlarından biri kontroldür. İşletme faaliyetlerinin belirlenen planlara ve prensiplere uygun yürütüldüğünü görmek ve hatalara dikkat çekerek tekrarlanmasını önlemek kontrolün temel amacıdır (Hodgets, 1999: 240). Kontrollerden bazıları istenmeyen sonuçların gerçekleşmesini önlemek için önceden tasarlanır ki bunlara önleyici kontroller; denir (Gelinis ve Sutton, 2002: 231) bazıları ise, istenmeyen sonuçların gerçekleştikten sonra tanımlanması için tasarlanır ki bunlara tespit edici kontroller denir. Bir kısım kontroller ise istenmeyen sonuçları tersine çevirmek veya tekrarlanmasını önlemek için tasarlanır ki bunlara da düzeltici kontroller denir (Romney ve Steinbart, 2003: 195).

İç kontrol; bir işletmenin varlıklarını koruyacak, muhasebe ve diğer faaliyetler ile ilgili doğru ve güvenilir bilgi veren raporların oluşturulmasını ve yönetimce belirlenen politikalara uygunluğu sağlayacak, işletme faaliyetlerinde etkinliği arttıracak tüm ölçü ve yöntemleri belirleyen, hesap planı ve raporlama sistemini kuran, görev, yetki ve sorumlulukların belirlenmesi ve işletmenin organizasyon planını kapsayan bir sistem olarak tanımlanabilir (Cook ve Winkle, 1980: 198). İşletmede oluşturulacak bu sistem, hem önleyici, hem tanımlayıcı, hem düzeltici kontrolleri içermelidir.

İşletmelerin etkin ve verimli bir şekilde güvenilir bir ortamda faaliyetlerini sürdürmeleri kontrol gereksinimlerini ortaya çıkarmış ve bu gereksinimler ile iç kontrol sistemlerine yönelik, COSO, Cobit, eSAC, SysTrust gibi farklı modeller oluşturulmuştur. COSO bu modeller arasından işletmenin bütününe kapsayan en geniş içeriğe sahiptir. Ayrıca muhasebe ve denetim alanında dünyanın en büyük ve en güçlü kuruluşlarının (AAA- Amerika Muhasebe Birliği, AICPA- Amerikan Muhasebeciler Enstitüsü, FEI- Amerika Finansal Yöneticiler Enstitüsü, IIA- Uluslararası İç Denetçiler Enstitüsü, IMA- Amerika Yönetim Muhasebe Enstitüsü) desteğini almıştır (Aksoy, 2006: 138-164).

Etkili iç kontroller ile ilgili tartışmalar ABD’de ilk kez 1940’lı yıllara dayanmaktadır. 1972-1976 yıllarında konu tam anlamıyla dikkat çekmiş, bu dönemlerde şirketlerin iç kontrol programlarını uygulamaya zorunlu kılan kurallar belirlenmiştir. 1978- 1985 yılları arasında AICPA iç kontroller hakkında bir Denetim Standardı yayınlamıştır (Çıtak, 2009:104).

ABD’de 1985 yılında hileli finansal raporlama konusunda tespit ve öneriler geliştirmek amacıyla AAA, AICPA, FEI, IIA, IMA gibi güçlü mesleki örgütlerin desteğiyle Hileli Finansal Raporlama Ulusal Komisyonu (National Commission of Fradulent Financial Reporting) kurulmuştur. Komisyonun ilk başkanı James C. Treadway’in adıyla anılarak Treadway Komisyonu olarak da bilinen “Hileli Finansal Raporlama Komisyonu”nun en önemli amacı; hileli finansal raporlamanın nedenlerini belirlemek ve meydana gelme olasılığını azaltmaktır. Bir başka ifade ile, işletmelerde etkili iç kontrol ve kurumsal yönetim aracılığı ile finansal raporlamanın kalitesini arttırmaktır. Bunun için komisyon himayesinde iç kontrol literatürünün yeniden gözden geçirilmesi için bir çalışma grubu oluşturulmuştur. Oluşturulan komite kısaca COSO (Committee of Sponsoring Organizations of Treadway Commission- Treadway Komisyonunu Destekleyen Kuruluşlar Komitesi) olarak bilinmektedir (Moeller, 2007:3, Çatıkkaş, 2005: 17, Çıtak, 2009: 104).

COSO 1992 yılında işletmelerde etkili bir iç kontrol sisteminin kurulması konusunda tespit ve öneriler içeren “İç Kontrol Bütünleşik Genel Çerçeve” adlı rapor yayınlamıştır. Raporla, iç kontrolün işletme yönetim kurulu, üst yönetim ve diğer personel tarafından yürütülen (Çıtak, 2009:107);

- İşletme faaliyetlerinin etkinliği ve verimliliğini,
- Finansal raporlamanın güvenilirliğini,
- Yürürlükteki yasa ve düzenlemelere uyumu sağlamak için belirlenmiş bir süreç olarak, tanımı yapılmıştır.

Etkili iç kontrol sistemleri (Bozkurt, 2011:417);

- İyi oluşturulmuş bir kontrol ortamından,
- Etkili ve güvenilir bilgi sisteminden,
- Uygun ve yeterli kontrol faaliyetlerinden,
- Risk değerlendirmesinden,
- Gözleme faaliyetlerinden oluşmaktadır.

İşletmelerde hileli işlem yapılmasının ortamını oluşturduğu iddia edilen “baskı”, “fırsat” ve “haklı gösterme” olarak tanımlanan hile üçgeninin bir ayağı fırsattır. Hile yapılmasında çalışanlara fırsat verme olasılığını en aza indirme olanağı işletmenin elindedir. İşletmelerde fırsat olasılığını en aza indirme çalışmalarında önemli unsurlardan biri oluşturulacak “İç Kontrol Sistemi” dir (Bozkurt, 2011:117). İşletmelerde, fırsat bulduğunda hile yapanların önüne geçmek için öncelikle risk alanları tanımlanarak, oluşturulacak iç kontrol sistemi ile söz konusu riskleri en aza indirmeye çalışmalıdır.

İşletmelerde yapılan hilelerde, hile yapanların başarılı olması, var olan kontrollerin aşılması ile mümkün olabilmektedir. Mevcut kontrolleri değerlendirerek hile riskini arttıran zayıf noktaları ortaya çıkarmak işletme tepe yönetimlerinin önemli görevleri arasındadır (Bozkurt, 2011:418).

3. BİLGİSAYARLI MUHASEBE SİSTEMİNDEKİ KONTROL PROBLEMLERİ

İşletmelerin muhasebede bilgisayar kullanımı ile ilgili karşılaşılabilecek problemleri çözebilmek için, bilgisayar programları ve diğer bilgisayar donanımları ile ilgili iç kontrol sistemlerini kurmaları gerekmektedir. Kullanılan paket programının, kullanım amaçlarına bağlı olarak, söz konusu problemleri ortadan kaldırma özelliğinin olması gerekmektedir.

Muhasebede bilgisayar kullanımı ile ilgili olarak karşılaşılabilecek sorunlar dört grup altında aşağıda belirlenmiştir. Bunlar;

a) Bilgisayara veri girişi aşamasında karşılaşılabilecek problemler:

1. Veri girişinin görünmezliği: Bilgisayarlara veri girişi belgesiz olarak yapılabilir ve bir işlemin sonucu kayıt otomatik olarak yapılabilir.
2. Yetkisiz kişilerin veri girişi yapabilmesi: Bilgisayarlara erişim imkanının yetkilendirilmemesi yetkisiz kişilerin veri girmesine neden olabilir.
3. Yanlış veri girişi yapabilmesi: Bilgisayar kullanıcılarından farklı kişilerin veri girişi yapma imkanının olmasından kaynaklanan yanlış veri girişleri olabilir.

b) Bilgisayara veri işleme aşamasında karşılaşılabilecek problemler:

1. Bilgisayar donanımının muhakeme gücünün olmaması: Bilgisayarlar veri olarak işlenen her bilgiyi yanlış da olsa kontrolsüz bir şekilde kayıt olarak kabul eder.
2. Görevlerin ayrılığı ilkesine uyulamaması ve verinin merkezileşmesi: Bilgisayarlara farklı görevler sonucu işlenen veriler tek bir merkezde toplanmaktadır. Manuel sistemlerdeki gibi görevlerin ayrılığı ilkesi uygulanamaz.
3. Bilgisayarların hızının yanlış kullanılabilmesi: İnsanoğlunun bir işlemi kaydetme esnasında hızının bir limitinin olması manuel sistemlerdeki koruma önlemlerinden biridir. Bilgisayarlarda işlemler çok hızlı bir şekilde gerçekleşmekte ve kayıtlar belirli bir zaman diliminde hızla değiştirilebilmektedir. Bilgisayar ortamında yapılan işlemler çok hızlı olmakta ve bu özellik dezavantaja dönüştürülebilmektedir. Nitekim bilgisayarlardaki veriler çok hızlı bir şekilde değiştirilebilmekte veya yok edilebilmektedir. Böyle bir özellik hileli işlemler için avantaj sağlamaktadır. Oysa manuel sistemde belirli bir işlemin yapılması vakit alıcı bir eylemdir. Hileli işlemlerde vakit alıcı durum hileyi önlemede önemli bir özelliktir.
4. Bilgisayarların hata potansiyeli: Zayıf bir işletim sistemi ile veri işleme esnasında bazı hataların oluşması muhtemeldir. Manuel sistemlerde hatanın, işlemi yapma esnasında fark edilip düzeltilme olanağı bilgisayarlı sistemlere göre daha fazladır.

c) Bilgisayarda veri saklama aşamasında karşılaşılabilecek problemler:

1. Bilgisayar üzerinden yapılan kontrol ve denetimlerin görünmez olması: Bilgisayarlarda yapılan işlemlerin kontrol edildiğine dair bir denetim izi olmaz.
2. Bilgisayardaki verilerin hiçbir belirtiye izin vermeden değiştirilebilir olması: Bilgisayarlarda yapılan işlemlerin değiştirilme olanağı her zaman vardır. Değişikliğin yapıldığına dair, küçük ölçekli ve ayrıntılı olmayan muhasebe programlarında, hiçbir belirti olmaz.

3. Bilgisayardaki verilerin başkaları tarafından ele geçirilmesinin kolay olması: Bilgisayarlarda yapılan bir yığın işlem küçük bir alana kayıtlıdır ve söz konusu veriyi kopyalamak ve çalmak kolaydır.
 4. Bilgisayardaki verilerin kaybolabilmesi: Bilgisayarlarda yapılan işlemlerin kaybedilmesi kolaydır.
- d) Bilgisayarda veri çıktılarının alınması aşamasında karşılaşılabilecek problemler:
1. Kullanıcıların çıktılara güvenmesi: Bilgisayarlı sistemlerden çıkan verileri insanların doğru varsayma eğilimi, manuel sistemlerdekine göre daha yüksektir.
 2. Farklı gerçeklerin yaratılabilmesi: Bilgisayarlarda kayıtlı işlemlerin, işletmelerin gerçekleriyle alakası olmayabilir.

4. ARAŞTIRMA

4.1. Araştırmanın Amacı, Yöntemi ve Kapsamı

Araştırmanın amacı; daha önceden yapılan çeşitli araştırma sonuçlarına göre, işletmelerde en fazla hile yapılan birim olarak belirlenen muhasebe birimlerinde, hile yapmayı kolaylaştırıcı etkisi dikkate alınarak kullanılan bilgisayarlı sistemlerin kontrol problemlerini ortaya çıkarmak ve öneriler oluşturmaktır.

Bu amaçla veriler anket yöntemiyle toplanıp, analiz edilerek, elde edilen bulguların yorumlanmasıyla araştırma gerçekleştirilmiştir.

Anket formu, "Accountants' Perceptions Of Internal Control Porblems Associated With The Use Of Computerized Accounting Systems: Evidence From Bahrain" adlı makalede Ramadhan, Joshi ve Hameed tarafından hazırlanmıştır. Gerekli literatür taraması ve muhasebe birimlerinde çalışanlarla mülakatlar yapıldıktan sonra Ramadhan, Joshi ve Hameed tarafından hazırlanan form Türkçeye ve ülkemize uygun bir şekilde dizayn edilerek veri toplamada kullanılmıştır.

Anket formu ulaşılmak istenen amaca yönelik olarak 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm; katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik olarak 9 soru; ikinci bölüm, muhasebede bilgisayar kullanımından kaynaklanan problemlerin katılımcılar tarafından belirlenmesinin beşli Likert ölçeği ile ölçülmesine yönelik 16 soru; üçüncü bölüm, muhasebede bilgisayar kullanımından kaynaklanan problemlerin çözümlerinin katılımcılar tarafından belirlenmesinin beşli Likert ölçeği ile ölçülmesine yönelik 13 sorudan oluşmaktadır.

Anketin uygulanması sonucu elde edilen veriler SPSS 20.0 paket programına aktarılmış ve frekans dağılımı, ortalamalar, güvenilirlik, Crosstab, Anova ve T Testi gibi istatistiki yöntemler kullanılarak analiz edilmiştir.

Araştırmada Kayseri ve Malatya'da faaliyette bulunan işletmelerde bağımlı olarak çalışan SMMM'ler ile muhasebe birimlerinde çalışanlar hedef kitle olarak seçilmiştir. Basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile belirlenen 66 kişi ile anket yapılmıştır.

5. BULGULAR VE YORUM

5.1. Katılımcılara Ait Genel Özellikler

Araştırmanın amacı doğrultusunda ankete katılan bağımlı SMMM'ler ve muhasebe biriminde çalışanların, çalıştıkları işletmelerin genel özelliklerini belirlemek amacıyla hazırlanan sorulara ilişkin elde edilen bulgular ve frekans dağılımları aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 1. Katılımcıların Genel Özellikleri

<i>İşletmeler</i>	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>İşletmeler</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
<i>Hukuki statüsüne göre</i>			<i>İstihdam edilen personel sayısına göre</i>		
<i>Şahıs işletmeleri</i>	5	7,6	<i>1-50 kişi</i>	17	25,8
<i>Limited Şirket</i>	17	25,8	<i>51-150 kişi</i>	17	25,8
<i>Anonim Şirket</i>	44	66,7	<i>150 kişiden fazla</i>	32	48,5
<i>Toplam</i>	66	100	<i>Toplam</i>	66	100
<i>Faaliyet konusuna göre</i>			<i>Ortak sayısına göre</i>		
<i>Gıda</i>	7	10,6	<i>1 kişi</i>	11	16,7
<i>Tekstil</i>	1	1,5	<i>2 kişi</i>	10	15,2
<i>Demir-Çelik</i>	7	10,6	<i>3-5 kişi</i>	24	36,4
<i>Maden</i>	1	1,5	<i>5 kişiden fazla</i>	21	31,8
<i>Orman</i>	2	3	<i>Toplam</i>	66	100
<i>Plastik</i>	3	4,5	<i>Faaliyet süresine göre</i>		
<i>Diğer</i>	2	3	<i>1-5 yıl</i>	5	7,6
<i>Toplam</i>	66	100	<i>6-10 yıl</i>	7	10,6
			<i>10 yıldan fazla</i>	5	7,6
			<i>Toplam</i>	66	100

Anket yapılan işletmelerin %66,7'si Anonim Şirket'tir. %48,5'u 150 kişiden fazla personel istihdamı ile büyük ölçekli işletmeler grubundadır. İşletmelerin %36,4'ü 3-5 kişilik ortaklık ile kurulmuş, %31,8'i 5 kişiden fazla ortaklık ile kurulmuştur. %81,8'i 10 yılı aşan bir faaliyet süresi ile çalıştırılmaktadır.

Tablo 2. İşletmelerde Yöneticilere Ait Bilgiler

<i>Yöneticiler</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
<i>İşletmedeki konumuna göre</i>		
<i>Sahip</i>	41	62,1
<i>Profesyonel</i>	25	37,9
<i>Toplam</i>	66	100
<i>Eğitim durumuna göre</i>		
<i>Normal lise</i>	8	12,1
<i>Meslek lisesi</i>	4	6,1
<i>Ön lisans</i>	1	1,5
<i>Lisans</i>	46	69,7
<i>Lisans Üstü</i>	7	10,6
<i>Toplam</i>	66	100
<i>Eğitiminin ilgililiğine göre</i>		
<i>Meslekle alakalı</i>	46	69,7
<i>Meslekle alakalı değil</i>	20	30,3
<i>Toplam</i>	66	100

Anket yapılan işletmelerdeki yöneticilerin %41'i işletmenin aynı zamanda sahibidir. %46'sı Lisans eğitimi almış ve %46'sının eğitimi verdiği yönetim hizmeti ile alakalıdır.

5.2. Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Araştırmada 66 kişiye uygulanan anketimize güvenilirlik analizi yapılmış ve Cronbach's Alpha değeri 0,893 çıkmıştır. Elde edilen sonuca göre, ankette verilen cevaplar yüksek derecede güvenilir kabul edilebilir. Ayrıca güvenilirlik katsayıları ankette yer alan her bir maddeye göre değerlendirildiğinde en düşük katsayı 0,888'dir, en yüksek katsayı ise 0,908'dir. Söz konusu sonuçlara göre ankette yer alan her bir madde için verilen cevaplar yüksek derecede güvenilir kabul edilebilir.

5.3. Frekans ve Ortalamalara İlişkin Bulgular

Ankette katılımcılara muhasebe işlemlerinin bilgisayar ortamında yürütülmesinden kaynaklı problemler ve çözüm önerileri ile ilgili düşünceleri beşli Likert ölçeği ile değerlendirilmiş olup, bu kapsamda elde edilen verilere ait frekans ve ortalama değer sonuçları değerlendirilmiştir.

Ortalama değerler yorumlanırken aşağıdaki kriterler göz önüne alınmıştır.

Katılma Derecesi Derecelere İlişkin Aralıklar;

- (1) 1,00 – 1,80 = Kesinlikle Katılmıyorum
- (2) 1,81 - 2,60 = Katılmıyorum
- (3) 2,61 - 3,40 = Kararsızım
- (4) 3,41 – 4,20 = Katılıyorum
- (5) 4,21 – 5,00 = Kesinlikle Katılıyorum

Ankette katılımcılara muhasebe işlemlerinin bilgisayara girişi aşamasında karşılaşılan problemler (PVG) ifade edilerek değerlendirilen anket maddelerine ilişkin frekans ve ortalama değerler aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 3. Bilgisayara Veri Girişi Sırasında Yaşanan Problemlere İlişkin Katılımcıların Yanıtlarına İlişkin Ortalama Ve Frekans Değerleri

	N	%	Ort.	Std. Sapma	Ort. %	Grup Ort.
<i>PVG 1: Yetkisiz kişilerin muhasebe departmanlarında kullanılan bilgisayarlara ve programlara erişim imkanı vardır.</i>	45	68,2	3,7273	1,63185	70,5	3,7980
<i>PVG 2: Yazılım ve donanım bilgisi yetersiz çalışan elemanlarımız vardır.</i>	47	69,2	3,7879	1,49373		
<i>PVG: 3 Bilgisayarlarda belgesiz ve bazen bir işlemin neticesinde otomatik olarak yapılan işlemler olabilir.</i>	49	74,2	3,8788	1,48340		

Katılımcıların çoğu, muhasebe verilerinin bilgisayara girişi aşamasında problemlerin olduğu ile ilgili ifadelere 3,7980 ortalama değer ile katılma düzeyinde bir sonuç bildirmişlerdir. İşletmelerde muhasebe birimlerinde kullanılan bilgisayarlara erişim imkanı kolaydır. Böylelikle hile yapmak isteyenler bunu bir fırsat olarak kullanabileceklerdir. Muhasebe bölümlerinde çalışanların yazılım ve donanım bilgisi yetersizdir. Belgesiz işlem yapma veya bazı işlemlerin sonucunda otomatik olarak yapılan işlemler bilgisayarlar ile mümkün olabilmektedir. Bu durum, hatalı ve hileli işlemlerin yapılmasına zemin hazırlayacaktır.

Ankette katılımcılara muhasebe işlemlerinin bilgisayara işlenmesi aşamasında karşılaşılan problemler (PVI) ifade edilerek değerlendirilen anket maddelerine ilişkin frekans ve ortalama değerler aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 4. Bilgisayara Veri İşleme Sırasında Yaşanan Problemlere İlişkin Katılımcıların Yanıtlarına İlişkin Ortalama Ve Frekans Değerleri

	N	%	Ort.	Std. Sapma	Ort. %	Grup Ort.
<i>PVİ 1: Bilgisayarlar kullanıcının avantajı doğrultusunda kolaylıkla manipüle edilebilir.</i>	50	75,8	3,9394	1,36865	61,5	3,4914
<i>PVİ 2: Kullanılan işletim sistemi emniyet altına alınmamıştır.</i>	51	77,3	3,9091	1,42210		
<i>PVİ 3: Yazılımlardaki aşırı karmaşıklık denetimin tam anlamıyla gerçekleştirilmesini zorlaştırmıştır.</i>	31	46,9	3,0455	1,50314		
<i>PVİ 4: Muhasebede yapılan bazı hatalar bilgisayar donanımlarından kaynaklanır.</i>	23	34,9	2,6364	1,28466		
<i>PVİ 5: Muhasebede yapılan bazı hatalar bilgisayar yazılımlarından kaynaklanır.</i>	25	37,9	2,9091	1,22446		
<i>PVİ 6: Kullanılan yazılım ve donanımın muhakeme gücü yoktur.</i>	57	86,3	4,1818	1,18852		
<i>PVİ 7: Manuel sistemdeki gibi görevlerin ayrılığı ilkesine uyulmaz.</i>	47	71,3	3,8182	1,42407		

Katılımcıların çoğu, muhasebe verilerinin bilgisayara işlenmesi aşamasında ifade edilen problemlerin olduğu ile ilgili ifadelerle 3,4914 ortalama değer ile katılma düzeyinde bir sonuç bildirmişlerdir. İşletmelerde muhasebe bölümlerinde kullanılan bilgisayarların kullanıcı avantajı doğrultusunda manipüle edilme olanağı vardır. İşletim sistemi emniyet altına alınmamıştır. Kullanılan yazılım ve donanımların muhakeme gücü yoktur. Görevlerin ayrılığı ilkesine uyulmaz. Ancak “yazılımlardaki karmaşıklık tam teşekküllü denetimi zorlaştırmıştır” şeklindeki ifadeye 3,0455 ortalama değer ile görüş bildirilmiştir. Bazı işletmelerde söz konusu durum denetimi zorlaştırmakta iken bazılarında söz konusu durum problem yaşatmamaktadır. Ayrıca “bazı hataların donanım kaynaklı, bazılarının yazılım kaynaklı olduğu” şeklindeki ifadelerle 2,6364 ve 2,9091 ortalama değer ile görüş bildirilmiştir. Hataların donanım ve yazılım kaynaklı olması bazı işletmeler için söz konusu iken bazıları için bu tür problemler yaşanmamaktadır.

Ankette katılımcılara muhasebe işlemlerinin bilgisayarda saklanması aşamasında karşılaşılan problemler (PVS) ifade edilerek değerlendirilen anket maddelerine ilişkin frekans ve ortalama değerler aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 5. Bilgisayara Veri Saklama Sırasında Yaşanan Problemlere İlişkin Katılımcıların Yanıtlarına İlişkin Ortalama Ve Frekans Değerleri

	N	%	Ort.	Std. Sapma	Ort. %	Grup Ort.
<i>PVS 1: Bilgisayar ortamında bilgiler kolaylıkla değiştirilebilir.</i>	50	75,7	4,0455	1,30598	76,1	4,0038
<i>PVS 2: Muhasebe kayıtlarının ve denetimin yapılması ile ilgili bir belirti veya iz olmaz.</i>	46	69,7	3,7727	1,45492		
<i>PVS 3: Bilgisayar ortamında bilgiler kolaylıkla çalınabilir.</i>	53	80,3	4,1061	1,20421		
<i>PVS 4: Bilgisayar ortamında bilgiler kolaylıkla kaybolabilir.</i>	52	78,8	4,0909	1,26159		

Katılımcıların çoğu, muhasebe verilerinin bilgisayarda saklanması aşamasında problemlerin olduğu ile ilgili ifadelerle 4,0038 ortalama değer ile katılma düzeyinde bir sonuç bildirmişlerdir. En yüksek ortalama değer bu gruptaki ifadeler için elde edilmiştir. İşletmelerde muhasebe birimlerinde bilgisayarların kullanılması ile ilgili en fazla problem bu aşamada çıkmaktadır. Nitekim, bilgisayar ortamında bilgiler kolaylıkla değiştirilebilmekte,

çalışabilmekte ve kaybolabilmektedir. Ayrıca bilgisayarlara işlenen veriler veya yapılan denetimlerle ilgili ne zaman, kim tarafından v.s. bir takım soruların yanıtı alınmamaktadır. Bununla ilgili belirtiler veya izler yoktur.

Ankette katılımcılara muhasebe işlemlerinin bilgisayardan çıktı olarak alınması aşamasında karşılaşılan problemler (PVC) ifade edilerek değerlendirilen anket maddelerine ilişkin frekans ve ortalama değerler aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 6. Bilgisayardan Veri Çıkışı Sırasında Yaşanan Problemlere İlişkin Katılımcıların Yanıtlarına İlişkin Ortalama Ve Frekans Değerleri

	N	%	Ort.	Std. Sapma	Ort. %	Grup Ort.
<i>PVÇ 1: Bilgisayarda depolanmış veri gerçeği yansıtmayabilir</i>	48	72,7	3,8636	1,49755	62,1	3,5227
<i>PVÇ 2: Kullanıcıların bilgisayar çıktısına koşulsuz olarak güveni vardır.</i>	34	51,5	3,1818	1,25157		

Katılımcıların çoğu, muhasebe verilerinin bilgisayardan çıktı olarak alınması aşamasında problemlerin olduğu ile ilgili ifadelerle 3,5227 ortalama değer ile katılma düzeyinde bir sonuç bildirmişlerdir. Bilgisayardaki veriler gerçeği yansıtmayabilir. Kullanıcıların bilgisayar çıktısına koşulsuz güveninin olması şeklindeki ifadeye 3,1818 ortalama değer ile görüş bildirmiştir. Buna göre bazı işletmelerde söz konusu problem yaşanırken, bazılarında bilinçli kullanıcılar bu sorunun üstesinden gelmektedir.

Ankette katılımcılara muhasebe işlemlerinin bilgisayar ortamında yürütülmesinden kaynaklanan problemlere ilişkin çözüm önerileri (Ç) ifade edilerek değerlendirilen anket maddelerine ilişkin frekans ve ortalama değerler aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 7. Muhasebede Bilgisayar Kullanımından Kaynaklanan Problemlere Çözüm Önerilerine İlişkin Katılımcıların Yanıtlarına İlişkin Ortalama Ve Frekans Değerleri

	N	%	Ort.	Std. Sapma	Ort. %	Grup Ort.
<i>Ç 1: Sadece yetkili kişilerin bilgisayarlara erişimi sağlanmalıdır.</i>	54	81,8	4,1364	1,40205	77,7	4,0364
<i>Ç 2: Yazılımlar hataları düzeltmeye yardımcı olan ve önleyen kontrolleri içermelidir.</i>	52	78,8	4,0455	1,49287		
<i>Ç 3: Dönem sonlarında fiziksel kontroller yapılmalıdır.</i>	54	81,8	4,1818	1,45612		
<i>Ç 4: İyi tasarlanmış işletim sistemi kullanılmalıdır.</i>	55	83,3	4,2273	1,42284	76,4	3,9818
<i>Ç 5: Kullanıcıları önceden test eden etkili programlar kullanılmalıdır.</i>	46	69,7	3,8030	1,48033		
<i>Ç 6: Veri işleme aşamasında görevlerin ayrılığı ilkesi uygulanmalıdır.</i>	51	77,3	3,9848	1,34155		
<i>Ç 7: Bilgisayar programları içerisinde muhakeme programları kurulmalıdır.</i>	46	69,7	3,8485	1,31550		
<i>Ç 8: Yedek kopyalar düzenli olarak alınmalıdır.</i>	54	81,8	4,2273	1,46545	79,3	4,1162
<i>Ç 9: Sadece yetkili kişiler kayıtlara ulaşmalıdır.</i>	51	77,3	4,0455	1,54354		
<i>Ç 10: "Gerçek dünya" ile bağımsız kontroller yapılmalıdır.</i>	50	75,7	3,8636	1,34606		

Katılımcıların çoğu, muhasebe işlemlerinin bilgisayar ortamında yürütülmesinden kaynaklı problemlere çözüm önerileri olarak ifade edilenlere 4,0364 ortalama değer ile katılma düzeyinde görüş bildirmişlerdir. Sadece yetkili kişilerin bilgisayarlara erişimi sağlanmalı, kullanıcıları önceden test eden programlar kullanılmalı, yetkili kişiler kayıtlara ulaşmalı, iyi tasarlanmış işletim sistemi kullanılmalı, kullanılan yazılımların içerisinde muhakeme

programları ile hataları düzeltmeye yardımcı olan ve önleyen kontroller olmalıdır. Yedek kopyalar düzenli olarak sürekli alınmalı, görevlerin ayrılığı ilkesine uyulmalı, bağımsız ve fiziksel kontroller yapılmalıdır.

5.4. Tek Yönlü Varyans ve T testi Analizlerine İlişkin Bulgular

Araştırma verilerine katılımcıların katılım durumları ile işletmelerin hukuki statüsü, faaliyet sektörü, ortak sayısı, personel sayısı, faaliyet gösterdiği yıl sayısı, yöneticinin işletmedeki konumu, eğitimi ve yöneticinin eğitim ilgililiği arasında anlamlı farklılıkların olup olmadığını araştırılmasına yönelik tek yönlü varyans (one way anova) ve iki örneklem t testi yapılmıştır. Ancak ifade edilen problemlere ve çözüm önerilerine ilişkin katılım durumu ile işletmelerin ve yöneticilerin özellikleri arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmemiştir.

6. SONUÇ

İşletmeler çağın gereklerine uyarak birçok işlemlerini bilgisayar ve çevrimiçi olarak yürütmektedir. İşletmelerin muhasebe birimlerinde de, günümüzde bilgisayar teknolojileri zaruri bir ihtiyaç olarak kullanılmaktadır. Söz konusu donanımın kullanılmasının sebep olacağı pek çok problem vardır. Ancak problemlerin varlığı bilgisayar teknolojilerinin artık kullanılmaması gibi bir sonuca götüremeyeceğinden, söz konusu problemleri tespit edip çeşitli önlemlerle çözüm üreterek bilgisayar teknolojileri ve programları kullanmak daha iyi olacaktır.

İşletmeler “İç Kontrol Sistemi”ni oluştururken kontrol ortamını tanıyıp, riskleri değerlendirip, kontrol eylemleri ile belirlenen riskleri azaltmayı hedeflemektedir. Ayrıca bilgi ve iletişim, gözleme ile kontrol eylemlerinin rutin ve düzenli bir şekilde takibi sağlanarak eksikliklerin tamamlanması, yanlışlıkların düzeltilmesi sağlanmaktadır.

Çalışmada işletmelerde en fazla hile işlemlerinin yapıldığı muhasebe birimlerinde bilgisayar kullanımının hile için fırsat oluşturduğu kontrol ortamı değerlendirilerek, riskler belirlenmiş ve uygun kontrol eylemleri oluşturmak için öneriler oluşturulmuştur.

Anketle toplanan veriler değerlendirildiğinde bilgisayar kullanımından kaynaklı başlıca problemler şu şekilde sıralanabilir:

- ✓ Yetkisiz kişilerin bilgisayarlara erişim imkanının olması,
- ✓ Çalışanların yazılım ve donanım bilgisi yetersizliği,
- ✓ Belgesiz kaynaklarla bilgisayarlarda işlem yapma imkanı ve bir işlemin neticesinde bilgisayarlarda otomatik olarak oluşabilen işlemlerin varlığı,
- ✓ Bilgisayarların kullanıcı avantajı doğrultusunda manipüle edilebilirliği,
- ✓ İşletim sisteminin emniyet altına alınmamış olması,
- ✓ Kullanılan yazılımların muhakeme gücünün olmaması,
- ✓ Görevlerin ayrılığı ilkesine uyulmaması,
- ✓ Muhasebe işlemlerinin yapılışı, denetim faaliyetlerinin yapılışı ile ilgili herhangi bir belirti ve izin olmaması,
- ✓ Bilgisayar ortamında bilgilerin kolaylıkla çalınabilmesi, değiştirilebilmesi ve kaybolabilmesi,
- ✓ Bilgisayarlardaki kayıtlı verilerin gerçeği yansıtmaması.

Verilerin değerlendirilmesi sonucu belirlenen problemlerin önlenmesi için oluşturulan çözüm önerileri yine katılımcıların görüşleri değerlendirilerek belirlenmiştir. Söz konusu öneriler şu şekilde sıralanabilir:

- ✓ Sadece yetkili kişilerin bilgisayarlara erişimi sağlanmalıdır.

- ✓ Kullanıcıları önceden test eden programlar kurulmalıdır.
- ✓ Sadece yetkili kişilerin kayıtlara ulaşması sağlanmalıdır.
- ✓ Hataları düzeltmeye yardımcı olan ve önleyen kontrolleri içeren programlar kurulmalıdır.
- ✓ Muhakeme programları kurulmalıdır.
- ✓ İyi tasarlanmış işletim sistemi kullanılmalıdır.
- ✓ Görevlerin ayrılığı ilkesine uyulmalıdır.
- ✓ Yedek kopyalar sürekli ve düzenli olarak alınmalıdır.
- ✓ Bağımsız ve fiziksel kontroller yapılmalıdır.

Yapılan araştırmada işletmelerin muhasebe birimlerinde bilgisayar kullanımı ile ilgili kontrol ortamı değerlendirilerek riskler belirlenmiş ve uygun kontrol eylemleri için öneriler oluşturulmuştur. Araştırmanın, işletmelerde oluşturulacak etkin iç kontrol sistemi tasarlanmasında etkili olacağı düşünülmektedir. Ayrıca araştırmanın, Türkiye ölçeğinde ve büyük işletmeler üzerinde yapılması durumunda, ileri teknolojik programlar kullanan işletmelerden alınacak cevaplar ile daha farklı yorumlar yapılabilme imkanı olacaktır. Bu sebeple böyle bir araştırmanın ülke çapında büyük ölçekli işletmeler üzerinde yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, T. (2006). Ulusal ve Uluslararası Düzenlemeler Bağlamında İç Kontrol ve İç Kontrol Gerekliliği: Analitik Bir İnceleme, Mali Çözüm, İSMMMO Yayın, Sayı: 72.
- Bozkurt, N. (2011). İşletmelerin Kara Deliği Hile Çalışan Hileleri (2. Basım), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Cook, J. W. ve Winkle G. M. (1980). Auditing: Philosophy and Tecninigue, (2. Ed.), Boston: Houghton Mifflin Company.
- Çatıkkaş, Ö. (2005). Bankalarda İç Kontrol Sistemi ve İç Denetim Fonksiyonunun Etkililiği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi.
- Çıtak, N. (2009). Hileli Finansal Raporlamada Yaratıcı Muhasebe, İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Gelinas, U. J. ve Sutton S. G. (2002). Accounting Information Systems (Fifth Edition), South- Western College Pub.
- Hodgets, R. M. (1999). Yönetim Teori, Süreç ve Uygulama (2. Baskı), (Canan Çetin, Esin Can Mutlu, Çev.), İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Moeller, R. R. (2007). "COSO Enterprise Risk Management", John Wiley & Sonsinc, New Jersey.
- Ramadhan, S., Joshi P. L.ve Hameed S. A. (2003). "Accountant's Perceptions Of Internal Control Problems Associated With The Use Of Computerized Accounting Systems: Evidence From Bahrain", The Rewiew Of Business Information Systems, Volume: 7, Number:1.
- Romney, M. B. ve Steinbart P. J. (2003). Accounting Information Systems (Ninth Edition), Prentice Hall, New Jersey.

MERKEZ-ÇEVRE PARADİGMASI BAĞLAMINDA ADALET VE KALKINMA PARTİSİ İKTİDARININ YARGI VE YÜKSEKÖĞRETİM BÜROKRASİSİ İLE İLİŞKİLERİ

IN THE CONTEXT OF CENTER-PERIPHERY PARADIGM THE RELATIONSHIPS OF THE JUSTICE AND DEVELOPMENT PARTY POWER WITH JUDGEMENT AND HIGHER EDUCATION BUREAUCRACY

Emre SAVUT¹

Öz

Merkez-çevre paradigması yöneten-yönetilen ayrımını değerler sistemi üzerinden tanımlar. Buna Göre her toplumun bir merkezi vardır. Bu merkez halkın büyük bir çoğunluğu tarafından kabul edilen ve bürokratik elit tarafından korunan değerlerden oluşur. Merkez tek ve değişmezdir. Tek ve değişmez olan merkezin karşısında ise çevre yer alır. Paradigma bürokratik eliti merkezin değerlerinin koruyucusu olarak kabul eder.

Paradigma, sistemin kırılma noktalarını açıklamadaki yetkinliği sayesinde Türk siyasal hayatının hâkim paradigması konumuna gelmiştir. Bununla birlikte paradigmanın 2000 sonrası Türkiye siyasetini açıklama noktasında yetersiz kaldığı yönünde eleştiriler de söz konusudur.

Askerî bürokrasi, yargı bürokrasisi ve yükseköğretim bürokrasisi Türkiye'de bürokratik elitin en önemli aktörleridir. Bu çalışmada, Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarının yargı ve yükseköğretim bürokrasisi ile olan ilişkisi ele alınacaktır. Bu bürokratik kadrolarda Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarının ikinci dönemi ile birlikte başlayan değişim merkez-çevre paradigmasına yöneltilen eleştirileri güçlendirmektedir. Bu bağlamda literatür taraması ve derinlemesine arşiv araştırması sonucu elde edilen bilgilerle geleneksel bürokratik yapının değişimi ve bu değişimin sonuçları ortaya konarak, Türkiye siyasetinde geleneksel merkezin dönüştüğü fikri işlenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Merkez-Çevre Paradigması, Bürokrasi, Yükseköğretim Bürokrasisi, Yargı Bürokrasisi, Adalet ve Kalkınma Partisi.*

Abstract

The center-periphery paradigm defines the ruling-ruled distinction over the values system. According to this, every society has a center. This center consists of the values that are accepted by the vast majority of the population and protected by the bureaucratic elite. The center is absolute and invariable. The periphery is opposite of this absolute and invariable center.

¹ Arş. Gör., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, esavut@mehmetakif.edu.tr

Because of its competence in the explaining the turning points of Turkish political life, the paradigm has gained a dominant character. However, the paradigm is criticized on the grounds that inadequate in explain the changes that occurred after 2002 in Turkish politics.

the military bureaucracy, the judgement bureaucracy, and the higher education bureaucracy are the most important actors of the bureaucratic elite in Turkey. The relationship of Justice and Development Party Power with judgement and higher education bureaucracy will be examined in this study. The change in these bureaucratic staffs which began with the second era of the Justice And Development Party power strengths the criticisms about the center-periphery paradigm. In this context, the change of traditional bureaucratic structure and the results of this change will be revealed with the informations which were obtained with literature review and deeply archive research, and the idea of changed traditional center will be processed.

Keywords: *Center-Periphery Paradigm, Bureaucracy, Higher Education Bureaucracy, Judgement Bureaucracy, Justice And Development Party.*

1. GİRİŞ

Merkez-Çevre paradigmasını Türkiye siyasetine uyarlayan Şerif Mardin'e göre Batı düşünce sistemi birbirine cevap veren bir dizi içerisinde ilerler. Düşünce sistemi içerisindeki bu düzenlilik siyaset felsefesine de yansımış ve siyasal alana yönelik düşünceler toplumsal, siyasal ve ekonomik gelişmelerin birlikteliği sonucunda üretilmiştir. Bu bağlamda Batı toplumlarında yöneten-yönetilen ilişkileri ya da iktidar-muhalefet ilişkileri bu düşünce sistemi ile kolay bir şekilde açıklanabilir. Batı toplumlarının sahip olduğu ara kurumlar bu ilişkinin açıklanmasını kolaylaştırmıştır. Tarihsel süreç içerisinde siyasal iktidarların Kilise, aristokrasi, burjuvazi, işçi sınıfı gibi ara kurumlarla ya da bu kurumların birbirleriyle kurdukları ilişki siyaset felsefesinin içeriğini de şekillendirmiştir.

Osmanlı-Türk toplumunda yukarıda bahsedilen ara kurumların varlığı söz konusu değildir. Dolayısıyla siyaset felsefesine yönelik düşünceler Batı düşünce sistemi ile paralellik göstermemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda yöneten-yönetilen ayrımı Saray Bürokrasisinden oluşan yönetici sınıf ile onun dışında kalan yönetilen sınıf ayrımına dayanmaktadır. Bu ayırmda geleneksel sistemde bürokraside kullanılan devşirme sistemi nedeniyle Müslüman kesim yöneten sınıfın dışında kalmıştır. Batılılaşma süreci yöneten-yönetilen ayrımını bir başka boyuta taşımıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda, Batılı ülkelerde pozitivist eğitim alan yeni nesil bürokratların egemen olduğu yeni bir yapılanma ortaya çıkmıştır. Ancak bu süreçte de İslâm dini yeni bürokratik kadroların almış oldukları eğitimin bir yansıması olarak çevreye ait kültürel bir değer olarak kodlanmıştır. Cumhuriyeti kuran kadrolar Batılılaşma süreci ile sistemde egemen olmaya başlayan yeni bürokratik kadrolar içerisinde gelmekteydi ve yeni kurulan devletin modernleştirilmesi sürecinde imparatorluktan alınan bürokratik mirasa ayrı bir önem verilmişti. Din, yeni yönetim tarafından özel alanda konumlanması gereken bir kurum olarak kabul edilmiş ve kamusal yaşamdaki belirleyiciliği ortadan kaldırılmıştı. Bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan sürece bakıldığında iki önemli ortak nokta karşımıza çıkmaktadır. Birincisi yöneten sınıfın en belirleyici aktörü bürokratik elittir. İkincisi İslâm dini yönetilen sınıfın en belirgin kültürel değeri olarak tanımlanmıştır.

Bürokratik sınıfın sistem içerisindeki etkin konumu tek parti iktidarı ile birlikte netlik kazanmıştır. Bürokratik kadrolar kendilerini Cumhuriyet devrimlerinin koruyucusu olarak kabul etmişler ve devrimlerle ortaya konan değerleri tüm siyasal iktidarların benimsemesi gereken bir ideoloji konumuna taşımışlardır. Bu noktada merkez-çevre paradigması da Osmanlı-Türk toplumsal ve siyasal yapısının açıklanması noktasında oldukça faydalı

görülmüştür. Paradigmanın kültürel düalizme dayalı yapısı tek parti iktidarının uygulamaları ile belirginleşmiş, sistem içerisindeki mücadele alanları da yine kültürel değerler üzerinden şekillenmiştir.

Paradigmanın bürokratik elitlere verdiği önem Türkiye siyasetinin izlediği seyir ile örtüşmektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi bürokratik elit, merkezin değerlerini savunulması gereken bir ideolojiye dönüştürerek sahiplenmiştir. Bu noktada başta askerî bürokrasi olmak üzere yargı ve yükseköğretim bürokrasisi sistem içerisinde çok önemli bir konum elde etmiş ve çevrenin siyasal aktörleri ile sıklıkla karşı karşıya gelmiştir. 2000'li yıllara kadar çevrenin siyasal aktörleri ile merkezin bürokratik elitlerinin karşı karşıya gelişlerinde galip gelen ya da istediğini yaptırmayı başaran genelde bürokratik elit olmuştur. Ancak Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) dönemi ile birlikte sistemdeki güç dengeleri değişmeye başlamıştır. Özellikle 2007 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimi bu noktada önemli bir dönüm noktasına işaret etmektedir.

Merkez-çevre paradigması merkezin teklifi ve değişmezliği fikrine dayanmaktadır. Ancak AK Parti iktidarının ikinci dönemiyle birlikte bürokratik mekanizmalarda yaşanan değişim bu varsayımı yanlışlanabilir kılmaktadır. Bu bağlamda çevre ile bürokratik elit arasındaki mücadelenin geçmişte izlediği seyir AK Parti iktidarı ile karşılaştırıldığında paradigmanın yanlışlanabilirliği daha gözle görülür bir hâl almaktadır. Bu çalışmada çevrenin siyasal iktidar deneyimlerinde merkezin bürokratik eliti ile yaşanan ilişkiler yargı ve yükseköğretim bürokrasi özelinde ele alınacak ve AK Parti iktidarında yargı ve yükseköğretim bürokrasisinde yaşanan değişimlere ve bu değişimlerin sonuçlarına yer verilerek merkez-çevre paradigmasının hâkimiyeti sorgulanacaktır.

2. MERKEZ-ÇEVRE PARADİGMASI: GENEL KABULLER VE ELEŞTİRİLER

2.1. Merkez-Çevre Paradigması ve Bürokrasi-Siyaset İlişkisi

Sosyal bilimlerin birçok alanında sıklıkla incelenen yöneten-yönetilen ayrımını işleyen merkez-çevre yaklaşımı, güç ve rıza ilişkilerinin yeniden üretim sürecinin nasıl işlediğini incelemektedir. Bu ayrımında merkez; belirleyici, önemli ve değerli olanı ifade ederken çevre; belirlenen, etkilenen ve kontrol edileni ifade etmektedir (Demir ve Acar, 2005: 278).

Yöneten-yönetilen ayrımını ulusal düzeyde inceleyen merkez-çevre paradigması Edward Shills tarafından ortaya konmuştur. Shills, özgün adı *Center and Periphery: Essays in Macrosociology* olan makalesinde her toplumun bir merkezi olduğunu belirtmiştir (Shills, 2002: 86). Ancak bu merkez, coğrafi bir konumlanışı değil, toplumun "genetik kod"larını oluşturan *inançlar ve değerler* dünyasını ifade etmektedir (Gönenç, 2006: 129).

Kişiler, kurumlar ve faaliyetler aracılığıyla somut bir hâl alan merkezin değerler sistemi toplumsal yaşamın tüm alanlarında belirleyicidir ve parçalanıp değiştirilmesi mümkün değildir. Bu anlamda adeta resmî bir din olarak kabul edilmektedir. Merkezin inanç ve değerlerine yüklenen bu kutsallık toplumun büyük bir kesiminin bu değerleri benimsemesinden ve bürokratik elitin kendisini bu değerlerin savunucusu olarak görmesinden kaynaklanır. Toplumun birbirleriyle karşılıklı bağımlılığa sahip tüm alt sistemleri – ekonomi, siyasal yapılanma, bürokrasi, kamu kurumları, din vb.- merkezdeki inanç ve değerler tarafından belirlenmektedir (Shills, 2002: 86). Toplumsal yapının tüm alt sistemlerini belirleyen merkez değerlerinin karşısında ise çevrenin değerleri yer almaktadır. Merkez-çevre ayrılığının temel meselesi de merkezin değerlerini benimsemeyen çevrenin kontrol altında tutulması ve merkezin değerlerinin yeniden üretilmesinin sağlanmasıdır (Açıkel, 2006: 31).

Merkez-çevre ilişkisinde merkezin bütünlüğü ve kutsallığı düşüncesi hâkimdir. Merkez *tektir*; değiştirilmesi ve dönüştürülmesi mümkün değildir. Bir başka ifadeyle toplumun merkezini oluşturan değerler iktidar sahiplerinin sahip olması gereken değerlerdir. Çevreye ait değerlerin iktidarda olması ve bu değerlerin merkezleşmesi söz konusu olamaz. Merkezin teklifinin aksine çevre için homojen bir yapı söz konusu değildir.

Bu anlamda çevreyi "yakın çevre" ve "uzak çevre" olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bu ayırım yapılırken çevre aktörlerinin merkezin değerleri ile olan ilişki derecesi belirleyici olmaktadır. Merkezî değerleri topyekûn reddetmeyen, tepkisini eleştirel düzeyde dile getiren, hatta birtakım merkezî değerleri savunan kesim "yakın çevre" olarak nitelendirilebilirken, bu değerleri kesin bir şekilde reddeden, onları ortadan kaldıracak değerleri benimseyen kesim ise "uzak çevre" olarak tanımlanabilmektedir (Gönenç, 2006: 132-133).

Aydınların modernleşme sürecindeki rolü Shill'in merkez-çevre paradigmasında önemli bir yer tutar. Shills' bu noktada Karl Mannheim'ın düşüncelerinden etkilenmiştir. Mannheim toplumsal değerler üzerinde uzlaşma olması durumunda bir sorun yaşanmayacağını ancak sisteme yeni değerlerin girmesi halinde problem alanlarının ortaya çıkacağını savunmuştur. Bunun nedeni ise modernleşme sürecinin "entelijansiya" grupları arasında yarattığı fikir ayrılığıdır. Modernleşme sürecinde geleneksel entelijansiya mevcut durumu korumak isterken yeni entelijansiya geleneksel yapının modern düşünceler ışığında dönüştürülmesini amaçlar. Shills'in kavramsallaştırmasıyla söylemek gerekirse modernleşmeyle birlikte pozitivist entelijansiya geleneksel merkezi eleştirme çabasına girmiştir (Mannheim, 2004: 35-41; Açikel, 2006: 40). Bu durumu Türkiye örneğinde geleneksel merkezin ortaya çıkış sürecinde net bir şekilde görmek mümkündür. Ancak burada kafa karışıklığına neden olmamak adına bir parantez açarak, merkez-çevre ayrılığının ortaya çıkışında modernleşme sürecinin belirleyici olduğuna dikkat çekmek gerekir. Seküler-pozitivist dünya görüşüne sahip aydınlar, modernleşme sürecinde bahsedilen görevi üstlenirler ve modernleşme sürecinin tamamlanmasının ardından Shills'in de belirttiği anlamda tartışılmaz, tek tip merkez-çevre ayrılığı ortaya çıkar.

Merkezin değerlerinin oluşmasında ve bu değerlerin koruyuculuğu noktasında elitlerin önemli bir rol üstlendiği görülmektedir. Bir yandan merkeze ait değerlerin neler olduğu elitlerin bu değerleri benimsemesine bağlıken diğer yandan bu değerlerin korunması da elitler tarafından sağlanır. Bu koruma, merkezin değerler sisteminin sürekli olarak yeniden üretilmesini sağlar. Bir başka ifadeyle siyasal elitler dışında kalan elit grupları, siyasal otoriteyi standart değerler sisteminin içinde tutmak adına onu denetim altına alırlar. Shills bu durumu "her merkezî değerler sisteminin bir ideoloji olma potansiyeline sahip olması" şeklinde ifade etmiştir. Bu ideoloji siyasal otoritenin en temel meşrulaştırıcı unsurudur ve bu meşruluğu kaybeden siyasal iktidar elitler tarafından cezalandırılırken, merkezin ideolojik değerlerine sahip çıkan iktidarlara ödüllendirilir (Shills, 2002: 87-88,91).

Merkez-çevre ikiliğinin kuramsal düzeyde tanımlanışında Edward Shills'in de belirttiği gibi hangi değerlerin merkezde, hangi değerlerin çevrede olduğu sorularına verilecek yanıt, merkezdeki bürokratik elitlerin bu değerleri sahiplenip sahiplenmemeleriyle doğrudan ilişkilidir. Merkezdeki bürokratik elitler benimsedikleri değerler ışığında hem merkezi korumak hem de çevreyi kontrol altında tutmak isterken, çevrenin aktörleri ise siyasal iktidara geldikleri dönemlerde kendi değerlerini benimseyen kişileri önemli bürokratik kademelere getirerek bu değerlerin merkezileşmesini amaçlamaktadırlar. Hedeflenen bu amaçlar doğrultusunda ortaya çıkan güç çatışması, Türk siyasal hayatında da dönem dönem kendisini göstermiştir. Ayrıca bürokratik elitler ile seçilmiş elitler arasındaki güç savaşının tarihsel süreç içerisinde izlediği seyir, merkez ve çevrenin tanımlanışında da en temel göstergelerden bir olarak kabul edilebilir. Bu nedenle bürokrasi-siyaset ilişkisine yönelik düşüncelere de kısaca yer vermek faydalı olacaktır.

Bürokrasi, genel kabul görmüş bir tanımlamayla anlatılabilmemesi mümkün olmayan bir kavramdır. Kavramın çeşitli şekillerde tanımlanması bürokrasi-siyaset ilişkisine yönelik düşüncelerde de çeşitliliği beraberinde getirmiştir. Örneğin kavramın "devlet idaresi" şeklinde tanımlanması bürokrasi ile siyasal elitler arasındaki doğrudan ilişkinin varlığına işaret eder (Abadan, 1959: 9). Ludwig von Mises devlet idaresi anlamıyla

bürokrasiyi, iktidarın iradesini yine iktidarın koyduğu kurallarla hayata geçiren bir araç olarak görmüştür (Mises, 1947, 42-43).

Weberyan bürokrasi anlayışı bürokratik sistemin sahip olduğu niteliklerden hareketle siyasal etkiden müstesna bir bürokratik yapılanma olduğunu öngörür. Bürokratik sistemin rasyonel, objektif değerlerle tanımlanan, kişisellikten uzak ve sınırları yasalarla çizilmiş yapısı siyasal alandan soyutlanmasını sağlar (Eryılmaz, 2010: 221.). Weber'e göre bürokratik örgütlenme makine gibi işleyen bir sisteme benzemektedir. Bürokrasinin sahip olduğu hız, rasyonellik, süreklilik, uzmanlaşma, kurallara bağlılık, doğruluk, kesinlik gibi özellikler örgütlenmenin sistematik olmasını sağlamaktadır ve tüm bu özelliklere sahip olan bürokratik örgütlenme toplumsal yapıdaki diğer tüm örgütlenmelerin üzerindedir (Weber, 2003: 307-309). Yine Weber'e göre siyasal sistemin niteliği her ne olursa olsun, siyasal elitler, yukarıda temel nitelikleri belirtilen sistemin bir parçası olan eğitilmiş bürokratlar karşısında birer amatör konumdadırlar (Weber, 2003: 314-315).

Modern devlet örgütlenmesinin bir sonucu olarak bürokratik örgütlenme ile siyasal iktidar arasında kaçınılmaz bir karşılıklı ilişki söz konusudur. Burada önemli olan bu ilişkide belirleyici bir tarafın olup olmadığı veya böyle bir durum varsa hangi kanadın belirleyici olduğudur. Bürokratik yapı ile siyasal iktidar arasındaki ilişkiye yönelik üç farklı yaklaşım söz konusudur. Birinci yaklaşım bürokrasiyi doğrudan siyasetin etki alanı içerisinde kabul etmektedir. Bürokratik örgütlenme, siyasal iktidar tarafından alınan kararları sorgulamadan ve sorunsuzca uygulayan konumdadır. Bürokrasinin tüm unsurları üzerinde siyasal iktidarların otoritesi söz konusudur ve bürokratlar siyasal iktidarın elemanları olarak görülmektedir (Durgun, 2002: 84). Siyasal iktidarların bürokrasi üzerindeki belirleyiciliğinin en önemli nedeni, gücünü korumak ve arttırmak isteyen siyasetçilerin benimsenen ideolojik değerleri hayat geçirebilme adına sorunsuz şekilde işleyen, edilgen bir bürokratik mekanizmayı arzu etmesidir (Güven, 1976: 53).

Bürokrasi siyaset ilişkisini ele alan ikinci yaklaşıma göre bürokrasi sadece alınan kararları uygulayan değil, aynı zamanda karar alan konumundadır. Bürokrasinin karar alma gücüne sahip olmasının iki nedeni vardır. Birincisi bürokratik işlemlerin uzmanlık gerektirmesi; İkincisi ise devlet işlerinin süreklilik göstermesidir. Olası iktidar değişikliklerinin sosyal yaşamı aksatmaması ve kamu yararının sağlanması adına, bürokratik örgütlenme görevini yerine getirecektir. Bürokratik işlerin yürütülmesinde uzmanlık ihtiyacı ve kamu işlerindeki süreklilik siyasal iktidarlar ile bürokratik örgütlenme arasında güç dengesini ve işbirliğini beraberinde getirmektedir (Aksan ve Çelik, 2011: 2-3).

Üçüncü yaklaşım ise bürokrasiyi, yasaların sağladığı güvence sayesinde, siyasal iktidarlardan bağımsız; keyfi denetimden ve müdahaleden uzak, özerk bir alan olarak ele almaktadır. Özellikle üst düzey bürokrasinin sahip olduğu bu özerklik, siyasal sistemin demokratik sistem içinde kalıp kalmadığının denetlenmesi ve siyasal gücün kötüye kullanılmasının engellenmesi noktasında oldukça önemlidir. Bu anlayışa göre siyasal iktidarların müdahale ve denetiminden uzak olan bürokratik sistem, kamu yararının artırılması noktasında oldukça elverişlidir ve idarenin sürekliliği ve verimliliği açısından olması gereken olarak kabul edilmektedir (Durgun, 2002: 86).

Bürokrasi ile siyasal iktidarlar arasındaki bu ilişki merkez-çevre ikiliği açısından da belirleyici bir niteliğe sahiptir. Özellikle Türk siyasal hayatı açısından düşündüğümüzde bürokratik elitlerin, yasal ve geleneksel güce dayanarak kendilerini klâsik merkezin koruyucusu olarak kabul ettikleri görülmektedir. Buna karşılık çevre aktörlerinin iktidar oldukları dönemlerde yukarıda bahsedildiği gibi kendi değerlerini kitlelere benimsetmek adına, önemli üst düzey bürokratik kademelere yönelik atamalarda etkin bir rol üstlenmek istediği görülmüştür. Bir toplumda merkezdeki değerlerin neler olduğunun belirlenmesinde üst düzey bürokrat kimliğinin belirleyiciliği

düşünüldüğünde bürokrasi ile siyaset arasındaki karşılıklı içsellik çalışmamız açısından da oldukça önem arz etmektedir.

Merkez-çevre paradigmasının merkezin teklifine, bürokratik kadroların egemenliğine ve paradigmanın mutlaklığına dayanan yapısı paradigmaya yönelik eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Bu eleştiriler özellikle geleneksel merkezin ve bürokratik yapının dönüşümü noktasında oldukça anlamlıdır. Bu eleştirilere dayanan teorik zemin üzerine oturtulan somut olaylar, hem Türkiye siyasetinin açıklanmasında bir paradigmanın hakim paradigma olarak kullanılmayacağını hem de merkezin tek ve değişmez kabul edilemeyeceğini ortaya koymaktadır.

2.2. Merkez-Çevre Paradigmasına Yöneltebilecek Eleştiriler

Merkez-çevre paradigmasına yönelik eleştirileri üç başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi esas itibarıyla çok önemli olmakla birlikte bu çalışmanın sınırlarının dışında kalan uluslararası sistemin ulusal sisteme etkisini göz ardı etmesidir. Çalışma kapsamında değinilecek diğer iki eleştiri ise paradigmanın alternatifsiz görülmesi yani paradigmanın mutlaklığı ve değer temelli yeknesak merkez anlayışıdır.

Merkez-çevre kuramına yöneltilen eleştirilerden biri kuramın siyasal gelişmeleri açıklama noktasında alternatifsiz bir paradigma olarak görülmesidir. Paradigma siyasal sistemdeki tüm kırılma noktalarını merkezin değerlerinin yeniden üretim sürecine dayanarak açıklar. Dolayısıyla bu anlayışa göre tüm siyasal olayların neden ve sonuçları merkez-çevre ayrışması üzerinden açıklanabilir. Merkez-çevre paradigmasına Türkiye siyasetinin açıklanması noktasında yüklenen bu anlam Thomas Kuhn'un işaret ettiği anlamıyla bir paradigma kullanımını ifade eder. Kuhn, paradigma kavramının bilim söz konusu olduğunda yanlış kullanıldığını ve tek tip bilgi üretim kalıbı olarak değerlendirildiğini belirtir. Bu noktada tam da merkez-çevre paradigmasının Türkiye siyasetinde kullanılışıyla örtüşür şekilde, paradigmanın hakimiyetinin, önemli siyasal gelişmelerin açıklanmasında diğer paradigmalara oranla daha başarılı olmasından kaynaklandığını ifade eder. Bu başarı paradigmanın "olağan bilim" olarak algılanmasını beraberinde getirir (Kuhn, 1995: 63). Olağan bilim haline gelen ve hatta düşünce sisteminde dogmatik bir karakter kazanan paradigma, konu ile ilgili araştırmacılar tarafından epistemolojik bir muhafazakarlık ile tüm sorunların çözümünde tek araç olarak kullanılır (Güneş, 2003: 27). Bununla birlikte Kuhn, olağan bilim haline dönüşen paradigmanın mevcut şartları açıklama noktasında yetersiz kaldığında ya da olağan paradigmanın savunduğu düşünceyi çürütecek yeni bir düşünce ortaya çıktığında kriz ortamı doğacağını, uzun yıllar olağan bilim konumundaki Ptoleme astronomisinin Kopernik astronomisi tarafından çürütülmesi örneğine başvurarak aktarmıştır (Kuhn, 1995: 97-101; Güneş, 2003: 28). Kuhn'un düşüncesine benzer şekilde Karl Popper'in bilim felsefesinde de bir paradigmanın mutlaklığına karşı çıkış düşüncesi yer almaktadır. Popper'a göre bir paradigmanın deneme yanılma yöntemiyle doğrulanması paradigmanın gücünü arttırsa da yine deneme yanılma yöntemiyle elde edilecek karşı bir bilgi diğer paradigmanın gücünü kırar (Popper, 1964: 168-169). Sürekli tekrarlarla deneyerek doğrulanan ve bu noktada diğer teorilere oranla daha güçlü bir konuma erişen teori Kuhn'un olağan bilim anlayışında olduğu gibi adeta bir "doğa yasası" halini almaktadır (Magee, 1990: 179). Tümevarımcı bu anlayış Popper'in bilim felsefesi tarafından mutlak ve tek doğru olarak kabul edilmemektedir. Paradigmayı mutlak kılan tekrar sayısı ne kadar fazla olursa olsun tek bir aksi örnek paradigmanın mutlaklığını ortadan kaldırır. Dolayısıyla da bilimsel yasaların yanlışlanabilir ve sınırlandırılabilir olduğu görülmektedir (Magee, 1990: 18-19).

Paradigmanın mutlaklığı eleştirisi ile yakından bağlantılı olan bir diğer eleştiri ise sistemin merkezinin salt kültürel değerler üzerinden tanımlanması ve bu merkezin değişmez kabul edilmesidir.

Modernleşme süreci sadece kültürel-dinsel temelli bir yapılanmayı değil, bunun yanında devlet

biçimlerinin, ekonomik sınıfların ve farklı kültürel değerlerin de belirleyici olduğu bir toplumsal formasyonu ortaya çıkarır. Bu anlamda siyasal sistem de devlet örgütü ile farklı toplumsal sınıfların ilişkisinin bir yansımasıdır. Dolayısıyla merkez-çevre ikiliği sadece mutlak değerler sistemini benimseyen iktidar seçkinleri ile kitleler arasında değil, bununla birlikte ve belki de daha belirleyici şekilde, farklı değer ve eğilimlere sahip iktidar seçkinleri arasındaki ayrışmayı da içerir ve bu nedenle merkezin yeknesaklığı değil, kendi içerisinde çatışma ve bölünme ihtimali söz konusudur (Açıkel, 2006: 46-49).

Habitus kavramı, değer temelli yeknesak merkez anlayışına karşı çıkışın önemli referans kaynaklarından birini ifade eder. *Habitus*, sosyal yapı içinde öğrenilen ve değişebilen davranış ve karakter biçimidir. *Habitus*, toplumların değer ve inançları tarafından belirlenir ancak bu değer ve inanışlar zaman içerisinde değişebilen niteliktedir. Bu noktada Norbert Elias ulusal karakter ve ulusal *habitus* ayrımına giderek ulusal *habitusu*, dil, edebiyat, kültür gibi araçlarla kurulup değiştirilebilen kapsamlı ve çok boyutlu bir kavram olarak tanımlamıştır. Elias'a göre ulusal *habitus* verili ve değişmez bir durumu ifade etmez ve ulusu oluşturan bireylerin duygusal durumlarından bağımsız düşünülemez. Bireylerin duygusal durumları, günlük yaşam pratikleri, dünya görüşleri, alışkanlıkları ile toplumların tarihsel birikimi sürekli etkileşim içindedir ve bu anlamıyla ulusal *habitus* hem değişen hem de sürekli ilişkiler ağını ifade eder (aktaran Türk, 1997: 208). Bu bağlamda Elias'ın düşüncesiyle söyleyecek olursak; merkez-çevre ikiliğinin merkezi için tanımlandığı gibi tüm ulusun temel karakterini belirleyen değişmez değer, inanış ve pratik alanlarından bahsetmek mümkün değildir. Ulusal *habitus*, zamana ve bireylere göre değişebilen ancak tarihsel değerlerle de bağıni koparmayan bir eylem ve değerler alanıdır.

Habitus kavramı asıl şöhretini ise Pierre Bourdieu ile yakalamıştır. Bourdieu'ya göre *Habitus*, bir bireye ya da sınıfa ait pratik ve en genel anlamıyla mülkiyetten oluşan bilgi birikimini ifade eder (Bourdieu, 1995: 22-23). Bourdieu'ya göre *habitus*, belirli bir toplumsal gruba ait eylem ve değerlerden oluşan ayırıştırıcı yaşam stildir. Ait olunan toplumsal kategorinin değerleri *habitus* tarafından şekillendirilen pratikler tarafından içselleştirilir ve yeniden üretilir (Bourdieu, 1984: 170). Bourdieu'cu *habitus* anlayışı da Elias'a benzer şekilde değişken bir yapıdadır. Başlangıçta aile ve ait olunan toplumsal sınıf tarafından genel hatları şekillenen *habitus*, toplumsal yaşam koşulları ile sürekli etkileşim halindedir ve bu nedenle sonsuz bir değişim içindedir (Türk, 1997: 202).

Klâsik merkez-çevre yaklaşımına yöneltilen eleştiriler bu çalışmanın da ana eksenini oluşturmakta ve çalışmada Türkiye'de merkez-çevre ikiliğinin bu eleştiriler üzerinden yeniden tanımlanması amaçlanmaktadır. Hem merkez-çevre paradigmasının genel kabulleri hem de paradigmaya yöneltilen eleştirilerin doğrulanması noktasında Türkiye'de AK Parti iktidarının yargı ve yükseköğretim bürokrasisi ile arasındaki ilişki önemli bilgiler sunmaktadır.

3. TÜRKİYE'DE MERKEZ-ÇEVRE AYRILIĞININ OLUŞUM SÜRECİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılılaşma süreci öncesinde toplumsal grupların şekillenmesi ve yöneten-yönetilen ilişkisi birtakım imtiyazlara sahip yönetici seçkinler sınıfı ile halk kitleleri arasındaki kurumsal ayrıma dayanmaktaydı (Zürcher, 2016, s.29). Buna karşın Batı toplumlarında siyasal yapı; siyasal iktidar ile kilise, aristokrasi, burjuvazi, işçi sınıfı gibi ara kurumlar arasındaki karşılıklı ilişkinin seyrine göre şekillenmekteydi ve bu ilişki siyasal sistemin uzlaşmacı bir niteliğe sahip olmasını sağlıyordu (Mardin, 2009: 122). Niyazi Berkes, Batı toplumları ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki bu farklılığı yani Osmanlı İmparatorluğunda ara kurumların varlığına dayanan uzlaşmacı bir siyasal sistemin olmamasını, imparatorluğu Batı toplumlarından ayıran en önemli özellik olarak göstermektedir (Berkes, 2013: 31-32). Osmanlı-Türk toplumunda uzlaşmacı siyaset kültürünün yokluğu yöneten-yönetilen ilişkisinin hep tek taraflı ve çatışmacı bir nitelik sergilemesi sonucunu doğurmuştur.

Şerif Mardin'e göre bu durum siyasal sistemin temelinde yatan en önemli kopukluktur ve modernleşme sürecinde ve sonrasında da varlığını belirgin şekilde sürdürmüştür (Mardin, 2009: 123).

Merkez-çevre paradigmasının kuramsal temeli anlatılırken de bahsedildiği gibi Osmanlı-Türk toplumunda yönetenler ile yönetilenler arasındaki kopukluğun en önemli taşıyıcısı bürokratik elitlerdir. Bu anlamda Osmanlı-Türk toplumunun merkezi bürokratik elitler ve bu elitler tarafından benimsenen değerlerden oluşurken çevre, bürokratik mekanizmanın ve kültürel değerlerin dışında kalan kesimi ifade eder (Mardin, 2011: 272). Bürokratik elitler ile halk kitleleri arasındaki ayırım eğitim imkânları, kültürel öncelikler ve ekonomik durum açısından kendisini net bir şekilde hissettirmektedir (Mardin, 2009: 123-124). Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezin bürokratik elitleri ile halk kitlesi arasındaki kültürel ayırım, sınırları net bir şekilde çizilmiş bir alanı ifade etmekteydi. Semboller, simgeler ve söylemler üzerinden şekillenen bu kültürel değerler ayırımında çevrenin merkezin değerlerine ulaşması mümkün değildi (Mardin, 1992: 126; Mardin, 2009: 128). Devlet seçkinlerinin sahip oldukları kültürel üstünlük, merkez için kurumsallaşmış düşünüş ve davranış tarzını oluşturmaktaydı. Bu kültürel bütünlük, çevreye karşı merkezi korumak noktasında devlet seçkinlerini harekete geçirecek ilkeleri de barındırmaktaydı (Mardin, 2009: 128-129).

Osmanlı İmparatorluğu'nda devşirme kul bürokrasisi ve Saraydan oluşan merkez ile halk kitlelerinden oluşan çevre arasındaki bu klâsik ayırım, 19. Yüzyılda hız kazanan Batılılaşma süreci ile birlikte ciddi bir değişim yaşadı. Devlete ve siyasal alana yüklenen yeni anlamların yanı sıra kültürel farklılık da derinleşti. Diğer bir deyişle, geleneksel ayırımıda çevrenin merkezdeki yönetici seçkinlerin ayrıcalıklı konumlarına ekonomik ve siyasal kaygılarla karşı çıkışının yanına, merkezin Batılılaşma adı altında "zevk ve eğlence" düşkünü olduğu ve bu nedenle geleneğin yozlaşacağı endişesiyle kültürel kaygılar da eklendi (Mardin, 2009: 130-131).

Batılılaşma süreci ile birlikte başlayan kültür temelli bölünme, çevreyi geleneksel döneme oranla çok daha belirleyici bir şekilde İslâm ile özdeşleştirmiştir. Bu özdeşliğin ortaya çıkışında imparatorluğun yönetsel ve hukuksal yapısının İslâm'ın etkisinden çıkışının rolü oldukça etkilidir. Bu etki, yönetsel açıdan padişahın kişiliğinin devletin kişiliğinden ayrılması ve bürokratik kademelerin modernleşmesinde; hukuksal açıdan ise akıl temelli hukuk anlayışının egemen olmaya başlamasında kendisini göstermiştir.

Batılılaşma süreci kültürel farklılıkta yarattığı derinliğin yanında bürokratik kadroların gücünü de arttırdı. Siyasal ve toplumsal sistemin tüm alanlarında yaşanan dünyevileşme süreci siyasal meşrûluk kaynaklarına da yansdı. Devlet artık padişahın kişiliğinde kurumsallaşmıyor, "sultanın yüceliği" miti yerini "devletin yüceliği" mitine bırakıyordu (Berkes, 1993: 13). Bu yeni anlayış bürokratik kadroların devlet yönetimindeki gücünü arttırdı. Yeni bürokratik kadrolar hanedan ailesine bağlılığını sürdürmekle birlikte devlete olan bağlılığı daha fazla önemsemeye başladı. Yeni bürokratik kadrolar devletin düzen sağlayıcı organı rolünü üstlendi. Şerif Mardin, Batılılaşma süreci ve bu sürecin bir yansıması olarak ortaya çıkan yeni devlet yapısını "bürokratik stil" kavramsallaştırmasıyla açıklamıştır. Bürokratik stil, toplumsal güç ilişkilerin seküler bir tarzla ele alındığı bürokratik sınıfa özgü davranış tarzını ifade etmektedir (Mardin, 1991a: 42). Bir başka ifadeyle imparatorluk, temeli pozitivistliğe dayalı Batılı bir eğitim alan bürokratik kadroların egemenliğinde yeni bir sosyo-politik yapıya evrilmiştir (Mardin, 1991b: 90-91,94).

İmparatorluğun yönetsel yapısındaki dünyevileşme süreci hukuksal yapıya da yansdı. Modernleşme öncesi Osmanlı toplumunda, şeriat kuralları dışında kanun koyma yetkisi *Sultanî Hukuk* adıyla sadece padişaha aitti (İnalçık, 2003: 76-77). Ancak modernleşme ve buna bağlı olarak II. Mahmud'un reformlarıyla birlikte, kanun yapım süreci farklı bir boyut aldı. Dinî meseleler ile dünyevî meselelerin ayırımına dayanan, şeriat kuralları

ile çelişebilen, kamu hukuku ve özel hukuk ayırımını ortaya koyan, kişisel olmayan organları sürece dâhil eden ve en önemlisi dine veya geleneklere değil akla dayanan yeni bir hukuk düzenine geçiş yapıldı (Berkes, 1998: 132-133). Bu sürecin bir yansıması olarak din ve din dışı alanlar artık hukukî metinler aracılığıyla da birbirlerinden ayrıldı. Bir diğer ifadeyle bürokrasi, hukuk, eğitim gibi alanlar ile din arasında bölünmüş, ikili bir sistem ortaya çıkmıştı (Turam, 2011: 47-48).

Hem bürokratik hem de hukuksal düzeyde ortaya çıkan ayrışma süreci din alanının siyasetten ayrılmasını beraberinde getirdi. Bu süreçte yeni bürokratik seçkinler sınıfı Osmanlı kültürünün İslâmî bileşenine olumsuz yaklaşırken, İslâmî gelenekten beslenerek devletin gücünü ve refahını "Halife"ye bağlayan Müslüman alt kesimler lâik yaklaşımı benimsemediler. Dolayısıyla, padişahın otoritesinin zayıflayarak gücün bürokrasiye geçmesiyle birlikte din, toplumsal muhalefeti yani çevreyi besleyen en önemli kaynak konumuna geldi (Tuncel ve Gündoğmuş, 2012: 141).

Modernleşme akımının imparatorluğun yönetsel ve hukukî yapısında meydana getirdiği bu sekülerleşme sürecinin yarattığı yeni merkez-çevre ayırımını Şerif Mardin şu şekilde dile getirmiştir (Mardin, 2009: 137):

Türkiye'de kitle iletişim araçlarının ve kültür yaşamının modernleştirilmesi, "büyük" kültür ile "küçük" kültür arasındaki uçurumu, kapatmaktan çok derinleştirmiştir genellikle. İslâmiyet'e ve onun kültür mirasına sarılmak da, çevreyi yeni bir kültür çerçevesiyle bütünleştiremeyen merkeze, çevrenin verdiği bir karşılıktı. Böylece taşralar, "gericilik" merkezleri haline geldi. Ama daha da önemli olan, üst ve alt sınıfları da kapsamak üzere tüm taşra dünyasının, İslâmî bir muhalefet içinde laikliğe karşı gittikçe birleşmesiydi. Merkezîyetçiliğe karşı olan eşraf, bunu, yüreklendirici bir gelişme olarak gördü kuşkusuz. Osmanlı başkentindeki alt sınıflar da, modernleştirme akımına katılmakta güçlük çeken kimseler anlamında, yani bu yeni anlamda, çevrenin bir bölümünü oluşturuyorlardı. Bu yeni edinilmiş birliğin içindeki çevrenin karşısına, yeni ve düşünce bakımından çok daha az ödün veren bir bürokrat tipi dikildi.

Şerif Mardin'in bahsettiği bu yeni bürokratik kadrolar 19. Yüzyıl ile birlikte siyasal bir karakter de kazanmaya başladı. Artık siyasal güce kimin sahip olduğundan çok hangi ideolojinin/değerlerin sahip olduğu önemliydi. Bu noktada yeni bürokratik kadrolar kendi ideolojilerini iktidara getirmek için bir siyasal mücadele içerisine girdiler. Bu mücadele Yeni Osmanlılar hareketi ile başlayıp İttihat ve Terakki'nin iktidar deneyimi ile sürmüş ve Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadrolara miras bırakılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından başlatılan topyekûn modernleşme süreci hem bürokratik kadroların belirleyiciliğinde yürütülmesi hem de İslâm dininin toplumsal yaşamın dışına çıkarılarak bireysel alanda tanımlanması noktasında merkez-çevre ayrılığının net bir şekilde somutlaştığı dönemi ifade eder. Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan ve Cumhuriyet ile birlikte kuvvetlenerek devam eden bürokratik egemenlik mirası Türkiye'de merkez-çevre mücadelesinin en önemli uğraklarından birine işaret etmektedir.

Türkiye'de bürokratik kadrolar, Metin Heper'in de bahsettiği gibi, bir dünya görüşü olması gereken Atatürkçü düşünceyi siyasal sistemin belirleyicisi olan kapalı bir ideolojiye dönüştürmüşlerdir. Bu anlayış "aşkinci devlet" tavrını ortaya çıkarmıştır. Siyasal sistemin ve devlet yapılanmasının şekillenmesinde bir araç olması gereken Atatürkçü düşünce bürokratik elitler tarafından bir amaca dönüştürülmüştür (Heper, 2012: 126). Demokrat Parti (DP) iktidarı ile başlayan çevrenin siyasallaşması süreci sonrasında sisteme yönelik gerçekleştirilen her müdahale bu amaca dayanmaktadır. Merkezin sisteme müdahalelerinde bürokratik elitin en önemli aktörü askerî bürokrasidir. Askerî bürokrasinin yanında yargı ve yükseköğretim bürokrasisi de *bürokratik aşkinci* yapının en önemli parçalarını oluşturmaktadır. Bu üç bürokratik grup arasındaki birliktelik DP iktidarına yönelik gerçekleştirilen darbe ile başlayan çevreye yönelik müdahale süreçlerinde ve sonrasında kendisini net bir şekilde hissettirmiştir. Türkiye siyasetinde bu üç bürokratik grubun çevreye karşı girişilen mücadelede birlikte hareket ettikleri örneklerin sayısı oldukça fazladır. Benzer durum AK Parti iktidarının ilk döneminde de yaşanmıştır. Ancak

özellikle 2007 yılı ile birlikte yaşanmaya başlayan dönüşüm ve bu dönüşümün doğurduğu sonuçlar Türkiye'de merkez-çevre ayrılığına ilişkin genel kabulleri ters-yüz etmiştir.

4. AK PARTİ İKTİDARINDA YARGI VE YÜKSEKÖĞRETİM BÜROKRASİSİ İLE İLİŞKİLER

4.1. 2002-2007 Dönemi

4.1.1. Yükseköğretim Bürokrasisi İle İlişkiler

AK Parti, iktidarının ilk döneminde 28 Şubat sürecinden çıkardığı derslerin de etkisiyle geleneksel bürokratik yapı ile ilişkilerinde denge politikası izlemeyi tercih etti. Buna karşın, geleneksel bürokrasi, AK Parti iktidarının ilk günlerinden itibaren geçmişten süregelen aşkını anlayışın bir yansıması olarak sistem üzerinde denetim sağlamak amacıyla idi.

AK Parti ile Yükseköğretim Kurulu (YÖK) ve rektörler arasındaki uyumsuzluk iktidar devralını alınmaz gün yüzüne çıktı. İktidar ile yükseköğretim bürokrasisinin ilk karşı karşıya gelişi Abdullah Gül Hükümeti tarafından açıklanan Acil Eylem Planı (AEP) konusunda yaşandı. Üniversitelerin yeniden yapılandırılması hakkında planda yer alan ifadeler YÖK ve rektörler tarafından tepki ile karşılandı. Dönemin YÖK Başkanı Kemal Gürüz öncülüğünde toplanan 77 üniversite rektörü 20 Aralık 2002 tarihinde ortak imzalı bir bildiri yayınladılar. Bildiride, AEP'de yer alan ifadelerin Öğrenci, Seçme ve Yerleştirme Merkezi'nin (ÖSYM)² yapılacak yeni atamalarla kontrol altına alınmak istendiği, üniversitelerde kadrolaşmanın amaçlandığı, Türkiye'de üniversite yönetimlerinin köktendincilik, irtica, gericilik, etnik ayrımcılık ve bölücülüğe karşı oldukları ifade edildi (Milliyet, 21 Aralık 2002). Bildiri hakkında açıklama yapan dönemin başbakanı Abdullah Gül ise bildiride yer alan hükümetin üniversiteleri ele geçirmek istediği ifadesinin doğru olmadığını belirterek; Türkiye'de köklü reformlar ve değişikliklerin olacağını, üniversitelerin de bu değişime ayak uydurmak zorunda olduğunu dile getirdi (Yeni Şafak, 22 Aralık 2002). Abdullah Gül'ün açıklamasından kısa bir süre sonra yeniden toplanan Rektörler Komitesi ilk bildirin arkasında olduklarını ifade eden yeni bir bildiri kaleme aldılar. Bu toplantı ile ilgili açıklama yapan Kemal Gürüz "Geçmiş sicilleri itibarıyla cumhuriyete olan taahhütleri oldukça tartışmalı olan kadroların bir kısmının açıkça yer aldığı bir iktidar partisinin bu konudaki görüşlerinin ya da niyetlerinin neler olabileceği, rektörler tarafından ayrıntılı olarak tartışılmıştır." ifadelerini kullanarak doğrudan AK Parti iktidarını hedef alan ve geleneksel bürokratik anlayışın iktidara ilişkin tutumunu gösteren bir yaklaşım sergilemişti (Cumhuriyet, 14 Ocak 2003).

AEP'de yer alan ifadeler farklı Millî Eğitim Bakanları dönemlerinde gündeme gelen kanun tasarılarıyla hayata geçirilmek istendi. Bu tasarılar birlikte ele alındığında, öğrenci sayısı fazla olan üniversitelerin bölünmesi yoluyla yeni üniversiteler kurulması ve bölünen üniversitedeki rektörün görev süresinin sona ermesi, kanunun kabul edilmesi durumunda yükseköğretim ile ilgili kılık-kıyafet, disiplin gibi mevcut yönetmeliklerin yürürlükten kalkacağı, araştırma görevlisi alımlarında merkezî sınav sistemine geçileceği, ÖSYM'nin adının Ölçme Seçme ve Yerleştirme Merkezi olarak değiştirileceği, rektörlerin 4 yıllığına ve sadece bir kere seçilebileceği gibi yenilikler söz konusuydu.. Ancak AEP'ye gösterilen tepkinin benzerleri kanun tasarıları için de gösterildi. Bu tepkiler 2003-2004 eğitim-öğretim yılının akademik açılış törenlerinde en yüksek perdeden dile getirildi. YÖK Başkanı Kemal Gürüz tasarımı "dünyadaki gelişmelerin tam tersine" şeklinde nitelendirirken, rektörlerin açıklamalarında ise

²Kurumun ismi o dönem itibarıyla *Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi* şeklindedir. Ancak kavram kargaşasına neden olmamak adına güncel ismi kullanılmıştır.

üniversitelerin siyasallaşmasına ve türban serbestliğine ortak vurgu söz konusuydu (Sabah, 25 Eylül 2003). Dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ise üniversitelerin siyasallaştırıldığı iddialarına, aslında rektörlerin tasarımı eleştirerek siyaset yaptıklarını dile getirerek cevap verdi (Yeni Şafak, 25 Eylül 2003).

AK Parti iktidarı ile yükseköğretim bürokrasisinin karşı karşıya geldiği en önemli konulardan biri üniversiteye giriş puanının hesaplanmasında uygulanan katsayı sisteminde genel lise mezunları ile meslek lisesi mezunları dolayısıyla da imam hatip lisesi mezunları arasındaki farklılıktı. Üniversiteye girişte meslek lisesi mezunlarına farklı katsayı uygulanması konusu 28 Şubat sürecinin bir sonucuydu. YÖK'ün 1998 yılında aldığı bir kararla, ortaöğretim başarı puanının (OBP) hesaplanmasında meslek liseleri ile genel liseler arasındaki eşitlik bozuldu. Buna göre OBP'nin hesaplanmasında meslek lisesi mezunları için 0,2, genel lise mezunları için ise 0,5 katsayı oranlarının uygulanmasına karar verildi. Bu karar aynı ortalama ile liseden mezun olan bir meslek lisesi öğrencisi ile bir genel lise öğrencisi arasında 30 puanlık bir fark olacağı anlamına geliyordu. 2002 yılında alınan yeni bir kararla OBP'nin hesaplanmasında meslek liseleri için 0,3, genel liseler için ise 0,8 katsayı sistemine geçildi. Bu, iki lise türü arasındaki puan farkını 50'ye çıkarıyordu (Öcal, 2013: 293-297). AK Parti, AEP'de yer alan katsayı sorununun çözümü konusunda 2003 yılının sonunda harekete geçti ve tüm liseler için 0,8 katsayının uygulandığı ve böylelikle liseler arasındaki farkın ortadan kaldırıldığı bir kanun tasarısı hazırlandı (Çalmuk, 2004: 148-149). Kanun tasarısı gündeme geldikten sonra hükümet ÖSYM'den 2004 yılında yapılacak üniversiteye giriş sınavı için açıklanacak kılavuzun basımını bekletmesini talep etti. Ancak bu noktada devreye giren YÖK, sınav işlemlerinin daha önce belirlenen takvime uygun olarak yürütülmesine karar vererek ÖSYM'den kılavuzu basmasını istedi. Böylelikle, katsayı farklılığına son veren yasa tasarısı kanunlaşsa bile 2004 yılında yapılacak sınavda uygulanması durumu ortadan kalkmış oldu (Güçlü, 2003).

Başbakan Erdoğan'ın 2004 yılındaki yerel seçimler öncesinde yaptığı bir konuşma ile katsayı konusu yeniden gündeme geldi. Erdoğan bu konuşmasında başta katsayı olmak üzere yükseköğretim sisteminde birtakım değişiklikler öngören yasal düzenlemelerin Meclis'ten geçirileceğini açıkladı. Erdoğan'ın sözünü ettiği kanun tasarısı 2004 yılının Mayıs ayında kamuoyuna açıklandı. Tasarının açıklanmasının hemen ardından "mutabakat krizi" gündeme geldi. Hükümet kanadı tasarının Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), YÖK ve Üniversitelerarası Kurul (ÜAK) mutabakatıyla hazırlandığını dile getirirken, ÜAK kanadı ise kendilerine sunulan metin ile açıklanan tasarının farklı olduğunu ve hükümet ile bir uzlaşının söz konusu olmadığını iddia ediyordu (Milliyet, 12 Mayıs 2004). Tasarının açıklanmasından kısa bir süre önce göreve başlayan yeni YÖK Başkanı Erdoğan Teziç ise YÖK'ün bahsedilen uzlaşma içerisinde yer almadığını ve katsayı konusunun YÖK açısından değiştirilmemesi gereken başlıklar arasında olduğunu dile getiriyordu (Milliyet, 17 Mayıs 2004). İlgili yasa tasarısı 2004 yılının Mayıs ayında kabul edilerek kanunlaştı. Ancak Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, imam hatipleri özendirdiği ve bu nedenle lâiklik ilkesine ters düştüğü gerekçesiyle tasarımı veto etti.

YÖK tasarısının Cumhurbaşkanı tarafından veto edilmesinin ardından üniversiteler ile iktidarın arası bir süreliğine yumuşadı. Bu dönemde YÖK'ün görev süresi nedeniyle boşalan üyeliklerine yapılan atamalarda dikkat çekici bir gelişme yaşandı. YÖK üyesi Prof. Dr. Selçuk Öztekin yerine Bakanlar Kurulu kontenjanından Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde görev yapan Prof. Dr. Halis Ayhan atandı. Ayhan'ın atanmasını ilginç kılan nokta ise YÖK üyeliğine atanan ilk ilahiyatçı olmasıydı (Milliyet, 1 Mart 2005).

Van 100. Yıl Üniversitesi Rektörü Yücel Aşkın'ın tutuklanması iktidar ile yükseköğretim bürokrasisi arasındaki iplerin yeniden gerilmesine neden oldu. Yücel Aşkın, üniversitenin tıp fakültesine tıbbî cihaz alımı ihalesinde usulsüzlük yapıldığı gerekçesiyle tutuklanmıştı (Cumhuriyet, 15 Ekim 2005). Ancak YÖK ve rektörler,

Aşkın'ın üniversitedeki dinci kadrolaşma ile mücadele ettiği ve AK Parti politikalarına karşı çıktığı için tutuklandığını iddia ediyorlardı. Tutuklanma sonrası konu ile ilgili olarak toplanan Rektörler Komitesi, toplantı sonrası yapılan açıklamada, Yücel Aşkın'ın dinselleştirilmek istenen üniversitelerin çağdaş lâik yapısını korumak istediği için bedel ödediği ve bu nedenle tutuklanma sürecinin bir komplo olduğu öne sürüldü. Açıklama, "Yücel Aşkın'a sahip çıkmak, cumhuriyete sahip çıkmakla eş anlamlıdır" ifadesiyle sona erdirilmişti (Milliyet, 20 Ekim 2005). Rektörler Komitesi tarafından yapılan bu açıklama hem iktidar kanadından hem de üniversite camiası içerisinde tepkiyle karşılandı. Açıklamaya yönelik tepkiler, yolsuzluk suçlaması nedeniyle yargıya taşınmış olan bir sürecin, Atatürk ve Cumhuriyet değerleriyle birlikte ele alınmasının hem konuyu siyasallaştırmak hem de bu değerleri yozlaştırmak anlamına geldiği ortak noktasında birleşmekteydi (Yeni Şafak, 20 Ekim 2005).

Yücel Aşkın krizinin artçıları ilerleyen günlerde yaşanan "davet" tartışmaları ile devam etti. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, daha önceki yıllarda sadece YÖK Başkanı'nı davet ettiği 29 Ekim resepsiyonuna ilk kez tüm üniversite rektörlerini davet etti. Sezer'in bu davranışı Aşkın krizinde bir taraf alışı olarak yorumlandı (Yeni Şafak, 25 Ekim 2005). Aynı günlerde AK Parti İstanbul İl Başkanlığı tarafından İstanbul'daki üniversite yönetimleri, öğretim üyeleri ve öğrenciler için düzenlenen ve Başbakan Erdoğan'ın da katıldığı iftar organizasyonunda İstanbul'daki 22 üniversitenin rektörüne de davet gönderildi ancak organizasyona sadece 2 üniversite³ rektör düzeyinde katılım gösterdi (Milliyet, 25 Ekim 2005).

2002-2007 döneminde iktidar ile akademisyenlerin son karşı karşıya gelişi ise cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde yaşandı. AK Parti iktidarının geleneksel bürokrasi tarafından merkezin sınırları içerisinde tutulması yönünde atılan en sembol adımlardan biri cumhurbaşkanlığı seçimine ilişkin gündeme gelen 367 tartışmalarıydı. Ayrıntılarına yargı bürokrasisi kısmında girilecek olan bu tartışmalarda dönemin YÖK Başkanı Erdoğan Teziç, cumhurbaşkanı seçimlerinin yapılabilmesi için Meclis toplantı yeter sayısının 367 olması gerektiğini savunan kesimde yer alıyordu ve bu yöndeki görüşlerini de zaman zaman dile getirmekteydi. Üniversite camiasında 367 şartına verilen destek Teziç ile sınırlı değildi. AK Parti'nin kimi uygulamalarına karşın daha önce çeşitli bildirimler yayımlayan Rektörler Komitesi 367 tartışmalarında da sessiz kalmadı ve konu ile ilgili bir bildiri yayınladı (Uzun, 2017). Yayımlanan bildiri Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turunda Genel Kurul'da 367 milletvekilinin bulunması görüşünün rektörler tarafından da desteklendiği belirtilmekteydi. YÖK Başkanı Teziç, her ne kadar bu desteğin siyasal bir çıkış olmadığını dile getirirse de, Abdullah Gül isminin henüz aday olarak açıklanmadığı ve kamuoyunda Recep Tayyip Erdoğan isminin yüksek sesle dillendirildiği bir dönemde yayımlanan bildiri "Cumhurbaşkanı adayı olacak kişinin geçmişte sorumluluk doğuracak suçlandırma veya şaibe altında olmaması gerektiği", "adayların başta lâiklik olmak üzere cumhuriyetin temel niteliklerini sindirmiş olma zorunluluğu" gibi ifadeler kullanılmıştı (Hürriyet, 6 Nisan 2007).

4.1.2. Yargı Bürokrasisi İle İlişkiler

Yargı bürokrasisi ile AK Parti iktidarı 2002-2007 döneminde hem uygulama hem de söylem düzeyinde sıklıkla karşı karşıya geldiler. Yargı bürokrasisi, ilk koruma refleksini 2002 yılında AK Parti seçimi kazanır kazanmaz gösterdi ve Başbakan Bülent Ecevit'in Yargıtay'a düzenlediği veda ziyaretlerinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Sabih Kanadoğlu ve Yargıtay Başkanı Eraslan Özkaya'nın yargının lâik cumhuriyet prensiplerinin koruyucusu olduğu yönündeki söylemleri basına yansıdı (Cumhuriyet, 13 Kasım 2002).

AK Parti iktidarının ilk günlerinde söylem düzeyinde bir başka yargı müdahalesi ise Hâkimler ve Savcılar

³Bilgi Üniversitesi ve İstanbul Ticaret Üniversitesi

Yüksek Kurulu'ndan (HSYK) geldi. AK Parti'nin bürokraside siyasi kadrolaşmaya gittiği iddiaları Adalet Bakanlığı için de söz konusuydu. 2003 yılının Mayıs ayında gündeme gelen hâkim ve savcılar kararnameyi yargıdaki kadrolaşma tartışmalarını yeniden alevlendirdi. 1.738 hâkim ve savcının atama ve yer değiştirilmesinin gerçekleştirildiği kararnameyle ilgili açıklama yapan HSYK Başkanvekili Fehmi Ulusoy, kararnamedeki her ismin ve her işlemin tek tek incelendiğini, hükümet temsilcilerinin azınlıkta olması nedeniyle kurulun kabul etmediği hiçbir değişikliğin yapılamayacağını belirterek, "Cumhuriyetin bekçisi" olarak nitelendirdiği HSYK'nin irticaî ve siyasi kadrolaşmaya izin vermeyeceğini dile getirdi (Cumhuriyet, 30 Mayıs 2003). Adalet Bakanı Cemil Çiçek ise kadrolaşma iddialarıyla ilgili olarak, kararnamede yer alan atama ve değişikliklerin objektif kriterlere dayandığını belirterek bu iddiaların yargıyı yıpratığına işaret etti (Yeni Şafak, 30 Mayıs 2003).

2005 yılında 5614 sayılı *Hakimler ve Savcılar Kanunu*'nda yapılmak istenen değişiklikler yargıdaki kadrolaşma tartışmalarını yeniden gündeme getirdi. Değişiklik özellikle, avukatlıktan hakim ve savcılığa geçişe ilişkin düzenlemelerin yargıyı siyasallaştıracağı gerekçesiyle eleştirilmekteydi. Değişikliğe ilişkin ilk somut eleştiri Yargıtay Başkanlar Kurulu'ndan geldi. Kurul yayınladığı bir bildiri aracılığıyla, öngörülen değişikliklerle yargının yürütmenin kontrolüne gireceğini ve bu durumun hem lâikliğe hem de ulusal bütünlüğe ters düşeceğini dile getirdi. Adalet Bakanı Cemil Çiçek ise değişikliklerin Yargıtay tarafından incelendiğini ve kendilerine sunulan raporda kadrolaşma konusundan bahsedilmediğini belirterek bildiriye eleştirdi (Milliyet, 5 Temmuz 2005). Kanun değişikliğinin avukatlıktan hâkim ve savcılığa geçiş ile ilgili maddesi yargının siyasetin kontrolüne girebileceği gerekçesiyle Cumhurbaşkanı Sezer tarafından iade edildi. İade edilen değişiklik Sezer'in görüşleri doğrultusunda değiştirilerek yasalaştı (Hürriyet, 13 Aralık 2005).

2005 yılında Anayasa Mahkemesi (AYM) Başkanlığı için Tülay Tuğcu ve Fulya Kantarcıoğlu arasında yapılan seçimlerde uzun süre uzlaşma sağlanamadı. Bu noktada devreye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer girdi ve AYM'nin boş üyeliklerine hızla yeni atamalar gerçekleştirdi. Sezer bu atamalarda yaş ve lâiklik olmak üzere iki temel ölçütü dikkate aldı. Yapılan atamalar dikkate alındığında Sezer'in hem desteklediği aday olan Tuğcu'nun seçilmesini hem de AYM'nin yapısının uzun soluklu bir biçimde şekillenmesini sağladığı görülmektedir (Sabah, 21 Temmuz, 2005).

2006 yılının yargı bürokrasisi açısından en fazla gündeme gelen organı Danıştay oldu. Danıştay 2. Dairesi, 2002 yılında okula gidiş-dönüş yolunda türban taktığı gerekçesiyle anaokulu müdürlüğü görevinden alınan bir öğretmenin davası hakkında 2006 yılında verdiği kararda, öğretmenin okul yolunda türban takmasını lâikliğe aykırı buldu ve görevden alınma kararını onadı (Milliyet, 9 Şubat 2006). Karardan yaklaşık 3 ay sonra, kararı alan Danıştay 2. Dairesi, Alparslan Aslan adlı bir avukatın silahlı saldırısına uğradı ve 1 hâkim hayatını kaybetti. Saldırı ile ilgili haberlerde saldırganın daire üyelerine "Allah'ın askeriyiz, elçisiyiz. Türban davası yüzünden cezalandırılacaksınız" diyerek ateş açtığı iddia edildi (Cumhuriyet, 18 Mayıs 2006). Saldırı, Cumhurbaşkanı Sezer tarafından "lâik cumhuriyete yönelik kara bir leke" şeklinde nitelendirilirken, Başbakan Erdoğan da saldırının Cumhuriyet'in tüm kurumlarını hedef alan bir saldırı olduğunu ve doğrudan türbanla ilişkilendirilmesinin doğru olmadığını dile getirdi (Yeni Şafak, 18 Mayıs 2006).

Danıştay'ın 2006 yılındaki 138. Kuruluş Yıldönümü Törenleri hükümet ile yargı arasında yeni bir krize neden oldu. Açılıшта konuşan Danıştay Başkanı Sumru Çörtoğlu, hükümeti yargının kararlarına uymamak ve bürokraside kadrolaşmaya çalışmakla eleştirdi. Çörtoğlu ayrıca, lâiklik, imam hatipler ve din özgürlüğü tartışmaları üzerinden de hükümete yüklendi ve dinin bireysel alandan çıkıp toplumsal alanı etkilemeye başlaması durumunda lâikliğin zedeleneyeceğini ve yargının da buna müdahale edeceğini dile getirdi (Milliyet, 11 Mayıs 2006).

2002-2007 döneminde AK Parti ile yargı bürokrasisini karşı karşıya getiren en önemli olay 2007 yılında gerçekleştirilecek cumhurbaşkanı seçimleri ile ilgili olarak gündeme gelen "367 krizi" oldu. Ali İhsan Karacan 1 Aralık 2006 tarihli Dünya Gazetesi'ne yazdığı köşe yazısında Anayasa'nın 102.maddesinde cumhurbaşkanı seçiminin ilk turunda Meclis'te üçte iki oy çoğunluğu (367) aranması şartının yer aldığına vurgu yaparak, toplantı yeter sayısının karar yeter sayısından az olamayacağını savunmuş ve AK Parti'nin tek başına cumhurbaşkanı seçemeyeceğini dile getirmişti (Karacan, 2006). Aynı iddia Cumhuriyet Gazetesi'nde yazdığı yazı ile Yargıtay Onursak Başsavcısı Sabih Kanadoğlu tarafından da savunuldu (Kanadoğlu, 2006). Cumhurbaşkanı seçiminde 367 toplantı yeter sayısının gerekip gerekmediği konusunda ülkenin en önemli hukukçuları dahi fikir ayrılığına düşmüştü. Bu fikir ayrılığının yaşanması 367 tartışmalarının hukukî mi yoksa siyasî mi olduğu sorusunu beraberinde getirdi (Hakan, 2007). Bu soruya cevap arayan ve 367 iddiasına karşı çıkan isimlerden biri olan Cem Eroğul, iddianın siyasal bir kaygıyla ortaya atıldığını savunurken 367 iddiasını destekleyen kişiler tarafından yazılmış olanlar da dâhil olmak üzere hiçbir anayasa hukuku kitabında 367 görüşünün savunulmamış olmasını en önemli gösterge olarak kabul etmekteydi (Eroğul, 2007: 170-171). Ana muhalefet partisi CHP ise bu konuda 367 şartının aranması gerektiği yönünde bir tutum benimsedi ve cumhurbaşkanı seçimi için yapılacak Meclis oturumunda 367 toplantı yeter sayısına ulaşamaması durumunda AYM'ye başvuracağını açıkladı.

Toplantı yeter sayısı konusunda tartışmalar sürerken AK Parti'nin Cumhurbaşkanı adayı olarak Abdullah Gül ismi açıklandı. Gül'ün Cumhurbaşkanı adaylığına ilişkin ilk oylama 27 Nisan 2007'de gerçekleştirildi. Gül, 361 milletvekilinin katıldığı oylamada 357 oy aldı (Milliyet, 28 Nisan 2007). CHP, daha önce açıkladığı üzere Meclis'te yapılan oylamanın Anayasa'ya aykırı olduğu gerekçesiyle AYM'ye başvurdu. AYM ise 1 Mayıs'ta verdiği kararla Cumhurbaşkanlığı seçiminin gerçekleştirildiği toplantıda en az 367 kişinin bulunması gerektiğine karar vererek Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk tur oylamasını iptal etti (Cumhuriyet, 2 Mayıs 2007). 367 tartışmaları geleneksel merkezin bürokratik elitinin AK Parti iktidarına karşı kullandığı en önemli önleyici adımlardan biri olarak tarihteki yerini aldı. Bu hamle ilk etapta başarılı olsa da ilerleyen süreçte hem yapılan yasal değişikliklerle hem de kazanılan kritik seçimlerle AK Parti eskisinden daha güçlü bir şekilde iktidarını sürdürdü.

4.2. 2007 Sonrası Dönem

2007 yılı hem AK Parti'nin yapılan genel seçimlerden yeniden tek başına iktidar olarak çıkması hem de yaşanan tüm krizlere rağmen Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmiş olması nedeniyle Türkiye'deki geleneksel bürokratik yapı ve dolayısıyla merkez-çevre ayrılığı için yeni bir dönemin başlangıcını ifade eder. AK Parti, 2007 sonrasında da iktidarının ilk döneminde olduğu gibi bürokratik mekanizmada kendisiyle uyumlu çalışabilecek kişileri tercih etmiş ve bu durum bizzat Erdoğan tarafından "frekans uyumu" benzetmesi ile dile getirilmiştir. Ancak AK Parti, yukarıda da belirtildiği gibi iktidarının ilk döneminde geleneksel bürokratik elitin en önemli aktörleri ile uyum içerisinde çalışma imkânına, ya da bir başka açıdan bakıldığında bu kadrolara kendisiyle "frekans uyumu" yakalayabilecek kişileri getirme gücüne sahip olamamıştır. AK Parti geleneksel bürokratik eliti dönüştürme gücünü Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmesiyle elde etmiştir. Bu gücün pratiğe yansımaları ise kısa sürede gerçekleşmiş ve bürokratik elitin yapısında kapsamlı bir dönüşüm yaşanmaya başlamıştır. Bu dönüşümün en belirgin hissedildiği bürokratik mekanizmalardan biri yükseköğretim bürokrasisidir.

4.2.1. Yükseköğretim Bürokrasisi İle İlişkiler

2007 yılının sonları ve 2008 yılının ilk günleri itibariyle yükseköğretim bürokrasisi geçmiş yıllardakine benzer bir karakter sergilemiştir. Özellikle türban yasağının kaldırılması noktasında yürütme tarafından başlatılan girişimler başta ÜAK ve bazı rektörler olmak üzere bir kısım akademisyenden tepki görmüş ve bu konuda çeşitli

bildiriler yayınlanmış; imza kampanyaları düzenlenmiştir. Ancak, 2007 yılının sonunda YÖK yönetiminde yaşanan değişim, akademideki geleneksel yapının yaşayacağı dönüşümün başlangıç noktasını ifade etmektedir.

2007 yılının Aralık ayında görev süresi dolan YÖK Başkanı Erdoğan Teziç'in yerine, kısa bir süre önce türban yasağına karşı çıkan açıklamaları ile gündeme gelen ve İslâm dininin sosyolojik boyutu üzerine çalışmalar yapan Prof. Dr. Yusuf Ziya Özcan atandı (Cumhuriyet, 11 Aralık 2007). Özcan'ın atanmasına ilişkin hem olumlu hem de olumsuz yaklaşımlar söz konusuydu. Ancak atama üzerindeki ortak kanı, Özcan isminin sürpriz olduğu yönündeydi ve bu sürprizin yansımalarının ne olacağı merak ediliyordu (Güçlü, 2007). YÖK'ün yeni dönemde izleyeceği politikanın işaretlerini Özcan'ın yükseköğretim sisteminde yasakların kaldırılacağına ilişkin açıklamalarında görmek mümkündü (Yeni Şafak, 12 Aralık 2007). Özcan'ın açıklamalarının bir yansıması olarak zaman içerisinde atılan adımlarla türban, katsayı gibi geleneksel çevrenin tarihsel süreçte en önemli mücadelelerine konu olan sorunlar çözüme kavuşturuldu.

Özcan'ın YÖK Başkanı olmasının sonuçları ilk etapta rektör atamaları konusunda kendisini gösterdi. O dönem itibariyle rektör atamalarında uygulanan sistem dikkate alındığında YÖK'ün önemli bir yetkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu noktada YÖK'e verilen üniversitelerde yapılan seçimlerde ortaya çıkan sonuç üzerinde değişikliğe gidebilme yetkisi, yeni dönem rektör atamalarında sıklıkla gündeme gelmiştir. Özcan dönemi ile birlikte, YÖK'ün üniversite öğretim üyeleri tarafından yapılan seçimlerde ortaya çıkan sonuçların dikkate almadığı ve siyasal iktidara yakın isimleri Cumhurbaşkanı'na sunulan listede ilk sıraya koyduğu eleştirileri sıklıkla gündeme geldi. Bu dönemde gerçekleştirilen rektör atamalarında uygulanan "zımnî" türban kriteri adeta bu eleştiri kanıtları nitelikteydi. Özcan'ın göreve gelmesinden kısa bir süre sonra akademisyenler tarafından, üniversitelerde türban yasağına karşı çıkan bir imza kampanyası başlatıldı. Kampanyaya 3500 kadar akademisyen katılım gösterdi. Yukarıda "zımnî" türban kriteri olarak adlandırılan husus da bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Özcan dönemi ile birlikte YÖK tarafından Cumhurbaşkanlığı'na gönderilen listelerde bu bildiriye imza atan akademisyenlere ağırlık verilmiştir. Örneğin, 2008 yılında yeni kurulan 23 üniversiteye yapılan rektör atamalarından 16'sı "türbana özgürlük" bildirisine imza atan profesörlerden oluşmaktadır (Hürriyet, 9 Eylül 2008). Bu durum sadece yeni açılan üniversiteler için geçerli değildi. Türban yasağına karşı çıkmak ve iktidara yakın olmak kriterleri köklü üniversitelerdeki atamalarda da uygulandı (Cumhuriyet, 7 Ağustos 2008). Ayrıca, sadece rektör atamalarında değil, boşalan YÖK üyeliklerine yapılan atamalarda da benzer durum söz konusuydu. Yükseköğretim bürokrasisinde Abdullah Gül dönemi ile başlayan bu köklü değişiklik Erdoğan'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde de sürdü. Hatta 2016 yılında yeni bir adım daha atılarak Bakanlar Kurulu tarafından yayınlanan bir Olağanüstü Hal Kanun Hükmünde Karanamesi ile üniversitelerdeki rektör seçimleri kaldırıldı ve rektörlerin YÖK'ün önerdiği 3 aday arasından Cumhurbaşkanı tarafından seçilmesi yöntemine geçildi (Hürriyet, 29 Ekim 2016).

Üniversite yönetimlerinde, üniversite yönetimlerine bağlı olarak ÜAK'de ve de YÖK'te yaşanan kadro değişimi yükseköğretimde hâkim olan ideolojinin değişimini de beraberinde getirdi. Artık, iktidarların uygulamalarına karşı bildiriler yayınlayan bir yükseköğretim bürokrasisi söz konusu değildi. Bu değişim, daha önce de belirtildiği gibi türban ve katsayı gibi tarihsel süreç içerisinde yoğun çatışmalara neden olan konular karşısındaki direncin kırılmasını, yükseköğretim sisteminde çevreye ait değerlerin egemen oluşunu ve buna bağlı olarak merkezin yeniden tanımlanış sürecinin önemli bir aşamasını ifade etmektedir.

Yükseköğretim bürokrasisinde yaşanan değişimin türban konusuna yansımalarına bakıldığında uzun yıllar boyunca askerî müdahalelere, kapatma davalarına konu olan bir konunun bürokratik yapıdaki dönüşüm sayesinde basit bir idarî talimatla çözüldüğü görülmektedir. YÖK Başkanı Yusuf Ziya Özcan tarafından İstanbul Üniversitesi

Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nden bir öğrencinin şikâyeti üzerine üniversiteye gönderilen yazıda disiplin yönetmeliğine aykırı davranan öğrencinin dersten çıkarılmaması, gerek görülürse öğrenci hakkında tutanak tutulması, bununla birlikte öğrenciyi derse almayan veya derse gelen öğrenciyi yok yazan öğretim üyesi hakkında disiplin soruşturması açılması istendi. Yazıdan kısa bir süre sonra açıklama yapan YÖK Başkanı Özcan, 1-2 üniversite dışında hemen her üniversitede türban sorununun çözüldüğünü dile getirdi (Toruk, 2011, 488-489). İlerleyen süreçte türban serbestisi tüm üniversitelerde uygulanmaya başladı ve üniversitede türban sorunu Türkiye'nin gündeminden tamamen çıktı.

Yükseköğretimde türban meselesi sadece üniversite öğrencileri ile sınırlı kalmadı. Üniversite öğrencilerine türban serbestisinin sağlanmasından kısa bir süre sonra, 2010 yılının Ekim ayında ÖSYM tarafından Akademik Personel ve Lisansüstü Eğitimi Giriş Sınavı kılavuzunda yapılan düzenleme ile adayların sınava başı açık gelmesi ve başvuru fotoğraflarının da başı açık çekilmesi ifadeleri kaldırıldı. Ancak bu düzenlemenin yürütmesi kısa bir süre sonra durduruldu (Hürriyet, 19 Ocak, 2011). Danıştay'ın kararına rağmen halen yürürlükte olan 26 Eylül 2012 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanan *Adayların ve Sınav Görevlilerinin Sınav Binalarına Giriş Koşullarına İlişkin Yönetmelikte* ise adayların sınava giriş şartlarında baş açık ifadesine yer verilmedi (Resmî Gazete, 26 Eylül 2012). Ayrıca, yine ÖSYM tarafından alınan bir kararla üniversiteyi kazanan öğrencilerden istenen fotoğraflardan "baş açık" şartı da çıkartıldı (Hürriyet, 5 Temmuz 2011).

Merkez-çevre mücadelesi için sembol olan ve yükseköğretim bürokrasisindeki dönüşümle birlikte önemli değişiklikler yaşayan bir başka konu ise imam hatip lisesi mezunlarına uygulanan katsayı uygulaması oldu. Katsayı sorununun giderilmesi adına ilk adım 2009 yılında atıldı. 21 Temmuz 2009 günü gerçekleştirilen YÖK toplantısı sonrası yapılan açıklamada, üniversiteye girişte OBP hesaplanırken genel liseler ile meslek liseleri için uygulanan farklı katsayı uygulamasına son verildiği, yerleştirme puanı hesaplanırken tüm liseler için 0,15 katsayı oranının uygulanacağı belirtildi. Düzenleme muhalefet ve bazı YÖK üyeleri tarafından imam hatip liselerine avantaj sağladığı ve yükseköğretim sisteminin iktidarın güdümüne bırakıldığı gerekçesiyle eleştirilirken, düzenlemeye destek verenler toplumun bir kesimini mağdur eden bir haksızlığın son bulduğunu dile getiriyorlardı (Sabah, 22 Temmuz 2009).

YÖK'ün katsayı kararına karşı İstanbul Barosu tarafından Danıştay'a iptal davası açıldı. Danıştay 8. Dairesi, belirli bir grubun kayırıldığı ve genel lisede okuyanların üniversite eğitimini hedeflediği, meslek lisesinde okuyanların ise meslek sahibi olmayı tercih ettiği gerekçesiyle düzenlemeyi iptal etti (Öcal, 2013, 344-345). YÖK tarafından atılan ilk adımın Danıştay'dan geri dönmesi üzerinde yeni formül arayışlarına girildi. 17 Aralık 2009 günü gerçekleştirilen YÖK toplantısında yeni katsayılar alan içinde tercih yapanlar için 0.15, alan dışında tercih yapanlar için 0.13 olarak belirlendi. Ancak bu düzenleme de Danıştay tarafından iptal edildi. Bunun üzerine 17 Mart 2010 tarihli toplantıda katsayılar da sembolik bir değişiklik yapılarak alan içinde 0.15 alan dışında 0.12 oranları belirlendi. Bu değişikliklerin iptaline ilişkin açılan kararlar ise Danıştay tarafından reddedildi (Hürriyet, 21 Nisan 2010). Katsayı sorunu nihaî olarak 2011 yılının sonunda çözüldü ve YÖK Genel Kurulu tarafından alınan kararla liseler arasındaki farklı katsayı uygulamasına son verilerek bütün öğrenciler için 0.12 katsayı uygulamasına geçildi. Böylelikle meslek lisesinden mezun olan öğrencilerin tüm üniversite bölümleri için genel lise mezunlarıyla aynı şartlarda yarışması durumu ortaya çıktı (Milliyet, 2 Aralık 2011).

4.2.2. Yargı Bürokrasisi İle İlişkiler

Yargı bürokrasisi ile geçmişten miras kalan mücadele AK Parti iktidarının ikinci döneminin başlarında da devam etti. AK Parti ile Milliyetçi Hareket Partisi'nin üniversitelerde türban yasağını kaldırma konusunda

uzlaşması ve bu konuda bir Anayasa değişikliği ihtimalinin gündeme gelmesi yargı bürokrasisi tarafından hemen tepkiyle karşılandı. Örneğin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya tarafından yapılan yazılı açıklamada türban yasağını kaldırma girişiminin Anayasaya ve lâikliğe aykırı olduğu belirtilerek bu konudaki yaptırımların açık olduğu dile getirildi (Cumhuriyet, 18 Ocak 2008). Danıştay Başkanlar Kurulu'nun açıklamasında ise öngörülen türban düzenlemesinin siyasal iktidarın yargı organlarının kararlarını dikkate almadığı anlamına geleceği ve bu düzenlemenin eğitim ile sınırlı kalmayarak toplumsal barışı zedeleyeceği belirtildi (Hürriyet, 19 Ocak 2008). Yargıtay Başkanı Hasan Gerçekker ise düzenlemeyi hurafelerle dolu bir sisteme geri dönüş çabası olarak yorumladı (Yeni Şafak, 8 Şubat, 2008). Yargı kanadından gelen bu eleştirilere cevap veren Erdoğan ise kuvvetler ayrılığı ilkesine vurgu yaparak yargının Anayasal sınırlar içerisinde hareket etmesi gerektiğini dile getirdi (Vatan, 20 Ocak 2008).

Türban konusunda yürütme ve yargı arasındaki söz düellosu sürerken 6 Şubat 2008 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde adeta kısa süre sonra yaşanacakları anlatan bir habere yer verildi. Haberde Yargıtay Başkanvekili Osman Şirin'in AK Parti hakkında kapatma davası açılacağına ilişkin ifadeleri yer almaktaydı (Cumhuriyet, 6 Şubat, 2008). Nitekim bu haberden çok kısa bir süre sonra Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya tarafından "lâikliğe aykırı fiillerin odağı olma" suçlamasıyla AK Parti hakkında kapatma davası açıldı.

AK Parti'nin kapatılması hakkındaki dava süreci AYM'nin Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya tarafından hazırlanan 162 sayfalık İddianameyi kabul etmesiyle başladı. Başsavcı Yalçınkaya AYM'ye sunduğu esas hakkındaki görüşünde parti kapatmanın demokratik sistemi korumak adına bir araç olduğunu dile getirerek Türkiye'nin 1946'dan itibaren irtica ile mücadele etmek zorunda kaldığını, türban konusunun siyasal bir simge olduğunu ve bu nedenle din ve vicdan özgürlüğü kapsamında değerlendirilemeyeceğini savundu. AK Parti tarafından ise dava sürecindeki savunmada, açılan kapatma davasının hukukî değil siyasî olduğu ve lâiklik ilkesinin yeniden tanımlanması gerektiği belirtilerek parti kapatma hususunda Venedik Kriterleri'nin kabul ettiği ilkelere vurgu yapıldı. AYM dava hakkındaki kararını 30 Temmuz 2008 günü verdi. AK Parti'nin kapatılma teklifi 6 kabul oyuna karşılık 5 red oyu ile kabul edilmezken; 10'a karşı 1 oyla, partiye "lâiklik karşıtı eylemlerin odağı olduğu" gerekçesiyle hazine yardımı kesintisi cezası verilmesine hükmedildi (Cumhuriyet, 31 Temmuz 2008).

Kapatma davasının sonuçlanmasının ardından yargı ile yürütme arasındaki söz düellosu, geçmiş yıllar ile benzer içeriklere sahip söylemlerle sürdürüldü. Lâiklik, irtica, baskı rejimi, kuvvetler ayrılığı, millet iradesi, vesayet rejimi, hukukun üstünlüğü gibi kavramlar bu söylemlerin yine olmazsa olmazları arasındaydı. Söylem düzeyindeki çekişmenin yanında Başta HSYK olmak üzere yargı organlarındaki atamalar, zorunlu din dersi, katsayı, belediyelerin Kur'an kursu yardımı gibi konularda verilen kararlar, Ergenekon ve Balyoz gibi önemli davalardaki yetki tartışmaları vb. konularda iktidar ile yüksek yargı bürokrasisi arasındaki anlaşmazlık devam etmekteydi.

AK Parti iktidarının yargı bürokrasisi ile ilişkilerinde kırılma noktası 2010 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişiklikleri oldu. Anayasa değişiklikleri, bir yandan demokratikleşme sürecinde atılan adımları ifade ederken diğer yandan siyasal iktidarın kendisi için tanımladığı "sorun" alanlarının ortadan kaldırılması noktasında bir araç olarak da kullanılabilir (Sevinç, 2010, 273). 2010 değişiklikleri bahsedilen her iki boyutu da kapsayan bir içeriğe sahiptir. Değişikliklerle birlikte demokratikleşme açısından önemli adımlar atılmış olmakla birlikte özellikle yüksek yargı organlarının yapısındaki yeniliklerle siyasal iktidarın yargı bürokrasisi ile arasındaki uyumsuzluk çözülmek istenmiştir. 2010 Anayasa Değişiklikleri için gerçekleştirilecek referandum kapsamında seçim faaliyetleri yürüten Başbakan Erdoğan, Bursa'da yaptığı bir konuşmada Anayasa değişiklikleri ile öngörülen

amacı şu sözlerle ortaya koymuştur (Takvim, 07 Eylül 2010):

...Millet adına yetki kullanan ama millete hesap vermeyen sorumsuzların millete bedel ödetmesi artık sona ersin diyoruz. 'Yargıyı siyasallaştırıyor' iddiasıyla vesayet düzenlerini sürdürmek isteyenlere, yargının demokratikleşmesine direnenlere, gerçek demokrasi nedir gösterelim diyoruz. Yürütmeye seçim yasaklarını hatırlatıp, kendileri 'hayır' propagandası yapan yargı bürokrasisi artık haddini de, hukukunu da bilsin istiyoruz. Sürekli kuvvetler ayrılığından bahsedip yürütmeyi ve yasamayı kuşatma altına almak isteyen çarpık anlayışlar artık son bulsun istiyoruz.

Siyasi parti gibi hükümete laf yetiştirip sonra da yargının siyasallaşmasından bahseden bürokratlar çağdaş demokrasi nedir, hukuk devleti nedir? Anlaşın istiyoruz. İçlerindeki yanlışlıkları görmezden gelip de siyasi iktidarla uğraşmayı adet haline getirenlere milletimiz en güzel cevabı versin istiyoruz.

2010 değişiklikleri ile birlikte getirilen yenilikler AYM ve HSYK'nin yapısını önemli ölçüde değiştirdi. AYM'nin üye sayısı 11'den 17'ye yükseltildi ve üyelerin belirlenmesinde TBMM'ye de yetki tanındı. AYM hakkında yapılan düzenleme ile 17 üyenin 3'ünün TBMM, 14'ünün ise Cumhurbaşkanı tarafından seçilmesi hükmü getirildi. HSYK'de yapılan düzenlemede ise kurulun 7 olan asıl üye sayısı 22'ye çıkarıldı ve ilk derece mahkemelerinin de kurulda temsil edilmesi sağlandı. 2011 yılının Şubat ayında Resmî Gazete'de yayımlanan 6110 sayılı *Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun* ile AYM ve HSYK'de yapılan değişiklikleri etkileyen yeni düzenlemeler hayata geçirildi. Buna göre, Danıştay'ın 13 olan daire sayısı 15'e 95 olan üye sayısı ise 156'ya çıkartıldı. Benzer şekilde Yargıtay'ın da 32 olan daire sayısı 38'e 250 olan üye sayısı 387'ye çıkartıldı (Hürriyet, 14 Şubat 2011).

2010 değişiklikleri ile birlikte hayata geçirilen yenilikler, Danıştay ve Yargıtay'ın üye ve daire sayısındaki artış, HSYK'nin yüksek yargı üyelerinin belirlenmesindeki etkisi ve başta Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı ve AYM üyeleri olmak üzere Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün kısa süre içinde yapacağı atamalar dikkate alındığında 2010 sonrasında yargı bürokrasisi kapsamlı bir değişim geçirdi.

Yargıda yaşanan değişim özellikle Yargıtay ve Danıştay başkanlıkları için gerçekleştirilen seçimlerde kendisini göstermiştir. 2011 yılının Haziran ayında yapılan Yargıtay Başkanlığı seçimlerinde 197 oy alan Nazım Kaynak başkan seçildi. Bu seçimlerde Yargıtay'a atanan 160 yeni üyenin blok oy kullandığı iddiaları medyada kendine yer buldu. Kaynak'ın başkan seçilmesi hakkında konuşan Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç, "Birinci turda, benim güzel kardeşim, sınıf arkadaşım Nazım Kaynak Yargıtay Başkanı oldu. Çok mutlu oldum" ifadelerini kullandı (Hürriyet, 2 Haziran 2011). Aynı günlerde yapılan Danıştay Başkanlığı seçimlerinde ise 51'i yeni olmak üzere 154 üyenin 83'ünün oyunu alan Hüseyin Hüsnü Karakullukçu kazanan isim oldu. Karakullukçu, belediye başkanlığı döneminde Erdoğan aleyhinde açılan bir soruşturma iznine iptal kararı veren dönemin Danıştay 2. Dairesi üyelerinden biriydi. Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç, Karakullukçu'nun seçilmesine ilişkin olarak da ilginç bir yorum getirerek "Kurban olduğun Allah, verdikçe veriyor" ifadesini kullanmıştı (Cumhuriyet, 9 Haziran 2011).

AK Parti iktidarının ikinci döneminde AYM'nin başında, geçmişte çevrenin siyasal aktörlerinin konu olduğu tüm davalarda çevre lehine oy kullanan Haşim Kılıç bulunmaktaydı. 2011 yılında Yargıtay ve Danıştay başkanlıklarına da iktidara yakın isimlerin gelmesiyle birlikte yargı bürokrasisi ile yürütme arasında geçmişte görülen anlaşmazlıklar ortadan kalktı ve güç savaşında üstünlük siyasetçilerin eline geçti. Bu üstünlük günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Belediye Başkanlığı döneminde Erdoğan hakkında açılan bir davada beraat kararı veren İsmail Rüştü Cirit'in Yargıtay'a; iktidara yakın bir isim olan ve Bülent Arınç'ın, hakkında "yakında kendisini başkan seçeceğiz" dediği Zerrin Güngör'ün Danıştay'a ve AYM'nin AK Parti hakkında açılan kapatma davasını kabul etmesini "darbe" olarak nitelendiren Zühtü Arslan'ın AYM'ye başkan olarak seçilmiş ve halen bu görevlerine

devam ediyor olmaları, yargı bürokrasisi ile siyasal iktidar arasındaki uyumun ve aradaki ilişkide siyasal iktidarın belirleyiciliğinin en önemli neden ve göstergesidir.

Yüksek yargı kadrosunda yaşanan değişim yargıdaki ideolojik eğilime de yansımıştır. Örneğin, 2010 yılı öncesinde zorunlu din dersi uygulamasına ilişkin açılan davalarda Danıştay, bu uygulamayı hukuka aykırı bulmaktaydı. Ancak yargı kadrolarında yaşanan değişim ile birlikte Danıştay'ın zorunlu din dersi uygulamasından yana bir tavır içinde olduğu ve idare mahkemelerince aksi yönde alınan kararları da bozduğu görülmektedir (Cumhuriyet, 1 Eylül 2012). Danıştay'a Abdullah Gül tarafından atanan İbrahim Er'in öğretmen adaylarına atandıkları yerde görev yapan imamlarla iyi iletişim kurmalarını önermesi, TBMM tarafından AYM'ye üye seçilen Celal Mümtaz Akıncı'nın aleyhte oy kullandığı bir kararın gerekçesinde dinî bir kavram olan "kul hakkı" ifadesine yer vermesi, yüksek yargı mensuplarının Cumhurbaşkanı Erdoğan ile birlikte gezilere katılması, yüksek kademedeki yargı mensuplarının seçim süreçlerinde sosyal medyada AK Parti lehine paylaşımlarda bulunmaları, geçmişte önemli gerginliklere sahne olan Adli Yıl Açılış Töreni'nin Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde yapılması, yüksek yargı mensuplarının çeşitli etkinliklerde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı ayakta karşılayan görüntülerinin basına yansması, yüksek yargı mensuplarının çeşitli konularda geleneksel merkezin en önemli siyasal aktörü olan CHP ile sıklıkla karşı karşıya gelmesi gibi somut örnekler yargı bürokrasisinde yaşanan değişimi net bir şekilde ortaya koymaktadır.

5. SONUÇ

Merkez-çevre paradigması, hem siyasal sistemi kültürel düalizm ile açıklaması hem de sistemin merkezin değerleri içerisinde kalabilmesi noktasında bürokratik elitlere verdiği önem açısından Türk siyasal hayatı çalışmalarını için oldukça faydalı bir paradigma olarak kabul edilmiş, hatta daha önce de belirtildiği gibi sistemin dönüm noktalarının açıklanmasında hakim paradigma olarak görülmüştür. Merkez-çevre paradigmasının Türkiye siyaseti için hakim paradigma olarak kabul edilmesinin iki nedeni olduğu söylenebilir: Birincisi, paradigmanın ortaya koyduğu kabuller kolay anlaşılabilir bir niteliğe sahiptir. İkincisi, paradigmanın genel kabulleri aktör, neden ve üretilen söylem açısından Türk siyasal hayatının önemli olayları ile örtüşmektedir. Daha açık bir ifadeyle söylemek gerekirse Türkiye siyasetinde merkezin bürokratik elitlerinin çevreye yönelik müdahalelerinde müdahale eden, müdahale edilen ve müdahalenin meşruluğunu sağlayan söylemler paradigmanın kabulleri ile uyumludur. Bu durum paradigmanın başarılı olduğu algısını doğurmuş ve bu nedenle de onu diğer paradigmalardan bir adım öne çıkarmıştır.

Türkiye siyasetinde Merkez-çevre paradigmasının başarısı ve dolayısıyla hakim konumu dışarıdan bakıldığında kabul edilebilir görünmektedir. Ancak paradigma açısından çok önemli olan bir husus atlanmaktadır. Paradigma merkezin değerlerinin yeniden üretimini temel amaç olarak kabul etmiştir. Bu çalışmanın sınırları dışında kalmakla birlikte, Türk siyasal hayatında merkezin çevreye yönelik müdahalelerinin sonuçları detaylı olarak incelendiğinde merkezin değerlerinin yeniden üretilmesinden ziyade çevre aktörlerinin sistem dışına çıkarıldığı ve çevrenin ürettiği yeni değerleri sınırlayıp denetleyebilecek mekanizmaların oluşturulduğu görülecektir. Bu durum paradigmanın mutlaklığını sorgulanabilir kılan ve ayrıca incelenmesi gereken bir husustur. Buna rağmen paradigma çok uzun yıllar Türk siyasal hayatı çalışmalarında egemenliğini sürdürmüştür. Bu durumun en önemli nedeni Türkiye'de bürokratik elitin paradigmanın kabul ettiği gibi merkezin kutsal-değişmez değerlerinin savunuculuğunu yapmaya devam etmesidir.

Türkiye'de bürokratik elitin bahsedilen bu yapısı AK Parti iktidarının ikinci dönemi ile birlikte değişmeye başlamıştır. Bu değişimi sağlayan en önemli husus 2007 yılında Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı seçilmesidir.

Cumhurbaşkanı'nın elinde bulundurduğu atama yetkileri ve AK Parti'nin iktidarının ilk döneminde sıklıkla karşılaştığı "veto" yetkisi birlikte düşünüldüğünde Abdullah Gül ile birlikte bu gücün elde edilmesi sistemin kapsamlı dönüşümünün önündeki engelleri ortadan kaldırmıştır. Nitekim bu husus çok kısa süre içerisinde somut bir şekilde pratiğe yansımıştır.

Yükseköğretim bürokrasisi ve yargı bürokrasisi tarihsel süreçte olduğu gibi AK Parti iktidarının ilk döneminde merkezin en önemli koruyucuları arasında yer almış ve bu anlamda siyasal iktidar ile sıklıkla karşı karşıya gelmiştir. Bu karşı karşıya gelişlerde bürokratik elitler sahip oldukları güçten faydalanarak çevrenin değerlerinin merkeze yerleşmesini engellemiş hatta iktidar partisini sistemin dışına itmeyi dahi amaçlamışlardır. Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanlığı tam da bu noktada önem arz etmektedir. Gül sonrası dönemde yaşanan dönüşüm ile birlikte çevreye ait değerler bizzat yeni bürokratik kadrolar tarafından merkeze yerleştirilmiştir. Tarihsel süreçte büyük mücadelelere sahne olan türban, katsayı gibi konular bunun en güzel örnekleridir. Benzer durum yargı bürokrasisi için de geçerlidir. AK Parti 2007 öncesinde elde edemediği yargı bürokrasisini şekillendirme gücünü 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimi ve özellikle 2010 Anayasa Değişiklikleri ile birlikte elde etmiştir. Cari Türkiye siyasetinde hem yükseköğretim bürokrasisi hem de yargı bürokrasisi açısından geleneksel çevrenin değerlerine karşı çıkan bir yapıdan söz etmek mümkün değildir. Uzak çevre niteliğinde bir siyasal hareket içerisinden doğan ve iktidarı döneminde yakın çevre karakteri sergileyen AK Parti ile bürokratik elitler arasında uyumlu hatta siyasal iktidarın belirleyici ve üstün olduğu bir ilişki söz konusudur.

AK Parti ile bürokratik elitler arasındaki bu ilişki merkez-çevre paradigmasını merkezin teklifi ve değişmezliği açısından yanlışlanabilir kılmaktadır. Artık Türkiye siyasetinde geleneksel çevreye ait değerler bürokratik elitler tarafından sistem dışında tutulması gereken değerler olarak kabul edilmemektedir. Ancak bu durum geleneksel merkeze ait değerlerin çevreye itildiği anlamına da gelmemektedir. Bir başka ifadeyle, geleneksel merkeze ait lâik/seküler değerler bürokratik elit tarafından dışlanması ve sistem dışında tutulması gereken değerler olarak görülmemekle birlikte sistemin üzerinde şekillenmesi gereken kutsal bir ideoloji olarak da kabul edilmemektedir. Bu anlamıyla Türkiye siyasetinin merkezinin değiştiği söylenebilir. Hem geleneksel merkeze ait lâik/seküler değerler hem de geleneksel çevreye ait muhafazakâr değerler sistemin merkezinde birlikte yer almaktadır. Dolayısıyla tek ve değişmez merkez yerine değişebilen ve farklı değerleri bünyesinde barındıran bölünmüş bir merkezden söz etmek daha doğru olacaktır.

KAYNAKÇA

- 1960'a Gidilmesinin Belirtileri Oluşturdu. 17 Mayıs 2004. *Milliyet*.
- 23 Rektörden 16'sı 'Türbana Özgürlük' Demişti. 09 Eylül 2008. *Hürriyet*.
- Abadan, N. (1959). *Bürokrasi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Açıkel, F. (2006). Entegratif Toplum ve Muarızları: 'Merkez-Çevre' Paradigması Üzerine Eleştirel Notlar. *Toplum ve Bilim*, Sayı:105, 30-69
- Adayların ve Sınav Görevlilerinin Sınav Binalarına Giriş Koşullarına İlişkin Yönetmelik. 26 Eylül 2012. *Resmî Gazete*, Sayı:28423. Erişim 08.09.2018. <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/09/20120926.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/09/20120926.htm>
- AKP'ye Para Cezası. 31 Temmuz 2008. *Cumhuriyet*.

- Aksan G. ve Çelik, Ö. (2011). Gerilim ve Uzlaşma: Demokrasi Ekseninde Bürokrasi ve Siyaset İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:25, 1-10
- Arınç: Allah Verdikçe Veriyor. 09. Haziran 2011. *Cumhuriyet*.
- Artık Katsayı Yok. 02 Aralık 2011. *Milliyet*.
- Ateist Aileye Danıştay Şoku. 01 Eylül 2012. *Cumhuriyet*.
- Başsavcı 'Hayır' Dedi. 18 Ocak 2008. *Cumhuriyet*.
- Benim Güzel Kardeşim. 02 Haziran 2011. *Hürriyet*.
- Berkes, N. (1998). *The Development Of Secularism In Turkey*, London: Hurst&Company.
- Berkes, N. (2013). *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (19. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique Of The Judgement Of Taste*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1995). *Pratik Nedenler*, (H. Tufan Çev.). İstanbul: Kesit.
- Bu Kez De Aynı El. 18 Mayıs 2006. *Cumhuriyet*.
- Cumhuriyet Aşkına. 20 Ekim 2005. *Yeni Şafak*.
- Çalmuk, F. (2004). *Kod Adı İHL Bir İmam Hatip Hikayesi*. Ankara: Merdiven Yayın.
- Çiçek: Yargı Yıpratılmamalı. 30 Mayıs 2003. *Yeni Şafak*.
- Daha Demokratik Bir Türkiye Olacak. 07 Eylül 2010. *Takvim*.
- Danıştay ALES'te Türbana 'Dur' Dedi. 19 Ocak 2011. *Hürriyet*.
- Danıştay ve Yargıtay'ın Uyarılarına Cevap. 20 Ocak 2008. *Vatan*.
- Danıştay'dan Laiklik Vurgusu. 11.05.2006. *Milliyet*.
- Danıştay'ın Son Katsayı Kararı. 21 Nisan 2010. *Hürriyet*.
- Demir, Ö. ve Acar, M. (2005). *Sosyal Bilimler Sözlüğü* (6.baskı). Ankara: Adres Yayınları
- Durgun, Ş. (2002). Türk Kamu Yönetiminde Bürokratik Siyaset. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı, 83-102
- En Büyük Siyaseti Rektörler Yapıyor. 25 Eylül2003.*Yeni Şafak*.
- Erken Seçim Kararı. 02 Mayıs 2007. *Cumhuriyet*.
- Eroğul, C. (2007). 2007 Cumhurbaşkanı Seçimi Bunalımından Çıkarılabilecek Dersler. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 62(3). 167-181.
- Eryılmaz, B. (2010). *Kamu Yönetimi* (3.Baskı). Ankara: Okutman
- Gönenç, L. (2006). 2000'li Yıllarda Merkez ve Çevre ilişkilerini Yeniden Düşünmek. *Toplum ve Bilim*, Sayı:105, 129-152.
- Güçlü, A. (01 Aralık 2003). YÖK'ten Hükümete Veto. *Milliyet*.
- Güçlü, A. (11 Aralık 2007). Yeni YÖK Başkanı Muhafazakâr ODTÜ'lü. *Milliyet*.
- Gül, YÖK'te Sürpriz Yapmadı. 11 Aralık 2007. *Cumhuriyet*.
- Güneş, B. (2003). Paradigma Kavramı Işığında Bilimsel Devrimlerin Yapısı ve Bilim Savaşları: Cephelerdeki Fizikçilerden Thomas S. Kuhn ve Alan D. Sokal. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 23-44
- Güven, S. (1976). İdare Siyaset İlişkileri ve Personel Yönetimi Açısından Önemi. *Amme İdaresi Dergisi*, 9(1), 50-70.

- Hakan, A. (12 Nisan 2007). 184'çüler ile 367'ciler. *Hürriyet*. Erişim 26 Temmuz 2018, <http://www.hurriyet.com.tr/184-culer-ile-367-ciler-6315523>
- Heper, M. (2012). *Türkiye'de Devlet Geleneği* (4. Baskı). Ankara: Doğu Batı.
- İnalçık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ 1300-1600*. (R. Sezer Çev.). İstanbul: Yapı Kredi.
- İpler Geriliyor. 05 Temmuz 2005. *Milliyet*.
- İrticai Kadrolaşmaya Geçit Yok. 30 Mayıs 2003. *Cumhuriyet*.
- Kanadoğlu, S. (26 Aralık 2006). AKP Tek Başına Seçemez. *Cumhuriyet*.
- Karacan, A.İ. (1 Aralık 2006). Köşk Seçiminde Püf Nokta. *Dünya*.
- Katsayı Kalktı, Meslek Liselerinin Önü Açıldı. 22 Temmuz 2009. *Sabah*.
- Kayıtta 'Başı Açık' Fotoğraf Şartı Kalktı. 05 Temmuz 2011. *Hürriyet*.
- Kim Kimi Aldattı. 12 Mayıs 2004. *Milliyet*.
- Köşk'e 367 Şart. 06 Nisan 2007. *Hürriyet*.
- Kuhn, T. (1995). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* (4. Baskı). (N. Kuyaş Çev.), İstanbul: Alan
- Magee, B. (1990). *Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı*. (M. Tunçay Çev.). İstanbul: Remzi
- Mannheim, K. (2004). *İdeoloji ve Ütopya* (2. Baskı). (M. Okyayuz, Çev.). Ankara: Epos.
- Mardin, Ş. (1991a). Türkiye'de Din ve Laiklik, M. Türköne ve T. Önder, (Der.), *Türkiye'de Din ve Siyaset* içinde (35-78), İstanbul: İletişim
- Mardin, Ş. (1991b). Modern Türkiye'de Din, M. Türköne ve T. Önder, (Der.), *Türkiye'de Din ve Siyaset* içinde (81-112), İstanbul: İletişim.
- Mardin, Ş. (2009). Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez Çevre İlişkileri, E. Kalaycıoğlu ve A.Y. Sarıbay, (Ed.), *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* (4. Baskı). Bursa: Dora.
- Mardin, Ş. (2011). Türkiye'de Gençlik ve Şiddet, M. Türköne ve T. Önder, (Der.), *Türk Modernleşmesi* içinde (249-287). İstanbul: İletişim.
- Mises, L.V.(1947). *Bürokrasi*. (F. Ergin Çev.). İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Okula Giderken De Türban Yok. 09 Şubat 2006. *Milliyet*.
- Öcal, M. (2013). *100. Yılında imam Hatip Liseleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Popper, K. (1964). Diyalektik Nedir?, (M. Tunçay Çev.). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 19(1), Erişim 23.11.2017, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/394/4259.pdf>
- Prof. Aşkın Tutuklandı. 15 Ekim 2005. *Cumhuriyet*,
- Rektörler AKP'nin İftarına Katılmadı. 25 Ekim 2005. *Milliyet*.
- Rektörler Muhtırası. 20 Ekim 2005. *Milliyet*.
- Rektörlerden Kararlılık Bildirisi. 14 Ocak 2003. *Cumhuriyet*.
- Saldırı Cumhuriyet'in Bütün Kurumlarına. 18 Mayıs 2006. *Yeni Şafak*.
- Sevinç, M. (2010). 2010 Anayasa Değişiklikleri: Yöntem ve İçerik Eleştirisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 65(2), 271-294.
- Sezer Harekete Geçti İbre Tuğcu'ya Döndü. 21 Temmuz 2005. *Sabah*.
- Sezer'den Rektörlere Eylem Desteği. 25 Ekim 2005. *Yeni Şafak*.
- Sezer'in Veto Ettiği Hakimler ve Savcılar Kanunu Değiştirildi. 13 Aralık 2005. *Hürriyet*.
- Shills, E. (2002). Merkez ve Çevre. (Y.Z. Çetinkaya Çev.), *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 70, 86-96
- Şerif, M. (1992). *Din ve İdeoloji*, İstanbul: İletişim

- Toplumsal Barış Zedelenir. 19 Ocak 2008. *Hürriyet*.
- Toruk, İ. (2011). Türkiye'de Başörtüsü Sorunu ve Yazılı Medya Sunumu. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. Sayı:30. 483-514.
- Tuncel, G. ve Gündoğmuş, B. (2012). Türk Siyasetinde Merkez-Çevrenin Dönüşümü ve Geleneksel Merkezin Konumlanma Sorunu. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 14(3). 137-158.
- Turam, B. (2011). *Türkiye'de İslâm ve Devlet Demokrasi Etkileşim Dönüşümü*, (P. Tünaydın Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Türk, B. (2011). Türkiye'de Ulus Devlet Formasyonunun Ortaya Çıkış Sürecini Habitus Kavramı Üzerinden Okumak. *Bilig*, Bahar 2011, Sayı:57, 201-225.
- Türkiye Kilitlendi. 28 Nisan 2007. *Milliyet*.
- Uzun, C.D. (2017). Yargı Vesayeti Kısılacında AK Parti Döneminde Hukuk ve Yargı. N. Miş ve A. Aslan, (Ed.). *AK Parti'nin 15 Yılı-Siyaset içinde*, İstanbul: SETA.
- Üniversite İsyanda. 07 Ağustos 2008. *Cumhuriyet*.
- Üniversiteler Yasaklarla Değil Bilimle Uğraşacak. 12 Aralık 2007. *Yeni Şafak*.
- Üniversitelerde De Büyük Değişiklikler Olacak. 22 Aralık 2012. *Yeni Şafak*.
- Weber, M. (2003). *Sosyoloji Yazıları* (5. Baskı), (T. Parla, Çev.). İstanbul: İletişim
- Yargıda 'Söz' Bitti. 06 Şubat 2008. *Cumhuriyet*.
- Yargıdan Güvence. 13 Kasım 2002. *Cumhuriyet*.
- Yargıtay Başkanı'ndan İlk Gün Siyasi Mesajlar. 08 Şubat 2008. *Yeni Şafak*.
- Yargıtay ve Danıştay'da Daire ve Üye Sayısı Arttı. 14 Şubat 2011. *Hürriyet*.
- Yeni KHK İle Rektörlük Seçimleri Kaldırıldı. 29 Ekim 2016. *Hürriyet*.
- YÖK Hükümete Büyük Savaş Açtı. 21 Aralık 2012. *Milliyet*.
- YÖK'e İlahiyatçı ve Eğitimci İki Üye. 01 Mart 2005. *Sabah*.
- YÖK'e İlk İlahiyatçı Üye. 01 Mart 2005. *Milliyet*.
- YÖK'e Veto. 29 Mayıs 2004. *Türkiye*.
- YÖK'ten Top Ateşi. 25 Eylül 2003. *Sabah*.
- Zürcher, E.J. (2016). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (33. Baskı), (Y. Saner Çev.). İstanbul: İletişim

OTOMOBİL SATIN ALMA PROBLEMİNDE ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMLERİYLE BİR UYGULAMA

AN APPLICATION WITH MULTIPLE CRITERIA DECISION MAKING METHODS IN CAR PURCHASING PROBLEM

Metehan YAYKAŞLI¹, Orhan ECEMİŞ²

Öz

Karar alma, insan hayatında günlük rutinlerden-profesyonel işlere, geniş bir alanda alternatifleri değerlendirerek tamamlanması gerekli analitik bir süreçtir. Karar alınırken seçenekler birbirinden ayırt edilmediğinde ortaya çıkan istenmeyen sonuçlar “tecrübe” olarak nitelendirilse de edinilmiş tecrübelerin sonraki kararlar alınırken göz ardı edildiğinde doğru karar almaya yaklaşılmış olmaz. Bu sebeple tecrübelerden faydalanmak amacıyla geliştirilmiş çok sayıda yöntem vardır.

Bu çalışmada otomobil sahipliği, otomobil seçimi ile ilgili literatür incelenerek satın alma süreciyle ilgili ana kriter olarak satın alma öncesi, satın alma sırası ve satın alma kriterleri belirlenmiştir. AHP yöntemiyle ana kriterler ve bunlara bağlı alt kriterlerin ağırlıkları belirlenerek hiyerarşik yapı oluşturulmuştur. Karar vermek içinse, çok kriterli karar verme yöntemlerinden AHP, Multi-MOORA, Gri İlişkisel Analiz yöntemleri ile alternatifler sıralanmış ve bu sayede karar verici için önem sırası elde edilmiştir. Yöntemler farklı olsa da sonuçlar iki farklı sonucu verdiği gözlenmiştir. Çok sayıda seçenekten aza inildiğinde karar vermenin kolaylaştığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çok Kriterli Karar Verme, Araba Satınalma, Gri İlişkisel Analiz, Multi-MOORA

Abstract

Decision-making is an analytical process that must be completed by evaluating alternatives in a wide range of fields from Daily routines to professional work in human life. While the undesirable results that occur when the options are not differentiated from each other are considered as last experience, the right decision is not approached when the acquired experiences are ignored during the subsequent decisions. For this reason, there are many methods developed to benefit from the experience.

In this study, the literature on car ownership and car selection was examined, and the purchasing criteria and purchasing criteria were determined as the main criteria for the purchase process. The hierarchical structure was formed by determining the main criteria and the sub-criteria weighted by AHP method. In order to make a decision, alternatives such as AHP, Multi-MOORA, Gray Relational Analysis were listed among the multi-

¹Öğr. Gör., Akdeniz Üniversitesi, meteyay@yahoo.com

²Öğr. Gör. Dr., Gaziantep Üniversitesi, orhanecemis@gmail.com

criteria decision-making methods and thus, the importance of decision-making for the decision-maker was obtained. Although the methods were different, the results were observed to give two different results. Decreasing the number of options makes it easier to decide.

Keywords: *Multi-criteria Decision Making, Car Purchasing, Multi-MOORA, Gray Relational Analysis*

1. GİRİŞ

Karar alma, insan hayatında günlük rutinlerden-profesyonel işlere, geniş bir alanda alternatifleri değerlendirerek tamamlamak zorunda olduğu bir süreçtir. Bilim insanları, iyi kararları analizlerle almayı, kötü kararlarıysa azaltmayı amaçlayan çok kriterli karar verme yöntemlerini geliştirmekte veya yöntemlere yenilerini eklemektedir. Çok kriterli karar verme yöntemleri, karar vericinin, karar vermekte zorlanabileceği, sözgelimi birbirisiyle çelişen kriterlerin oluşturduğu belirsizlik, karmaşıklık ve optimum iyi karar vermesini sağlayan yöntemlerdir (Hahn, 2003, s.445).

Günümüz otomobil pazarında, yeni modeller ve yeni özellikler kullanıcıların hizmetine sunulmaktadır. Otomobil üreticileri kendi üretimlerinin dışında kimi zaman ortaklaşa model geliştirmekte bir süre sonra geliştirdikleri ortak modellere karşı ayrı ayrı geliştirdikleri modellere rakip modeller üretmektedirler. Tüketiciler için maddi değer kaybını artıracak bir başka sorun ise bazı otomobil modellerinin üretiminin durdurulması veya markalarının Türkiye Pazarında çekilmesidir. Böylece satın alınan 0 km. bir aracın değerinde, bir kaç yıl içinde o yıla ait kasko değeri ile ikinci el piyasasındaki ortalama değeri arasında ciddi farklar oluşmakta veya muadillerine göre daha fazla değer kaybetmektedir.

Otomobil pazarında en sık kullanılan, demografik bölümlendirme kriteridir. Bu kriterler içerisinde ise üreticilerin sıkça kullandıkları, gelir, yaş ve cinsiyet kriterleridir(Bayraktar, 2004).

Otomobil insan hayatında oldukça önemli ve stratejik bir üründür. Otomobil satın alma, tüketicilerin yaşamında kişisel olarak yaptıkları en büyük harcamalar arasında yer almaktadır. Türk toplumunda otomobil, modern yaşamın ve özgür bireyin bir yansıması olarak algılanmaktadır(Aritan ve Akyüz,2015).

Otomobil sahipliğinin çok sayıda belirleyici değişkeni vardır. Kişi başı milli gelir, kentleşme, çalışabilir yaştaki nüfusun toplam nüfusa oranı gibi veriler, otomobil sahipliği ile birlikte hareket eder gibi gözükmektedir. Her ne kadar otomobil sahipliği oranını belirleyen çok sayıda etken olsa da, gelir seviyesi daha yüksek olan ülkelerde otomobil sahipliğinin daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir(Aritan ve Akyüz,2015).

Elde edilen bulgulara göre, tüketicilerin otomobil tercihlerinde önem arz eden bilgi ve iletişim kanalları arasında en fazla kişisel deneyim ve otomobil bayileri, galeri ve satıcıların etkili olduğu anlaşılmıştır. Fakat bu sonuç diğer bilgi ve iletişim kanallarının (ağızdan ağıza iletişim, geleneksel medya kanalları ve internet) önemsiz olduğu anlamına gelmemekte bilakis doğrudan etkili olan faktörlerle olan pozitif ilişkileri yönüyle tüketicilerin otomobil tercihinde dolaylı bir etkiye sahip olarak önemli bir rol oynadıkları görülmektedir (Köksal ve Türedi,2014)

Satın alma karar aşamasını etkileyen değişkenlerin satın almadan önce niyet aşamasında, satın alma sırasında ve satın almadan sonraki etkileri aşağıda şematik olarak gösterilmektedir.

Tablo 1. Tüketicilerin Otomobil Tercihlerinde Etkili Olan Faktörler

Satın Alma Öncesi	Satın Alma Sırasında	Satın Alma Sonrası
Otomobilin markası	Fiyat durumu	Kullanım rahatlığı
Eski deneyimler	Gösterdiği performans	Bakım ve onarım durumu
Arkadaş fikirleri	Satıcıların etkisi	Yedek parça durumu
Üretici firmanın adı ve ünü	Garanti koşulları	Servis etkinliği
Test sonuçları	Servis politikaları	Güvenilirlik
Reklam	Tutundurma programları	Kullanım karşılaştırması

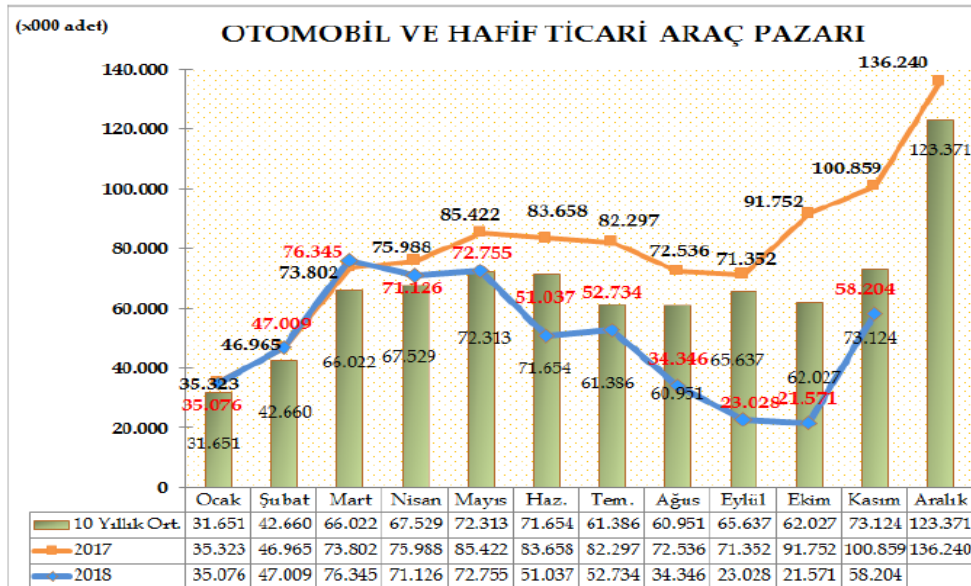
Kaynak: Arslan, K. (2003, s. 101)

Firmalar yetkili servisler aracılığıyla, otomobil satışlarını gerçekleştirmektedir. Bunun dışında, direk fabrikadan tüketiciye yönelik bir satış söz konusu değildir. Bu nedenle müşteri öncelikle yetkili servis ile tanışmakta ve eğer aldığı hizmetten memnun kalırsa, aynı yetkili servis ile çalışmaya devam etmektedir (Karahan ve Dinç, 2016).

Ildırar ve Kıral (2018) ülkemiz otomotiv sektörünün piyasa yapısı ve yoğunlaşması üzerine yapmış oldukları çalışmada yerli binek otomobil ve hafif ticari araç piyasasında en fazla satış yapan 4 firmanın yoğunlaşma oranı (CR4) oldukça yüksek; İthal binek ve ithal hafif ticari araç sektöründe ise yoğunlaşma oranlarının düşük bulmuşlardır. İthal araç satışlarında rekabetin daha yüksek olduğunu ifade etmişlerdir.

Otomotiv Distribütörleri Derneği 2018 verilerine göre Türkiye otomobil ve hafif ticari araç satışlarına ait grafik Şekil 1'de yer almaktadır. 2017 yılında aylık ortalama satış değerleri 10 yıllık ortalama satış değerlerinin oldukça üzerinde olduğu ve 2017 yılının Aralık ayında 136.240 adet araba satışı ile değere ulaştığı görülmektedir. Buna rağmen 2018 yılında Mayıs ayından itibaren satış rakamları gerilemeye başlamış Eylül ve Ekim aylarında en düşük değerleri almıştır. Otomobil satışları ekonomik yavaşlamanın olduğu dönemlerde azaldığı daha sonra ise toparlandığı söylenebilir.

Şekil 1. Otomobil ve Hafif Ticari Araç Adetlerinin Dağılımı

1.1. Literatür Taraması

Ballı, Karasulu ve Korukoğlu (2013) Otomobil seçimi uygulamasında aynı sınıfa giren 1.4 benzinli, 70-90 beygir motor gücüne sahip, 5 kapı, düz vitesli ve diğer isteğe bağlı özellikler dikkate alınmadan için yedi farklı otomobil markası, fiyat, yakıt, performans ve güvenlik kriterleriyle Bulanık Promethee I ve II yöntemleriyle değerlendirilmiş ve sonuçlar karşılaştırılmıştır.

Yavas, Ersoz, Kabak ve Ersoz (2014) otomobil seçimine yönelik yaptıkları çalışmada AHP ve ANP yöntemlerinin kullanmışlardır. Çalışmada Ana kriterler Donanım, Tasarım, Yakıt Türü, Motor Hacmi, Şanzıman Türü, Fiyat Satış Sonrası Hizmetler olmak üzere bunlara bağlı alt kriterlerler belirlenmiş ve üç alternatif değerlendirilmiştir.

Apak, Göğüş ve Karakadılar (2012) lüks otomobil seçimine yönelik yapmış oldukları çalışmada AHP yöntemini kullanmışlardır. Çalışmada alternatifler Kalite, Güvenilirlik, Teknoloji, Marka İmajı, Esneklik, Performans, Fiyat ana kriterleri ve bunlara bağlı alt kriterlerle değerlendirilmiştir.

Patil, Bhale, Raikar ve Prabhakaran, M. (2017) Bulanık Ahp ve Gri İlişkisel Analiz yöntemlerini kullanarak otomobil seçimine yönelik çalışma yapmışlardır. Çalışmada dış görünüş; iç görünümü; donanım özellikleri, yol güvenirliliği, satış sonrası servis kriterleri ve bunlara bağlı alt kriterlerle 5 alternatif değerlendirilmiştir.

Ghadikolaei ve Esbouei 2014 yılında yapmış oldukları çalışmada, Tahran borsasında otomotiv şirketlerinin mali performansları ÇKKV yöntemleriyle değerlendirmişlerdir. Bu amaçla, hiyerarşik finansal performans değerlendirme modeli muhasebe tedbirleri ve ekonomik değer tedbirler dayalı yapılandırılmıştır. Bu yaklaşımda Bulanık Analitik Hiyerarşi Proses (BAHS) kriterlerin ağırlıklarını belirlemek için uygulanmaktadır. Daha sonra alternatifler VIKOR, ARAS-F ve Bulanık COPRAS, Eşzamanlı Bulanık Vikor yöntemleriyle değerlendirmişlerdir.

Ömürbek, Karaatlı, Eren ve Şanlı 2014 yılında yapmış oldukları çalışmada AHP- PROMETHEE yöntemleriyle beyaz eşya servisleri için uygun hafif ticari araç seçimi problemini ele almışlardır. Sürece etki eden kriterler ve kriterler arasındaki etkileşimler yapılan anket çalışması sonucunda belirlenmiştir. Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) yöntemi kullanılarak kriter ağırlıkları ve kriter değerleri PROMETHEE yönteminde kullanılarak en uygun ticari araç belirlenmiştir.

Roy, Mohanty ve Mohanty, 2018 yılında yapmış oldukları otomobil seçimine yönelik çalışmada Bulanık AHP ve PROMETHEE II yöntemleriyle maliyet, güvenlik ve otomobil sınıfı kriterlerini kullanarak alternatif otomobilleri değerlendirmişlerdir.

Singh ve Avikal, (2019) Hindistan otomobil pazarında sedan otomobil seçimine yönelik yapmış oldukları çalışmada Bulanık AHP ve Topsis yöntemini kullanmışlardır.

Dincer ve Görener 2011 Türkiye'deki kamu, özel ve yabancı sermayeli banka gruplarının performans ölçümüne ilişkin değerlendirme kriterlerinin ağırlıkları, analitik hiyerarşi süreci (AHP) yardımıyla hesaplanmış, sonrasında VIKOR (Çok kriterli optimizasyon ve uzlaşık çözüm) ve TOPSIS (İdeal çözüme dayalı sıralama tekniği) yöntemleri kullanılarak ilgili birimlerin performans değerlendirmeleri yapılmıştır.

Kuru, Ayşegül, 2012 yılında yaptıkları çalışmada AHP, ELECTRE ve VIKOR yöntemleriyle birden fazla nitel ve nicel kriter göz önüne alarak en uygun entegre yönetim sisteminin seçilmesini problemi ele alınmıştır. AHP'nin için kolay anlaşılır ve uygulanabilir, kendi içinde tutarlılığı olan ve duyarlılık analizi yapılabilen bir yöntem olduğundan dolayı Electre'ye göre daha fazla alanda uygulanabilir olduğu belirtilmiştir.

ELECTRE için ise, ikili eleme yöntemine dayanan ve sonuçta üstün olan adayları bir çekirdek olarak gösterebilen bir yöntem olduğu, VIKOR yönteminin ise, maksimum grup faydasını ve buna bağlı karşıt görüşlerin minimum pişmanlığını sonuca etki ettirmesinden dolayı daha kullanışlı olduğu belirtilmiştir.

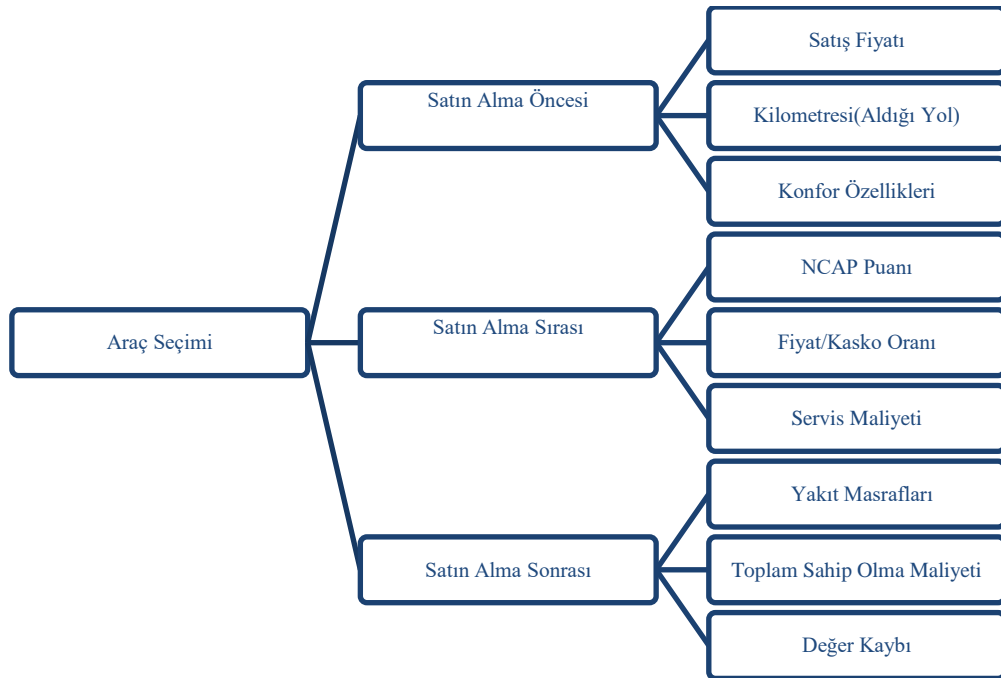
Literatürde benzeri çalışmalarda tek bir yönteme bağlı kalmak yerine birkaç yöntemin bir arada kullanıldığı ve bu şekilde yöntemlerin performanslarının birbirleriyle karşılaştırma yapıldığı ve göreceli üstünlüklerini tespit edilmeye çalışıldığı gözlenmektedir.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada tüketicilerin satın almayı düşündükleri otomobiller arasında verecekleri kararlara destek olmak amacıyla AHP, GİA ve Multi-MOORA yöntemleriyle aynı değerlendirme kriterlerine sahip 3 farklı model önerilmiştir. Alan uzmanlarıyla tüketicilerin seçimlerine yönelik kriterler belirlenmiştir. Kriterler AHP yöntemi ile ağırlıklandırılmış ve AHP, GİA ve Multi-MOORA yöntemleriyle alternatifler değerlendirilmiştir.

Uygulamada literatür taramasında otomobil sahipliği ve otomobil seçimine yönelik çalışmalar incelenmiştir. Buna göre Araç Seçim Süreci Şekil 2’de ifade edildiği gibi, Satın Alma Öncesi, Satın Alma Sırası ve Satın Alma Sonrası olmak üzere üçe ayrılmıştır. Farklı otomobil satıcıları görüşülerek alt kriterler belirlenmiştir.

Şekil 2. Araç Seçim Sürecine Ait Kriterler

Kriterlerin seçiminde birbiri ile çelişen veya birden fazla değişkeni de etkileyebilecek kriterler dikkate alınmamıştır. Araçların motor hacmi özelliği öncelikle motorlu taşıtlar vergisi doğrudan etkilemesinin yanı sıra yakıt tüketimini, toplam sahip olma maliyeti, değer kaybını etkilediğinden dolayı, kriter listesine alınmamıştır. Tüketicinin belirlediği otomobil listesine göre analiz yapılacağından aracın üretim yılı, şanzıman türü, boya/kaporta durumu, motor durumu, rengi, yerli/ithal üretim oluşu gibi diğer özellikleri de değerlendirmeye alınmamıştır.

Kullanılmış araç pazarında otomobillerin kasko değerleri ile satış bedelleri arasında kimi zaman farklılıklar olabilmektedir. Bu durum genel olarak tüketicinin fazla ilgi göstermediği araçlarda (Yüksek motorlu, yedek parçası veya servis hizmeti sorunlu markalarda) araç kasko değeri araç fiyatından yüksek olabilmektedir.

Tersi durumlarda olabilmektedir. Yoğun ilgi gören araçların bedeli kasko değerlerinden yüksek olabilmektedir. Fiyat /Kasko oranının en ideal durumu 1 olmakla beraber 1'e yakın değerler de makul kabul edilmektedir. Güvenlikle ilgili uluslararası kabulü olan NCAP gibi değerler de kriterler arasına alınarak çok kapsamlı içeriği olan kriterlerle hiyerarşik yapı oluşturulmuştur. Bu kriterlere göre kurulan AHP modeli Şekil 2.'de gösterilmiştir.

2.1 Uygulama

Bu çalışmada alan uzmanlarıyla belirlenen kriterlerin ağırlıklarının hesaplanmasında AHP yöntemi, seçeneklerin sıralamasında ve en ideal seçimin yapılması işleminde ise AHP, Gri İlişkisel Analiz, Multi-MOORA yöntemleri kullanılmıştır.

2.1.1 AHP Yöntemi

Thomas L. Saaty tarafından geliştirilen ve çok kriterli karar verme problemlerinde ideal karar vermek için kullanılan Analitik Hiyerarşik Proses yöntemi çok başarılı olmuştur. Yöntemin başarısı çok farklı alanlarda uygulanması sonucunu doğurmuş, ayrıca benzeri yeni yöntemlerin geliştirilmesi için de zemin hazırlamıştır. Yöntem sayısal olmayan ifadeleri sayısalaya dönüştürmeye gerek kalmadan karşılaştırma imkanı ile karar modelinin içine dahil edilmektedir. Uzmanların problem konusunda görüşleri ile kararı etkileyen kriterler tespit edilir. Bu kriterler birbirleri ile ilişkileri üzerinden seviyelere ve seviyelerde kendi alt kriterleri ile hiyerarşik bir yapıya dönüştürülür (Saaty, 2008, 84).

Yöntem birden fazla sayıda uzman görüşünün olduğu durumlarda da kullanışlıdır. Hatta bu durumda objektifliği daha da artmaktadır: işletme fonksiyon yöneticileri, mühendisler, akademisyenler, finansal danışmanlar gibi ayrı disiplinlerden gelen uzmanların farklı bilgi düzeyleri, sektörel tecrübeleri ve nihayetinde farklı bakış açılarının hepsini bir arada değerlendirme imkanı sunması bu yöntemi üstünlüğünün ve yaygın kullanımının sebeplerindedir (Saaty, 2003).

Karar alırken izlenecek yolu aşağıda adımlara göre açıklar:

- Problem tanımlanır ve aranan bilgi (amaç) belirlenir.
- Karar hiyerarşisinin yapısı yukarıdan itibaren oluşturulur. Genel olan kriterler üstte yer alır, alt boyutunda özel kriterler toplanır.
- İkili karşılaştırma ile her kriter kendi seviyesindeki diğer kriterlerle karşılaştırılır. Üst seviyede elemanların önem dereceleri alt boyutundaki kriterlerin de önem derecelerini de etkiler.
- Bu önem derecesi belirleme işlemi hiyerarşideki her düzeyde tekrarlanır. Bu şekilde her kriter için genel önem derecesi yanında global önem dereceleri de elde edilmiş olur (Saaty, 2008, 85).

Bu karşılaştırmaların amacı sayı ölçeği elde etmektir; Sayısal olmayan ifadelerden sayısal ifadeler elde etmek için bir sayı ölçeği gereklidir. Bu ölçeği de Thomas L. Saaty Tablo 1'de şu şekilde önermiştir (Saaty, 2008, 86).

Tablo 2.Karşılaştırma Ölçeğinin Temel Sayıları

Önem Derecesi	Tanım	Açıklama
1	Eşit önemli	Önem dereceleri aynı
2	Zayıf ya da hafif önemli	
3	Makul (orta) derecede önemli	Bir kriter diğerinden biraz daha önemli
4	Orta düzeyden biraz fazla	
5	Kuvvetli derecede önemli	Bir faktör diğerinden daha güçlü önem derecesine sahip

	6	Kuvvetli düzeyden biraz fazla	
7		Çok kuvvetli derecede önemli	Bir faktörün diğerinden çok üstün olduğu görülmekte
	8	Çok çok daha önemli	
9		Aşırı derecede önemli	Bir faktör diğerine göre mümkün olan en yüksek derecede önemlidir.

Kaynak: (Saaty, 2008, 86).

Bu ölçekteki temel sayılar 1,3,5,7,9'dur. Buna karşın tablodaara değerler olarak yer alan 2,4,6,8 değerleri temel sayılardan ayrılmakla birlikte bir sonraki sayıdan eksik kalan değerlendirmeler için kullanılmaktadır. Ayrıca 1 ve 9 olan değerler çok sık kullanıldığında modelin duyarlılık analizindeki skorları tutarlılık indeksinde 0,10 değerinin aşılmasına sebep olmaktadır. Eğer kriterler birbirlerinden çok farklı ise karşılaştırılması hatalı sonuç verir (homojenlik aksiyomu), farklı kriterler birbirinden bağımsız olmalıdır (bağımsızlık aksiyomu), kriterlerin ve alternatiflerin doğru bir yapıda yer alması (beklentiler aksiyomu) gerekmektedir (Yıldırım ve Önder, 2015). Bu aksiyomlar sağlanamazsa hiyerarşi modelinin gözden geçirilmesi ya da yeniden oluşturulması gerekmektedir (Saaty, 2003).

Görüş bildiren uzmanlar karşılaştırma yaparken tutarlı davranmaya da bilirler, bunun kontrolü için matrise girilen değerler öz vektör hesaplanarak kontrol edilir. Buradaki ölçüt sıfıra yakınlıktır, sıfıra ne kadar yakınsa matristeki değerler o kadar yüksek tutarlılıkta anlamına gelmektedir (Yılmazvd,2017).

Karar Hiyerarşisi oluşturulurken kriterleri Şekil 2.'deki yapılandırmanın yanında karar alternatiflerini de belirlemek gereklidir. Esas amaç karar vermek olduğu için karar kümesindeki tüm alternatif elemanlar da belirlenmiş olmalıdır. Elde edilen global ağırlıklar ile karar alternatifleri için sıralama elde edilir. AHP'nin işlevi karar verici için alternatifleri sıralamaktır, herhangi bir çözümü dayatmaz veya belirli bir karara zorlamaz; sadece modeldeki kriter ağırlıkları ile karar seçeneklerini sıralar, nihai karar her durumda karar vericidedir (Saaty, 2008).

Tutarlılık oranının tespiti içinse, Tablo 3'teki gibi tutarlılık göstergesinin (CI) kriter sayısına bağlı olarak değişen rassallık göstergesine (RI) bölünmesi gereklidir. Tutarlılık göstergesi ise yine kriter sayısına bağlı olarak hesaplandığı Tablo 3'te görülmektedir (Zhou ve Shi, 2009:237 akt: Ömürbek, 2014, 311).

Tablo 3. Tutarlılık Göstergesi ve Tutarlılık Oranı

<u>Tutarlılık göstergesi,</u> $(CI) = \frac{\lambda_{\max} - n}{n - 1}$	<u>Tutarlılık oranı,</u> $(CR) = \frac{CI}{RI}$
--	--

Rassallık göstergesi ise n=3 'ten itibaren hesaplanmaya başlanır (Tablo 4) ve karşılaştırılan kriter sayısına göre artış gösterir (Wang, Che ve Wu, 2010:1024 akt: Ömürbek, 2014, 311).

Tablo 4. Rassallık Tablosu

n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
RI	0	0	0,58	0,9	1,15	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49	1,51	1,54	1,56	1,57	1,59

2.1.2 Gri İlişkisel Analiz Yöntemi

Gri sistem teorisi (GST), 1982 yılında Deng tarafından önerilmiştir. Zayıf, eksik veya belirsiz durumlarda uygulanan teori ve metodoloji olarak ifade edilebilir (Kuo, vd., 2008).GST'nin diğer yöntemlere göre öne çıkan özelliği daha az miktarda veri kullanarak veya faktörlerde büyük değişkenlikle başarılı sonuçlar elde edebilmesidir.

Gri İlişkisel Analiz Adımları:

Gri İlişkisel Analiz yöntemi, gri ilişkisel katsayıyla tüm alternatiflerin kriterlere göre en iyi değerinden türetilen bir dizi alternatifin ilişki derecesi ve bağlantısını belirlemektedir. Gri ilişkisel katsayı hesaplanmasıyla, tüm alternatifler için gri ilişkisel sınıflar belirlenmekte daha sonra her bir alternatifin derecesi ve sıralaması elde edilmektedir. (Malekpour, H.vd. 2018).

GİA yönteminin uygulama adımları aşağıdaki gibidir.

Adım 1: Karar Matrisi: Alternatiflerin kriterlere göre değerlerinin matris olarak ifade edilmesidir.

Karar matrisi

$$X = \begin{bmatrix} x_1(1), x_1(2), \dots, x_1(n) \\ x_2(1), x_2(2), \dots, x_2(n) \\ \dots \\ \dots \\ x_m(1), x_m(2), \dots, x_m(n) \end{bmatrix}$$

Adım 2: Referans Serinin Belirlenmesi: Alternatiflerin etki faktörlerinin özelliğine ve kriterlere göre almış olacakları değerlerin referans seriye olan uzaklıkların hesaplanmasıdır.

Adım 3: Normalleştirilmiş Matris: Alternatiflerin etki faktörleri ve kriterlere göre değerlerin normalizasyon değerinde ifade edilmesidir.

Fayda, Maliyet ve Optimal olmak üzere üç çeşit etki faktörüne göre normalizasyon yapılır. Fayda faktörü: Beklenen değerlerinin maksimum olması durumunda normalizasyonu işlemi :

$$x_i(k) = \frac{x_i(k) - \min x_i(k)}{\max x_i(k) - \min x_i(k)}$$

1. Maliyet Faktörü: Beklenen değerlerinin minimum olması

$$x_i(k) = \frac{\max x_i(k) - x_i(k)}{\max x_i(k) - \min x_i(k)}$$

2. Optimal Faktör: Değerlerin belirli bir optimal değer yakın olması

$$x_i(k) = \frac{|x_i(k) - x_0(k)|}{\max x_i(k) - x_0(k)}$$

Adım 4: Mutlak Değer Matrisinin: Referans değer x_0 ile x_i alternatifin mutlak değeri aşağıdaki gibi hesaplanır.

$$\Delta x_i(k) = |x_0(k) - x_i(k)|$$

Adım 5:Gri İlişkisel Katsayı Matrisi:

Gri İlişkisel katsayı aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$\xi_i(k) = \frac{\Delta \min + p \Delta \max}{\Delta x_i(k) + p \Delta \max}$$

Ayırma katsayısı p, 0 ile 1 arasındadır. Genel olarak, ayırma katsayısı p, 0.5'e ayarlanır.

Adım 6:Gri İlişkisel Derecenin Hesaplanması: Gri İlişkisel derecenin büyüklüğü referans seriye olan benzerliği sıralamaktadır.

$$r_i = \sum [w(k)\xi(k)]$$

Eşitlikte ξ Gri İlişkisel katsayı, $w(k)$ kriter ağırlığıdır (Tsai, vd. 2003 ve Wu, .2002).

2.1.3 MOORA Yöntemi

MOORA(Multi Objective Optimization on the Basis of Ratio Analysis) yöntemi, 2006 yılında geliştirilmiş olmasına rağmen kısa sürede birçok çalışmada kullanılan bir yöntemdir. Ayrı seçenekler ile çok amaçlı optimizasyon için önerilen bu yöntem için Brauers W.K.M. ve Zavadskas E.K.'in iddiası diğer yöntemlerle mukayese edildiğinde bazı avantajları olduğu yönündeydi. Geliştiricileri bu yöntemi diğer Çok Kriterli Karar Verme yöntemleri ile karşılaştırmışlar ve saptadıkları noktaları Tablo 5'te göstermişlerdir (Brauers ve Zavadskas, 2006).

Tablo 5. ÇKKV yöntemlerinin karşılaştırılması

Yöntem	Hesaplama Zamanı	Matematiksel İşlemler	Basitlik	Güvenilirlik	Veri Türü
MOORA	Çokaz	Minimum	Basit	İyi	Nicel
AHS	Çokfazla	Maksimum	Çokkritik	Zayıf	Karma
TOPSIS	Makul	Makul	Normal	Orta	Nicel
VIKOR	Az	Makul	Basit	Orta	Nicel
ELECTRE	Fazla	Makul	Normal	Orta	Karma
PROMETHEE	Fazla	Makul	Normal	Orta	Karma

Literatürde MOORA-Oran Metodu, MOORA-Referans Noktası Yaklaşımı, MOORA-Önem Katsayısı Yaklaşımı, MOORA-Tam Çarpım Formu, Multi-MOORA olmak üzere farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir (Yıldırım ve Önder, 2015). Bu çalışmada ele alacağımız araba satın alımı karar sürecinde bu yöntemlerin her biri ayrı ayrı uygulanacaktır.

2.1.3.1 MOORA-Oran yöntemi

MOORA-Oran yönteminin adımları aşağıda tanımlanmıştır (Brauers ve Zavadskas, 2006).

Adım 1:Kriterlerin ve alternatiflerin performans değerlerinin belirlenmesi

Bu adım kriterlerin belirlenmesi ve farklı alternatiflerin farklı kriterlere göre performans değerlerinin bir matriste bir araya getirilmesi ile başlar. Aşağıda bu matris gösterilmektedir. Burada x_{ij} , i. alternatifin j. amaca ya da niteliğe göre performans değerini göstermektedir. M alternatiflerin, n ise amaçların sayısını göstermektedir.

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdot & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdot & x_{2n} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdot & x_{mn} \end{bmatrix}$$

Adım 2: Matrisin normalleştirilmesi

Yukarıdaki eşitlik kullanılarak her bir alternatifin her bir amaca göre gösterdiği performans değeri, performans değerlerinin karelerinin toplamının kareköküne bölünmesiyle matris normalleştirilir.

$$X_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m x_{ij}^2}}$$

x_{ij}^* , i. alternatifin j. amaca göre normalleştirilmiş performans değerini göstermektedir. Bu değer [0-1] aralığında olabileceği gibi bazı durumlarda [-1,1] aralığında da olabilmektedir.

Adım 3: Farkların hesaplanması

Normalleştirilmiş maksimizasyon performans değerleri toplamından minimizasyon performans değerleri toplamı aşağıdaki eşitlikteki gibi çıkarılır.

$$y_{ij}^* = \sum_{j=1}^g x_{ij}^* - \sum_{j=g+1}^n x_{ij}^*$$

g, maksimize edilecek amaçların sayısını, (n-g), minimize edilecek amaçların sayısını ve y_i^* ise i. alternatifin tüm amaçlara göre normalleştirilmiş değerini göstermektedir. y_i^* değerleri büyükten küçüğe doğru sıralanır. y_i^* sıralamasına göre birinci sıradaki alternatif en uygun seçenek olarak değerlendirilir (Brauers ve Zavadskas, 2006).

2.1.3.2 MOORA-Referans noktası yaklaşımı

MOORA-Referans noktası yaklaşımı yönteminin adımları aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır (Önay ve Çetin, 2012). Bu yaklaşımda MOORA-Oran Yöntemi ile elde edilen normalleştirilmiş veriler temel alınır. Referans Noktası yaklaşımında alternatiflerin her bir amaca göre maksimizasyon durumunda en iyi değeri, minimizasyon durumunda ise en düşük değeri referans noktası (r_i) olarak alınır. Bu bir nevi fiktif bir ideal alternatif olarak değerlendirilebilir. aşağıdaki kullanılarak alternatiflerin her bir amaca göre referans noktasına olan uzaklıkları bulunur (Yıldırım ve Önay, 2013).

$$d_{ij} = |r_i - x_{ij}^*|$$

Alternatiflerin sıralaması aşağıdaki kullanılarak yapılır. Her alternatifin en yüksek değeri bulunur (P_i). Alternatifler küçükten büyüğe doğru sıralanır. Birinci sıradaki alternatif en iyi seçenek olarak kabul edilir (Brauers ve Zavadskas, 2006).

$$P_i = \min_j (\max_j d_{ij})$$

2.1.3.3 MOORA-Önem katsayısı yaklaşımı

Bu yaklaşımda MOORA-Oran Yöntemi ile elde edilen normalleştirilmiş veriler temel alınır. Bazı durumlarda amaçların öncelikleri farklı olabilir. Amaçların önceliklerinin dikkate alındığı zaman alternatiflerin performans değerleri aşağıdaki eşitliğe göre hesaplanır.

$$y_{ij}^* = \sum_{j=1}^g w_j x_{ij}^* - \sum_{j=g+1}^n w_j x_{ij}^*$$

w_j , amaçların önceliklerini göstermektedir.

Amaçların önem ağırlıklarının referans noktası yaklaşımında da kullanılması etkili bir yoldur. Bu durumda yukarıdaki eşitlik geliştirilerek önem ağırlıklarının da dikkate alındığı aşağıdaki eşitlik oluşturulur (Stanujkic vd., 2012).

$$d_{ij} = w_j |r_i - x_{ij}^*|$$

2.1.3.4 MOORA-Tam çarpım formu

Brauers ve Zavadskas, 2010 yılında da MOORA yönteminin tam çarpım modülünü geliştirmiştir. Bu yaklaşımda, her bir alternatifin maksimizasyon amaçlı verilerin çarpımı A_i , minimizasyon amaçlı verilerin çarpımına B_i bölünür. Bu yaklaşım aşağıdaki eşitlik ile ifade edilmektedir.

$$U_i = \frac{A_i}{B_i}$$

U_i ; alternatiflerin skorlarını göstermektedir. U_i değerleri büyükten küçüğe doğru sıralanır ve birinci sıradaki alternatif en uygun seçenek olarak değerlendirilir. Burada;

$$A_i = \prod_{g=1}^j x_{gj}$$

$i=1, \dots, m$; m , alternatiflerin sayısını, j ise maksimizasyon (fayda) ölçütlerinin sayısını ifade etmektedir. Ayrıca,

$$B_i = \prod_{k=j+1}^n x_{kj}$$

Burada, $n-j$, minimizasyon (maliyet) ölçütlerinin sayısını ifade etmektedir (Brauers ve Zavadskas, 2012).

2.1.3.5 Multi-Moora Yöntemi

Diğer yöntemlerden farklı olmayan yeni bir yaklaşım daha vardır: Multi-moora. Bu yöntem bağımsız bir model önermek yerine diğer MOORA yöntemleri sonucu elde edilen sıralamaların arasındaki dominant olarak öne çıkanları değerlendirip nihai bir sıralama elde edilmesinin önemini vurgulamaktadır (Karaca, 2011).

Bu yöntem ile amaçlarının tamamı dikkate alınır ve değerlendirmeye dâhil olur. Böylece karar seçenekleri ve amaçlar arası tüm bağlantılar bütünsel olarak göz önüne konulur. Bunun sonunda yanlış tutumlar ve subjektif eğilimler normalleştirilmiş ve tarafsız değerler kullanılarak objektifliğe yakınsanmış olmaktadır (Karaca, 2011).

3.BULGULAR VE YORUM

Uygulamada, sıfır ve kullanılmış araçlar üzerinde aynı anda seçim işlemi yapılabilmektedir. Ayrıca bazı kısıtlar ve kabuller bulunmaktadır. AHP yöntemiyle ağırlıklandırılmış 9 kriterle, belirlemiş olduğu 5 alternatif (otomobil) değerlendirilmiştir.

3.1 Modeldeki Kriterler ve Ağırlıklandırılması

Satış Fiyatı: Diğer kriterler eşitse fiyatı düşük olan otomobil daha öncelikli tercih edilir. Fiyat unsuru pazarlama karması elemanları arasında da yer alan önemli bir kriterdir.

Fiyat/Kasko (F/K) Oranı: Aracın fiyatı ile kasko değerinin birbirine oranlanması ile bulunur. Yeni araçlar için bu değer 1'e eşittir. Hasar kaydı olmayan kullanılmış araçlarda oran 1'den küçük olduğunda yani

aracın Türkiye Sigortalar Birliği Kasko Değer Listesindeki araç bedeli kasko değerinden daha düşük değerde olması aracın ikinci el piyasada, diğer markalara göre daha az ilgi gördüğü anlamına gelmektedir. İdeal durum oranın 1 olmasıdır. Bu oran otomobile olan ilgi ve markanın gücü konusunda bilgi vermektedir.

Kilometresi (Aldığı Yol):Aracın kattettiği mesafe (kilometre) ile aracın tercih edilebilirliği arasında ters orantı vardır. Bunda şehir içi ve şehir dışı alınan mesafelerin oranı bile etkili olmaktadır. Nihayetinde tüketicinin tercihi daha az kilometreye sahip araçlar şeklindedir.

Yakıt Masrafları: Araçlar kullanılırken yakıt tüketirler ve buna bağlı maliyetlere katlanılması gerekmektedir. Kilometre başına yakıt tüketimi ve yakıtı ait masraflar da araç seçiminde etkilidir.

Konfor Özellikleri: Bazı marka ve/veya modellerde standart olarak yer alan özellik, diğer marka ve/veya modellerde opsiyonel olarak tüketiciye sunulmaktadır. Bu durum da araç seçiminde dikkate alınması kriterler arasında yer alır. Bu nedenle konfor özellikleri puanlanarak modele kriter olarak eklenmiştir.

Güvenlik (NCAP Puanı):Araçlarda güvenlik puanı varsa NCAP puanı kullanılarak yoksa NCAP puanı yerine ikame ettirilecek (ABS, ASR, Hava Yastığı vb.) bazı donanımsal çeşitli özelliklere göre değerlendirilip puanlanmasıdır.

Servis Maliyeti: Yetkili serviste araçların girdiği periyodik bakımlardan kaynaklanan maliyettir. Kriterde yıllık toplam bedel esas alınmaktadır.

Toplam Sahip Olma Maliyeti: Bir ürüne sahip olan kullanıcı doğrudan maliyetlere ilave olarak dolaylı maliyetlere de katlanmak zorunda kalır. Bir arabayla geçirilen ilk günler daha az masraflıdır, ancak zaman geçtikçe büyüyen yakıt masrafları yükselir, giderek sıklaşan akım, onarım masrafları ve ilk başta dikkat edilmeyen kasko, trafik sigortası, Motorlu Taşıtlar Vergisi, aşınmadan kaynaklanan maliyetler ve ikinci el satıştaki değer kaybı vb. maliyetlerin toplamıdır.

Değer Kaybı: Aracın parçaları ve aksamında aşınmadan kaynaklanan maliyetler ve ikinci el satıştaki değer kaybı vb. diğer maliyet unsurları da satın alma kararında dikkat edilmesi gereken kriterler arasındadır.

Alan uzmanlarının görüşü alınarak kriterler ağırlıklandırılmıştır. Tablo 6'ya göre satın alma sürecinde ana kriterler ağırlıkları Satın Alma Öncesi (0,63), Satın Alma Sırası (0,26), Satın Alma Sonrası (0,11) olarak hesaplanmıştır.

Tablo 6.Kriterlerin AHP Ağırlıklandırılması Tablosu

	KRİTERLER	Ağırlıklı ar	Alt Kriterler	Yerel Ağırlıklar	Global Ağırlıklar	Tutarlılık	Önem Sırası
ARAÇ SEÇİMİ	SATIN ALMA SÜRECİ		Satın Alma Öncesi	0,633		CI = 0,0277	
			Satın Alma Sırası	0,260		RI = 0,58	
			Satın Alma Sonrası	0,107		CR =0,0477	
	Satın Alma Öncesi	0,633	Satın Fiyatı	0,686	0,4342	CI = 0,0425	1
			Kilometresi (Aldığı Yol)	0,221	0,1399	RI = 0,58	3
			Konfor Özellikleri	0,093	0,0589	CR =0,0733	
	Satın Alma Sırası	0,260	Güvenlik (NCAP Puanı)	0,274	0,0712	CI = 0,0394	5

		Fiyat/Kasko Oranı	0,639	0,1661	RI = 0,58	2	
		Servis Maliyeti	0,087	0,0226	CR =0,0678		
	Satın Alma Sonrası	0,107	Yakıt Masrafları	0,201	0,0215	CI = 0,0191	
			Toplam Sahip Olma Maliyeti	0,681	0,0729	RI = 0,58	4
			Değer Kaybı	0,118	0,0126	CR =0,0329	

Satın Alma Öncesi Kriterleri

Satış fiyatı kriteri, süreçteki en önemli kriterdir. Yerel ağırlığı 0,686 global ağırlığı 0,43 olarak hesaplanmıştır. Araç kilometresi kriteri yerelde ikinci, süreçte üçüncü en önemli kriterdir. Konfor kriterinin yerel ağırlığı 0,09 global ağırlığı 0,0589 olarak hesaplanmıştır (Tablo 6.).

Satın Alma Sırası Kriterleri

Fiyat/Kasko oranı, satın alma sürecinde 0,16 global ağırlık değeri ile süreçteki 2. Önemli değişken, 0,64 yerel ağırlık değeri ile Satın Alma Sırası kriterlerindeki en önemli kriterdir. Güvenlik (NCAP) global ağırlığı 0,27 ile süreçteki önem sıralaması 5'tir. Servis Maliyeti kriteri global ağırlığı 0,087 yerel ağırlığı ise 0,02 olarak hesaplanmıştır (Tablo 6.).

Satın Alma Sonrası Kriterleri

Toplam Sahip Olma Maliyetikriteri Satın Alma Sürecinin 4. Önemli kriteridir. Diğer kriterler ise Yakıt Masrafları yerel ağırlık 0,201, global ağırlık değeri 0,02 ve Değer Kaybı kriteri ise yerel ağırlık 0,118 global ağırlık değeri ise 0,013 olarak hesaplanmıştır.

Tüm kriterler içinde ise, satış fiyatı en yüksek ağırlığa sahip kriter olarak hesaplanmıştır. Literatürde karşılaşılmayıp bu çalışmada ortaya modele katılan Fiyat/Kasko oranı kriteri ikinci en önemli kriter olarak öne çıkmaktadır. Bunların hemen ardından gelen aldığı yol kriteri en önemli üçüncü kriter, Toplam sahip olma maliyeti en önemli 4. Kriter ve Güvenlik (NCAP) puanı ise 5. en önemli karar kriteri olarak sıralanmıştır (Tablo 6.).

Elde edilen kriter ağırlıklarına göre alternatifler değerlendirildiğinde ilk sıradaki alternatif a2 olmuştur. Bunu a5, a1 ve a4 takip etmiştir. Son sırada ise, a3 alternatifi yer almaktadır.

3.2 Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Alternatiflerin Değerlendirilmesi

Adım 1-2: Karar Matrisinin oluşturulması ve Referans değerlerin hesaplanması

Kriterlerden Konfor Özellikleri, NCAP Puanı, Fiyat/Kasko Oranı kazanç (maksimum) diğer kriterler maliyet (minimum) olarak değerlendirilmiştir. Kriterlerin kazanç/maliyet özelliklerine göre referans değerleri Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7. Karar Matrisinin oluşturulması, Referans Değerlerin Hesaplanması

Alternatif	Satış Fiyatı	Kilometresi	Konfor Özellikleri	NCAP Puanı	Fiyat/Kasko Oranı	Servis Maliyeti	Yakıt Masrafları	Toplam Sahip Olma Maliyeti	Değer Kaybı
Referans	104000	0	3	5	1	2000	9000	100900	30000
a1	145550	0	3	5	1	7200	20086	110085	60657

a2	137900	0	3	5	1	6000	15000	100900	54000
a3	180000	0	2	5	1	10000	17000	202000	75000
a4	104000	5000	3	4	0,90	2500	12000	110000	38000
a5	107900	2000	3	5	0,95	2000	9000	112500	30000

Adım3:Normalizasyon Matrisinin Oluşturulması

Normalizasyon işlemiyle veriler 0-1 aralığında ifade edilerek, bir düzen içerisinde Tablo 8’te ifade edilmiştir.

Tablo 8.Normalize Edilmiş Matris

Alternatif	Satış Fiyatı	Kilometresi	Konfor Özellikleri	NCAP Puanı	Fiyat/Kasko Oranı	Servis Maliyeti	Yakıt Masrafları	Toplam Sahip Olma Maliyeti	Değer Kaybı
Referans	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
a1	0,45	1,00	1,00	1,00	1,00	0,35	0,00	0,91	0,32
a2	0,55	1,00	1,00	1,00	1,00	0,50	0,46	1,00	0,47
a3	0,00	1,00	0,00	1,00	1,00	0,00	0,28	0,00	0,00
a4	1,00	0,00	1,00	0,00	0,00	0,94	0,73	0,91	0,82
a5	0,95	0,60	1,00	1,00	0,50	1,00	1,00	0,89	1,00

Adım3:Mutlak Değerlerinin Hesaplanması

Mutlak Değer işlemiyle alternatiflerin kriterlere göre referans serisine olan uzaklıkları hesaplanmıştır ve elde edilen değerler tabloda gösterilmiştir (Tablo 9).

Tablo 9.Mutlak Değer

Alternatifler	Satış Fiyatı	Kilometresi	Konfor Özellikleri	NCAP Puanı	Fiyat/Kasko Oranı	Servis Maliyeti	Yakıt Masrafları	Toplam Sahip Olma Maliyeti	Değer Kaybı
Referans	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
a1	0,55	0,00	0,00	0,00	0,00	0,65	1,00	0,09	0,68
a2	0,45	0,00	0,00	0,00	0,00	0,50	0,54	0,00	0,53
a3	1,00	0,00	1,00	0,00	0,00	1,00	0,72	1,00	1,00
a4	0,00	1,00	0,00	1,00	1,00	0,06	0,27	0,09	0,18
a5	0,05	0,40	0,00	0,00	0,50	0,00	0,00	0,11	0,00

Adım 4-5: Gri İlişkisel Katsayı Matrisinin Oluşturulması ve Alternatiflerin Sıralanması

Alternatiflerin Gri İlişkisel Derecesine ait değerler Tablo 10’da yer almaktadır. Gri İlişkisel Derecesine göre sıralama gerçekleştirilmiştir.

Tablo 10. Gri İlişkisel Katsayı Matrisinin oluşturulması ve sıralama

Alternatifler	Satış Fiyatı	Kilometresi	Konfor Özellikleri	CAP Puanı	Fiyat/Kasko Oranı	Servis Maliyeti	Yakıt Masrafları	Toplam Sahip Olma Maliyeti	Değer Kaybı	Gri İlişki Derecesi	Sıra
a1	0,48	1,00	1,00	1,00	1,00	0,43	0,33	0,85	0,42	0,73	3
a2	0,53	1,00	1,00	1,00	1,00	0,50	0,48	1,00	0,48	0,77	2
a3	0,33	1,00	0,33	1,00	1,00	0,33	0,41	0,33	0,33	0,59	5
a4	1,00	0,33	1,00	0,33	0,33	0,89	0,65	0,85	0,74	0,72	4
a5	0,91	0,56	1,00	1,00	0,50	1,00	1,00	0,81	1,00	0,80	1

Tablo 10’da görüldüğü üzere en iyi alternatif a5’tir. Diğer alternatifler ise sırasıyla a2,a1,a4, şeklinde sıralanmıştır ve a3 son sıradaki tercih olarak yer almaktadır.

3.3 MOORA Yöntemiyle Alternatiflerin Değerlendirilmesi

Adım 1: Karar matrisinin Oluşturulması

GİA yönteminde de olduğu gibi Kriterlerden Konfor Özellikleri, NCAP Puanı, Fiyat/Kasko Oranı kazanç (maksimum) diğer kriterler maliyet (minimum) olarak değerlendirilmiştir. Karar Matrisine ait değerleri Tablo 11’de yer almaktadır.

Tablo 11. Karar Matrisi

Alternatifler	k1	k2	k3	k4	k5	k6	k7	k8	k9
a1	145550	0	3	5	1	7200	20086	110085	60657
a2	137900	0	3	5	1	6000	15000	100900	54000
a3	180000	0	2	5	1	10000	17000	202000	75000
a4	104000	5000	3	4	0,90	2500	12000	110000	38000
a5	107900	2000	3	5	0,95	2000	9000	112500	30000

Adım 2: Normalizasyon Matrisinin Oluşturulması

MOORA yönteminin bu işlem adımında Normalizasyon işlemi sonuçları Tablo 12.’de yer almaktadır.

Tablo 12. Normalize Matris

Alternatifler	k1	k2	k3	k4	k5	k6	k7	k8	k9
a1	0,504	0,000	0,539	0,524	0,512	0,517	0,617	0,979	2,022
a2	0,477	0,000	0,539	0,524	0,512	0,431	0,460	0,897	1,800
a3	0,623	0,000	0,359	0,524	0,512	0,718	0,522	1,796	2,500
a4	0,360	1,000	0,539	0,419	0,461	0,179	0,368	0,978	1,267
a5	0,374	0,400	0,539	0,524	0,487	0,144	0,276	1,000	1,000

3.3.1 Oran Metoduna Göre Sıralama

Tablo 13 incelendiğinde Oran Metoduna göre en iyi alternatif “a5” alternatifidir. Diğer alternatif sıralamaları a2,a4,a1, şeklinde dizilmiş “a3” alternatifi ise en son sırada kalmıştır.

Tablo 13. Oran Metoduna Göre Alternatiflerin Sıralanması

Alternatifler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	*	Oran Metodu
a1	0,504	0,000	0,539	0,524	0,512	0,517	0,617	0,979	2,022	4,140	4
a2	0,477	0,000	0,539	0,524	0,512	0,431	0,460	0,897	1,800	3,568	2
a3	0,623	0,000	0,359	0,524	0,512	0,718	0,522	1,796	2,500	5,481	5
a4	0,360	1,000	0,539	0,419	0,461	0,179	0,368	0,978	1,267	3,811	3
a5	0,374	0,400	0,539	0,524	0,487	0,144	0,276	1,000	1,000	2,721	1

3.3.2 Referans Nokta Metoduna Göre Sıralama

Tablo 14 incelendiğinde Referans Nokta Metoduna göre en iyi alternatif a2 alternatiftir. Diğer alternatif sıralamaları a1,a5,a3, olarak sıralanmış “a4”sonuncu olmuştur.

Tablo 14. Referans Nokta Metoduna Göre Sıralama

Alternatif	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Maks	Referans Nokta Metodu
a1	0,144	0,000	0,180	0,000	0,000	0,373	0,340	0,082	1,022	0,373	2
a2	0,117	0,000	0,180	0,000	0,000	0,287	0,184	0,000	0,800	0,287	1
a3	0,263	0,000	0,000	0,000	0,000	0,574	0,246	0,899	1,500	0,574	4
a4	0,000	1,000	0,180	0,105	0,051	0,036	0,092	0,081	0,267	1,000	5
a5	0,014	0,400	0,180	0,000	0,026	0,000	0,000	0,103	0,000	0,400	3

3.3.3 Önemliliği Verilmiş Amaç Metodunda Sıralama

Tablo 15 incelendiğinde önemliliği verilmiş amaç durumunda sıralama için, başlangıç tablosu esas alınmış, bu değerler AHP yönteminde bulunan ağırlıklar ile çarpılmıştır. İdeal değerleri maksimize olması idealse toplanmış minimize edilmesi idealse çıkarılmıştır. Bulunan toplam değerlerden pozitif olan değerlerde büyük olan negatif değerler de sıfıra en yakın olan alternatif daha öncelikli tercih edilir. Buna göre ilk sırada yer alan tercih a5 tercihidir. Bunu a2, a1 ve a4 takip etmektedir. En son sıradaki alternatif ise a3 olmaktadır.

Tablo 15.Önemliliği Verilmiş Amaç Durumunda Sıralama

Alternatif	k1	k2	k3	k4	k5	k6	k7	k8	k9	Normalize Değer	Sıralama
a1	0,219	0,000	0,032	0,037	0,085	0,012	0,013	0,071	0,025	-0,357	3
a2	0,207	0,000	0,032	0,037	0,085	0,010	0,010	0,065	0,023	-0,331	2
a3	0,271	0,000	0,021	0,037	0,085	0,016	0,011	0,131	0,032	-0,487	5
a4	0,156	0,140	0,032	0,030	0,077	0,004	0,008	0,071	0,016	-0,410	4
a5	0,162	0,056	0,032	0,037	0,081	0,003	0,006	0,073	0,013	-0,325	1
İdeal Değer	min	min	maks	maks	min	min	min	min	min		

3.3.4 Tam Çarpım Formu Durumunda Sıralama

Tablo 16 incelendiğinde tam çarpım formuna göre sıralama yapıldığında “kriter 2” minimum aranan değerlerden olduğu için paydada yer almaktadır. Değerin “0” olması ise bölme işleminde sonuç bulunmasını

engellediğini için sıralamaya dahil edebilmek için “0” değeri sıfıra yakın olan “0,0001” olarak alınmıştır ve sıralamanın yapısını bozmamıştır. Bu değerlendirme sonunda a4 alternatifi ilk sırada yer almaktadır ve bunu sırasıyla a5, a3 ve a1 takip etmektedir. Son sırada yer alan alternatif ise a2 yer almaktadır.

Tablo 16. Tam Çarpım Formu Durumunda Sıralama

Alternatif	k1	k2	k3	k4	k5	k6	k7	k8	k9	Tam Çarpım Yöntemi	Sıralama
a1	0,504	0,0001	0,539	0,524	0,512	0,517	0,617	0,979	2,022	17333,3	4
a2	0,477	0,0001	0,539	0,524	0,512	0,431	0,46	0,897	1,8	36127,0	5
a3	0,623	0,0001	0,359	0,524	0,512	0,718	0,522	1,796	2,5	3504,5	3
a4	0,36	1	0,539	0,419	0,461	0,179	0,368	0,978	1,267	16,7	1
a5	0,374	0,4	0,539	0,524	0,487	0,144	0,276	1	1	97,5	2

3.3.5 Multi-MOORA Yöntemine Göre Sıralama

Multi-MOORA yöntemi kendi başına ayrı bir yöntem değildir. Moora yöntemlerinin birleşiminden oluşur. Yöntemlerde baskın yapıda olan seçimi öne çıkaran bir sıralamadır. Tüm yöntemlerde elde edilen sıralamalar skor olarak kabul edilip toplamı veya ortalaması üzerinden yeni bir sıralama yapılması esasına dayanır. Burada ortalama değerler hesaplanmış ve yeni sıralama elde edilmiştir.

Tablo 17’de görüldüğü gibi yöntemlerin iki tanesinde ilk sırada yer alan diğerlerinde ikinci ve üçüncü sırada yer alan “a5” alternatifi ilk sırada yer almıştır. “a2” alternatifi ikinci sırada yer alırken, a1 ve a4 alternatifleri aynı skorda olduğu için üçüncü ve dördüncülüğü paylaşmıştır. Son sırada yer alan alternatifi ise a3 olduğu görülmektedir.

Tablo 17. Multi-MOORA Yöntemine Göre Sıralama

Alternatiflerin Sıralanması	MOORA Yöntemleri				Multi- MOORA		
	Oran	Referans	Önem Katsayısı	Tam Çarpım	Ortalama	Sıralama	
Alternatifler	a1	4	2	3	4	3,25	3,4
	a2	2	1	2	5	2,5	2
	a3	5	4	5	3	4,25	5
	a4	3	5	4	1	3,25	3,4
	a5	1	3	1	2	1,75	1

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sorunla karşılaştığında çözüm aranması ve sorun çözümüne yönelik yollar bulunması doğal bir süreçtir. Günümüz yaşam koşullarında karşılaşılan sorunların çok boyutlu değerlendirilmesi ve daha gelişmiş yöntemlerle karar verilmesi gerekmektedir. Akademik çalışmalara yön veren bu ihtiyaçtan dolayı çeşitli yöntemler geliştirilmiştir; AHP, Gri İlişkisel Analiz, Multi-MOORA bunlardan sadece birkaç tanesidir.

Farklı yöntemler aynı sorun için değişik sonuçlar önerebilmektedir. Yani, artık sorun çözümü için cevap bulabilme problemi aşılmıştır. Yeni sorun hangi yöntemin hangi tür kararlar da daha başarılı olduğunu tespit edebilmektedir. Bu sebeple bu çalışma da araba satın alma problemi birkaç yöntemle ayrı ayrı ele alınmış ve çözüm bulunmuş, elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır.

Literatür taraması ile önceki çalışmalarda kullanılan otomobil tercih faktörleri tespit edilmiştir (Ballı vd 2013, Yavaş vd 2014, Ghadikolaei vd 2014, Ömürbek vd 2014, Kuru vd, 2012, Dincer vd 2011). Bilgi kaynaklarında gelişme ve çeşitlenme olduğu da dikkate alınarak yaygın kriterlere yeni kriterler önerilmiş (NCAP puanı, Fiyat/Kasko Oranı, Toplam Sahip Olma Maliyeti vb.)ve bunlar uygulama kısmında açıklanmıştır. Çalışmada esas alınan kriterler AHP yöntemi ile hiyerarşik olarak yapılandırılmış ve uzman görüşlerine başvurularak ağırlıklandırılmıştır.

Karara etki edecek kriterler belirlendikten sonra araba alternatifleri de tespit edilmiş ve 5 adet araba renk, motor, sınıf, bagaj hacmi gibi modele alınmayan faktörlerle alternatifler arasından belirlenmiştir. Esasen bu gibi kriterler araba satınalma kararında kolay verilen kararlardır; bu aşamadan sonra benzer özelliklerde kalan alternatifler arasından seçim yapmak zordur: Araba satın alma süreci ise büyük yatırım gerektirdiği için tek sonuç elde edilmesinin zorunlu olduğu karar problemidir. Uygulama ağırlıklı olarak bu kısma odaklanmıştır.

Kriterler yöntemlerin her birinde aynı alternatifler için işleme girmiş ve her yöntemin bulduğu tercih tespit edilmiştir. Sadece Moora yöntemi bile kendi alt çözümlenmeleri ile üç farklı tercihi ilk sıraya yerleştirmektedir (Tablo 17). Moora bu soruna çözümü kendi içinde bulmuş ve Multi-MOORA uygulaması ile Moora yöntemlerinin sonuçlarını toplamda bir kez daha sıralamıştır.

Analitik Hiyerarşik Proses, Gri İlişkisel Analiz, Moora Yöntemleri ve Multi-MOORA ile elde edilen sıralamalar Tablo 18’de birarada verilmiştir. Moora yöntemleri kullanılarak Multi-MOORA yöntemi elde edilmesindeki sistemle AHP-GİA ve Multi-MOORA yöntemindeki sıralamalar tekrar sıralandığında nihai sıralama elde edilmektedir.

Tablo 18. Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Sıralamaların Karşılaştırılması

Alternatiflerin Sıralanması		Yöntemler						
		AHP	GİA	MOORA Yöntemleri				Multi MOORA
				Oran	Referans	Önem Katsayısı	Tam Çarpım	
Alternatifler	a1	3	3	4	2	3	4	3,4
	a2	1	2	2	1	2	5	2
	a3	5	5	5	4	5	3	5
	a4	4	4	3	5	4	1	3,4
	a5	2	1	1	3	1	2	1

Sıralamalardaki değerler toplandığında toplamda 4 puanla “a5” ilk sırada yer almaktadır. “a2” tercihi 5 puanla ikinci sırada yer almaktadır. 10 puanla “a1” tercihi üçüncü ve 11 puanlı “a4” tercihi dördüncü sırada yer almaktadır. Son sırada tüm sıralamalarda en sonda kalan “a3” tercihi yer almıştır.

“a5” tercihi sıfır km olan iki seçeneği de geçmiştir, bu durum tek kritere bağlı kalarak yapılan seçimlerin çok kriterli olarak değerlendirildiği zaman farklı sonuçlar verdiğini göstermiştir.

Sonuç olarak bu çalışmada ÇKKV yöntemlerinden birkaç tanesi beraber uygulanarak sonuçların birbiri ile uyumu incelenmiş ve yöntemlerin karşılaştırması imkanı olmuştur. Araba satın alma kararları daha önceden çalışılmış bir konu olmasına rağmen bu soruna yeni karar kriterleri eklenmiş ve bu şekilde çalışma yapılmıştır.

Bilgi kaynaklarının çeşitliliği ve zenginliğinin sürekli arttığı bir dönemde yeni kriterler ilave edilerek yapılan analizler daha nitelikli karar vermeye yardımcı olacaktır. Öte yandan ÇKKV yöntemleri de oldukça fazla sayıdadır ve bunların da hangi problem türlerinde daha iyi performans gösterdiği de ölçülmelidir.

KAYNAKÇA

- Apak, S., Göğüş, G. G., & Karakadılar, İ. S. (2012). An analytic hierarchy process approach with a novel frame work for luxury car selection. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 58, 1301-1308.
- Arıtan, T., & Akyüz, A. M. (2015). “Tüketicilerin Otomobil Markalarına Yönelik Marka Sadakatleri Ve Tercihleri Üzerine Bir Araştırma”. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(26), 195-220.
- Arslan, K. (2003), “Otomobil Alımında Tüketici Davranışlarını Etkileyen Faktörler”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 3, 101.
- Ballı, S., Karasulu, B., & Körükoğlu, S. (2013). En Uygun Otomobil Seçimi Problemi İçin Bir Bulanık Promethee Yöntemi Uygulaması. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1).
- Bayraktar, B. (2004). “Otomobil sektöründe uygulanan önemli demografik bölümlendirme kriterleri (genel bir bakış)”, *BAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(11), 1-10.
- Brauers, W.K.M ve Zavadskas, E.K. (2012). Robustness of Multi MOORA: A Method for Multi-Objective Optimization, *Informatica*, 23(1), 1-25.
- Brauers, W.K.M. ve Zavadskas, E.K. (2006). The MOORA Method And Its Application To Privatization In A Transition Economy, *Control and Cybernetics*, cilt.35 No.2 s.445-469.
- Brauers, W.K.M. ve Zavadskas, E.K. (2010). Project Management by multimooora as an instrument for transition economie, *Ukio Technologinis ir Ekonominis Vystymas*, Volume:16, Issue 1 s: 5-24.
- Dinçer, H., & Görener, A. (2011). Analitik hiyerarşi süreci ve vikor tekniği ile dinamik performans analizi: Bankacılık sektöründe bir uygulama. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19)
- Ghadikolaie, S., & Esbouei, K. (2014). Applying fuzzy MCDM for financial performance evaluation of Iranian companies. *Technological and Economic Development of Economy*, 20(2), 274-291.
- Hahn E.D., (2003). “Decision Making With Uncertain Judgements: A Stochastic Formulation Of The Analytic Hierarchy Process”, *Decision Sciences*, s.444-486.
- Ildırar, M., & Kıral, E. (2018). Piyasa Yapısı ve Yoğunlaşma: Türk Otomotiv Sektörü Üzerine Bir Analiz. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Karaca, T. (2011). Proje Yönetiminde Çok Kriterli Karar Verme Tekniklerini Kullanarak Kritik Yolun Belirlenmesi. *Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*

- Karahan, M. ve Dinç, H. (2016). "Otomobil Bakım ve Servis Hizmetleri Tercihine Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi". MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(3), 199-214.
- Köksal, Y.,& Türedi, M. K. (2014). "Tüketici Otomobil Tercihinde Etkili Olan Bilgi ve İletişim Kanalları Üzerine Bir İnceleme", Balıkesir University Journal of Social Sciences Institute, 17(32).
- Kuo, Y., Yang, T. Ve Huang, G.W. (2008). The use of grey relational analysis in solving multiple attribute decision-making problems. Computers&Industrial Engineering. Vol. 55, Issue 1, August(2008), p.80-93.
- Kuru, Ayşegül, , Besim Akın. "Entegre yönetim sistemlerinde çok kriterli karar verme tekniklerinin kullanımına yönelik yaklaşımlar ve uygulamaları." (2012).
- Malekpour, F.,Malekpour, A. R., Mohammadian, Y., Mohammadpour, Y., Shakarami, A. ve Sheikh Ahmadi, A. (2014). Assessment of mental workload in nursing by using NASA-TLX. The Journal of Urmia Nursing and Midwifery Faculty, 11(11), 892-899.
- Otomotiv Distribütörleri Derneği Web Sitesi http://www.odd.org.tr/web_2837_1/index.aspx
- Ömürbek, N., Karaatlı, M., Eren, H., & Şanlı, B. (2014). AHP Temelli Promethee Sıralama Yöntemi İle Hafif Ticari Araç Seçimi. Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics&Administrative Sciences, 19(4).
- Önay, O. Ve Çetin, E. (2012). Turistik Yerlerin Popülaritesinin Belirlenmesi: İstanbul Örneği, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi, Yıl:23 Sayı:72 s.90-109 (2012.)
- Patil, A. N., Bhale, N. G. P., Raikar, N., &Prabhakaran, M. (2017). Car Selection Using Hybrid Fuzzy AHP and Grey Relation Analysis Approach. International Journal of Performability Engineering, 13(5), 569.
- Roy, S., Mohanty, S., &Mohanty, S. (2018, August). An Efficient Hybrid MCDM Based Approach for Car Selection in Automobile Industry. In *2018 International Conference on Research in Intelligent and Computing in Engineering (RICE)* (pp. 1-5). IEEE.
- Saaty, T.L. (2003). Decision-making with the AHP: Why is the principal eigenvector necessary. European Journal of Operational Research. Volume 145, Issue 1, Feb(2003), p.85-91.
- SaatyT.L. (2008). Decision Making WithThe Analytic Hierarchy Process, International Journal Services Sciences, vol. 1, n.1 p. 84-86.
- Singh, R., &Avikal, S. (2019). A MCDM-Based Approach for Selection of a Sedan Car from Indian Car Market. In *Harmony Search and Nature Inspired Optimization Algorithms* (pp. 569-578). Springer, Singapore.
- Stanujkic, D., Magdalinovic, N., Jovanovic, R. Ve Stojanovic, S. (2012). An Objective Multi-Criteria Approach to Optimization Using MOORA Method and Interval Grey Numbers, Technological and Economic Development of Economy, Vol:18, 2012 – Issue 2.
- Tsai, C.H., Chang, C.L. ve Chen, L. (2003). Applying Grey Relational Analysis to The Vendor Evaluation Model. International Journal of The Computer, The Internet and Management 11(3), s: 48-51.

- Wu, H.H. (2002). A Comparative Study of Using Grey Relational Analysis in Multiple Attribute Decision Making Problems, *Quality Engineering*, 159(2), s. 211-214.
- Yavaş, M., Ersöz, T., Kabak, M., & Ersöz, F. (2014). Otomobil seçimine çok kriterli yaklaşım önerisi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 2(4), 110-118.
- Yıldırım, B. F. ve Önay, O. (2013), Bulut Teknolojisi Firmalarının Bulanık AHP-MOORA Yöntemi Kullanılarak Sıralanması, *Yönetim Dergisi*, 75, 59-75.
- Yıldırım, B.F. ve Önder, E. (Ed.). (2015). *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri*. Bursa: Dora Basın Yayın Dağıtım Ltd Şti.
- Yılmaz S., Özdemir, Ö., Orhan C., Fırt M. (2017). AHP Yöntemi ile konut Savaşlarında Hataya Sebep Olan Faktörlerin Önem Sıralarının Belirlenmesi. *Adıyaman Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 7(2017) 99-109.